

**“АЛСЫН ХАРАА 2050” МОНГОЛ УЛСЫН УРТ ХУГАЦААНЫ ХӨГЖЛИЙН
БОДЛОГЫН ХЭРЭГЖИЛТИЙН ЯВЦЫН ТАЙЛАНГИЙН ТӨСӨЛ**

Агуулга

Өмнөх үг	4
1. Удиртгал	5
2. Тайлангийн хураангуй:	6
Бодлогын хэрэгжилт, гол амжилт ба сорилт бэрхшээл	6
3. Зорилгуудын хэрэгжилт	7
3.1 Үндэсний нэгдмэл үнэт зүйл	7
3.1.1 Үндэсний бахархал, эв нэгдэл	8
3.1.2 Нүүдлийн соёл иргэншилт Монгол	11
3.1.3 Монгол хэл, бичиг	15
3.1.4 Эрдэм судлал - нийгмийн соён гэгээрэл	18
3.1.5 Дэлхийн Монгол	21
3.2 Хүний хөгжил	29
3.2.1 Боловсрол	30
3.2.2 Эрүүл мэнд	36
3.2.3 Гэр бүл	42
3.2.4 Шинжлэх ухаан инновац	46
3.2.5 Хүнд ээлтэй орчин	49
3.2.6 Хөдөлмөрийн зах зээл	54
3.2.7 Монгол хүний удмын сан	60
3.3 Амьдралын чанар ба дундаж давхарга	67
3.3.1 Нийгмийн хамгаалал ба даатгалын тогтолцооны шинэчлэл	69
3.3.2 Орлогод нийцсэн орон байр	74
3.3.3 Хөдөлмөр эрхлэлт ба гарааны бизнес	80
3.3.4 Дундаж давхаргыг дэмжсэн санхүүжилт	86
3.3.5 Эрүүл, идэвхтэй амьдралын хэв маяг	92
3.3.6 Газрын харилцаа	97
3.4 Эдийн засаг	111
3.4.1 Чинээлэг Монгол	124
3.4.2 Эдийн засгийн тэргүүлэх чиглэлүүд	125
3.4.2.1. Аялал жуулчлал	125
3.4.2.2. Тээвэр логистик	129
3.4.2.3. Найдвартай, хүрэлцээтэй эрчим хүч	136
3.4.2.5. Хөдөө аж ахуй	140
3.4.2.6. Бүтээлч үйлдвэрлэл, мэдээллийн технологи	154
3.4.3 Ухаалаг санхүүгийн зах зээл	164
3.4.4 Бүс нутгийн хамтын ажиллагаа	174
3.4.5 Өрсөлдөх чадвартай брэнд бүтээгдэхүүн	188
3.4.6 Үндэсний баялгийн сан	196

3.4.7 Шинэ сэргэлт - Эдийн засаг	205
3.5 Засаглал	211
3.5.1 Ухаалаг засаглал	211
3.5.2 Ухаалаг бүтэц	224
3.5.3 Цахим Монгол	232
3.5.4 Чадварлаг, ёс зүйтэй төрийн алба	240
3.5.5 Хүний эрхийг дээдэлсэн нийгэм	248
3.5.6 Авлигагүй засаглал	253
3.6 Ногоон хөгжил	268
3.6.1 Эх байгаль анхдагч экосистем	270
3.6.2 Байгалийн үр өгөөж	276
3.6.3 Үнэт баялаг ус	288
3.6.4 Нүүрстөрөгч багатай, бүтээмжтэй, хүртээмжтэй ногоон хөгжил	295
3.7 Амар тайван, аюулгүй нийгэм	307
3.7.1 Зэвсэгт хүчин	307
3.7.2 Дархан хил	313
3.7.3 Хүн, нийгмийн амар тайван байдал	317
3.7.4 Хууль сахиулах салбарын хөгжил	329
3.7.4 Мэдээллийн аюулгүй байдал	336
3.8 Бүс, орон нутгийн хөгжил	347
3.8.1 Дэд бүтэц	347
3.8.2 Аялал жуулчлал	347
3.8.3 Тогтвортой хөдөө аж ахуй	347
3.9 Улаанбаатар ба дагуул хот	349
3.9.1 Хүн төвтэй хот	350
3.9.2 Орчин төвтэй шийдэл	360
3.9.3 Төлөвлөлт төвтэй хөгжил	373
3.9.4 Хотын сайн засаглал	387
3.9.5 Дагуул хот	415
4. Хяналт-шинжилгээ үнэлгээний шалгуур үзүүлэлтийн хэрэгжилт	429
5. Ирээдүйн чиглэл	430
6. Зөвлөмж	431
Ашигласан материалын жагсаалт	432
Хавсралт	443
Тайлангийн материал ирүүлэх шаардлага	444

Өмнөх үг

Монгол Улсын Ерөнхий сайдын үг

1. Удиртгал

- “Алсын хараа 2050” Монгол Улсын Урт хугацааны бодлогын баримт бичгийн ерөнхий танилцуулга
- 2020-2025 оны тайлангийн зорилт, үр дүн
- Судалгаанд ашигласан арга зүй, хамрах хүрээ
- Практик ач холбогдол
- Тайлангийн ерөнхий бүтцийн тухай товч

2. Тайлангийн хураангуй:

Бодлогын хэрэгжилт, гол амжилт ба сорилт бэрхшээл

- Шалгуур үзүүлэлтүүдийн гол үр дүн
- Зорилтуудын хүрээнд хийгдсэн томоохон реформууд
- Эдийн засгийн чиг хандлага, геополитикийн нөхцөл байдал, уур амьсгал, байгаль орчны өөрчлөлтүүдийн нөлөөлөл
- Түлхүүр үгс

3. Зорилгуудын хэрэгжилт

3.1 Үндэсний нэгдмэл үнэт зүйл

Зорилго: Орчин үеийн шинжлэх ухааны арга зүйгээр нарийвчлан судалж, хөдөлшгүй бодит баримтад үндэслэсэн “эх хэл, эх түүх, өв соёлыг” нийт хүн амд төлөвшүүлж, үндэсний ижилсэл-ондоошлын гүн ухамсар, дархлаатай үндэстэн-улс байгуулахад тулгуур болохуйц нэгдмэл үнэт зүйлсийг цогцлооно.

Хүн төрөлхтөний соёл, эдийн засаг, нийгмийн бүхий л салбарт нэгдэн нийлэх үйл явц бий болж даяарчлал нэгэнт бодитой болсон энэ онцлог цаг үед үндэстэн өөрийн төрөлх язгуур шинжээ хадгалах нь тухайн үндэстний оршин тогтнох эсэхийг шийдэх гол арга зам юм. Үндэстний язгуур шинж, амин чанар, ижилслийг хадгалах гол хүчин зүйл нь үндэсний нэгдмэл үнэт зүйл, түүнд тулгуурласан үндэсний соёлын дархлаа юм.

Тиймээс Монгол Улс үндэсний нэгдмэл үнэт зүйлсээ тодорхойлж, түүнийг төрөөс бодлогоор дэмжин цогцлоох явдал эн тэргүүний зорилго бөгөөд монголчууд өөрийн үндэстний онцлог байдлаа хадгалангаа орчин үеийн хөгжилтэй хөл нийлүүлэн аж төрөх, бусдаас ялгаран орших чухал хүчин зүйл нь болох юм.

Монголын ард түмэн төрт ёс, түүх соёлынхоо уламжлалыг нандигнан өвлөж, эх орондоо хүмүүнлэг, иргэний ардчилсан нийгэм цогцлуулан хөгжүүлэхийг “Монгол Улсын Үндсэн хууль”-д эрхэм зорилгоо болгон даяар олноо зарлан тунхагласан. Мөн “Монголын ард түмний түүх, соёлын дурсгалт зүйл, шинжлэх ухаан, оюуны өв төрийн хамгаалалтад байна”, “Иргэний туурвисан оюуны үнэт зүйл бол зохиогчийнх нь өмч, Монгол Улсын үндэсний баялаг мөн”, “Монгол хэл бол төрийн албан ёсны хэл мөн”, “Монгол Улсад төр нь шашнаа хүндэтгэж, шашин нь төрөө дээдэлнэ” зэрэг заалтууд соёлын үнэт зүйлсийн гол хүрээ, үндсэн агуулгыг тодорхойлсон хэмээн судлаачид үзэж байна. Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд “Үндэсний түүх, хэл, соёл, өв уламжлал, зан заншлаа хадгалж, хамгаалж хөгжүүлэх нь монгол үндэстний оршин тогтнохын үндэс, амин чухал дархлаа мөн” **хэмээснээс гадна** Соёлын тухай хуулинд Монгол Улсын иргэн “эх хэл, бичиг үсэг, үндэсний түүх, соёл, өв уламжлал, зан заншил, үнэт зүйлийг өвлөн хөгжүүлэх,” зэрэг эрхтэй, эх хэл, бичиг үсэг, үндэсний түүх, соёл, өв уламжлал, зан заншил, үнэт зүйлийг хамгаалах, хойч үедээ өвлүүлэх” зэрэг үүрэгтэй болохыг хуульчилсан.

Алсын хараа-2050: Монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогод хувь хүний болон нийгмийн түвшний үнэт зүйлс нь үндэсний онцлогтой нягт уялдаж эх орны эрх ашиг, монгол хүний амин чанар, үндэсний онцлог, нүүдлийн ахуй, түүх, соёл, урлагийн бүтээлдээ уламжлал, шинэчлэлийн тэнцвэрт харьцаан дор шингэж, сүлэлдэх учиртайг онцлон “Үндэсний нэгдмэл үнэт зүйл” тэргүүн бүлгийг тусгасан билээ. Эртний түүхт улс орны хувьд өөрийн оюуны суурь дархлаа, өвөрмөц дүр төрх, зан заншил, түүх соёлын арвин их өв, “Үндэсний нэгдмэл үнэт зүйл”-д тулгуурласан соёлын бодлогыг барьж, хэрэгжүүлэхээр Соёлын яамыг 30 жилийн дараа дахин байгуулагдсан нь чухал хийгээд ололттой зүйл болсон юм.

3.1.1 Үндэсний бахархал, эв нэгдэл

Зорилт. Төрт ёсны уламжлал, түүх, соёлын дурсгал, утга зохиол, урлагийн бүтээлээр үндэсний бахархал төлөвшүүлж, эх оронч үзэл, эв нэгдлийг нягтруулна.

Эртний түүх, соёлын арвин их өвтэй, нүүдлийн онцлог хэв маягтай Монгол Улсын хувьд үндэсний үнэт зүйлийн талаар нэгдмэл ойлголтод хүрэх, монголчуудын уламжлалт төрт ёсны үзэл, сургаалыг орчин үед нийцүүлэн хөгжүүлж эх оронч үзэл, үндэсний эв нэгдлийг төлөвшүүлэх, энэ цаг үеийнхээ бахархлыг нийтээрээ бүтээх нь өнөөгийн монголчуудын чухал зорилго байх учиртай. Дээрх зорилгын хүрээнд соёлын салбарын удирдах ажилтны зөвлөгөөнийг зохион байгуулахаас гадна их сургуулийн эрдэмтэн багш нар, өв соёл судлаачид, орон нутгийн төлөөлөл болсон нийт 5000 гаруй иргэдийн дунд нээлттэй хэлэлцүүлэг хийж тухайн асуудлын үнэ цэнийг нийгэмд сурталчиллаа.

Үндэсний бахархал, эв нэгдлийг илэрхийлэгч чухал хүчин зүйл болох үндэсний их баяр наадмын нээлтийг 2020 онд цаг үеийн нөхцөл байдалд тохируулан “Их Монгол наадам” сэдэвтэй цахим хэлбэрээр анх удаа зохион байгуулсан нь шинэлэг үйл явдал болсон билээ. 2022 онд Ардын хувьсгалын 100, 101 жилийн ой, Үндэсний их баяр наадмын соёл, урлагийн үйл ажиллагаануудыг “Монгол бахархал” агуулгатайгаар, 2023 оны үндэсний их баяр наадмыг “Эв Мөнхийн Тусгаар Монгол” сэдвийн хүрээнд, 2024 онд “Эх дэлхий, энх оршихуйн цадиг” сэдвийн хүрээнд зохион байгуулсан юм. Эдгээр үндэсний их баяр наадмын нээлт, хаалт, эрийн гурван наадам, баярын өдрүүдийн үйл ажиллагаанууд нь монгол түмний үндэсний бахархал, эв нэгдлийг сэргээх, дахин өнгөлөх үйл явдлууд хэвээр байсаар байна.

Урлаг, утга зохиолын бүтээлүүдээр үндэсний бахархлаа бүтээх үйл явцыг идэвхитэй өрнүүлсэн он жилүүд байсан бөгөөд үндэсний урлагийн төрөл зүйлүүдийн үнэ цэнийг хадгалах, түгээх, өрнийн сонгодог урлагийг нутагшуулах, үүний зэрэгцээ нийгмийн хөгжлийг тодорхойлж байдаг нэн орчин үеийн урлагийн хөгжлийг тэтгэн дэмжих бодлогыг хэрэгжүүлж байна. Өөрөөр хэлбэл “үндэсний урлаг”, “сонгодог урлаг”, “орчин үеийн урлаг” -ийн төрлүүдийг тэгш хүртээмжтэй хөгжүүлэх бодлогыг баримталж байна.

Урлаг, уран бүтээлийг иргэд олон нийтэд түгээн дэлгэрүүлэх хүрээнд төв орон нутгийн нийт 36 мэргэжлийн урлагийн байгууллага үйл ажиллагаа явуулж,

жилд дунджаар 4.046 урлагийн тоглолт, арга хэмжээ зохион байгуулж байна.

Үндэсний бахархал болсон ном судар, баримтат өвүүдийг нийтэд таниулан сурталчилах ажлыг тогтмол зохион байгуулж, иргэдэд үндэстний оюун санааны баялаг уламжлалыг түгээсээр байна.

ЮНЕСКО-ийн “Дэлхийн дурсамж” хөтөлбөрийн Ази-Номхон далайн бүсийн 10 дугаар Ерөнхий чуулганыг 2024 оны 05 дугаар сарын 06-09-ний өдрүүдэд Улаанбаатар хотноо зохион байгууллаа. Тус чуулганд ЮНЕСКО-ийн “Дэлхийн дурсамж” хөтөлбөр хариуцсан дарга, ЮНЕСКО-ийн Ази-номхон далайн бүс нутгийн хорооны товчооны 9 гишүүн, 19 орны үндэсний хорооны дарга, 29 орны баримтат өвийн шинжээч, 8 орноос 20 гаруй ажиглагчид оролцсон бөгөөд Монгол Улс “Дэлхийн дурсамж” хөтөлбөрийн Ази-Номхон далайн бүс нутгийн баримтат өвийн жагсаалтад Монгол улсын шуудангийн анхны марк “Элдэв-очир” марк, “Халхын дөрвөн аймгийн ноёдын угийн бичиг” гэсэн 2 баримтат өвийг нэгэн зэрэг бүртгүүлсэн.

Үндэсний бахархал болсон түүх, соёлын өв, дурсгалуудаа хамгаалах чиглэлд тодорхой ажлуудыг зохион байгуулж, үр дүнд хүрлээ. Жишээлбэл: Цагдаагийн Ерөнхий газрын даргын 2021 оны 12 дугаар сарын

30-ны өдрийн А/315 дугаар тушаалаар Эрүүгийн цагдаагийн албаны Зохион байгуулалттай гэмт хэрэгтэй тэмцэх хэлтсийн бүтцэд "Түүх, соёлын дурсгалт зүйлийн хууль бус эргэлттэй тэмцэх тасаг"-ийг таван орон тоотой шинээр байгуулж хууль сахиулах байгууллага болон соёлын салбарын хамтын ажиллагааг эрчимжүүлсэн, улсын хамгаалалтын зэрэглэл тогтоосон бүх үл хөдлөх дурсгалд зайнаас зураглал үйлдсэн, бүсүүдийн чулуун соёлын өвийг давтан судалж, бүртгэлийг шинэчлэх ажлыг зохион байгуулсан, Архангай аймгийн Өлзийт сумын нутагт орших Харганын дөрвөлжин /Луут хотын туурь/-ийн соёлт давхрагыг хамгаалах зорилгоор хэрмийн гадуур 300х250 метрийн хэмжээтэй хамгаалалтыг барьж, дэргэд нь "Соёл, мэдээллийн төв" байгуулсан зэргийг дурдаж болно.

Монгол Улс, АНУ-ын Засгийн газрын хамтын ажиллагааны хүрээнд 2013 оноос эхлэн монголоос гаралтай үлэг гүрвэлийн олдворыг Монгол Улсад буцаан төвлөрүүлэх ажил хэрэгжиж эхэлсэн. Энэхүү хамтын ажиллагааны үр дүнд 2024 оны 2-р сарын 19-ний өдөр АНУ-д худалдагдах гэж байсан 6 төрлийн үлэг гүрвэлийн 16 олдворыг Монгол Улсад буцаан авч ирсэн бөгөөд эдгээр үлэг гүрвэлийн олдворууд болон өнгөрсөн хугацаанд АНУ-аас хүлээн авсан олдворуудаас сорчлон танилцуулах "Welcome home" тусгай үзэсгэлэнг Байгалийн түүхийн музейд зохион байгууллаа.

Засгийн газрын 2021 оны 179 дүгээр тогтоолоор улсын хэмжээнд улсын хамгаалалтад байх түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалын жагсаалтыг шинэчлэн баталсан. Улсын хамгаалалтад байх түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалын жагсаалтад орсон түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалын эх төрх, бүрэн бүтэн, аюулгүй байдлыг хадгалах зорилгоор аймаг, нийслэлийн газар нутагт орших улсын хамгаалалтын зэрэглэлд орсон нийт 197 дурсгалаас 87.8 хувь буюу 173 дурсгалыг иргэн, хуулийн этгээдээр хамгаалуулж байна.

Соёл, урлагаар дамжуулан үндэсний бахархал, эв нэгдлийг бэхжүүлэхийн чухал хүчин зүйл нь соёлын хүртээмж, соёлын орон зайг нэмэгдүүлэх явдал тул 2020-2024 онд 158.2 мянган м² бүхий 91 барилга шинээр ашиглалтад оруулсан байна. Тухайлбал 22.500 м² талбай бүхий "Чингис хаан үндэсний музей", 9.948 м² талбай бүхий "Үндэсний номын сан"-гийн шинэ барилга, 12900 м² талбай бүхий "Хүүхэд, залуучуудын театр", Өмнөговь, Хэнтий аймгуудад орчин үеийн стандартад нийцсэн музейн шинэ барилгыг барьж ашиглалтанд оруулсанаас гадна Үндэсний археологи, угсаатны зүйн музей, лабораторийн барилга угсралтын ажлыг Төв аймагт эхлүүлээд байна. Палеонтологийн үнэт зүйлсийг тусгай сонирхлын үнэ цэнтэй аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүн болгох хүрээнд Байгалийн түүхийн музейн

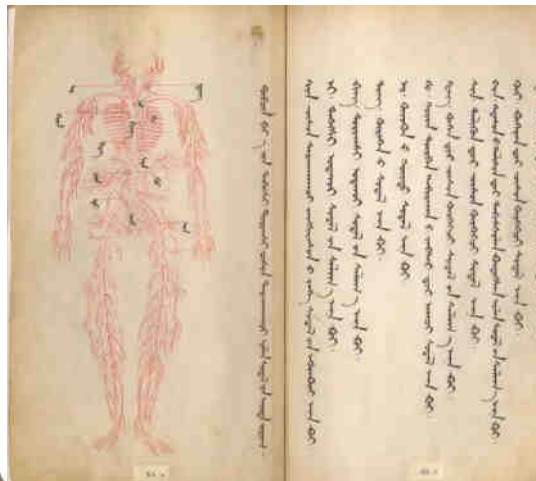
шинэ барилга барих асуудлыг шийдвэрлэж, Богд хан уулын Их тэнгэрийн аманд барилгын бүтээн байгуулалтын ажлыг эхлүүлсэн.

Орчин үеийн урлагаар дамжуулан хүүхэд залууст үндэсний соёл, уламжлалыг таниуулан сурталчилах, чөлөөт цагаа зөв боловсон өнгөрүүлж, үндэсний бахархал, эв нэгдлийн үнэ цэнийг ухаж ойлгох, соёл урлагийн боловсролоо хөгжүүлэхэд тодорхой нөлөө үзүүлэхүйц залуу уран бүтээлчдийг

дэмжсэн арга хэмжээг

тогтмол зохион байгуулж байна.

Шигтгээ: 2025 оны 4 дүгээр сарын 02-17-ны өдрүүдэд Парис хотод хуралдсан ЮНЕСКО-ийн Гүйцэтгэх зөвлөлийн ээлжит 221 дүгээр чуулганы үеэр ЮНЕСКО-ийн “Дэлхийн дурсамж” хөтөлбөрийн Олон улсын жагсаалтад Монгол Улсаас нэр дэвшүүлсэн МЭ 601 оны үед хамаарах

монгол брахми үсгийн 215 тэмдэгтээр бичсэн 100 үгээс бүрдсэн “Хүйс толгойн хөшөөний бичээс” болон “Манж анатоми” нэрээр олон улсад эрдэм шинжилгээний эргэлтэд орж судлагдсан “Дээрээс тогтоосон дүрс тус бүрийг бүртгэсэн бичиг” хэмээх бэхэн бийрээр бичсэн 2 боть, 4 дэвтэр, XVIII зууны дунд үеийн өрнөдийн болон дорно дахины уламжлалт анагаах ухааны тухай гар бичмэл буюу “Хүний бүтэн биеийн бүртгэл бичвэр” баримтат өвүүдийг бүртгэсэн нь монгол түмний оюун санаа, ном бичгийн эрдмээрээ бахархах үзлийг сэргээсэн үйл явдлууд болсон.

Цаашид: Хүүхэд, залуусын дунд монголын түүх, соёл, урлаг, шинэ үеийн залуусын дэлхий дахин дахь амжилтаар бахархах контентуудыг бүтээж, нийгмийн сүлжээнд дэлгэн түгээх

Монгол орныхоо өнөө цагийн дайн дажингүй, амар амгалан, шашин, үндэстэн хоорондын мөргөлдөөнгүй, гал түймэр, газар хөдлөлийн гамшиггүй аж амьдралын талаар бусадтай харьцуулсан болон гадаадаас Монголыг сонгон аж төрөгсдийн сэтгэгдлийг түгээх

3.1.2 Нүүдлийн соёл иргэншилт Монгол

Зорилт. Үндэсний оюун санаа, өв соёл, сэтгэлгээнд тулгуурласан бүтээгч монгол хүн төвтэй нүүдлийн соёл иргэншлийг хадгалсан тэргүүлэх улс болно.

Монголчуудын нүүдлийн соёл нь бэлчээрийн мал аж ахуй эрхлэх явцад байгаль, хүрээлэн буй орчинтойгоо өдөр тутам харьцдаг хүмүүсийн бодол сэтгэлгээ, үйл бүтээлийн мэдлэг ухаан, арга чадварын илэрхийллүүдийн цогц ажээ. Монголчууд нүүдлийн сонгодог соёл иргэншлийг бүтээн хөгжүүлж ирсэн түүхэн цаг хугацаандаа түүнээс урган гарч уламжлагдсан соёлын биет бус өвийн нэн өвөрмөц баялаг сан хөмрөг бий болгосон. Байгаль ертөнц, амьд амьтан, хүн зоныг хүндэтгэн шүтэж, хайрлан хамгаалах ариун нандин учир утгатай тэдгээр соёлын өвийн зүйлүүд нь ихэнхдээ нийт хүн төрөлхтний хувьд язгуурын үнэ цэн, түгээмэл ач холбогдолтой байдаг.

2024 оны байдлаар Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуулийн 4, 5, 6, 7 дугаар зүйлд заасан ангиллаар Соёлын өвийн Улсын нэгдсэн бүртгэл, мэдээллийн санд соёлын биет бус өвийн 7 ай савын хүрээнд 362 төрөл зүйл, соёлын биет бус өвийг өвлөн уламжлагч 10924 хүн, соёлын биет бус өвийг ур чадварын өндөр түвшинд өвлөн уламжлагчдын үндэсний жагсаалтад бүртгэгдсэн 102 өвлөн уламжлагч, 9341 дурсгалт газрын 82514 түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгал, улс, аймгийн музейд нийт 139,714 дэсийн 329,279 ширхэг түүх, соёлын хөдлөх дурсгалт зүйл бүртгэгдээд байна. Засгийн газрын тогтоол шийдвэрээр нэр бүхий 27 байгууллагад хадгалагдаж буй 778 хөдлөх дурсгалт зүйл Монгол Улсын “Түүх, соёлын хөдлөх дурсгалт зүйлийн хосгүй үнэт дурсгалт зүйлийн жагсаалт”-д бүртгэгдсэн байна.

2023 оны 09-р сард хуралдсан ЮНЕСКО-ийн Дэлхийн өвийн хорооны 45 дугаар чуулганаар “Буган чулуун хөшөө, хүрлийн үеийн холбогдох дурсгалууд” нь Төв Азийн нүүдэлчдийн бүтээсэн соёлын орон зайг танин мэдэх, нүүдэлчдийн угсаа гарвал, нийгэм, аж ахуй, соёл, овог аймаг хоорондын харилцаа холбоо зэрэг олон талт ой санамжийг бүрдүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг түүх, соёл, урлаг, гоо зүй, танин мэдэхүйн асар их мэдээллийг агуулсан, нандин, дахин давтагдашгүй, хосгүй үнэт өв хэмээн үзэж Дэлхийн өвийн жагсаалтад бүртгэлээ.

Бүгд Найрамдах Парагвай Улсын Асунсион хотноо 2024 оны 12 дугаар сарын 02-07-ны өдрүүдэд хуралдсан ЮНЕСКО-ийн Соёлын биет бус өвийг хамгаалах тухай конвенцын Засгийн газар хоорондын хорооны 19 дүгээр чуулганаар Монгол Улсаас “Монгол нүүдлийн зан үйл” өвийг дангаараа, “Наурыз” баярын өвийг дэлхийн 12 улсын хамтаар ЮНЕСКО-гийн Хүн төрөлхтний соёлын биет бус өвийн Төлөөллийн жагсаалтад амжилттай бүртгүүлээ.

Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуулийн хэрэгжилтийг хангах хүрээнд 2022 оны 08 дугаар сарын 12-14-ний өдөр Нийслэлийн Налайх дүүргийн нутаг дэвсгэр,

Сайханы саравч гэх газар "Нүүдэлчин Монгол" соёлын фестивалийг зохион байгуулсан. Уг наадамд 20 аймаг, нийслэлийн 1283 өвлөн уламжлагч оролцож, отгийн зохион байгуулалтаар байрлаж, соёлын биет бус өвийн 7 ай савын хүрээнд 237 удаагийн тоглолтоор дамжуулан ард иргэдэд соёлын биет бус өвийн илэрхийлэл, нүүдлийн соёлын өвөрмөц онцлогийг сурталчиллаа. Монгол түмний өв уламжлал, соёлыг түгээн дэлгэрүүлэх, хойч үедээ өвлүүлэн уламжлуулах зорилгоор "Нүүдэлчин Монгол" соёлын биет бус өвийн их наадмыг Монгол Улсын Засгийн газраас 2023-2024 оныг "Монголд зочлох жил" болгон зарласантай холбогдуулан "Нүүдэлчин" дэлхийн соёлын фестиваль болгон наадмын цар хүрээг өргөжүүлэн, анх удаа олон улсын хэмжээнд зохион байгууллаа. 2023 оны 08 дугаар сарын 18-20-ны өдрүүдэд фестивалийн хүрээнд соёлын биет бус өвийн 7 ай савын 362 өвийн төрлөөр, аймаг, нийслэлийн 1000 гаруй, нүүдлийн соёл иргэншил бүхий 10 улсын өвлөн уламжлагчдын төлөөлөл оролцож, давхардсан тоогоор 60.000 орчим хүн зорин ирж үзсэн бол 2024 оны 08 дугаар сарын 16-18-ны өдрүүдэд соёлын биет бус өвийн 7 ай савын 362 төрөл, үндэсний спортын 23 төрлөөр аймаг, нийслэлийн 1000 орчим, нүүдлийн соёл иргэншил бүхий 12 улсын 140 гаруй өвлөн уламжлагч оролцож, ойролцоогоор 170.000 хүн зорин ирж сонирхсон байна. 2025 онд анх удаа "Монгол" нүүдэлчин өвлийн фестивалийг зохион байгуулж цаашид хөгжүүлэх нөөц, боломжийг тодорхойллоо.

Мөн Хөвсгөл аймагт "Хөх баавгай-Хөх сувд 2024", Өмнөговь аймагт "Тэмээний баяр", Улаанбаатар хотод "Мазаалай цас мөсний баяр", "Бүргэдийн баяр", Архангай аймагт "АРА өвлийн фестиваль", Ховд аймагт "Мөнгөлөг шагшуурга" зэрэг эвентүүд

зохион байгуулагддаг бөгөөд тухай бүрд нүүдлийн соёл, ахуйн онцлогийг шингээж, гадаад дотоодын жуулчдад хүргэж байна.

Үндэсний оюун санаа, өв соёл, сэтгэлгээнд тулгуурласан бүтээгч монгол хүн төвтэй нүүдлийн соёл иргэншлийг хадгалсан тэргүүлэх улс болоход дэмжлэг үзүүлэх соёлын орон зай бол музей бөгөөд улсын хэмжээнд төрийн болон орон нутгийн өмчийн нийт 39 музей, соёлын төв/ордны орон нутаг судлах нийт 340 танхим үйл ажиллагаа явуулж жилд дунджаар 2024 оны байдлаар 1.646.963 хүнд, үүнээс 633.822 хүүхдэд үйлчлээд байна.

Бүх шатны боловсролын сургалтын хөтөлбөрт эх хэл, түүх, соёл, зан заншил, үндэсний өв уламжлалыг эзэмшүүлэх агуулгыг суралцагчдын нас, хөгжлийн онцлогтой уялдуулан тусгасан байдаг бөгөөд цаашид нүүдлийн соёл, ахуйгаас үүдэлтэй мэдлэг, арга ухааныг сайтар өвлүүлэх чиглэлд эрчимтэй ажиллах нь зүйтэй байна.

ЮНЕСКО-гийн Соёлын биет бус өвийн сан, Соёл, спорт, аялал жуулчлал, залуучуудын яамны дэмжлэгтэйгээр 2022-2025 онд Соёл, урлагийн их сургуулийн Соёлын сургууль хариуцан хэрэгжүүлж буй "Монгол бий биелгээг өвлүүлэн уламжлуулж, оршин тогтнох чадварыг бэхжүүлэх нь" төслийн хүрээнд шавь сургалтын танхимыг Баян-Өлгий аймгийн музей, Дархан-Уул, Орхон,

Сэлэнгэ, Ховд, Увс аймгийн Соёл, урлагийн газар, Улаанбаатар хотноо Соёлын сургуулийн "Өв соёл"-ын өргөөг түшиглэн байгууллаа. Нүүдлийн соёл иргэншилт Монгол улсын хувьд энэ мэтчилэн өөрсдийн үнэт соёлын өвүүдийг өвлөн уламжлуулах, түгээн дэлгэрүүлэх ажлыг тасралтгүй зохион байгуулах нь чухал юм.

Соёлын бүтээлч үйлдвэрлэл, бүтээлч аялал жуулчлалыг нутагшуулах бодлогын хүрээнд холбогдох судалгаа, шинжилгээнүүд хийгдэж тодорхой ахиц дэвшлүүд гарсан байна. Жишээлбэл: Төрөөс дэмжлэг үзүүлэх соёлын бүтээлч үйлдвэрлэлийн тэргүүлэх чиглэл (2022-2027), соёлын бүтээлч үйлдвэрлэлийг дэмжих арга хэмжээ (2022-2032 он)-г тодорхойлж, 2024 онд УИХ-аар "Соёлын бүтээлч үйлдвэрлэлийг дэмжих тухай" хуулийг батлуулсан. Жил бүрийн 11 дүгээр

сарыг “Соёлын бүтээлч сар” болгон соёл, урлагийн салбарын үйл ажиллагааг идэвхжүүлж, соёл, урлагийн байгууллага, уран бүтээлчид олон нийтэд хүргэх үйлчилгээний хүртээмжээ нэмэгдүүлэн ажиллаж хэвшлээ. Тус аяны хүрээнд 2021-2024 онд нийт 7.691 үйл ажиллагаа, арга хэмжээг зохион байгуулж, давхардсан тоогоор 12.800 гаруй соёлын бүтээлч үйлдвэрлэл эрхлэгч иргэн, аж ахуйн нэгжийг хамрууллаа.

Шигтгээ: Хүүхэд, залуучуудын нүүдлийн соёл, ахуйн талаарх ойлголт, соёлын өвийн мэдлэг, ур чадварыг дээшлүүлэх үүднээс “Соёлын өв” улсын уралдааныг ерөнхий боловсролын сургуулийн ахлах ангийн сурагчдын дунд зохион байгуулж хэвшсэн бөгөөд сүүлийн жилүүдэд оролцогчдын тоо, чанар, цар хүрээ, үр дүн, ач холбогдол

тогтвортой өссөөр байна.

Цаашид: “Нүүдэлчин” фестивалийг Монгол орны янз бүрийн бүсэд, тэр бүсийн байгаль, соёлын дурсгал, эрхэлдэг аж ахуйн онцлогтой уялдуулан зохион байгуулах, Говь, Хангай, Өндөр уулс, Тайга, Тал хээрийн бүсэд **нүүдлийн соёл иргэншлийн хүрээлэнгүүд буюу эко паркуудыг байгуулах**

Гадаадын жуулчдыг нүүдэлчин малчин айл өрхийн дөрвөн улирлын ажил, амьдралын дунд байлгаж, өрх бүр үйлдвэрлэгч болж, аялал жуулчлалын болон монгол ахуйн бүтээгдэхүүний орлоготой байлгах арга туршлага суулгах **буюу бүтээлч аялал жуулчлалын үндэсний загвар, жишиг орон зайг төр, хувийн хэвшлийн түншлэлээр бий болгох**

3.1.3 Монгол хэл, бичиг

Зорилт. Монгол хэл, бичгээ үндэсний үнэт зүйлийн бүрдэл болгон иргэн бүр чанартай эзэмшиж хэрэглэж хэвшинэ.

Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд “Монгол хэл, бичгийн соёлоо хамгаалан хөгжүүлж, уламжлалт монгол бичгийн сургалт, хэрэглээг нэмэгдүүлнэ”, 2015 онд 8 бүлэг 24 зүйл бүхий Монгол хэлний тухай хуулийг баталсан бөгөөд үүнд:

“Монгол хэл нь монгол үндэстний оюуны соёлын үнэт өв, үндэсний соёл иргэншлийн язгуур үндэс, улс орны нэгдмэл байдал, үндэсний аюулгүй байдал, тусгаар тогтнолын нэгэн баталгаа мөн” гэсэн зарчим болон “Монгол Улсын иргэн: “монгол хэл, бичиг үсгээ сурч судлах, өвлөх, өвлүүлэх, монгол хэлээ эзэмших, хэрэглэх, хамгаалах, хөгжүүлэх талаар санаачилга гаргах” зэрэг эрхтэй, “монгол хэлний хэм хэмжээг дагаж мөрдөх” зэрэг үүрэгтэй болохыг ёсчлон баталсан. Төрт улсын иргэд хуулиа даган мөрдөж, эх хэлээ тал бүрээс нь сахин хамгаалах үүрэгтэйг анхаарч өөрийн хувь нэмэрийг оруулах нь зүйтэй.

Монгол хэлний тухай хуулийн 7.2-т, Энэ хуулийн 11.1.2-т заасан үндэсний бичгийн хөтөлбөрийг үе шаттай хэрэгжүүлж, зохих бэлтгэл хангасны үндсэн дээр төрийн болон нутгийн өөрөө удирдах байгууллага албан хэргээ кирилл болон үндэсний хос бичгээр хөтлөн явуулна; 24.2-т, Энэ хуулийн 7.2 дахь хэсгийг 2025 оны 01 дүгээр сарын 01-ний өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө; “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын 1.3.9-т, Монгол хэлний тухай хуульд заасны дагуу 2025 онд төрийн албан хэргийг хос бичгээр хөтлөн явуулахын тулд төрийн захиргааны байгууллагуудад эх зохиогчийн орон тоо бий болгож, кирилл, монгол үсгийн хөрвөх программыг ажиллуулах бэлтгэл хангана; гэж тус тус заасны дагуу төрийн албан хэргийг хос бичгээр хөтлөх ажил эхэлсэн.

Монгол Улсын Засгийн газрын 2020 оны “Үндэсний хөтөлбөр батлах тухай” 96 дугаар тогтоолоор “Монгол бичгийн үндэсний хөтөлбөр-III” батлагдан, улс орон даяар 95 хувийн гүйцэтгэлтэй хөтөлбөрийг хэрэгжүүлсэн бөгөөд хөтөлбөрийн хүрээнд Монгол бичгээр үйлдэх баримт бичгийн хэвлэмэл хуудас, түүний бүрдлийн байрлалд тавих үндсэн шаардлага MNS 6395:2022 стандарт, Төрийн албан хаагчийн нэрийн хуудсанд тавих ерөнхий шаардлага MNS 6978:2022 стандарт, Гудамж, зам, талбай, үл хөдлөх эд хөрөнгө, аж ахуйн нэгж, байгууллагын хаягийн тэмдэгт тавих ерөнхий шаардлага MNS 5283:2022 стандарт, Монгол хэлний компьютерын орчны тогтолцоо, тооцоолох хэрэгслийн гарын товчлууур дээрх монгол бичгийн үсэг, тэмдэгтийн байршил MNS 7004:2023 стандарт батлагдан, төрийн 4200 байгууллага мөрдөж ажиллаж байна.

Соёлын яамнаас үндэсний хэл бичиг, түүнтэй холбогдолтой ёс заншил, уламжлал, өвийг судлах, сурталчлах, бичиг үсэг ном судар бүтээх мэдлэгийг сурталчлан таниулж, уламжлан өвлүүлэх зорилгоор “Үндэсний бичиг үсгийн баяр”-ыг жил бүр дэмжин ажиллаж, 2022 онд “Үндэсний бичиг үсэг-монгол соёлын үнэт өв” уриан дор зохион байгуулж хүүхэд залуучуудын үндэсний бичиг үсгээ эрхэмлэн дээдлэх, сурах хүсэл сонирхол, эрмэлзлэлийг дэмжиж, олон нийтийн хүртээл болгож ажиллаа.

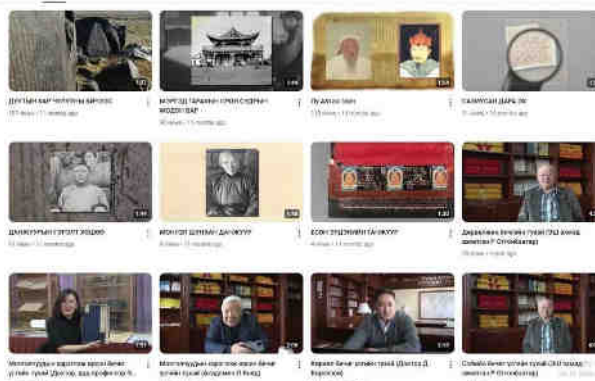
Их эзэн Чингис хааны мэндэлсэн Монгол бахархлын өдөрт зориулан Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн санаачилгаар уламжлал болгон зохион байгуулдаг “Мөнх тэнгэрийн бичиг” монгол уран бичлэгийн олон улсын үзэсгэлэнг зохион байгуулж

хэвшлээ. Үзэсгэлэн нь Монгол бичиг соёлыг олон нийтэд түгээн дэлгэрүүлэх, уран бүтээлчид, багш, оюутан, сурагчдын шинэлэг санаа, санаачилга, авьяас чадварыг нийтэд таниулах, дэмжих зорилгоор жил бүр уламжлал болон зохион байгуулагддаг бөгөөд ОХУ-ын Бүгд Найрамдах Буриад Улс, Бүгд Найрамдах Халимаг Улс, БНХАУ-ын Өвөр Монголын Өөртөө Засах Орны уран бичээчдийн шилдэг бүтээлүүд оролцдог болсон.

Үндэсний бичиг, соёлоо түгээн дэлгэрүүлэх, уран бүтээлчид, багш, оюутан, сурагчдын шинэлэг санаа, авьяас чадварыг нийтэд таниулах зорилгоор Үндэсний мэдээллийн МОНЦАМЭ агентлагаас жил бүр уламжлал болгон зохион байгуулдаг “Монголын сайхан бичигтэн” олон улсын уралдааныг дэмжиж ажиллаж байна. Уралдаан нь 7 ангиллаар зохион байгуулагдаж жил бүр 21 аймаг, нийслэлийн 9 дүүргээс 1000 гаруй хүн оролцдог үндэсний хэмжээний уралдаан болж өргөжиж байна.

Бүх нийтээрээ хос бичигтэн болохын тулд албан сургалтыг албан бус сургалтаар дэмжиж, **цахим орчинд хүн бүр орон зай, цаг хугацааны хязгааргүйгээр ашиглах боломжтой эх хэлний цахим толь бичиг 3, монгол хэлний хэрэглээний гажуудлыг засах 30 контент, үндэсний бичиг сурах, нийтийн хэрэглээг дэмжих зорилгоор бүтээгдсэн 18 цагийн цуврал видео хичээл, компьютерт үндэсний бичгээр шивэх 66 заавар, Монгол Улсаас олон улсын, бүс нутгийн өвд бүртгэгдсэн 7 өвийн танилцуулга англи, монгол хэлээр бэлтгэж, үлгэрийн аппликейшн 1, цахим сурах бичиг 10, унших бичиг 5, Монгол хэл, бичгийн бодлогын баримт бичгийн эмхэтгэл 1, каталоги 2-ыг хүмүүсийн нас сэтгэхүйн онцлог, сурах арга барилд аль болох нийцэх хэлбэрээр бүтээсэн.** Монгол хэл, бичгийн хичээл, контентыг www.youtube.com/@Khosbichigten суваг нээн байршуулж, олон сувгийн үйлчилгээ эрхлэгч (IPTV) ДДЭШ ТВ болон MNBC кабелийн тв-ийн Homemedia-д үндэсний бичгийн анхан шатны 18 цагийн хичээлийг үнэ төлбөргүй байршуулсан зэргээр монгол хэл, бичиг, соёлоо сурталчилан түгээх орчин үеийн технологид суурилсан арга хэмжээг тогтмол **зохион байгуулж** байна.

Дэлхийн 11 оронд амьдарч буй 80 гаруй хүүхдүүдийн дунд анхан, дунд, ахисан шатанд “Би Монгол хүн” эх хэлний цахим уралдааныг зохион байгуулсан нь

хилийн чанадад суугааг монгол хүүхдүүддээ эх хэл, бичгийн боловсрол олгоход чухал үйл ажиллагаа болж байна.

Шигтгээ: Хилийн чанадад үйл ажиллагаа явуулж буй Монгол сургууль, цэцэрлэг, хэл, соёлын төвийн тоо 2024 онд байдлаар 69 байгаа бөгөөд Хилийн чанад дахь Монголчуудын зөвлөл НҮТББ-д бүртгэлтэйгээр үйл ажиллагаа явуулж байгаа хэл, соёлын 41 төвд нийт 1418 суралцагч, 202 багш, үүнээс 115 монгол хэлний багш ажиллаж байна.

Цаашид: Мэдлэг шингэсэн монгол хэл бүтээхийн тулд ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэн, МУИС, МУБИС, Хэлний бодлогын зөвлөл, хэвлэл мэдээллийн байгуулга зэрэгтэй хамтран ажиллах гэрээ байгуулах
Олон улсад монгол хэлний нөлөөллийг буй болгох, түгээхийн тулд монгол хэлээрээ дуулж, хуурдаж, дэлхийн тайзан дээр алдаршсан “Хү”, “Уухай”, “Хөсөгтөн” хамтлагуудтай хамтран ажиллах

3.1.4 Эрдэм судлал - нийгмийн соён гэгээрэл

Зорилт. Үнэт зүйлийн судалгаа болон олон улсын монгол судлалын тэргүүлэх чиглэл болсон нүүдлийн соёл иргэншил, Монголын түүх, хэл соёл, ёс заншил, шашин, гүн ухааны судалгаа хийж, нийтийн хүртээл болгон хэвшүүлж, нийгмийн соён гэгээрлийг өндөр түвшинд хүргэнэ.

Соёлын нэгдмэл үнэт зүйлд суурилсан соёлын дархлаатай, хүний эрхийг дээдэлсэн жендерийн мэдрэмжтэй соёл гэгээрлийн нэгдсэн бодлого баримталж, үндэсний соёлын дархлаатай, хүмүүнлэг, оюунлаг, ёс суртахуунтай монгол хүнийг төлөвшүүлэх замаар Нийгмийн соён гэгээрлийг бэхжүүлэх бодлого хэрэгжүүлж байна. Энэхүү бодлогод оролцогчдын нэг тал нь гэр бүлийн орчин, нөгөө тал нь албан боловсрол, гуравдагч тал нь албан бус боловсрол олгох соёл, урлагийн байгууллага бөгөөд энэхүү 3 тулгуурт үндсэн систем дээр тулгуурлаж байна. Үндэсний нэгдмэл үнэт зүйлийг бэхжүүлэх, иргэдийн соёлын боловсролыг дээшлүүлэх, нийгмийн соён гэгээрлийг дэмжих, соёлын салбарын ажилтнуудыг чадавхжуулах, орон нутгийн иргэдэд хүргэх соёл, урлагийн бүтээгдэхүүн үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэх зорилгоор Соёлын сэргэлт 2023, 2024 аяныг 21 аймаг, 330 сум, 15 тосгон, нийслэлийн 9 дүүрэгт зохион байгууллаа.

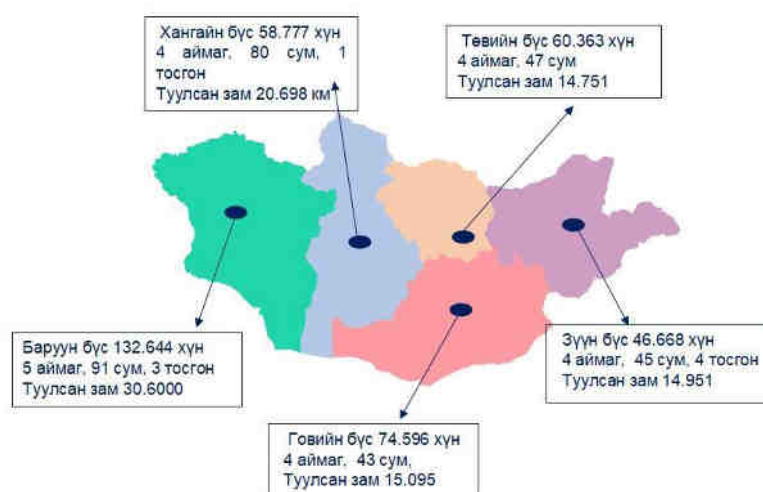
Соёлын сэргэлт аяны хүрээнд нийслэл, орон нутгийн иргэдэд дараах агуулгаар соёл, урлагийн цогц арга хэмжээг хүргэн ажилласан. Үүнд:

- Соён гэгээрлийн илтгэл, лекц
- Соёлын боловсролын хөтөлбөр /музейн боловсрол, номын өдөрлөг, хүүхэлдэйн жүжиг, урлагийн боловсрол, цирк хөтөлбөр/
- Соёлын бүтээлч үйлдвэрлэлийн болон соёлын биет бус өвийг өвлөн уламжлагчдын үзэсгэлэн, худалдаа
- Салбарын албан хаагчдыг чадавхжуулах сургалт
- Соёл, олон нийтийн үйл ажиллагаа /урлагийн тоглолт/

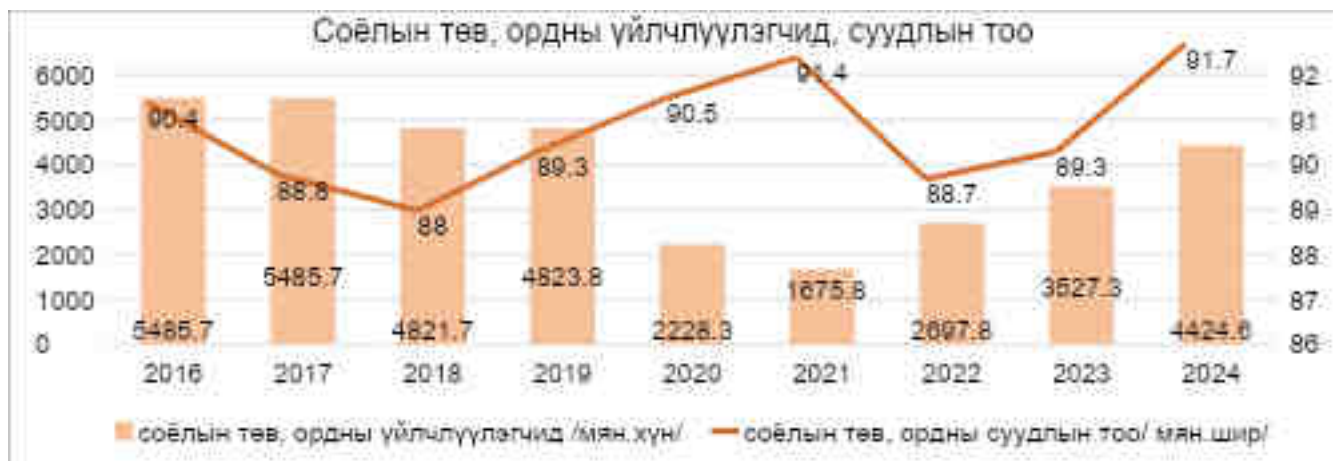
Аянд Соёлын яам болон харьяа соёл, урлагийн 26 байгууллага, эрдэмтэн багш, судлаачид, уран бүтээлчид, гэрэл зурагчид нийт 1303 хүний баг бүрэлдэхүүн 91,531 км замыг туулж томилолтоор ажиллаж, танхимаар 373,048 хүнд соёлын хүртээмжийг хүргэж, цахимаар 751 пост, 9315 зураг, 26 видео шторк соёлын бүтээгдэхүүн үйлчилгээ бүтээсэн ба цахимаар 5.2 сая хүнд хүрсэн.

Соёлын сэргэлт 2023, 2024 аяныг улсын хэмжээнд хэрэгжүүлж, анхан шатны нэгж сум тосгонд хүрч ажилласнаар үндсэн зорилгодоо хүрэхийн зэрэгцээ дараах эерэг үр дүн, ахиц гарсан гэж дүгнэж байна. Үүнд:

- Иргэдийн оюуны санааны нэгдмэл байдлыг сэргээн бэхжүүлэх эхлэлийг бий болгосон.
- Бүх нийтийн соёлын боловсролын ойлголт, мэдэлгийн хүрээг нэмэгдүүлсэн.
- Түүх, соёлын өвийг сурталчлан таниулах, хамгаалах мэдлэг, ойлголтыг нэмэгдүүлж, орон нутгийн соёлын биет бус өвийг өвлөн уламжлагчдыг алдаршуулан танилцуулсан.
- Соёлын бүтээлч үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх боломжийг сурталчлан таниулсан.
- Салбарын удирдага, зохион байгуулалтын тогтолцоог шат шатанд чадавхжуулсан.

Түүнчлэн бүх нийтийн соёлын боловсрол арга хэмжээний төлөвлөгөөг 4 яамны сайдын хамтарсан тушаалаар баталж хэрэгжүүлснээр 2023-2024 онд нийт 120 гаруй боловсролын хөтөлбөр хэрэгжиж, үндэсний сургагч 141 багш бэлтгэж, нүүдлийн соёлын боловсрол олгох 6 хүүхдийн зуслан байгуулагдлаа. Мөн нийгмийн харилцааны соёлыг төлөвлүүлэх нөлөөллийн сошиал аяныг 6 удаа зохион байгуулж давхардсан тоогоор нийт 1.5 сая гаруй хүнд цахимаар хүргэхийн зэрэгцээ, 2480 арга хэмжээг зохион байгуулж 720,000 гаруй хүнийг хамруулсан.

Нийгмийн соён гэгээрлийг нэмэгдүүлэх, бүх нийтийн соёлын боловсролыг дээшлүүлэхэд төв, орон нутгийн соёлын байгууллага, тэр дундаа соёлын төв, номын сан онцгой чухал үүрэгтэй.

Улсын хэмжээнд нийт 348 соёлын төв/ордон жилд дунджаар 7,812 соёл, урлагийн тоглолт арга хэмжээг урын сангийн нийт 5,859 хөтөлбөрөөр дамжуулан үйл ажиллагаа явуулж, давхардсан тоогоор 4.424.621 хүн, үүнээс 1.075.796 хүүхдэд хүргэж байна.

Төрийн болон орон нутгийн өмчийн нийт 26 номын сан, соёлын төвийн дэргэдэх номын сангийн 337 танхимын нийт 11.181 суудал байна. Номын сангийн хөмрөгт нийт 2024 оны байдлаар 6.355.281 ном байгаа бөгөөд байнгын уншигчдын тоо 2021-2024 онд тогтмол өсөлттэй болсон.

Шигтгээ: “Үндэсний бичиг соёл, номын өдрүүд” арга хэмжээг Монгол Улсын Их Хурлын даргын ивээл дор улс орон даяар нэгэн зэрэг “ИЛҮҮ ИХ УНШЪЯ” уриан дор 05, 09 дүгээр сард 2 удаа тэмдэглэж хэвшсэн бөгөөд 2022 онд улс орон даяар 150 гаруй төрлийн арга хэмжээ зохион байгуулж нийт 150 гаруй мянга орчим хүн, 2023 онд 21 аймагт 139 төрлийн арга хэмжээ зохион байгуулан 220 мянга гаруй уншигч, оролцогчдыг хамруулсан нь нийгмийн соён гэгээрэлд эерэг үр дүнтэй ажил болж байна.

Цаашид: Монгол соёл, ёс заншлын судалгаанаас үүдсэн контентууд, подкастуудыг хийж, хүүхэд залуусын үздэг, сонирхдог сувгууд, нэвтрүүлгүүдээр цацах

Соёл, соёлын өв, үндэсний үнэт зүйлсийн судалгаа хийж буй эрдэмтэн судлаачдын лекц, ярилцлагыг олон нийтэд өргөн хүрээгээр түгээх, уулзалт ярилцлагуудыг тогтмолжуулах

Нийгмийн талцал хуваагдал, ёс суртахууны доройтлыг арилгах үүднээс эх оронч үзэл, эв нэгдлийг нягтруулах чиглэлд соён гэгээрүүлэх ажлыг зохион байгуулах

Үндэсний цэцэрлэгт хүрээлэнд Монгол гэрийг бичил болон үлэмж ертөнцийн загвар болгосон өргөө байгуулж, бэлгэдлийн 24 зүг, завсар, өнцөг болгоноор нь тайлан тайлбарлаж сурталчлах

3.1.5 Дэлхийн Монгол

Зорилт 1. Дэлхий дахинд монгол үндэсний үнэт зүйлсийн дархлаа тогтож, монгол соёлыг түгээн дэлгэрүүлж, Монгол Улсын нэр хүнд, үнэлэмжийг дээшлүүлж, хилийн чанад дахь монголчууд, монгол угсаатны хамтын ажиллагаа төлөвшинө.

Монголчууд дэлхий дахины улс төрийн амьдрал, нийгэм соёл, оюун санааны хүрээнд гүн ул мөр үлдээж, дэлхий дахины буюу олон улсын ач холбогдолтой олон зүйлийг бүтээсэн төдийгүй төрт ёсоо үүсгэж, түүнийгээ хамгаалсаар ирсэн 2200 гаруй жилийн түүхтэй, язгуур соёлын арвин баялагтай үндэстэн. Орчин үеийн хүн төрөлхтөний хөгжлийн явц дахь улс үндэстэн хоорондын харилцаанд үндэсний нэгдмэл үнэт зүйлд тулгуурласан, өөрийн онцлогт түшиглэсэн зөөлөн хүчний бодлогыг хэрэгжүүлж монгол соёлыг түгээн дэлгэрүүлэх, хүрээг тэлэх нь чухал юм.

Олон улс дахь монгол үндэсний үнэт зүйлсийн дархлааг бэхжүүлж, монгол соёлын хүрээг тэлэх үүднээс үндэсний үнэт зүйлс, бусдаас ялгарах онцлогоо дэлхий нийтэд таниулан сурталчилах үйл ажиллагааг шат дараатайгаар хийж байна.

“Монголд зочлох жил”-ийг 2028 он хүртэл үргэлжлүүлэх шийдвэр гарган хэрэгжүүлж буй нь үндэсний өв уламжлал, соёл урлаг, түүх, дурсгалаар дамжуулан улс орноо олон улсад сурталчлах, дэлхий дахинд Монгол Улсын нэр хүндийг өсгөх чухал санаачлага болсон.

MONGOLIA
ALWAYS. MOVING.

2024 онд “Өөдөө тэмүүлэх

Монгол” буюу “Go Mongolia” нэгдсэн өнгө төрх, брэндиг дор гадаад сурталчилгаа хийсний үр дүнд Монгол Улсын талаарх эерэг сэтгэгдэл 82%, хөдөлгөөтний, эрч хүчтэй улс хэмээх ойлголт 57%, Монгол Улсын талаарх мэдлэгийн цар хүрээ 81%, очиж аяна гэсэн шийдвэр гаргалт 36%, бизнес хөрөнгө оруулалт хийнэ гэсэн шийдвэр гаргалт 45% болж өссөн үзүүлэлт гарсан. 2024 онд манай улс 808,956

жуулчин хүлээн авч, 1.6 тэрбум ам.долларын орлого олсон нь Монголын аялал жуулчлалын 70 жилийн түүхэнд хамгийн өндөр үзүүлэлт болоод байна.

Дэлхийн нэр хүндтэй тайз, үзэсгэлэнгийн танхимд Монголын соёл, урлагийн бүтээлүүд гарах ажлыг үе шаттай зохион байгуулж байна. Энэ хүрээнд “Чингис хаан” үндэсний музейн “Чингис хаан-Монголчууд дэлхийг өөрчилсөн нь” үзэсгэлэн Бүгд Найрамдах Франц Улс,

Бүгд Найрамдах Чех Улсуудад, Монголын үндэсний музей Катар Улсад, Улсын драмын эрдмийн театрын “Тэнгэрийн хүү” жүжиг Бүгд Найрамдах Унгар Улсад, Үндэсний урлагийн Их театр Бүгд Найрамдах Солонгос Улсад, Улсын дуурь бүжгийн эрдмийн театр ОХУ-ын Буриад улс, БНСУ-д, Морин хуурын чуулга Австрали, БНХАУ, БНФУ, БНЧУ, Баянмонгол чуулга ХБНГУ зэрэг дэлхийн 20 гаруй улсад үндэсний түүх соёл урлагаар улс орноо сурталчлаад байгаагаас гадна “Тамгагүй төр” жүжиг эх орондоо 2022 онд 117 удаа тоглогдож 70,000 орчим үзэгчдийн хүртээл болсон бөгөөд “The Mongol Khan” нэрээр ИБУИНВУЛсын нийслэл Лондон хотын 120 жилийн түүхтэй алдарт “Колизей” театр болон Сингапурын алдарт Marina Bay Sands-н Sands театрт тоглосон.

Мөн Бүгд Найрамдах Итали Улсад зохион байгуулагддаг Венецийн дүрслэх урлагийн олон улсын биенналь, Бүгд Найрамдах Франц Улсад зохион байгуулагддаг Каннын кино наадамд Монголын уран бүтээлчид оролцож байна. Кино урлагийг олон улсад сурталчилж, хамтарсан кино төслийн тоо, чанарыг ахиулах зорилгоор жил бүр Улаанбаатар хотноо Олон Улсын кино үйлдвэрлэгч, түгээгч нарын төлөөллийг урьж, салбарын уран бүтээлчдийг оруулсан нээлттэй уулзалт хэлэлцүүлгийг зохион байгуулж байна. Энэ хүрээнд “CNN”, “Netflix”, “HBO”, “Warner Bros”, “Paramount Pictures”, “Discovery”, “National Geography”, “Living Films”, “MTV” зэрэг дэлхийн томоохон студи, продакшн, компанийн продюсер болон удирдлагууд АНУ, Их Британи, БНСУ зэрэг орнуудын мэргэжилтнүүдтэй хамтран ажиллаж байна. Соёл, урлагийн салбарт давхардсан тоогоор гадаадын 80 гаруй улс оронтой 162 хамтын ажиллагааны гэрээ, хэлэлцээр, санамж бичиг, төлөвлөгөөг байгуулсан байна.

Хилийн чанад дахь Монгол Улсын соёлын өвийг хамгаалах тогтолцоо бүрдүүлэх үүднээс Монголын түүхэнд холбогдох гадаадын улс орнуудын архив, музей, эрдэм шинжилгээний байгууллага, хувь хүнд хадгалагдаж буй археологийн дурсгал, эх бичиг, гэрэл зураг, жуулчдын тэмдэглэл зэрэг ховор дурсгалуудыг албан ёсны зөвшөөрөлтэйгээр мэргэжлийн тайлбар зүйлттэйгээр бэлтгэсэн “Дэлхийд тархсан Монгол өв” 11 ботийг бүтээж нийтийн хүртээл болголоо. Үүнд:

1. Эрмитаж дахь Ноён уулын эрдэнэс
2. Эрмитаж дахь Хархорум хотын өв
3. Монгол болон Дорно дахины бурхны шашны төв (XVII-XX зуун)
4. Унгар дахь Монголын өв соёлын дурсгалууд
5. Эрмитаж дахь Монголын бурханы шашны эрдэнэс
6. Тайваньд хадгалагдаж буй Монголын түүх, соёлын дурсгалууд
7. Япон дахь Монголын түүхэнд холбогдох соёлын дурсгалт зүйлс
8. Дани дахь Монголын өв соёлын дурсгалууд
9. Эрмитаж дахь Монголын эзэнт гүрний үеийн дурсгалууд
10. Эрмитаж дахь Монголын эзэнт гүрний үеийн дурсгалууд
11. Норвеги Монголын өв соёлын дурсгалууд зэрэг бүтээлүүд

Шигтгээ: “Дэлхийн Монголчууд-II” Цогц арга хэмжээг 2021-2024 онд 7 үндсэн зорилт, 18 дэд зорилтын хүрээнд 228 ажлыг амжилттай хэрэгжүүлжээ. Үндэсний их баяр наадамаа “Миний Монгол наадам” сэдвийн хүрээнд Хилийн чанадад ажиллаж, амьдарч буй монгол иргэдээ дэмжих, хамтран ажиллах, түүх, соёл, өв уламжлалаа

өвлүүлэн үлдээх зорилгоор дэлхийн 11 улсын 15 хотод дипломат төлөөлөгчийн газрууд болон төрийн бус байгууллагууд хамтран зохион байгуулж хэвшив.

ЦААШИД: “Монгол соёлын тайлбар толь бичиг” номыг монгол бичгээр болон англи, бусад хэлээр орчуулж, дэлхийн монголчууд болон бусад үндэстэнд түгээх
Дэлхийн олон улсад “монгол соёлын орон зай”, “монгол соёлын нөлөөний хүрээг” улам өргөтгөн бататгаж, “монгол соёлын түрэлтийг” хүчтэй болгох
Монгол соёлыг аялал жуулчлалын эргэлтэнд оруулахдаа ойлгомжтой, хүртээмжтэй, өөриймсөг, жинхэнэ мөн чанараар нь үзүүлэх үндсэн зарчмыг барьж, бүтээлч аялал жуулчлалын идэвхитэй орон зайг үүсгэн дэлхий дахинд монгол соёлын өвөрмөц онцлогийг түгээн дэлгэрүүлэх

№	Шалгуур үзүүлэлтүүд	Хэмжих нэгж	Суурь түвшин	2021	2022	2023	2024	2025* зорилтот түвшин
1	Шинэ бүтээл патентын мэдүүлэг, дотоодын мэдүүлэг	тоо	82	109	112	75	88	150
2	Номын сангийн нийт сан хөмрөгт цахим сан хөмрөгийн эзлэх хувь	хувь	0.3	0.27	1.09	1.22	1.99	5
3	1,000 хүн тутамд ногдох соёл, урлагийн	тоо	31.7	37.1	36.42	35.86	35.96	35

	байгууллагын суудлын тоо							

Шалгуур үзүүлэлтийн явцын мэдээнээс ажиглавал “Шинэ бүтээл патентын мэдүүлэг, дотоодын мэдүүлэг”-ийн тоо 88 буюу 58%-ийн биелэлттэй байх бөгөөд үндэсний үнэт зүйлийн агуулга бүхий шинэ бүтээл, патентыг олшруулах чиглэлд ажиллах шаардлагатай байна.

Номын сангийн нийт сан хөмрөгт цахим сан хөмрөгийн эзлэх хувь 1,99 буюу 39,8%-ийн биелэлттэй байна. Цаашид номын сангийн хүртээмжийг нэмэгдүүлэх үүднээс стандартад нийцсэн номын сангуудыг нэмэгдүүлж, цахим сан хөмрөгийн эзлэх хувийг тогтмол нэмэгдүүлэх боломжтой байна.

1,000 хүн тутамд ногдох соёл, урлагийн байгууллагын суудлын тоо нь 35,96 буюу 100% биелэлттэй байгаа нь тайлант хугацаанд соёл урлагийн байгууллагууд болон соёлын төвийн шинэ барилгуудыг ашиглалтанд оруулж иргэдийн соёлын хүртээмжийг нэмэгдүүлсэнтэй холбоотой байна.

1,000 хүн тутамд ногдох соёл, урлагийн байгууллагын суудлын тоо нь 35,96 буюу 100% биелэлттэй байгаа нь тайлант хугацаанд соёл урлагийн байгууллагууд болон соёлын төвийн шинэ барилгуудыг ашиглалтанд оруулж иргэдийн соёлын хүртээмжийг нэмэгдүүлсэнтэй холбоотой байна.

Шалгуур үзүүлэлтийг сайжруулах үүднээс Үндэсний соёл-Нэгдмэл үнэт зүйлийн индексийн аргазүйг тодорхойлох олон нийтийн санаа бодлын судалгааны зарим үр дүнг өнөөгийн нөхцөл байдалд нийцүүлэн ашиглах боломжтой юм. Жишээ нь:

Үндэсний бахархал эв нэгдэл бүлгийн хүрээнд:

- Монгол үндэстэн гэдгээрээ бахархдаг иргэдийн хувь хэмжээ,
- Монголын түүхийн талаарх мэдлэгийн түвшин
- Соёлын өв, ёс заншлын талаарх мэдлэгийн түвшин
- Төрт ёсны уламжлал, бэлгэдлийн талаарх мэдлэгийн түвшин,
- Аман зохиол, утга зохиолын талаарх мэдлэгийн түвшин
- Урлагийн талаарх мэдлэгийн түвшин зэргийг үнэт зүйлийн судалгаагаар тогтоож хэмжих боломжтой байна.

Нүүдлийн соёл иргэншилт монгол бүлгийн хүрээнд:

- Нүүдлийн ахуй, уламжлалын талаарх мэддэг иргэдийн хувь хэмжээ
- Нүүдлийн ахуй соёлтой холбоотой ур чадварын түвшин
- Хөдөлмөрийн насны малчдын тоо
- Нүүдлийн мал аж ахуйн салбарын ДНБ-д эзлэх хувь
- Малчин өрхийн сарын дундаж орлого зэргээр хэмжих боломжтой.

Монгол хэл, бичиг бүлгийн хүрээнд:

- Кирилл бичгээр уншиж, бичиж чаддаг иргэдийн хувь хэмжээ
- Монгол бичгээр унших, бичиж чаддаг иргэдийн хувь хэмжээ
- Монгол хэлний журамласан толь ашигладаг иргэдийн хувь хэмжээ
- Монгол хэлний хичээлийн элсэлтийн ерөнхий шалгалтын дундаж оноо
- Төрийн албан хаагчийн монгол хэл, бичгийн шалгалтын дундаж оноо
- Монгол хэлний сургалтанд хамрагдаж буй гадаадын иргэдийн тоо зэрэг

үзүүлэлтээр хэмжиж болно.

Эрдэм судлал, нийгмийн соён гэгээрэл бүлгийн хүрээнд:

- Музей, номын сан, соёлын төвийн тоо
- Театр, музей, номын сан, соёлын төвөөр үйлчлүүлсэн иргэдийн тоо
- Соёл судлал, урлаг судлал, соёлын өв, түүх, археологи, угсаатны зүй, соёлын аялал жуулчлалын чиглэлээр их сургуульд суралцагч, төгсөгчдийн тоо
- СӨБ, ЕБС-ийн сургалтын хөтөлбөр дэх үнэт зүйлийн агуулга бүхий хичээлийн хувь хэмжээ
- Телевиз, цахим орчин дахь үндэсний үнэт зүйлсийн агуулга бүхий контентын тоо
- Өргөн нэвтрүүлгийн телевизийн монгол бүтээлийн эзлэх хувь
- Дотоодын үндэсний хэмжээний соёлын аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүн, эвентийн тоо зэргээр тодорхойлох боломжтой байна.

Дэлхийн монгол бүлгийн хүрээнд:

- Хилийн чанад дахь монгол судлалын төв, хэл, соёлын төвийн тоо
- Хилийн чанад дахь монгол судлаач эрдэмтдийн тоо
- Хилийн чанад дахь монгол судлалыг дэмжих хөтөлбөрийн тоо
- Дэлхий дахинд Монгол улсын сурталчилсан арга хэмжээ, контентын тоо, тэдгээрийн үзэгч, оролцогчдын тоо
- Олон улсын хэмжээнд зохион байгуулсан соёл урлагийн тоглолт, үзэсгэлэн, кино наадам, арга хэмжээний тоо
- Гадаадын контент түгээлтийн сувгуудаар гарч байгаа монгол уран бүтээлийн таталтын тоо зэрэг дэлхий дахинд Монгол улсын нэр хүндэд нөлөөлж буй бүхий л үзүүлэлтээр хэмжих боломжтой байна.

Бодлогын баримт бичгийн 5 зорилтыг хэрэгжүүлэхэд тулгарч байсан саад бэрхшээл: **ССАЖЗЯ-аас гаргахаар ажлын хэсэг ажиллаж байгаа**
Сургамж: **ССАЖЗЯ-аас гаргахаар ажлын хэсэг ажиллаж байгаа**

Нэгдсэн дүгнэлт

Монголчуудын эх оронч үзэл, үндэсний эв нэгдлийг төлөвшүүлэх үйл явцыг тал бүрээр дэмжин, зохион байгуулж буй бөгөөд хүүхэд, залуучуудад эх оронч үзэл төлөвшүүлэх, нийт ард иргэд үндэсний түүх, соёлын дурсгалаараа бахархах, монгол хүний гоо сайхны боловсрол, урлагийн мэдрэмжийг хөгжүүлж, язгуур сэтгэлгээгээ сэргээх, өөр хоорондоо эвийг эрхэмлэхийн үнэ цэнийг түгээн дэлгэрүүлэх чиглэлд ажилласан нь тодорхой үр дүнг авчирсан байна.

Нүүдлийн соёл иргэншлийн голомт бүс нутаг, улс үндэстэн болохоо илэрхийлэх, батлах ажлуудыг тогтмол хийж ирсэн бөгөөд “Нүүдэлчин” дэлхийн фестивалийг тогтмол зохион байгуулж, олон улсын нэр хүндтэй эвент болгох нь зүйтэй. Нүүдлийн зан үйлийг ЮНЕСКО-д бүртгүүлсэн явдал туйлын чухал бөгөөд тус өвтэй холбоотойгоор бүс нутгийн онцлог бүхий “Нүүдлийн соёл иргэншлийн эко парк”-уудыг шат дараатайгаар байгуулах шаардлагатай.

Монгол бичгийн хэрэглээг хуульчилж, хос бичигтэн болох үйл хэрэг хэрэгжиж эхэлсэн нь тус зорилгын чухал үйл явц болсон бөгөөд нийтээр суралцах, хэрэглээнд нэвтрүүлэх чиглэлд үргэлжлүүлэн ажиллах нь зүйтэй. Мөн монгол хэлэнд учирч буй тулгамдсан асуудлуудыг тодорхойлж, шийдвэрлэн эх хэлээ цэвэр, тунгалаг байх

тал дээр тодорхой ажлуудыг санаачлан хэрэгжүүлэх нь цаг үеийн чухал шаардлага юм.

Үндэсний соёл, үндэсний үнэт зүйл, соёлын онцлог байдал, ижилсэл, нийгмийн ёс суртахуун, түүний хэм хэмжээг дээшлүүлэх чиглэлийн судалгаануудыг эрчимжүүлж, судалгааны үр дүнг нийтэд түгээх нь үр дүнтэй бөгөөд нийгмийг соён гэгээрүүлэх, үндэсний онцлогоо танин мэдэхэд чухал нөлөөтэй юм.

Монгол соёлын өвөрмөц байдал, түүний илэрхийллийн олон төрлийг хүн төрөлхтөнд таниуулан сурталчилах замаар соёлын дархлааг бэхжүүлэх, Монгол улсын нэр хүндийг олон улсад өргөх ажилд нэлээд ахиц дэвшил гарсан бөгөөд цаашид улам эрчимжүүлэх бүрэн боломжтой байна.

Эцэст нь дүгнэж хэлэхэд Лондон хотноо төвтэй Brand Finance компаниас 2024 оны 2 дугаар сарын 28-29-нд зохион байгуулсан “Дэлхийн зөөлөн хүчний дээд түвшний уулзалт” арга хэмжээний үеэр 8 тулгуур үзүүлэлтээр харьцуулан дүгнэж, эрэмбэлдэг “Дэлхийн зөөлөн хүчний индекс 2024” тайланг танилцуулсан бөгөөд энэхүү судалгаанд Монгол Улс анх удаа хамрагдаж НҮБ-ын 193 улсаас 122-р байранд орж байсан бол 2025 онд 14 байраар ахиж, 108-д жагслаа. Тус тайланд “Хүмүүс ба үнэт зүйлс” (People & Values), “Соёл ба өв” (Culture & Heritage) гэсэн голлох үзүүлэлтээр Монгол Улс 21 байр ахисан талаар бичсэн нь “Алсын хараа-2050: МУ-ын урт хугацааны хөгжлийн бодлогод “Үндэсний нэгдмэл үнэт зүйл” бүлгийг тусгайлан оруулж, төрийн бодлогын түвшинд үнэт зүйл, соёл ба өвийн асуудалд анхаарал хандуулсаны илэрхий үр дүн хэмээн үзэж болохоор байна.

Нэгдсэн дүгнэлт

Монголчуудын эх оронч үзэл, үндэсний эв нэгдлийг төлөвшүүлэх үйл явцыг тал бүрээр дэмжин, зохион байгуулж буй бөгөөд хүүхэд, залуучуудад эх оронч үзэл төлөвшүүлэх, нийт ард иргэд үндэсний түүх, соёлын дурсгалаараа бахархах, монгол хүний гоо сайхны боловсрол, урлагийн мэдрэмжийг хөгжүүлж, язгуур сэтгэлгээгээг сэргээх, өөр хоорондоо эвийг эрхэмлэхийн үнэ цэнийг түгээн дэлгэрүүлэх чиглэлд ажилласан нь тодорхой үр дүнг авчирсан байна.

Нүүдлийн соёл иргэншлийн голомт бүс нутаг, улс үндэстэн болохоо илэрхийлэх, батлах ажлуудыг тогтмол хийж ирсэн бөгөөд “Нүүдэлчин” дэлхийн фестивалийг тогтмол зохион байгуулж, олон улсын нэр хүндтэй эвент болгох нь зүйтэй. Нүүдлийн зан үйлийг ЮНЕСКО-д бүртгүүлсэн явдал туйлын чухал бөгөөд тус өвтэй холбоотойгоор бүс нутгийн онцлог бүхий “Нүүдлийн соёл иргэншлийн эко парк”-уудыг шат дараатайгаар байгуулах шаардлагатай.

Монгол бичгийн хэрэглээг хуульчилж, хос бичигтэн болох үйл хэрэг хэрэгжиж эхэлсэн нь тус зорилгын чухал үйл явц болсон бөгөөд нийтээр суралцах, хэрэглээнд нэвтрүүлэх чиглэлд үргэлжлүүлэн ажиллах нь зүйтэй. Мөн монгол хэлэнд учирч буй тулгамдсан асуудлуудыг тодорхойлж, шийдвэрлэн эх хэлээ цэвэр, тунгалаг байх тал дээр тодорхой ажлуудыг санаачлан хэрэгжүүлэх нь цаг үеийн чухал шаардлага юм.

Үндэсний соёл, үндэсний үнэт зүйл, соёлын онцлог байдал, ижилсэл, нийгмийн ёс суртахуун, түүний хэм хэмжээг дээшлүүлэх чиглэлийн судалгаануудыг эрчимжүүлж, судалгааны үр дүнг нийтэд түгээх нь үр дүнтэй бөгөөд нийгмийг соён гэгээрүүлэх, үндэсний онцлогоо танин мэдэхэд чухал нөлөөтэй юм.

Монгол соёлын өвөрмөц байдал, түүний илэрхийллийн олон төрлийг хүн төрөлхтөнд таниуулан сурталчилах замаар соёлын дархлааг бэхжүүлэх, Монгол улсын нэр хүндийг олон улсад өргөх ажилд нэлээд ахиц дэвшил гарсан бөгөөд цаашид улам эрчимжүүлэх бүрэн боломжтой байна.

Эцэст нь дүгнэж хэлэхэд Лондон хотноо төвтэй Brand Finance компаниас 2024 оны 2 дугаар сарын 28-29-нд зохион байгуулсан “Дэлхийн зөөлөн хүчний дээд түвшний уулзалт” арга хэмжээний үеэр 8 тулгуур үзүүлэлтээр харьцуулан дүгнэж, эрэмбэлдэг “Дэлхийн зөөлөн хүчний индекс 2024” тайланг танилцуулсан бөгөөд энэхүү судалгаанд Монгол Улс анх удаа хамрагдаж НҮБ-ын 193 улсаас 122-р байранд орж байсан бол 2025 онд 14 байраар ахиж, 108-д жагслаа. Тус тайланд “Хүмүүс ба үнэт зүйлс” (People & Values), “Соёл ба өв” (Culture & Heritage) гэсэн голлох үзүүлэлтээр Монгол Улс 21 байр ахисан талаар бичсэн нь “Алсын хараа-2050: МУ-ын урт хугацааны хөгжлийн бодлогод “Үндэсний нэгдмэл үнэт зүйл” бүлгийг тусгайлан оруулж, төрийн бодлогын түвшинд үнэт зүйл, соёл ба өвийн асуудалд анхаарал хандуулсаны илэрхий үр дүн хэмээн үзэж болохоор байна.

3.2 Хүний хөгжил

Зорилго: Чанартай амьдралын баталгаа бүхий нийгмийн хамгаалалтай, аз жаргалтай амьдралын ээлтэй орчинд, гэр бүлийн амьдралын баталгаа, улс орны хөгжлийн суурь болсон чанартай боловсролыг хүн бүр эзэмших боломжийг бүрдүүлэн нийгмийн идэвхтэй, эрүүл монгол хүнийг хөгжүүлнэ.

“Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хүний хөгжил зорилгын хэрэгжилтийн ерөнхий үнэлгээг хүний хөгжлийн индекс, жендэрийн хөгжлийн индексээр авч үзвэл, 2023 оны байдлаар эдгээр индексийн аль аль нь зорилтот түвшиндээ хүрсэн, “Үр дүнтэй хэрэгжсэн” байна.

Зураг 3.2.1. Хүний хөгжлийн индекс ба жендэрийн хөгжлийн индекс, 2015-2023 оноор

Эх үүсвэр: ҮСХ

Хүний хөгжлийн бүрэлдэхүүн индексийн тухайд 2020 оноос хойш тодорхой хэмжээгээр нэмэгдэж, суурь түвшнээсээ ахисан нь эрүүл мэндийг хамгаалах, боловсролыг дэмжих, орлогыг нэмэгдүүлэх чиглэлээр гаргасан бодлого, үйл ажиллагаа, хүчин чармайлтын үр дүн юм.

Зураг 3.2.2. Хүний хөгжлийн бүрэлдэхүүн индекс, 2015-2023 оноор

Эх үүсвэр: ҮСХ

Хүний хөгжил зорилгын хүрээнд дэвшүүлсэн 7 үндсэн зорилтын хэрэгжилтийг зорилтын хүрээнд хэрэгжүүлэх арга хэмжээ, шалгуур үзүүлэлтийн агуулгаар тоймлон авч үзлээ.

3.2.1 Боловсрол

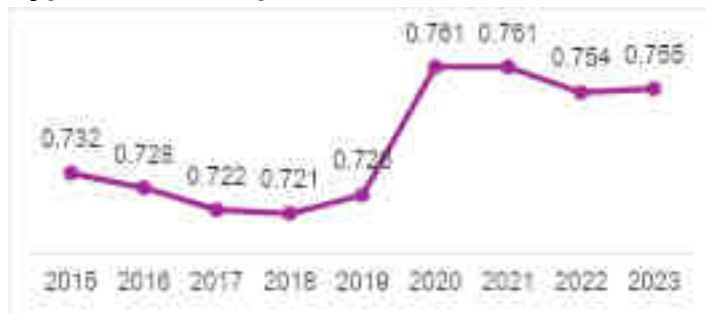
Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогыг хэрэгжүүлэх I үе шат (2021-2030)-нд хүн амын боловсролын асуудлаар дэвшүүлсэн зорилтын хэрэгжилтийг 5 шалгуурын хүрээнд үнэллээ.

Тэгш, хүртээмжтэй, чанартай боловсрол

Боловсрол бол хүний хөгжлийн суурь, сайн сайхан амьдралын түлхүүр билээ. “Монгол Улсын боловсролын зорилго нь хүн бүрд чанартай боловсрол эзэмших тэгш боломж бүрдүүлж, насан туршдаа суралцаж, ажиллах, ёс суртахуунтай, сайн зан чанартай иргэнийг төлөвшүүлэхэд оршино” гэж Боловсролын ерөнхий хуульд заасан. Олон улсад хийсэн судалгаагаар сургуульд сурсан жил нэг жилээр нэмэгдэхэд хөдөлмөр эрхлэх магадлал 6.5 хувиар, нэг жил нэмж суралцахад цалин нь 10 хувиар нэмэгддэг байна.

Хүний хөгжлийн индексийн боловсролын бүрэлдэхүүн хэсгийн 2015 оноос бага зэргийн бууралттай байсан ч 2020 оноос нэмэгдсэн нь боловсролын хүртээмжийг нэмэгдүүлэх чиглэлээр авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээний үр дүн гэж үзэж болно.

Зураг 3.2.1. 1. Хүний хөгжлийн индекс: Боловсролын дэд индекс

Хүний хөгжлийг цөм болгож тавьсан “Алсын Хараа 2050. Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого” батлагдан хэрэгжсэнээс хойшхи хугацаанд хүний хөгжлийн боловсролын үзүүлэлтэд гарсан өөрчлөлт нь дэлхий нийтийг хамарсан Ковидын

цар тахлын үр нөлөө юм.

“Дижитал хэрэглээний ялгаатай байдал нь эмзэг бүлэг, тэр дундаа хөдөө орон нутагт амьдардаг хүүхэд, залуучуудын боловсрол дахь тэгш бус байдлыг нэмэгдүүлсээр байна. Алслагдсан бүс нутаг, хөдөөгийн болон гэр хорооллын хүүхдүүд ухаалаг утас, компьютер техник дутмаг, интернэт сүлжээ хангалтгүйгээс боловсролын үйлчилгээг хүртээмжтэй авч чадахгүй байна. Хөдөө орон нутгийн хүүхдүүдийн дунд цахим хичээлээс завсардах, багш нартайгаа болон үе тэнгийнхэнтэйгээ тогтмол харилцаж чадахгүй байдал элбэг” байсныг судалгаануудад тэмдэглэсэн байдаг (Жендэрийн үндэсний хороо&НҮБХХ, 2023).

Улсын Их Хурлын 2023 оны хаврын чуулганаар Боловсролын ерөнхий хуульд хүүхдийг таван настайд нь сургуулийн өмнөх боловсролд, цаашид 12 жилийн хугацаанд эзэмших ерөнхий боловсролд заавал хамруулахаар заасан нь хамран сургалтаас гадна алсдаа

Боловсролын ерөнхий хуулиар боловсролын бодлого, үйл ажиллагаанд “насан туршийн суралцахуйг дэмжсэн байх” зарчмыг баримталснаар хүн амын амьдралынхаа туршид эрдэм мэдлэг эзэмшин, суралцсан дундаж хугацааг нэмэгдүүлж, боловсролын индексийн үзүүлэлтийг ахиж, хүн бүрд боловсролын ялгаатай хэрэгцээнээс үл хамаарч, чанартай боловсрол эзэмших тэгш боломжийг олгох юм.

Хүний хөгжлийн үндэс, насан туршийн боловсролын суурь үе бол сургуулийн өмнөх боловсрол юм. Бага насны хүүхдийн боловсролын хөтөлбөрт зарцуулсан 1 доллар бүр 40 жилийн дараа 12,90 долларын үр өгөөжтэй.

Сүүлийн жилүүдэд Монгол Улсын сургуулийн өмнөх боловсролын хамран сургалтын үзүүлэлт тогтвортой өсөж ирсэн. Ковидын цар тахлын үр нөлөөгөөр 2020, 2021 онд сургуулийн өмнөх боловсролын хамран сургалтын цэвэр жин буурсан хэдий ч танхимын сургалт сэргэснээр энэ үзүүлэлт тогтвортой өссөн байна.

Сургуулийн өмнөх боловсролын талаар хэрэгжүүлсэн бодлогод хийсэн дүн шинжилгээнээс үзэхэд төрөөс авч хэрэгжүүлсэн бодлогыг дэмжих төсвийн санхүүжилт, хөрөнгө оруулалт, эрх зүйн дэмжлэг нь бусад улсуудад туршлага болохуйц эерэг туршлага үлдээгээд байна. Тухайлбал, 2022-2023 оны хичээлийн жилээс И-Монголиа цахим системээр дамжуулан харьяаллын дагуу цэцэрлэгийн хүүхдийг 100 хувь бүртгэж эхэлсэн. Ингэснээр нийслэлийн хэмжээнд “сугалаа”-ны улмаас цэцэрлэгт хамрагдаж чадахгүй байсан 34 мянга орчим хүүхэд сургуулийн өмнөх боловсролд хамрагдах боломж бүрдсэн.

Зураг 3.2.1.2. Хамран сургалтын цэвэр жин: сургуулийн өмнөх боловсрол, суурь боловсрол

Мөн нийслэлийн төрийн өмчийн цэцэрлэгүүдийн салбар бүлэг байгуулах, хувийн өмчийн цэцэрлэгт хувьсах болон хоолны зардлыг нэмэгдүүлэн төрийн өмчийн цэцэрлэгүүдийн ачааллыг бууруулах, түрээсийн байр, цомцог гэр

цэцэрлэг зэрэг арга замыг ашигласнаар сургуулийн өмнөх боловсролын хамрагдалтыг 6.6 хувиар нэмэгдүүлж чадсан.

Зураг 3.2.1.3. Таван настай хүүхдийн хамран сургалтын цэвэр жин

Боловсролын салбарын статистик мэдээгээр 5 настай хүүхдийн сургуулийн өмнөх боловсролын хамран сургалтын цэвэр жин Ковид цар тахлын 2021 онд буурснаас бусад онуудад тогтвортой өсөлттэй байгаа нь мөн дээрх чанар, хүртээмжийг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн арга хэмжээнүүдийн үр нөлөө юм. Тухайлбал,

Боловсролын ерөнхий хуульд хүүхдийг таван настайд нь сургуулийн өмнөх боловсролд заавал хамруулахаар тусгасан явдал юм.

“Тогтвортой хөгжлийн зорилго 2030”, ЮНЕСКО-оос баталсан “Боловсрол 2030”

хөтөлбөрт “Бүх хүүхэд үнэ төлбөргүй, мэргэжлийн багшаар хангагдсан сургуулийн өмнөх боловсролын чанартай үйлчилгээнд сургуульд элсэхээс өмнө нэгээс доошгүй жил хамрагдах боломжийг бүрдүүлж сургуульд бэлтгэх” зорилтыг дэвшүүлсэн.

Сурагчдын мэдлэг, ур чадвар анги өгсөх тусам ялгаатай болж байгаа нь хоцрогдол нэгдүгээр ангиас нь үүсдэгтэй холбоотой. Тиймээс 5 настай хүүхдийн 94 гаруй хувь нь цэцэрлэгт хамрагдаж байгаа нь суралцагч бүрийг нэг ижил гараанаас ерөнхий боловсрол эзэмшүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлж байна.

Монгол Улсын 2021-2025 онд хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэлд “... 5 настай хүүхдийг сургуулийн өмнөх боловсролд заавал хамруулж, сургуульд бэлтгэгдсэн байдлыг хангана” гэж тусгажээ.

Сургуулийн өмнөх боловсролын хамран сургалт 2024 онд 90.6 хувь буюу 2015 оноотой харьцуулахад 15.9 хувиар нэмэгдэж, “Алсын Хараа 2050. Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого”-д 2025 онд хүрэхээр дэвшүүлсэн зорилтод түвшин бүрэн хэрэгжээд байна.

Олон улсад хийгдсэн судалгаагаар бага болон дунд орлоготой орнуудын 15-24 насны залуучуудад бүх нийтийн дунд боловсрол олгох нь жилийн үндэсний нийт орлогыг (ҮНБ) 8.1 их наяд доллароор нэмэгдүүлэх боломжтой бөгөөд энэ нь ойролцоогоор 11.5%-ийн өсөлтийг харуулж байна.

Өнгөрсөн жилүүдийн сорилыг амжилттай давсан Монгол Улсыг олон улсад үнэлж, 2022 онд болсон НҮБ-ын Ерөнхий ассамблейн 77 дугаар чуулганы хүрээнд Нью-Йорк хотноо зохион байгуулагдсан “Хувьсаж буй боловсрол” дээд хэмжээний чуулга уулзалтад тэргүүлэгч улсаар Монгол Улсыг нэрлэсэн.

Монгол Улсын Засгийн газраас цар тахлын үед ерөнхий боловсролын сургуульд теле хичээлийг эхлүүлж чадсан, танхимын хичээлийг эхлүүлэхдээ 5/9 стратегийг хэрэгжүүлж, Medle.mn цахим платформыг ажиллуулж, хичээлийн хоцрогдол нөхөх зорилгоор suraad.mn платформыг нэвтрүүлж, боловсролын хувьсан өөрчлөлтийг амжилттай эхлүүлсний үр дүнд хүүхдийн сурч боловсрох эрхийг ханган, суурь боловсролын хамран сургалтын цэвэр жингийн өсөлтийг тогтвортой хадгалж, 2024 онд 2025 он хүрэхээр дэвшүүлсэн зорилтод түвшиндээ хүрч, 1.1 пунктээр давж чадсан.

Хүн амын боловсролын түвшнийг илэрхийлдэг үзүүлэлт болох 7-14 насны хүүхдийн унших, тоо бодох суурь чадварын түвшин байдаг.

Зураг 3.2.1.4. 7-14 насны хүүхдийн суурь чадвар

Таван жил тутамд авдаг судалгааны 2023 оны үр дүнгээс харахад унших чадварын түвшин 77.7, тоо бодох чадвар 79.2 болж, 2018 оныхоос нэмэгдсэн.

Хүүхдийн эдгээр чадварын үнэлгээ нь хот, хөдөөгөөр ялгаатай, үүнээс унших чадварын түвшин 2.5 хүртэл

пунктын зөрүүтэй байгаа нь PISA 2022 үнэлгээний үр дүнтэй нийцэж байна.

АНУ-ын Эдийн Засгийн Судалгааны Үндэсний Товчооны (NBER) судалгаанд үндэслэн The Learning Agency-ийн хийсэн сүүлийн үеийн дүн шинжилгээгээр математикийн ур чадвар илүү сайн байх нь тухайн хүний цалинг жилд 21,000 ам.доллараар нэмэгдүүлэх боломжтой. Унших, бичих чадварыг сайжруулснаар тухайн хүний жилийн цалин 11,000 ам.доллараар нэмэгдэнэ. Ахлах сургуулийн дипломтой төгсөх нь тухайн хүний жилийн цалингаас бараг 7,000 ам.доллар авахтай тэнцэнэ. Илүү их боловсролын үндэсний болон муж улсын эдийн засагт үзүүлэх нөлөө нь 200 тэрбум ам.доллар давдаг байна.

Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллага (OECD)-аас зохион байгуулдаг PISA (Programme for International Student Assessment) нь суурь боловсрол эзэмшсэн 15 настай суралцагчид танхимаар олж авсан мэдлэг, чадвараа амьдрал дээр хэрхэн хэрэглэж байгаа, тухайн улсын боловсролын тогтолцоо энэ чадварыг ямар хэмжээнд олгож байгааг тандан судалдаг сурлагын амжилтын олон улсын үнэлгээ юм.

Унших чадварын хувьд OECD-ийн орнуудын дундаж 476 оноо, Азийн орнуудын дундаж 427 онооноос Монгол Улсынх 378 оноо, байгалийн ухааны OECD-ийн орнуудын дундаж 485 оноо, Азийн дундаж 449 оноо байсан бол манай орных 412 онооны гүйцэтгэл гарсан. Ингэхдээ сумын сургуулийн хүүхдүүдийн математикийн хичээлийн хоцрогдол нийслэлийн хүүхдүүдээс 2.5 жил, унших чадварын үнэлгээ 2.8 жилээр хоцрогдолтой гарсан.

2022 оны үнэлгээнд OECD-ийн орнуудын математикийн чиглэлээр дундаж оноо 472, Азийн орнуудын дундаж 451 оноо байсан нь Монгол Улс дундаж гүйцэтгэл 425 оноогоор 81 орноос 47-рт жагсаад байна. Математикийн энэ үзүүлэлт нь PISA-аас тухайн улсын орлогод суурилж таамагласан хүлээлтээс өндөр гарсан юм.

7-14 насны хүүхдийн суурь чадварын үзүүлэлтээр “Алсын Хараа 2050. Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого”-д дэвшүүлсэн зорилтод түвшинд хүрч, “Бүрэн хэрэгжсэн” нь хамран сургалт, боловсролын чанар, хүртээмжийг нэмэгдүүлэх чиглэлээр хэрэгжүүлсэн бодлого, арга хэмжээтэй холбоотой гэж үзэж болно.

Тэгш, хүртээмжтэй, чанартай боловсрол эзэмшихэд стандартын шаардлага хангасан сургалтын орчин, цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургуулийн анги, бүлэг дүүргэлт чухал нөлөө үзүүлдэг.

Зураг 3.2.1.5. Бүлэг дүүргэлтийн дундаж, анги, өмчийн хэлбэр, байршил, сургалтын хэлбэр

“Алсын Хараа 2050. Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого”-д 2025 он гэхэд боловсролын сургалтын байгууллагын бүлэг дүүргэлтийг 25-30, 2030 онд 20-30 болгох зорилт дэвшүүлсэн.

Албан ёсны статистик мэдээгээс 2019 оноос цэцэрлэгийн бүлэг дүүргэлт харьцангуй буурч бөгөөд Ковид цар тахлын онуудад 28.2-т хүрч буурсан байна. 2024-2025 оны хичээлийн жилд сургуулийн өмнөх боловсролын бүлэг дүүргэлт 28,7, ерөнхий боловсролын бүлэг дүүргэлт улсын хэмжээнд 30.4, хотод 33.2, хөдөөд 28.5 байна.

Ерөнхий боловсролын сургуулийн хувьд 2024-2025 оны хичээлийн жилд бүлэг дүүргэлтийн улсын дундаж төрийн өмчийн сургуульд 31.6 байгаа нь хувийн өмчийн сургуулиас 9.3 пунктээр өндөр байна.

Нийслэлийн хувьд бүлэг дүүргэлт 32-33.6 байгаа нь бодлогын арга хэмжээ авах шаардлагатайг харуулж байна. Нийслэлд энэ хичээлийн жилд бүлэг дүүргэлт 33.2 байгаа нь орон нутгийн бүлэг дүүргэлтээс 5.1 пунктээр өндөр байгаа бөгөөд бүлэг дүүргэлтийн дундаж норматив хэмжээнээс хэтэрсэн нийт 231 сургууль, 45 ба түүнээс дээш, 49.7 хүртэлх үзүүлэлттэй сургууль 5 байгаа статистик мэдээ гараад байна.

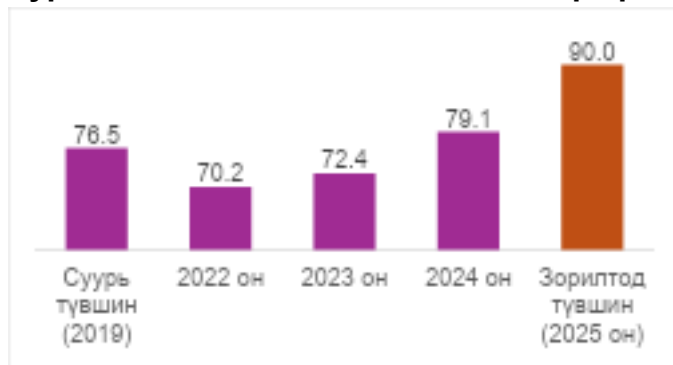
Хүн амын болон тухай насны хүүхдийн тооны 2030 он хүртэлх өсөлт, суурьшил болон боловсролын сургалтын байгууллагын хүрэлцээнээс үүдэн хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургуулийн бүлэг дүүргэлт зорилтод хүрч чадахгүй байгаагийн үндсэн шалтгаан болж байна. Иймд “Алсын Хараа 2050. Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого”-д туссан зорилтод түвшинд хүрэхийн тул бүлэг дүүргэлтийг багасгах арга хэмжээг “Эрчимжүүлэх шаардлагатай” байна.

Их өгөгдөлд суурилсан боловсролын бодлого, төлөвлөлтийг хийж, чанар, хүртээмжийг нэмэгдүүлэх төсвийн хөрөнгө оруулалт болон нөөцийг хуваарилах, сургалтын байгууллагын бүтэц, байршилыг оновчтой болгох, хамран сургах тойрог тогтооход хүн амын нягтаршил, суурьшил, дэд бүтэц, бүс нутгийн нийгэм-эдийн засгийн хөгжлийн хэтийн төлөвтэй уялдуулсан газар зүйн мэдээллийн системд тулгуурласан зорилтод арга хэмжээ хэрэгжүүлснээр энэхүү зорилтын хэрэгжилтийг 2025, 2025 онд дэвшүүлсэн зорилтот түвшиндээ хүрэх нөхцөл бүрдэнэ.

Тэгш боломж бүхий мэргэжлийн болон техникийн боловсрол ба өрсөлдөх чадвартай дээд боловсрол

Нийгэм, эдийн засгийг хөгжлийг хөтлөх, хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлт, шаардлагад нийцсэн хүний нөөцийг бэлтгэхэд мэргэжлийн болон техникийн боловсрол, дээд боловсрол шийдвэрлэх үүрэг гүйцэтгэдэг.

Зураг 3.2.1.6. Төгсөгчдийн хөдөлмөр эрхлэлт

“Алсын Хараа 2050. Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого”-д 2025 он гэхэд нийт төгсөгчид ажил эрхэлж байгаа төгсөгчдийн эзлэх хувийг 90 хувьд, 2030 онд 95 хувьд хүргэхээр заасан.

Мэргэжлийн болон техникийн боловсрол, дээд боловсролын сургалтын байгууллагын

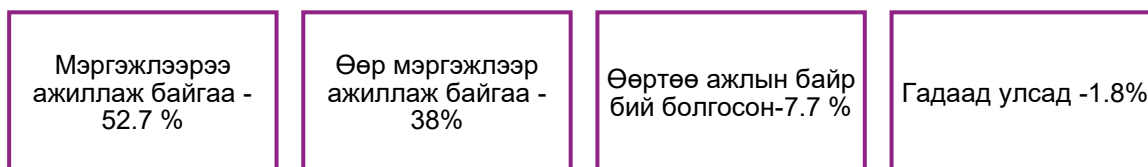
төгсөгчдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг 2022 оноос эхлэн төгсөгчдийн (мөшгөх) судалгаагаар гаргаж байна.

Гүйцэтгэлийн үр дүнгээс харахад энэхүү зорилтын хэрэгжилтийг эрчимжүүлэх шаардлагатай нь харагдаж байна.

Мэргэжлийн боловсролын сургууль, политехник коллежийн төгсөгчдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн судалгааг төгссөнөөс хойших 1 жилийн дараах байдлаар гаргаж байна.

Үндэсний статистикийн хорооноос гаргасан мэдээллээр 2024 онд нийт төгсөгчдөөс 79.1% нь ажил эрхэлж байгаа байгаа нь 2022 онтой харьцуулбал 8.9%-иар нэмэгдсэн байна.

Зураг 3.2.1.7. Төгсөгчдийн хөдөлмөр эрхлэлт: мэргэжлийн болон техникийн боловсрол

Тухайлбал, 2022 оны төгсөгчдөөс нэг жилийн дараа 52.7% нь мэргэжлээрээ ажиллаж байна.

Монгол Улсын Засгийн газрын 2024-2028 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрт 14 мега төсөл, бүсийн эдийн засгийн тэргүүлэх чиглэл, хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлттэй уялдуулан боловсролын сургалтын байгууллагуудыг төрөлжүүлэн хөгжүүлж, хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлт, нийлүүлэлт, хэрэгцээ, шаардлагад нийцүүлэн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих салбар дундын уялдаа бүхий арга хэмжээ туссан.

Зураг 3.2.2.1. Монгол Улсын хүн амын төрөх үеийн дундаж наслалт (жил), хүйсээр, 2015-2024

Эх сурвалж: YCX, Хүн амын статистик
https://www.1212.mn/mn/statistic/statcate/48171303/table-view/DT_NSO_0300_039V1

“Алсын хараа 2050” бодлого хэрэгжиж эхлэхтэй зэрэгцэн үүссэн КОВИД-19 цар тахлын улмаас нийгэм, эдийн засгийн бүхий л салбарт учирсан хохирлуудын эцсийн үр дүн хүн амын дундаж наслалтын өсөлтийн удаашралаар ийнхүү илэрсэн хэмээн үзэж болно. Түүнчлэн эрэгтэйчүүд эмэгтэйчүүдээсээ дунджаар 9.2-9.8 жилээр богино наслах байдал сүүлийн 10 жилд үргэлжилсээр байгаа ба энэ зөрүү дэлхийн дунджаар тооцогдсон ижил үзүүлэлтээс¹ ойролцоогоор хоёр дахин өндөр байгаа нь бодлогын түвшинд анхаарал хандуулахыг шаардаж буй нэг сорилт болж байна.

Хүн амын өвчлөл, нас баралт, тэдгээрээс урьдчилан сэргийлэлт

Улс орнууд хөгжих тусам хүн амын нас баралтад халдварт өвчнөөс үүдэлтэй нас баралтын эзлэх жин багасаж, халдварт бус өвчнөөс үүдэлтэй нас баралт зонхилох хандлага ажиглагддаг. Улсын дүнгээр 2024 онд 10,000 хүн амд ногдох халдварт өвчний тохиолдол буурсан (МУЗГ, 2025) ба онцолбол, вируст гепатитын өвчлөлийн түвшин тууштай буурч буй эерэг үр дүнтэй байна.

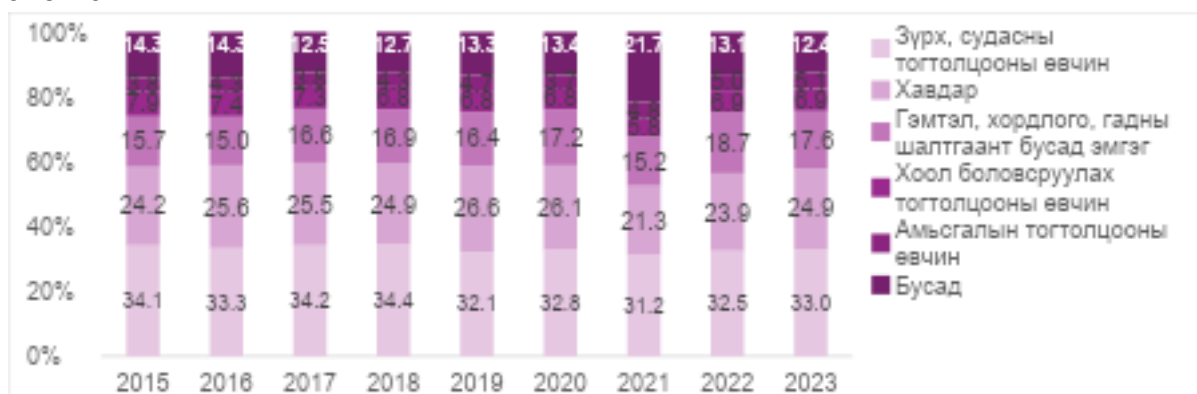
¹ Дэлхийн дунджаар тооцсон эрэгтэйчүүдийн төрөх үеийн дундаж наслалт 2015 онд 69.61 жил, 2023 онд 70.95 жил байгаа нь эмэгтэйчүүдийнхээс тус тус 4.85 жил, 4.89 жилээр богино байна
<https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.MA.IN?end=2023&start=1960&view=chart>.

Гэхдээ зүрх, судасны тогтолцооны өвчин, хавдар, гэмтэл, хордлого, гадны шалтгаант бусад эмгэг зэрэг хувь хүний амьдралын хэв маягаас ихээхэн шалтгаалдаг халдварт бус өвчнөөс үүдэлтэй нас баралт дөрвөн нас баралт тутмын гурвыг эзлэх байдал сүүлийн арван жилд хадгалагдсаар ирлээ (Зураг 3.2.2.3).

Эх сурвалж: Эрүүл, мэндийн хөгжлийн төв, 2025

Зураг 3.2.2.3. Монгол Улсын хүн амын нас баралтын бүтэц (%), шалтгаанаар, 2015-2024

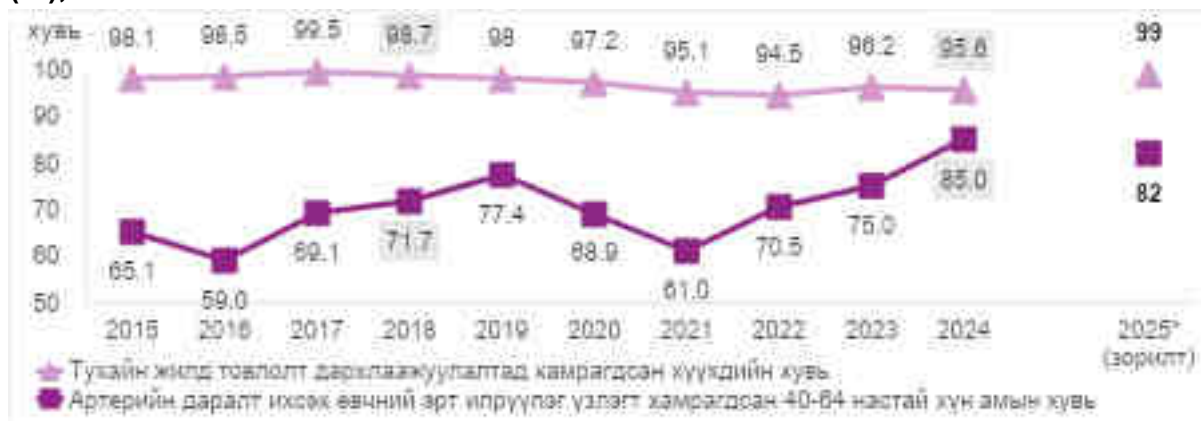

Эх сурвалж: ЭМЯ, Хүн амын өвчлөл, эндэгдлийн мэдээ, 2025.

(https://www.1212.mn/mn/statistic/statcate/573056/table-view/DT_NSO_2100_027V1)

Монгол Улсын Засгийн газраас зохион байгуулсан хүн амын дунд зонхилон тохиолддог өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх, эрт илрүүлэх үзлэг, оношилгоонд 2022 оны 05 дугаар сарын 01 өдрөөс 2024 оны 07 дугаар сарын 31 өдрийн хооронд улсын хэмжээнд нийт хүн амын 43.5 хувь (1,470,871 иргэн)-ийг хамруулж, 367 анх оношлогдсон хорт хавдрын тохиолдол, 0-17 насны гурван хүүхэд тутмын хоёр нь шүдний өвчлөлтэй, гүйлсэн булчирхайн үрэвсэлтэй зэргийг илрүүлэн эмчилгээ, үйлчилгээнд хамруулжээ. Мөн хорт хавдар, чихрийн шижингийн эрт илрүүлгийн хамралтууд суурь оныхоос нэмэгдэж (МУЗГ, ЭМЯ, 2024), 40-64 настай хүн амын артерийн даралт ихсэх өвчний эрт илрүүлэг үзлэгт хамрагдалтын түвшнийг 2025 онд 82 хувьд хүргэх зорилт амжилттай хэрэгжиж байна (Зураг 4). Гэхдээ “Алсын хараа 2050” бодлогод дэвшүүлсэн хүүхдийн тухайн жилийн товлотт дархлаажуулалтад хамрагдалтын түвшнийг 2025 он гэхэд 99 хувьд хүргэх зорилт биелээгүй, суурь 2018 оны түвшнээс ухарчээ.

Зураг 3.2.2.4. Хүүхдийн товлолт дархлаажуулалтад хамрагдалт (%), 40-64 настай хүн амын артерийн даралт ихсэх өвчний эрт илрүүлэг үзлэгт харагдалт (%), 2015-2024

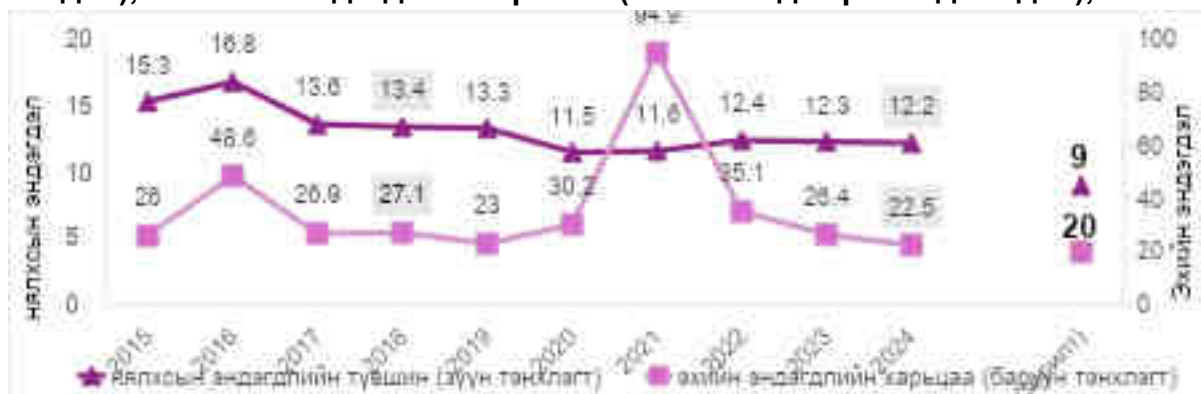
Эх

сурвалж: Эрүүл, мэндийн хөгжлийн төв, 2025; Халдварт өвчин судлалын үндэсний төв, 2025.

Эх, нялхсын эрүүл мэнд

Дэлхий даяар ажиглагдаж буй хүн ам зүйн шилжилт (төрөлт, нас баралтын харьцангуй өндөр түвшнээс доогуур түвшинд шилжих өөрчлөлт) Монгол Улсад ч явагдаж, үр нөлөөгөөр нь “хүн амын насны бүтэц нийгэм, эдийн засгийн хөрөнгө оруулалтад ээлтэй болсон” цаг үе сүүлийн жилүүдэд тохиож байна. Нэг эмэгтэйн амьдралынхаа хугацаанд төрүүлэх хүүхдийн дундаж тоо сүүлийн арван жилд буурсаар 2024 онд 2.5 болсон (ҮСХ, 2024) ба цаашид ч онолын дагуу үргэлжлэн буурах магадлалтай. Гэвч өндөр хөгжилтэй орнуудад “тэг” түвшинд ойртсон нас баралтууд болох эх, нялхсын эндэгдэл Монгол Улсад байсаар байна.

Зураг 3.2.2.5. Монгол Улсын эхийн эндэгдлийн харьцаа (100 000 амьд төрөлтөд ногдох), нялхсын эндэгдлийн түвшин (1 000 амьд төрөлтөд ногдох), 2015-2024

Тайлбар: Бодлогын хэрэгжилтийг үнэлэх суурь түвшнээр 2018 оны үзүүлэлтийг авсан.

Эх сурвалж: ЭМЯ, Хүн амын өвчлөл, эндэгдлийн мэдээ; ҮСХ, Хүн амын статистик.

Төрөлтийн түвшин буурсан ч 2025 оны эхэнд 100,000 амьд төрөлтөд ногдох эхийн эндэгдэл 22.5, 1,000 амьд төрөлтөд ногдох нялхсын эндэгдэл 12.2 хүрсэн нь тэдгээрийг бууруулах зорилтын хэрэгжилтүүд (64.8 хувь ба 27.3 хувь) “эрчимжүүлэх шаардлагатай” түвшинд байгааг харуулж байна. Түүнчлэн эх, нялхсын эндэгдлийн бууралт тогтвортой бус, алслагдмал аймгуудын эх, нялхас эндэгдэлд илүүтэй

өртсөөр байгаа тул тус асуудалд илүү их анхаарал, хүчин чармайлт хандуулах шаардлага байна.

Нялхсын эндэгдлийн шалтгаануудын талаас илүү хувийг перинаталь үеийн эмгэг, дөрөвний нэг орчим хувийг төрөлхийн хөгжлийн гажиг, амьсгалын тогтолцооны эмгэг бүрдүүлж байна (МУЗГ, ЭМЯ, 2024). Эрүүл мэндийн яамны статистикаар, жирэмсний эрт үеийн хяналтад хамрагдсан жирэмсэн эмэгтэйчүүдийн хувь суурь оноос хойш бүх аймаг, бүсэд нэмэгдэж, улсын дүнгээр 2024 оны эхэнд 92.2 хувь хүрсэн нь сайшаалтай ч жирэмсний хяналтад 6, түүнээс олон удаа хамрагдсан үзүүлэлт 4 нэгж хувиар ухарчээ. Ялангуяа хүн амын нягтрал ихтэй нийслэлд жирэмсний давтан хяналтад хамрагдах түвшин 10 гаруй нэгж хувиар буурсан байна. Жирэмслэлт, төрөлтийн хүндрэлийг удирдах, эх барихын яаралтай тусламж үзүүлэх, жирэмсний хяналтын чанарыг сайжруулах асуудлуудаар эмч, мэргэжилтнүүдийн мэдлэг, ур чадварыг нэмэгдүүлэх ажлууд хийгдсээр байна (МУЗГ, ЭМЯ, 2024). Гэвч холбогдох мэргэжлийн эмчийн тоо ажлын байруудад дутмаг байгаагаас дүүргийн эрүүл мэндийн төвүүдэд нэг эмчид ногдох жирэмсэн эмэгтэйн тоо сүүлийн 3 жилд дунджаар 198-аар өсөж, эмч нарын мэргэшил дээшлүүлэх боломжийг хязгаарлаж буй талаар Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллагын дэмжлэгтэй 2024 онд хийгдсэн “Жирэмсний хяналтын чанарыг үнэлэх нь” судалгаа²-нд өгүүлсэн байна.

Эрүүл мэндийн үйлчилгээний хүртээмжтэй, чанартай тогтолцоо

Эх сурвалж: Эрүүл, мэндийн хөгжлийн төв, 2025; (ЭМЯ, 2025)

Иргэдэд эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээ үзүүлэх санхүүжилт нэмэгдэж байна. Салбарын санхүүжилтийн гол эх үүсвэр болох иргэдийн эрүүл мэндийн даатгалд хамрагдалт 2024 онд 93.4 хувь болсон нь “Алсын хараа 2050” бодлогоор дэвшүүлсэн зорилтоо хангаж чадлаа. Эрүүл мэндийн даатгалын сангийн орлого 2019-өөс 2023 онд 3.4 дахин (ЭМДЕГ, 2024), улсын төсвөөс эрүүл мэндийн салбарт олгосон санхүүжилт 2019-өөс 2024 онд 2.1 дахин (Сангийн яам, 2025) өссөн ба Монгол Улсын нэг иргэнд ногдох эрүүл мэндийн салбарын жилийн дундаж төсөв 2020 онд 342 мянган төгрөг байсан бол 2024 онд 711 мянган төгрөг боллоо (ЭМЯ, 2025).

Эрүүл мэндийн салбарт улсын төсвөөс олгодог санхүүжилтийг эрүүл мэндийн даатгалын санд нэгтгэж, үйлчилгээний чанар, үр дүнд суурилсан “гүйцэтгэлийн

² Судалгаанд 8 аймаг, Улаанбаатар хотын 3 дүүргийн анхан ба лавлагаа шатлалын 83 эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээ үзүүлэгч нэгж, 13 аймаг, 6 дүүргийн 1220 жирэмсний тусламж, үйлчилгээ авч төрсөн эхчүүдийг хамруулсан байна.

санхүүжилт"-ийн тогтолцоог төр, хувийн хэвшлийн эрүүл мэндийн байгууллагуудад нэвтрүүлснээр хүн амд үзүүлэх эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээний хүртээмж, чанар сайжирч байна.

Шигтгээ 1: Эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээ сайжирч буй нь

Анхан шатны эрүүл мэндийн байгууллагаас иргэдэд үзүүлж буй өдрийн, гэрийн, сэргээн засах, хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээ, өндөр өртөгтэй эд, эс, эрхтэн шилжүүлэн суулгах, тархи, мэдрэлийн өндөр технологи бүхий мэс ажилбарууд, хавдрын хими, бай эмчилгээ, нарийн мэргэжлийн PET, CT, MRI оношилгооны төлбөрт 70-100 хувийн хөнгөлөлтийг эрүүл мэндийн даатгалын сангаас санхүүжүүлдэг боллоо CITATION МУ323 \1 1104 (МУЗГ, НҮБ, ОУШХБ, 2023).

Зайлшгүй шаардлагаар гадаад улсад эмчлүүлсэн иргэнд санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэхэд Эрүүл мэндийн дэмжих сангийн хөрөнгийг зарцуулах эрхзүйн орчныг бүрдүүлж, эмчилгээний нийт зардлын 5 хувийг буцаан олгодог байсныг насанд хүрэгчдэд 20 хувь, хүүхдэд 50 хувь болгон 4-10 дахин нэмэгдүүллээ CITATION ЭМЯ24 \1 1104 (МУЗГ, ЭМЯ, 2024).

Эрүүл мэндийн даатгалын сангаас хөнгөлөлт үзүүлдэг эмийн нэр төрлийг 41-ээс 78 болгож нэмэгдүүллээ CITATION ЭМЯ24 \1 1104 (МУЗГ, ЭМЯ, 2024).

Хөнгөлөлттэй үнээр олгох эмийг зөвхөн өрх, сумын эрүүл мэндийн төвийн эмчийн бичсэн жороор олгож байсныг өөрчлөн, иргэнд үйлчилгээ үзүүлсэн эмчийн жороор олгох боломжтой болголоо CITATION МУ323 \1 1104 (МУЗГ, НҮБ, ОУШХБ, 2023)

Монгол Улсад оношилж, эмчлэх боломжгүй өвчний жагсаалтад орсон сонсголын мэдрэлийн хавдрын үеийн мэс засал, дутуу нярайн торлог ховхрох үеийн торлог шилэнцрийн мэс

Хүн амд эрүүл мэндийн боловсрол олгох, эрүүл амьдралын хэв маягийг хэвшүүлэхэд чухал үүрэгтэй *Нийгмийн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээний тухай* анхдагч хууль батлагдан, 2024 оны 04 дүгээр сарын 01-нээс хэрэгжиж эхэллээ. Хууль батлагдсанаар нийгмийн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээг төсвөөс санхүүжүүлэх эрх зүйн орчин бүрдэж, нийгмийн эрүүл мэндийг дэмжих 28 төвийг орон нутаг, нийслэлийн дүүргүүдэд байгуулан, иргэдэд үйлчилж эхэллээ (МУЗГ, ЭМЯ, 2024). Түүнчлэн нийгмийн эрүүл мэндийн ноцтой байдлын үеийн тусламж, үйлчилгээний тасралтгүй байдал, хүний нөөцийг хангах зорилгоор олон улсын стандартад нийцсэн вакцин, био бэлдмэлийн үндэсний төв агуулах байгуулж ашиглалтад орууллаа (МУЗГ, НҮБ, ОУШХБ, 2023).

Эрүүл мэндийн салбар дахь цахим шилжилт, технологийн дэвшил

И-Монголиа цахим системд эмийн жор, багц шинжилгээний хариу, дархлаажуулалтын мэдээлэл, дүрс оношилгооны зураг ба дүгнэлт, эрүүл мэндийн даатгал шалгах, эмийн жорын гомдол илгээх, эмнэлэг хайх, эмчийн үзлэг (амбулаторийн карт), жирэмсний хөтөч, эх хүүхдийн дэвтэр, цэцэрлэгийн шинжилгээ, тусгай зөвшөөрөл зэрэг албан байгууллагад чиглэсэн 25, иргэнд чиглэсэн 18 үйлчилгээг эрүүл мэндийн салбараас нэвтрүүлээд байна (МУЗГ, НҮБ, ОУШХБ, 2023; ЭМЯ, 2025).

Эрүүл мэндийн мэдээллийн “Health-ESB” санд эрүүл мэндийн анхан шатны 535, лавлагаа шатлалын 48, хувийн хэвшлийн 100 гаруй байгууллага холбогдон цахимаар мэдээлэл солилцдог боллоо. Эрүүл мэндийн байгууллагууд “Health-ESB” системээр дамжуулан ХҮР системтэй холбогдож, өөрт байгаа болон нийтийн мэдээллийн дэд бүтэц ашиглан олж авах боломжтой мэдээллийг иргэдээс шаардахгүйгээр ажиллаж байна. Мөн алсын зайн эмчилгээ, оношилгоо, сургалтын “телемедицин” сүлжээг 2020 оноос нэвтрүүлж, лавлагаа болон анхан шатлалын

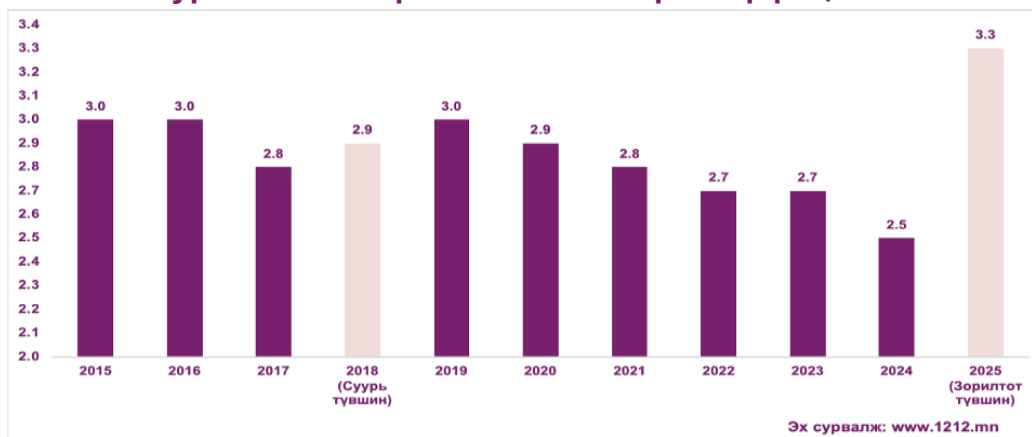
эрүүл мэндийн байгууллагын ажилчид орон зайн алслагдмал байдлаас үл хамааран хамтран ажиллах боломжтой болсон. Телемедицинээр давхардсан тоогоор 323,721 иргэнд 442,350 удаагийн үзлэг, оношилгоо, 2,629 удаагийн давтан үзлэг хийсэн байна.

Алслагдсан орон нутагт амьдарч буй иргэдэд эрүүл мэндийн урьдчилан сэргийлэх, эрт илрүүлэх үзлэг, оношилгоо, анхан шатны тусламж, үйлчилгээг ойртуулах чиглэлээр: мобайл технологийг нийт сумын эрүүл мэндийн төвийн 85 хувьд нэвтрүүлж, тусгай зориулалтын автомашинд суурилсан “нүүдлийн амбулатори”-оор 21 аймгийн 114 суманд үйлчилгээ үзүүлээ (МУЗГ, ЭМЯ, 2024).

3.2.3 Гэр бүл

Хүн амын тогтвортой өсөлтийг дэмжиж, идэвхтэй, бүтээлч иргэн, гэр бүлийг төлөвшүүлэх зорилтын шалгуур үзүүлэлт Төрөлтийн нийлбэр коэффициент (ТНК) буюу нэг эмэгтэйн амьдралынхаа туршид төрүүлсэн хүүхдийн дундаж тооны хүрсэн түвшин 2024 онд 2.5 байна. Энэ нь 2025 оны зорилтот түвшнээс 0.8-аар, харин суурь түвшнээс 0.4-өөр ухарсан байна.

Зураг 3.2.3.1 Төрөлтийн нийлбэр коэффициент

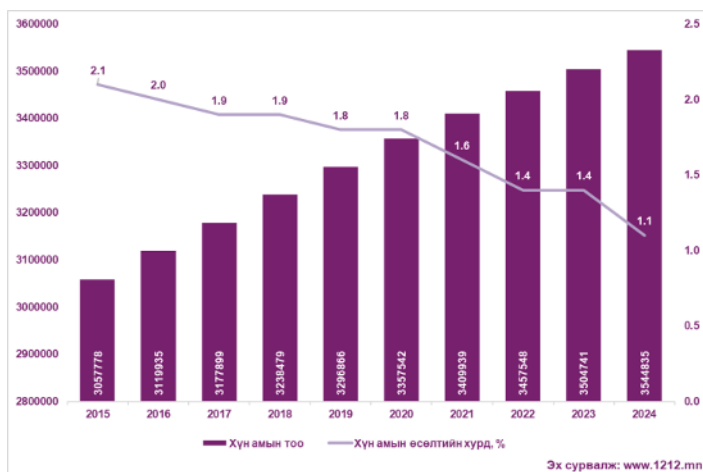

Хүн амын өсөлт, гэр бүлийн хөгжил

Монгол Улсын хүн ам 2024 онд 3,544,835 болж, жилд дунджаар 1.1 хувиар өссөн. Сүүлийн арван жилд хүн амын өсөлтийн хурд буурах хандлагатай байна. Энэ нь хүн амын төрөлтийн түвшний бууралттай холбоотой.

Зураг 3.2.3.2 Хүн амын өсөлт, өөрчлөлт

Төрөлтийн түвшин 2024 онд 2.5 болж 2020 онтой харьцуулахад 13.4 хувиар буурчээ. Төрөлтөд 20-34 насны эмэгтэйчүүдийн төрөлт голлож байгаа ч нөхөн үржихүйн бүх насны эмэгтэйчүүдийн хувьд төрөлтийн түвшин буурсан. Төрөлтийн бууралтанд гэрлэлтийн нас хойшлолт, эмэгтэйчүүдийн боловсролын түвшний дээшлэлт, хүн ам зүйн хоёр дахь шилжилт, ирээдүйн талаарх тодорхойгүй байдал, хүүхдийн эдийн засгийн зардал зэрэг олон хүчин зүйлс нөлөөлж байна. Тухайлбал, анхны гэрлэлтийн дундаж нас 2020 онд 27.8 байсан 2024 онд 30.0 болж, төрөлт хойшилж, олон хүүхэд буюу 3 ба түүнээс дээш хүүхэд төрүүлдэг эмэгтэйчүүдийн тоо жил ирэх тусам буурсаар байна. Гэхдээ монгол эмэгтэйчүүдийн “зохимжит хүүхдийн тоо”-ны

талаарх судалгааны үр дүнгээс харахад, нөхөн үржихүйн насны эмэгтэйчүүдийн 60 гаруй хувь нь 3-4 хүүхэд “зохимжтой” гэж үзэж байна (Ц.Болормаа, Б.Энхцэцэг, 2025). Энэ бол Монгол Улсын төрөлт ойрын ирээдүйд буюу ирэх 10 жилд төрөлтийн “хэт бага” түвшин болох эргэн нөхөгдөх түвшнээс доогуур болж буурахгүй байх магадлалтайг харуулж байгаа ч хүн амын төрөлтийг дэмжих

оновчтой бодлого авч хэрэгжүүлж байж энэхүү хандлага бий болно гэдгийг анхаарах хэрэгтэй.

Дунд хугацааны нийгмийн хөгжлийн зорилтот хөтөлбөр, бодлого батлагдаагүй ч зарим шаардлагатай хууль эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгосон. Монгол Улсад хүн ам, гэр бүлийн чиглэлээр 6 хууль хэрэгждэг, үүнээс Хүүхдийн эрхийн тухай, Хүүхэд хамгааллын тухай хуулийн хэрэгжилтийн үнэлгээг 2020 онд хийжээ (ХНХЯ, 2021).

Зураг 3.2.3.3 Гэр бүлд ээлтэй хөдөлмөрийн харилцаа

Гэр бүлд ээлтэй ажлын байрны бодлого хэрэгжүүлж байна. Хөдөлмөрийн тухай хуульд эхчүүд, гэр бүлд ээлтэй хөдөлмөрийн харилцааг төлөвшүүлж, эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхлаас хамгаалах, гэр бүлийн нийгмийн хамгааллыг сайжруулахад ажил олгогчийн үүрэг хариуцлагыг нэмэгдүүлэх зохицуулалтыг тусгаж, Монгол Улс олон улсын гэрээгээр

хүлээсэн үүргээ хэрэгжүүлэхэд хувь нэмэр оруулсан байна.

Гэр бүлийн хөгжлийг дэмжих хуулийн төслийг боловсруулж байна (ГБХНХЯ, 2025). Тус хуулийн төсөл нь хүн амын өсөлтийг дэмжихэд чиглэсэн гэр бүлд ээлтэй орчин бүрдүүлэх, гэр бүлийн тогтвортой хөгжлийг дэмжих, ажил, амьдралын тэнцвэрт байдлыг хангах, хүүхэд, эх, эцэгт дэмжлэг үзүүлэх гэсэн асуудлуудыг тусгажээ. Гэр бүлийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга боловсруулагдаж байна. Тус хуулийн төсөлд гэрлэлт, ялангуяа шинэ харилцаа (тээгч эх, нөхөн үржихүйн арга хэрэглэх, гэрлэлтийн гэрээ гэх мэт)-г зохицуулах, гэрлэлт дуусгавар болох, гэр бүлийн гишүүдийн эд хөрөнгийн болон эд хөрөнгийн бус харилцаа, хүүхэд үрчлэлт, тэжээн тэтгэх, асран хамгаалах, харгалзан дэмжих зэрэг харилцааг хуулийн

зохицуулалт болгох, гэр бүлийн гишүүдийн ёс суртахуун, үүрэг, хариуцлагыг дээшлүүлэхтэй холбоотой заалтуудыг тусгасан байна.

Хүүхдийн хөгжил, хамгаалал

Хүүхдийг эрсдэлтэй нөхцөлөөс урьдчилан сэргийлэх, хүүхдэд шаардлагатай тусламж, үйлчилгээг үзүүлэх замаар хүүхдийн аюулгүй байдал, хүүхдийн хамгаалуулах эрх, хүүхдийн сайн сайхан байдал хангагдах нөхцөл бүрдсэн.

Гэр бүлд зөвөлгөө өгөх үйлчилгээ

Нийслэл, орон нутагт Гэр бүлд зөвөлгөө өгөх 27 төв ажиллаж байна. Эдгээр төв иргэдэд гэр бүлийн боловсрол олгох, хүүхэд хүмүүжлийн эерэг арга эзэмшүүлэх, угийн бичиг хөтлбөр арга зүйд сургах, гэр бүлийн хүчирхийллээс урьдчилан сэргийлэх зэрэг чиглэлээр сургалт, нөлөөллийн арга хэмжээ, зөвлөгөө, холбон зууслах үйл ажиллагааг явуулж, жилд дунджаар нийт гэр бүлийн 20 орчим хувьд үйлчилж байна.

Эрэгтэйчүүдэд нийгэм, сэтгэлзүйн зөвөлгөө өгөх төв

Нийслэлийн Чингэлтэй дүүрэгт “Эрэгтэйчүүдэд нийгэм, сэтгэлзүйн зөвөлгөө өгөх төв”-ийг анх удаа байгуулсан. Тус төв эрэгтэйчүүдэд зориулсан нийгэм, сэтгэлзүйн цогц үйлчилгээ үзүүлэх жишиг төв болно.

Хүүхэд хамгааллын бодлого

Хуулийн үйлчлэх хүрээг өргүүлж, хүүхэд хамгааллын үндэсний тогтолцоог тодорхойлж, бодлого зохицуулалт, төрийн байгууллагуудын чиг үүргийг нарийвчлан заасан.

Хүүхэд хамгааллын үйлчилгээ

“Хүүхэд хамгааллын үйлчилгээ үзүүлэх журам”-ын хүрээнд:

1. Урьдчилан сэргийлэх
2. Шуурхай тусламжийн
3. Хамгаалах, нөхөн сэргээх гэсэн хүүхэд хамгааллын 3 түвшний үйлчилгээ үзүүлж байна.

Эцэг эхийн зөвлөл

Бүх шатны байгууллагад хүүхэд хамгааллын бодлогыг хэрэгжүүлэх, эцэг эхийн зөвлөл байгуулах, хүүхдийн эсрэг хүчирхийллээс урьдчилан сэргийлэхэд байгууллага, аж ахуйн нэгжийн оролцоог хангах хүүхэд хамгааллын жишиг бодлого боловсруулж түгээсэн.

Хүүхдийн төлөө сан

Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуулийн өөрчлөлтөөр 2021 онд

“ХҮҮХДИЙН ТӨЛӨӨ САН”-г дахин сэргээн байгуулсан. Тус сангийн зарцуулалт:

1. Олон улс, тив, дэлхийн урлаг, спортын уралдаан, тэмцээнд оролцож амжилт гаргасан хүүхдэд шагнал урамшуулал олгох;
2. Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдийг тив, дэлхийн уралдаан, тэмцээнд оролцох бэлтгэлийг хангах, оролцоход дэмжлэг үзүүлэх;
3. Хүүхдэд зориулсан бүтээн байгуулалт хийх.

Хүүхдийн мөнгөн хуримтлал

Ирээдүйн өв сангийн тухай хуульд 2022 онд нэмэлт, өөрчлөлт оруулж, Ирээдүйн өв сангийн орлогоос 0-18 хүртэлх насны иргэн бүрд мөнгөн хуримтлал үүсгэх хууль эрхзүйн боломжийг бүрдүүлсэн.

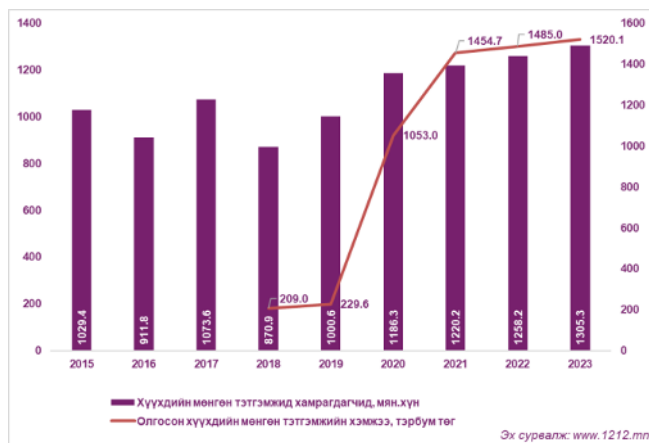

Зураг 3.2.3.4 Хүүхдийн хөгжил, хамгааллын онцлох ажлууд

Хүүхдийн мөнгөн тэтгэмж нь өрхүүдэд чиглэсэн сар тутмын тогтмол орлого төдийгүй тэдэнд орлогын баталгаа болж хэрэглээгээ төлөвлөх, хэрэгцээт зүйлсээ худалдаж авах боломжийг олгож байна. Хүүхдийн мөнгөн тэтгэмжид 2023 онд 1305.3 мянган буюу 0-18 насны нийт хүүхдийн 91 хувь хамрагдаж, улсын төсвөөс 1520.1 тэрбум төгрөг зарцуулжээ. Хүүхдийн мөнгөн тэтгэмжид 2019 онд 0-18 насны нийт хүүхдийн 80 хувь хамрагддаг байсан бол 2020-2022 онд бүх хүүхэд хамрагдсан.

Зураг 3.2.3.5 Хүүхдийн мөнгөн тэтгэмжид хамрагдагчид, зарцуулсан хөрөнгө

Ийнхүү бүх нийтээр хамруулсан нь Монгол Улсын хувьд ядуурлыг бууруулахад чухал үүрэг гүйцэтгэсэн (<https://www.unicef.org/mongolia/mn/story>). Азийн хөгжлийн банкны хийсэн симуляциар КОВИД-19-ийн эсрэг хариу арга хэмжээ болгож Засгийн газраас авч хэрэгжүүлсэн ижил хэмжээний зардалтай бусад арга хэмжээнүүдтэй харьцуулахад КОВИД-19 цар тахлын хариу арга хэмжээний хүрээнд хэрэгжүүлсэн

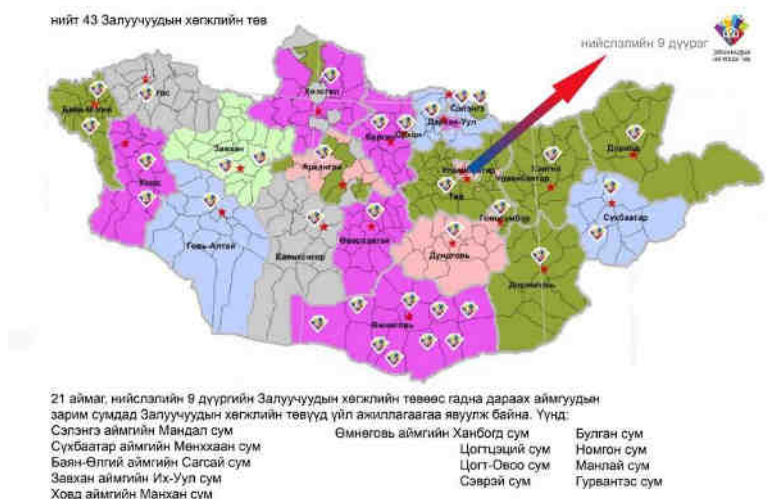
хүүхдийн мөнгөн тэтгэмжийн нэмэгдэл нь ядуурал, тэгш бус байдалд хамгийн их үр дүн үзүүлсэн байна.

Залуучуудын хөгжил, хамгаалал

Монгол Улсын нийт хүн амын 37 орчим хувь (2023 онд) нь 15-34 насны залуучууд байна. Бүх аймаг, дүүрэг болон 10,000-аас дээш хүн амтай 13 суманд Залуучуудын хөгжлийн 43 төв

ажиллаж, залуучуудын хөгжлийг дэмжих 7 төрлийн арга хэмжээ, үйлчилгээ (гэр бүлийн боловсрол, нөхөн үржихүйн эрүүл мэнд, гарааны бизнесийн зөвлөгөө, мэдээлэл гэх мэт)-нд жилд дунджаар нийт залуучуудын 40 хувийг хамруулж байна.

Зураг 3.2.3.6 Залуучуудын хөгжлийн төв

Дэлхийн залуучуудын хөгжлийн 2023 оны индексээр (The common wealth, 2023) Монгол Улс 0.77 байгаа нь өмнөх жилүүдээс сайжирсан нь залуучуудын хөгжилд ахиц дэвшил гарч байгааг илтгэж байна. Тус индексийн эрүүл мэнд, сайн сайхан байдлын үзүүлэлтээр 183 орноос 39-д, улс төр, иргэний оролцоо 24-р байранд

жагсжээ. Гэвч боловсролоор 183 орноос 96-д, хөдөлмөр эрхлэлт, ажил эрхлэх боломжоор 173-д, тэгш ба хүртээмжтэй байдлаар 179-д жагсаж байгаа нь залуучуудын боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, тэгш хүртээмжийн асуудалд анхаарах хэрэгтэй байна.

Залуучуудын эрүүл мэнд, боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, нийгмийн харилцаа, сэтгэл зүй, хөгжлийн хэрэгцээг дэмжих, бодит хуримтлал бий болгоход чиглэсэн “Залуу гэр бүл” хөтөлбөр хэрэгжүүлэхээр 2021-2025 онд төлөвлөсөн ч үүнд чиглэсэн тодорхой үйл ажиллагаа, арга хэмжээ алга байна. Залуучуудад чиглэсэн бодлого, үйл ажиллагаа 2024 оноос өмнөх үетэй харьцуулахад бүдгэрсэн байна. Учир нь УИХ-ийн 2024 оны сонгуулийн дараагаар засгийн газрын шинэ бүтэц, зохион байгуулалтын хүрээнд залуучуудын асуудлыг ССАЖЗЯ эрхэлдэг болж, өмнөх бүтэц үндсээрээ өөрчлөгдсөн.

ССАЖЗЯ 2025 оны 4 дүгээр сард НҮБХАС-тай Монгол Улсыг дэмжих 7 дугаар хөтөлбөрийн хүрээнд “Залуучуудыг чадавхжуулах хамтын ажиллагааны гэрээ”-г байгуулсан байна. Тус гэрээний хүрээнд “залуучуудын хөгжлийг дэмжих тухай хууль”-ийн шинэчилсэн найруулгын төсөлд хамтрах, залуучуудын хөгжлийн төвийн үйл ажиллагааны стандартыг шинэчлэх, сайн туршлагыг нэвтрүүлж, төвүүдийг

өргөтгөх боломжийг судлах, холбогдох эрх зүйн орчныг сайжруулах, залуучуудын сайн дурын ажлын стандартыг шинэчлэн боловсруулж, холбогдох төрин байгууллагаар батлуулах, залуучуудын оролцоо, шийдвэр гаргахад дэмжлэг үзүүлэх гарын авлага боловсруулах хамтран ажиллахаар төлөвлөжээ.

Хүн ам, гэр бүлийн асуудлыг багтаасан “Нийгмийн хөгжлийн зорилтот хөтөлбөр” дунд хугацааны бодлогын баримт бичиг батлагдаагүй тул хүн амын тогтвортой өсөлтийг дэмжих дунд хугацааны бодлого тодорхойгүй хэвээр үлдсэн байна. Гэр бүлд ээлтэй хөдөлмөр эрхлэлтийн эрхзүйн орчин бүрдэж, хууль хэрэгжиж эхэлсэн нь сайн ч хуулийн хэрэгжилтийн үнэлгээг тодорхой хугацааны дараа үнэлж, хүн амын өсөлт, төрөлтийг дэмжих хэрэгсэл болж чадаж буй эсэхэд дүгнэлт хийхэд цаашид анхаарах нь зүйтэй. Халамжийн хуулиас хүн амын өсөлт, төрөлтийг дэмжсэн асуудлыг салгасан хууль боловсруулж байгаа нь сайшаалтай ч тус хуулийн төсөл судалгаа, нотолгоонд суурилагагүй, зөвхөн өмнөх халамжийн хуульд байсан заалтуудаас бүрдэж байна.

Иймд хуулийн төсөл дэх хүн амын өсөлт, төрөлтийг дэмжих эдийн засгийн болон эдийн засгийн бус урамшууллын арга хэрэгслээс гадна төрөлтөд нөлөөлж буй шууд болон шууд бус хүчин зүйлс, залуучууд, хосуудын төрөлтийн талаарх төсөөлөл, гэр бүлийн бүтэц, хандлагад гарч буй орчин цагийн өөрчлөлт, ойлголтыг нарийвчилан судалсны үндсэн дээр хүн амын тогтвортой өсөлтийг хангахын тулд төрөлт, гэр бүлийг дэмжих бодлогын арга хэмжээг дахин сайжруулан тусгах шаардлагатай байна. Залуучуудын боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, тэгш хүртээмжийн асуудалд онцгойлон анхаарах хэрэгтэй байна.

3.2.4 Шинжлэх ухаан инновац

Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогыг хэрэгжүүлэх I үе шат (2021-2030)-нд шинжлэх ухаан, инновацийн асуудлаар дэвшүүлсэн зорилтын хэрэгжилтийг 1 шалгуур болон хэрэгжсэн гол арга хэмжээний хүрээнд үнэллээ.

Үндэсний шинжлэх ухаан, технологи, инновацын салбарын эрх зүйн шинэчлэл

Шинжлэх ухаан технологи, инновацын хамтын ажиллагааг эдийн засгийн хөшүүргээр дэмжсэн эрх зүйн шинэчлэлийг хийснээр шинжлэх ухаан, технологийг хөгжүүлэх тогтолцоог бүрдүүлж, төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийн хүрээнд салбар дундын хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх, удирдлага, бүтцийг оновчтой болгох, олон эх үүсвэрт санхүүжилтийг бий болгох боломж бүрдээд байна. Тухайлбал,

2020: Эдийн засгийн өсөлтөд түлхэц үзүүлэх салбаруудыг тодорхойлж, төр, хувийн хэвшлийн хамтын ажиллагааг зохицуулах, санхүүжилт, хөрөнгө оруулалтыг чиглүүлэх боломж бүрдүүлэх зорилгоор Монгол Улсын Засгийн газрын 95 дугаар тогтоолоор “Инновацын үйл ажиллагааны тэргүүлэх чиглэл”-ийг баталсан байна.

2021: Үр дүнд суурилсан санхүүжилтийн тогтолцоог нэвтрүүлэх, судалгааны байгууллагын бүтэц зохион байгуулалтыг сайжруулан дундын лабораториудыг ажиллуулж судалгаа, туршилт хийх боломжийг нэмэгдүүлэх, салбарын хүний нөөцийг чадавхжуулах, эрдэм шинжилгээний шилдэг бүтээл сонгон шалгаруулж,

урамшуулах эрх зүйн орчныг сайжруулах чиглэлээр зарим арга хэмжээг авч ажилласан.

2022: “Төрийн өмчит эрдэм шинжилгээний хүрээлэн, төвийн судалгааны үндсэн чиглэлийг тодорхойлох, санхүүжүүлэх журам”, “Шинжлэх ухаан, технологийн сангаас тэтгэлэг олгох, сангийн хөрөнгийг зарцуулах, түүнд хяналт тавих журам”-ыг баталсан. Монгол Улс Азийн шинжлэх ухааны паркуудын холбоо (ASPA)-д элсэн олон улсын сүлжээнд нэгдэв.

2023: “Монгол Улсын шинжлэх ухаан, технологийг хөгжүүлэх тэргүүлэх чиглэл, цөм технологийн жагсаалт”, “Гарааны компани болон программ хангамжийн үйлдвэрлэл, хөгжүүлэлтийн чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг аж ахуйн нэгжид дэмжлэг үзүүлэх журам”, “Төрийн албаны зарим албан тушаалын цалингийн хэмжээ, доод хэмжээг шинэчлэн тогтоох тухай” тогтоолыг баталсан нь шинжлэх ухаан, технологийн тэргүүлэх салбарт дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлэх, стартап, программ хангамжийн салбарыг дэмжих, цалингийн хэмжээг шинэчилснээр хүний нөөцийн тогтвортой байдлыг хангаж, хүний нөөцийн чадавхыг нэмэгдүүлэх чиглэлээр эрх зүйн шинэчлэл хийгдсэн байна.

2024: Шинжлэх ухаан, технологийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгыг батлуулснаар шинжлэх ухаан, технологийн үйл ажиллагаанд оролцогчдын эрх, үүргийн хуваарилалтыг оновчтой тогтоох, удирдлага, бүтэц, зохион байгуулалт, оролцооны хүрээг шинэчлэх замаар шинжлэх ухаан, технологийг хөгжүүлэх тогтолцоог бүрдүүлж, нийгэм, эдийн засаг, хүний амьдралын чанарын үзүүлэлтийг дээшлүүлэхэд шинжлэх ухаан, технологийг чиглүүлж, төр, хувийн хэвшлийн түншлэл нэмэгдэж, салбар дундын хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх, шинжлэх ухаан, технологийн үйл ажиллагааны санхүүжилтийн тогтолцоог оновчтой, олон эх үүсвэртэй болгосноор санхүүжилт болон үр дүнг уялдуулан хяналтыг сайжруулах боломж бүрдсэн.

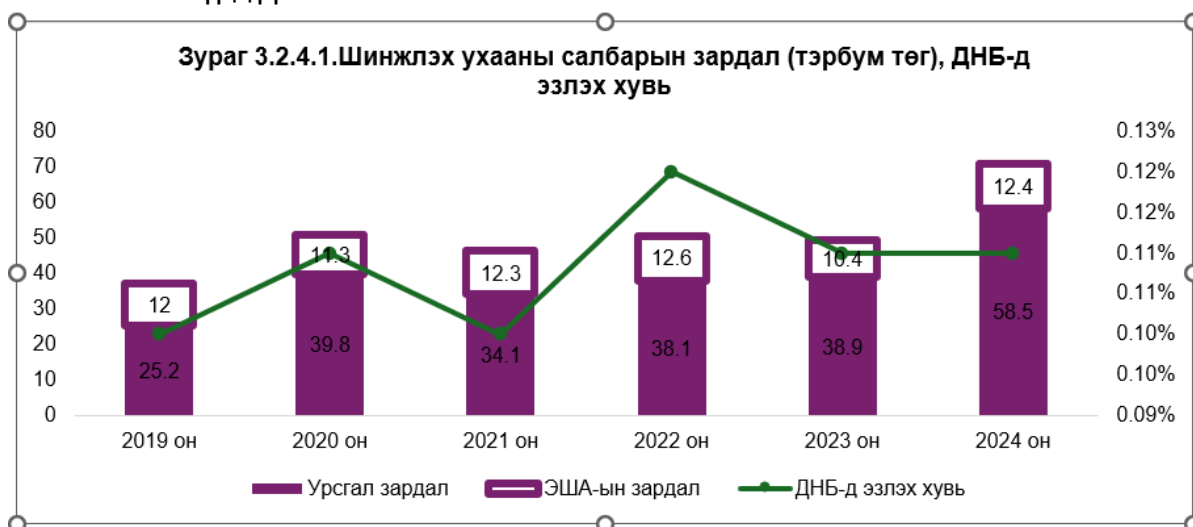
Жил бүр эрх зүйн орчныг үе шаттайгаар сайжруулснаар судалгааны үр дүнг эдийн засгийн эргэлтэд оруулж, нийгэм, эдийн засгийн бодит өсөлт, гүйцэтгэл, чанарт суурилсан эдийн засгийн үр ашиг дээшилж, урт болон дунд хугацааны бодлогын баримт бичигт шинжлэх ухаан, технологи, инновацыг хөгжүүлэх чиглэлээр тусгагдсан зорилтуудыг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх эрх зүйн таатай орчинг бүрдүүлээд байна.

Түүнчлэн үндэсний инновацын үр ашигтай тогтолцоог бүрдүүлэх, инновацын бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг хөгжүүлэх, эдийн засгийн эргэлтэд оруулах зорилгоор технологи дамжуулах төв болон хамтын оффист гишүүнчлэлээр бүртгүүлсэн гарааны компани болон программ хангамжийн үйлдвэрлэл, хөгжүүлэлтийн чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг аж ахуйн нэгжид татварын хөнгөлөлт, гарааны санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэхэд чиглэсэн бодлого, шийдвэр бүхий эрх зүйн зохицуулалтыг бүрдүүлж байна.

Мэдлэгт суурилсан эдийн засаг

Шинжлэх ухааны салбарын ДНБ-д эзлэх хувь 2024 оны байдлаар 0.11 хувийг эзэлж байна. Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн 2018 онд 13.1 тэрбум ам.доллар байсан бол 2024 онд 23.6 тэрбум ам.доллар болж 2022 оноос шинжлэх ухаан, технологийн салбарын үйл ажиллагаанд үр дүнд суурилсан өрсөлдөөнт болон тогтмол

санхүүжилтийн тогтолцоонд шилжин эрдэм шинжилгээний хүрээлэн, төвүүдийн судалгааны үндсэн чиглэлд тогтмол санхүүжилт олгосноор тэдгээр байгууллагын биет болон биет бус нөөцийн ашиглалт, засаглал, менежмент сайжирч, цаашлаад судалгааны ажлыг улсын хөгжлийн бодлоготой уялдуулах, салбар дундын болон салбар дамнасан судалгааг эрхлэх, судалгаа хөгжүүлэлтийн ажлын үр дүн дээшлэх боломжийг бүрдүүлж эхэлсэн.

Шинжлэх ухааны салбарын зардал 2024 онд 71.0 тэрбум төгрөг байгаа нь 2019 онтой харьцуулахад 2 дахин өссөн байна. Сүүлийн 6 жилийн байдлаар нийт зардлын 32.3-17.6 хувийг эрдэм шинжилгээний ажлын зардал эзэлж байна.

2021 оноос олон улсын өндөр чансаатай мэргэжлийн сэтгүүлд нийтлүүлсэн шилдэг өгүүлэл, судалгааны ажлын үр дүнг боловсруулан туурвисан эрдэм шинжилгээний шилдэг нэг сэдэвт бүтээлийг сонгон шалгаруулж, бүтээл тус бүрт 10.0 сая төгрөгийн урамшууллыг олгодог болсон эрдэмтдийн сэтгүүлд бүтээлээ нийтлүүлэх, эшлэл авагдсан байдал өссөн байна.

Монгол эрдэмтдийн бүтээл дэлхийн түвшинд үнэлэгдэж, гадаадад хэвлүүлсэн бүтээлийн тоо 10 дахин өсөж, жилийн дундаж өсөлт нь 9.0 хувьтай, жилд авагдаж буй эшлэлийн тоо өссөөр байна. Тухайлбал, жилд авагдаж буй эшлэлийн тоо 2008 онд 2,032 байснаас 2022 онд 20,614-т хүрч 10 дахин нэмэгдсэнээр Азийн 21 улсын эгнээнд орлоо. Монгол Улсаас Скопус (Scopus) бүртгэлтэй мэргэжлийн сэтгүүлүүдэд хэвлүүлж буй бүтээлийн тоо 2024 онд 10,201-д хүрч ($h\text{-index}=146$), нийт 172,853 удаа эшлэл авагдсан байна. Мөн АНУ-ын Clarivate Analytics компанийн “Web of Science” группийн мэдээллийн санд манай улсаас анхны эрдэм шинжилгээний бүтээл 1967 онд бүртгэгдэж байсан бол 2024 онд 7,731 бүтээл, эшлэл 108,572, $h\text{-индекс}$ 118 болсон үзүүлэлттэй байна.

2024 онд дотоодод 3,573 бүтээл, гадаадад 1,048 бүтээлийг хэвлүүлснээс импакт фактор өндөртэй эрдэм, шинжилгээний сэтгүүлд хэвлүүлсэн 449 өгүүлэл, шинээр 77 патент, 49 шинэ технологи, 53 биет бүтээгдэхүүн, 271 зохиогчийн эрхийг баталгаажуулснаас гадна эрдэмтэн судлаачдад “Springer Nature” хэвлэлийн газар, “EBSCO”, “Research 4 Life” зэрэг байгууллагуудын мэдээллийн санд бүртгэлтэй эрдэм шинжилгээний өгүүлүүдтэй үнэгүй танилцах боломжийг бүрдүүлж, өгүүлэл

нийтлүүлэх, хэвлүүлэх сэтгүүлээ зөв сонгох, судлаачийн ёс зүйн чиглэлээр тогтмол сургалтуудыг зохион байгуулж байна.

Монгол Улс Азийн шинжлэх ухааны паркуудын холбоо (ASPA)-д элсэн олон улсын сүлжээнд нэгдсэнээр эрдэмтэн, судлаачид олон улсын томоохон судалгаанд оролцох болон хамтарсан төслүүд хэрэгжих боломжийг нэмэгдүүлсэн байна.

Хүснэгт 3.2.4.1. Олон улсын хамтарсан судалгааны төсөл

Улс, байгууллага	Төслийн тоо	Тайлбар
БНХАУлс	12	
Тайвань улс	6	Үргэлжилж байгаа
Беларус улс	11	Үргэлжилж байгаа
ОХУлс	16	2024 онд хэрэгжиж эхэлсэн

Монгол Улсын хэмжээнд инновацын соёлыг түгээх бүс, орон нутаг, нийслэлд тулгамдаж буй асуудлыг шинэ санаа, инновац ашиглан шийдэх санаачилгыг дэмжих "Мон-Х" хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж, 2,500 гаруй хүнд инновацын сургалт зохион байгуулж шилдэг 18 төсөлд тус бүр 20 сая төгрөгийн грант олгож байна.

“Монголын инновацын 7 хоног” арга хэмжээний хүрээнд инновацын форум, үзэсгэлэн, семинар, судалгаа хөгжүүлэлтэд суурилсан төслийн хакатон, оюутнуудын цахим бизнес загварын тэмцээн, их сургуулиудын инновац, шинэ бүтээлүүдийн танилцуулга, шинжлэх ухааны боловсрол, залуу судлаачдын эрдэм шинжилгээний бага хурал, технологийн экспог хувийн хэвшил, эрдэм шинжилгээ, их сургууль болон олон улсын байгууллагуудтай хамтран зохион байгуулж сүүлийн хоёр жилийн байдлаар тус арга хэмжээний хүрээнд 600 гаруй шинэ бүтээгдэхүүн, технологи танилцуулагдаж, 89,650 оролцогч танхимаар, 600 мянга гаруй оролцогч цахимаар тус тус хамрагдсан байна.

Шинжлэх ухаан, технологийн салбарт эдийн засгийн хөшүүргээр дэмжсэн эрх зүйн шинэчлэл хийгдэж үр дүнд нь шинжлэх ухаан, технологийн тэргүүлэх чиглэл, цөм технологид хөрөнгө нөөцийг төвлөрүүлэх замаар судалгаа хөгжүүлэлтийн ажлыг эрчимжүүлж, улмаар үр дүнг үйлдвэрлэл, үйлчилгээнд нэвтрүүлэн аж үйлдвэрийн өрсөлдөх чадвар дээшилнэ гэж үзэж байна.

Нийт 4.8 га, 74300 кв.м ашиглалтын талбай бүхий олон улсын стандартад нийцсэн лаборатори, оффис, музей, спорт заал бүхий шинжлэх ухаан, инновац, технологи, танин мэдэхүйн “Эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгүүдийн нэгдсэн цогцолбор”-ыг барилгын ажлыг 2020 онд Улаанбаатар хотын Баянзүрх дүүрэгт эхлүүлсэн. Цогцолборын барилгын санхүүжилтэд 2020 онд 3.0 тэрбум, 2021 онд 21.0 тэрбум, 2022 онд 18.0 тэрбум, 2023 онд 27.0 тэрбум, 2024 онд 11.0 тэрбум төгрөгийг олгосон байна. 2024 оны байдлаар барилгын ажил 55.0 хувьтай байгааг анхаарч энэхүү ажлыг эрчимжүүлэх шаардлагатай байна.

3.2.5 Хүнд ээлтэй орчин

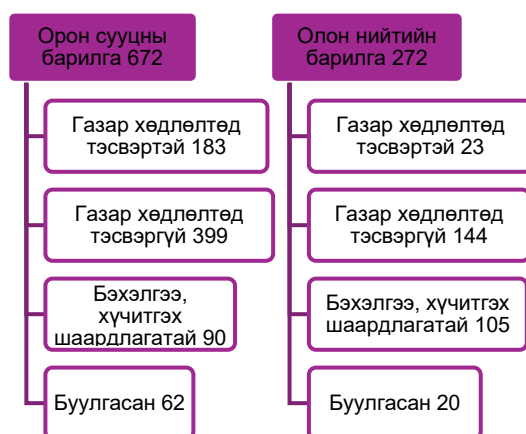
Монгол хүн бүрийн амьдралын хэрэгцээг хангасан эрүүл, ая тухтай, таатай орчныг бүрдүүлж, баталгаат хүнсээр хангах зорилтын хэрэгжилтийг үнэлэх шалгуур

үзүүлэлтийг тодорхойлоогүй байна. Иймд зорилтын хүрээнд хэрэгжүүлсэн гол үйл ажиллагааны хэрэгжилтээр явцын үнэлгээг хийсэн болно.

Орон сууцны нөхцөл³

Орон сууцны нөхцөлийн хүрээнд иргэний болон олон нийтийн зориулалттай барилга, байгууламжид мэргэжлийн судалгаа хийсний үндсэн дээр дүгнэлт гаргаж, паспортжуулах үйл ажиллагааг зохион байгуулж байна. Энэхүү ажил нь 2022 онд “Барилгын тухай хууль”-д өөрчлөлт оруулж, холбогдох журмуудыг хэлэлцүүлэн баталсны үндсэн дээр зохион байгуулагдаж байна. 2022 оны жилийн эцсийн байдлаар орон сууц, олон нийтийн зориулалттай, 2002 оноос өмнө баригдсан 7631 байгууламжид үнэлгээ хийж, 944 барилга, байгууламжийг паспортжуулжээ.

Зураг 3.2.5.1. Барилгын паспортжуулалтын үйл ажиллагаа, 2022 оны эцэст

Дүгнэлтээр нийт 377 барилгыг ашиглахыг хориглосон шийдвэр гаргасан байна. Цаашид барилгыг паспортжуулах үйл ажиллагааг тогтмолжуулж, 2025 он гэхэд 1415, 2029 он гэхэд 1844 барилгад паспорт олгохоор төлөвлөжээ. Энэхүү үйл ажиллагааны үр дүнд иргэдийн амьдарч буй сууцны чанар, стандартыг бодитоор дүгнэх,

дүгнэлтэд тулгуурлан шаардлагатай арга хэмжээ авч, орон сууцны нөхцөлийг сайжруулах боломж бүрдэж байна. Мөн инженерийн шугам сүлжээний хангамж сайжирч, орон сууцжуулах үйл ажиллагааны үр дүнд иргэдийн сууцны нөхцөл сайжирч байна. Тухайлбал, 2020-2022 онд цэвэр усны шугам сүлжээ 349,6, дулааны шугам сүлжээ 67.7, ариутгах татуургын шугам сүлжээ 232 км-ээр тус тус нэмэгдсэн.

Инженерийн бүрэн байгууламжтай орон сууцны хангамж нэмэгдсэнээр шаардлага хангасан ундны усны эх үүсвэрээр хангагдсан хүн амын эзлэх хувь 2020-2024 онд 82.5-83.1 хувь, шаардлага хангасан ариун цэврийн байгууламжаар хангагдсан хүн амын эзлэх хувь 38-69.6 хувь болж нэмэгдсэн байна CITATION МУы25 V 1104 (МУ-ын Засгийн газар, 2025).

Орчин ахуй

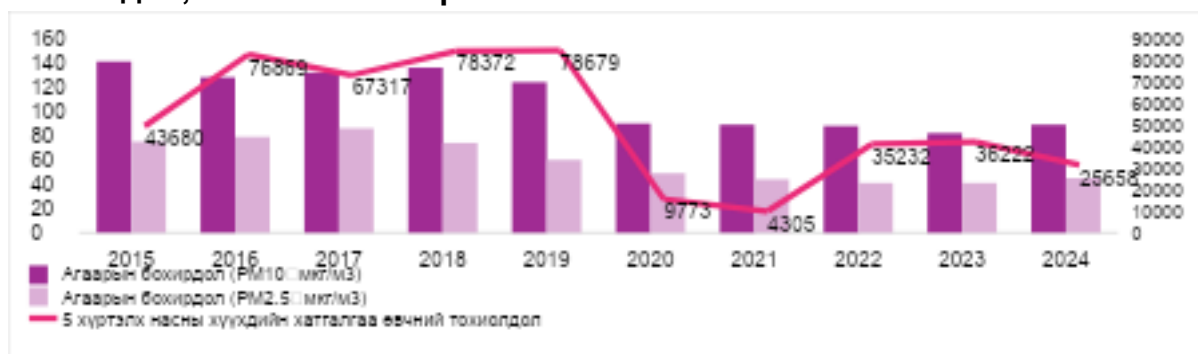
Орчин ахуйн чухал үзүүлэлт болох агаарын чанарын нөхцөл байдлыг PM 10, PM 2.5 тоосонцрын агууламжаар тооцоход, харьцангуй буурч буй хандлага ажиглагдав.

Агаарын бохирдол буурснаар амьсгалын замын халдвараас үүдэлтэй хатгалгаа өвчний тохиолдолд буурч байгааг болно. Тодруулбал, 2015-2019 онд

³ Амьдралын чанар ба дундаж давхарга зорилгын орлогод нийцсэн орон сууц хэсгээс холбогдох мэдээллийг авах боломжтой.

жилд 5 хүртлэх насны 40-70 мянган хүүхэд хатгалгаа өвчнөөр өвчилж байсан бол 2020-2024 онд 4-36 мянга болж буурсан дүнтэй байна.

Зураг 3.2.5.2. Агаарын бохирдол, 5 хүртэлх насны хүүхдийн хатгалгаа өвчний тохиолдол, 2015-2024 оноор

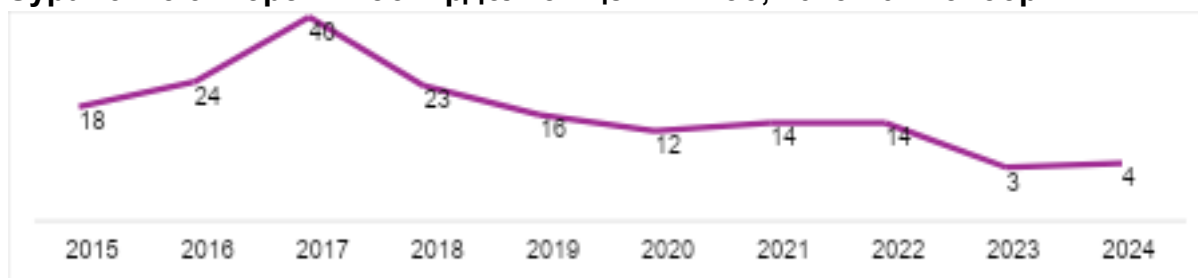
Эх үүсвэр: БОУАӨЯ, ЭМЯ

Агаарын бохирдлыг бууруулах хүрээнд агаарын чанарын зураглал хийн, бүсчилсэн хэлбэрээр хий болон цахилгаан халаагуурт шилжүүлэх, усан халаалтын зуухны түүхий нүүрсний хэрэглээг үе шаттайгаар халахаар хяналт шалгалт явуулах, тусгай зөвшөөрөлтэй халаалтын зуух хэрэглэдэг аж ахуйн нэгжүүдэд түүхий нүүрс хэрэглэхийг хориглох, нийтийн тээврийн парк шинэчлэл хийх, сургууль, цэцэрлэгийн дотоод орчны агаарын чанарын судалгаа хийх, холбогдох арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх, ажлыг хэрэгжүүлсэн болно.

2022 онд цахилгаан хөдөлгүүртэй 150 ширхэг, евро-5 хөдөлгүүртэй 60 ширхэг нийтийн тээврийн хэрэгслийг үйлчилгээнд нэвтрүүлсэн CITATION МУы25 V 1104 (МУ-ын Засгийн газар, 2025).

Дээж авч судлахад, хөрсний бохирдолтой цэгийн тоо буурч байгаа боловч Улаанбаатар хотын хөрсний бохирдлын судалгаанд нийт 326596.4 га талбай хамрагдсанаас 67 хувь нь ямар нэгэн байдлаар бохирдолтой үр дүн гарсан.

Зураг 3.2.5.3. Хөрсний бохирдолтой цэгийн тоо, 2015-2024 оноор

Эх үүсвэр: БОУАӨЯ

Хөрсний бохирдлоос сэргийлэх зорилгоор "Эрүүл – Цэвэр орчин" бүрдүүлэх албан даалгаврын хүрээнд 21 аймгийн хэмжээнд 1477 нүхэн жорлонг буулгаж, ариутгал халдваргүйжүүлэлтийг хийсэн. Аймаг, сумын тэмдэглэлт ойн өдрүүд болон Тусгай хамгаалалттай нутаг, Сав газруудад MNS 5924:2015, MNS 4943:2011 стандартын шаардлага хангасан 945 ширхэг нийтийн ариун цэврийн байгууламж, эко жорлонг шинээр барьж байгуулсан (П.Нямсүрэн, 2023).

2023 оноос хот суурин газарт дуу чимээний бохирдол, түүнээс сэргийлэх, бууруулах зорилготой “Дуу чимээний бохирдлын менежмент”, “Дуу чимээний бохирдлыг бууруулах технологи, арга зүйн удирдамж”, “Дуу чимээ, дулаан тусгаарлах материалд тавигдах ерөнхий шаардлага” гэсэн 3 стандартыг хэрэгжүүлж эхэлсэн нь орчин ахуйн хувьд хүнд ээлтэй нөхцөл бүрдэхэд эергээр нөлөөлөх юм (<https://inspection.ub.gov.mn/standards>).

Хот суурин газрын үерийн эрсдэлийг бууруулах, хамгаалах зорилготойгоор үерийн хамгаалалтын далан, сувгийн ажлууд хийгдэж байна. 2020 онд улсын хэмжээнд 44 км урт үерийн далан суваг байсан бол 2021-2024 онуудад 85 км-ээр нэмэгдэж 129 км болсон (Хот байгуулалт, барилга, орон сууцжуулалтын яам, 2025).

Ногоон байгууламж

Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллагаас нэг хүнд ногдох ногоон байгууламжийг хамгийн багадаа 9 м.кв байхыг зөвлөмжилсөн байдаг. МУ-ын ерөнхийлөгчийн санаачилсан “Тэрбум мод” үндэсний хөдөлгөөний хүрээнд улсын хэмжээнд 2021 онд 50 га, 2022 онд 445 га буюу талбайгаар ногоон байгууламжийг нэмэгдүүлсэн байна (МУ-ын Засгийн газар, 2025).

Хот байгуулалт, кадастрын цахим системийн орон зайн өгөгдөлд суурилан тооцоход, 21 аймгийн хэмжээнд 1.043 га (10,439,290 м.кв) ногоон байгууламж бүртгэгджээ (МУ-ын Засгийн газар&НҮБХХ, 2024). Ногоон байгууламжийн хэмжээ аймгуудаар харилцан адилгүй, 119,799-1,619,158 м.кв байгаа бөгөөд Булган, Говьсүмбэр, Сэлэнгэ аймгууд нэг хүнд ногдох ногоон байгууламжийн хэмжээгээр ДЭМБ-ын стандартад хүрсэн байна.

Зураг 3.2.5.4. Ногоон байгууламжийн хэмжээ (м.кв), 2023 оны 3 сарын 4-ний байдлаар

Эх үүсвэр: МУ-ын Засгийн газар

“Хот, суурин газрын ногоон байгууламжийн тухай” хуулийн төсөл боловсруулах ажлын хэсгийг БХБ-ын сайдын тушаалаар байгуулан ажиллаж байгаа

нь ногоон байгууламжийг нэмэгдүүлэхэд эрх зүйн хувьд чухал зохицуулалт болох юм.

“Хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө”-нд Улаанбаатар хотын суурьшлын хилийг дагуулан 50 м өргөнтэй суурьшлыг хязгаарлах ногоон бүс байгуулах, байгалийн унаган төрхөөрөө байгаа газруудад болон төлөвлөлт хийж байгаа дэд төвүүдэд цэцэрлэгт хүрээлэн байгуулах, нэг хүнд ногдох ногоон байгууламжийн хэмжээг нэмэгдүүлэх зэрэг төлөвлөлтийн шийдлүүдийг тусган боловсруулж байна.

Улаанбаатар хотод 1 хүнд ногдох ногоон байгууламжийн хэмжээ 2024 оны байдлаар 8 м² байгаа бөгөөд 2035 онд 25 м², 2040 онд 35 м² байхаар төлөвлөж байна CITATION Хот25 V 1104 (Хот байгуулалт, барилга, орон сууцжуулалтын яам, 2025).

Хүнсний аюулгүй байдал

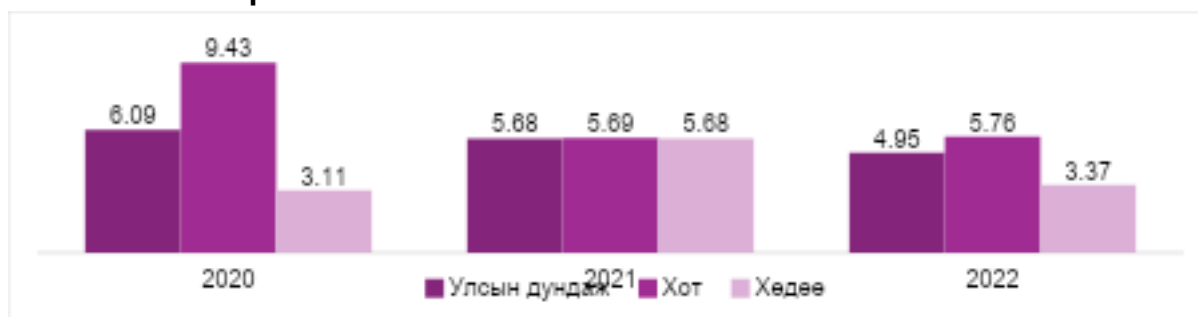
Шим тэжээллэг, чанар, аюулгүй байдлын шаардлага хангасан хүнсээр хүн амыг хүртээмжтэй хангах зорилгын хүрээнд “Малын эрүүл мэнд”, Эрүүл хүнс - Эрүүл Монгол хүн” үндэсний хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлсэн. 2021 оны эцсийн дүнгээр⁴

“Малын эрүүл мэнд” үндэсний хөтөлбөр 82.7 хувьтай, “Эрүүл хүнс-Эрүүл Монгол хүн” үндэсний хөтөлбөр 71.6 хувьтай тус тус хэрэгжсэн үнэлгээ гарчээ.

Хүнсний аюулгүй байдлыг тодорхойлох гол шалгуур болох хүнсний баталгаат байдал алдагдсан хүн амын хувийг 2020-2022 оноор⁵ харьцуулахад улсын дүнгээр болон хот, хөдөөд буурсан төлөв байдал харагдаж байна.

Олон улсын байгууллагаас 2024 онд авсан органик хүнс баталгаажуулах итгэмжлэлийн хүрээнд “Органик бүтээгдэхүүний тухай хууль”-ийн дагуу баталгаажуулсан хүсэлт гаргасан 76 бүтээгдэхүүнийг “Дотоодын органик бүтээгдэхүүн”-ээр, 12 бүтээгдэхүүнийг “Шилжилтийн үеийн бүтээгдэхүүн”-ээр, хөндлөнгийн баталгаажуулалтын байгууллагаар баталгаажуулж, хүсэлт гаргасан 12 бүтээгдэхүүнийг “Импортын органик бүтээгдэхүүн”-ээр бүртгэсэн CITATION МУы25 V 1104 (МУ-ын Засгийн газар, 2025).

Зураг 3.2.5.5. Хүнсний баталгаат байдал алдагдсан хүн амын хувь, байршлаар, 2020-2022 оноор

Эх үүсвэр: ҮСХ

⁴ Монгол Улсын Засгийн газрын 2021 оны “Тогтоол хүчингүй болсонд тооцох тухай” 314 дүгээр тогтоолоор эдгээр үндэсний хөтөлбөрүүдийг хүчингүй болгосон.

⁵ Уг үзүүлэлтийг Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгааны өгөгдөлд суурилан дээрх 3 оны хувьд тооцсон байна.

УИХ-ын 2024 оны 01 дүгээр сарын 17-ны өдрийн чуулганаар “Органик бүтээгдэхүүний тухай хууль”-ийг батлан хэрэгжүүлж байгаа нь хүн амын хүнсний хангамжийг сайжруулах бодитой хувь нэмэр үзүүлж байна.

Хүнсний сүлжээний бүх шатанд бүтээгдэхүүний аюулгүй байдлыг хангах чиглэлээр салбарын хэмжээнд нийт 41 аж ахуйн нэгжийн 174 нэрийн бүтээгдэхүүн, 1 үйлчилгээнд тохирлын үнэлгээ явуулж, 43 тохирлын гэрчилгээ олгосон байна. Мөн хүнсний стандартчиллын техникийн хороогоор хэлэлцүүлэн дэмжигдсэн 12 олон улсын стандартыг Стандарт, хэмжил зүйн газрын даргын 2022 оны 7 дугаар сарын 22-ны өдрийн 33, 34, 35, 36 дугаар тушаалаар баталсан. (МУ-ын Засгийн газар, 2025).

“Баяжуулсан хүнсний тухай хууль”-ийн дагуу өргөн хэрэглээний хүнс болох гурилыг аминдэм, төмөр, кальцийн агууламж бүхий баяжуулагчаар, давсыг иодоор заавал баяжуулахаар тусгаж, тухайн баяжуулсан бүтээгдэхүүнийг хүн амын хүнсний хэрэгцээнд худалдан борлуулж байна. Нийслэлийн хүн амын хаврын улирлын хүнсний хэрэгцээнд зориулан намар бэлтгэсэн махыг хавар харьцангуй бага үнээр худалдан борлуулах нөөцийн мах арга хэмжээг тогтмол зохион байгуулж байна.

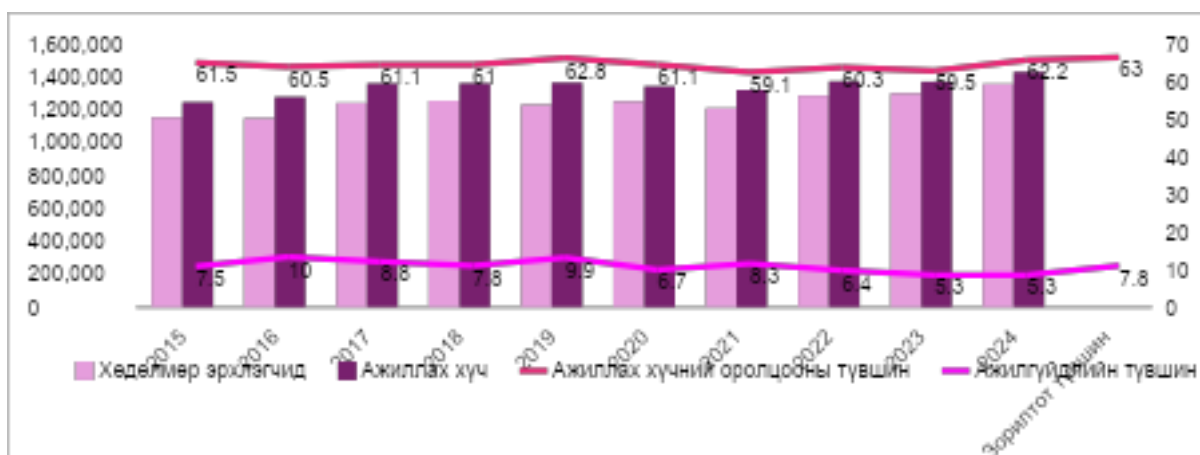
Нөөцийн махны худалдах үнийг Хүчит шонхор захын бөөний үнэтэй харьцуулахад хонины мах 29.0%, үхрийн мах 10.0%, жижиглэнгийн үнэтэй харьцуулахад ямааны мах 41%, хонины мах 46%, үхрийн мах 67.4%-ийн тус тус хямд байна. (Эх үүсвэр: Малчин лавлах 109 мэдээллийн төв. 2024.05.29)

Зооноз халдварт бруцеллёзын өвчинтэй тэмцэх үндэсний стратеги төлөвлөгөөг шинэчлэн боловсруулж, ХХААХҮ-ийн сайдаар батлуулахаар бэлтгэл ажлыг зохион байгуулан ажиллаж байна. Азийн хөгжлийн банкны “Ургамал, малын эрүүл ахуй, хүнсний аюулгүй байдлыг хангах арга хэрэгслийг сайжруулах” төслийн хүрээнд Сэлэнгэ, Дорноговь аймгийн мал эмнэлгийн лабораторийн барилгыг шинээр барьж, 89 нэр төрлийн 220 ширхэг тоног төхөөрөмжийг нийлүүлж, малын оношилгоо, шинжилгээний нөхцлийг сайжруулсан. Гоц халдварт өвчинтэй тэмцэх арга хэмжээг сайжруулах зорилгоор мэргэжлийн байгууллагууд, малчдын оролцоог нэмэгдүүлэх замаар хорио цээр, урьдчилан сэргийлэх, вакцинжуулах арга хэмжээг сайжруулан ажиллаж байна.

3.2.6 Хөдөлмөрийн зах зээл

Хөдөлмөрийн эдийн засгийн тэнцвэрийг хангаж, мэдлэгийн эдийн засгийг бүрдүүлж, иргэн бүрийг ажилтай, орлоготой болгох зорилтын хэрэгжилтийг хөдөлмөрийн зах зээлийн гол үзүүлэлтээр дүгнэхэд, хөдөлмөр эрхлэгчид, ажиллах хүчний тоо нэмэгдэж, ажилгүйдлийн түвшин буурсан хандлагатай байна.

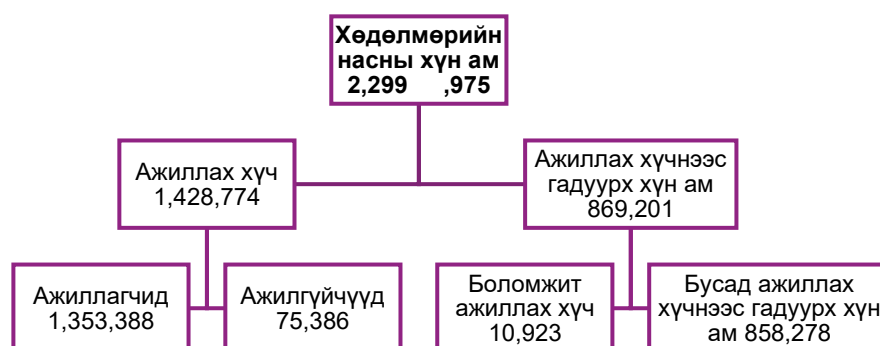
Зураг 3.2.6.1. Хөдөлмөрийн зах зээлийн үндсэн үзүүлэлт, 2015-2024 оноор

Эх үүсвэр: ГБХНХЯ

2015-2019 онд хөдөлмөр эрхлэгчдийн тоо 76.7 мянгаар нэмэгдсэн бол 2020-2024 онд 103.7 мянгаар нэмэгдсэн байна. Энэ нь хугацааны төгсгөл үед эхэн үетэй харьцуулахад хөдөлмөр эрхэлж буй хүн амын тоо даруй 35.2 хувиар өссөнийг харуулна.

Зураг 3.2.6.2. Хөдөлмөрийн зах зээлийн төлөв байдал, 2024 оны 4-р улирлаар

Эх үүсвэр: ҮСХ

2024 оны 4-р улирлын байдлаар Монгол Улсын хөдөлмөрийн зах зээлийн төлөв байдлыг авч үзвэл, хөдөлмөрийн насны нийт хүн амын 62.1 хувийг ажиллах хүч, 37.9 хувийг ажиллах хүчнээс гадуурх хүн ам бүрдүүлж байна.

Хөдөлмөрийн зах зээлийн тооцоо, судалгаа

Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын сургалт, үнэлгээ, судалгааны институтээс “Хөдөлмөрийн зах зээлийн барометрийн судалгаа”-г тогтмол гүйцэтгэж, хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлтийн дунд, урт хугацааны чиг хандлагыг таамаглан тооцсон. 2023 онд хийсэн дээрх судалгаанд суурилсан тооцоогоор 2025 онд хөдөлмөрийн зах зээлд 1.319 мянган хүн ажил хөдөлмөр эрхлэх бөгөөд 4.9 хувийн эдийн засгийн өсөлттэй байхын тулд 1.407 мянган ажиллагч, 7.2 хувийн өсөлттэй байхын тулд 1.420 мянган ажиллагч хэрэгцээтэй байхаар харагдаж байна. Энэ нь 88.0-101.0 мянган ажиллагч хөдөлмөрийн зах зээлд нэмж нийлүүлэх шаардлагатай болохыг харуулж байна.

Монгол Улсын Засгийн газраас хэрэгжүүлж байгаа Шинэ сэргэлтийн бодлого, улс орны хэмжээнд хэрэгжих томоохон төсөл, хөтөлбөрүүдийн хүрээнд 2025 он хүртэл нийт 285.0 мянган ажлын байр бий болох урьдчилсан тооцоолол гарснаас 140.0 гаруй мянга нь бүтээн байгуулалтын үед буюу ойрын хугацаанд бий болохоор байна CITATION ГБХ24 V 1104 (ГБХНХЯ, 2025).

Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үйл ажиллагаа /хөтөлбөр/-ны хэрэгжилтийг сайжруулахад шаардагдах суурь судалгаа, мэдээллийг шинэчлэн бий болгох зорилгоор “Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үйл ажиллагааны хэрэгцээний судалгаа”-г 2025 оны 2-3 дугаар сард орон нутгийн хөдөлмөр, халамжийн байгууллагуудаар дамжуулан улсын хэмжээнд зохион байгуулсан. Тус судалгааны үндсэн дээр засаг захиргааны нэгж тус бүрээр ажилгүй иргэний бүртгэл, судалгааг гаргаж, улмаар хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үйлчилгээ, арга хэмжээнд хамрагдах хүсэлт, хэрэгцээний талаарх цогц мэдээллийн сан бүрдэн. Энэ нь Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сангийн төсвийн хуваарилалт, зарцуулалтыг оновчтой, үр ашигтай болгоход хувь нэмэр болох юм.

Хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлт, нийлүүлэлтийг удирдах болон хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих бодлого, зохицуулалтын талаар оновчтой шийдвэр гаргахад “Хөдөлмөр эрхлэлтийн системийн динамик загвар”-ыг ашиглаж байна.

Системийн динамик загварын хөгжүүлэлтийн хүрээнд мал аж ахуй, газар тариалан, худалдаа үйлчилгээ, боловсруулах үйлдвэрлэл, барилгын үйлдвэрлэл, уул уурхайн үйлдвэрлэл, дулаан ба цахилгаан үйлдвэрлэл гэсэн эдийн засгийн 7 салбараар симуляци хийж, 2050 он хүртэлх хугацааны таамаглалуудыг тооцоолсон (ГБХНХЯ, 2025). Энэ нь хөдөлмөрийн зах зээлийг оновчтой удирдахад гол хөшүүрэг болж байна.

Тэгш, хүртээмжтэй үйлчилгээ

Хөдөлмөр эрхлэлтийн хүрээнд 2020-2030 онд хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлт, хэрэгцээнд нийцсэн тэгш, хүртээмжтэй орчныг бүрдүүлэх асуудлыг чухалчлан авч үзсэн байна. Улсын хэмжээнд хөдөлмөр эрхлэлтийн цогц үйлчилгээг олон улсын жишигт нийцсэн, ижил стандарт бүхий “Job center” төвүүдийг байгуулж, Улаанбаатар хотод эхний төвүүд үйл ажиллагаагаа эхлүүлсэн. “Job center” төв нь ажил хайх, ажил, мэргэжлийн зөвлөх үйлчилгээ авах, ажилд зуучлахтай холбоотой бүхий л үйл ажиллагааг нэг дор төвлөрүүлж, хөдөлмөр эрхлэлтийн үйлчилгээнд

хөнгөн шуурхай байдлыг хангаж, нээлттэй байдал, хүртээмжийг нэмэгдүүлж буй чухал арга хэмжээ болж байна (МУ-ын Засгийн газар, 2025).

“Job center” төвөөр үйлчлүүлснээр ажилгүй иргэн, ажил хайгч иргэн, ажил олоход хүндрэлтэй иргэн, ажил, мэргэжлийн зөвлөгөө, мэдээлэл

Хиймэл оюунд суурилсан хөдөлмөр эрхлэлтийн цахим систем “Ejob” платформыг 2022 онд хэрэглээнд нэвтрүүлсэн бөгөөд 2024 оны байдлаар тус платформд 130,802 ажлын байр, 144,423 ажил хайгч, 17125 ажил олгогч бүртгэлтэй байгаа ба 48393 иргэнийг ажилд зуучилсан байна CITATION ГБХ24 V 1104 (ГБХНХЯ, 2025)

авах хүсэлтэй иргэн, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн, оюутан залуучууд, албан бус салбарт хөдөлмөр эрхлэгч иргэн, гадаадад амьдарч байгаад эх орондоо болон ажил олгогч байгууллагууд нэг дор хөдөлмөр эрхлэлтийн цогц үйлчилгээг авахаас гадна цагийн ажил, зайнаас ажиллах ажилд зуучлагдах боломж бүрдэнэ (ГБХНХЯ, 2025).

Ажиллах хүчний шилжилт хөдөлгөөний тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын 20 дугаар зүйлд “Монгол ажилтныг эх орондоо буцаж ирэхэд дэмжлэг үзүүлэх” тухай

зохицуулалтыг тусгаснаар эх орондоо буцаж ирсэн Монгол ажилтанд ажлын байр бий болгох, жижиг, дунд үйлдвэрлэл эрхлэх, хөдөлмөр эрхлэхэд хууль тогтоомжид заасны дагуу дэмжих, төсөл, хөтөлбөрт хамруулахад шаардлагатай санхүүжилтийг Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сан, Жижиг дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сан, холбогдох Засгийн газрын тусгай сангийн эх үүсвэрээр үзүүлэх боломж бүрдэв.

Мөн Засгийн газрын 2021 оны 340 дүгээр тогтоолоор “Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сангаас жижиг зээл олгох, түүнд батлан даалт гаргах, хүүг нь нөхөн төлөх, санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх журам”-ыг шинэчлэн баталснаар хөдөлмөр эрхлэлтийн үйлчилгээг иргэнд ойртуулахад дөхөм болсон.

Хүн амын бүлгүүдийн хөдөлмөр эрхлэлт

2021 оны 7 сард шинэчлэн баталж, 2022 оны 1 дүгээр сарын 1-ний өдрөөс эхлэн хэрэгжиж эхэлсэн “Хөдөлмөрийн тухай хууль (шинэчилсэн найруулга)”-д хөдөлмөрийн гэрээний төрлүүдийг өргөжүүлж, хөдөлмөр эрхлэлтийн гурвалсан харилцааг оновчтой зохицуулах, ажлын бүтэн бус цагаар ажиллах, зайнаас ажиллах боломжийг олгох зэрэг асуудлыг эрх зүйн талаас зохицуулж өгсөн нь хүн амын бүлгүүдийн хэрэгцээ, онцлогт нийцсэн хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэхэд дэмжлэг болж байна. Тухайлбал: Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүнийг асардаг ажилтан хүсэлт гаргасан тохиолдолд ажил олгогч түүнд гэрээсээ, зайнаас, бүтэн бус цагаар ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлэх боломжит арга хэмжээг авахаар, жирэмсэн эмэгтэй, гурав хүртэлх насны хүүхэдтэй ажилтан ажил үүргээ гэрээсээ, эсхүл зайнаас гүйцэтгэхээр ажил олгогчтой тохиролцож болохоор тус тус заасан.

ХЭДС-аас хэрэгжүүлж буй хөтөлбөр, үйл ажиллагааг залуучууд, ахмад настан, эмэгтэйчүүд, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд зэрэг хөдөлмөр эрхлэлтийн

дэмжлэг шаардлагатай хүн амын бүлгүүдэд чиглүүлж, тэдний хэрэгцээ, онцлогт нийцүүлэн ажиллаж байна. 2020-2024 онд ХЭДС-аас хэрэгжүүлсэн хөтөлбөр, үйл ажиллагаанд нийт 36,983 иргэн хамрагдсан бөгөөд жилээс жилд хамрах хүрээ өргөжиж байна.

Зураг 3.2.6.3. ХЭДС-аас хэрэгжүүлсэн хөтөлбөрт хамрагдсан хүний тоо, хүн амын бүлгээр, 2020-2024 оноор

Эх үүсвэр: ГБХНХЯ

Тодорхой бүлгийн иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хөтөлбөр, үйл ажиллагаа нь ажлын байраар хангахаас гадна санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх, сургалтад хамруулах, борлуулалтын болон ажлын байрны түрээс зэрэг олон талт үйл ажиллагааг багтааж байна.

Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хөтөлбөрт нийт 4636 иргэн хамрагдаж, 1142 иргэн ажлын байраар хангагдсан байна. Үүнээс:

- *Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих цогц арга хэмжээнд 60 иргэн хамрагдаж, 10 иргэн ажлын байраар хангагдаж, 292,024,318 төгрөгийг;*
- *Санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх үйл ажиллагаанд 3036 иргэн хамрагдаж, 1005 иргэн ажлын байраар хангагдаж, 6,131,940,600 төгрөгийг;*
- *Хөдөлмөр эрхлэлтийн сургалтад 508 иргэн хамрагдаж, 92 иргэн ажлын байраар хангагдаж, 118,061,000 төгрөгийг;*
- *Борлуулалтын болон ажлын байрны түрээсийн дэмжлэгийн үйл ажиллагаанд 244 иргэн хамрагдаж, 100,496,000 төгрөгийг*
- *Ажил олгогчийг дэмжих арга хэмжээнд 35 иргэн хамрагдаж, 35 иргэн ажлын байраар хангагдаж, 244,006,000 төгрөгийг;*
- *Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих бусад үйл ажиллагаанд 753 иргэн хамрагдаж, 2,800,517,172 тус тус зарцуулсан байна.*

Гэвч хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үйл ажиллагааны нийгмийн үр ашиг буюу иргэдийн хэрэгцээнд нийцсэн байдлыг авч үзэхэд, 30 орчим хувь нь сэтгэл дундуур байгаа тул үйлчилгээний нэр төрлийг өргөжүүлэх; хөтөлбөрийн хүрээнд олгох санхүүгийн дэмжлэгийг нэмэгдүүлэх, эргэн төлөлтийн хугацааг уян хатан байдлаар тогтоох; хөдөлмөрт бэлтгэх, хөдөлмөр эрхлэлтийн ур чадвар олгох сургалтын

агуулга, арга зүй хэрэгцээнд нийцүүлэн сайжруулах; сургалт явуулдаг ТББ-ын чадавхыг дээшлүүлэх бодит хэрэгцээ байгаа нь тодорхой болсон.

Нийслэлийн Хөдөлмөр эрхлэлтийн газрын дэргэдэх Цагийн хөдөлмөрийн биржээр дамжуулан оюутан залуучуудыг цагийн ажилд зуучлах арга хэмжээнд 2023 оны байдлаар 3755 ажил олгогчийн 17246 ажлын байрны захиалга ирүүлж, үйлчилгээ үзүүлсэн байна.

Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих бодлогод ялгаатай бүлгүүдэд адил нөхцөл бүрдүүлэхэд анхаарч, үйлчилгээнд тодорхой дүрэм, журмын хүрээнд тэгш байдлын зарчмыг хангаж байгаа хэдий ч 40-55 насныхан, боловсрол өндөртэй иргэд үйлчилгээний гадна үлдэж байгаа нь анхаарал татаж байна. Нийтлэг үйлчилгээ, дэмжих арга хэмжээ бүхэлдээ боловсролын түвшин доогуур, эмзэг бүлэгт илүүтэй чиглэж байгаа явдал нь “Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тухай хууль”-ийг “Ядуурлыг бууруулах үндэсний хөтөлбөр”-т суурилан боловсруулж, ажиллах хүчний анхаарах шаардлагатай өвөрмөц бүлгүүдийг илүү хамруулсантай холбоотой байна (Б.Нарантулга, Ч.Эрдэнэчимэг, С.Ганцэцэг ба бусад, 2020). Иймд хөдөлмөрийн зах зээлийн оролцоо бага бүлгүүдэд хүрч үйлчлэх хүрээг өргөжүүлэх, хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хөтөлбөрийн талаарх мэдээ мэдээллийн хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, хүн амын бүлгийн хэрэгцээ шаардлагад нийцсэн байдлаар хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хөтөлбөр, үйлчилгээг боловсруулж хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Хөдөлмөрийн үнэлэмж

Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих чухал хөшүүрэг болох цалин хөлсийг нэмэгдүүлэх хүрээнд Засгийн газрын 2022 оны 107 дугаар тогтоолоор боловсрол, шинжлэх ухаан, эрүүл мэнд, соёлын салбарын албан хаагчдын цалингийн доод хэмжээг цалингийн сүлжээний хамгийн өндөр буюу 5 дугаар шатлалаар тогтоож, төрийн үйлчилгээний албан хаагчдын үндсэн цалин дунджаар 8.6 хувиар нэмэгдүүлсэн.

Мөн 2023 онд Засгийн газраас төрийн албан хаагчдын цалин хөлстэй холбоотой дараах гол шийдвэрийг гаргаж хэрэгжүүлсэн байна. Үүнд:

- Төрийн захиргааны болон тусгай албан тушаалын цалингийн сүлжээ нь 15-18 зэрэглэлтэй, зэрэглэл тус бүрт 3-5 шатлалтай байсныг өөрчлөн 10-12 шатлал болгон нягтаршуулсан нь адил хөдөлмөрт адил хэмжээний шан харамж авах эрхийг хангахад чухал алхам болсон.
- Төрийн захиргааны болон үйлчилгээний албанд анх ажилд орсон албан хаагч тасралтгүй 5 жил ажилласны дараагаас ажилласан жилийн нэмэгдэл авч эхэлдэг байсныг өөрчилж, төрийн алба хаасан хугацааны нэмэгдлийг жил бүрээр бодож олгодог болсон.
- Монгол Улсын Нийслэл Улаанбаатар хотын эрх зүйн байдлын тухай хуулийн

Үндэсний статистикийн хорооны 2024 оны 4 дүгээр улирлын мэдээгээр өрхийн сарын дундаж орлогын 53.9 хувийг цалин хөлсний орлого эзэлж байна CITATION ГБХ24 V 1104 (ГБХНХЯ, 2025). Энэ нь гэр бүлийн анхдагч хэрэгцээг цалин, орлогынхоо 50 хувиар хангахаар тооцож, цалингийн тогтолцоог шинэчлэх бодлогын зорилт үр дүнтэй хэрэгжсэнийг харуулж байна.

20.4-т заасны дагуу нийслэл, дүүргийн төсвөөс санхүүждэг захиргааны байгууллагын албан хаагчдын цалингийн хэмжээг нэмэгдүүлсэн.

- Монгол Улсын 2023 оны төсвийн тодотголын хүрээнд төрийн албан хаагчдын цалин хөлсийг 2023 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдрөөс дунджаар 40 хувиар нэмэгдүүлэн тогтоосон (МУ-ын Засгийн газар, 2025).

Монгол Улсын хувьд төрийн албан хаагчдын цалингийн нэмэгдэлтэй уялдан хувийн хэвшил, бусад байгууллагууд ажиллагчдынхаа цалинг нэмэгдүүлдэг жишиг байдаг тул Засгийн газраас гаргаж буй дээрх тогтоол, шийдвэрүүд үндэсний хэмжээнд цалин, бусад орлого өсөхөд чухал юм.

Мөн “Хөдөөгийн сэргэлт” бодлогын хүрээнд МУ-ын Засгийн газрын 2022 оны 12 дугаар сарын 28-ны өдрийн 489 дүгээр тогтоолоор “Орон нутагт ажилласны нэмэгдлийг захиргааны албан тушаал эрхэлдэг орон нутгийн захиргааны байгууллагын төрийн албан хаагчид албан тушаалын сарын үндсэн цалингийн 20 хувиар бодож орон нутгийн болон улсын төсвөөс сар бүр олгох”-оор заасан нь цалингийн тогтолцоог

Сумын ЗДТГ-т 13 дахь жилдээ ажиллаж буй мэргэжилтэн өмнө нь 892.7 төгрөгийн цалин авдаг байсан бол МУ-ын Засгийн газрын 2022 оны 489-р тогтоолын нөлөөгөөр 1,211.0-1,844.2 сая төгрөгийн цалин авах боломж бүрдсэн байна CITATION МУЫ23 V 1104 (МУ-ын Засгийн газар, 2023).

шинэчлэхэд чухал алхам болсон. Аймаг, сумд төсвийн орлогоосоо хамааруулан албан хаагчдынхаа цалинг 20-100 хувиар нэмэгдүүлсэн гэсэн тооцоог СЯ-аас хийсэн байна.

2020 онд дундаж цалингийн хэмжээ 1220.6 мянган төгрөг байсан бол 2024 оны байдлаар даруй 2.2 дахин нэмэгдэж, 2.6 саяд хүрсэн бөгөөд ялангуяа 2020 оноос хойш эрчимтэй өссөн нь 2022-2023 онд Засгийн газраас хэрэгжүүлсэн тогтоолуудын шууд нөлөө юм.

Зураг 3.2.6.4. Дундаж цалингийн хэмжээ (мян.төгрөг) ба бодит цалингийн индекс, 2016-2024 оноор

Эх үүсвэр: ГБХНХЯ

Тайлбар: 2016, 2024 онд бодит цалингийн индекс тооцогдоогүй.

Цалин нэрлэсэн дүнгээр ийнхүү өссөн боловч өргөн хэрэглээний бараа, үйлчилгээний үнийн өсөлтөөс хамааран бодит цалингийн хэмжээ төдийлөн

нэмэгдэхгүй байгааг харгалзах шаардлага бий. Тухайлбал, Улаанбаатар хотод 2020 онд хонины ястай мах нэг килограмм нь дунджаар 8,680 төгрөг, үхрийн ястай мах нэг килограмм нь дунджаар 11,355 төгрөгийн үнэтэй байсан бол 2024 оны 4 сарын 21-ний байдлаар хонины ястай мах нэг килограмм нь 17,481 төгрөг, үхрийн ястай мах нэг килограмм нь дунджаар 20,153 төгрөгийн үнэтэй тус тус худалдаалагдаж байна (Нийслэлийн статистикийн газар, 2025).

Үүнээс хөдөлмөрийн үнэлэмжийг нэмэгдүүлэх буюу цалингийн худалдан авах чадварыг хадгалах, цаашлаад нэмэгдүүлэх зорилт нь үнэ тогтворжуулах бодлоготой салшгүй холбоотой хэрэгжсэнээр бодит үр дүн харагдахаар байна.

3.2.7 Монгол хүний удмын сан

“Монгол хүний удмын сангийн аюулгүй байдлыг хамгаалах, хүн амын өсөлтийг дэмжих талаар авах арга хэмжээний тухай” УИХ-ын 2022 оны тогтоолыг хэрэгжүүлж байна.

Угийн бичиг

Монгол хүний удмын санг цус ойртолт, удамшлын өвчлөлөөс сэргийлэх зорилгоор “Угийн бичиг”-ийг айл өрх бүрд шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр хөтлүүлэн хэвшүүлэх ажлыг орон даяар зохион байгуулж байна. Удмын хэлхээ, угийн бичиг хөтлөхийн ач холбогдол, угийн бичгээ үр хойч үедээ өвлүүлэн, үлгэр дуурайлал болж буй гэр бүл, өрхийг алдаршуулах, сурталчлан таниулах зорилгоор 29 удаагийн өдөрлөг, аян, уралдаан зохион байгуулж, 14 мянга гаруй иргэнийг хамруулж, 42 өрх, гэр бүлийг алдаршуулжээ. Мөн нийслэлийн 24 хороонд “Угийн бичиг” хөтлөх танхимыг ажиллуулж, угийн бичгээ хөтөлж буй өрх, гэр бүлийг сурталчлан, угийн бичгийн талаарх мэдээллийг 16.5 мянган иргэнд хүргэсэн.

“Угийн бичиг” хөтлөхийн ач холбогдлыг олон нийтэд таниулах, өрх бүрт хөтлүүлэн хэвшүүлэх “ага зүйн сургалтад гийт 30 мянга гаруй иргэнийг хамруулж, 133 сургагч багш бэлтгэсэн.

Угийн бичгийн асуудлыг Гэр бүлийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөлд гэр бүл, хүүхэд залуучуудын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллага болон аймаг, нийслэлийн Засаг дарга хариуцан хэрэгжүүлэх чиг үүрэгтэй байх эрх зүйн зохицуулалтыг тусгасан байна.

Угийн бичгийн программ хангамж www.uginbichig.mn иргэд ашиглаж байна. Уг цахим хуудас болон программ хангамжаар дамжуулан “Угийн бичиг хөтлөхийн ач холбогдол” цуврал хичээл, 30 гаруй видео контент, сурталчилгааг орон нутгийн телевиз, байгууллагын цахим хуудас, олон нийтийн сүлжээгээр түгээн дэлгэрүүлсэн.

Улсын хэмжээнд угийн бичгээ хөтөлдөг өрхийн тоо 2021 онд 51,013 байсан бол 2022 онд шинээр 3,782 өрх нэмэгдэж, 54,795 болжээ.

Цус ойртолтоос сэргийлэлт

Хүн амын дунд цус ойртолт байгааг илрүүлэх дараах шинж байдаг. Үүнд: а) оюуны хомсдолтой хүн амын хувь, б) удамшлын өвчний хувь, в) зулбалтын хувь, г) үргүйдлийн хувь, д) давжаарах шинж. Манай улсад генийн эмгэгийн оношлогоо бүрэн нэвтрээгүй, хөгжөөгүй тул удамшлын өвчний бүртгэл, мэдээлэл ховор. Иймд энэ төрлийн тоо мэдээлэл цуглуулж, нотолгоонд суурилж дүгнэх хэрэгцээ байсаар байна.

Монгол хүний удмын сангийн аюулгүй байдлыг хамгаалах зорилгоор төрөлхийн хөгжлийн гажгийг эрт оношлох “Нярайн скрининг оношилгооны төв”-ийг АШУҮИС-ийн Төв эмнэлэгт НҮБ-ын Хүүхдийн сан, Финлянд улсын Перкин Елмер/Прибори Ои компанийн дэмжлэгтэйгээр 2023 онд байгуулсан. Уг оношилгооны төвд нярайн удамшлын 5-7 төрлийн эмгэгийг тодорхойлох шинжилгээг хийх боломжтой болсон байна.

Пренатал оношлогоо буюу ураг үеийн хромосомын шинжилгээ нь Эх хүүхдийн эрүүл мэндийн үндэсний төвийн дэргэдэх Анагаахын удамзүйн лабораторид тогтмолжсон. Уг лаборатори нь 2024 онд зонхилон тохиолдох хромосомын эмгэгтэй хүүхэд төрүүлэх эрсдэлийг жирэмсний эрт хугацаанд тодорхойлох пренатал илрүүлэг шинжилгээг 3,286 жирэмсэн эмэгтэйд хийхэд 35-аас доош насны эхчүүдийн 30.4 хувьд хромосомын эмгэг оношлогдсон нь эмэгтэйчүүд нас харгалзахгүй пренатал илрүүлэг шинжилгээнд хамруулах, эрсдэлийг тооцох шаардлага гарсныг харуулж байна (МУ-ын Засгийн газар, 2025).

Монгол Улсад нэг генийн эмгэгийн оношлогоо нэвтрээгүй, хөгжөөгүйгээс эдгээр өвчний бүртгэл, мэдээлэл хомс байна. Иймд генийн эмгэгийн оношлогооны олон улсын практик туршлагыг нэвтрүүлж, цус ойртолтыг тодорхойлох нэг хэв шинж болох удамшлын өвчний бүртгэл, статистик тоо мэдээллийг бий болгох, улмаар цус оройтолтын асуудалд нотолгоонд суурилсан байдлаар хандах хэрэгтэй байна.

Үүний тулд төсөв, техник, хүний нөөцийн тоог нэмэгдүүлэх, бодисын солилцооны эмгэгүүдийг эрт илрүүлэх скринингийн масс спектрометрийн аргыг үндэсний хэмжээнд эмнэлзүйн практикт нэвтрүүлэх шаардлагатай. Засгийн газраас баталсан “Монгол хүний удмын сангийн аюулгүй байдлыг хамгаалах, хүн амын өсөлтийг дэмжих талаар авах арга хэмжээний тухай” тогтоолын хэрэгжилтийг эрчимжүүлэх, зарим заалтын хүрээнд хийгдсэн үйл ажиллагааны үр дүнгийн хэрэгжилтийн үнэлгээг хийх нь цус ойртолтоос сэргийлэхэд чухал юм.

Гадаадын иргэн, харьяат, цагаачдын бүртгэл, хяналт

Хуулийн заалт дахь тогтоосон хэмжээнээс хэтэрсэн эсэхийг хянахад, хувийн хэргээр оршин суух зөвшөөрөлтэй гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүн 2024 оны 07 дугаар сарын 31-ний өдрийн байдлаар 34,713 хүн, үүнээс БНХАУ-ын иргэн 19,069 байна. Энэ нь зохистой хэмжээнээс хэтрээгүй байна. Мөн 1,879 гадаадын иргэн, үүнээс хамгийн их буюу БНХАУ-ын 1,254 иргэн Монгол Улсад цагаачлан оршин суухаар бүртгэлтэй байгаа нь хуулийн 29.5 дахь хэсэгт заасан хэмжээнээс хэтрээгүй байна. ЦХИХХЯ, И-Монгол академитай хамтран танилт нэвтрэлтийн ДАН системд гадаадын иргэний бүртгэл (F-Register) ашиглан нэвтрэх үйлчилгээг “Гадаадын

иргэний виз, бүртгэл, мэдээллийн нэгдсэн сан” (www.isf.mn) системтэй 2023 оноос холбон үйлчилгээ үзүүлж байна.

Гол дүгнэлт, шалгуур үзүүлэлттэй холбоотой санал

“Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хүний хөгжил зорилгын хэрэгжилтийг 17 шалгуур үзүүлэлтээр хэмжихээр тодорхойлсноос бүлэг дүүргэлтийг хот, хөдөөгийн ЕБС, цэцэрлэгийн хэмжээнд ялгаатай авч үзсэнийг харгалзвал нийт 19 шалгуур үзүүлэлт болж байна. Үүнээс “Органик, баяжуулсан,

Гадаадын иргэний эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 27 дугаар зүйлийн 27.4 дэх хэсэгт “Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт хувийн хэргээр оршин суугч гадаадын иргэдийн тоо нь Монгол Улсын харьяат хүн амын гурван хувь, үүний дотор нэг улсын иргэн нэг хувь хүртэл”, 29 дүгээр зүйлийн 29.5 дахь хэсэгт “Монгол Улсад цагаачлан амьдрах оршин суух гадаадын иргэдийн тоо нь Монгол Улсын харьяат хүн амын 0.5 хувь, үүний дотор нэг улсын иргэн 0.17 хувь хүртэл” байж болно гэж заасан.

зохицуулах үйлчилгээтэй инновац нэвтрүүлсэн шинэ бүтээгдэхүүн” гэсэн шалгуур үзүүлэлтийн талаарх өгөгдөл байхгүй тул хэрэгжилтийг үнэлэх боломжгүй байна.

2020 оноос хойш албан ёсны эх сурвалжаас өгөгдөл, мэдээлэл гарах боломжтой 18 шалгуурын хэрэгжилтийг Засгийн газрын 2020 оны 206 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Бодлогын хэрэгжилт болон захиргааны байгууллагын үйл ажиллагаанд хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хийх нийтлэг журам-ын аргачлалаар⁶ авч үзвэл, 9 шалгуур нь үр дүнтэй хэрэгжсэн, 1 шалгуур нь тодорхой үр дүнд хүрсэн байна. Нийт 4 шалгуур нь эрчимжүүлэх шаардлагатай ангилалд багтаж, 4 шалгуур нь үр дүнгүй хэрэгжсэн ангилалд багтсанаас 3 нь нөхцөл байдлын хувьд суурь түвшнээс ухарсан нь анхаарал татаж байна.

Нэгтгэн дүгнэвэл, хүний хөгжил зорилгын хэрэгжилт 65.7 хувь буюу эрчимжүүлэх шаардлагатай ангилалд гэсэн ангилалд багтаж байна.

Хүснэгт 3.2.1. Хүний хөгжил зорилгын шалгуур үзүүлэлтийн хэрэгжилт

#	Хэрэгжилтийн түвшин		Хамаарах шалгуур үзүүлэлт	Эзлэх хувь
1	Үр дүнтэй	100 хувь	1. Хүний хөгжийн индекс 2. Жендэрийн тэгш бус байдлын индекс 3. Артерийн даралт ихсэх өвчний эрт илрүүлэг үзлэгт хамрагдсан хүний эзлэх хувь 4. 10,000 хүн амд вируст гепатитийн өвчлөл 5. Эрүүл мэндийн даатгалд хамрагдсан иргэдийн нийт хүн амд эзлэх хувь 6. Суурь боловсролын хамран сургалтын цэвэр жин	50.0

⁶ Засгийн газрын 2025 оны 43 дугаар тогтоолоор уг аргачлал өөрчлөгдсөн боловч дагаж мөрдөх хугацаа нь 2025 оны 5 сарын 1 тул үнэлгээг өмнөх аргачлалаар хийсэн болно.

			7. 7-14 насны хүүхдийн суурь чадвар (унших, тоо бодох) 8. Бүлэг дүүргэлт (цэцэрлэг) 9. Бүлэг дүүргэлт (ЕБС, хөдөө)	
2	Тодорхой үр дүнд хүрсэн	70-99 хувь	1. Нийт төгсөгчид ажил эрхэлж байгаа төгсөгчдийн эзлэх хувь (80.7 %)	5.6
3	Эрчимжүүлэх шаардлага атай	31-69 хувь	1. 100,000 амьд төрөлтөд эхийн эндэгдлийн түвшин (64.8%) 2. Хүн амын дундаж наслалт (41.3%) 3. Бүлэг дүүргэлт (ЕБС, хот-36.0%) 4. Сургуулийн өмнөх боловсролын хамран сургалтын цэвэр жин (31.8%)	22.2
4	Үр дүнгүй	30 хүртэл хувь	1. 1000 амьд төрөлтөд ногдох нялхсын эндэгдлийн түвшин (27.3%)	5.6
		0 хувь (Суурь түвшнээс ухарсан)	1. Тухайн жилд товлолт дархлаажуулалтад хамрагдсан хүүхдийн эзэлх хувь 2. Төрөлтийн нийлбэр коэффициент (нэг эмэгтэйд ногдох) 3. Шинжлэх ухаан, технологийн судалгаа, туршин нэвтрүүлэх санхүүжилтийн дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх хувь	16.6
Нийт			18	100.0

Бодлогын хэрэгжилтэд нэг талаас, дотоод буюу зорилтын хэрэгжилтийг үнэлэх шалгуур үзүүлэлтийн зорилтот түвшинг оновчтой тодорхойлсон эсэх нь нөлөөлж байна. Өөрөөр хэлбэл, зорилтын агуулга, үр дүнгийн төсөөлөл, нийгмийн хөгжлийн шаардлага, олон улсын чиг хандлагад үндэслэн шалгуур үзүүлэлтийг сайжруулах хэрэгцээ байна.

Шалгуур үзүүлэлттэй холбоотой санал

Боловсрол:

1. “Нийт төгсөгчид ажил эрхэлж байгаа төгсөгчдийн эзлэх хувь (МСҮТ, их, дээд сургууль)”-ийг Боловсролын хууль тогтоомжид нийцүүлэн “(мэргэжлийн болон техникийн боловсрол/дээд боловсрол) гэж өөрчилж, мэдээллийн эх үүсвэрийн “Мэргэжлийн боловсрол, сургалтын төв” гэснийг “Боловсролын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага” гэж өөрчлөх
2. “Нийт төгсөгчид ажил эрхэлж байгаа төгсөгчдийн эзлэх хувь гэсэн шалгуурыг 1.Мэргэжлийн болон техникийн боловсрол, 2. Дээд боловсрол гэж тус тус бүрээр ялган гаргах

3. “Сургуулийн өмнөх боловсролын хамран сургалтын цэвэр жин” гэсэн шалгуур үзүүлэлтэд “5 настай хүүхдийн хамран сургалтын цэвэр жин” гэсэн шалгуур үзүүлэлт нэмэх
4. Олон улсын нийтлэг жишгийн дагуу хөдөлмөр эрхлээгүй болон боловсрол, сургалтад хамрагдаагүй 15-24 насны залуучуудын хувь гэсэн шалгуур үзүүлэлтийг нэмэх.

Эрүүл мэнд:

Зорилтод нийцүүлэн нэмэх, хасах саналтай шалгуур үзүүлэлт:

1. “Төрөлтийн нийлбэр коэффициент” нь эрүүл мэндийн байдлыг шууд утгаар харуулахгүй тул “Эрүүл мэнд” бүлгээс хасах
2. “Эмэгтэй, эрэгтэй хүн амын төрөх үеийн дундаж наслалтын зөрүү”, “Шалтгаанаар тооцсон нас баралтын коэффициентууд (зонхилох 5 шалтгаанаар), хорт хавдрын эрт илрүүлгийн хамралтын хувь, чихрийн шижин өвчний эрт илрүүлгийн хамралтын хувь гэсэн шалгуурыг нэмэх

ҮСХ-оос ирүүлсэн саналын дагуу одоо байгаа шалгуурын нэршлийн алдааг засах санал:

1. “Хүн амын дундаж наслалт” гэснийг “хүн амын төрөх үеийн дундаж наслалт” гэж, “1000 амьд төрөлтөд ногдох нялхсын эндэгдлийн түвшин” гэснийг “нялхсын эндэгдлийн түвшин (1 000 амьд төрөлтөд ногдох нялхсын эндэгдэл)” гэж, “100 000 амьд төрөлтөд эхийн эндэгдлийн түвшин” гэснийг “эхийн эндэгдлийн харьцаа (100 000 амьд төрөлтөд ногдох эхийн эндэгдэл)” гэж тус тус өөрчлөх
2. “Тухайн жилд товлот дархлаажуулалтад хамрагдсан хүүхдийн эзэлх хувь” гэснийг “хүүхдүүдийн товлот дархлаажуулалтад хамрагдалтын хувь (тухайн жилийн товлот дархлаажуулалтад хамрагдвал зохих хүүхдүүдийн тоонд дархлаажуулалтад хамрагдсан хүүхдийн эзлэх хувь)” гэх. Мөн энэ үзүүлэлтийн суурь оны түвшин 98.7%, зорилтот түвшин 99.0% буюу хэт зөрүү багатай байгаа тул түвшнийг эргэн харж, зөвшилцөх
3. “Артерийн даралт ихсэх өвчний эрт илрүүлэг үзлэгт хамрагдсан хүний эзлэх хувь” гэснийг “40-64 насны хүн амын артерийн даралт ихсэх өвчний эрт илрүүлэг үзлэгт хамрагдалтын хувь” гэж засах
4. “10 000 хүн амд вируст гепатитын өвчлөл” гэснийг “вируст гепатитын өвчлөлийн коэффициент (10 000 хүн амд ногдох вируст гепатитын өвчлөл)” гэж засах. Мөн энэ үзүүлэлтийн хүрээнд дараах алдаануудыг засах:
 - “Алсын хараа-2050” баримт бичигт заагдсан суурь оны тоо (3.4) ЭМХТ болон ҮСХ-ны гаргасан ижил оны статистик (1.5)-аас зөрүүтэй байгааг зөв болгох.
 - “Алсын хараа 2050” бодлогын баримт бичигт заагдсан 2025 оны зорилтот түвшин (2.5) суурь оны түвшин (1.5)-гээс ухрахаар зорилт болсон байгааг засах.

Гэр бүл:

1. Гэр бүл зорилтын хэрэгжилтийн шалгуур болох ТНК-ийн тухайд зорилтын хэрэгжилт хангалтгүй, суурь түвшнээс ухарсан байна. Гол шалтгаан нь нэг талаас, өнгөрсөн хугацааны хүн амын өсөлт, төрөлтийн түвшний талаарх хандлагын шинжилгээнд суурилж зорилтот түвшнийг тодорхойлолгүй, хэт

өндөр хийсвэр зорилтот түвшин тавьсантай холбоотой тул зорилтот түвшнийг эргэн харах

2. Зорилтын шалгуур үзүүлэлт нь хүн амын тогтвортой өсөлтийг тодорхойлоход нийцтэй, зөв шалгуур үзүүлэлт боловч 2025, 2030 болон 2050 онд хүрэх зорилтот түвшнийг төрөлтийн түвшний хандлагын болон төрөлтөд нөлөөлж буй хүчин зүйлсийн нарийвчилсан шинжилгээнд тулгуурлан шинэчлэх

Шинжлэх ухаан, инновац:

1. Шинжлэх ухаан, инновацын урт болон дунд хугацааны бодлогын баримт бичгийн шалгуур үзүүлэлтийг дахин нарийвчилж, үзүүлэлтийн нэр, тооцох арга зүй, мэдээллийн эх үүсвэр зэргийг дахин нягтлаж, сайжруулах
2. Шинжлэх ухааны салбарын шалгуур үзүүлэлтийг сайжруулж, жил бүр тооцон гаргадаг болох
3. Шинжлэх ухаан, технологийн салбарын эрдэмтэн судлаачдыг бодитоор дэмжих, бүтээлийн үнэлэмжийг нэмэгдүүлэх, судалгаа хөгжүүлэлтийн ажлыг эрчимжүүлэхтэй холбоотой шалгуурыг нэмж тусгах

Хүнд ээлтэй амьдрах орчин:

1. Шаардлага хангасан ундны эх үүсвэрээр болон ариун цэврийн байгууламжаар хангагдсан хүн амын хувь, нэг хүнд ногдох ногоон байгууламжийн хэмжээ, хүнсний баталгаат байдал алдагдсан хүн амын хувь гэсэн үзүүлэлтээр хэмжих
2. Хүнд ээлтэй орчин хангагдсан эсэхийг хувь хүний үнэлэмжийн зарим үзүүлэлт, тухайлбал, амьдрах орчны таатай нөхцөл байдал хангадаг гэж үздэг хүн амын хувь, оршин суудаг нутаг дэсгэрийнхээ гудамжаар шөнийн цагаар ганцаараа алхахад аюулгүй санагддаг гэж үздэг хүн амын хувь, олон нийтийн газар аюулгүй санагддаг гэж үздэг хүн амын хувь зэрэг үзүүлэлтээр өргөжүүлэн үнэлэх
3. Хүнд ээлтэй орчин бүрдсэн эсэхийг олон улсад хүртээмжтэй хөгжлийн индексээр тооцож байгааг харгалзан үзэж, нэмэлт шалгуур болгох

Хөдөлмөрийн зах зээл:

1. Амьдралын чанар ба дундаж давхарга зорилтын хэрэгжилтийг үнэлэх гол шалгуур болох ажиллах хүчний оролцооны түвшин, ажилгүйдлийн түвшин гэсэн шалгуурууд нь хөдөлмөрийн зах зээлийн суурь үзүүлэлт тул хөдөлмөрийн зах зээл зорилтын үнэлгээнд ашиглах
2. Зорилтын хэрэгжилтийг хөдөлмөрийн зах зээлийн уламжлалт үзүүлэлтээс гадна гадна хөдөлмөрийн дутуу ашиглалтын түвшин, нийт хөдөлмөр эрхлэгчдэд цалин хөлстэй ажиллагчдын эзлэх хувь, дундаж цалингийн түвшин, хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээнээс доогуур цалинтай ажиллагчдын хувь гэсэн зохистой хөдөлмөр эрхлэлтийн шалгуураар өргөжүүлэн үнэлэх

Монгол хүний удмын сан:

1. Монгол хүний удмын сан зорилтын хэрэгжилтийг үнэлэх шалгуур үзүүлэлтээр “Ургийн бичиг хөтөлдөг өрхийн тооны өсөлт” үзүүлэлтийг ашиглах

2. Шалгуурыг жил бүр аймаг, нийслэлийн Засаг даргын тамгын газраар гаргуулж, гэр бүл, хүүхэд залуучуудын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллага нэгдсэн мэдээллийг нэгтгэн гаргах боломжтой.

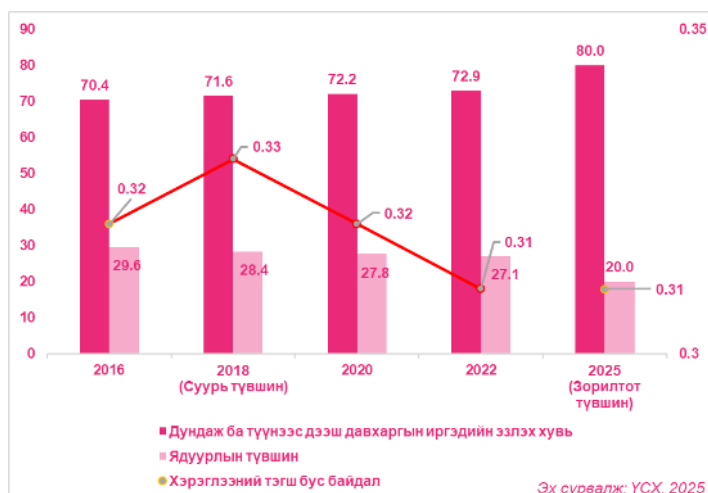

3.3 Амьдралын чанар ба дундаж давхарга

Хүн амын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжин өрхийн орлогыг тогтвортой нэмэгдүүлж, идэвхтэй бүтээлч гэр бүлийг төлөвшүүлэн, хэрэгцээндээ нийцсэн байр сууц бүхий, хөрөнгө оруулалтын таатай орчин, нөхцөлд өрсөлдөхүйц бичил, жижиг, дунд бизнес эрхлэн өрх, гэр бүл, өөрийгөө тэтгэн амьдрах боломжтой, сэтгэл хангалуун амьдрах нөхцөлөөр тэтгэгдсэн дундаж давхаргыг бүрдүүлнэ.

Дундаж давхарга өргөжин тэлэх тусам боловсрол, эрүүл мэнд зэрэг нийгмийн үйлчилгээ хүртээмжтэй, ажиллах хүч сайтай, хөдөлмөрийн бүтээмжтэй, түүнийг дагаад ашиг, орлогын хэмжээ өндөр байна.

Зураг 3.3.1 Шалгуур үзүүлэлтүүдийн хүрсэн түвшин

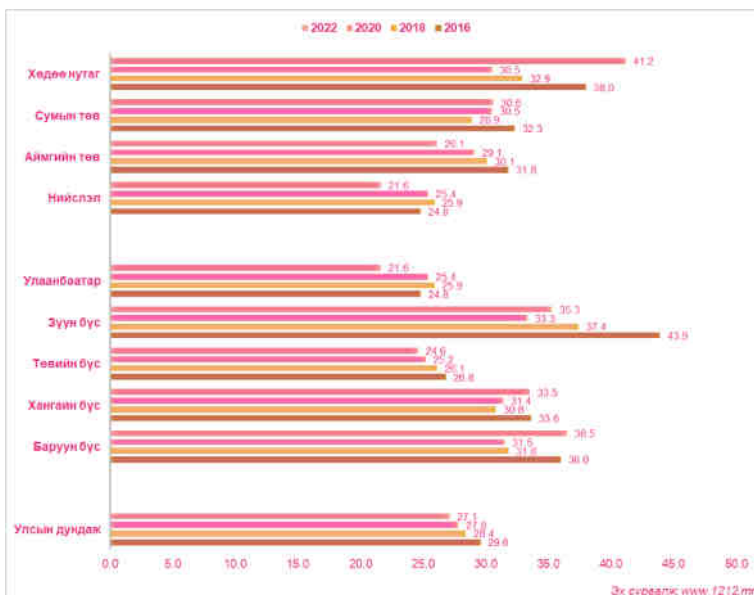

Дундаж ба түүнээс дээш давхаргын иргэдийн эзлэх хувийг 2025 онд 80 хувьд хүргэх зорилт тавьсан ч хүрсэн түвшин 7.1 нэгж хувиар бага, гэхдээ суурь түвшнээс 1.6 нэгж хувиар өсчээ. Ядуурлын түвшин суурь түвшнээс буурсан ч 2025 оны зорилтот утгаас 7.1 нэгж хувиар өндөр буюу зорилтот түвшиндээ хүрээгүй байна. Харин хэрэглээний тэгш бус байдлын үзүүлэлт зорилтот

түвшинд хүрчээ.

Ядуурлын түвшин суурь үеийнхээс дорвитой буураагүйгээс дундаж ба түүнээс дээш давхаргын хүн амын нийт дүндээ эзлэх хувь хэмжээнд мэдэгдэхүйц өөрчлөлт гараагүй байна.

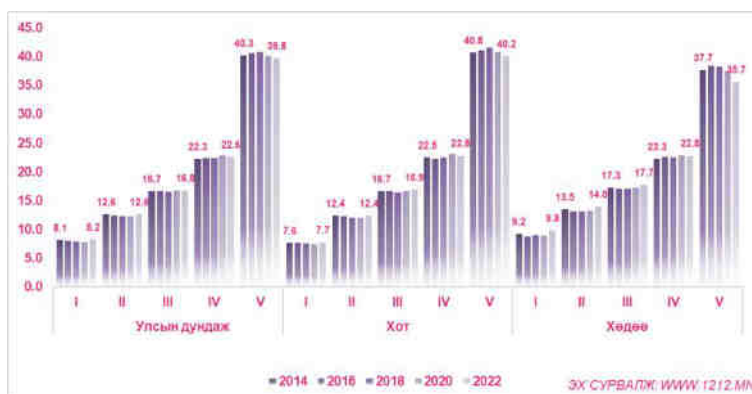
Зураг 3.3.2 Ядуурлын хамралтын хүрээ, бүс, байршлаар

Монгол Улсын хүн амын ядуурлын түвшин 2016 онд 29.6 хувьд хүрснээс хойш дорвитой буураагүй. Энэ нь 2016 оны эдийн засгийн хямралаас ядуурлын түвшний буурах хурд удааширч, эдийн засгийн уналтын үеийн нөлөөгөөр хүн амын хэрэглээний өсөлт ч мөн буурсантай холбоотой байна. Ядуурлын түвшин 2018 оноос бага зэрэг буурсан хэдий ч Ази, номхон далайн бүс нутгийн дунджаас өндөр, бууралтын эрч сул, удаан байна.

Улсын хэмжээнд бүс хоорондын ядуурлын түвшний ялгаа байна. Төв болон Улаанбаатар бүсийн ядуурлын түвшин бусад бүстэй харьцуулахад 2022 онд буурсан, бусад бүсэд 2-4 нэгж хувиар өссөн байна. Хот, хөдөөгийн ядуурлын түвшний ялгаа улам нэмэгдэж байна. Хөдөөгийн ядуурлын түвшин 2022 онд 10.7 нэгж хувиар өссөн бол нийслэлд 3.8 нэгж хувиар буурчээ.

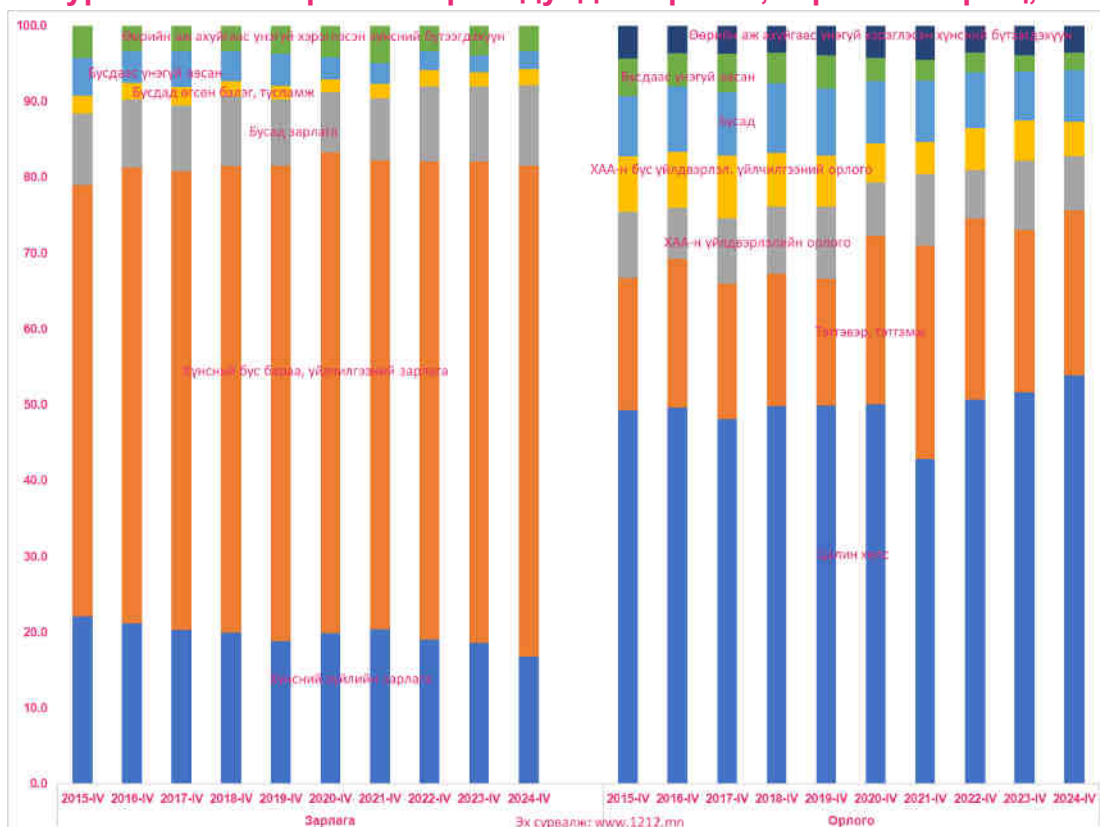
Зураг 3.3.3 Хүн амын хэрэглээний бүтэц, өрхийн тооны 5 тэнцүү бүлгээр

Өрх, хүн амын хэрэглээний түвшний ялгаа өндөр байна. Хамгийн ядуу өрхүүдийн хэрэглээ хамгийн чинээлэг өрхүүдээс 5 дахин бага байна. Гэхдээ хамгийн ядуу өрхүүдийн хэрэглээ 2014 оны үеэс жилд дунджаар 0.2 хувиар өсөж, хамгийн чинээлэг иргэдийнх 0.2 хувиар буурсан байна.

Нэг өрхийн сарын дундаж орлогын талаас илүү хувийг цалин хөлс, 20 орчим хувийг тэтгэвэр, тэтгэмж эзэлж байна. КОВИД-19 цар тахлын нөлөөгөөр 2021 онд цалин хөлсний нийт орлогын дүнд эзлэх хувь 2021 онд буурч, харин тэтгэвэр, тэтгэмжийн хувь нэмэгдсэн байна. Гэхдээ 2022 оноос цалин хөлсний орлогын эзлэх хувь эргээд өсчээ.

Зураг 3.3.4 Нэг өрхийн сарын дундаж орлого, зарлагын бүтэц, %

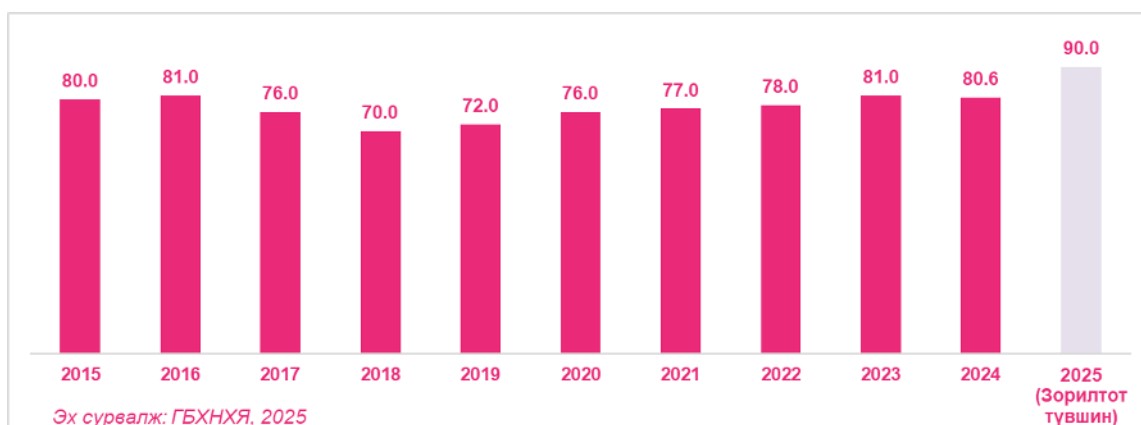
Өрхийн сарын дундаж зарлагын 65 орчим хувийг хүнсний бус бараа, үйлчилгээ, 16 гаруй хувийг хүнсний зүйлийн зарлага эзэлж байна. Жил ирэх тутам хүнсний бус

бараа, үйлчилгээний зарлагын эзлэх хувь аажим нэмэгдэж, хүнсний зүйлийн зарлага буурч байна.

3.3.1 Нийгмийн хамгаалал ба даатгалын тогтолцооны шинэчлэл

Амьдралын баталгааг хангах нийгмийн хамгааллын үйлчилгээг хөгжүүлж, амьдралын чанарыг дээшлүүлэхүйц нийгмийн даатгалын тогтолцоог бэхжүүлэх зорилтын хэрэгжилтийг эдийн засгийн идэвхтэй хүн амын нийгмийн даатгалд хамрагдсан хувиар тооцоход, 2024 оны байдлаар 80.6 хувь байна.

Зураг 3.3.1.1 Эдийн засгийн идэвхтэй хүн амын нийгмийн даатгалд хамрагдсан хувь

Эдийн засгийн идэвхтэй хүн амын 70-80 хувь нь 2015-2019 онд нийгмийн даатгалд хамрагдаж байсан бол сүүлийн 5 жилийн хугацаанд нэмэгдэж, 2020-2024 онд 76-81 хувь болсон байна.

Нийгмийн даатгал

УИХ-ын 2023 оны 7 сарын 7-ны өдрийн тогтоолоор “Нийгмийн даатгалын ерөнхий хууль”-ийг шинэчлэн баталснаар эв санааны зарчимд суурилсан, хуваарилалтын тогтолцоонд эрс шинэчлэлт хийж, олон давхаргат тэтгэврийн тогтолцоонд шилжих, хувийн даатгалыг нэвтрүүлэх, тэтгэврийг өвлүүлэх зэрэг суурь шинжтэй өөрчлөлтийн эхлэлийг тавьсан.

1979 оноос хойш төрсөн даатгуулагчийн тэтгэврийн даатгалын шимтгэлийг бодит хуримтлалд шилжүүлэх эрх зүйн орчин бүрдэж, Монгол Улсад нийгмийн даатгалын шимтгэл төлж буй 1.2 сая даатгуулагч бүр “Миний тэтгэврийн мөнгөн хуримтлал”-тай болж, нийт 214.8 тэрбум төгрөгийн бодит мөнгөн хуримтлал үүссэн байна. Нэрийн дансны мөнгөжүүлсэн орлогын тодорхой хэсгийг 2029 оноос хууль ёсны өв залгамжлагчид өвлүүлэх боломж бүрдсэн. Мөн тэтгэвэр авагч нас барсан бол Гэр бүлийн тухай хуульд заасны дагуу гэр бүлээ бүртгүүлсэн, 20 ба түүнээс дээш жил хамт амьдарсан эхнэр, эсхүл нөхрийн тэтгэврийн хэмжээг нас барсан тэтгэвэр авагчийн тэтгэврийн 20 хувиар нэмэгдүүлэх зохицуулалт 2024 оноос хэрэгжиж байна (ГБХНХЯ, 2025).

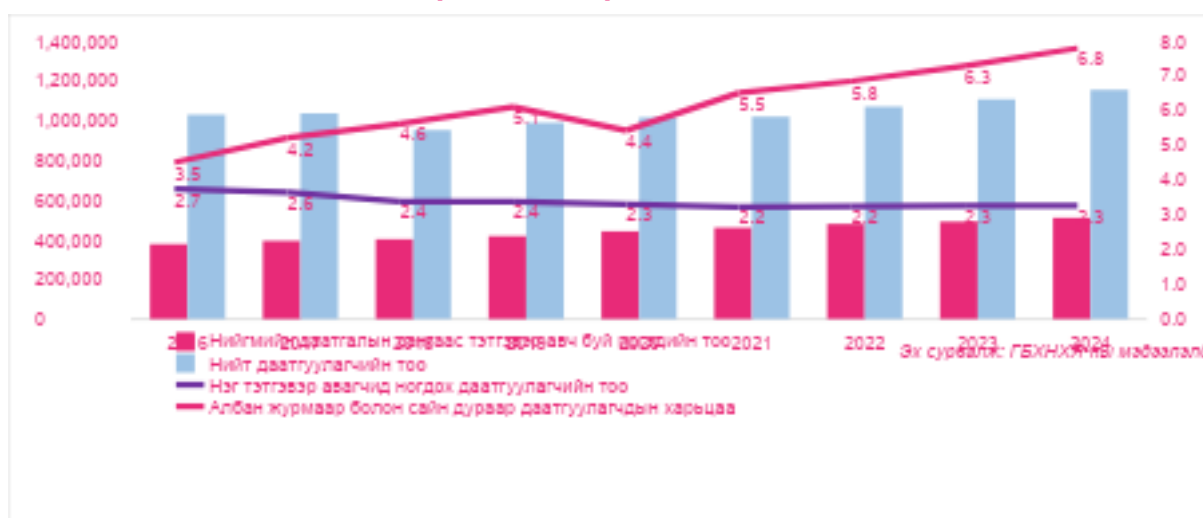
Тогтолцооны шинэчлэлийн салшгүй хэсэг болох нийгмийн даатгалын үйлчилгээг цахимжуулах хүрээнд нийгмийн даатгалын үндсэн систем www.ndaatgal.mn системийг 2024 оноос шинэчлэн нэвтрүүлж, бүрэн ашиглаж байгаа бөгөөд одоогоор нийгмийн даатгалын 55 төрлийн үйлчилгээг үзүүлж байна.

Нийгмийн даатгалын үйлчилгээг цахимжуулж, төрийн үйлчилгээний нэгдсэн систем “И-Монгол” системд холбосноор үйлчилгээний хүртээмж, чанар сайжирч байна. 2024 онд “И-Монгол” системээр нийгмийн даатгалын цахим үйлчилгээг 14.2 сая удаа авсан байна (ГБХНХЯ, 2025).

Өндөр насны тэтгэврийн хувийн хэргийг цахимжуулж, иргэд, тэтгэвэр авагчдын тэтгэврийг цахимаар тогтоох, цахим хяналт, шалгалтыг сайжруулах, сумын төвөөс аймгийн төв рүү тэтгэврийн хувийн хэргийг шилжүүлэхгүй, зөөвөрлөх шаардлагагүй болгож, нийгмийн даатгалын үйлчилгээг ил тод, түргэн шуурхай хүргэх үйл ажиллагааг 2022 оноос эхлэн зохион байгуулж байна (МУ-ын Засгийн газар, 2025). Ингэснээр нийгмийн даатгалын сангаас тэтгэвэр авагчдын тоо жилээс жилд нэмэгдэхэд нөлөөлж, ОУХБ-ын 102 дугаар конвенцэд заасан “өндөр насны тэтгэвэрт тухайн бүлгийн иргэдийн хамгийн багадаа 50 хувийг хамруулбал зохино” гэсэн заалт хангалттай, бүх ахмад настанд суурь тэтгэвэр олгох үйл ажиллагаа үр дүнтэй хэрэгжсэн байна.

Алсын хараа 2050 бодлого батлагдсанаас хойшхи хугацаанд буюу 2020-2024 онд нийгмийн даатгалын сангаас тэтгэвэр авагчдын тоо 441.447-509.463 болж, 18.5 хувиар, нийгмийн даатгалд хамрагдагчдын тоо 1.013.190-1.151.619 болж, 13.1 хувиар тус тус өссөн.

Зураг 3.3.1.2 Нийгмийн даатгалд хамрагдалт, тэтгэвэр авагчдын тооны өөрчлөлт, харьцаа, 2016-2024

Тэтгэвэр авагчдын өсөлтөөс даатгуулагчийн өсөлт хоцронгуй байгаа нь нэг даатгуулагчид ногдох ачаалал өндөр хэвээр байхыг нөхцөлдүүлжээ. Нийт даатгуулагчдын ердөө 12.9-22.2 хувийг сайн дураар даатгуулагчид эзэлж байгаа нь албан журмаар даатгуулагчид сайн дураар даатгуулагчдын харьцаа алдагдахад нөлөөлж байна.

ОУХБ-аас нийгмийн даатгалд хамрагдалтыг өргөжүүлэхийн тулд 1) нийгмийн даатгалын тогтолцоог бэхжүүлэх, 2) албан бус салбарт ажиллагчдад зориулсан даатгалын тогтолцоог бий болгох, 3) албан бус салбарт хөдөлмөр эрхлэгчдийг албан салбарт шилжүүлэхэд дэмжлэх болохуйц нийгмийн тусламж үзүүлэх гэсэн уялдаа бүхий 3 арга замыг санал болгосон байдаг (C.Gillion, C.Bailey, & D. Latulippe, 2011). Иймд малчин, хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчийг нийгмийн даатгалд хамруулах чиглэсэн дараах тусгай хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж байна (ГБХНХЯ, 2025). Үүнд:

1. Малчин, хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчийн тэтгэврийн даатгалын шимтгэлийг нөхөн төлүүлэх тухай хуулийг 2020 оны 1 дүгээр сарын 1-ний өдрөөс 2022 оны 1 дүгээр сарын 1-ний өдөр хүртэл хугацаанд хэрэгжүүлж, хуулийн үйлчлэлд нийт 34.4 мянган иргэн (үүнээс 31.8 мянган малчин) хамрагдан 76.4 тэрбум төгрөгийг тэтгэврийн даатгалын шимтгэл нөхөн төлснөөр тэтгэврийн эрх үүсэх нөхцөл бүрдсэн. 2024 оны 12 дугаар сарын байдлаар хуулийн үйлчлэлд хамрагдсан 23.2 мянган иргэн тэтгэвэр тогтоолгож, үүнд 298.7 тэрбум төгрөг зарцуулжээ.
2. Нийгмийн даатгалын багц хуулийн шинэчилсэн малчин, туслах малчны тэтгэврийн даатгалын шимтгэлийн 50 хувийг улсын төсвөөс 5 жилийн хугацаанд хариуцан төлөхөөр зохицуулсан.

2024 оны 12 дугаар сарын мэдээгээр 51.5 мянган малчин нийгмийн даатгалд сайн дураар хамрагдаж, тэдний тэтгэврийн даатгалын шимтгэлд улсын төсвөөс 24.4 тэрбум төгрөгийг хариуцан төлөөд байна.

3. Нийгмийн даатгалын сангаас олгох тэтгэврийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгаар малчин өндөр насны тэтгэврийн ердийн наснаас 5 жилийн өмнө буюу эрэгтэй 55, эмэгтэй 50 насанд тэтгэврээ тогтоолгож байна. 2024 онд 32.3 мянган малчны өндөр насны тэтгэвэрт 237.0 тэрбум төгрөгийг олгосон.

Судалгааны дүн, иргэдийн санал, хүсэлтээс харахад, өндөр насны тэтгэвэр тогтоож буй аргачлалыг эргэн харах, ажилласан жил, нийгмийн даатгалын шимтгэлийг нөхөн төлөх хуулийн эдийн засаг, нийгэмд үзүүлж буй бодит үр нөлөөг судалж, оновчтой шийдвэр гаргах асуудлыг нийгмийн даатгалын шинэчлэлийн салшгүй хэсэг болгох нь чухал байна (Б.Нарантулга, Э.Ариунаа, Б.Ганзориг ба бусад, 2019). Учир нь 'бага төлөөд боломжийн хэмжээгээр хүртэх' бус, 'төлснийхөө хэрээр хүртэх' агуулга бүхий бүтээмжийн тэгш, шударга байдлын зарчмыг хангах нь ард иргэдийн нийгмийн даатгалын тогтолцоонд итгэх итгэлийг нэмэгдүүлэх, цаашлаад хамрах хүрээг өргөжүүлэхэд чухал юм.

Нийгмийн халамж

Хүүхдийн мөнгөн тэтгэмжийг оруулахгүй тооцоход улсын хэмжээнд нийт 1.345.8 мянган иргэн нийгмийн халамжийн сангаас үйлчилгээ авсан нь нийт хүн амын 38.4 хувийг эзэлж байна. Давхардсан дүнгээр 5 хүн тутмын 2 нь нийгмийн халамжийн үйлчилгээ авч байгаа нь нийгмийн халамжийн үйлчилгээнд нийгмийн эмзэг бүлэгт чиглэсэн болон амьжиргаа харгалзахгүй олгодог нийтлэг мөнгөн тусламжийн аль алиныг хамруулж байгаатай холбоотой.

**Хүснэгт 3.3.1.1 Нийгмийн халамжид
хүн амын тоо, хувь, 2016-2024**

Он	Нийгмийн халамжид хамрагдсан хүний тоо*	Нийт хүн амд эзлэх хувь
2016	1,072,642	34.4
2017	1,163,763	36.6
2018	1,424,579	44.0
2019	1,491,039	45.2
2020	1,431,702	42.6
2021	1,335,434	39.2
2022	1,359,605	39.3
2023	1,381,432	39.4
2024	1,359,786	38.4

Эх үүсвэр: ГБХНХЯ

Нийгмийн халамжийн үйлчилгээг бие даан амьдрах боломжгүй иргэдэд чиглүүлдэг нийтлэг хандлага бий. Гэвч манай улсад нийгмийн халамжийн хүрээнд үзүүлж буй үйлчилгээний 1/3-ийг нь амьжиргааны түвшин харгалзахгүй, нийтлэг шинжтэй олгосноор нийгмийн хамгааллын торны шаталсан агуулга алдагдаж, зорилтот бүлэг өргөжих, улмаар нийгмийн халамжийн үр нөлөө, тэгш, шударга байдлын зарчим эс хэрэгжих үндэс болжээ. Улмаар нийгмийн халамжийн нийтлэг мөнгөн тэтгэмжид зарцуулсан санхүүжилтээр жилд дунджаар 26-90 мянган ажлын байр бий болгох боломжтой байжээ (Удирдлагын академи, 2022).

Иймд нийгмийн халамжийн хөтөлбөрүүдийн нэр төрөл, хамрах хүрээг оновчтой болгох, давхардлыг арилгаж халамжийн туслалцаа хамгийн их шаардлагатай зорилтот бүлэгт халамжийг чиглүүлэх байдлаар Нийгмийн халамжийн тухай багц хуулийг шинэчлэн боловсруулж, 2025 онд өргөн мэдүүлэхээр ажиллаж байна (ГБХНХЯ, 2025).

Нийгмийн халамжийн үйлчилгээний хүртээмж, үр нөлөөг сайжруулах хүрээнд тухайн үйлчилгээнд хамрагдах бүлгийг оновчтой тогтоох асуудал чухал юм. Нийгмийн халамжийн дэмжлэг, туслалцаа зайлшгүй шаардлагатай өрхийн гишүүн-иргэнийг тодорхойлох аргачлал буюу орлогыг орлуулан тооцох арга (ООТА)-аар өрхийн амьжиргааны түвшинг тодорхойлох аргачлал (ӨАТТА)-ыг Үндэсний статистикийн хорооны дарга, Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын сайдын 2022 оны 5 дугаар сарын 09-ний өдрийн хамтарсан А/84, А/89 тоот тушаалаар шинэчлэн баталсан.

Ингэснээр өрхийн амьжиргаанд нөлөө үзүүлэхүйц, орлогыг орлуулан тооцох боломжтой төрийн байгууллагын мэдээллийг ашиглаж, өрхийн амьжиргааг бодитой үнэлэх, улмаар хүнсний эрхийн бичиг, хорих ангиас суллагдсан өөрийн гэсэн гэр оронгүй иргэнд онцгой тохиолдлын тэтгэмж, эрүүл мэндийн даатгалын шимтгэлийг бүрэн болон хэсэгчлэн төлөх, хууль зүйн туслалцааны тухай хуульд заасан төлбөрийн чадваргүй иргэнд үзүүлэх хууль зүйн зөвлөгөө, өмгөөллийн үйлчилгээнд хамруулах шаардлагатай өрхийг зөв сонгох боломж бүрдэв.

Нийгмийн халамжийн 72 үйлчилгээнээс 64 нь цахимжсан. Ийнхүү цахим систем нэвтэрснээр иргэд төрийн байгууллагад очилгүйгээр e-mongolia, ehalamt.mn цахим хуудас, ebarimt аппликэйшныг ашиглан халамжийн үйлчилгээнд хамрагдах хүсэлтээ гаргах боломж бүрдсэн. Түүнчлэн өргөдөл, хүсэлт шийдвэрлэлтийн явцад хяналт тавих, өөрийн нэр дээрх арилжааны банкин дахь харилцах дансаараа дамжуулан халамжийн тэтгэвэр, тэтгэмжийн мөнгөө авах зэргээр иргэнд ээлтэй олон давуу талууд бий болж байна (ГБХНХЯ, 2025).

Дэлхий нийтэд хөдөлмөр эрхлэлт, тэр дундаа зохистой хөдөлмөр эрхлэлт нь ядуурлыг бууруулах, дундаж давхаргыг өргөжүүлж, амьдралын чанарыг сайжруулах хамгийн үр дүнтэй арга хэрэгсэл болох нь тодорхой тул халамжаас хөдөлмөрт шилжихэд чиглэсэн бодлого, үйл ажиллагааг хэрэгжүүлж байна. Тухайлбал, нийгмийн халамж шаардлагатай өрхийн гишүүдийг чадавхжуулах, бие даан амьдрахад нь дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор олон улсад туршигдаж, үр дүнд хүрсэн “Төгсөлтийн аргачлал” туршилтын хөтөлбөрийг Улаанбаатар хотын 3 дүүрэгт хэрэгжүүлж байна (МУ-ын Засгийн газар, 2025). Хөтөлбөрийн хүрээнд зорилтот өрхийн гишүүдийн зан үйл, хандлагыг өөрчлөх зөвлөгөө, сэтгэл зүйн засалд хамруулах, хэрэгцээтэй үйлчилгээнд холбон зуучлах, амьдрах ухаан, хөдөлмөрт бэлтгэх сургалтад хамруулах, бие даан амьдрах чадвар, дадлыг хэвшүүлэх зэргээр тухайн өрхийг чадавхжуулах, амьжиргааг дэмжихэд чиглэсэн урт хугацааны үйлчилгээг хэрэгжүүлж, тухайн өрхийн амьжиргааг ‘шинэ шат’-нд гаргах юм.

Хөтөлбөрт сонгогдсон өрхүүдийн хөдөлмөр эрхлэхэд бэлэн байдлын (профайлинг) үнэлгээг 10 шалгуураар хийж, өрхөд тохирох бизнесийг сонгоход дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор бүлгийн болон цогц сургалт, уулзалтуудыг зохион байгуулсны үр дүнд уг туршилтын хөтөлбөрт нийт 1,259 өрх хамрагдаж, бизнесээ сонгосон. 2024 оны 4 дүгээр улирлаар өрхийн ахиц 78.1 хувьтай байгаа нь нийгмийн халамжаас хөдөлмөрт шилжихэд чиглэсэн бодит алхам болж байна (ГБХНХЯ, 2025).

Хөтөлбөрийг Хөдөлмөр, халамжийн үйлчилгээний ерөнхий газар, Нийслэл, дүүргийн Засаг даргын Тамгын газар, хороодын Засаг дарга, Монголын улаан загалмай нийгэмлэг зэрэг төрийн болон төрийн бус байгууллагууд хамтран хэрэгжүүлж, өрхүүдийн үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүнийг зах зээлд холбож, борлуулалтыг дэмжих, орон нутгийн байгууллага, аж ахуйн нэгжийн худалдан авалттай холбон зуучлах, ажлын байраар хангах, түрээсийн дэмжлэг үзүүлэх ажлуудыг хэрэгжүүлж байна.

“Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогод хүн амын бүлгүүдийн ялгаатай хэрэгцээ, нийгмийн хөгжлийн хэрэгцээ, шаардлагад нийцүүлэн нийгмийн хамгаалал, халамжийн үйлчилгээг үзүүлэхээр заасан. ҮСХ-ны тооцоогоор Монгол Улсын хувьд нийт хүн амд ахмад настны эзлэх хувийн жин 2040 онд 17 орчим хувьд хүрэх ажээ. Одоогийн байдлаар ахмад настан болон хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэнийг асрах үйлчилгээг үзүүлдэг төрийн өмчийн 8, хувийн хэвшлийн 4 асрамжийн газраас нийт 484 асруулагч үйлчилгээ авч байна. Иймд

ахмад настны асаргаа сувилгаа болон асрамжийн үйлчилгээг сайжруулах шаардлага тулгарч байна.

Ахмад настны асаргаа сувилгааг сайжруулах, хувийн асрамжийн газрын үйлчилгээг нэмэгдүүлэх зорилгоор Ахмад настны тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийг 2024 оны 06 дугаар сард УИХ-аар баталсан. Тус хуулиар ахмад настанд үзүүлэх асаргааны хувилбарт үйлчилгээг шинээр тусгасан бөгөөд энэ нь ахмад настны хэрэгцээнд үндэслэн гэрээр асрах, өдрөөр асрах, асралт гэр бүлд асрах, богино, урт хугацаанд төлбөртэй болон зарим тохиолдолд төлбөрийг улсаас хариуцахаар зохицуулсан. Асрамжийн үйлчилгээ үзүүлэх иргэн, хуулийн этгээдийг нийгмийн халамжийн байгууллага иргэн, аж ахуйн нэгж, төрийн болон төрийн бус байгууллагаар дамжуулан гэрээгээр гүйцэтгүүлэх юм (ГБХНХЯ, 2025).

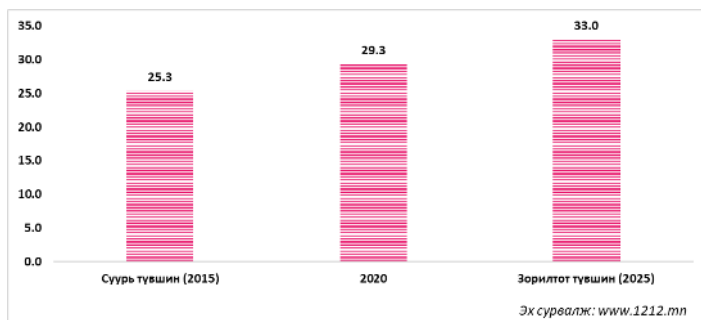
Ахмад настны тухай хуульд төрөлжсөн асрамжийн үйлчилгээг шинээр үзүүлэх, барилга байгууламж барих аж ахуйн нэгж, байгууллагад төрөөс нэг удаагийн дэмжлэг үзүүлэх заалт тусгагдсаны дагуу Засгийн газрын 2024 оны 245 дугаар тогтоолоор “Ахмад настны асрамжийн үйлчилгээг шинээр үзүүлэх, барилга байгууламж барих аж ахуйн нэгж, байгууллагад төрөөс нэг удаагийн дэмжлэг үзүүлэх журам”-ыг баталсан. Мөн Гэр бүл, хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын сайд, Эрүүл мэндийн сайдын 2024 оны журам батлах тухай” А/75,514 дүгээр хамтарсан тушаалаар “Ахмад настанд цогц үнэлгээ хийх, тусламж, үйлчилгээ үзүүлэх журам”, А/76, 515 дугаар хамтарсан тушаалаар “Ахмад настанд үйлчилгээ үзүүлэх иргэн, аж ахуйн нэгж, төрийн бус байгууллагыг сонгон шалгаруулах журам”-ыг тус тус батлан мөрдөж эхлээд байна.

Журмын дагуу ахмад настны бие бялдар, танин мэдэхүйн хам шинжийг үнэлэх цогц үнэлгээний үр дүнд үндэслэн байнгын асаргаа сувилгаа шаардлагатай ахмад настныг асаргааны хувилбарт үйлчилгээнд хамруулах, ахмад настны үйлчилгээг зөвхөн төрөлжсөн асрамжийн газарт төвлөрүүлэн асрахаас гадна тухайн ахмад настны эрэлт хэрэгцээнд тулгуурласан олон төрлийн хувилбарт үйлчилгээг олон улсын чиг хандлагад нийцүүлэн үзүүлэх боломж бүрдэж байна.

3.3.2 Орлогод нийцсэн орон байр

“Өрх, гэр бүлийн худалдан авах чадварт нийцсэн өртөгтэй, эрэлт хэрэгцээнд нийцсэн байр сууцаар хангах нөхцөлийг бүрдүүлнэ” зорилтын шалгуур үзүүлэлт бол “Инженерийн бүрэн хангамжтай орон сууцаар хангагдсан өрхийн нийт өрхөд эзлэх хувь”. Шалгуур үзүүлэлтийн одоогийн хүрсэн түвшин 29.3 хувь (2020 онд) байна.

Зураг 3.3.2.1 Инженерийн бүрэн хангамжтай орон

сууцаар хангагдсан өрхийн нийт өрхөд эзлэх хувь

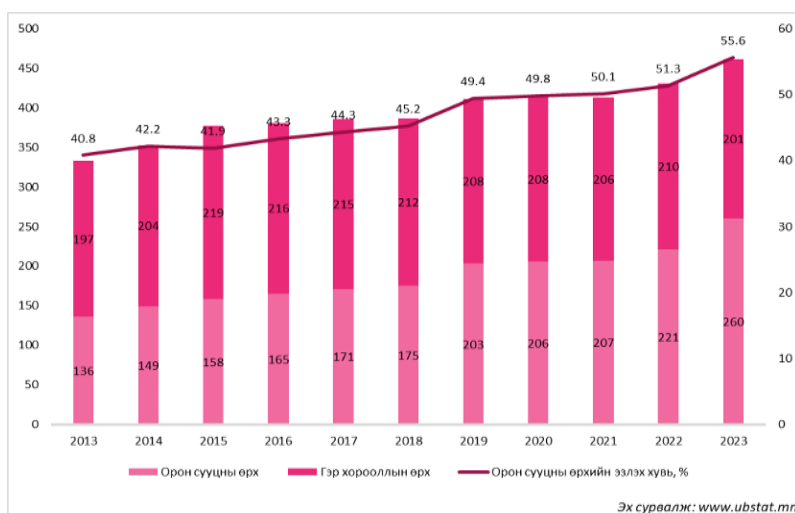
Энэ нь суурь түвшингээс 4.0 пунктээр илүү буюу суурь үеэс ахиц гарсан ч 2025 оны зорилтот түвшнээс 3.7 пунктээр бага байна. Тус үзүүлэлтийг зөвхөн Хүн ам, орон сууцны тооллогоор 5 жил тутамд гаргадаг, одоогоор

тооллогын мэдээлэл шинэчилэгдээгүй тул 2020 оны тооллогын дүнгээр гүйцэтгэлийг гаргалаа.

Орон сууцны нийлүүлэлт

Орон байр бол хүний үндсэн хэрэгцээ төдийгүй хувь хүний өсөж, хөгжих, өөрийгөө үнэлэх, нийгмийн байр сууриа илэрхийлэх нэг гол хэрэгсэл юм. Олон улсын гэрээ, тунхаг, үндсэн хуульд зааснаар хүн бүр хүртээмжтэй, худалдан авах боломжтой орон сууцаар хангагдах эрхтэй. Дэлхийн хүн амын 30 орчим хувь, зарим улс оронд 50 гаруй хувь, Монгол Улсын хүн амын 30 орчим хувь нь чанарын шаардлага хангаагүй, тохиромжгүй орон сууцанд амьдарч байна (СЭЗИС, 2024).

Зураг 3.3.2.2 Улаанбаатар хотын өрхийн тоо, сууцны төрлөөр

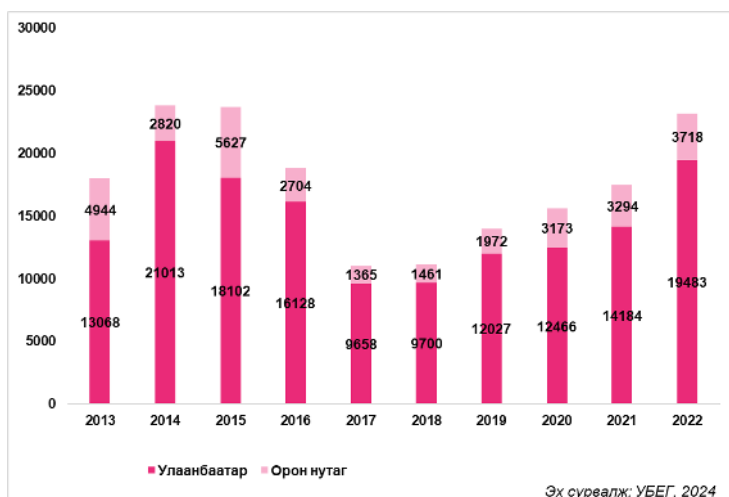
Төр иргэдээ тохиромжтой⁷, худалдан авах чадварт нийцсэн⁸ орон сууцаар хангах бодлого баримтлах үүрэгтэй. Улсын хэмжээнд 2024 онд 997 мянган өрх байгаагаас 47.7 хувь нь нийслэл Улаанбаатар хотод, 30.7 хувь нь хөдөө орон нутагт, үлдсэн хэсэг нь бусад хот суурин газарт амьдарч байна. Монгол Улсын орон сууцны фондын дийлэнх

хувь Улаанбаатар хотод байршдаг. Улаанбаатар хотын 465 мянган өрхийн 56.0 хувь нь орон сууцанд, 44.0 хувь нь гэр хороололд амьдардаг. Улаанбаатар хотын орон сууцанд амьдардаг өрхийн хувь өнгөрсөн 10 жилийн хугацаанд 40.8 хувиас 55.6 хувь болж өсчээ. Энэ нь хөнгөлөлттэй нөхцөлтэй орон сууцны зээлийн хөтөлбөр 2013 оноос хэрэгжиж, хөтөлбөрийн хүрээнд шаардлага хангасан иргэдэд ипотекийн зээл олгосны нэг илрэл юм.

⁷ Тохиромжтой орон сууц гэж ус, цахилгаан, дулаан, хог хаягдал зайлуулах гэх мэт дэд бүтцэд холбогдсон, сургууль, цэцэрлэг, эмнэлэг болон бусад үйлчилгээ авах боломжтой орчин бүрдүүлсэн, чанарын шаардлага хангасан орон сууцыг хэлнэ.

⁸ НҮБ-ийн тодорхойлолтоор "Оршин суугчдын амьжиргааны үндсэн хэрэгцээний зардлыг хязгаарладаггүй, хүний үндсэн эрхийг хангахуйц чанартай, худалдан авахад тохиромжтой өртөгтэй байх"-ыг хэлнэ.

Зураг 3.3.2.3 Шинээр ашиглалтад орсон орон сууцны тоо, байршлаар

Монгол Улсын хэмжээнд 2015 оноос хойш нийт 184.2 мянган орон сууц шинээр ашиглалтад орсноос 2023 онд 19196, 2024 онд 19790 байна. Ашиглалтад орсон орон сууцны тооны жилийн дундаж өсөлт 2003-2012 онд 4-5 хувь байсан бол 2013-2023 онд 7-10 хувь бол өссөн байна. Мөн ашиглалтад орсон орон сууцны бараг 80 гаруй хувь нь Улаанбаатарт, үлдсэн 20 орчим

хувь нь орон нутагт ашиглалтад оржээ.

Ерөнхийдөө, 2015-2020 онд жилд дунджаар 17.4 мянган айлын орон сууц шинээр ашиглалтад орсон ч 2015 онтой харьцуулахад 2020 онд 40.6 хувиар буурчээ. Энэ нь 2016 оны эдийн засгийн хүндрэлээс шалтгаалсан ипотекийн зээлийн санхүүжилтийн бууралт, КОВИД-19 цар тахлаас шалтгаалсан хилийн хориглоос хамаарч барилгын материалын хомсдол үүсэн, үнэ өсөж, барилгажилт удааширсан зэрэгтэй холбоотой. Засгийн газраас ипотекийн зээлийн санхүүжилтийг 2021 оноос нэмэгдүүлснээр ашиглалтад орсон орон сууцны тоо эргэн өсөх хандлагатай болжээ.

Орон сууцны барилгууд ийнхүү олноор баригдаж, ашиглалтад орж байгаа ч бага, дунд орлоготой иргэдийн худалдан авах чадварт нийцсэн орон сууцны нийлүүлэлтийг дээрх тоо баримтаас тусгаарлан тодорхойлох статистик мэдээлэл дутмаг хэвээр байна. Иймд тоо мэдээллийн олдоцыг сайжруулахад анхаарах хэрэгтэй.

Орон сууцжуулалтын бодлого, зохицуулалт

Орон сууцжуулалтын бодлого, зохицуулалтыг сайжруулах ажлууд хийгдэж байгаа ч удаашралтай байна. Орон сууцны тухай хуулийн төсөл, Барилгын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөл, Хот байгуулалтын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөл, Үндэсний орон сууцжуулалтын тухай анхдагч хуулийн төслийг боловсруулж, “Орон сууцжуулалтын талаар 2024-2028 онд баримтлах бодлого, чиглэл” бэлэн болсон. Үндэсний орон сууцжуулалтын тухай хууль нь төлбөрийн чадварт нийцсэн хямд үнэтэй, чанартай орон сууцаар хангах хууль эрхзүйн орчныг бүрдүүлэхэд маш чухал үүрэгтэй, Засгийн газрын хуралдаанаар 2024 оны 5 сард орж дэмжигдсэн ч одоог хүртэл УИХ-аар хэлэлцэгдэн батлагдаагүй байна. Иймд хуулийн төслийг хэлэлцүүлэн батлуулах ажлыг эрчимжүүлэх шаардлагатай байна.

“Түрээсийн орон сууц” хөтөлбөр эрхзүйн зохицуулалтын хувьд жил тутам улам сайжран, боловсронгуй болж байна. “Түрээсийн орон сууц” хөтөлбөр 2015 онд батлагдан хэрэгжсэнээс хойш 2016, 2019 онд нэмэлт, өөрчлөлтийг оруулж,

зарим дагалдах зохицуулалтын журмуудыг батлан хэрэгжүүлж байна. Уг хөтөлбөрийн зорилго бол хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, харж, хандах үр хүүхэдгүй ахмад настан, бүтэн өнчин хүүхэд, залуучууд, байгалийн давагдашгүй хүчин зүйлийн нөлөөгөөр орон гэргүй болсон айл өрх, ажил, амьдралын гараагаа эхэлж байгаа оюутан, залуусын түр амьдрах орон байрны асуудлыг шийдвэрлэхэд чиглэсэн. Хөтөлбөрт 2016 онд төрийн болон орон нутгийн өмчийн нэг айлын түрээсийн сууц нь барилгын норм, дүрмийн шаардлагыг хангасан, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд хүртээмжтэй орчинг бүрдүүлсэн, инженерийн иж бүрэн хангамжтай, зочны, унтлагын, гал тогоо, ариун цэврийн өрөө бүхий 70 м² хүртэлх талбайтай сууц, хувийн хэвшлийн нэг айлын түрээсийн орон сууцны хувьд талбайн дээд хязгаарыг тогтоохгүй, харин доод хэмжээ 30 м²-аас багагүй байх нэмэлт, өөрчлөлт оруулан сайжруулсан. Харин 2019 онд түрээсийн орон сууцыг дамжуулан түрээслэх, түрээсийн орон сууцыг өмчлүүлэхтэй холбоотой журамд зааснаас өөр бусад хэлбэрээр бусдын өмчлөлд шилжүүлэх, барьцаалахыг хориглосон зохицуулалтыг нэмсэн. Мөн түрээсийн орон сууцанд хамрагдах квотыг Улаанбаатар хот, орон нутагт хэмээн ангилан тусгасан байна. Түүнчлэн, түрээсийн төлбөрөөс гадна түрээсэлж буй улс, орон нутгийн төсөв, “Орон нутгийг хөгжүүлэх сан”-ийн хөрөнгөөр баригдсан орон сууцны үнийг 5 хүртэлх жилийн хугацаанд, гадаад, дотоодын зээл, буцалтгүй тусламж, хувийн хэвшлийн хөрөнгөөр баригдсан орон сууцны үнийг 15 хүртэлх жилийн хугацаанд сар бүр хуваарийн дагуу хэсэгчлэн төлж, түрээсийн орон сууцаа худалдан авч өмчлөх зохицуулалтыг шинээр тусгасан нь хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг хангахад дэмжлэг болжээ.

Төрийн халамж, дэмжлэг зайлшгүй шаардлагатай зорилтот бүлгийн иргэдийн орон сууцны хангамж, нөхцөлийг сайжруулах зорилтын хүрээнд Улаанбаатар хотод “Ногоон нуур-1008 айлын орон сууц”, “Солонго 1, 2”, “Баянголын ам”, хотын дэд төвүүдэд нийт 10000 айлын орлогод нийцсэн орон сууны хороолол барих төслүүдийг хэрэгжүүлж эхэлсэн. Мөн “Залуус” орон сууцны цогцолбор хороолол байгуулахаар бэлтгэл ажлууд хийгдэж байна.

Хот суурин газарт амьдардаг нийт өрхийн дийлэнх олонхын худалдан авах чадварт нийцсэн, манай орны цаг уурын нөхцөлд тохирсон, эрүүл ахуй, аюулгүй байдлын шаардлага хангасан, инженерийн бүрэн хангамжтай орон сууцтай болох нөхцөлийг бүрдүүлэх зорилгоор “150 мянган айл-орон сууц” үндэсний хөтөлбөрийг 2019 оноос хэрэгжүүлсэн. Тус хөтөлбөрт орон сууцны санхүүжилтийн тогтолцоо, хууль эрхзүйн орчныг боловсронгуй болгох, гэр хорооллыг дахин төлөвлөх замаар байгаль орчинд ээлтэй, ашиглалтын зардал багатай инженерийн дэд бүтцэд холбогдсон тохилог гэр, амины болон нийтийн орон сууцны хороолол болгох хөгжүүлэх үйл ажиллагааг эрчимжүүлэх, ногоон орон сууцны нийлүүлэлтийг дэмжих, зорилтот бүлгийн иргэдийн орон сууцны хангамж, нөхцөлийг сайжруулах зорилтууд дэвшүүлэн, 2019-2023 онд хэрэгжүүлсэн. Гэвч хэрэгжилтийн үр нөлөө тодорхой бус, хэрэгжилтийн үнэлгээ, хүрсэн үр дүнг үнэлэх хугацаа хэдийн өнгөрсөн байна. Иймд хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн үнэлгээг хийж, үр дүнг тодорхойлох хэрэгтэй байна.

Төлбөрийн чадварт нийцсэн орон сууцны санхүүжилт

Орон сууцны санхүүжилтийн зохистой тогтолцоо гэж иргэдийн амьжиргаа, эдийн засгийн нөхцөлд нийцсэн шалгууртай, урт хугацааны хүлээлгийн дараалал үүсгэдэггүй, зээлдэгчийн эрх ашгийг хамгаалсан зохицуулалттай, барьцаа хөрөнгийг бүртгэх, үүргийн гүйцэтгэл хангахад хүндрэл үүсдэггүй байхыг хэлнэ (СЭЗИС, 2024).

Орон сууцны санхүүжилттэй холбоотой бодлого, зохицуулалтын баримт бичгүүдээс тоймлон харахад, орон сууцны санхүүжилтийн эрхзүйн орчин жил тутам сайжирч байна.

- 2013: Засгийн газар, Монголбанкны хооронд 2013 онд ипотекийн санхүүжилтийн тогтвортой тогтолцоог бий болгох талаар хамтран ажиллах санамж бичиг байгуулж, үүнд үндэслэн “Орон сууцны санхүүжилтийн тогтвортой тогтолцоог бий болгох хөтөлбөр”-ийг хэрэгжүүлж эхэлсэн.
- 2015: Орон сууцны ипотекийн зээлийн баталгааны журмаар орон сууцны үнийн дүнгийн 20 хүртэлх хувьд ипотекийн зээлийн баталгаа гаргахтай холбоотой харилцааг зохицуулж эхэлсэн.
- 2015: Өмчийн бүх хэлбэрийн түрээсийн орон сууцны санг бүрдүүлж, иргэдийн орон сууцны хангамж, нөхцөлийг сайжруулах зорилготой “Түрээсийн орон сууц” хөтөлбөр батлагдаж, хэрэгжиж эхэлсэн.
- 2016: Орон сууцны ипотекийн санхүүжилтийн журамд зээлийн хугацааг 30 хүртэлх жил болгон сунгаж, нэг зээлдэгчид олгох хөнгөлөлттэй хүүтэй орон сууцны зээлийн хэмжээ 150.0 сая төгрөгөөс хэтрэхгүй байх нэмэлт, өөрчлөлт оруулав.
- 2018: Орон сууцны хөнгөлөлттэй зээлийн санхүүжилтийн журмыг баталж, агаар, хөрс, орчны бохирдлыг бууруулах зорилтыг хангах хүрээнд иргэдийг хөнгөлөлттэй зээлээр орон сууцжуулахад тавих нөхцөл, шаардлага тодорхойлох, орон сууцны хөнгөлөлттэй зээлийн санхүүжилтийг олгох, зарцуулах, түүнд хяналт тавихтай холбоотой харилцааг зохицуулахаар болжээ.
- 2019: Түрээсийн орон сууцыг өмчлүүлэх журам гаргаж, орон сууц түрээслэн амьдарч байгаа иргэдэд түрээсийн орон сууцыг өмчлүүлэхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулахаар болов.
- 2019: “150 мянган айл-орон сууц” үндэсний хөтөлбөр хэрэгжиж эхэлсэнтэй холбогдуулан Монголбанк, арилжааны банкууд болон “МИК ОССК” ХХК “Орон сууц санхүүжилтийн ерөнхий гэрээ” байгуулав.
- 2020: Орон сууцны ипотекийн санхүүжилтийн журамд амины орон сууц гэсэн тодорхойлолтыг өөрчилж, орон сууцны ипотекийн зээлийн хүүг 2020 оны 10 дугаар сараас 8-аас 6 хувь болгон бууруулах нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан. Мөн зээл хүсэгч өөрийн эсвэл хамтран зээлдэгчийн өмчлөлд байгаа орон сууцыг барьцаа болгон урьдчилгаа төлбөрийг төлж болох заалтыг өөрчлөн найруулсан байна.
- 2020: КОВИД-19 цар тахлын сөрөг нөлөөллийг бууруулах тухай хуулиар орон сууцны ипотекийн хөнгөлөлттэй хүүтэй зээл авсан иргэдийн зээлийн эргэн төлөлтийг 6 сараар хойшлуулахаар шийдвэрлэв.
- 2021: Зээлийн эргэн төлөлтийн хойшлуулалтыг цуцалсан.

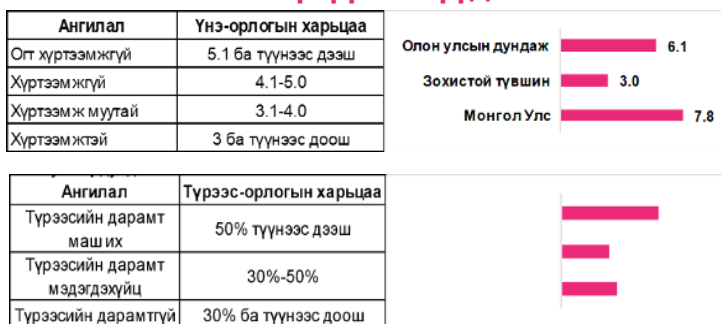
Ийнхүү орон сууцны санхүүжилтийн эрхзүйн орчин бүрдэж, хөтөлбөр хэрэгжүүлснээр ихээхэн ахиц дэвшил гарсан байна. Тухайлбал, 2013-2023 онд нийт 120 мянган зээлдэгчид 7.7 их наяд төгрөгийн хөнгөлөлттэй нөхцөлтэй зээлээр орон сууцтай болжээ. Хөтөлбөрийн хүрээнд барилгын салбарын тэлэлт, банкны салбарын өсөлт ч бий болсон байна. Мөн 2006-2013 онд жилд дунджаар 7.5 мянган айлын орон сууц ашиглалтад ордог байсан бол 2013-2023 онд 19.1 мянган орон сууц болж, барилгын салбар 2.5 дахин тэлсэн байна. Банкны салбарын тухайд орон сууцны ипотекийн зээлийн багц нийт санхүүгийн салбарын 6.9 хувь байсан бол 2023 онд 11.2 хувь болж нэмэгджээ.

Орон сууцны хөнгөлөлттэй зээлийн хөтөлбөр хэрэгжсэнээр ипотекийн зээл нь орон сууцны хүртээмжийг 3-6 дахин нэмэгдүүлсэн ч сүүлийн жилүүдэд бага зэрэг буураад байна. Орон сууцны санхүүжилтийн хүртээмж⁹ нь хөгжиж буй, бага дунд орлоготой орнуудтай ойролцоо түвшинд байна. Монгол Улсын хувьд энэ үзүүлэлт хөтөлбөр хэрэгжиж эхлэхээс өмнө 3.3 хувь байсан бол 2013 оноос хойш 3 дахин өсөж 2023 онд 11.8 хувьд хүрчээ.

Орон сууцны үнэ нь худалдан авах чадварт нийцсэн, хүртээмжтэй байх нь чухал. Орон сууцны үнэ нь өрхийн жилийн нийт орлогыг гурав дахин нэмэгдүүлснээс хэтрэхгүй, түрээсийн төлбөр өрхийн зардлын 30-аас бага хувийг эзэлж байвал тухайн улсын орон сууцны зах зээлийг “Боломжийн үнэтэй, худалдан авах чадварт нийцтэй” гэж дүгнэдэг (M.S. Suhaidab, 2011), (Quan Gan & Robert J.Hill, 2011).

Судлаачдын (СЭЗИС, 2024) тооцоолсноор (судалгааны баг тооцоог хийхдээ Тэнхлэг зууч компанийн 2013 оноос хойших орон сууцны үнийн мэдээллийн сангаас орон сууцны медиан үнийг, ҮСХ-ны өрхийн орлогын үзүүлэлтээс медиан орлогын хэмжээг эх сурвалж болгосон), Монгол Улсын орон сууцны медиан үнэ, өрхийн медиан орлогын харьцаа 2023 оны байдлаар 7.8 байгаа нь орон сууц худалдан авах чадвар муу, хүртээмжгүй гэсэн ангилалд, орон сууцны үнэ-орлогын харьцаа олон улсын дунджаас 1.32 дахин, зохистой түвшнээс 2.6 дахин өндөр байна.

Зураг 3.3.2.4 Орон сууц худалдан авах чадварын үзүүлэлтүүд

Зохистой түвшинд хүрэхийн тулд орлого 2.6 дахин өсөх эсвэл орон сууцны үнэ 2.6 дахин буурах шаардлагатай гэсэн үг. Үүнийг орон сууцны үнэ өсгөж буй хүчин зүйлсийг арилгах, дундаж хэрэглээнд тохирсон орон сууц нэмэгдэх байдлаар шийдвэрлэх

хэрэгтэй.

⁹ Орон сууцны санхүүжилтийн хүртээмжийг илэрхийлэх нэг үзүүлэлт бол ипотекийн зээлийн өрийн үлдэгдэл, ДНБ-ий харьцаа.

Түрээс-орлогын харьцаа 2023 оны байдлаар 62 хувь байгаа нь түрээсийн төлбөрийн дарамт их, иргэд өрхийн орлогын гуравны хоёрыг түрээсийн төлбөрт зарцуулдаг гэсэн үг. Энэ үзүүлэлт зохистой түвшнээс 2 дахин өндөр үзүүлэлт юм.

Үнэ-түрээсийн харьцаа¹⁰ 2023 онд 12.6 байгаа нь 12 жилийн түрээсийн төлбөрөөр дундаж орон сууц худалдан авах боломжтой буюу иргэд орон сууц түрээслэхээс илүү худалдан авах сонголтыг хийхээр байна. Харин ипотекийн зээлийн эргэн төлөлт-түрээсийн харьцаа¹¹ 2023 онд 0.55 байгаа нь түрээсийн үнийн талтай тэнцүү хэмжээний төлбөрийг орон сууцны зээлийн эргэн төлөлтөд зарцуулах боломжтойг харуулж байна.

Зохистой санхүүгийн тогтолцоо бүрдсэн улс оронд богино хугацаанд орон сууцны зээл авах боломж бүрдсэн байдаг. Дэлхийн банкнаас хөгжиж буй зах зээлтэй орнуудын орон сууцны санхүүжилтийн тогтолцоог ипотекийн зээл авахад шаардагдах хугацаанаас хамааруулан үр дүнтэй (1 жил хүрэхгүй хугацаанд хүлээн зээл авах боломжтой), дундаж (1-2 жилийн хугацаанд хүлээн зээл авах боломжтой), үр дүнгүй (2-оос дээш жилийн хугацаанд хүлээн зээл авах боломжтой) гэж ангилдаг. Манай улсын хувьд банкууд болон иргэдийн дунд хийсэн судалгаагаар (СЭЗИС, 2024) орон сууцны санхүүжилтийн хүртээмж бага, 1-2 жилийн хугацааны хүлээлттэй байдаг аж. Ипотекийн зээлийн нийт багцын 67 хувь нь төрөөс хөнгөлөлт үзүүлдэг 6 ба 8 хувийн зээл, зээлдэгч өрхийн 82 хувь нь 2-4 ам бүлтэй, МИК-д шилжиж ирсэн зээлийн 86 хувь нь 20-оос 100 сая төгрөгийн зээл авсан, зээлдэгчийн 52 хувь нь 0.9 саяас 3 саяын өрхийн орлоготой байна.

3.3.3 Хөдөлмөр эрхлэлт ба гарааны бизнес

Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих, бизнес эрхлэх арга, ур чадварыг хөгжүүлж, жижиг, дунд бизнес эрхлэлтийн өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэх зорилтын хэрэгжилтийг ажиллах хүчний оролцоо болон ажилгүйдлийн түвшингээр авч үзэхэд, ажилгүйдлийн түвшин зорилтот түвшиндээ эрт хүрч, үр дүнтэй хэрэгжсэн байна. Харин ажиллах хүчний оролцооны түвшний хувьд хэрэгжилтийн түвшин 60 хувьтай, эрчимжүүлэх шаардлагатай ангилалд хамаарч байна.

Зураг 3.3.3.1. Ажиллах хүчний оролцоо, ажилгүйдлийн түвшин, 2015-2024

¹⁰ Үнэ-түрээсийн харьцааны утга “1-15” бол түрээслэхээс илүү худалдаж авах, “16-20” бол ерөнхийдөө худалдаж авахаас илүү түрээслэх, “21 ба түүнээс дээш” бол худалдаж авахаас илүү түрээслэх нь оновчтой гэсэн үг.

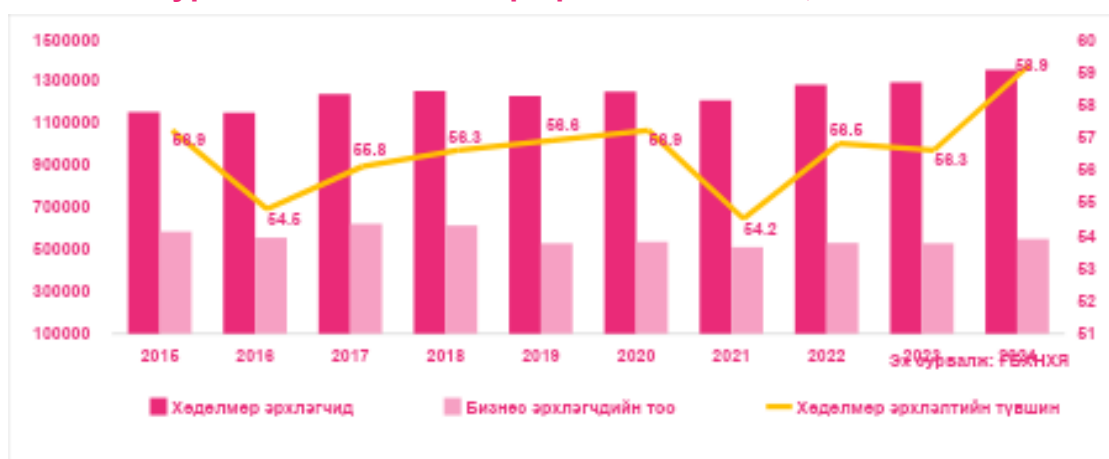
¹¹ Зээлийн эргэн төлөлт-түрээсийн харьцааны утга “1-ээс их” бол орон сууц худалдаж авах нь түрээслэхээс үнэтэй, “1-тэй тэнцүү” бол орон сууц худалдаж авах нь түрээслэхтэй адил, “1-ээс бага” бол орон сууц худалдаж авах нь түрээслэхээс илүү хямд гэсэн үг.

*Тайлбар: 2024 оны 4-р улирлын дүнгээр авсан болно.

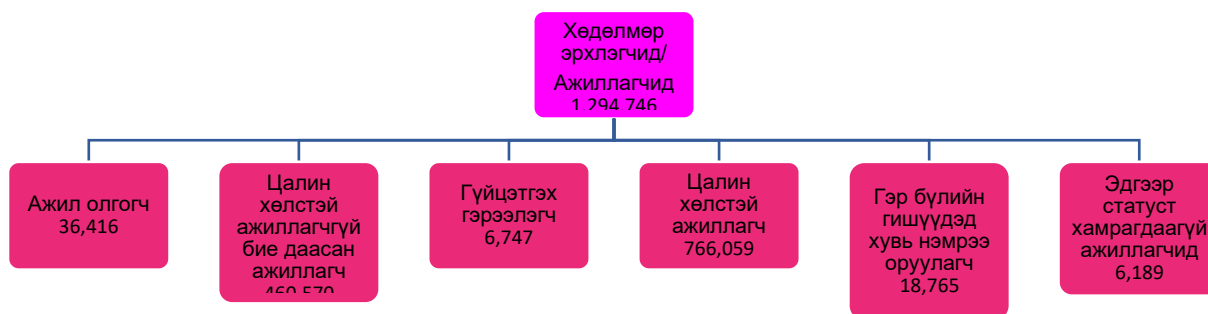
Сүүлийн 10 жилийн байдлаар ажиллагчдын тоо төдийлөн буураагүй боловч бүртгэлтэй ажилгүйчүүдийн тоо буурч, хөдөлмөрийн насны хүн амын тоо нэмэгдсэнээр ажиллах хүчний оролцооны түвшин доогуур гарахад нөлөөлсөн байна. 2020-2024 онд хөдөлмөрийн насны буюу 15, түүнээс дээш насны хүн амын тоо 197.1 мянгаар өссөн боловч хөдөлмөр эрхлэгчдийн тоо 103.7 мянгаар өссөн нь хөдөлмөрийн нөөцийн дутуу ашиглалт тодорхой хэмжээнд байгааг харуулна. Гэхдээ мөн хугацаанд хөдөлмөр эрхлэлтийн түвшин сүүлийн жилүүдэд нэмэгдэж, 58.9 хувьд хүрсэн нь эерэг нөхцөл байдал байна.

Зураг 3.3.3.2. Хөдөлмөр эрхлэгчдийн тоо, 2015-2024

Хөдөлмөр эрхлэгчид нь хэв шинж буюу төрлөөрөө цалинтай ажиллагч, хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч, цалин хөлстэй ажиллагчгүй бие даасан ажиллагч, гүйцэтгэх гэрээлэгч, гэр бүлийн гишүүдэд хувь нэмрээ оруулагч гэх мэт төрөлтэй.

Зураг 3.3.3.3. Ажиллагчид, хөдөлмөр эрхлэлтийн статусаар, 2023

Эх үүсвэр: ГБХНХЯ

“Амьдралын чанар ба дундаж давхарга” зорилгын хүрээнд дэвшүүлсэн “Хөдөлмөр эрхлэлт ба гарааны бизнес” зорилтын агуулга нь цалинтай хөдөлмөр эрхлэгчдээс бусад төрлийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжихэд чиглэж байна гэж ойлгож болно. Энэ утгаараа “Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тухай” Монгол Улсын хуульд заасан хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих арга хэмжээтэй агуулгын хувьд уялдаж байна.

Хөдөлмөр эрхлэлтийн дэмжлэг

“Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тухай” Монгол Улсын хуульд хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих аливаа үйл ажиллагааг Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сангаас санхүүжүүлэхээр заасан.

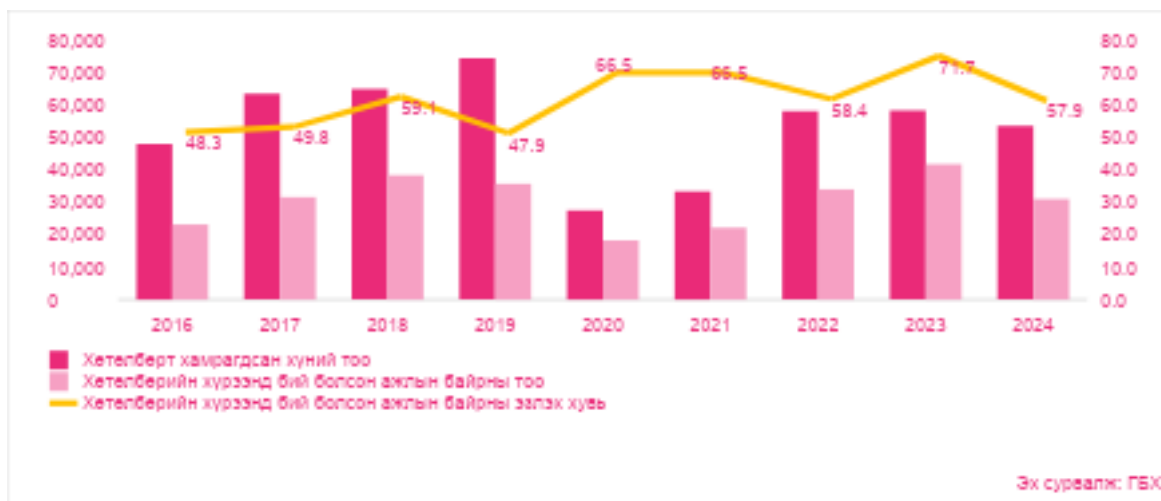
Хөдөлмөр эрхлэлтийн үндэсний зөвлөлийн тогтоолоор жил бүр хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хөтөлбөр/үйл ажиллагааг батлан хэрэгжүүлдэг. Тус зөвлөлийн 2024 оны 2 дугаар сарын 23-ны өдрийн 1 дүгээр тогтоолоор 2024 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа/хөтөлбөрийг санхүүжүүлж, хэрэгжүүлэхээр баталсан байна. Үүнд:

- *Иргэн, аж ахуйн нэгжид санхүүгийн дэмжлэг олгох*
- *Малчдыг малжуулах*
- *Гарааны бизнес эрхлэгч залуучуудад санхүүгийн дэмжлэг олгох*
- *Ахмадын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжихэд санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх*
- *Ажил олгогчийг дэмжих*
- *Түрээсийн дэмжлэг үзүүлэх*
- *Борлуулалтын дэмжлэг үзүүлэх*
- *Хүүхэд харах төвийн түрээсийн болон бусад дэмжлэг үзүүлэх (МУ-ын Засгийн газар, 2025).*

Эдгээр хөтөлбөрийн зорилго нь ажлын байр бий болгох, хадгалах, бичил болон гарааны бизнесийг эхлүүлэх, эргэлтийн хөрөнгийг нэмэгдүүлэх, үйл ажиллагааг өргөжүүлэх, сэргээхэд чиглэсэн барьцаагүй, хүүгүй санхүүгийн дэмжлэгийг эргэн төлөгдөх болон хөнгөлөлттэй нөхцөлөөр олгох, бусад холбогдох дэмжлэг үзүүлэхэд оршино. Хөтөлбөрийн үр дүнд залуучууд, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, ахмад настнууд, эмэгтэйчүүд зэрэг хүн амын бүлгийн онцлогт нийцсэн хөдөлмөр эрхлэлтийн бодлого үр дүнтэй хэрэгжих боломж бүрдэж байна.

ХЭДС-аас хэрэгжүүлж буй хөтөлбөр (үйл ажиллагаа)-нд 2020-2024 онд жилд 27.4-58.1 хүн хамрагдаж, 18.2-41.6 мянган ажлын байр бий болгожээ.

Зураг 3.3.3.4. ХЭДС-аас хэрэгжүүлсэн үйл ажиллагаа (хөтөлбөр)-т хамрагдсан хүний тоо, бий болгосон ажлын байрны тоо ба хувь, 2016-2024

Хугацааны эхэн үе буюу 2016-2019 онтой харьцуулахад 2020-2024 онд бий болгож буй ажлын байрны хувь нэмэгдсэн явдал нь ХЭДС-ийн хөтөлбөр илүү үр өгөөжтэй болж байгааг харуулна. Тухайлбал, 2023 онд ХЭДС-аас хэрэгжүүлсэн хөтөлбөрт нийт 58,096 хүн хамрагдаж, 41,656 ажлын байр бий болсон нь тус сангаас хэрэгжүүлсэн хөтөлбөрт хамрагдсан 10 иргэн тутмын 7 нь ажлын байр бий болгосныг илтгэж байна.

Хөтөлбөрт хамрагдсан хүний тоо, цаашлаад бий болгосон ажлын байрны тоо харьцангуй хэлбэлзэлтэй байгаа нь тухайн оны ХЭДС-ийн орлогын хэмжээ, түүнээс хамааран хөтөлбөр, үйл ажиллагаанд хуваарилах санхүүжилтийн дүнтэй холбоотой. Цаашид хуваарилалтыг хүн амын тоотой харьцуулж хуваарилах нь оновчтой биш, хэрэгжүүлэх хөтөлбөрийн онцлог, байршил, нэгжид ногдох зарлагын өгөөжийг харгалзах зэрэг хуваарилалтын өөр зарчим гаргах нь үр дүнтэй байх юм (Ш.Мөнхцэрэн, Б.Болормаа, Слободан Свежик ба бусад, 2017).

Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сангаар нэг ажлын байр бий болгох өртөг нь ЖДҮ-г хөгжүүлэх сан, Зээлийн батлан даалтын сангаар бий болгох өртгөөс даруй 30-40 дахин бага байна. Энэ нь ХЭДС-ийн үйл ажиллагааны санхүүгийн үр ашиг харьцангуй өндөр, зорилтот бүлэгтээ хүрч байгааг илтгэнэ (Б.Нарантулга, Ч.Эрдэнэчимэг, С.Ганцэцэг ба бусад, 2020).

Сүүлийн жилүүдэд нийт ажиллагчдын 2/5-ыг бизнес эрхлэгчид эзэлж байгаа бөгөөд цаашид бичил, дунд, жижиг бизнесийг дэмжих орчныг сайжруулах шаардлагатай байна. “Монголын бизнесийн орчны өнөөгийн нөхцөл байдал, сайжруулах боломж” судалгааны тайланд манай улсын бизнес эрхлэлтийн орчин дунджаар 3.03 оноогоор буюу 60.6 хувьтай үнэлэгдсэн.

Бизнес эрхлэхэд зээлийн хүүг бууруулах, нөхцөлийг уян хатан болгох, татварын таатай орчин бүрдүүлэх, төрийн байгууллагын үйлчилгээг хөнгөн шуурхай болгох, хүнд суртал, авилгыг бууруулах, хууль эрх зүйн орчныг сайжруулах асуудал хамгийн их тулгамдаж байна.

Зураг 3.3.3.5. Монголын бизнесийн орчны ерөнхий үнэлгээ, 2022

Иймд Засгийн газрын 2021 оны 340 дүгээр тогтоолоор “Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сангаас жижиг зээл олгох, түүнд батлан даалт гаргах, хүүг нь нөхөн төлөх, санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх журам”-ыг шинэчлэн баталсан бөгөөд журамд жижиг зээлийг 36 хүртэл сарын хугацаатай олгох, үндсэн зээлээс 6 сарын хугацаатай чөлөөлөх, жижиг зээлийн хэмжээг хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч болон малчинд 10.0 сая хүртэл төгрөг, нөхөрлөл, хоршоо байгуулах иргэн болон гадаад улсад хөдөлмөр эрхэлж байгаад буцаж ирсэн иргэнд 25.0 сая хүртэл төгрөг, бичил үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эрхлэгчид 50.0 сая хүртэл төгрөг байхаар шинэчлэн баталсан.

"Эрүүл мэндээ хамгаалж эдийн засгаа сэргээх 10 их наядын цогц төлөвлөгөө"-нд тусгагдсан "Ажлын байрыг дэмжих 3 хувийн хүүтэй зээл"-ийг олгож эхэлснээс хойш ХЭДС-аас олгож буй жижиг зээлийн эрэлт харьцангуй багассан тул цаашид иргэн, хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч, бичил үйлдвэрлэл үйлчилгээ эрхлэгчид олгох жижиг зээлийн хүүг аль болох бага түвшинд байлгах шаардлага үүссэн. 2023 оны 6 дугаар сарын байдлаар нийт 816 иргэнд 17.9 тэрбум төгрөгийн жижиг зээлийг олгож, 1703 ажлын байрыг бий болгох, хадгалахад дэмжлэг үзүүлсэн байна (ГБХНХЯ, 2025).

Бичил, жижиг бизнес эрхлэгчдэд бизнесийн үйл ажиллагаагаа хөгжүүлэхэд зориулсан зээл, санхүүгийн дэмжлэгийг өргөтгөж, хүртээмжийг нэмэгдүүлэхээр Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сан болон Жижиг, дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сангийн хамтарсан хөнгөлөлттэй зээлийн шинэ бүтээгдэхүүнийг гаргахаар “Хөгжлийн гүүр” төслийг боловсруулж, Засгийн газрын хуралдаанаар хэлэлцүүлж батлуулахаар ажиллаж байна.

Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлт, гарааны бизнес

“Алсын хараа 2050” хөгжлийн бодлогын эхний үе шатанд залуучуудад бизнес эрхлэхэд шаардлагатай дэмжлэг, туслалцаа үзүүлэх орчин, нөхцөл бүрдүүлэхэд чиглэсэн тодорхой үйл ажиллагааг төлөвлөн хэрэгжүүлж байна.

ХЭДС-аас хэрэгжүүлж буй “Гарааны бизнес эрхлэгч залуучуудад санхүүгийн дэмжлэг олгох” тусгай хөтөлбөрт 2024 оны байдлаар 66 иргэн хамрагдаж, 79 иргэн ажлын байраар хангагдаж, 630,600,000 төгрөгийг зарцуулсан байна. Мөн залуучуудын сургалтын зөвлөгөөнд 3095 иргэн хамрагдаж, 164 иргэн ажлын байраар хангагдаж, 122,693,630 төгрөгийг зарцуулсан байна.

Судалгаанаас үзэхэд, залуучууд бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ гаргахаар төлөвлөж буй зах зээл, хэрэглэгчээ судалсны үндсэн дээр хэрэгжих боломжтой төсөл боловсруулах чадавх сул, энэ чиглэлд зөвлөн туслах суурь дэд бүтэц хөгжөөгүй, бизнес эрхлэх чадамжийн суурь үнэлгээнд суурилан бизнесийг бойжуулах, өсгөх хүртэлх дэмжлэг сул зэрэг асуудал тулгамдаж байна (Системийн сэтгэлгээ, инновацийн төв&НҮБХХ, 2024).

Швейцарын хөгжлийн агентлагийн санхүүжилтээр залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийн үйлчилгээний загвар төвийг улсын хэмжээнд буюу 21 аймаг, 9 дүүргийн Хөдөлмөр, халамжийн үйлчилгээний газар, хэлтсүүд болон Нийслэлийн хөдөлмөр эрхлэлтийн газрын дэргэд тус тус шинээр байгуулж, хөдөлмөр эрхлэлтийн шинэлэг үйлчилгээг залуучуудад хүргэн ажиллаж байна. Тус төв нь гарааны бизнес эрхлэх зөвлөгөө үйлчилгээ, бизнес сэтгэлгээ буюу энтрепренершип, үйл ажиллагаа явуулж буй залуучуудын жижиг дунд, үйлчилгээнд арга зүй, зөвлөгөө мэдээллийн чиглэлээр дэмжлэг үзүүлж байна.

Мөн бизнес инкубаци, кластер байгуулах арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлэх шаардлагатай тул бэлтгэл ажлын хүрээнд дэмжих арга хэмжээнүүдийг туршилтын байдлаар шат дараатайгаар хэрэгжүүлэн ажиллаж байна. Цаашдаа цаг үеийн нөхцөл байдалтай уялдуулан шинэлэг, бүтээмж өндөртэй арга барилаар, төр хувийн хэвшлийн хамтын ажиллагааны хүрээнд томоохон аж ахуйн нэгж байгууллагын тусламжтайгаар хөгжүүлж, хяналтын болон үр дүнг тооцох механизмыг сайжруулж ажиллахаар төлөвлөж байна (ГБХНХЯ, 2025).

Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын яам санаачлан Хөдөлмөр, халамжийн үйлчилгээний ерөнхий газартай болон холбогдох бусад хувийн хэвшлийн мэргэжлийн байгууллагуудтай хамтран шинэ технологи, инновац шингээсэн гарааны бизнес эрхэлж буй залуучуудад гарааны санхүүжилт олгох, мэргэжлийн менторууд, бизнес эрхлэгчдээс зөвлөгөө авч, бизнесээ илүү боловсронгуй болгох боломжийг бүрдүүлж, дараагийн шатны санхүүжилтийг олгох, бизнес санааг нь улсын хэмжээнд сурталчлан таниулах зорилго бүхий Шилдэг стартап болон залуучуудын багт санхүүгийн дэмжлэг олгох улсын уралдааныг зохион байгуулж байна. 2024 оны байдлаар шилдэг 6 баг шалгарч, 99 сая төгрөгийн санхүүжилтийг олгосон (ГБХНХЯ, 2025).

Шинэ үеийн, шинэ мянганы залуучуудын хөдөлмөр эрхлэх чиг хандлага, шинэ санаачилгад нийцүүлсэн шинэлэг дэмжлэг зайлшгүй хэрэгтэй байна. Иймд улсын болон бүсийн хэмжээнд дэвшилтэт шинэ технологи, инновац бүхий шинэлэг санал санаачилга гаргаж, ногоон ажлын байр, өндөр ур чадвар шаардах болон технологийн ажлын байр бий болгох зорилготой төсөл боловсруулсан шилдэг

гарааны бизнес эрхлэгч залуучуудын багийг нээлттэй өрсөлдөөний зарчмаар сонгон шалгаруулж, 2025 онд 1.8 тэрбум төгрөгийн эргэн төлөгдөх нөхцөлтэй санхүүгийн дэмжлэг олгохоор төсөвлөсөн байна.

Хоршоо, кластер

Хөдөлмөрөө хоршиж ажиллах, бизнесийг кластер хэлбэрээр хөгжүүлэх, улмаар малчдын хөдөлмөр эрхлэлт, амьжиргааг дэмжих хүрээнд МУ-ын Засгийн газраас 2022 оныг “Хоршооны хөгжлийг дэмжих жил” болгон зарлаж, 2024 оны 4 сарын 24-ний өдрийн 166 дугаар тогтоолоор үндэсний хэмжээнд “Шинэ хоршоо” хөдөлгөөнийг өрнүүлж, “Шинэ хоршоо чинээлэг малчин” хөтөлбөрийг батлан хэрэгжүүлж байна.

"Шинэ хоршоо" хөдөлгөөний хүрээнд 2024 оны 6 дугаар сарын байдлаар улсын хэмжээнд 3,778 хоршоо шинээр байгуулагдаж 38,464 малчин хоршоонд гишүүнээр элссэнээс 1,946 малчны 70 тэрбум төгрөгийн зээлийн шийдвэр албажиж малчин түмэнд очжээ (ХХААХҮЯ, 2024).

Шинэ хоршооны 13,549 малчны дунд 2024 оны 12 сард явуулсан санал асуулгад оролцогчдын 96 хувь нь зээлээ зориулалтын дагуу зарцуулахад хүндрэл бэрхшээл байхгүй, 87 хувь нь өвөлжилтийн бэлтгэл хангахад зээлийн зориулалт дэмжлэг болсон гэсэн судалгааны дүн гарчээ (Д.Нарантуяа, 2024).

Малчид хөнгөлөлттэй зээлийн эх үүсвэрийг өвөлжилтийн бэлтгэл хангах, хашаа хороогоо засч тордох, хадлан, өвс, ногоон тэжээл бэлтгэх, малын үүлдэр, угсаагаа сайжруулан, нэг малаас авах ашиг шимээ үлэмж нэмэгдүүлж, эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх чиглэлээр зарцуулсан байна.

Хоршин ажиллах үйл ажиллагааг сайжруулах, сайн туршлагыг өргөжүүлэх хүрээнд Хэнтий, Увс аймгуудад загвар хоршоодыг байгуулж, холбогдох зөвлөх үйлчилгээг үзүүлэн ажиллаж байна. Хөдөө аж ахуйн бирж нь блокчейн технологид суурилсан арилжаа, клиринг, төлбөр тооцооны шинэ платформыг нэвтрүүлж, 21 аймагт түүхий эдийн 96 агуулахад итгэмжлэл олгож, түүхий эд бэлтгэн нийлүүлэгч 22 хоршоог байнгын бус гишүүнээр элсүүлсэн нь хоршооны үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүнийг зах зээлд худалдан борлуулахад дэмжлэг болно.

3.3.4 Дундаж давхаргыг дэмжсэн санхүүжилт

Зорилтын хүрээнд дундаж давхаргын эрэлтэд нийцсэн зорилтот санхүүжилт, хөнгөлөлтийн бодлогыг хэрэгжүүлэх тогтолцоог бүрдүүлэх, дундаж давхаргад ээлтэй банк байгуулах, санхүүгийн үйл ажиллагааг дэмжин хөгжүүлэх чиглэлийг урт хугацааны бодлогын баримт бичигт тусгасан.

Бага, дунд орлоготой иргэдэд ээлтэй банк, санхүүгийн үйл ажиллагаа

Өнгөрсөн хугацаанд дундаж давхаргад зээл, санхүүжилтийг олгох, тэднийг бойжуулах, хооронд нь холбох гүүр болох банк санхүүгийн тогтолцоог бий болгох асуудалд анхаарчээ.

Төрийн банк – Дундаж давхаргыг дэмжигч банк: Монгол Улсын Засгийн газраас 2021 онд Төрийн банкныг “Дундаж давхаргыг дэмжигч банк” болгон шийдвэрлэсэн. Тус банк дундаж давхаргыг бий болгогч “Үндэсний тэргүүлэгч банк” зорилтын хүрээнд 2021-2024 онд дундаж давхаргыг дэмжих банкны үйл ажиллагааны цогц төлөвлөгөөг хэрэгжүүлж байна. Монгол Улсын 21 аймаг, нийслэлийн 9 дүүргийн харилцагчдад санхүүгийн зөвлөгөө өгөх инкубатор бизнес төвүүдийг байгуулж, дундаж давхаргад зориулсан санхүүгийн боловсрол олгох хөтөлбөр, дундаж давхаргын хуримтлалын, тэтгэврийн сангийн, эрүүл мэндийн, аяллын зэрэг хадгаламж болон бусад санхүүгийн бүтээгдэхүүн үйлчилгээг хүргэж байна. Төрийн банкны зээл олголтын хэмжээ 2022 оноос өссөөр 2024 онд 3,499.0 тэрбум төгрөгт хүрсэн байна. Төрийн банк 7 төрлийн зээл олголт хийснээс талаас илүү хувь нь хэрэглээний зээл байна.

Зураг 3.3.4.1. Төрийн банкны олгосон зээл, зээлийн төрлөөр, 2020-2024

Хоёр дахь гол зээлийн төрөл бол ХАА-н зээл байна. Нийт зээлдэгчдийн 10 гаруй хувь энэ төрөлд хамаарч байна. Мөн нийт зээлийн 6 орчим хувь орон сууцны төслийн, 4 хувь нь орон сууцны зээл байна.

Төрийн банкны гол зээлдэгч 30-39 насны бүлгийнхэн байна. Тухайлбал, 2024 онд нийт зээлийн гуравны нэгийг 30-39 насныхан, 28 орчим хувийг 40-49 насныхан авсан байна.

Зураг 3.3.4.2 Төрийн банкны зээл олголт, зээлдэгчийн насны бүлгээр

Мөн нийт зээлдэгчдийн 70 орчим хувь нь орон нутгийн иргэд, үлдсэн 30 хувь Улаанбаатар хотын иргэд байна. Хүйсээр харвал, эмэгтэй зээлдэгчид илүү байна.

Дундаж давхаргад санхүүгийн үйлчилгээ үзүүлэх хүрээнд гарааны бизнес, бичил бизнесийн, ЖББЭ-г дэмжих, бизнес эрхлэгч эмэгтэйчүүдийг дэмжих, өрхийн бизнесийн, боловсролыг дэмжих,

гялс, орон сууцны барилгын төслийг санхүүжүүлэх зэрэг зээлийн, тэтгэврийн сан, сургалтын, таван эрдэнэ, эрүүл иргэн, автомат хуримтлалын зэрэг хадгаламжийн үйлчилгээг нэвтрүүлсэн. Мөн 2023 онд 18.4 мянган бизнес эрхлэгч, 132.3 мянган оюутан, сурагчдыг Инкубатор төвийн харилцагч болгон, санхүүгийн боловсрол олгож, давхардсан тоогоор 2.5 сая иргэнд санхүүгийн зөвөлгөө, мэдээлэл хүргэжээ.

“Эрүүл мэндээ хамгаалж, эдийн засгаа сэргээх 10 их наядын цогц төлөвлөгөө”: Ковид-19 цар тахалтай тэмцэх, иргэдийн эрүүл мэнд, орлогыг хамгаалах, эдийн засгаа сэргээх зорилгоор “Эрүүл мэндээ хамгаалж, эдийн засгаа сэргээх 10.0 (арван) их наядын цогц төлөвлөгөө”-г Засгийн газраас 2021 онд батлан хэрэгжүүлсэн.

Зураг 3.3.4.3. Цар тахлын үед иргэдийн орлогыг бууруулахгүй байх

Эх сурвалж: МУЗГ, НҮБ, ОУШДБ, 2023

чиглэлээр авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ

Энэ хүрээнд иргэдийн эрүүл идэвхтэй амьдралын хэв маягийг бүрдүүлэх, үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эрхлэгчдийг дэмжих, ажлын байрыг хадгалах, иргэдийг орон сууцжуулах, хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл, малчдын орлого, амьжиргааг дэмжих болон уул уурхайн бус экспортын бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх, иргэн, аж

ахуйн нэгжид олгох зээлийн хүртээмжийг нэмэгдүүлэх ажлуудыг хэрэгжүүлсэн (Сангийн яам, 2023).

Зураг 3.3.4.4. Цар тахлын үе (2021-2022)-д олгосон санхүүгийн дэмжлэг

Эх сурвалж: Сангийн яам, 2023

Иргэдийн амьдрах орчин нөхцөлийг сайжруулах зорилгоор ипотекийн орон сууцны хөнгөлөлттэй хөтөлбөрийн зээлийг 2021-2024 он хүртэл эрчимжүүлж, зээл олгох санхүүжилтийн хэмжээг нэмэгдүүлсэн.

Хүснэгт 3.3.4.1. Цар тахлын үед олгосон ипотекийн 6 хувийн зээл олголт

№	Ипотекийн зээл олгосон банк	2021 онд олгосон		2022 онд олгосон 2022.09.16		Нийт олгосон		Үүнээс	
		дүн	тоо	дүн	тоо	дүн	тоо	УБ хотод	Орон нутаг
1	ХХБанк	304.3	3,579	112.0	1,111	416.3	4,690	375.2	41.1
2	Голомт	225.7	2,951	100.2	1,133	325.9	4,084	276.8	49.2
3	Хаан	207.3	3,113	115.9	1,483	323.2	4,596	243.3	79.9
4	Төрийн	148.0	1,815	52.6	443	200.7	2,258	167.5	33.2
5	Хас	77.0	1,159	37.1	491	114.0	1,650	73.0	41.0
6	Капитрон	35.6	483	27.1	297	62.7	780	45.8	16.9
7	Богд	10.9	153	2.0	25	12.9	178	11.3	1.6
8	Тээвэр хөгжил	2.7	32	1.8	19	4.4	51	4.4	-

9	Ариг	0.5	7	1.8	22	2.3	29	2.1	0.2
	НИЙТ	1,012.0	13,292	450.5	5,024	1,462.4	18,316	1,199.3	263.2
Эх сурвалж: (Сангийн яам, 2023)									

Энэ хүрээнд 2022 оны 09 дугаар сарын 16-ны өдрийг хүртэл хугацаанд Улаанбаатар хотын 13,770 иргэнд 1,199.2 тэрбум төгрөг, орон нутгийн 4,546 иргэнд 263.4 тэрбум төгрөг, нийт 18,316 иргэнд 1,462.5 тэрбум төгрөгийн ипотекийн зээлийг арилжааны банкаар дамжуулан олгосон байна.

Бичил, жижиг, дунд бизнесийг хөгжүүлэх зээл

Жижиг, дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сангийн зээлийн эргэн төлөлт, Хүнсний хангамж, аюулгүй байдлыг хангах талаар авах зарим арга хэмжээний тухай төлөвлөгөө, Зах зээл ба бэлчээрийн удирдлагын хөгжил төсөл зэрэг санхүүгийн эх үүсвэрээс тусгайлан заасан салбар, чиглэлийн дагуу жижиг, дунд үйлдвэр үйлчилгээ эрхлэгчдэд зориулж хөнгөлөлттэй зээл олгож байна.

Зураг 3.3.4.5. Жижиг, дунд бизнесийг хөгжүүлэх, дэмжих зээл олголт

Эх сурвалж: ХХААХҮЯ, 2025

Нийтдээ 2015-2019 онд 333.9 тэрбум, 2020-2024 онд 116.9 тэрбум зээл олгосон байна. Мөн 2015-2019 онд нийт 1,403 төслийн хүрээнд 13,263, 2020-2024 онд 961 төслийн хүрээнд 961 шинэ ажлын байр бий болгожээ.

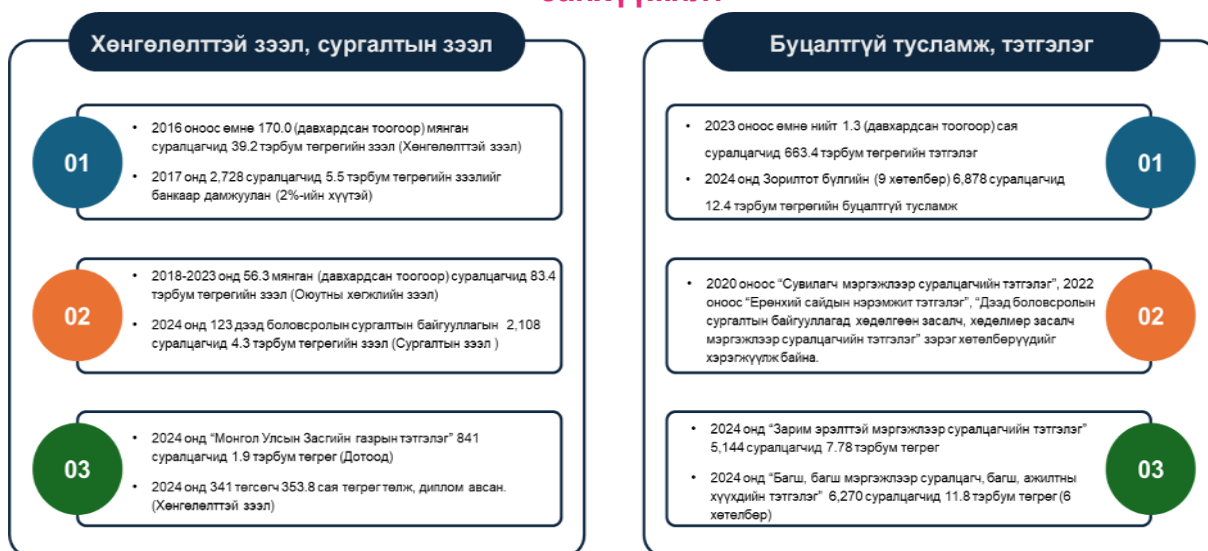
Хүнсний хангамж, аюулгүй байдлыг хангах талаар авах зарим арга хэмжээний тухай” төлөвлөгөөний 4.2.1-т заасан хөрөнгө болон Сангийн яам, ХАААҮЯ-ны хооронд “Зах зээл ба бэлчээрийн удирдлагын хөгжил төсөл”-ийн зээлийн үлдэгдэл хөрөнгийг дамжуулан зээлдүүлэх гэрээ байгуулж, гэрээний дагуу орон нутагт түүхий эдийн бэлтгэн нийлүүлэлтийн нэгдсэн тогтолцоог хөгжүүлэх, ажлын байр нэмэгдүүлэх, хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих зорилгоор 4.2 тэрбум төгрөгийг хөдөө

аж ахуйн загвар хоршооны үндсэн хөрөнгө оруулалтад зориулж жилийн 5 хувийн хүүтэй, 5 жилийн хугацаатай, эхний жилд үндсэн төлбөрөөс чөлөөлөх нөхцөлтэйгээр гаргах болсон.

Бага, дунд орлоготой өрхийн хүүхдүүдэд үзүүлж буй санхүүгийн дэмжлэг

Монгол Улсын дээд боловсролын сургалтын байгууллагын диплом, бакалавр, магистр, докторын боловсрол эзэмших өдрийн ангид суралцаж байгаа Монгол улсын иргэнд сургалтын төлбөрийн буцалтгүй тусламж, тэтгэлгийг Боловсролын зээлийн сангаар дамжуулан олгож байна.

Зураг 3.3.4.6. Дотоодын сургалтын төлбөрийн дэмжлэгт хамрагдагсад, санхүүжилт

Эх сурвалж: БЗС, 2025

Буцалтгүй тусламжийг хөгжлийн бэрхшээлтэй суралцагч, бүтэн өнчин, эцэг эх нь хоёулаа, эсхүл хагас өнчин бол эцэг/эх нь хөгжлийн бэрхшээлтэй бол, хөдөлмөрийн чадвараа алдсан гишүүнтэй өрхийн, цаатан, урианхай, тува өрхийн, "Монголын сайхан бичигтэн", нэг гэр бүлийн 3 болон түүнээс дээш хүүхэд нь дотоодын сургалтын байгууллагын бакалаврын үндсэн хөтөлбөрт зэрэг суралцагчид олгодог. Буцалтгүй тусламжийг хөгжлийн бэрхшээлтэй суралцагч, бүтэн өнчин, эцэг эх нь хоёулаа, эсхүл хагас өнчин бол эцэг/эх нь хөгжлийн бэрхшээлтэй бол, хөдөлмөрийн чадвараа алдсан гишүүнтэй өрхийн, цаатан, урианхай, тува өрхийн, "Монголын сайхан бичигтэн", нэг гэр бүлийн 3 болон түүнээс дээш хүүхэд нь дотоодын сургалтын байгууллагын бакалаврын үндсэн хөтөлбөрт зэрэг суралцагчид олгодог.

Гадаадын дээд боловсролын сургалтын байгууллагад суралцагчдад зориулсан 6 хөтөлбөр хэрэгжүүлж байна.

Зураг 3.3.4.7. Гадаад зээл, тэтгэлэгийн санхүүжилт

Гадаад зээл (бакалавр, магистр, доктор)

- Өндөр хөгжилтэй орны магистр, докторын хөтөлбөр – 1.9 мянган хүнд 76.3 тэрбум төгрөгийн зээл
- Дэлхийн шилдэг их, дээд сургуулийн бакалаврын хөтөлбөр – 482 хүнд 125.7 тэрбум төгрөгийн зээл

Гадаад тэтгэлэг (Засгийн газар хоорондын гэрээ, МУ-ын Ерөнхийлөгч, Ерөнхий сайдын нэрэмжит)

- Засгийн газар хоорондын гэрээ хэлэлцээрийн дагуу 2023 оноос өмнө 8 оронтой хамтран ажиллаж, нийт 2.8 (давхардсан тоогоор) мянган суралцагчид 36.8 тэрбум төгрөгийн санхүүжилт олгосон.
- 2024 онд “Засгийн газар хооронд гэрээгээр суралцагчийн тэтгэлэг” 126 суралцагчид 4.45 тэрбум төгрөг
- 2024 онд “Хөгжлийн бэрхшээлтэй суралцагчид олгох тэтгэлэг” 2 суралцагчид 139 сая төгрөг

- 2024 онд 149 суралцагчид 11.9 тэрбум төгрөгийн зээл (Дэлхийн шилдэг их, дээд сургуулийн бакалаврын хөтөлбөр)

- 2022-2023 онд Ерөнхийлөгчийн нэрэмжит тэтгэлэг – 484 суралцагчид 24.6 тэрбум төгрөг
- 2022-2023 онд Ерөнхий сайдын нэрэмжит тэтгэлэг – 48 суралцагчид 6.4 тэрбум төгрөг
- 2024 онд “Ерөнхийлөгчийн нэрэмжит тэтгэлэг”-ийн **бэлтгэл хөтөлбөр** 315 суралцагчид 1.06 тэрбум төгрөг
- 2024 онд “Ерөнхийлөгчийн нэрэмжит тэтгэлэг” 724 суралцагчид 38.3 тэрбум төгрөг
- 2024 онд “Монгол Улсын Засгийн газрын тэтгэлэг” 50 суралцагчид 4.8 тэрбум төгрөг

Эх сурвалж: БЗС, 2025

3.3.5 Эрүүл, идэвхтэй амьдралын хэв маяг

Хүн амын амьдралын чанарыг дээшлүүлэхэд “Идэвхтэй амьдралын хэвшилтэй иргэн, гэр бүлийг дэмжиж, биеийн тамир, спортын ээлтэй орчныг бүрдүүлэх” нь ихээхэн чухал юм. Хүний эрүүл, идэвхтэй амьдралын хэв маягийг тухайн хүний бие бялдрын хөгжил, чийрэгжилтийн байдлаар үнэлэх боломжтой ба Монгол Улсад 3-64 настай хүн амыг түүврийн аргаар сонгон, сорил гүйцэтгүүлэх замаар бие бялдрын хөгжил, чийрэгжилтийн түвшнийг үнэлэх ажил жил бүр тогтмол хийгдэж ирсэн байна (ССАЖЗЯ, 2024).

Зураг 3.3.5.1. Бие бялдрын хөгжил, чийрэгжилтийн түвшин тогтоох сорилд хамрагдсан 15-64 насны хүн амын тоо (мянга), сорилд “хангалттай” үнэлгээ авсан хүн амын хувь, 2015-2024

Тайлбар: 2024* оноос эхлэн үзүүлэлтийг soril.sport.gov.mn системд хувь хүний шивэлт хийсэн дүн мэдээнд суурилан тооцдог болсон.

Эх сурвалж: ССАЖЗЯ, БТСУХ, 2025; "Биеийн тамир, спортын статистикийн эмхэтгэл 2018".

Бие бялдрын хөгжил, чийрэгжилтийн түвшин тогтоох сорилд хамрагдсан 15-64 насны хүн амын тоо 2016 оноос хойш Ковид-19-ын үеийг эс тооцвол нэмэгдсээр ирлээ (Зураг 3.3.5.1). Сорилын үр дүнгээр, Монгол Улсын 15-64 настай хүн амын 72.5-79.2 хувь бие бялдрын хөгжлөөр “хангалттай”¹² гэж үнэлэгдсэн ч илүү өсөх боломжтой энэ үзүүлэлт харьцангуй тогтвортой, ахиц удаан байна.

Хүн амын эрүүл, идэвхтэй амьдралын нөхцөл байдал

Хүний хөгжлийн индекс, аз жаргалын индекс зэрэг хүн амын амьдралын чанарын үзүүлэлтүүдээр дээгүүр жагсдаг дэлхийн улс орнуудын жишээнээс хүний эрүүл, урт удаан, бүтээлч, аз жаргалтай амьдрахад зөв хооллолт, идэвхтэй дасгал хөдөлгөөний дадал хэвшлүүд чухал үүрэгтэй нь харагддаг.

Монгол Улс 2024 оны байдлаар хүний хөгжлийн индексээрээ дэлхийн 193 орноос 96-д, аз жаргалын индексээрээ 143 орноос 77-д жагсаж байгаа (UNDP, 2024; Oxford Wellbeing Research Centre, 2025) ба эдгээрээр дэлхийд тэргүүлдэг орнууд руу ойртоход олон нийтийн дундах эрүүл зөв хооллолт, идэвхтэй амьдралын хэв маяг чухал үүрэгтэй юм. Учир нь, Монгол Улсын хүн амын нас баралтад зонхилон нөлөөлж буй эхний таван өвчлөлд зүрх, судасны тогтолцооны өвчин, хорт хавдар, гэмтэл хордлого, хоол боловсруулах тогтолцооны өвчин зэрэг хувь хүний амьдралын хэв маяг, эрүүл, идэвхтэй амьдрах дадлаас ихээхэн хамаардаг өвчлөлүүд багтаж байна (ЭМЯ, ҮСХ, 2024). Эдгээр өвчлөл, нас баралтад нөлөөлөгч томоохон эрсдэлт хүчин зүйлс нь хүн амын дундах хөдөлгөөний хомсдол, жингийн илүүдэл, таргалалтын түвшин юм.

Монгол Улс НҮБ-ын 2030 он хүртэлх Тогтвортой хөгжлийн зорилтод хөдөлгөөний хомсдолыг 10 хувь бууруулах, үндэсний урт хугацааны хөгжлийн бодлого “Алсын хараа 2050”-д хүн амын идэвхтэй амьдралын хэв маягийг бүрдүүлж, хэвшүүлэх зорилтууд дэвшүүлсэн. Хүн амын бие бялдрын хөгжил, чийрэгжилтийн түвшин тогтоох сорилыг Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн санаачилгаар жил бүр хийдэг болсон ба сорилд “хангалттай” үнэлгээ авсан хүн ам насанд хүрэгчдийн дунд 70 гаруй хувьтай байгаа ч хүүхэд, өсвөр үеийнхний дунд хөдөлгөөний хомсдол, идэвхгүй байдал нэмэгдэх хандлага байгаа нь цаашид анхаарал хандуулах асуудал болж байна.

Зураг 3.3.5.2. Монгол Улсын ерөнхий боловсролын сургуулийн 12-18 насны суралцагчдын хөдөлгөөний идэвхийн байдал (%), 2019, 2024

¹² Сорилд 5 ангилалт үнэлгээнээс “А” буюу хангалттай сайн, “В” буюу сайн, “С” буюу хангалттай үнэлгээ авсан хүмүүсийг бие бялдрын хөгжил, чийрэгжилтийн түвшингээр “хангалттай” гэж үнэлдэг (ССАЖЗЯ).

Эх сурвалж: (ЭМЯ, НЭМҮТ, НҮБХАС, 2024), 284-р тал.

Тухайлбал, 2024 онд үндэсний түвшинд хийгдсэн “Монгол Улсын хүн амын хоол тэжээлийн байдал” VI судалгаагаар “өдөр бүр хамгийн багадаа 60 минут идэвхтэй хөдөлгөөн хийдэг” байдал ерөнхий боловсролын сургуулийн 12-18 насны суралцагчдын дунд дөнгөж 13.6 хувь гарсан төдийгүй дөрвөн жилийн өмнөх харьцуулагдахуйц судалгааны дүнгээс¹³ 7.2 нэгж хувиар буурсан байна.

Мөн 2024 оны байдлаар “7 хоногт гурваас цөөн өдөр идэвхтэй дасгал хөдөлгөөн хийдэг” байдал өсвөр насны хоёр хүүхэд тутмын нэгд ажиглагдаж, “өдөрт 3-аас дээш цаг идэвхтгүй хөдөлгөөнтэй байх” байдал (таван хүүхэд тутмын гурав) дөрвөн жилийн өмнөхөөс 1.6 дахин нэмэгдсэн байна.

Хөдөлгөөний идэвхгүй байдал хүн амын буруу хооллолттой хавсарвал илүүдэл жин ба таргалалтын тархалтыг нэмэгдүүлж, улмаар халдварт бус өвчлөл, түүнээс үүдэлтэй нас баралт болон хувь хүн, гэр бүл, улс орны эрүүл мэндийн зардлыг нэмэгдүүлэх, ажлын бүтээмжийг бууруулах эрсдэлтэй байдаг (ЭМЯ, НЭМҮТ, НҮБХАС, 2024). Монгол Улсад хүүхдүүд болон насанд хүрэгчдийн дунд хөдөлгөөний хомсдол, идэвхгүй байдал, буруу хооллолт зэргээс үүдэлтэй жингийн илүүдэл, таргалалтын түвшин улам бүр нэмэгдэж буй статистикууд байна. Тухайлбал, 2019 онд хийгдсэн “Халдварт бус өвчин, осол гэмтлийн шалтгаан, эрсдэлт хүчин зүйлсийн тархалтын судалгаа”-гаар хөдөлгөөний хомсдолтой хүн амын 21.9 хувь, нийт хүн амын 18.5 хувь илүүдэл жинтэй, таргалалттай (ЭМЯ, НЭМҮТ, ДЭМБ, 2019), 2019-2021 онд хийгдсэн “Өсвөр үеийн эрүүл мэндийн эрсдэлт хүчин зүйлс, урьдчилан сэргийлэх асуудал” судалгаагаар өсвөр насныхны 24.7 хувь илүүдэл жинтэй, таргалалттай (ШУТС, АШУУИС, 2019) байжээ. Эдгээр судалгаанаас хойш таван жилийн дараа нөхцөл байдал төдийлөн сайжраагүй байна. Тухайлбал, 2024 онд ерөнхий боловсролын сургуулийн 12-18 насны суралцагчдын 19.6 хувь илүүдэл жинтэй, 6.2 хувь таргалалттай (ялангуяа өсвөр насныхны 29.3 хувь илүүдэл жинтэй, таргалалттай) байгаа нь таван жилийн өмнөхөөс өссөн байна (ЭМЯ, НЭМҮТ, НҮБХАС, 2024; ЭМЯ, НЭМҮТ, НҮБХАС, 2019). Иймд, Монгол Улсад хүн амын хоол хүнсний нэр төрөл, хэрэглээний дадлыг өөрчлөх, идэвхтэй хөдөлгөөнийг нэмэгдүүлэх замаар хүүхдийн дундах илүүдэл жингийн тархалтыг бууруулах, насанд хүрсэн хойноо илүүдэл жин ба таргалалттай холбоотой архаг өвчлөлд өртөх, нас барах эрсдэлээс сэргийлэх асуудал тулгамдаж байна.

¹³ ШУТС, АШУУИС (2019). “Өсвөр үеийнхний эрүүл мэндийн эрсдэлт хүчин зүйлс, урьдчилан сэргийлэх асуудал” судалгааны тайлан. Улаанбаатар.

Хүн амд биеийн тамир, спортын үйлчилгээ үзүүлэх төр, хувийн хэвшлийн түншлэлд суурилсан тогтолцоо

Нийтийн биеийн тамирын чанартай орчин, нөхцөлийг улс даяараа бүх насны хүн амд хүртээмжтэй болгох нь хүн амын хөдөлгөөний хомсдол, идэвхгүй байдлыг бууруулах хамгийн чухал алхам юм. “Алсын хараа 2050” бодлого хэрэгжиж эхэлснээс хойш нийтийн биеийн тамирыг дэмжих чиглэлээр олон арга хэмжээг төр, хувийн хэвшил, ард иргэд хамтран гүйцэтгэсэн байна. Зарим онцлох үйл ажиллагааг Шигтгээ 3.3.5.1-д харуулав.

Шигтгээ 3.3.5.1. Нийтийн биеийн тамирыг дэмжих чиглэлээр хийгдсэн ажлуудын жишээ

<u>Бүх нийтэд чиглэсэн ажлууд:</u>	<u>Зорилтот бүлгүүд рүү чиглэсэн ажлууд:</u>
• “Илүүдэл жингүй-Эртэч Монгол” аяныг 2022 онд нийт ажлын 74 хоногт өглөө бүр 6.30-07.30 цагт зохион байгуулж, 4,320 минутын дасгал хөдөлгөөнийг спортын төв ордны “А” заалнаас 21 аймаг, 9 дүүргийн 1,650 гаруй цэгт цахимаар шууд дамжуулж давхардсан тоогоор 1,605,341 иргэн хамрагдлаа. • “Монголын бүх ард түмний спортын XV наадам”-ыг 2022 онд зохион байгуулж, олимпын спортын 18 төрөл, оюуны спортын 2 төрөл, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн спортын 6 төрөл, нийт 26 спортын төрөлд 21 аймаг, 9 дүүргийн 4,500 гаруй тамирчид оролцлоо. • Монголын үндэсний спортын VII наадмыг өвлийн спортын 2 төрөл, зуны спортын 13 төрлөөр 2022 онд зохион байгуулж, 21 аймаг, 9 дүүргийн 2648 тамирчин оролцон, 53 багц, 561 медалийн төлөө өрсөлдлөө. • Монголын Оюутны спортын V, VI наадмыг бүх хэвшлийн их, дээд сургуулиудын оюутан залуучуудын дунд спортын 10 төрлөөр, 2 үе шаттайгаар зохион байгууллаа. V наадмын шигшээ шатанд 29 их, дээд сургуулийн 1607 тамирчин, VI наадмын шигшээ шатанд 34 их дээд сургуулийн 1967 тамирчин өрсөлдөв.	• Хүн амын идэвхтэй хөдөлгөөний мэдлэг, хандлага, дадлыг тодорхойлох суурь судалгааны үзүүлэлтийг үндэслэн идэвхтэй хөдөлгөөн, спортын клубээр хичээллэгчдийн үндсэн сургалт-дасгалжуулалтад бэлтгэх жишиг хөтөлбөрийг боловсрууллаа. Хөтөлбөрийн тусламжтайгаар насанд хүрэгчид идэвхтэй хөдөлгөөнөөр хичээллэхдээ дасгал сургуулилтаа тохируулан хичээллэх, өөрийгөө хянах боломж бүрдсэн. • Алхалтын холбоотой хамтран 2023-2024 онд явган алхалтын цуврал хөтөлбөрийг зохион байгуулж, 12 орны 400 гаруй иргэд 3 өдөрт 60 км алхаж оролцлоо. • Идэвхтэй хөдөлгөөн, эрүүл амьдралын хэв маягийг сурталчлах хүрээнд Батсүмбэр сумын Ахмад

• 2023 оны байдлаар нийтийн спортын төрөлжсөн наадмыг аймгийн хэмжээнд 5 аймаг, нийслэл, 9 дүүрэг зохион байгуулж, нийт 13,000 гаруй иргэн хамрагдсан байна. Мөн ижил наадмыг 2024 онд 4 аймаг зохион байгууллаа. • Страва аппликейшн ашиглан цахим гүйлт зохион байгуулж, 70 байгууллагын 25895 хүн оролцож, 466,839км зам тууллаа. Эх сурвалж: (ССАЖЗЯ, 2024)	настны Үндэсний төв болон Баянгол сувиллын газрын 50 гаруй ахмад настнуудад тэжээллэг хоол хүнс, идэвхтэй амьдралын хэв маяг дадал хэвшлийн талаарх багц сургалтыг Ирээдүй Соёлын Хөтөч ТББ-тай хамтран зохион байгууллаа. Эх сурвалж: (ССАЖЗЯ, 2024)

Биеийн тамир, спортын салбар дахь технологи нэвтрэлт, цахим үйлчилгээ, мэдээллийн сан

Иргэдийн бие бялдрын түвшин тогтоох сорилын дөрвөн жишиг төвийг БНСУ-ын сайн жишиг, туршлагаар нэвтрүүлэх бэлтгэлүүд хийгдэж байна. Сорилын төвийн үйл ажиллагаанд спортын үйлчилгээ үзүүлдэг хувийн хэвшлийн байгууллагыг спортын клубийн магадлан итгэмжлэлийн үндсэн дээр цахимаар холбож, хүн амд үйлчилгээ үзүүлэх үйл ажиллагааг хувийн хэвшилд шилжүүлэх арга хэмжээг аймаг, дүүргийн түвшинд 2025 оноос хэрэгжүүлж эхлэнэ.

Тамирчдад зориулсан орчин үеийн физик эмчилгээний, оношилгооны, сэргээн засах техник хэрэгслүүд авч, тамирчдыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр бэлтгэл сургуулилт хийлгэж байна.

Биеийн тамир, спортын салбарын цахим санг үүсгэж, спортын холбоод, спортын цол олголт, спортын тэмцээн, наадмын цахим бүртгэл болон бие бялдрын түвшин тогтоох сорилын үйлчилгээний мэдээллийг бүрдүүлэн, салбарын төрийн үйлчилгээг цахим сангаар дамжуулан зохион байгуулж байна.

Биеийн тамир, спортын салбарын санхүүжилт, хүний нөөцийн хөгжил

Улсын хэмжээнд биеийн тамир, спортын чиглэлд төрийн зарим чиг үүргийг гэрээний дагуу төрийн бус байгууллагад шилжүүлэх чиглэлээр 2023 онд 23 төрлийн төрийн бус байгууллага, холбоо, клубийн 110 байгууллагад дэмжлэг үзүүлж, 330 ажлын байр бий болголоо. Энэ ажлыг 2024 онд өргөжүүлж, 120 байгууллагыг дэмжиж, 2453 ажлын байр бий болгосон байна (ССАЖЗЯ, 2024).

Төсвийн хөрөнгө оруулалтаар 2022-2024 онд улсын хэмжээнд спорт цогцолбор 4, спорт заал 6, наадмын талбай 1, хөл бөмбөгийн талбай 1, мөсөн ордон 1, усан бассейн нэг шинээр ашиглалтад орж спортоор хичээллэх орчин нөхцөлийг нэмэгдүүллээ.

Хүүхэд, залуучуудын спортын авьяасыг нээх, шилдэг тамирчдыг бэлтгэх, хөгжүүлэх чиглэлээр, улсын хэмжээнд 2022 оны байдлаар 9 дүүрэг, 18 аймагт Засаг даргын дэргэдэх өсвөрийн шигшээ багийн тамирчид байнгын бэлтгэл сургуулилт хийсэн. Нийт 33 спортын төрөлд 5,395 тамирчин хичээллэсэн ба медаль хүртсэн тамирчдад 84.0 сая төгрөгийн мөнгөн урамшуулал, тэмцээн уралдаан бэлтгэл сургуулилт, хэрэглэл материалд 485.0 сая төгрөгийн санхүүжилт хийлээ.

Өсвөрийн баг, тамирчдын бие бялдрын хөгжлийг тодорхойлох, тэдэнтэй ажиллаж байгаа багш, дасгалжуулагчдын спортын шинжлэх ухаан, анагаах ухаан, орчин үеийн бэлтгэл сургуулилалтын онол, арга зүйн ойлголтыг нэмэгдүүлэх зорилгоор нийслэлийн 9 дүүрэг, 21 аймагт эрдэм шинжилгээний сорил, тестийг авах, сургалт хийх ажлыг зохион байгууллаа.

“Дасгалжуулагчийн мэргэжил дээшлүүлэх сургалтын хичээлийн хөтөлбөр”-ийг баталж, хөтөлбөрийн дагуу “Төгсөлтийн дараах дасгалжуулагчийн мэргэшүүлэх сургалт”-ыг Монгол Улсын Боловсролын Их сургуулийн Биеийн тамирын сургуультай хамтран хийж, аймаг, нийслэл, дүүргийн 53 дасгалжуулагчийн сургалтын зардалд 68.9 сая төгрөгийн санхүүжилтийг зарцууллаа. Мөн хүн амд биеийн тамир, спортын үйлчилгээ үзүүлэх “Биеийн тамирын арга зүйч” мэргэжилтнийг бакалаврын түвшинд Монгол Улсын Боловсролын Их сургуулийн Биеийн тамирын сургуульд, “Багш, эрүүл мэндийн боловсрол, арга зүй” мэргэжилтнийг бакалаврын түвшинд Анагаахын Шинжлэх Ухааны Үндэсний Их Сургууль, Монгол Улсын Боловсролын Их Сургууль хамтран тус тус шинээр бэлтгэж эхэллээ (ССАЖЗЯ, 2024; ЭМЯ, 2024).

3.3.6 Газрын харилцаа

Монгол Улсын газрын харилцаа, геодези, зураг зүйн салбарын бодлого, төлөвлөлт, хэрэгжилтийн үр нөлөө, хүртээмжийг дээшлүүлж, хүн амын эрүүл, аюулгүй, ая тухтай орчинд амьдрах нөхцөлийг бүрдүүлэхэд чиглэсэн, ялангуяа, газрын харилцааны эрхзүйн шинэчлэл, цахим шилжилт, зураглал, бүртгэлжүүлэлт зэрэгт голлож, тодорхой арга хэмжээг 2021-2025 онд хэрэгжүүлсэн байна. Зорилтын хүрээнд тодорхой шалгуур үзүүлэлт байхгүй тул үйл ажиллагаануудын биеллэлтийн хүрээг нэгтгэн дүгнэж, хэрэгжилтийн байдлыг тодорхойлов.

Газрын харилцааны эрх зүйн шинэчлэл

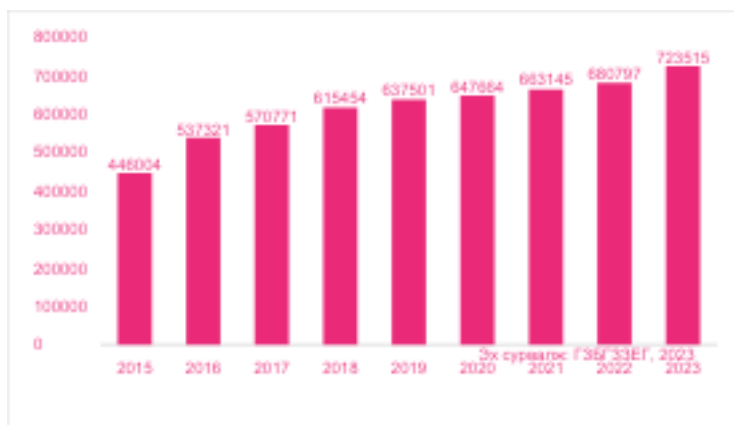
Хууль эрхзүйн шинэчлэл хийгдэж, бодлогын зохицуулалт илүү тодорхой болоход чиглэж байна. Газрын багц хуулиуд болох Газрын ерөнхий хууль, Монгол Улсын иргэнд газар өмчлүүлэх тухай хууль, Кадастрын тухай хууль, Газрын төлбөрийн тухай хууль, Нийгмийн зайлшгүй хэрэгцээг үндэслэн газар чөлөөлөх тухай хууль, Орон зайн өгөгдлийн дэд бүтцийн тухай хууль, Геодези, зураг зүйн тухай хуулиудын шинэчилсэн үзэл баримтлалуудын төслийг боловсруулсан. Энэ оны сүүлээс хуулиудын төслийг боловсруулан, батлуулахаар төлөвлөж байна. Мөн Газрын нэгдмэл сангийн удирдлагын нэгдсэн системийг ажиллуулах журмын төсөл, Газар

эзэмших, ашиглах эрхийн гэрчилгээ олгох журмын төсөл, Нийтийн сервитут тогтооход нөхөх олговрын хэмжээг тооцох, нөхөх олговрыг тогтоох, нөхөх олговрыг дүйцүүлэн тооцох журмын төсөл, Салбарын ерөнхий байцаагч, Улсын байцаагч, Улсын ахлах байцаагч томилох журмын төслүүдийг боловсруулан батлуулахаар ажиллаж байна (А.Энхманлай, 2025).

Газрын нэгдсэн тооллого, бүртгэл, зураглал

“Төрийн өмчийн газрыг зурагжуулж бүртгэн газрын кадастрын мэдээллийн санд оруулж, баталгаажуулах” ажлыг 2020 онд гүйцэтгүүлсэн. Уг ажлын хүрээнд газрын нэгдмэл сангийн үндсэн болон дэлгэрэнгүй ангиллыг газар ашиглалтын зориулалт тус бүрээр тооллого хийж, зураглан, “Газрын нэгдмэл сангийн цахим систем”-ийг хэрэглээнд нэвтрүүлж, санд орж буй өөрчлөлтийг тухай бүрт хяналт тавин ажиллах боломжтой болсон. Газрын нэгдэл сангийн тайланг системээр дамжуулан гаргаж байна. Газрын нэгдмэл сангийн цахим системээс улс, орон нутгийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, судалгаа, шинжилгээ боловсруулахад шаардлагатай мэдээллийг тухай бүр гарган хүргүүлж байна (Ж.Батсайхан, 2022).

Зураг 3.3.6.1. Газар өмчилсөн иргэдийн тоо

Монгол Улсын хэмжээнд 1,710,964 өмчлөх, эзэмших, ашиглах эрх үүсэн нэгж талбар бүхий газар бүртгэлтэй байгаа бөгөөд эдгээр газартай холбоотой 2D хэмжээст улсын бүртгэлийн харилцааг эрхлэн явуулж байна. Цаашдаа үл хөдлөх хөрөнгийн бүртгэлийг 3 хэмжээстээр хийх шаардлагатай байна.

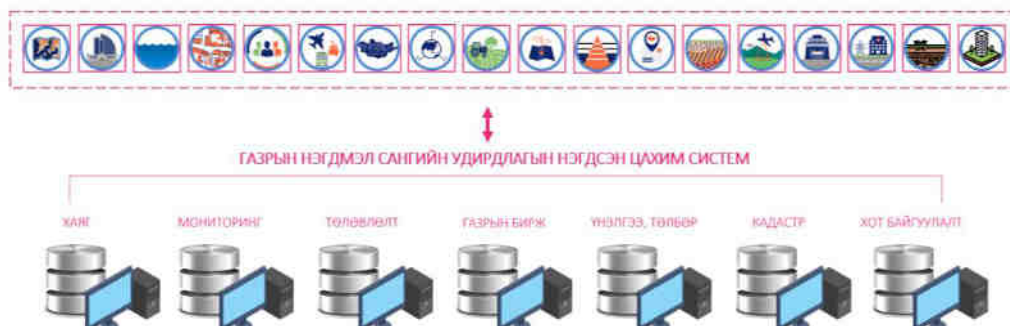
Энэ хүрээнд “Улсын хэмжээнд 3D, 4D /хэмжээст/ кадастрын мэдээллийн нэгдсэн системийг байгуулах, хэрэглээнд нэвтрүүлэх” ажлын техник, эдийн засгийн үндэслэл” боловсруулах ажлыг гүйцэтгүүлэн, хэрэгжүүлэхээр ажиллаж байна (Ж.Батсайхан, 2022), (ГЗБГЗЗГ, 2022). Монгол Улсын иргэнд газар өмчлүүлэх тухай хуулийн дагуу 2023 оны жилийн эцсийн байдлаар Улсын хэмжээнд өссөн дүнгээр нийт 723,515 иргэний 71 мянган га газрын өмчлөх эрхийг баталгаажуулсан байна (ГЗБГЗЗЕГ, 2023).

Газрын харилцааны цахим шилжилт

Газрын нэгдмэл сангийн удирдлагын нэгдсэн цахим систем www.egazar.gov.mn -ийг 2020 онд улсын хэмжээнд хэрэглээнд нэвтрүүлсэн. Цахим системийг нэвтрүүлснээр аймаг, нийслэлийн Засаг дарга, УБЕГ, БОАЖЯ-ны Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн захиргаа, Чөлөөт бүсийн захиргаадаас газрыг иргэн, хуулийн этгээдэд газар өмчлүүлэх, эзэмшүүлэх, ашиглуулах үйл ажиллагааг системээр дамжуулан

хэрэгжүүлж, төрийн үйлчилгээг иргэд, олон нийтэд түргэн шуурхай, чирэгдэлгүй хүргэх боломжийг бүрдүүлсэн. Мөн Газрын кадастрын нэгдсэн цахим системийг ТЕГ, УБЕГ, ШШГГ, УБЗАА, УСУГ зэрэг 16 байгууллагатай дундын мэдээллийн сан байгуулан холбох ажлыг хэрэгжүүлэн төрийн байгууллагуудыг бодит цаг хугацаанд газрын харилцаатай холбоотой нэгдсэн мэдээллээр ханган ажиллаж байна.

Зураг 3.3.6.2 Газрын нэгдмэл сангийн удирдлагын нэгдсэн цахим систем

Газрын нэгдмэл сангийн удирдлагын нэгдсэн цахим систем www.egazar.gov.mn, e-gazar гар утасны аппликэйшныг хэрэглээнд нэвтрүүлэн иргэд газрын харилцааны 27 нэр төрлийн үйлчилгээг цахим хэлбэрээр иргэн, хуулийн этгээдэд хүргэх боломж бүрдсэн. Мөн дээрх цахим үйлчилгээнүүдийг газрын харилцааны цахим киоск төхөөрөмж, төрийн үйлчилгээний e-mongolia платформуудтай холбож үйлчилгээ, мэдээлэл, лавлагаагаар үйлчилж байна. Ингэснээр иргэн, хуулийн этгээд газрын албанд очилгүйгээр газартай холбоотой үйлчилгээг гар утаснаасаа түргэн шуурхай авах боломжийг бүрдүүлсэн байна.

Урьд нь иргэн, хуулийн этгээдэд газартай холбоотой үйлчилгээ үзүүлэх, газрын эрхийн гэрээ, гэрчилгээ, кадастрын зургийг олгоход 30-60 хоногийн хугацаа зарцуулдаг, төрийн албан хаагчдаас хэт хамааралтай байсан бол газрын харилцааны үйл ажиллагааг бүрэн цахимжуулснаар хүнээс хамааралтай байдлыг багасгаж, шаардлагагүй гарын үсэг, олон шат дамжлагыг бууруулсан бөгөөд төрийн болон иргэн, хуулийн этгээдийн нэр дээр бүртгэлтэй газар эзэмшигчийн мэдээллийг нээлттэй болгосноор дараах үр дүн гарсан. Үүнд:

- Улсын бүртгэлийн дугаарыг систем автоматаар олгодог болсоноор 14 хоногоос 1 секунд;
- Газар эзэмших, ашиглах гэрээ, гэрчилгээ, кадастрын зураг, газрын төлөв байдал чанарын хянан баталгааны дүгнэлтийг нууцлал бүхий /QR/ кодтойгоор иргэд өөрсдөө хэвлэн авах боломжтой болсоноор 45 хоногоос 1 минут;
- Системд хэрэглэгчийн эрх олгох үйл ажиллагааг цахимжуулснаар тус ажилд зарцуулагдах хугацаа 14 хоногоос 1 хоног;
- Газрын хэмжилт, зураглалыг тусгай зөвшөөрөлтэй аж ахуйн нэгжүүд цахимаар нэгдсэн системд оруулах боломжийг бүрдүүлснээр 14 хоногоос 1 минут болж тус тус багассан.

Ийнхүү иргэн, хуулийн этгээд нь газар эзэмших, ашиглах эрхийн гэрчилгээ, кадастрын зураг, гэрээ болон захиалгат хянан баталгаа, лавлагаа зэрэг 42 төрлийн үйлчилгээг QR кодоор баталгаажуулан цахимаар үнэгүй авах боломжтой болсон. Үүний үр дүнд 2022 оны 03 дугаар сарын байдлаар нийт 40235 иргэн, хуулийн этгээд газрын гэрчилгээ, кадастрын зураг, захиалгат хянан баталгаа, лавлагааг цахимаар хэвлэн авч 832.1 сая гаруй төгрөгийг хэмнэсэн байна. Мөн 2023 оны 5-р сарын байдлаар газрын харилцааны цахим систем нийтдээ 5606088 иргэн, хуулийн этгээдэд үйлчилгээ үзүүлсэн байна. Эдгээр иргэн, хуулийн этгээдүүд нь газрын гэрчилгээ хэвлэхдээ холбоотой 1.2 тэрбум төгрөг, кадастрын зурагтай холбоотой 345.4 сая төгрөг, лавлагаа мэдээлэлтэй холбоотой 12.1 сая төгрөг, барьцаа бүртгэлтэй холбоотой 175.2 сая төгрөг, баримт бичгийн хуулбартай холбоотой 7.9 сая төгрөг, мэдээллийн санд бүртгэхтэй холбоотой 157.6 сая төгрөг нийт 1.85 тэрбум төгрөгийг хэмнэсэн байна (Ж.Батсайхан, 2022).

Цахим системүүд хэрэгжсэнээр төрийн байгууллагын хувьд ажлын ачааллыг 53 хувиар, урсгал зардлыг 40 хувиар, иргэн, хуулийн этгээдийн газартай холбоотой асуудлыг шийдвэрлэх хугацаа 80 хүртэл хувиар тус тус буурч газрын зөрчил маргааны мэдээллийг түргэн шуурхай хүлээн авч яаралтай арга хэмжээ авах боломж бүрдсэн бөгөөд үйлчилгээ нээлттэй ил тод болсон.

Мөн иргэн, хуулийн этгээдүүдийн хувьд газартай холбоотой үйлчилгээ авах шат дамжлагыг 95 хувиар, төрийн байгууллагаас үйлчилгээ авахад гарах зардлыг 65 хувиар, төрийн байгууллагаас авах үйлчилгээний хугацааг 90 хувиар тус буурсан байна (Ж.Батсайхан, 2022).

Газрын харилцааны салбарт 2025 оны байдлаар газар зохион байгуулалт, хот төлөвлөлтийн цахим систем, хаягийн нэгдсэн цахим систем, газрын биржийн цахим систем, газрын кадастрын нэгдсэн цахим систем, газрын татвар, төлбөрийн цахим систем, хот байгуулалтын кадастрын систем, газрын мониторингийн цахим систем гэсэн 7 цахим систем¹⁴ хэрэгжиж байна (А.Энхманлай, 2025).

Хаягийн нэгдсэн цахим системд улсын хэмжээнд 2024 оны байдлаар 1139127 нэгж талбар, 222195 замын зурган мэдээлэл, 57401 гудамжны зурган мэдээлэл, 928436 орц, гарцын зурган мэдээлэл, 522159 барилга байгууламжийн зурган мэдээлэл, 85661 гудамжны эхлэл, төгсгөлийн мэдээлэл бүртгэгдсэн байна.

Газрын биржийн цахим системээр 14493 газрын дуудлага худалдаа, 659 газар эзэмшүүлэх, ашиглуулах төсөл сонгон шалгаруулалт зохион байгуулж, 5319 нэгж талбарын 22489 га газрыг худалдаалж, 85063 газар, үл хөдлөх хөрөнгийн зах зээлийн үнийн мэдээ цуглуулж, жилд дунджаар 18.2 тэрбум төгрөгийг улсын төсөвт төвлөрүүлж байна.

Газрын кадастрын нэгдсэн цахим системд улсын хэмжээнд 606379 өмчлөх, 526250 эзэмших, 6498 ашиглах эрх бүхий нийт 1139127 нэгж талбарын мэдээлэл бүртгэгдсэн байна.

¹⁴ www.gazar.gov.mn; www.egazar.gov.mn

Хот байгуулалтын кадастрын цахим системд 10210 барилга барих зөвшөөрлийн хүсэлт хүлээн авч, 21274 барилга байгууламжийн мэдээлэл бүртгэж, шугам сүлжээний 34356, тохижилт, ногоон байгууламжийн 11320, нийгмийн дэд бүтцийн 1906 зурган мэдээлэл бүртгэгдсэн байна.

Газрын эдийн засгийн үр өгөөж

Иргэн хуулийн этгээдэд дуудлага худалдаа, төсөл сонгон шалгаруулалтаар олгох үйл ажиллагааг иргэд олон нийтэд ил тод, шуурхай зохион байгуулах зорилгоор Газрын биржийн цахим систем (www.mle.mn)-ийг хэрэглээнд нэвтрүүлсэн. Ингэснээр газрын дуудлага худалдаанд оролцогчдын тоо нэмэгдэж, газрын эрэлт өссөн байна. Газар зүйн мэдээллийн системд суурилсан газрын нэгдмэл сангийн бүх ангиллын газрын суурь үнэлгээг газрын зах зээлийн үнийн мэдээнд үндэслэн газрын үнэлгээнд нөлөөлөх хүчин зүйлсийн утгыг тооцож тухайн газрын суурь үнэлгээг автоматаар тооцох боломжтой газрын үнэлгээний (САМА) цахим систем болон газрын төлбөр, татвар тооцож, ногдуулах, төлбөрийн нэхэмжлэх үүсгэх, улсын тэмдэгтийн хураамж, үйлчилгээний хураамжийн ногдуулалт үүсгэх хяналт тавих газрын төлбөр, татварын цахим системийг хэрэглээнд нэвтрүүлснээр газрын төлбөр, татварын орлого нэмэгдсэн. Тухайлбал, 2021-2025 оны хооронд 602.4 тэрбум төгрөгийн ногдуулалт үүсгэж, 513.3 тэрбум төгрөгийг улсын төсөвт төвлөрүүлээд байна (А.Энхманлай, 2025).

Зураг 3.3.6.3 Газрын төлбөрийн төлөвлөгөө, гүйцэтгэл

Газрын төлбөрийн тухай хууль хэрэгжиж эхэлснээс хойш (1997 он) газрын төлбөрийн орлогоос 1 их наяд 178 тэрбум 897 сая төгрөгийг улс, орон нутгийн төсөвт төвлөрүүлэхээр төлөвлөснөөс өссөн дүнгээр нийт 1 их наяд 97 тэрбум 269 сая төгрөгийг төвлөрүүлсэн бөгөөд 1998 онтой харьцуулж үзэхэд 2023 оны газрын төлбөрийн орлого 92.2 дахин нэмэгдсэн байдалтай байна (ГЗБГЗЗЕГ, 2023).

“Цахим үйл ажиллагаатай газрын биржийг газрын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллагын эрхлэх асуудлын хүрээнд байгуулж, газрын сан бүрдүүлэх, газар хөгжүүлэлт хийх” ажлын техник эдийн засгийн үндэслэлийг боловсруулан 2023 онд батлуулж, 2024 оноос ТЭЗҮ-д тусгагдсан систем хөгжүүлэлт болон шаардлагатай зарим тоног төхөөрөмж худалдан авалтын ажлыг эхлүүлсэн байна.

Газрын цахим бирж үйл ажиллагаа явуулж эхэлснээр газрын зах зээлийн үйл ажиллагаа, газрын эрх шилжүүлэх үйл ажиллагаануудыг түргэн шуурхай, ил тод болгох, хот суурин газрыг дахин хөгжүүлэх, гэр хорооллыг дэд бүтэцжүүлэх, газрын үр өгөөжийг нэмэгдүүлэх санхүүжилтийг бонд гаргах, хөрөнгө оруулалт татах, газрыг эдийн засгийн эргэлтэд оруулах зэрэг олон талын ач холбогдолтой¹⁵.

Зураг 3.3.6.4 Газар эзэмшүүлэх эрхийн дуудлага

худалдааны орлого, тэрбум төг

Улсын хэмжээнд 2023 онд 2,957 удаа газар эзэмшүүлэх эрхийн дуудлага худалдааг зохион байгуулснаас 1,246 дуудлага худалдаа хүчинтэй буюу 2,938.2 га газрыг иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагад эзэмшүүлжээ. 2023 онд улсын төсөвт газрын дуудлага худалдаанаас 23.7 тэрбум төгрөг төвлөрүүлсэн ба цаашдаа нэмэгдэх

хандлагатай байна.

Зураг 3.3.6.5 Өмчиллийн ба эзэмшлийн газар

Газрын эдийн засгийн эргэлтэд орж буйг илэрхийлэх чухал үзүүлэлтүүдийн нэг нь газрыг барьцаалан зээл авч буй үйл явц юм. Улсын хэмжээнд 2023 онд 14296 газар эзэмших эрхээ банк, санхүүгийн байгууллагад, Улсын

бүртгэлийн ерөнхий газраас авсан судалгаагаар 34828 өмчийн газраа банк, санхүүгийн байгууллагад тус тус барьцаалсан байх ба нийт 49124 нэгж талбар /газар эзэмших эрх, өмчийн газар/ буюу Монгол Улсын нийт нэгж талбарын 3.8 хувийг банк, санхүүгийн байгууллага болон иргэн, хуулийн этгээдэд барьцаалсныг бүртгэсэн байна (ГЗБГЗЗЕГ, 2023).

Газрын харилцааны бодлого, төлөвлөлт

Иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагад өмчлүүлэх, эзэмшүүлэх, ашиглуулах газрын болон газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд олон нийтийн саналыг авах, төлөвлөх болон батлагдсан төлөвлөгөөг мэдээлэх, холбогдох хууль тогтоомж, журмын дагуу газар өмчлөх, эзэмших, ашиглах эрх олгох асуудлыг “Газрын нэгдмэл сангийн удирдлагын нэгдсэн цахим систем”-ээр дамжуулан шийдвэрлэх МУЗГ-ын тогтоол 2020 онд гарсан. Уг тогтоолын дагуу хот байгуулалтын болон газар зохион байгуулалтын төлөвлөлтийн баримт бичгүүд системд байршсан (А.Энхманлай, 2025), (Ж.Батсайхан, 2022).

¹⁵ www.gazar.gov.mn; www.egazar.gov.mn

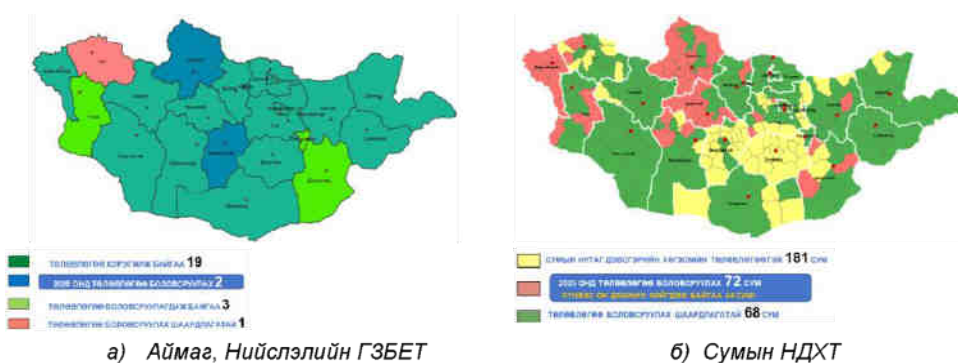
Зураг 3.3.6.6 Хот байгуулалтын баримт бичиг боловсруулсан байдал

Нийслэл газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө болон Архангай, Баян-Өлгий, Баянхонгор, Булган, Говь-Алтай, Орхон, Дорнод, Сүхбаатар, Сэлэнгэ, Хэнтий аймгуудын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг шинэчилж, Дархан-Уул, Өмнөговь аймгуудын төлөвлөгөөг 2020-2024 онд тодотгон боловсруулж, 18

аймгийн 152 сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө, 17 аймгийн 69 сумын төвийн хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулагдаж, цахим системд байршин, хэрэгжиж эхлээд байна.

Зураг 3.3.6.4 Аймаг, Нийслэлийн ГЗБЕТ, сумын НДХТ боловсруулсан байдал

Мөн 2025 оны 1 дүгээр улирлын байдлаар Говьсүмбэр, Дорноговь аймгуудын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний тодотгол, 12 аймгийн 79 сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө, 15 аймгийн 44 сумын төвд хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулагдаж байна.

Эдгээр газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө болон хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөний дагуу жил бүр нийслэл, 330 сум, 9 дүүргийн тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөгөө батлуулан хэрэгжүүлж ажиллаж байна. Эдгээр төлөвлөгөөний дагуу 2025 онд улсын хэмжээнд 156555.8 га талбай бүхий 22430 га газрыг эзэмшүүлж, ашиглуулахаар батлуулсан байна (А.Энхманлай, 2025).

Газрыг хадгалах, хамгаалах, нөхөн сэргээлт

Газрын мониторингийн сүлжээний цэгт газрын төлөв байдал, чанарын улсын хянан баталгааны ажлыг 2021 онд 500 мониторингийн цэгт, 2022 онд 500 мониторингийн цэгт, 2023 онд 350 мониторингийн цэгт, 2024 онд 300 мониторингийн цэгт, нийт 1650 мониторингийн цэгт зохион байгуулж, газрын төлөв байдал, чанар, хөрсний элэгдэл, эвдрэл, доройтлыг тодорхойж, газрын мониторингийн үндэсний сүлжээний мэдээллийг санг баяжуулсан байна. Газрын төлөв байдал, чанарын захиалгат хянан баталгааны ажлыг 2021-2025 оны хооронд 63,437 нэгж талбарыг газрын мониторингийн цахим системээр хүлээн авч, баталгаажуулсан.

Газрын мониторингийн цахим системд хөдөө аж ахуйн газарт захиалгат хянан баталгааны 5067, төлөвлөгөөт хянан баталгааны 13262, мониторингийн 10431 нийт 28760 цэгийн мэдээлэл, хот, тосгон бусад суурины газарт захиалгат хянан баталгааны 61662, төлөвлөгөөт хянан баталгааны 4590, мониторингийн 1175 цэгийн мэдээлэл, зам шугам сүлжээний газарт 673 цэгийн мэдээлэл, ойн сан бүхий газарт 431 цэгийн мэдээлэл, усны сан бүхий газарт 82 цэгийн мэдээлэл, тусгай хэрэгцээний газарт 298 цэг мэдээлэл бүртгэгдсэн байна.

Бэлчээрийн фото мониторингийн хээрийн судалгааг хийх гар утасны “Belcheer” аппликейшнийг хөгжүүлж, хэрэглээнд гаргасан. Газрын мониторингийн цахим системд итгэмжлэгдсэн лабораториудыг холбож, газрын төлөв байдал, чанарын хянан баталгааны ажлын хөрс, усны шинжилгээний мэдээллийг оруулах ажлыг цахимжуулсан. Мониторингийн чиглэлээр үйл ажиллагаа хэрэгжүүлдэг байгууллагуудын мэдээллийг дундын мэдээллийн санд оруулж, хэрэглэгчдэд харах боломжтой байдлаар хөгжүүлсэн (А.Энхманлай, 2025).

“Газрын төлөв байдал, чанарын улсын хянан баталгаа хийх журам”, “Зайнаас тандан судлалын аргаар бэлчээрийн мониторинг хийх аргачилсан заавар”, “Зайнаас тандан судлалын аргаар тариалангийн мониторинг хийх аргачилсан заавар”-ууд 2023 онд , “Газрын доройтол тодорхойлох аргачлал”, “Газрын төлөв байдал, чанарыг сайжруулах, доройтол, бохирдлыг бууруулах аргачлал”-ыг 2024 онд баталж газрын чанар, доройтлыг тодорхойлох, түүнд хяналт, мониторинг хийх, доройтол, бохирдлыг бууруулах арга хэмжээ авах боломж бүрдсэн.

3.3.7 Гол дүгнэлт, шалгуур үзүүлэлттэй холбоотой санал

Амьдралын чанар ба дундаж давхарга зорилгын 2021-2025 оны хэрэгжилтийг үндсэн 10 шалгуур үзүүлэлтийн 8 үзүүлэлтээр үнэллээ. Харин бизнес эрхлэлт, өрсөлдөх чадварын үзүүлэлтүүдийг Дэлхийн эдийн засгийн форум болон Дэлхийн банкнаас гаргадаг өрсөлдөх чадварын оноогоор хэмжихээр тодорхойлсон ч 2020 оны суурь түвшнээс хойш шалгуур үзүүлэлтийг өгөгдөл шинэчлэгдээгүй байгаа тул үнэлэх боломжгүй байв.

Үүнээс гадна зорилгын 6 зорилт тус бүрт хамааралтай байж болох үзүүлэлтүүдийн 2015-2024 оны тоо мэдээлэлд хандлагын шинжилгээ хийж, өөрчлөлтийг харахын зэрэгцээ шалгуур үзүүлэлт тус бүрийг суурь болон 2025 оны зорилтот түвшинтэй харьцуулан үнэлсэн.

Үнэлгээгээр, нийт 8 шалгуур үзүүлэлтээс 3 шалгуур “үр дүнтэй” хэрэгжсэн, 1 шалгуур “эрчимжүүлэх шаардлагатай” ангилалд багтаж, 4 шалгуур “үр дүнгүй” хэрэгжсэн ангилалд багтсанаас, нэг шалгуур суурь түвшнээс ухарсан байна.

Хүснэгт 3.3.1. Амьдралын чанар ба дундаж давхарга зорилгын шалгуур үзүүлэлтийн хэрэгжилт

#	Хэрэгжилтийн түвшин	Хамаарах шалгуур үзүүлэлт	Эзлэх хувь

1	Үр дүнтэй	100 хувь	1. Хэрэглээний тэгш бус байдлын үзүүлэлт 2. Ажилгүйдлийн түвшин 3. Сорилд хамрагдсан иргэдийн бие бялдрын хөгжлийн суурь үзүүлэлт (насны ангиллаар)	37.5
2	Эрчимжүүлэх шаардлагатай	31-69 хувь	1. Ажиллах хүчний оролцооны түвшин (60.0%)	12.5
3	Үр дүнгүй	30 хүртэл хувь	1. Дундаж ба түүнээс дээш давхаргын иргэдийн эзлэх хувь (15.5%) 2. Ядуурлын түвшин (15.5%) 3. Инженерийн бүрэн хангамжтай орон сууцаар хангагдсан өрхийн нийт өрхөд эзлэх хувь (29.3%)	37.5
		0 хувь (Суурь түвшнээс ухарсан)	1. Эдийн засгийн идэвхтэй хүн амын нийгмийн даатгалд хамрагдсан хувь	12.5
Нийт			8	100.0

Ерөнхийдөө, “Амьдралын чанар ба дундаж давхарга” зорилгын хэрэгжилт 52.5 хувь буюу эрчимжүүлэх шаардлагатай ангилалд багтаж байна. Хэрэгжилтийн хувь ийм байгаа нь ядуурлын түвшний бууралт удаашралтай байгаагаас дундаж давхаргад дорвитой өөрчлөлт гарахгүй байгаатай холбоотой байна. Бага, дунд орлоготой иргэдийн орон сууц худалдан авах чадвар муу байна. Гэхдээ дундаж давхаргад чиглэсэн орон сууцны санхүүжилтийн тогтолцоо бага, дунд орлоготой өрхөд хүрч буй ахиц байна. Орон сууцны ипотекийн хөнгөлөлттэй зээлийн хөтөлбөрийн үр дүнд бага, дунд орлоготой иргэд орон сууцтай болж, барилгын салбар тэлж, банкны салбар өсөж байна. Иргэд өндөр түрээсийн орон сууцнаас илүү өөрийн эзэмшлийн байранд амьдрах боломжийг олгосон эерэг нөлөө байна.

Шалгуур үзүүлэлттэй холбоотой санал:

Үнэлгээ хийх явцад зорилгын хэрэгжилтийг үнэлэхэд ашиглагдаж буй өнөөгийн шалгуур үзүүлэлтүүдийн суурь болон зорилтот түвшинг дахин нягталж, шаардлагатай бол өөрчлөх хэрэгцээ байгаа нь харагдлаа. Жишээлбэл, дээр дурьдагдсан ухарсан нэг шалгуур үзүүлэлтийн суурь түвшний утга батлагдсан бодлогын баримт бичиг дээр буруу бичигдсэн байх магадлалтай. Хэрэгжилтийн үнэлгээ хийх явцад ҮСХ-оос ирүүлсэн тоо мэдээллээс харахад суурь түвшний утга зөрүүтэй байсан. Мөн ийм байдал зарим шалгуур дээр ажиглагдсан. Нөгөө талаар, зарим шалгуур үзүүлэлт тухайн зорилго, зорилтыг хэмжиж чадахгүй байна. Иймд шалгуур үзүүлэлтийг сайжруулах, шинэчлэх хүрээнд дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

Ерөнхий зорилгыг хэмжигч шалгуур үзүүлэлт:

- Амьдралын чанар ба дундаж давхарга зорилгын хэрэгжилтийн шалгуурт ядуу бус хүн амын хувийн жинг оруулж буй нь оновчтой бус гэж үзэж байна. Учир нь зорилгын хэрэгжилтийн нэг шалгуур ядуурлын түвшин буюу ядуурлын хамралтын хүрээ илэрхийлэгч үзүүлэлт байгаа. Тэгэхээр нэг асуудлыг хоёр талаас нь илэрхийлсэн агуулга бүхий үзүүлэлтүүдийг нэг дор оруулах нь зохимжгүй. Иймд ядуурлын түвшин шалгуурыг үлдээж, ядуу бус хүн амын хувийн жингийн утгыг илэрхийлэгч үзүүлэлтийг шалгуур үзүүлэлтийн жагсаалтаас хасах.
- Шалгуур үзүүлэлтийн жагсаалтад нэг өрхийн сарын дундаж орлого, зарлагын хэмжээ, тэдгээрийн өөрчлөлт, бүтцийг илэрхийлэх үзүүлэлтийг оруулах. Мөн хэрэглээний бүтцийг өрхийн тооны 5 тэнцүү бүлгээр харуулсан үзүүлэлтийг ашиглавал зохимжтой. Өрхийн орлого, зарлагын өөрчлөлт болоод хэрэглээний бүтцийн өөрчлөлтөөр дундаж давхаргад өөрчлөлт гарч буй эсэхийг үнэлэхэд илүү дөхөмтэй байна.

Нийгмийн хамгаалал ба даатгалын тогтолцооны шинэчлэл:

- Нийгмийн даатгалын тогтолцооны шинэчлэл зорилтын хэрэгжилтийг эдийн засгийн идэвхтэй хүн амд даатгуулагчдын эзлэх хувь гэсэн шалгуураас гадна нийгмийн даатгалд хамрагдалтын түвшин, нэг даатгуулагчид ногдох тэтгэвэр авагчдын тоо, албан журмаар болон сайн дураар даатгуулагчдын харьцаа гэсэн шалгуураар үнэлэх.
- Эдийн засгийн идэвхтэй хүн амын нийгмийн даатгалд хамрагдсан хувь гэсэн шалгуурын тухайд суурь түвшинг 2020 оны түвшин болох 76 хувийг баримжаалан өөрчлөх, улмаар суурь түвшинд тулгуурлан зорилтот түвшинг оновчтой тогтоох.
- Нийгмийн халамжийн шинэчлэлийн хүрээнд олон улсын нийтлэг хандлагатай уялдуулан нийгмийн халамжийн үйлчилгээнд хамрагдалтын хувь, хамрагдагчдын бүтэц (ахмад настан, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн гэх мэт), нийгмийн халамжид хамрагдагчдын дундах ядуурлын түвшин гэсэн суурь шалгуурыг ашиглах.

Орлогод нийцсэн орон байр:

- Зорилтын хэрэгжилтийг үнэлэх шалгуур үзүүлэлт оновчтой биш байна. Одоогийн шалгуур үзүүлэлт нь худалдан авах боломж, чадварыг илэрхийлж чадахгүй байна.
- Шалгуур үзүүлэлтийг “Боломжийн үнэтэй, худалдан авах чадварт нийцтэй” байдлыг илэрхийлж чадах үзүүлэлтээр буюу орон сууцны үнэ иргэдийн орлогын түвшинтэй харьцуулахад худалдан авах боломжтой эсэхийг тодорхойлдог “орон сууцны үнэ-өрхийн орлогын харьцаа”, “түрээс-орлогын харьцаа”-гаар тооцох, харин орон сууцны үнэ худалдан авах чадварт нийцтэй эсэхийг “орон сууцны үнэ-түрээсийн харьцаа”, “зээлийн эргэн төлөлт-түрээсийн харьцаа” зэрэг үзүүлэлтүүдийг цаашид хэрэглэх. Эдгээр үзүүлэлтийг тооцоход хялбар бөгөөд түгээмэл ашиглагддаг тул бусад улс орнуудтай харьцуулах боломжийг олгоно.

Хөдөлмөр эрхлэлт ба гарааны бизнес:

- Хөдөлмөр эрхлэлт ба гарааны бизнес зорилтын хэрэгжилтийг хөдөлмөр эрхлэлтийн түвшин, нийт хөдөлмөр эрхлэгчдэд бизнес эрхлэгчдийн эзлэх хувь, бизнесийн орчны үнэлгээ (коэффициент), ХЭДС-ийн хөтөлбөрийн хүрээнд бий болсон ажлын байрны тоо, хувь зэрэг шалгуураар үнэлэх.
- “Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хөдөлмөр эрхлэлт ба гарааны бизнес зорилтын хэрэгжилтийг үнэлэхээр тодорхойлсон Дэлхийн эдийн засгийн форумас гаргадаг бизнес эрхлэлт, Дэлхийн банкны судалгаагаар гаргадаг өрсөлдөх чадварын үзүүлэлтийг жил бүр гаргах боломжийг эрэлхийлэх.

Дундаж давхаргыг дэмжсэн санхүүжилт:

- Шалгуур үзүүлэлт одоогоор байхгүй. Дундаж давхаргыг тэлэхэд чиглэсэн санхүүгийн үйлчилгээг илэрхийлэх шалгуур үзүүлэлттэй болох хүрээнд олон улсын туршлага судалж, өөрийн орны онцлогт тохирсон шалгуур бий болгох.

Эрүүл, идэвхтэй амьдралын хэв маяг:

- “Сорилд хамрагдсан иргэдийн бие бялдрын хөгжлийн суурь үзүүлэлт (насны ангиллаар)” гэсэн нэршлийг “Бие бялдрын хөгжил, чийрэгжилтийн түвшин тогтоох сорилд хамрагдсан хүн амаас хангалттай (А,В,С) үнэлгээ авсан хүн амын хувь” гэж өөрчлөх. Дээрх үзүүлэлтийг хүн амын насны бүлгээр ангилан тооцож гаргадаг болох.
- “Алсын хараа-2050” баримт бичигт бичигдсэн шалгуур үзүүлэлтийн суурь оны тоо (53%) Спортын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагын гаргасан ижил оны статистик (77.6%)-аас зөрүүтэй байгааг зөв болгох.
- “Алсын хараа 2050” бодлогын баримт бичигт заагдсан 2025 оны зорилтот түвшин (60%), 2030 оны зорилтот түвшин (65%) үзүүлэлтүүд суурь оны түвшин (77.6%)-гээс ухрахаар зорилт болсон байгааг засах.

Зорилтод нийцүүлэн дараах шалгуур үзүүлэлтүүдийг шинээр нэмэх саналтай байна. Үүнд:

- Илүүдэл жинтэй 5 хүртэлх насны хүүхдийн хувь
 - о 5 хүртэлх насны нийт хүүхдэд илүүдэл жинтэй (Өндөрт харьцуулсан жин нь ДЭМБ-аас ДЭМБ-ын боловсруулсан стандарт харьцааны голчоос "+2" стандарт хазайлтаар их) хүүхдийн эзлэх хувь
- Нийт өсвөр насны хүүхдүүдийн дунд: хөдөлгөөний хомсдолтой хүүхдийн эзлэх хувь, илүүдэл жинтэй хүүхдийн эзлэх хувь
- Нийт насанд хүрэгчдийн дунд: хөдөлгөөний хомсдолтой хүн амын эзлэх хувь, илүүдэл жинтэй хүн амын эзлэх хувь

Газрын харилцаа:

Зорилтын хүрээнд газрын харилцаанд гарсан ахиц дэвшлийг үнэлэх шалгуур үзүүлэлтийг бий болгох хэрэгтэй. Газарт хийгдсэн хөрөнгө оруулалт, газар ашиглалтын эрчим, хотжилтод газар ашиглалтын үзүүлэх нөлөө зэргийг хэмжихэд

олон улсын түвшинд “land urbanization” гэдэг ойлголтын хүрээнд судалж гаргадаг (Lin, 2018), (Д.Цолмон, 2021). Энэ хүрээнд дараах шалгуур үзүүлэлтүүдийг гаргаж, газрын харилцааны ахиц дэвшлийг үнэлэх боломжтой гэж үзэж байна. Үүнд:

- Нэг хүнд ногдох барилгажсан талбай, $\text{м}^2/\text{хүн}$
- Нэг м^2 газарт ногдох ДНБ, төг/ м^2
- Нэг хүнд ногдох ногоон байгууламжийн хэмжээ, $\text{м}^2/\text{хүн}$
- Нийтийн эдэлбэрийн газарт ногоон байгууламжийн эзлэх хувь, %
- Нэг хүнд ногдох хатуу хучилттай замын урт, $\text{м}/\text{хүн}$
- Нийт газарт ногдох ажилчдын тоо, $\text{хүн}/\text{км}^2$
- Нэгж талбайд ногдох төсвийн хөрөнгө оруулалт, төг/ м^2
- Нэгж талбайд ногдох татварын орлого, төг/ м^2

Зорилтын хэрэгжилтийг сайжруулахтай холбоотой санал:

Амьдралын чанар ба дундаж давхарга” зорилгын хэрэгжилт 52.5 хувь буюу эрчимжүүлэх шаардлагатай ангилалд багтаж байна. Энэ нь зорилтын шалгуур үзүүлэлт, зорилтот түвшиндээ хүрээгүй, удирдлага, зохион байгуулалт, хариуцлагыг сайжруулж, үйл ажиллагааг эрчимжүүлэх, зорилтод чиглэсэн арга хэмжээг сайжруулах шаардлага байгаа илэрхийлж байна. Иймд хэрэгжилтийг эрчимжүүлэхийн тулд дараахь саналуудыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

Ерөнхий санал:

- Одоог хүртэл дундаж давхаргыг тодорхойлох аргачлал боловсруулагдаагүй байна. Иймд дундаж давхаргыг тодорхойлдог арга зүйг нэн яаралтай боловсруулах хэрэгтэй байна.
- Олон улсад олон хэмжээст шалгуурт суурилсан аргачлалыг өргөн хэрэглэдэг. Энэ талаар туршлага судалж, өөрийн орны онцлогт тохирсон байдлаар боловсруулах.

Нийгмийн хамгаалал ба даатгалын тогтолцооны шинэчлэл:

- Нийгмийн даатгалын шимтгэлийн хувь хэмжээг цалингийн түвшин, эрхэлж буй ажил хөдөлмөрийн онцлогоос хамааруулан уян хатан тогтоох;
- Албан бус салбарт ажиллагчдын ажил, мэргэжилд суурилсан даатгалын схем боловсруулан мөрдөх;
- Нийгмийн халамжийн үйлчилгээнээс хүн амын өсөлтийг дэмжихэд чиглэсэн, хүн амын бүлгүүдийн хөгжил, хамгааллын агуулгатай хөтөлбөрүүдийг тус тус ялгаж, салгах эрх зүйн зохицуулалтыг бий ;
- Нийгмийн халамжийн үйлчилгээнд хамрагдах зорилтот бүлгийн иргэдийн хэрэгцээ, онцлогт чиглүүлэн халамжийн үйлчилгээний хамрах хүрээг оновчлох.

Орлогод нийцсэн орон байр:

- Зорилтыг хэрэгжүүлэх нэгдүгээр үе шатны эхний 5 жилд өрх, гэр бүлийн худалдан авах чадварт нийцсэн өртөг бүхий орон сууцаар хангах тогтолцоог бүрдүүлэх хүрээнд орон сууцжуулалтын бодлого, зохицуулалтыг сайжруулахад ахиц гарсан ч хэлэлцэх, батлах түвшинд удааширч, хэрэгжилт хойшилсоор

байна. Иймд хууль эрхзүйн баримт бичгүүдийг батлах ажлыг эрчимжүүлэх шаардлагатайгаас гадна урт хугацааны тогтвортой бодлоготой байхад анхаарах.

Хөдөлмөр эрхлэлт ба гарааны бизнес:

- Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих санд улсын болон орон нутгийн төсвөөс дэмжлэг үзүүлэх замаар жил бүрийн санхүүжилтийн хэмжээ, сангаас хэрэгжүүлэх хөтөлбөрт хамрагдагчдын тоо, үр нөлөөг тогтвортой нэмэгдүүлэх чиглэл барих
- ХЭДС-аас хэрэгжүүлэх хөтөлбөрт хамрагдагчдад үзүүлэх зөвлөн туслах үйлчилгээг иргэдийн хэрэгцээнд суурилан сайжруулах
- ХЭДС-аас хэрэгжүүлэх зээлийн өмнөх болон дараах модулийн хүрээнд эрх авсан хувийн хэвшлийн сургалтын байгууллагуудын сургалтын хугацаа, агуулга, сургалт талаарх үр дүнд сэтгэл ханамжийн үнэлгээ хийж, тогтмол сайжруулах
- Хоршоо, кластер хэлбэрээр бизнес эрхлэхийг дэмжих үйл ажиллагааг гол төлөв малчдад чиглүүлж, хөдөө аж ахуйн шинжтэй хоршооны үйл ажиллагаатай уялдуулж байгааг зах зээлийн эрэлт, хэрэгцээтэй уялдуулан бусад хэлбэрээр өргөжүүлэх
- Хоршоог хөгжүүлэх бодлогын хэрэгжилтийн үнэлгээг хийж, үнэлгээнд суурилан цаашдын бодлого, чиглэлийг оновчлох
- Татварын дарамтыг багасгах, зээлийн хүүг бууруулж, нөхцөлийг уян хатан болгох зэргээр бизнес эрхлэх таатай орчинг бүрдүүлэх.

Дундаж давхаргыг дэмжсэн санхүүжилт:

- Зорилтын хүрээнд дундаж давхаргын эрэлтэд нийцсэн зорилтот санхүүжилт, хөнгөлөлтийн бодлогыг хэрэгжүүлэх тогтолцоог бүрдүүлэх үүднээс дундаж давхаргад ээлтэй банк байгуулсан нь сайшаалтай. Гэхдээ тус банкнаас гаргаж буй санхүүгийн үйлчилгээний хэрэгжилт, тайлагналыг бага, дунд орлоготой иргэд, өрхөөр ангилж байж үр нөлөөг мэднэ. Иймд тайлагналыг сайжруулж, зорилтот бүлгийн мэдээллийг ангилан гаргадаг болох.
- Засгийн газраас дундаж давхаргыг тэлэхэд чиглэсэн санхүүгийн үйлчилгээг нэмэгдүүлэх үүднээс төрөл бүрийн зээлийг арилжааны банкуудаар дамжуулан олгож байгаа ч зээлийн санхүүжилтийн хэрэгжилтийн үр дүн, үр нөлөөг үнэлэх хэрэгцээ шаардлага байна. Иймд дундаж давхаргын эрэлтэд нийцсэн зорилтот санхүүжилт, хөнгөлөлтийн бодлогын хэрэгжилтийн үнэлгээ, санхүүгийн шинжилгээг нарийвчилан хийж, үр нөлөөг үнэлэх.

Эрүүл, идэвхтэй амьдралыг хэв маяг:

- Монгол Улсын хүн амын нас баралтын зонхилох хэсгийг бүрдүүлж буй өвчлөл, нас баралтын эрсдэлт хүчин зүйл болох жингийн илүүдэл, таргалалт сүүлийн жилүүдэд бүх насныханд нэмэгдэж буйг анхаарах бодит шаардлага байна. Үүний хүрээнд спорт, нийтийг хамарсан биеийн тамир, идэвхтэй дасгал хөдөлгөөнийг зөв хооллолттой хослуулан хэрэглэх орчин, нөхцөлийг хүн амын бүлгүүдийн нас, биеийн онцлогт тохирсон байдлаар, сонголттойгоор хөгжүүлэхэд анхаарах шаардлагатай.

Газрын харилцаа:

Цаашид газрын харилцааг сайжруулах, хэрэгжүүлж буй үйл ажиллагааг эрчимжүүлэхийн тулд:

- Газрын харилцааны эрх зүйн орчныг улам сайжруулах; салбарт шинэ техник, технологийг нутагшуулах.
- Хот байгуулалтын болон газар зохион байгуулалтын төлөвлөлтийн баримт бичгийн уялдааг хангах, нийт нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд бүрэн боловсруулж, төлөвлөлтийг хэрэгжүүлэх.
- Газрын тохиромжтой болон хэрэгцээт байдлын үнэлгээ, газар зохион байгуулалтын төлөвлөлт, хяналтыг боловсронгуй болгох.
- Геодезийн солбицол, өндөр, тусгагийн нэгдсэн тогтолцоог шинэчлэн батлах; Монгол Улсын байнгын ажиллагаатай суурин станцыг нэмэгдүүлэх.
- Улсын хэмжээнд гурав болон дөрвөн (3d, 4d) хэмжээст кадастрын мэдээллийн нэгдсэн системийг байгуулах, хэрэглээнд нэвтрүүлэх.
- “Цахим үйл ажиллагаатай газрын биржийг газрын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллагын эрхлэх асуудлын хүрээнд байгуулж, газрын сан бүрдүүлэх, газар хөгжүүлэлт хийж эхлэх.

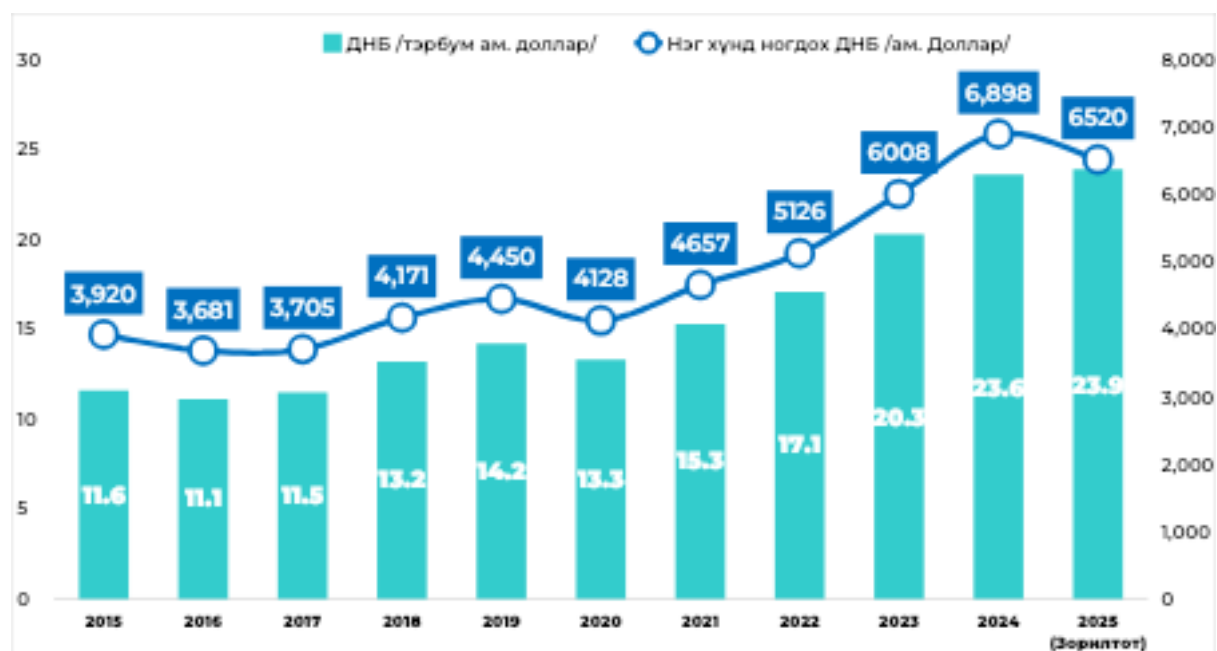
3.4 Эдийн засаг

Зорилго 4. Эдийн засгийн тогтвортой өсөлт иргэн бүрдээ хүрсэн, дундаж давхарга зонхилсон, ядуурал эрс буурсан, эдийн засгийн хөгжлийн бодлогын суурийг бүрдүүлж, дотоод хэрэгцээгээ өөрсдөө хангадаг, экспорт эрчимжсэн, хөрөнгө оруулалт, хуримтлалын чадавхаа бүрдүүлсэн, олон тулгуурт эдийн засагтай улс болно.

1-Р БАГ

Монгол улсын эдийн засаг XXI зууны эхний хоёр арванд дэлхийн эдийн засгийн хямралын сөрөг нөлөөг туулж улмаар Оюу толгойн уурхайн хөрөнгө оруулалтын үр дүнд эдийн засаг тогтворжиж, байгалийн баялагт суурилсан өсөлтийг бий болгож, дотоодын болон гадаадын олон хүчин зүйлийн нөлөөгөөр өөрчлөлт, сорилт, боломжуудын дунд хөгжсөөр ирсэн. Дэлхий нийтийг хамарсан Covid-19 цар тахал, Оросын Холбооны Улс (ОХУ)-Украины зөрчилт байдлаас үүдэлтэй дайн, Америкийн Нэгдсэн улсын (АНУ) шинээр сонгогдсон ерөнхийлөгч Доналд Трампын эхлүүлсэн худалдааны дайн зэрэг гадаад хүчин зүйлүүдийн нөлөөгөөр Монгол улсын хөгжлийн урт хугацааны “Алсын хараа 2050” бодлого тусгагдсан эдийн засгийн зорилтуудыг хангахад зарим хүндрэл бэрхшээлийг учирсаар байна. Монгол улсын засгийн газар “Шинэ сэргэлтийн бодлого”, эрүүл мэндээ хамгаалж, эдийн засгаа сэргээх 10 их наядын цогц төлөвлөгөөг хэрэгжүүлсний үр дүнд цар тахлыг амжилттай даван туулж, дотооддоо энгийн эрүүл амьдралын хэмнэлд бүрэн шилжиж, эдийн засгаа амжилттай сэргээсэн. 2024 онд дотоодын нийт бүтээгдэхүүн (ДНБ) нэрлэсэн дүнгээр 80 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх оноос 13.5 хувиар, бодит дүнгээр 32 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх оноос 4.9 хувиар тус тус өсөж “Алсын хараа 2050” бодлогын баримт бичигт тусгагдсан 2025 оны зорилтот түвшинд хүрсэн байна.

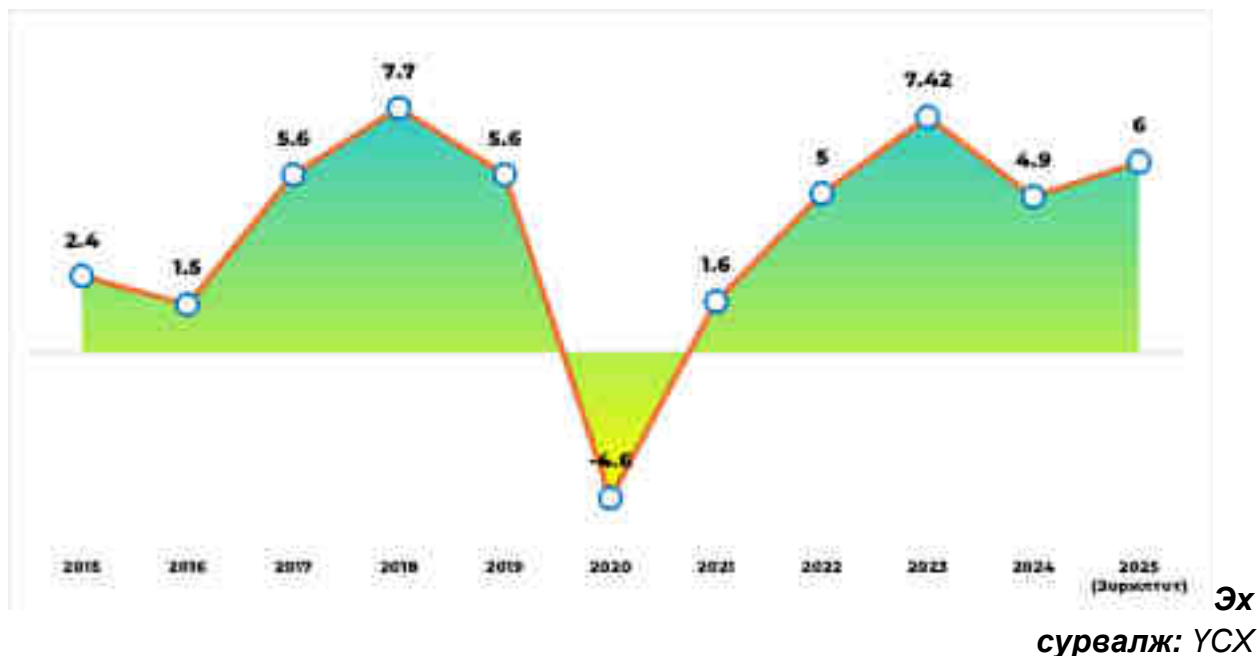
Нүүрсний салбарт хөтлөгдсөн эдийн засгийн өсөлт 2023 оноос эрчимжсэнээр монгол улс 2024 онд нэг хүнд ногдох ДНБ 6898 долларт анх удаа хүрсэн нь дунджаас дээш орлоготой орны ангилалд багтах нөхцөлийг бүрдүүлэв. Уул уурхайн салбарын өсөлт тогтворжиж, 2024 онд 10.8 хувиар өссөнөөр тус салбар эдийн засгийн өсөлтийн 1.4 нэгж хувийг бүрдүүлэв. Үүнд, 2024 онд нүүрс олборлолт 100 сая тоннд хүрч, өмнөх оноос 23 хувиар, зэсийн баяжмалын үйлдвэрлэл өмнөх оноос 12 хувиар, төмрийн хүдэр, төмрийн хүдрийн баяжмалын олборлолт өмнөх оноос 32 хувиар нэмэгдсэн нь нөлөөллөө. Чингис, Гэрэгэ, Номад, Сентури 1,2, Кредит Свисс бондуудын өрийг бүрэн төлж, эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг хангах суурь нөхцөлийг бүрдүүлсэн.

Зураг 1. Монгол Улсын Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн

Эх
сурвалж: ҮСХ

АНУ-ын эхлүүлсэн худалдааны дайны нөлөөгөөр Бүгд Найрамдах Хятад Ард улс (БНХАУ)-ын нүүрс худалдан авах хэмжээ буурч нэг тонн нүүрс худалдаж авах үнэ 2025 оны I дүгээр улирлын байдлаар 40 орчим хувиар унаад байна. Хоёр улсын хувьд АНУ-ын зүгээс Хятадын импортод 145 хувийн нэмэгдэл тариф ногдуулсан бол БНХАУ хариуд нь 125 хувийн татвар ногдуулсан хятадын нүүрсний импортыг цаашид ч бууруулах хандлагыг өдөөж байна.

Геополитикийн зөрчлөөс улбаатай ОХУ-Украины дайны нөлөөнд импортоор авдаг нефтийн бүтээгдэхүүнд тасалдал үүсэж холбогдох төлбөр, тооцооны шилжүүлгийн системд доголдол үүссэнийг Монгол улсын засгийн газрын идэвхтэй ажиллагааны үр дүнд хэвийн түвшинд хүргэв.

Зураг 2. Монгол Улсын эдийн засгийн жилийн дундаж өсөлт

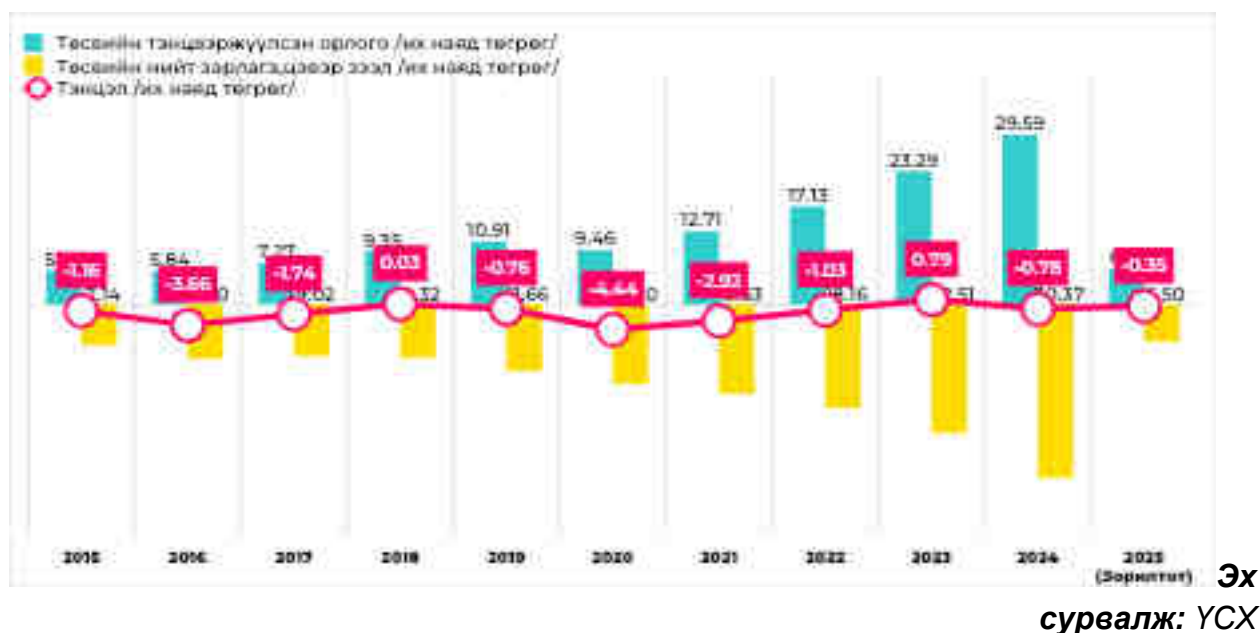
2024 оны байдлаар нийт эдийн засгийн 52 хувийг бүрдүүлж буй үйлчилгээний салбарын идэвх сайн байж 9.8 хувиар өсөв. Монгол улсын засгийн газрын зүгээс экспортын баримжаатай эдийн засгийг бий болгох зорилт тавьж Тавантолгой-Гашуунсухайт, Тавантолгой-Зүүнбаян чиглэлд төмөр зам барьж экспортын ачаа эргэлтийн хүчин чадлыг эрс нэмэгдүүлсэн. Үр дүнд нь уул уурхайн бүтээгдэхүүний экспорт, дотоодын болон импортын ачаа тээвэр нэмэгдсэн нөлөөгөөр тээврийн салбар 23.1 хувиар тэлэв. Тухайлбал, 2024 онд авто замаар тээсэн ачаа 85.2 сая тоннд хүрч өмнөх оноос 22 хувиар, төмөр замаар тээсэн ачаа 45.9 сая тоннд хүрч өмнөх оноос 26 хувиар өссөн байна. 2025 оны I дүгээр улирлаас эхлэн уул уурхайн түүхий эдийн үнэ буурахтай зэрэгцэн эдийн засгийн уналт ажиглагдаж, улсын төсөв буурах, засгийн газрын өрийн дарамт нэмэгдэх эрсдэл үүссэн нь дэлхийн зах зээл дээрх зэс, нүүрсний үнийн хэлбэлзэл, экспортын өөрчлөлтөөс ихээхэн хамааралтай байна. Ирэх жилүүдэд Оюу толгой /ОТ/ уурхайн үйлдвэрлэл тэлснээр эдийн засгийн өсөлт хурдсах төсөөлөлтэй байна.

Монгол улсын засгийн газар эдийн засгийн хөгжлийг хурдацтай өсгөх, төв суурин газар, орон нутгийн хөгжлийн ялгааг арилгах зорилгоор улс орныг зүүн, говийн, хангайн, алтайн, баруун, төвийн бүсүүдэд хуваан хөгжүүлэх эрчимтэй бодлогыг баримталж байна. Эдгээр бүсүүдийн зарчимд тулгуурлан төрийн эрх барих дээд байгууллага Улсын Их Хурлыг нийт 126 гишүүний тойргоос сонгогдох 78 мандатыг 6 бүсээс сонгох байдлаар 2024 оны парламентын ээлжит 9 дэх сонгуулийг явуулсан нь бүсийн хөгжлийг улс төрийн бодлогоор дэмжих чухал механизмыг бүрдүүлсэн үйл явдал болсон. Цаашдаа бүсчилсэн хөгжлийн бодлогын үр дүнд эдийн засгийн утгаар нь орон нутагт өөрийн зах зээлийг бий болгох бодит боломж үүсэж байна.

Монгол улсын нэгдсэн төсвийн нийт орлого 2024 оны гүйцэтгэлээр 29.59 их наяд төгрөгт хүрч 2019 оны суурь үзүүлэлтээс бараг 3 дахин нэмэгджээ. Нэгдсэн төсвийн нийт зарлага тус онд 30.37 их наяд төгрөгт хүрч огцом тэлсээр байна. Нэгдсэн

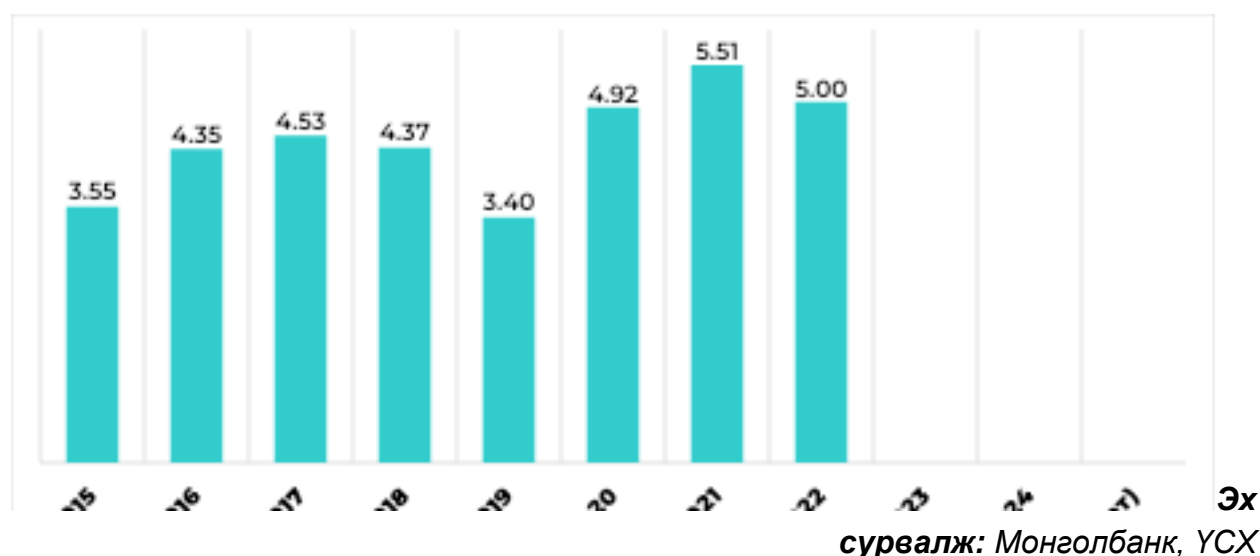
төсвийн тэнцлийн хувьд сүүлийн 10 жилийн статистикаас үзэхэд 2023 онд 0.79 их наяд төгрөгийн ашигтай гарсан эерэг үзүүлэлт гарлаа.

Зураг 3. Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн үзүүлэлт

Гадаад валютын улсын нөөц (ГВУН) нь 2024 оны байдлаар 4,960.2 сая ам.долларт хүрч, тогтвортой нөөцийг бүрдүүллээ. ГВУН-ийн түвшин ийнхүү тогтвортой хадгалагдахад экспортын орлогын өсөлт, Улаанбаатар хотын гадаад зах зээл дээр гаргасан 500 сая ам.долларын бондын эх үүсвэрийн орлого орж ирсэн нь шууд байдлаар эерэг нөлөө үзүүлсэн.

Зураг 4. Монгол Улсын гадаад валютын албан нөөц /тэрбум ам.доллар/

Экспорт сүүлийн 5 жилд өссөн бөгөөд 2024 оны байдлаар 15.78 тэрбум ам.доллар хүрч “Алсын хараа 2050” Монгол улсын хөгжлийн баримт бичигт тусгагдсан 2025 оны зорилтот түшин 14.02 тэрбум ам.доллараас 12%-аар давсан байна. Монгол Улсын Засгийн газраас эдийн засгийн өсөлтийг эрчимжүүлэхийн тулд Шинэ

сэргэлтийн бодлого хүрээнд хэрэгжиж буй Боомтын сэргэлтийн бодлогын хүрээнд экспортын гарц, ачаа эргэлт нэмэгдсэн зэрэг хүчин зүйлс нөлөөлжээ.

Кроновируст /COVID-19/ цар тахлын нөлөөллийг бууруулах, эдийн засгийг сэргээх бодлогуудын үр дүнд ГШХО 2020-2024 онд өссөн байна. Нийт ГШХО-ийн 56.5-82.48 хувийг уул уурхайн салбар оруулсан байна.

Инфляц 2024 онд дунджаар 6.8 хувь, оны эцэст 9.0 хувь гарлаа. Эдийн засгийн дотоод идэвхжилээс үүдэлтэйгээр эрэлтийн шалтгаантай инфляц өссөний зэрэгцээ импортын болон үйлчилгээний инфляц эрчимжсэн байна. Инфляц оны эцэст өмнөх оны мөн үеэс өсөхөд өрхийн цахилгааны төлбөр, орон сууцны түрээсийн зардал болон хувцасны үнийн өсөлт голчлон нөлөөлсөн байна. Цаашид геополитикийн тогтворгүй байдал, уур амьсгалын өөрчлөлт, тээвэр логистикийн саатлаас үүдэн импортын инфляц нэмэгдэх эрсдэлүүд хэвээр байна.

Хөрөнгийн зах зээлийн үнэлгээ 2024 оны эцэс гэхэд 12.97 их наяд төгрөгт хүрсэн бөгөөд ДНБ-д эзлэх хувь 16.21 болжээ. Энэ нь 2019 оны 7.11 хувьтай харьцуулахад 2.28 дахин өссөн үзүүлэлт юм. Хөрөнгийн зах зээлийн үнэлгээний ДНБ-д эзлэх дундаж 2015-2019 онд 7.03 хувь байсан бол 2020-2024 онд 13.24 хувь болж нэмэгдсэн байна. 2024 оны байдлаар 1,579.9 тэрбум төгрөгийн үнэт цаас зах зээлд арилжигдсан нь өмнөх оноос 2 дахин, 2020 оноос 24.2 дахин өссөн үзүүлэлт юм. Нийт арилжааны 57.8 хувийг компанийн бондын, 22.7 хувийг хувьцааны, 6.5 хувийг хөрөнгө оруулалтын сан (ХОС)-гийн нэгж эрхийн, 13.0 хувийг хөрөнгөөр баталгаажсан үнэт цаас (ХБҮЦ)-ны арилжаа тус тус эзэлж байна.

Банкны салбарын системийн нөлөө бүхий банкнуудыг хувьцаат компанийн хэлбэрт оруулах эрх зүйн зохицуулалтын үр дүнд 2022-2023 онуудад системийн гол 5 банкууд IPO хийж 470 орчим тэрбум төгрөгийг татан төвлөрүүлж, 100 хувь татан төвлөрүүлсэн хөрөнгөө салбараа хөрөнгө оруулалт хэлбэрээр зарцуулсан байна.

“Ирээдүй өв сан”-ийн эх үүсвэр нь уул уурхайн олборлолт, ашигт малтмалын боловсруулах салбарын төрийн өмчит болон төрийн өмчийн оролцоотой хуулийн этгээд дэх төрийн эзэмших хувьцаа 34 хувь хүртэлх бол тус хувьд ногдох ногдол ашгийг хуваарилахаар шинэ зохицуулалтыг үүсгэсэн. Үндэсний баялгийн сангийн тухай хууль хэрэгжиж эхэлснээс 2024 оны 11 дүгээр сарын 21-ний өдрийг хүртэл хугацаанд Хуримтлалын санд нийт 497.5 тэрбум төгрөгийн эх үүсвэрийг төвлөрүүлсэн байна.

Хөдөө аж ахуйн салбарын нэмэгдэл өртөг 2023 оны байдлаар дотоодын нийт бүтээгдэхүүн (ДНБ)-д 9.8 хувь, хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний экспорт нийт экспортын орлогын 6.4 хувийг бүрдүүлж, нийт ажиллах хүчний 24.2 хувь тус салбарт ажиллаж байна. Мал сүргийн тоо 2015-2023 онд дунджаар 2.6 хувиар өсөж, 2024 онд 57.6 сая толгой мал тоолуулсан. Цар тахлын жилүүдэд махны экспорт дунджаар 45% буурч 2020 онд 38.8 мян.тн, 2021 онд 21.8 мян.тн, 2022 онд 16.0 мян.тн, 2023 онд 80.4 мян.тн, 2024 оны 71.1 мян.тн, 2025 оны 03 дугаар сарын байдлаар 8.8 мян.тн мах, махан бүтээгдэхүүн тус тус экспортолсон. Улсын хэмжээнд 2025 онд нийт 655.5 мянган га талбайд тариалалт хийхээс үр тариа 360.7 мянган га-д, төмс 20.1 мянган га-д, хүнсний ногоо 18.8 мянган га-д, тэжээл 141.1

мянган га-д, тосны ургамал 103.7 мянган га-д, жимс жимсгэнэ 7.9 мянган га-д тус тус тариалахаар бэлтгэл ажлыг ханган ажиллаж байгаа нь өмнөх жилүүдээс өссөн үзүүлэлт юм.

Мэдээлэл, холбооны салбарын ДНБ-ны хэмжээ 2015 оноос тасралтгүй өсч 476,9 тэрбум орчим төгрөг байсан бол 2024 онд 1.6 их наяд төгрөгт хүрч Монгол улсын ДНБ-ийн 2.2%-ийг бүрдүүлж байна. Улсын хэмжээнд 2014–2024 оны хооронд мэдээлэл, холбооны салбарт оруулсан нийт хөрөнгө оруулалт тасралтгүй өсөж, 2024 онд тус салбарын хөрөнгө оруулалт 577 тэрбум төгрөгт хүрсэн байна.

Монгол улсын эдийн засаг уул уурхайн түүхий эдийн экспортод тулгуурласан бүтцээс олон тулгуурт эдийн засгийн хөгжүүлэх чиглэлд идэвх санаачлагатай ажиллаж байна. Гадаад, дотоод эдийн засгийн орчин нөхцөл амаргүй байгаа ч эдийн засгийг эрчимтэй тэлэх, бүсчилсэн хөгжлөөр дамжуулж орон нутгийн эдийн засгийн чадавхыг нэмэгдүүлж, зүүн хойд азийн эдийн засгийн интегтрацид нэгэн чухал оролцогч болохоор зорин ажиллаж байна.

Гадаад орчинд гарсан өөрчлөлтүүд бидэнд сорилт бэрхшээл, туршлага, сургамжуудын аль алиныг үлдээсэн юм.

- Эдийн засгийн өсөлт, үр ашиг чухал боловч эдийн засгийн аюулгүй байдлаа бэхжүүлэх, хоол хүнс, эм гэх мэт стратегийн бүтээгдэхүүнийг дотооддоо үйлдвэрлэх чадавхтай байх;
- Гадаад зах зээл, түүхий эдийн үнээс хараат байдлаа бууруулахын тулд боловсруулах үйлдвэр, олон тулгуурт эдийн засгийг хөгжүүлэх. Үүний тулд судалгаа хөгжүүлэлтэд илүүтэй анхаарах;
- Байгалийн баялгаас олох орлогын тодорхой хэсгээр тогтворжуулах санг байгуулж, төсвийн тогтвортой байдлыг хангах;

Эдийн засаг түргэн хөрвөх чадвартай байх, үүний тулд мэдээлэл, технологид суурилсан бизнесийг хөгжүүлэх;

2-Р БАГ

Энэхүү стратегийн хүрээнд эдийн засгийг тэлж өсөлтийг хангах эрсдэл багатай олон тулгуурт болгох, боомтын хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх, аялал жуучлал, эрчим хүч, тээврийн салбарыг хөгжүүлэх зорилтыг тавьж, хэрэгжүүлж байна. Тухайлбал, Монгол Улсын эдийн засаг 2024 оны эцэст ДНБ 4.9 хувиар өсч 2024 онд 32.1 /2015 оны зэрэгцүүлэх үнээр/ их наяд төгрөг болж, өмнөх оноос 1.5 (4.9%) их наяд төгрөгт хүрэхэд уул уурхай, олборлолтын салбарын нэмэгдэл өртөг 419.2 (10.8%) тэрбум төгрөгөөр, үйлчилгээний салбарын нэмэгдэл өртөг 0.7 (9.8%) их наяд төгрөгөөр нэмэгдсэн нь голлон нөлөөлөв.

Нэг хүнд ноогдох ДНБ 6890 ам.долларт хүрч, худалдаа үйлчилгээний салбарын идэвхжил болон татварын орлого сайн байсан нь эдийн засгийн өсөлтийг дэмжин, харин хөдөө аж ахуйн болон боловсруулах салбарын уналт өсөлтийг хязгаарлав.

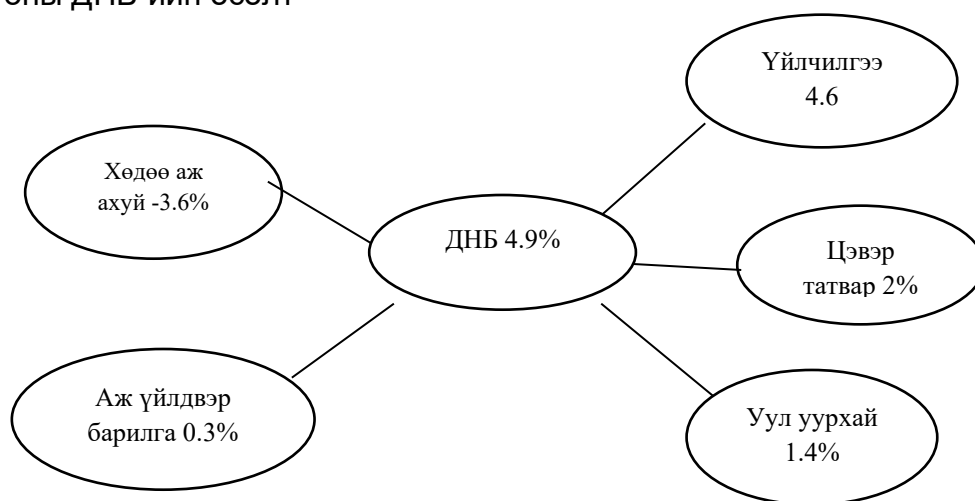
Ковид – 19 цар тахал Монгол Улсын эдийн засаг ямар эмзэг, хичнээн их хамааралтай байдгийг мэдрүүлсэн бөгөөд үүнтэй холбоотойгоор дэвшүүлсэн Шинэ сэргэлтийн бодлого нь Алсын хараа-2050 урт хугацааны хөгжлийн бодлогын эхний (5-10) жилд зайлшгүй шийдвэрлэх шаардлагатай хөгжлийн хязгаарлагч, боомилгогч хүчин зүйлсийг цаг алдалгүй гэтлэн давах, цар тахлын эдийн засгийг богино хугацаанд сэргээх зорилготой хөтөлбөр юм.

“Шинэ сэргэлтийн бодлого”-ыг хэрэгжүүлснээр урт хугацаанд эдийн засгийн өсөлт дунджаар 6 хувьд хадгалагдаж, нэг хүнд ноогдох үндэсний орлого 2 дахин нэмэгдэж, ажиллах хүчний оролцооны түвшин 65 хувьд хүрэх ба Боомтын хүчин чадлыг 3 дахин нэмэгдүүлж, эрчим хүчний эх үүсвэрийг 2 дахин өсгөхөөр төсөөлж байна. Ковидын үед эдийн засгийн өсөлт -4.6 хувь болсон байсан бол 2021 онд 1.6 хувь, 2022 онд 5 хувь, 2023 онд 7.4 хувь, 2024 онд 4.9 хувьтай болсон байна.

Бодит эдийн засгийн ДНБ 4.9 хувиар өсөхөд уул уурхайн салбар 10.8 хувь тэлж, өсөлтийн 1.4 хувийг бүрдүүлсэн бол хөдөө аж ахуйн салбар 28.7 хувиар

агшиж, нийт өсөлтийг -3.6 хувиар хязгаарлав. Барилга, цахилгаан, усан хангамжийн үйлдвэрлэл 2.5 хувиар өсөж нийт өсөлтийн 0.3 хувь, үйлчилгээний салбар /худалдаа тээвэр, үйлчилгээний бусад/ 9.8 хувиар өсөж өсөлтийн 4.8 хувийг, бүтээгдэхүүний цэвэр татвар 16.1 хувиар өсөж өсөлтийн 2.0 хувийг тус тус бүрдүүлсэн байна.

2024 оны ДНБ-ийн өсөлт

2024 онд худалдаа, үйлчилгээний салбарын идэвх сайн байж, татварын орлого нэмэгдэж эдийн засгийн өсөлтөд түлхэц болсон ч, том малын хорогдол нэмэгдсэнээс шалтгаалж хөдөө аж ахуйн салбар уналттай байгаа.

Макро эдийн засгийн тэнцвэрт байдлыг хангаж эрсдэл даах чадварыг нэмэгдүүлэх хүрээнд Засгийн Газрын хугацаа тулсан томоохон төлбөр болох Чингис бонд, Гэрэгэ бондын эргэн төлөлт хийж хүндрэлтэй өрийн дарамтыг шийдвэрлэж, бондын дахин хувиарлалтын санхүүжилтыг амжилттай хийж Монгол Улс дефилтод орох эрсдлээс гарлаа.

Улсын нэгдсэн төсвийн нийт орлого өмнөх оны мөн үеэс 36.7 хувиар буурчээ. Улсын нэгдсэн төсвийн нийт орлого, тусламжийн хэмжээ 2025 оны 1 дүгээр сарын урьдчилсан гүйцэтгэлээр 1.7 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх оны мөн үеэс 1.0 (36.7%) их наяд төгрөг, тэнцвэржүүлсэн орлого тусламжийн хэмжээ 1.7 их наяд төгрөгт хүрч, 1.1 (38.9%) их наяд төгрөгөөр тус тус буурсан байна. Нийт зарлага, эргэж төлөгдөх цэвэр зээлийн хэмжээ 2025 оны 1 дүгээр сард 2.2 их наяд төгрөгт хүрч, тэнцвэржүүлсэн тэнцэл 492.7 тэрбум төгрөгийн алдагдалтай гарчээ.

Улсын нэгдсэн төсвийн зарлага, эргэж төлөгдөх цэвэр зээлийн хэмжээ 2025 оны 1 дүгээр сард 2.2 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх оны мөн үеэс 106.4 (5.2%) тэрбум төгрөгөөр өсжээ. Зарлага өсөхөд бараа үйлчилгээний зардал өмнөх оны мөн үеэс 120.8 (23.8%) тэрбум төгрөгөөр, урсгал шилжүүлэг 137.7 (16.4%) тэрбум төгрөгөөр тус тус өссөн нь нөлөөлсөн байна. Харин хөрөнгийн зардал 162.6 (35.4%) тэрбум төгрөгөөр буурчээ.

Уул уурхайн салбар 2024 онд 10.8 хувиар өсөж нүүрс олборлолт 100.1 сая тоннд хүрч 2023 оноос 23 хувиар өссөн өсөлт, мөн зэсийн баяжмалын үйлдвэрлэл 12 хувиар, төмрийн хүдэр, төмрийн хүдрийн баяжмал 32 хувиар нэмэгдсэн зэрэг нь эерэгээр нөлөөлж харин алт болон газрын тосны олборлолт тус тус 14 болон 15

хувиар буурч салбарын өсөлтөд сөргөөр нөлөөлжээ.

Хөдөө аж ахуйн салбар 2024 онд 28.7 хувиар агшив. Том малын зүй бус хорогдол 9.4 сая толгойд хүрч 2023 оноос 4.4 сая толгойгоор нэмэгдсэн бөгөөд энэ нь 2024 оны эхэнд тоологдсон нийт малын 14.5 хувьд хүрч хөдөө аж ахуйн салбарын үйлдвэрлэл жил дараалан буурлаа. Нийт малын тоо 57.6 сая толгой болж 2015 онтой ойролцоо түвшинд хүрэв. Нийт тариалсан талбай өнгөрсөн оноос 15 хувиар, хураасан улаан буудай 5.4 хувиар тус тус буурлаа.

Монголын нийгмийн хөгжилд ажиллах хүчний оролцооны түвшин 62.2 хувь болж өмнөх оны мөн үеэс 1.7 нэгж хувиар өсөх хандлагатай байна. Үндэсний статистикийн хорооны судалгаагаар 2024 оны 4 дүгээр улирлын дүнгээр улсын хэмжээнд 15 ба түүнээс дээш насны нийт хүн амын 62.2 (1.4 сая) хувь нь ажиллах хүч, 37.8 (869.2 мянга) хувь нь ажиллах хүчнээс гадуурх хүн ам байна гэж үзжээ. Нийт 1.4 сая ажиллах хүчний 94.9 (1.3 сая) хувийг ажиллагч, 5.3 (75.4 мянга) хувийг ажилгүй иргэн бүрдүүлж байна. Харин ажиллах хүчнээс гадуурх 869.2 мянган хүн байгаагийн 1.3 (10.9 мянга) хувь нь боломжит ажиллах хүч буюу ажил хийх хүсэлтэй ч тодорхой шалтгаанаар ажил хайгаагүй эсвэл шууд ажил хийх боломжгүй байгаа хүн ам байв. Хөдөлмөр эрхлэлтийн түвшин 2024 оны 4-р улирлын байдлаар 58.9 хувь болж, өмнөх оны мөн үеэс 0.7 нэгж хувиар өсөж, өмнөх улирлаас 0.3 нэгж хувиар буурсан байна. Хөдөлмөр эрхлэлтийн хэрэгцээ бүрэн хангагдаагүй байдлыг илэрхийлэх хөдөлмөрийн дутуу ашиглалтын нийлмэл түвшин 6.1 хувь болж, өмнөх оны мөн үеэс 1.8 нэгж хувиар, өмнөх улирлаас 1.4 нэгж хувиар буурсан байна. Харин ажилгүйдлийн түвшин өмнөх оны мөн үеэс 1.4 нэгж хувиар нэмэгдэж, өмнөх улирлаас 0.8 нэгж хувиар буурч, 5.3 хувьд хүрчээ.

Манай улсын ядуурлын түвшин 2019 онд 28.4% байсан бол 2022 оны байдлаар 27.1% болжээ. Дундаж давхрага бол аливаа улс орны хөгжлийн тулгуур үзүүлэлт бөгөөд дундаж давхаргын эгнээг тэлэх, түүний бүх талын эрдслийг бууруулж хамгаалахад чиглэсэн арга хэмжээ хэрэгжүүлж иржээ.

Инфляцын түвшин буюу хэрэглээний бараа, үйлчилгээний үнэ 2024 оны 1 дүгээр сард 7.6 хувь байсан бол 2025 оны 1 дүгээр сард 9.6 хувь болж, өсөлтийн хурдац өмнөх оны үеэс 2.0 нэгж хувиар өссөн байна. Улсын инфляцад бензин, түлшнээс бусад импортын барааны үнэ 2.9 нэгж хувиар (30.6%), мах хатуу түлшнээс бусад дотоодын барааны үнэ 5.1 нэгж хувиар (53.2%) тус тус нөлөөлсөн байна. Инфляц 2025 оны 1 дүгээр сард 9.6 хувь гарсны 2.7 (27.8%) нэгж хувь нь импортын барааны үнийн өсөлтөөс голлон шалтгаалсан байна. Хэрэглээний бараа, үйлчилгээний үнэ Улаанбаатар хотод 2025 оны 1 дүгээр сард 2024 оны 12 сараас 1.3 хувиар, өмнөх оны мөн үеэс 9.7 хувиар өсжээ.

Монгол Улс 2025 оны 1 дүгээр сард нийт 108 улстай худалдаа хийж, **гадаад худалдааны нийт бараа эргэлт** 2.0 тэрбум ам.долларт хүрсэн байна. Үүнээс экспорт 1.0 тэрбум ам.доллар, импорт 973.2 сая ам.долларт хүрч, тэнцэл 46.0 сая ам.долларын ашигтай гарчээ.

Экспорт 2022 онд 12538.6 сая ам.доллар, 2023 онд 15186.9 ам.доллар, 2024 онд 15783.4 ам.доллараар тус тус өсөж ирсэн боловч 2025 оны 1-р улиралд өмнөх оны мөн үеэс 19.5 хувиар буурах хандлагатай боллоо. Экспорт 2025 оны 1 дүгээр

сард өмнөх оны мөн үеэс 247.2 сая ам доллараар буурахад нүүрс 340.2 сая ам.доллар, мал амьтны самнасан үс хялгас 10.6 сая ам.доллар, төмрийн хүдэр , баяжмал 6.0 сая ам.доллараар тус тус голлон нөлөөлжээ. Харин аль 50.2 сая ам.доллар, зэсийн хүдэр ба баяжмал 43.4 сая ам.доллараар өссөн байна. Бараа үйлчилгээний экспорт 2023 оноос 0.7 хувиар, хэрэглээ хөрөнгө оруулалт идэвхжиснээр импорт 17.7 хувиар өслөө.

Импорт өмнөх оны мөн үеэс 38.6 сая ам доллараар өсөхөд дизелийн түлш 19.7 сая ам.доллар, суудлын автомашин 19.5 сая ам.доллар, тээврийн хэрэгслийн сэлбэг, эд анги 18.0 сая ам.доллар, ачааны авто машин 11.8 сая ам.доллараар тус тус өссөн нь голлон нөлөөлжээ. Харин нийтийн тээврийн хэрэгсэл 39.5 сая ам.доллараар буурсан байна.

Эдийн засгийн шалгуур үзүүлэлтүүдийн мэдээлэл

Эдийн засгийн дүгнэлтийг хийхийн тулд юуны өмнө шалгуур үзүүлэлтүүдийг 2015-2019 онууд болон 2020-2024 онууд гэсэн 2 үеэр авч үзэж, үе тус бүрийн дунжийг тооцоолж гаргав. (хүснэгт 1, хүснэгт2-ийг үз.)

Таван жилийн үечлэлтэй энэ 2 үе дэх шалгуур үзүүлэлтүүдийн дундаж утгыг харьцуулан өсөлт, өөрчлөлтийг тооцож дүгнэв.

Хүснэгт 1

**“АЛСЫН ХАРАА-2050” МОНГОЛ УЛСЫН УРТ ХУГАЦААНЫ ЭДИЙН ЗАСГИЙН
ХӨГЖЛИЙН БОДЛОГЫН ШАЛГУУР ҮЗҮҮЛЭЛТҮҮДИЙН 2015-2019 ОНЫ
ГҮЙЦЭТГЭЛ, ДУНДАЖ**

Шалгуур үзүүлэлт	Хэмжих нэгж	2015	2016	2017	2018	2019	Дундаж
ДНБ	тэрбум \$	11,619	11,181	11,48	13,1	14,2	12,316
Нэг хүнд ногдох ДНБ-ний хэмжээ	\$	3838.9	3619.9	3645.9	4107.6	4348	3912.1
Эдийн засгийн жилийн дундаж өсөлт	хувь	2.4	1.5	5.6	7.7	5.6	4.56
Инфляци	хувь	1.9	1.1	6.4	8.1	7.3	4.96
Уул уурхайн салбарын ДНБ-нд эзлэх хувь	хувь	18.6	20.7	25.8	26.4	25.8	23.46
Боловсруулах аж үйлдвэрийн салбарын ДНБ-нд эзлэх хувь	хувь	8.5	8.1	8.4	8.5	8.6	8.42
Тээвэр агуулахын салбарын ДНБ-нд эзлэх хувь	хувь	5.2	5.2	4.6	4.7	4.4	4.82

Хүн амын хэрэгцээнд нийлүүлж байгаа үйлдвэрлэлийн аргаар боловсруулж байгаа махны нийт махны хэрэглээнд эзлэх хувь	хувь	10	7.89				
Хүн амын хэрэгцээнд нийлүүлж байгаа үйлдвэрлэлийн аргаар боловсруулж байгаа сүүний нийт сүүний хэрэглээнд эзлэх хувь	хувь	170.4	33.8				
Гол нэр, төрлийн шатахууны хэрэгцээг Евро 5 стандартад нийцүүлэн дотоодоос хангах хувь	хувь	20.6	0	16			
Импорт	сая \$	3,797	3,339	4,337	5,875	6,128	4,695.2
Экспорт	сая \$	4,669	4,916	6,201	7,012	7,620	6,083.6
Хүлээн авсан гадаад жуулчдын тоо	Мянган хүн	386.2	404.16	469.31	529.37	577.3	473.27
Бизнесийн орчны судалгааны ерөнхий үзүүлэлтийн үнэлгээ	нэгж	0	2.68				
Ядуурлын түвшин	хувь		27.1		28.4		27.75

Хүснэгт 2

**“АЛСЫН ХАРАА-2050” МОНГОЛ УЛСЫН УРТ ХУГАЦААНЫ ЭДИЙН ЗАСГИЙН
ХӨГЖЛИЙН БОДЛОГЫН ШАЛГУУР ҮЗҮҮЛЭЛТҮҮДИЙН 2020-2024 ОНЫ
ГҮЙЦЭТГЭЛ, ДУНДАЖ**

Шалгуур үзүүлэлт	Хэмж их нэгж	2020	2021	2022	2023	2024	Дунд аж	2025*
ДНБ	тэрбу м \$	13,3	15,28	17,15	20,33	23,58	17,92 8	23,9
Нэг хүнд ногдох ДНБ-ний хэмжээ	\$	4001	4518	4994	5839	6890	5248. 4	6520
Эдийн засгийн жилийн дундаж өсөлт	хувь	-4.6	1.6	5	7.4	4.9	2.86	6
Инфляци	хувь		13.4	14.5	7.9	9.1	11.23	6
Уул уурхайн салбарын ДНБ- нд эзлэх хувь	хувь	24.1	25.4	23.6	28.7	27.9	25.94	30.6
Боловсруулах аж үйлдвэрийн салбарын ДНБ- нд эзлэх хувь	хувь	9.2	8.5	8.6	7.3	6.7	8.06	12
Тээвэр агуулахын салбарын ДНБ- нд эзлэх хувь	хувь	3.6	3.8	4.8	5.6	5.8	4.72	5.1
Хүн амын хэрэгцээнд нийлүүлж байгаа үйлдвэрлэлийн аргаар боловсруулсан махны нийт махны хэрэглээнд эзлэх хувь	хувь							50
Хүн амын хэрэгцээнд нийлүүлж байгаа үйлдвэрлэлийн аргаар боловсруулж байгаа сүүний	хувь							30

нийт сүүний хэрэглээнд эзлэх хувь								
Гол нэр, төрлийн шатахууны хэрэгцээг Евро 5 стандартад нийцүүлэн дотоодоос хангах хувь	хувь							70
Импорт	сая \$	5,299	6,845	8,704	9,250	11,615	8,342.6	
Экспорт	сая \$	7,576	9,241	12,539	15,187	15,783	12,065.2	7011.8
Хүлээн авсан гадаад жуулчдын тоо	мянган хүн	58.6	33.1	286.28	594.01	727.39	339.88	1
Бизнесийн орчны судалгааны ерөнхий үзүүлэлтийн үнэлгээ	нэгж							3.5
Ядуурлын түвшин	хувь	27.8		27.1	27.1		27.33	20

Шалгуур үзүүлэлтүүдийн өмнөх 5 жилийн дундаж утгатай, сүүлийн 5 жилийн дундаж утгыг (хүснэгт 1, хүснэгт 2 үз.) харьцуулж үзэхэд ДНБ 1.46 дахин их, Уул уурхайн салбарын ДНБ-нд эзлэх хувь 2.48 хувиар илүү, Боловсруулах аж үйлдвэрийн салбарын ДНБ-нд эзлэх хувь 0.54 хувиар буурсан, Тээвэр агуулахын салбарын ДНБ-нд эзлэх хувь 0.1 хувиар буурсан нь Уул уурхайн салбарын ДНБ-нд эзлэх хувь өссөнтэй холбоотой байна.

Харин нэг хүнд ногдох ДНБ-ний хэмжээ 1.34 дахин их байгаа боловч, эдийн засгийн жилийн дундаж өсөлт 2.74% -иар бага байгаа нь ковидтой холбоотой юм. Ковидын шууд нөлөөгөөр 2020 онд эдийн засгийн жилийн дундаж өсөлт 4.6 хувиар унасан боловч, Засгийн газраас авч хэрэгжүүлсэн бодлого, арга хэмжээний үр дүнд 2021 онд эдийн засгийн жилийн дундаж өсөлт 1.6 хувь болон сэргэж, эдийн засгийн цаашдын өсөлт хангагдсан байна. Тухайлбал, экспортын жилийн дундаж, өмнөх 5 жилийн дунджаас 5,981.56 сая доллароор, импорт 3647.4 доллароор тус тус илүү байгаа бөгөөд гадаад худалдааны тэнцэл жил бүр эерэг байна.

Харин инфляци өсөлттэй буюу 2.62%-иар илүү байгаа боловч, ядуурлын түвшин 1.67 % -иар буурсан байна. Эдийн засгийн болон засаглалын шалгуур үзүүлэлт болохын хувьд ядуурлын түвшинг 2 жилд биш, жил бүр гаргаж байх шаардлагатай байна. Түүнчлэн хүснэгтийн онгорхой нүднүүд дэх шалгуур үзүүлэлтүүдийн статистик олдохгүй байна.

3.4.1 Чинээлэг Монгол

Зорилт. Макро эдийн засгийн тогтвортой орчныг бүрдүүлж, дундаж давхаргыг нийгмийн зонхилох бүлэг болгох зорилтыг дэвшүүлсэн байна. Энэ зорилтод хүрэхийн тулд засгийн газрын хугацаа тулсан гадаад өр, төлбөрийг макро эдийн засгийн тогтвортой байдлыг алдагдуулахгүйгээр шийдвэрлэж, үр ашгийг дээшлүүлэх, макро эдийн засгийн тэнцвэрт байдлыг хангаж, эрсдэл даах чадварыг нэмэгдүүлэхээр ажиллаж байна.

Дундаж давхаргыг нийгмийн зонхилох бүлэг болгоход макро эдийн засгийн тогтвортой орчин зайлшгүй чухал болоод байна. Бүрэн ажил эрхлэлттэй, инфляцын түвшин бага, төсөв алдагдалгүй, улсын өрийн түвшин тогтвортой, төлбөрийн тэнцэл хангагдсан, гадаад валютын ханшийн огцом хэлбэлзэлгүй макро эдийн засгийн тогтвортой орчин бүрдүүлэх ёстой юм. Энэ нь “Чинээлэг Монгол” зорилтын үндэс суурь нь болно.

Өрийн хэмжээ /сая ам.доллар/

Үзүүлэлтүүд	2015	2016	2017	2018	2019
Нийт гадаад өр	22,717.8 2	24,624. 5	27,492.6 6	28,714.8 9	30,702.2 9
Засгийн газрын өр	3,759.86	4,868.6 1	7,320.98	7,184.19	7,806.2
Төвбанк	1,959.64	1,790.7 5	2,025.08	2,030.22	1,984.69
Хадгаламжийн байгууллага (Төв банкнаас бусад)	2,128.5	2,417.3 8	2,194.26	2,230.37	2,137.95
Бусад салбарууд	3,748.95	8,121.4 9	7,955.84	8,041.87	8,407.24
Шууд хөрөнгө оруулалт: Компани хоорондын зээллэг	11,120.8 6	7,426.2 8	7,996.49	9,228.23	10,366.2 1

Манай улсын нийт гадаад өр 2015 онд 22.7 тэрбум ам.доллар байсан бол 2019 оны байлаар 30.7 тэрбум ам.доллар болж 35 хувиар өссөн дүнтэй байна. Үүнд Засгийн газрын өр 2 дахин, бусад салбарын өр 2.2 дахин өссөн нь нөлөөлсөн байна.

Үзүүлэлтүүд	2020	2021	2022	2023	2024
Нийт гадаад өр	32,361.8 3	33,805. 5	33,344.8 2	34,569. 5	37,117. 3
Засгийн газрын өр	8,653.84	8,454.2 3	8,012.47	8,105.1	7,884.6
Төвбанк	2,220.99	2,610.0 4	2,178.95	1,784.8	1,086.3

Хадгаламжийн байгууллага (Төв банкнаас бусад)	1,650.9	1,626.5 2	1,532.56	1,733.2	2,657
Бусад салбарууд	8,430.23	8,842.5 1	8,436.01	7,865.8	8,235.1
Шууд хөрөнгө оруулалт: Компани хоорондын зээллэг	11,405.8 7	12,272. 2	13,184.8 3	15,080. 6	17,254. 3

Дээрх хүснэгтээс харахад 2020 онд нийт гадаад өр 32.4 тэрбум ам.доллар байсан бол 2024 оны эцсийн байдлаар 37.1 тэрбум ам.доллар болж 14.7 хувь өссөн байна. Үүнд шууд хөрөнгө оруулалт буюу компани хоорондын зээллэг 51.3 хувиар өссөн нь шууд нөлөөлсөн бол бусад үзүүлэлтүүд тодорхой түвшинд буурсан дүнтэй байна. Засгийн газрын өр 2020 оныг дуустал өсөлттэй бол 2021 оноос буурсан дүнтэй байгаа нь зээлийн эргэн төлөлт хийгдэж байгаатай шууд холбоотой юм. Тухайлбал, 2024 оны эхний улиралд Засгийн газрын өрийн үндсэн төлбөрт 958.3 тэрбум төгрөг, хүүгийн төлбөрт 400.2 тэрбум төгрөг төлөгдсөн нь 2024 онд засгийн гарын өр буурахад нөлөөлсөн байна.

3.4.2 Эдийн засгийн тэргүүлэх чиглэлүүд

Зорилт: Эдийн засгийн тэргүүлэх салбаруудыг хөгжүүлж, экспортын баримжаатай эдийн засгийг бий болгоно.

I үе шат | 2021-2030

Эдийн засгийн бүтцийн шинэчлэлийг эхлүүлж, өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх, импортыг орлох болон экспортод чиглэсэн хүнд, хөнгөн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх үе

3.4.2.1. Аялал жуулчлал

Аялал жуулчлалын салбар Ковид 19 цар тахлын улмаас салбарын орлого 2020 онд 90%-иар буурч, 49 сая ам.долларт хүрсэн. Тус салбарт 1,300 гаруй аж ахуйн нэгж, 88,000 гаруй хүн ажиллаж байсан бөгөөд эдгээрийн орлого, ажлын байрыг хадгалах сорилтууд тулгарч байсан.

2021 оны 10-р сарын 1-нээс эхлэн цахим визийн системийг нэвтрүүлж, дэлхийн 30 гаруй орны иргэдэд жуулчин, соёл урлаг, спортын тэмцээн уралдаанд оролцох, дамжин өнгөрөх зэрэг ангиллын визийг цахимаар мэдүүлэх боломжийг бүрдүүлсэн. Тухайн оны арваннэгдүгээр сард БОАЖ-ын сайдын тушаалаар "Аялал жуулчлалыг сэргээх стратеги төлөвлөгөө боловсруулах ажлын хэсэг" байгуулагдаж, салбарын нөхцөл байдлыг сайжруулах, цаашлаад 2022 оноос уналтад орсон аялал жуулчлалын салбарыг бүрэн сэргээхээр ажиллаж эхэлсэн. Үүний нэг ажил бол Хилийн нээлттэй байдлыг ашиглан гадаадын жуулчдыг дахин татах бодлого хэрэгжүүлсэн бөгөөд 2023 онд "Нэг сая жуулчин" хөтөлбөрийг зарласан. Үүний хүрээнд маркетингийн идэвхтэй сурталчилгаа, олон улсын аялал жуулчлалын үзэсгэлэнд оролцох зэрэг арга хэмжээг хэрэгжүүлсэн.

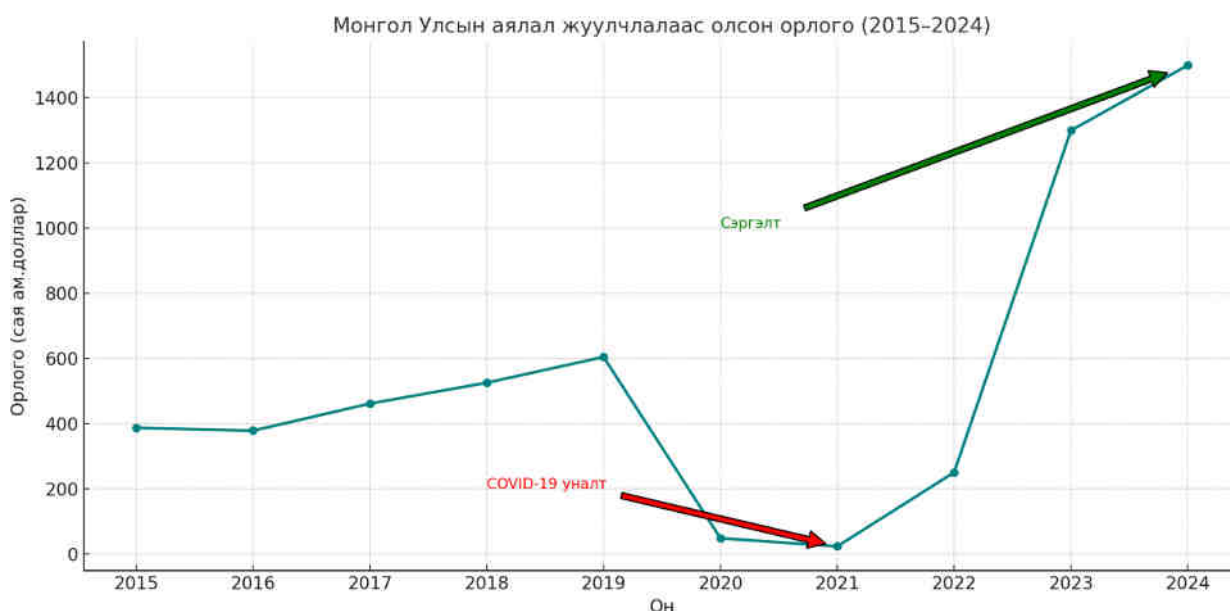
Аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний чанарыг сайжруулахын тулд үндэсний онцлогтой, соёл, байгаль, адал явдалт аяллын бүтээгдэхүүнүүдийг хөгжүүлэх, Аялал жуулчлалын компанийн үйл ажиллагааг стандартжуулах, хөтөч, зочид буудлын ажилтнуудын сургалтад хамруулах зэрэг үндэсний хэмжээний томоохон ажлуудыг хэрэгжүүлж ирсэн байна. Мөн 34 орны иргэдийг Монголд 30 хүртэл хоног визгүй зорчуулах шийдвэр гарсан (2023 оны 1-р сарын 4-нөөс эхлэн), агаарын тээврийн салбарт “Хүртээмжтэй тээвэр” бодлого хэрэгжүүлж, нислэгийн тоо, чиглэлийг нэмэгдүүлсэн нь үр дүнгээ өгсөн.

Үүний үр дүнд 2024 оны эцсийн байдлаар манай улс 809,000 орчим жуулчин хүлээн авч, 1.5 тэмрбум ам.долларын орлого төвлөрүүлсэн байна.

Аялал жуулчлалын салбарын орлого жилээр (ам. доллар)

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Аялал жуулчлалаас олсон орлого	387.4 сая	379 сая	462 сая	526 сая	605 сая	49 сая	24 сая	251 сая	1.3 тэрбум	1.5 тэрбум

Монгол Улсын ирсэн жуулчдын тоо

Монгол Улсад ирж буй жуулчдын тоо сүүлийн жилүүдэд тогтмол нэмэгдэж 2015 онд 386 204 байсан бол 2018 онд 529 370, 2019 онд нийт 577 262 жуулчин ирж өмнөх оноос 47 902-оор буюу 9%-иар өссөн ба салбарын орлого өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 607 231 369 ам.доллар буюу 10%-иар өсөлттэй байсан. Харин 2023 оны байдлаар 651 061 жуулчин ирж өмнөх оноос 73,799 өөр буюу 8%-иар өссөн ба салбарын орлого 1.2 тэрбум ам.доллар буюу 50 орчим хувиар өссөн байна. Дэлхий нийтэд тархаад буй “Ковид-19” цар тахлаас үүдэлтэй Монгол Улсын аялал жуулчлалын салбар 2020 онд “0” зогсолт хийсэн ба нийт 57,825 жуулчин ирж, өмнөх

оны мөн үеэс 90%-иар буурсан бол, аялал жуулчлалын салбараас 43 сая ам.долларын орлого олсон нь өмнөх оноос даруй 93%-иар буурсан үзүүлттэй байна.

Улсын хилээр орсон зорчигчдын байршлын мэдээлэл (2023)

№	Боомтын нэр	Хувь (%)
1	Чингис хаан	26.3
2	Алтанбулаг	10.9
3	Гашуун сухайт	12.5
4	Замын-Үүд	27.6
5	Шивээхүрэн	5.9
6	Цагааннуур	3.3
7	Бусад боомт	13.5

Дээрх хүснэгтээс харахад манай орны хувьд Замын – Үүдийн боомт голлох ачааллыг авсан хэвээр байгаа боловч “Шинэ сэргэлт”-ийн бодлогын хүрээнд хэрэгжүүлсэн арга хэмжээний нөлөөгөөр бусад боомтуудын үйл ажиллагаа идэвхижиж байгаа нь харагдаж байна.

Дүгнэлт

Ийнхүү 2019 онд буюу цар тахлын өмнөхөн манай улс хамгийн ихдээ жилд 577.300 жуулчин гадаад улсаас хүлээн авч, жуулчдаас 607 сая ам.долларын экспортын орлогыг олж, ДНБ-ий 7.2 хувийг эзэлж, 88.000 хүнийг ажлын байраар хангаж байжээ. Тэгвэл 2023 онд 650 гаруй мянган гадны жуулчин хүрэлцэн ирж, дотоодын эдийн засагт 1.2 тэрбум ам.доллар буюу 4.4 их наяд төгрөгийн орлогыг бүрдүүлсэн. Харин 2024 онд 810 орчим мянган гадаадын зорчигч Монгол Улсад хүрэлцэн ирж, 1.5 тэрбум ам.долларыг улсын эдийн засагт оруулсан гэж Аялал жуулчлалын үндэсний хорооноос мэдээлсэн байдаг. Ингэснээр салбарын орлогын гүйцэтгэл 65 хувиар өсч, нэг сая жуулчин хүлээж авах зорилт 81 хувь хангагдсан үзүүлэлттэй байна.

Цар тахлын өмнө аялал жуулчлалын салбар нь ДНБ-ийн бараг 8 орчим орчим хувийг эзэлдэг байсан авч өнгөрсөн 2024 онд 4 хувь, 88.000 ажлын байр нь 2024 онд буюу жуулчдын тоо 2022 онтойгоо харьцуулахад бараг 3 дахин нэмэгдсэн гэсэн авч ажлын байрны тоо 28.000-аас хэтрэхгүй байна.

Аялал жуулчлалаас олж буй орлогыг 2018 онд Монгол банкнаас гаргаж байсан нэг жуулчнаас олох орлогыг 2000 орчим ам.доллар хэмээн үзэж байсан жишиг үзүүлэлтэйр шууд тооцож 2024 онд 800.000 жуулчнаас 1.6 тэрбум ам доллар олсон, 2030 онд 2 сая жуулчнаас 4 тэрбум ам.доллар олосон хэмээх харьцангуй гэнэн төсөөллийг бий болгож буйг анхаарах хэрэгтэй.

Ялангуяа гадны агаарын хөлгийг нээлтэй бодлогоор Монгол Улс руу гадаад улсаас эхлэлтэйгээр хямдаар нисгэх нь жуулчдын тоон үзүүлэлтэд эерэгээр нөлөөлж буй мэт боловч үнэн хэрэг дээрээ Монгол Улсад үлдэх эдийн засгийн бодит үзүүлэлтэд сөргөөр нөлөөлж байна. Тухайлбал, нэг жуулчнаас орж буй 2000 ам.долларын ихэнхи хэсэг нь гадны багц аяллын үйлчилгээнд төлөгдөж, орон нутагт

орох орлого нь багц аяллынхаа 10 хүрэхгүй хувийг эзэлж буй нь аялал жуулчлалын шууд худалдан авалт, орлого, ажлын байрны тоо, хөрөнгө оруулалтын бодит үр дүн Монгол Улсын дотоод аж ахуй нэгж, орон нутгийн иргэдэд эерэгээр нөлөөлөхгүй байгааг анхаарах хэрэгтэй.

Түүнчлэн аялал жуулчлалын экспорт, импортын харьцаа алдагдаж, хүлээн авч буй гадны жуулчид, тэднээс олох цэвэр ашиг орлогоосоо илүү Монгол хүмүүс гадагшаа аялах, улмаар валютыг гадагш зарцуулах буюу экспортыг хийж буй нь анхаарах зайлшгүй үзүүлэлт юм. Тухайлбал, монголчуудын гадаад улсад аялсан тоо 2020 онд 270 орчим мянга, 2023 онд 1.4 орчим сая хүрч, 2024 онд давхардсан тоогоор 3.5 саяд хүрчээ.

Он	Монголчуудын гадаадад аялсан тоо
2020 он	268,930
2021 он	121,188
2022 он	324,467
2023 он	1,382,097
2024 он	3,498,718

Хүснэгт. Монголчуудын гадаад аялалын тоо

Монгол Улсын аялал жуулчлалын нийлүүлэлтийн бүтэц нь хямд олон тооны жуулчдаас өндөр үнэтэй, олон хоногийн аялал хүртлэх олон янзын сегмент, төрлөөс бүрдсэн байдаг. Жуулчдын тоог чухалчилсан салбарын зорилго нь өндөр үр ашигтай ирвэс харах, бүргэдийн, тул загсны спорт аялал болон адал явдалт эко зэрэг дэлхийд ховор онцгой аяллын нөөц, эх сурвалж, нийлүүлэлтийн бүсийг ерөнхийлөн бүдгэрүүлж байна. Монгол дах аяллын нийлүүлэлтийн 82 хувь нь манай улсын жуулчны компаниудаар үйлчлүүлэн явагдаж байсан бол 2024 онд 50 хүрэхгүй хувьтай болж, өндөр үнэтэй аяллын эзлэх хувь даруй 38 хувиар буурсан нь анхаарал татаж байна.

Аялал жуулчлалын салбарыг бүсчилсэн хөгжлийн тухайлсан бодлоготой уялдуулж нарийвчилсан “зөөлөн дэд бүтцийн” олон талт менежментээр, шууд үлдэх ашиг орлогыг нэмэгдүүлэн тогтвортойгоор өсгөх ажил илтэд орхигдож байна. Түүнчлэн салбарын хатуу дэд бүтцийн бодлого ч цаашид дэвшүүлж буй тооны жуулчдыг хүлээн авахад хангалттай бус байгааг анхаарах хэрэгтэй.

Улсын хэмжээнд 492 зочид буудал, 486 дэн буудал, 922 жуулчны бааз бүртгэлтэй байдаг. Эдгээр нь нийт 35,560 ор хоногтой. Харин өвлийн улиралд 145 жуулчны бааз ажилладаг гэж бүртгүүлснээс 2023 онд 55 бааз л ажиллаж, 3500 ор хоногийн хүчин чадалтай байх жишээтэй. Мөн 1-2 сая жуулчин хүлээж авахад энэ салбарт ажиллах боловсон хүчин маш их дутагдалтай байна. Зочид буудалд 18,680, тур операторт 22,480, амралт жуулчны баазад 10,500, ресторан кофе шопт 14,280, салбарын бусад аж ахуйн нэгжид 14,280 хүн гээд нийт 88,700 хүн ажиллах

шаардлагатай хэмээж буй авч өнгөрсөн онд 28,000 хүн салбарт ажиллаж, цаашид нарийн мэргэжлийн, улиралын, цагийн ажлын болон гаднаас тухайлсан экспертийг оруулах бодлогууд илтэд үгүйлэгдэж байгаа онцлох хэрэгтэй.

3.4.2.2. Тээвэр логистик

Эдийн засгийн нийлүүлэлтэд хүчтэй нөлөөлж, урт хугацааны өрсөлдөх чадвар, бүтээмжийг дэмждэг дэд бүтэц, үйлчилгээний зам тээвэр, логистикийн салбар болохын хувьд Алсын хараа-2050 бодлогын баримт бичгийн уг салбрын эхний шатны зорилго дэвшигдсэн. Энэ хүрээнд экспортын бүтээгдэхүүнээ хямд өртгөөр, хүйтэн хэлхээний системээр байгаль экологид хор хөнөөлгүй, шуурхай тээвэрлэх үндэсний тээвэр, логистик, хилийн боомтын нэвтрүүлэх хүчин чадлыг нэмэгдүүлэхэд чиглэгдсэн олон талт зорилтууд тодорхойлогдсон.

COVID-19 цар тахал дэлхий даяар болон манай орны эдийн засагт сөргөөр нөлөөлж, өсөлт саарсан үед Монгол Улсын Засгийн газар эдийн засгаа хүндрэлээс хурдан гаргах, өөрийн орны хараат бус байдлыг бэхжүүлэх зорилгоор ЗГ-ын шинэ сэргэлтийн бодлогыг 2021 онд санаачилж, Улсын Их Хурлаар батлуулсан билээ. Ингэснээр улс орны хөгжлийг хязгаарлагч хүчин зүйлс (хилийн боомт, дэд бүтэц, эрчим хүчний хомсдол гэх мэт)-ийг шуурхай шийдвэрлэж, “Алсын хараа-2050” бодлогыг, түүний дотор тээвэр, логистикийн хөгжлийг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх нөхцөл бүрдүүлэх үйл явцыг хурдасгасан. Мөн энэ үе нь Монгол улсын тонтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал – 2030 хөтөлбрийн 2 дахь шат болж байгаагаараа онцлог байна.

Эдийн засгийн тэргүүлэх салбруудыг хөгжүүлж, экспортын баримжаатай эдийн засгийг бий болгоно.

Алсын хараа – 2050 бодлогын баримт бичигт тусгаснаар: ДНБ-д салбарын эзлэх суурь түвшин 4.6% байсан бол 2024 оны үзүүлэлтээр 5.8% болсон нь харьцангуй өсөлттэй байсныг харуулж байна. Уг үзүүлэлтээрээ 2030 оны зорилтыг хангасан байгаа нь нэг талаас сайн үр дүн болсныг харуулж байгаагийн хамт нөгөө талаас анхны төлөвлөлтийн үндэслэл сайн байгаагүйг ч тодорхойлох боломжтой. 2015 оноос хойшхи 10 жилийг авч үзэхэд эхний 5 жилд салбарын үзүүлэлт буурах хандлагатай явж ирсэн бол 2020, 2021 онуудад цар тахлын нөлөөгөөр гадаад худалдаанд төмөр замаас өөр тээврийн хэрэгсэл ашиглагдахаа больсон нь салбарын үзүүлэлтийг ихээхэн бууруулсан. Харин 2022 оноос хойш салбарын бүх төрлийн тээвэрлэлтийн үйл ажиллагаа сэргэсэн төдийгүй макро эдийн засагт оруулах хувь нэмэр нь эрс нэмэгдэж чадсан байна.

Хүснэгт.... Тээвэр, агуулахын аж ахуйн ДНБ-д эзлэх хувь

Үзүүлэлт	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Тээвэр, агуулахын аж ахуйн ДНБ-д эзлэх хувь	5.2	5.2	4.7	4.6	4.4	3.6	3.8	4.8	5.6	5.8

Эх сурвалж: www.1212.mn /макро эдийн засаг/

2023 оны ҮСГ-ын мэдээгээр Үйлдвэрлэлийн аргаар тооцсон дотоодын нийт бүтээгдэхүүн (ДНБ) 70.4 их наяд төгрөг болсны 3.9 (5.6%) их наяд төгрөг нь тээвэр, агуулахын салбарт ногдож байна. Дээрх хувийн жингийн үзүүлэлтүүдийг салбарын үйл ажиллагааны үзүүлэлттэй холбон 2023 оныг хүртэлх мэдээллийг графикаар харуулвал дараахь байдалтай байна

Зураг..... Салбрын үйл ажиллагааны үзүүлэлтүүдийн ба ДНБ-д эзлэх хувийн жингийн динамик

Эх сурвалж : ЗТХЯ-ны статистик мэдээлэл

Ачаа тээврийн үзүүлэлт сүүлийн 10 жилд 4.1 дахин, түүний дотор 2018 оны суурь түвшингээс 1.92 дахин өссөн байна.

Хүснэгт.....2015-2024 оны бүх төрлийн ачаа тээвэрлэлтийн хэмжээ, мян тн

Үзүүлэлт	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Тээсэн ачаа, мянган тонн	32,1 97.3	40,4 00.2	53,9 83.4	67,80 2.88	68,9 97.5	62,0 99.3	51,6 91.5	63,8 05.5	106,4 37.2	131,0 74.9
төмөр замын	19,1 50.8	19,9 89.1	22,7 65.1	25,76 3.3	28,1 43	31,6 41.6	33,7 14.7	30,7 17	36,49 7.7	45,89 9.1
авто	13,0 43.7	20,4 06.2	31,2 12.9	42,03 3.78	40,8 48.8	30,4 55	17,9 70.3	33,0 75.6	69,93 0.9	85,16 5.5
агаарын	2.8	4.9	5.37	5.75	5.8	2.7	6.4	12.9	8.6	10.4
Зорчигчдын тоо, сая хүн	260. 3	264. 4	216. 1	197.0 1	173	126. 5	107. 1	146. 3	147	149.4
төмөр замын	2.8	2.7	2.63	2.6	2.9	2	0.4	2.4	2.2	2.1
авто	256. 5	260. 7	212. 2	193	168. 4	124. 1	106. 5	143	143.1	145.1

агаарын	1	1	1.25	1.4	1.6	0.4	0.2	1	1.7	2.2

Эх сурвалж: www.1212.mn /тээвэр/

Харин дээрхи судалгаанаас харахад зорчигч тээвэр агаарын тээврээс бусад төрлөөр байнга бууралттай явж ирсэн байгаа нь зорчигч тээврийн зах зээлд гарч байгаа хандлага болох төлөвтэй байна. Иймээс ирэх жилүүдэд ч төмөр зам, авто замын нийтийн тээврээр зорчих зорчигчдын тоо нэг их нэмэгдэхгүй байх, харин агаарын тээврээр зорчих хөдөлгөөн нэмэгдээд явах хандлага байна.

2015-2019 онд ачаа тээврийг авто болон төмөр замаар голлон тээвэрлэж байгаа бөгөөд тухайн 5 жилийн хугацаанд авто замын тээврийн хэмжээ нийт ачаа тээврийн 60 хүртэл хувийг эзэлж байжээ. Харин сүүлийн 5 жилийн хүрээнд 2020 болон 2021 онуудад төмөр замын тээвэр голлох үүрэг гүйцэтгэсэн нь нэг талаас Ковид 19 цар тахлын улмаас урд хөрш хилээ хаасан, нөгөө талаас ачаа тээврийн нийт хэмжээ буурсантай шууд холбоотой байжээ.

Харин дээрх давагдашгүй хүчин зүйлтэй холбогдсон нөлөөлөл буурсан 2022 оноос ачаа тээвэрт экспортын авто замын тээвэр эргээд голлох үүрэгтэй болсон ба ойрын жилүүдэд энэ хандлага үргэлжлэхээр байна. Энэ бүхнээс үзэхэд тээврийн салбар уул уурхайн хөгжилтэй холбогдон экспортын эдийн засгийг дэмжих тэргүүлэх салбарын нэг болон хөгжиж байгаа боловч холимог тээврийн тогтолцоо болж чадаагүй, авто тээвэр зонхилох байдлаар хэрэгжиж байна.

Өнгөрсөн жилүүдэд төмөр замын тээвэрт нилээн их хөрөнгө оруулалт хийсэн ч хил холболтын төмөр замууд ашиглалтад ороогүй байгаа нь уг төрлийн тээврийн эзлэх хувийн жинг дорвитой нэмэгдүүлэх хүчин зүйлсийн үр өгөөж бодитой болж ашиглагдах цаг хугацааг хойш татсаар байна. Мөн агаарын тээврийн нийт ачаа тээвэрт эзлэх хувь өөрчлөгдөхгүй байгаа нь дэвшүүлсэн зорилтод хараахан хүрэхгүй байгааг илтгэж байна

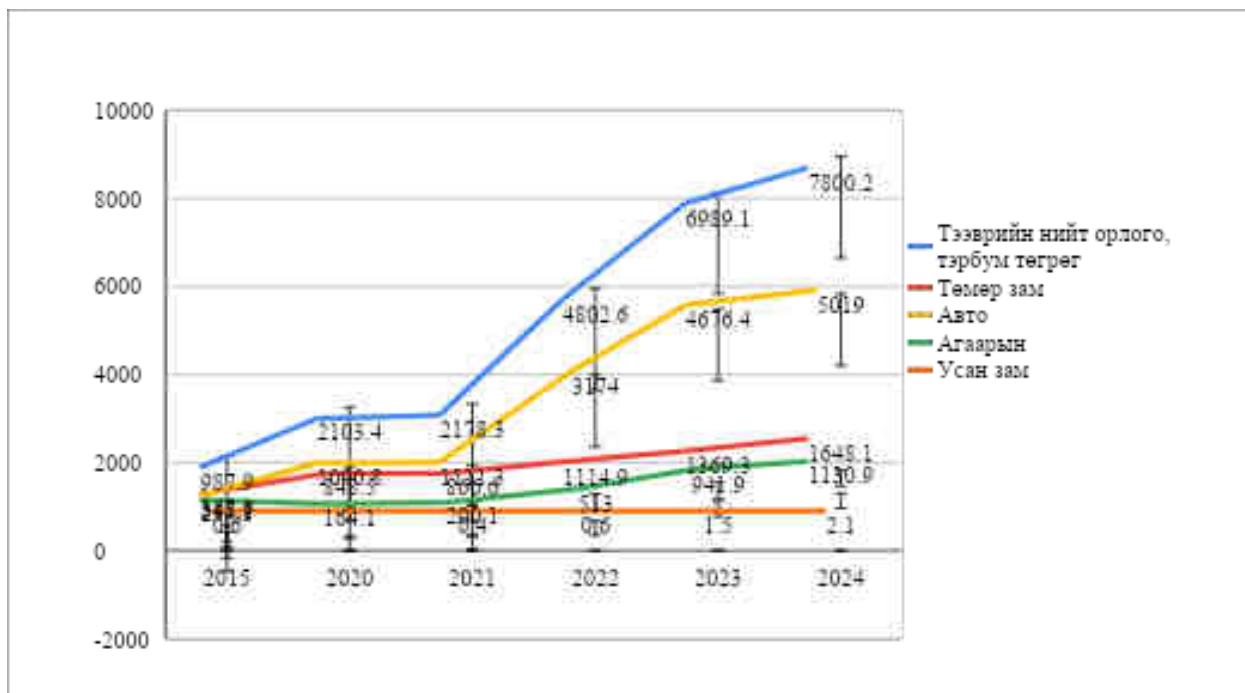
Тээврийн байгууллагуудын үйл ажиллагааны үр дүнг ачаа, зорчигч тээвэрлэлт түүнтэй холбогдсон үйл ажиллагаанаас орсон орлогоор тодорхойлно. Үүнийг тухайн оны нэрлэсэн үнээр болон харьцуулсан үнэ хэрэглэж тодорхойлж болох бөгөөд энд оны нэрлэсэн үнээр авлаа. Судалгаанаас үзэхэд автотээврийн ачааны эрчимтэй өсөлттэй уялдан ачаа тээвэрт л орлогын өсөлт хамгийн өндөр байна.

Хүснэгт.....Бүх төрлийн тээврийн нийт орлого, /тэрбум төгрөг/

Үзүүлэлт	2015	2020	2021	2022	2023	2024
Тээврийн нийт орлого	987.9	2103.4	2178.3	4802.6	6989.1	7800.2
Төмөр зам	387.9	848.5	866.6	1114.9	1369.3	1648.1
Авто	345.1	1090.8	1111.3	3174	4676.4	5019.0
Агаарын	254.3	164.1	200.1	513	941.9	1130.9
Усан зам	0.6	0	0.4	0.6	1.5	2.1

Эх сурвалж: Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан

Зураг..... Бүх төрлийн тээврийн орлого, тээврийн төрлөөр / тэрбум төг /

Эх сурвалж: Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан

Төмөр замын тээвэрлэлтэд дотоодын ачаа болон экспортын ачааны хувийн жин нэмэгдэж байгаа нь салбарын бүтцийн тогтвортой байдлыг хангах сайн хандлага юм. Зорчигч тээврийн судалгаанаас харахад авто замын зорчигч тээвэр нийт зорчигч тээврийн 97 орчим хувийг эзэлж байна. Үүнээс харахад давагдашгүй байдлын болон геополитикийн хүчин зүйлсийн нөлөөллөөр хөрш улсуудыг дамжин өнгөрөх төмөр замын тээврийг хөгжүүлэх арга хэмжээ дорвитой үр дүнд хүрээгүй байгаа нь харагдаж байна.

Хүснэгт.....Бүх төрлийн зорчигч тээвэрлэлтийн бүтэц /2015-2019/

Үзүүлэлт	2015	2016	2017	2018	2019
Зорчигчдын тоо, %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %
төмөр замын	1.076	1.021	1.217	1.320	1.676
авто	98.540	98.601	98.195	97.965	97.341
агаарын	0.384	0.378	0.578	0.711	0.925

Хүснэгт..... Бүх төрлийн зорчигч тээвэрлэлтийн бүтэц /2020-2024/

Үзүүлэлт	2020	2021	2022	2023	2024
Зорчигчдын тоо, %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %
төмөр замын	1.581	0.373	1.640	1.497	1.41
авто	98.103	99.440	97.744	97.347	97.12
агаарын	0.316	0.187	0.684	1.156	1.47

Зорчигч тээврийн тоо 2015 онд 260 саяд хүрч байсан бол эрчимтэй буурсаар 2019 онд 173 сая.хүн, 2021 онд 107.1 сая.хүн буюу 2.4 дахин буурсан байна. Энэ

үзүүлэлт нь гадаад дотоодын олон хүчин зүйлээс шалтгаалж байна. Хэдийгээр 2022 оноос зорчигч тээвэр өссөн боловч 2023, 2024 онуудад дорвитой өсөлт ажиглагдахгүй байна. Энэ өөрчлөлтийн тоо хэмжээний цаана манай иргэдийн хувийн тэрэгтэй болох үйл явц эрчимжиж байгаа нь голлох нөлөөтэй байжээ.

Монгол Улсад 2023 оны байдлаар 234.5 мянган аж ахуйн нэгж бүртгэгдсэн байгаагийн 96.8 мянга (41.3 хувь) нь үйл ажиллагаа явуулж байна. Эдгээрийн 3400 буюу 3.5 хувь нь тээвэр, логистик чиглэлээр үйл ажиллагаа эрхэлж байна. Тус салбарт үйл ажиллагаа явуулж байгаа аж ахуйн нэгж, байгууллагын тоог харъяаллаар авч үзвэл 2331 (69.3%) нь Улаанбаатар хотод, 10.7 хувь нь Өмнөговь, 2.6 хувь нь Дорноговь, 3.2 хувь нь Ховд аймагт, 1.5 хувь нь Баянхонгор, 1.5 хувь нь Дархан-Уул, 1.1 хувь нь Хөвсгөл, 1.2 хувь нь Дорнод, 8.9 хувь нь бусад аймагт үйл ажиллагаа явуулж байна.

Хүснэгт Тээвэр, агуулахын салбарын ажиллагчдын тоо, нийт дүнд эзлэх хувь

Үзүүлэлт	2019	2020	2021	2022	2023
Нийт ажиллагчид (мян)	1227.9	1 249.6	1 208.0	1 283.1	1 294.7
Тээвэр, агуулахын салбарын ажиллагчид (мян)	57.8	64.7	58.4	69.4	66.7
Нийт дүнд эзлэх хувь	4.7	5.2	4.8	5.4	5.2

Тээвэр, агуулахын салбарт ажиллагчдын тоо Монгол Улсын нийт ажиллагчдын 5 орчим хувийг эзэлж байна. Салбарын ажиллагчдын дундаж цалин 2023 оны байдлаар 2.0-2.1 сая төгрөг байна.

Монгол Улсын авто замын нийт сүлжээнд олон улсын болон улсын чанартай зам 14.9 мянган километр, орон нутгийн чанартай зам 96.7 мянган километр, тусгай зориулалтын буюу уул уурхайн зориулалттай зам 898.4 км байна. Олон улсын болон улсын чанартай авто замын 41.4 хувийг ердийн хөрсөн зам, 50.5 хувийг асфальт бетон зам, 5.7 хувийг хайрган зам, 2.3 хувийг сайжруулсан хөрсөн зам, 0.2 хувийг цемент бетон зам эзэлж байгаа бол орон нутгийн чанартай замын 97.4 хувийг ердийн хөрсөн зам, 1.9 хувийг асфальт бетон зам, 0.8 хувийг хайрган болон сайжруулсан хөрсөн зам тус тус эзэлж байна. Засгийн газрын авто замыг хөгжүүлэх төлөвлөлтийн тухайд Мянганы зам болон дэд бүтцийн босоо чиглэл, Авто замын мастер төлөвлөгөө болон Азийн бүс нутгийн хамтын ажиллагааны төлөвлөгөөнд тусгагдсан төлөвлөлтийг баримтлан залгамж бодлогод тусган хэрэгжүүлэхээр зорин ажиллаж байна.

Мянганы зам төсөл нь 2001 оноос хэрэгжиж эхлэн 2010 онд УИХ-аар батлагдсан ба хэрэгжиж эхэлснээс хойш 21 жилийн дараа Улаанбаатар хот болон 21 аймгийн төвийг засмал замаар холбох зорилт нь биелсэн гэж дүгнэгдсэн. Цаашид хил залгаа орнуудтай олон улсын тээврийн сүлжээ бий болгох, Монгол Улсын авто замын сүлжээг өргөжүүлэх зорилгоор зүүнээс баруун тийш дайрч өнгөрдөг хөндлөн чиглэлийн зам, БНХАУ ба ОХУ-ыг холбосон таван босоо чиглэлийн замыг барьж

байгуулахаар Мянганы замын өргөтгөл байдлаар төлөвлөн бусад залгамж чанартай бодлогын баримт бичгүүдэд тусгасан. Үүнээс тухайлбал Хятад-Монгол-Оросын эдийн засгийн коридор (CMREC)-ын хөтөлбөрт автозамын таван коридорыг төлөвлөсөн байна.

Хүснэгт Хятад-Монгол-Оросын эдийн засгийн коридор (CMREC) төслийн автозам төлөвлөлт

№	Төслийн нэр	Замнал
1	Түмэн гол зам тээврийн коридор ('Приморье-2')	Чойбалсан ~ Сүмбэр ~ Рашаан ~ Улаан-Хот ~ Чанчун ~ Енжи ~ Хунчун ~ Жарубино
2	Азийн хурдны зам АН-3 чиглэл	Улаан-Үд ~ Кяхта/Алтанбулаг ~ Дархан ~ Улаанбаатар ~ Сайншанд ~ Замын-Үүд/Эрээн ~ Бээжин хотын зах ~ Тяньжин
3	Азийн хурдны зам АН-4 чиглэл	Новосибирск - Барнаул - Горно -Алтайск - Ташанта/Улаанбайшинт ~ Хопд ~ Ярантай/Такешкен ~ Урумчи ~ Каши ~ Хонкирап
4	Зүүн хурдны замын коридор	Боргиа ~ Соловьевск ~ Эренчав ~ Чойбалсан ~ Баруун урт ~ Бичигт ~ Xilingo Lemaeng ~ Чаоян / Чэндэ ~ Панжин / Жинжоу ~ Тяньжин
5	(Улаан-Үд ~ Тяньжин) дамжин өнгөрөх коридор	Улаан-Үд ~ Кяхта/Алтанбулаг ~ Дархан ~ Улаанбаатар ~ Сайншанд ~ Замын-Үүд/Эрээн ~ Улаанчав ~ Бээжин ~ Тяньжин

Өнөөгийн байдлаар Монгол Улсын төмөр замын сүлжээний суурь бүтцийн 62%-ийг буюу 2,063.2 км замыг “Улаанбаатар төмөр зам” ХНН, 26%-ийг буюу 852.4 км төмөр замыг “Монголын төмөр зам” ТӨХК (356.5 км төмөр замыг “Тавантолгой төмөр зам” ХХК-аас 2022 оны 11 дүгээр сарын 30-ны өдрийн тогтоолоор шилжүүлсэн), 8%-ийг буюу 286.9 км төмөр замыг “Монголиан транс лайн” ХХК, 3%-ийг буюу 120 км төмөр замыг “Болдтөмөр Ерөө гол” ХХК тус тус эзэмшиж байгаа бол 1% буюу 27.1 км төмөр зам нь “Монголын газрын тос боловсруулах үйлдвэр” ТӨХХК-д тус тус харьяалагдаж төмөр замын суурь бүтэц эзэмшигч төр, хувийн хэвшлийн тоо нийт 5 болоод байна. Төмөр замын дэд бүтцийн сүлжээг хөгжүүлэх төлөвлөгөөг үе шаттай хэрэгжүүлж байгаа тул сүүлийн 4 жилийн хугацаанд манай улс төмөр замын сүлжээний гол замын уртыг 935.1 км- ээр, салбар замын уртыг 204.2 км-ээр, нийт уртыг 1,139.3 км-ээр нэмэгдүүлснээр төмөр замын сүлжээний нийт урт 3,368.8 км болсон бөгөөд үүнээс гол төмөр замын урт 2,420.1 км, салбар төмөр замын урт 948.7 км болсон байна.

Олон улсын агаарын карго тээврийн логистикийн төв байгуулж, ачааны төвлөрөл бий болгоно.

Манай улс ОХУ, БНХАУ-тай агаарын 15 хаалгаар холбогдож, нийт 62 агаарын замыг ашиглаж байна. Монгол улс Япон улсын хооронд хэлэлцээр хийснээр 2013 оны 4-р сард шинэ нисэх онгоцны буудлын анхны бүтээн байгуулалтыг эхлүүлэн

Улаанбаатар хотын төвөөс урагш 52 км зайд Хөшгийн хөндийд байрлах олон улсын онгоцны буудлыг 2021 оны 7 -р сарын 4 - нд албан ёсоор нээн ашиглаж байгаа ба одоогоор урт нь 3,600 м, өргөн нь 45 м нэг хөөрөх зурвас ашиглагдаж байна¹⁶.

Монгол улсад Чингис хаан шинэ нисэх онгоцны буудалаас гадна ЗГ-ын тогтоолтой олон улсын 6 нисэх онгоцны буудал байдаг хэдий ч Чингис хаан боомт ажиллаж, Өлгий, Ховд, Мөрөн, Даланзадгад, Чойбалсан гэсэн 5 боомт нисэх онгоцны буудал нь нислэг үйлдэхгүй, ажиллахгүй байна. Орон нутгийн зарим буудлуудын үйл ажиллагаа тогтворжих хандлагатай боллоо.

Статистик мэдээнээс харахад агаарын тээврийн хэмжээ 2015 онд 2.8 мян тн байсан бол 2018 онд 5.7 мян тн болж, 2024 онд уг түвшнээс 80 %-иар өсөн 10.4 мян тн -д хүрсэн нь шуудан болон бага зэргийн карго үйлчилгээ зохих түвшинд явагдсаны үр дүн болж байна. Харин алсын хараа -2050 тусгагдсан дээрх зорилт буюу карго тээврийн логистик төв байгуулж, ачааны төвлөрөл бий болгох үйл явц өнөө хир эрчимтэй хэрэгжих шатандаа ороогүй байна.

Холимог тээврийн салбарт инновац, дэвшилтэт техник, технологи , цахим шилжилтийг нэвтрүүлж, салбрын аюулгүй найдвартай байдлыг хангана.

Ковидийн нөхцөл байдал үүсч хил хаагдсантай холбогдон 2020 оноос авто болон төмөр замын тээвэр чингэлэгт тулгуурласан технологид шилжих үйл явц нилээн идэвхжиж, уул уурхайн бүтээгдэхүүний экспортын ихээхэн хэсгийг уг технологиор гаргадаг болсон. Мөн чингэлэгийн тээврийг дагалдан ачих буулгах терминалууд тээврийн дэд бүтцэд улам үүрэг рольтой болж байна.

Мөн өнгөрсөн жилүүдэд AGV жолоочгүй чингэлэг тээвэрлэлтийн технологийг Гашуун сухайтад туршин нэвтрүүлсэн нь өнөөдрийн хил холболтын төмөр замгүй нөхцөлд экспортын тээвэрлэлтийн нэг хэлбэр болж төлөвших хандлага байна.

Монгол Улсын засгийн газрын 2024-2028 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрт агаарын тээвэрт боомтын шинэчлэлийг үргэлжлүүлж, боомтын үйл ажиллагааг цахимжуулах замаар "Ухаалаг гарц"-ыг бүрэн ашиглалтад оруулах, орон нутгийн нисэх буудлуудыг 4C, 4D ангиллын шаардлагад нийцүүлэн өргөтгөх, хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх ажлыг төр, хувийн хэвшлийн түншлэлээр хэрэгжүүлэх зэрэг технологийн дэвшлийг хурдасган, аюулгүй байдлыг хангах алхмууд хэрэгжиж ирлээ.

Бүс нутгийн эдийн засаг, худалдааны интерацид нэгдэж, худалдааг хөнгөвчлөнө.

- ❖ Монгол, Орос, Хятадын Төрийн тэргүүн нарын VI удаагийн уулзалтыг 2022.09.15-ны өдөр Узбекистаны нийслэл Самарканд хотноо зохион байгуулав. Уулзалтын хүрээнд Монгол-Орос-Хятадын Эдийн засгийн коридор байгуулах хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх хугацааг 5 жилээр сунгав. Монгол-Орос-Хятадын Эдийн засгийн коридор байгуулах хөтөлбөрийн 32 төслийн жагсаалтыг цаг үеийн нөхцөл байдалд тохируулан шинэчлэхээр талууд

¹⁶ Нисэх онгоцны хэмжээгээр ангилсан ангилалд Boeing-ийн B777 ба B747-400 багтдаг.

тохиролцож, шинэчилсэн 33 төслийн жагсаалтыг зарчмын хувьд тохиролцоод байна.

- ❖ Монгол-Орос-Хятадын Эдийн засгийн коридор байгуулах хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг урагшлуулах Шинжээчдийн түвшний VI уулзалт, мөн Эдийн засгийн коридорын төмөр замын төв коридорыг шинэчлэн хөгжүүлэх техник эдийн засгийн үндэслэлийг судлах хамтарсан ажлын хэсгийн анхдугаар хуралдаан Москва хотноо 2023.06.29-30-ны өдрүүдэд болов. Монгол-Орос-Хятадын Эдийн засгийн коридорын хөтөлбөрийн Төмөр замын төв коридорыг шинэчлэн хөгжүүлэх ТЭЗҮ-ийг судлах хамтарсан Ажлын хэсгийн анхдугаар хуралдаанаар төв коридороор тээвэрлэгдэх ачааны хэмжээний таамаглалыг тодорхойлохоор талууд тохиролцсон. Дээрх тээврийн хэмжээний таамаглалыг ойрын хугацааны 2025 он, дунд хугацааны болон 2035 он, урт хугацааны 2040 болон 2050 онуудаар үе шатанд хувааж тооцоолсон бөгөөд манай тал холбогдох тооцооллын мэдээллээ орос, хятадын талд хүргүүлсэн болно.
- ❖ Евроазийн эдийн засгийн холбоотой чөлөөт худалдааны түр хэлэлцээрт нэгдэн үндэсний 300 гаруй төрлийн бүтээгдэхүүнийг гаалийн татваргүй гаргахтай холбогдсон хамтын ажиллагааны үйл явц сонирхлын бүлгүүдийн идэвхитэй оролцооны хүрээнд тодорхой алхмууд хийгдэж, хэлэлцээний явцад ахиц гарч байна.

3.4.2.3. Найдвартай, хүрэлцээтэй эрчим хүч

Улс орны хөгжлийн зорилгыг хэрэгжүүлэх том төслүүд, бүтээн байгуулалтыг дэмжих зайлшгүй хэрэгцээ бол эрчим хүчний найдвартай, хүрэлцээтэй эх үүсвэрийг бий болгох явдал юм. Эрчим хүчний салбар нь стратегийн томоохон салбаруудын нэг тул урт хугацааны хөгжлийн бодлогын тэргүүлэх чиглэл болгон авч үзсэн.

Монгол Улсын эрчим хүчний салбар нь өсөн нэмэгдэж буй хэрэглээг хангах, импортын хараат байдлыг бууруулах, сэргээгдэх эрчим хүчний эх үүсвэрийг нэмэгдүүлэх, дамжуулах сүлжээг шинэчлэх зэрэг сорилтуудтай тулгарсаар байна.

Монгол Улсын хэмжээнд цахилгаан, дулааны эрчим хүчний хэрэглээ жилд дунджаар **6-8%**-иар өсөж байна. 2023 оны системийн оргил ачаалал 1700 МВт дөхөж, өмнөх оны мөн үеэс 111 МВт-аар өссөн байна.

Монгол Улсын эрчим хүчний хэрэглээний жилийн өсөлтийг тоймловол:

- 2020 онд өмнөх оноос 1.7 хувиар өссөн бөгөөд энэ COVID-19 цар тахлын нөлөөгөөр өсөлт харьцангуй саарсан байна.
- 2021 онд өмнөх оноос 9.8 хувиар өссөн нь эдийн засгийн сэргэлт, уул уурхайн салбарын идэвхжилт нөлөөлсөн байна.
- 2022 онд өмнөх оноос 8.6 хувь өссөн байна.
- 2023 онд өмнөх оноос 10 орчим хувиар өссөн байна.

Сүүлийн жилүүдэд Монгол Улсын эрчим хүчний хэрэглээ тогтвортой өсөх хандлагатай байгаа нь эдийн засгийн идэвхжил, ялангуяа уул уурхайн салбарын тэлэлт, хүн амын хэрэглээний өсөлттэй шууд холбоотой байна.

Нийт түгээсэн цахилгаан эрчим хүчний дийлэнх хувийг дотоодын эх үүсвэрээс хангаж байгаа ч импортын эрчим хүчний эзлэх хувь өндөр хэвээр байна. Тухайлбал, 2024 оны гүйцэтгэлээр нийт түгээсэн цахилгаан эрчим хүчний 75.4%-ийг дотоодын эх үүсвэрээс, 24.6%-ийг импортоор хангасан байна. Сүүлийн дөрвөн жилд дотоодын үйлдвэрлэл 21.8%, импорт 42.6%-иар тус тус өссөн нь импортын хараат байдал нэмэгдэж буйг харуулж байна. Ялангуяа өвлийн оргил ачааллын үед ОХУ-аас эрчим хүч импортлох нь зайлшгүй шаардлага тулгардаг бөгөөд 2023-2024 оны өвлийн их ачааллын үед ОХУ-аас 340 МВт хүртэл эрчим хүч импортолсон байна.

Системийн нийт цахилгаан үйлдвэрлэлд ДЦС-уудын эзлэх хувь суурилагдсан хүчин чадлынхаасаа өндөр үндсэн ачааллыг үүрч байна. Харин сэргээгдэх эх үүсвэрийн үйлдвэрлэл нь байгалийн нөхцөлөөс хамааран харилцан адилгүй ажилладаг тул нийт үйлдвэрлэлд эзлэх хувь нь бага байна.

Монгол Улсын Цахилгаан эрчим хүчний үйлдвэрлэл ба импортын бүтэц (2015-2019 он)

ҮЗҮҮЛЭЛТ	НЭГЖ	2015	2016	2017	2018	2019
Дотоодын Нийт Үйлдвэрлэл	сая кВт.ц	5608.5	5964.8	6401.8	6939.1	7491.3
Үүнээс:						
Дулааны цахилгаан станц (ДЦС)	сая кВт.ц	5284.3	5623.8	6010.6	6477.0	6932.4
Усан цахилгаан станц (УЦС)	сая кВт.ц	134.8	126.5	138.4	156.1	193.5
Сэргээгдэх эрчим хүч (Нар, Салхи) ¹	сая кВт.ц	174.4	198.0	233.4	279.2	334.5
Дизель станц	сая кВт.ц	15.0	16.5	19.4	26.8	30.9
Импорт	сая кВт.ц	1336.4	1430.3	1641.8	1847.8	1996.1
Нийт Эрчим Хүчний Хангамж	сая кВт.ц	6944.9	7395.1	8043.6	8786.9	9487.4

Монгол Улсын Цахилгаан эрчим хүчний үйлдвэрлэл ба импортын бүтэц (2020-2024 он)

ҮЗҮҮЛЭЛТ	НЭГЖ	2020	2021	2022	2023	2024
Дотоодын Нийт Үйлдвэрлэл	сая кВт.ц	8096.8	8865.3	9366.9	9995.1	11600.0
Үүнээс:						
Дулааны цахилгаан станц (ДЦС)	сая кВт.ц	7410.5	8086.2	8467.1	9010.5	10520.0 ³
Усан цахилгаан станц (УЦС)	сая кВт.ц	204.1	179.8	211.3	228.4	200.0 ³

Сэргээгдэх эрчим хүч (Нар, Салхи) ¹	сая кВт.ц	431.9	545.3	603.1	652.7	730.0 ³
Дизель станц	сая кВт.ц	50.3	54.0	85.4	103.5	150.0 ³
Импорт	сая кВт.ц	2141. 7	2312. 4	2714. 9	3030. 2	3780.0 ⁴
Нийт Эрчим Хүчний Хангамж	сая кВт.ц	10238 .5	11177 .7	12081 .8	13025 .3	15380. 0

1. Сэргээгдэх эрчим хүч (Нар, Салхи): Салхит, Цэций, Дархан, Говь, Сайншанд зэрэг нар, салхины эх үүсвэр нийт үйлдвэрлэлд багтсан.
2. 2024 онд нийт үйлдвэрлэл 11.6 тэрбум кВт.ц, нийт түгээсэн цахилгаан эрчим хүчний 75.4%-ийг дотоодын эх үүсвэрээс, 24.6%-ийг импортоор хангасан байна.

Хэрэгжүүлсэн ажлууд (2020-2024 он)

Монгол Улсын Засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн хүрээнд болон "Алсын хараа 2050" бодлогын эхний үе шатанд эрчим хүчний эх үүсвэрийн суурилагдсан хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх, хангамжийг сайжруулах чиглэлээр дараах гол ажлуудыг хийж гүйцэтгэсэн:

Дулааны цахилгаан станцын өргөтгөл ба шинэ эх үүсвэр:

- Эрдэнэтийн ДЦС: 35 МВт-ын өргөтгөл (2021 онд ашиглалтад орсон).
- ДЦС-4 (Улаанбаатар): 89 МВт-ын өргөтгөл (2021 онд ашиглалтад орсон) (Зарим эх сурвалжид 46 МВт гэж мэдээлэгдсэн байдаг).
- Чойбалсан ДЦС: Дэргэд нь 50 МВт-ын шинэ станц.
- Амгалан Дулааны Станц (Улаанбаатар): 100 Гкал/ц-ийн өргөтгөл.
- Бөөрөлжүүтийн ДЦС (Төв аймаг, Баянжаргалан сум): 300 МВт-ын төслийн эхний ээлж 150 МВт-ыг 2024.12.26-нд ашиглалтад оруулж, төвийн бүсийн эрчим хүчний нэгдсэн системд 40 МВт эрчим хүч нийлүүлж эхэлсэн.
- Тосонцэнгэл ДЦС (Завхан аймаг): 32 МВт-ын станцын эхний ээлж 11 МВт ашиглалтад орсон.
- Дарханы ДЦС: 35 МВт-ын турбогенераторын засвар (2021 он).

Сэргээгдэх эрчим хүч ба батарей хуримтлуур:

- Ховд аймгийн Мянгад сум: 10 МВт-ын НЦС.
- Говь-Алтай аймгийн Есөнбулаг сум: 10 МВт-ын НЦС
- Говь-Алтай аймгийн Алтай сум: 350 кВт-ын нар, батарей, дизель хосолсон систем.
- Завхан аймгийн Алдархаан сум: 5 МВт-ын НЦС (БОРХ НЦС).
- Завхан аймгийн Улиастай сум: 5 МВт-ын НЦС (Барилга угсралтын ажлын гүйцэтгэл 100%) ба 3.6 МВт.ц-ын батарей хуримтлуур ашиглалтад орсон.
- Хөвсгөл аймгийн Мөрөн сум: 10 МВт-ын НЦС
- Багануур дүүрэг: 50 МВт-ын батарей хуримтлуур 2024 оны 12 сард ашиглалтад орж, төвийн бүсийн эрчим хүчний нэгдсэн системд оргил ачааллын үед эрчим хүч нийлүүлж байна.

Цэвэр дулаан хангамж (Геотермал/Хөрсний дулаан):

- o Ховд аймгийн Жаргалант сум: 1-р цэцэрлэгт 135 кВт-ын хүчин чадалтай гүний дулааны халаалтын систем (Угсралт суурилуулалтын ажлын гүйцэтгэл 100%).
- o Завхан аймгийн Улиастай сум: Жаргалант цогцолбор сургуульд хөрсний дулааны насосны систем суурилуулах ажлын гүйцэтгэл 100%.

Дэд бүтэц ба хангамжийн найдвартай байдал:

- o 220/110/35 кВ-ын "Сонгино" дэд станцыг хүчдэлд залгаж, "Зайсан" дэд станцыг хоёр талын тэжээлтэй болгосон.
- o Нийслэлийн шинэ суурьшлын бүсийн цахилгаан хангамжийн 110кВ-ын "Яармагийн гүүр", "Шинэ яармаг" дэд станцууд хүчдэлд холбогдсон.
- o 110кВ-ын "Их тойруу" систем бүрэн ашиглалтад орж, нийслэлийн цахилгаан хангамжийн найдваржилт сайжирсан.
- o Говь-Алтай аймгийн Алтай сумын цахилгаан хангамжийг БНХАУ-аас 10кВ-ын ЦДАШ татаж бүрэн шийдвэрлэсэн.

Эрчим хүчний үнэ тарифын шинэчлэл:

Эрчим хүчний хуулийн хүрээнд эрчим хүчний үнийг үе шаттайгаар нэмэгдүүлэх, бодит өртөгт ойртуулах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлж эхэлсэн. Зорилго нь эрчим хүчний салбарын санхүүгийн тогтвортой байдлыг хангах, алдагдлыг бууруулах, хөрөнгө оруулалт татах нөхцөлийг бүрдүүлэхэд чиглэж байна. 2023 онд айл өрх болон аж ахуйн нэгжийн цахилгаан, дулааны үнэд өөрчлөлт орсон.

Хэрэгжиж буй болон эхлүүлсэн төслүүд

"Алсын хараа 2050" бодлогын зорилтуудыг хэрэгжүүлэх хүрээнд дараах томоохон төслүүд хэрэгжих шатандаа явж байна:

- o Төв аймгийн Баян сум: 660 МВт-ын ДЦС-ын барилгын ажил эхэлсэн.
- o Сэлэнгэ аймгийн Сүхбаатар сум: 70 МВт-ын ДЦС-ын барилгын ажил эхэлсэн (2028 онд ашиглалтад оруулахаар төлөвлөсөн).
- o Тавантолгойн ДЦС: Төслийн ТЭЗҮ, зураг төсөл боловсруулагдаж, гүйцэтгэгчийг сонгон шалгаруулах ажил хийгдэж байна. "Эрдэнэс Тавантолгой" ХК-ийн зүгээс санхүүжилтийн асуудлыг шийдвэрлэхээр ажиллаж байна. Барилгын ажлыг эхлүүлэх бэлтгэл хангагдаж байна.

Эрчим хүч дамжуулах, түгээх шугам сүлжээний шинэчлэл:

Улаанбаатар хотын цахилгаан хангамжийг сайжруулах, дэд станцуудыг өргөтгөх, шинэчлэх ажлууд үе шаттай хийгдэж байна. Мандалговь-Тавантолгой, Тавантолгой-Гашуунсухайт зэрэг өндөр хүчдэлийн шугамуудын төслүүд хэрэгжих шатандаа явж байна.

Дүгнэлт

"Алсын хараа 2050" бодлогын эрчим хүчний зорилтын хүрээнд Монгол Улс эрчим хүчний найдвартай, хүрэлцээтэй байдлыг хангах, дотоодын хэрэгцээг хангах, импортын хараат байдлыг бууруулах чиглэлээр тодорхой алхмуудыг хийж, суурилагдсан хүчин чадлыг нэмэгдүүлж байна. Бөөрөлжүүтийн ДЦС-ын эхний ээлж,

Багануурын батарей хуримтлуур зэрэг шинэ эх үүсвэрүүд ашиглалтад орсон нь чухал ахиц юм. Дулааны эх үүсвэрүүдийг өргөтгөх, шинээр барихын зэрэгцээ сэргээгдэх эрчим хүчний эх үүсвэрүүд, тэр дундаа нар, ус, салхи, батарей хуримтлуур, геотермаль/хөрсний дулааны төслүүдийг амжилттай хэрэгжүүлж байна.

Гэсэн хэдий ч, өсөн нэмэгдэж буй хэрэглээг бүрэн хангах, импортын хараат байдлыг бууруулах нь салбарын тулгамдсан асуудал хэвээр байна. Томоохон төслүүдийг эхлүүлэх, хэрэгжүүлэхэд санхүүжилт, дэд бүтэц, газар чөлөөлөлт зэрэг сорилтууд байсаар байна. Сэргээгдэх эрчим хүчний суурилагдсан чадлын эзлэх хувь нэмэгдэж байгаа ч нийт үйлдвэрлэлд эзлэх хувь бага, ДЦС-ууд үндсэн ачааллыг үүрсээр байна.

Шугам сүлжээг шинэчлэх, үнэ тарифыг бодит өртөгт ойртуулах шинэчлэл хийгдэж эхэлсэн нь салбарын санхүүгийн тогтвортой байдлыг хангахад чиглэсэн эерэг алхам боловч үр дүн нь цаг хугацааны явцад харагдана.

"Найдвартай, хүрэлцээтэй эрчим хүч" зорилтод хүрэхийн тулд эхлүүлсэн томоохон төслүүд, ялангуяа Эрдэнэбүрэнгийн УЦС, Тавантолгойн ДЦС зэрэг томоохон эх үүсвэрүүдийг цаг алдалгүй, амжилттай ашиглалтад оруулах нь нэн чухал юм. Мөн Багануурын ДЦС-ын өргөтгөл, Төв аймгийн Баян сум дахь 660 МВт-ын ДЦС зэрэг төлөвлөсөн бусад төслүүдийн санхүүжилтийг шийдвэрлэж, ажлыг эрчимжүүлэх шаардлагатай байна.

3.4.2.5. Хөдөө аж ахуй

Хөдөө аж ахуйн салбарын нэмэгдэл өртөг 2023 оны байдлаар дотоодын нийт бүтээгдэхүүн (ДНБ)-д 9.8 хувь, хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний экспорт нийт экспортын орлогын 6.4 хувийг тус тус бүрдүүлж, нийт ажиллах хүчний 24.2 хувь тус салбарт ажиллаж байна. 2010-2023 онуудад ХАА салбарын нийт эдийн засагт эзлэх байрыг дараах зурагт харуулав.

Зураг 5. Монгол Улсын ДНБ-д ХАА-н салбарын нэмэгдэл өртгийн эзлэх хэмжээ, хувиар

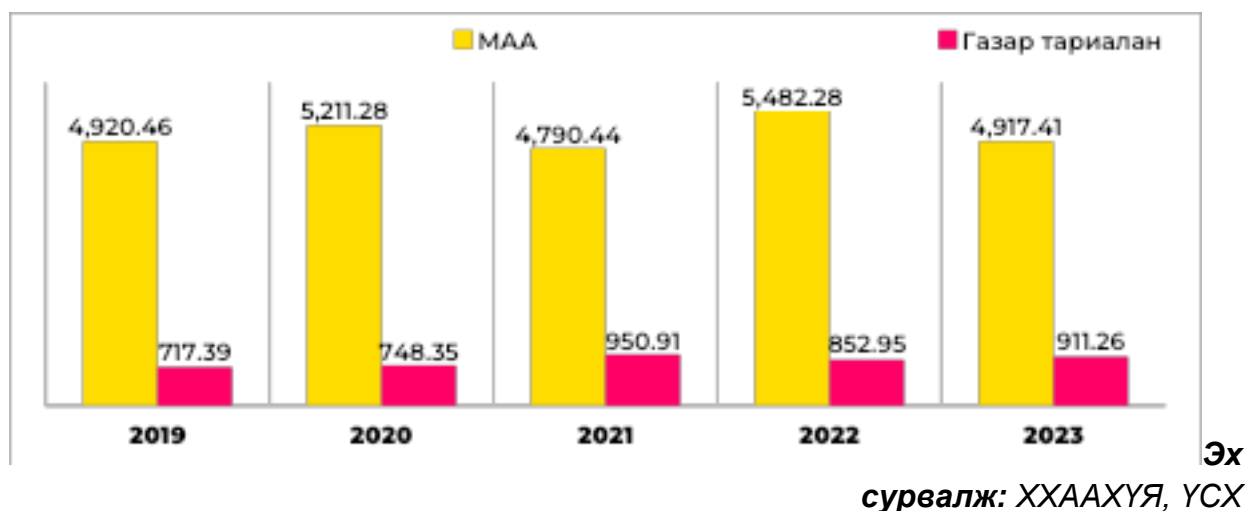

Эх сурвалж: Монгол Улсын ХАА салбарын танилцуулга

Уул уурхай зэрэг салбарын өсөлт, уур амьсгалын өөрчлөлтийн сөрөг үр дагавар зэрэг хүчин зүйлсийн нөлөөгөөр ХАА салбарын нийт эдийн засагт эзлэх хэмжээ буурах хандлагатай байна.

ХАА бүтээгдэхүүний нийт үйлдвэрлэлд МАА, газар тариалангийн салбарын эзлэх хэмжээний динамикийг дараах хүснэгтэд үзүүлэв.

Зураг 6. ХАА бүтээгдэхүүний нийт үйлдвэрлэлд МАА, газар тариалангийн салбарын эзлэх хэмжээ / 2015 оны зэрэгцүүлэх үнээр, тэрбум төгрөг/

Зураг 7. ХАА бүтээгдэхүүний нийт үйлдвэрлэлд МАА, газар тариалангийн салбарын эзлэх хэмжээ / 2015 оны зэрэгцүүлэх үнээр, эзлэх хувиар/

Сүүлийн 5 жилд ХАА үйлдвэрлэл 3.3 хувь, Газар тариалангийн үйлдвэрлэл 23.9 хувиар өссөн бол МАА үйлдвэрлэл 0.1 хувиар буурсан байна. ХАА нийт үйлдвэрлэлд газар тариалангийн салбарын эзлэх хэмжээ өсөх хандлагатай байна.

Хүснэгт 1. Нэг хүнд ногдох ХАА-н гол бүтээгдэхүүн (нэгж: кг)

ХАА бүтээгдэхүүн	2019	2020	2021	2022	2023	Өсөлт, %
Мах, нядалгааны жингээр	170.8	230.8	156.2	195.8	183.9	7.4%
сүү	269.1	266.3	240.5	296.5	242.4	-10.4%
өндөг, ширхэг	56	52.6	63.1	70.1	78.7	34.0%
үр тариа	132.9	131.8	184	128.3	139	4.5%
төмс	60.2	75	54.7	64.1	53	-12.7%
хүнсний ногоо	31	37.1	36.4	44.6	61.6	68.7%

Эх сурвалж: Статистикийн эмхэтгэл

Таван жилийн хугацаанд нэг хүнд ногдох мах, өндөг, үр тариа, хүнсний ногооны хэмжээ өссөн бол сүү, төмсний хэмжээ буурчээ. Сүүлийн жилүүдэд өндөг, хүнсний ногооны хангамж ихээхэн өсжээ.

Хөдөө аж ахуйн салбарын хэмжээнд хэрэгжүүлж байгаа ажил

“Алсын хараа-2050”, “Шинэ сэргэлтийн бодлого”, Монгол Улсын урт болон дунд хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичиг, Монгол Улсын Засгийн газрын 2024-2028 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн хүрээнд Монгол Улсын Их Хурлын 2024 оны “Малын гаралтай түүхий эдийг боловсруулах үйлдвэрлэлийг дэмжих зарим арга хэмжээний тухай” 63 дугаар тогтоол батлагдсан.

“Цагаан алт” хөдөлгөөн мал аж ахуйн гаралтай түүхий эдийн боловсруулах үйлдвэрлэлийг байгальд ээлтэй байдлаар хөгжүүлэх, түүхий эдийн боловсруулалтын түвшнийг сайжруулах, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, экспортыг нэмэгдүүлэх, бүс нутгийн онцлог, нүүдлийн мал аж ахуйд тохирсон үйлдвэрлэл технологийн паркийг нийлүүлэлтийн сүлжээний хамт үе шаттайгаар байгуулж, аж үйлдвэрийн салбарын эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох замаар үйлдвэрлэл эрхлэх таатай нөхцөлийг бүрдүүлэх зорилготой юм.

Улсын хэмжээнд ноос, ноолуур боловсруулах 173 үйлдвэр ААН үйл ажиллагаа явуулж байгаа ба тэдгээрийн суурилагдсан хүчин чадал:

- Угаах – 76,485 тн
- Хялгас ялгах – 13,122 тн
- Ээрэх: ноолуур 2,978 тн, ноос 2,110 тн,
- Нэхэх: ноолуур 2,512 мян.м,
- хивс 1,600 мян.м²
- Сүлжих - 5,293 мян.ширхэг

Улсын хэмжээнд арьс, шир боловсруулах 27 үйлдвэр байгаагаас УБ хотод 24, Дархан-Уул аймагт 2, Өвөрхангай аймагт ганц л ААН үйл ажиллагаа явуулж байна.

Жилд 15-20 сая ширхэг арьс ширэн түүхий эд бэлтгэх нөөцтэй бол 21.3 сая ширхэг арьс ширийг хагас боловсруулах хүчин чадал суурилагдаад байна.

Ноолуур боловсруулах салбарын хувьд угаах, самнах хүчин чадал түүхий эдийнхээ нөөцөд тулгуурлан 100% суурилагдсан, харин ээрэх, нэхэх, сүлжих хүчин чадал дутмаг байна.

Ноосны салбарын хувьд угаах хүчин чадал 100% суурилагдсан, харин самнах, ээрэх, нэхэх, сүлжих хүчин чадал дутмаг байна.

Монгол Улсын ерөнхийлөгчийн санаачилгаар “Цагаан-Алт” үндэсний хөдөлгөөнийг улс орон даяар өрнүүлж Монгол Улсын Их Хурлын 2024 оны “Малын гаралтай түүхий эдийг боловсруулах үйлдвэрлэлийг дэмжих зарим арга хэмжээний тухай” 63 дугаар тогтоолын батлан хэрэгжүүлж ноолуурын бүрэн боловсруулалтын түвшнийг 20-иас 40 хувь, ноосны бүрэн боловсруулалтын түвшнийг 25-аас 50 хувь, арьс ширний гүн боловсруулалтын түвшнийг 30 хувиас 50 хувьд хүргэх зорилго тавин ажиллаж байна.

“Цагаан-Алт” хөдөлгөөн нь Салбарын хууль, эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх; Түүхий эдийн чанар, бэлтгэлийн тогтолцоог дэмжих; Үйлдвэрлэл, борлуулалт, экспортыг нэмэгдүүлэх, зах зээлийг тэлэх; Салбарын хүний нөөцийг бэлтгэх, чадавхжуулах зэрэг 4 үндсэн чиглэлээр 18 оролцогч талуудын хамтын ажиллагааны хүрээнд 27 арга хэмжээг хэрэгжүүлнэ. Ингэснээр бид арьс шир, ноос, ноолууран бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн салбарын 3.1 их наяд төгрөгийн үйлдвэрлэл, 831.4 сая ам.долларын экспорт, 25.8 мянган ажлын байрыг нэмэгдүүлэх юм.

"Цагаан алт" үндэсний хөдөлгөөнийг бүрэн хэрэгжүүлэхэд 2.2 их наяд төгрөгийн санхүүжилт шаардлагатай бөгөөд үүнээс арилжааны банкны 1.5 их наяд төгрөгийн эх үүсвэрээр аж ахуй нэгжүүдэд эргэлтийн болон хөрөнгө оруулалтын хөнгөлөлттэй зээл олгогдоно.

Аж ахуйн нэгжийн төлөх хүү эргэлтийн хөрөнгийн зээлд 7 хувь, хөрөнгө оруулалтын зээлд 8-9 хувь, ногоон зээлд 6 хувийн хүүтэй байна. Засгийн газраас хариуцан төлөх хүү 10 хувь байна.

2025 онд эргэлтийн хөрөнгөд 300 тэрбум төгрөг, хөрөнгө оруулалтад 488.9 тэрбум төгрөг, Нийт 788.9 тэрбум төгрөгийн санхүүжилт батлагдсан. Үүний Засгийн газраас хариуцан төлөх хүүгийн хөнгөлөлтөд 66.4 тэрбум төгрөг төсөвт суугдаад байна.

2025 онд ноолуур боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын эргэлтийн хөрөнгийн зээлд 230 тэрбум төгрөг, ээрэх, нэхэх, сүлжих дамжлагын хөрөнгө оруулалтад 132 тэрбум төгрөг, ноос боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын

эргэлтийн хөрөнгийн зээлд 30 тэрбум төгрөг, хөрөнгө оруулалтад 290.9 тэрбум төгрөг, Арьс шир боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын эргэлтийн хөрөнгийн зээлд 40 тэрбум төгрөг, хөрөнгө оруулалтад 66 тэрбум төгрөг тус тус олгогдохоор санхүүжилт нь батлагдаад зээл олгож эхлээд байна. 2025 оны эхний улиралд "Цагаан алт" үндэсний хөдөлгөөний хүрээнд дараах ажлуудыг зохион байгуулж байна.

Хууль, эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх чиглэлээр:

- “Түүхий эд бэлтгэлийн тогтолцоог сайжруулах, кластер үйлдвэрийг дэмжих, өрсөлдөх чадвартай, үнэ цэнэ шингэсэн, байгаль орчинд ээлтэй, экспортын чиг баримжаатай импортыг орлох бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг төрөөс дэмжих, хөнгөн үйлдвэрийн инженерт мэргэжлийн зэрэг олгох эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгох” зохицуулалт бүхий Хөнгөн үйлдвэрлэлийн тухай хуулийн төслийг боловсруулахаар заасны дагуу хуулийн үзэл баримтлалыг батлуулаад байна.
- Ямааны ноолуурын боловсруулалт, худалдааны явцад хүний эрүүл мэнд, хүрээлэн буй орчны аюулгүй байдлыг хангах, нэмүү өртөг шингэсэн эцсийн бүтээгдэхүүний эзлэх хувийг нэмэгдүүлэх, техникийн зохицуулалтын шаардлага хангаагүй бүтээгдэхүүнийг улсын хилээр нэвтрүүлэхээс хамгаалах зорилгоор Засгийн газрын 2022 оны 380 дугаар тогтоолоор “Ямааны ноолуурын боловсруулалт, худалдаанд мөрдөх техникийн зохицуулалт”-ыг батлуулсан. Засгийн газрын 2025 оны 46 дугаар тогтоолоор “Тогтоолд өөрчлөлт оруулах тухай”, Ямааны ноолуурын боловсруулалт, худалдаанд мөрдөх техникийн зохицуулалтыг хугацааг 2025 оны 02 дугаар сарын 01-ний өдрөөс хэрэгжүүлэхээр баталсан.

Салбарын хүний нөөцийг бүрдүүлэх, чадавхжуулах

- Ноолуурын салбарт олон улсын хөдөлмөрийн хэм хэмжээ, суурь зарчимд нийцсэн цалин хөлсний нэгдсэн системийг нэвтрүүлэх зорилгоор Монголын ноос ноолуурын холбоо, Монголын хөнгөн үйлдвэрийн ажилтны ҮЭ-ийн холбоо, ХБНГУ-ын Фридрих-Эбертийн сан хамтран “Тарифын хэлэлцээр” төслийг хэрэгжүүлж ноолуурын салбарын 230 гаруй ажил мэргэжлийн жагсаалт, ажлын байрны тодорхойлолтуудыг нарийвчлан гаргаж, Үндэсний ажил мэргэжлийн ангилал тодорхойлолтод нийцүүлэн, цалингийн итгэлцүүрийг тогтоон, ажил мэргэжлийг үнэлэх аргачлал, ноолуурын салбарын жишиг цалин хөлсний тарифын сүлжээг боловсруулан ажил олгогч нарт хүргүүлээд байна.
- Хөнгөн үйлдвэрлэлийн салбарын үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагааны онцлог, ололт амжилтыг олон нийтэд сурталчлах, соён гэгээрүүлэх арга хэмжээний хүрээнд "Эх оронч" худалдан авалтыг дэмжсэн ирээдүйн хэрэглэгчдийг бэлтгэх, үндэсний үйлдвэрлэлээ хөгжүүлэх зорилготойгоор ЕБС-ийн

сурагчдыг, багш, эцэг эхчүүдийн төлөөллийг хамт үндэсний үйлдвэрүүдээр аялуулах арга хэмжээг авч байна.

Үйлдвэрлэлт, борлуулалт, экспортыг нэмэгдүүлэх, зах зээлийг тэлэх

- “Цагаан -Алт” хөдөлгөөнийг хэрэгжүүлэхэд 1.5 их наяд төгрөгийн Арилжааны 10 банкны эх үүсвэрээр хөнгөлөлттэй зээл олгогдох бөгөөд санхүүжилтийн гэрээг Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам, Монголбанк, арилжааны банкууд хамтран 2024 оны 12 дугаар сарын 26-ны өдөр байгуулаад байна.
- “Цагаан Алт” үндэсний хөдөлгөөний хүрээнд эргэлтийн хөрөнгийн хөнгөлөлттэй зээлд хамрагдахаар ноолуурын салбараас 71, ноосны салбараас 148, арьс ширний салбараас 96, нийт 315 ААН хүсэлтээ ирүүлсэн. Хөрөнгө оруулалтын зээлд ноолуурын салбараас 64, ноосны салбараас 129, арьс ширний салбараас салбараас 69, нийт 262 ААН хүсэлтээ ирүүлсэн. Нийтдээ 577 ААН зээл авах хүсэлтээ ирүүлээд байна.
- Монгол банкны 2025 оны 03 дугаар сарын 31-ны мэдээгээр Ноолуур боловсруулах үйлдвэрлэл, экспортыг дэмжсэн эргэлтийн хөрөнгийн зээл олголт 31.6%,
Ноос, хөөвөр боловсруулах үйлдвэрлэл, экспортыг дэмжсэн эргэлтийн хөрөнгийн зээл 21.3%,
Арьс шир боловсруулах үйлдвэрлэл, экспортыг дэмжсэн эргэлтийн хөрөнгийн зээл 10.5%,
Савхин гутал, савхи болон нэхий хувцас, цүнх, жижиг эдлэл, бүс тэлээ, савхин бээлийний үйлдвэрлэл, экспортыг дэмжсэн эргэлтийн хөрөнгийн зээл – 1%-ын явцтай байна.
Харин Ноолуурын сүлжих, нэхэх, гүйцэтгэн боловсруулах үйлдвэрлэлийн хөрөнгө оруулалтын зээл 8.7%,
Ноос самнах /хялгас ялгах/ үйлдвэрлэлийн хөрөнгө оруулалтын зээл – 3.8%,
Ноос сүлжих, нэхэх, гүйцэтгэн боловсруулах үйлдвэрлэлийн хөрөнгө оруулалтын зээл – 7.3%,
Арьс шир боловсруулах үйлдвэрлэлийн хөрөнгө оруулалтын зээл – 5.5%,
Савхин гутал хувцас болон нэхий хувцас, цүнх, жижиг эдлэл, бүс тэлээ, савхин бээлий үйлдвэрлэлийн хөрөнгө оруулалтын зээл – 19.5%-ын явцтай байна.
- Зээл олголтыг байршлаар нь авч үзвэл Улаанбаатар хот, Дархан-Уул, Орхон аймгуудад зээл олгогдоод байна. Энэ нь хөнгөн үйлдвэрлэлийн салбарын үйлдвэрүүд Улаанбаатар хотод хүн амын нягтаршил, дэд бүтэцтэй холбоотой үйл ажиллагаа явуулдагтай холбоотой юм.
- ХХААХҮЯ, Мэргэжлийн холбоо, ААН-ийн гуравласан баталгаажсан гэрээгээр эргэлтийн хөрөнгийн 169.3 тэрбум төгрөгийн 43 зээл, хөрөнгө оруулалтын 74.6 тэрбум төгрөгийн 15 зээл олгогдоод байна.

- Борлуулалт, экспортыг нэмэгдүүлэхээр Япон улстай эдийн засгийн түншлэлийн хэлэлцээрийг байгуулсан. Бүгд найрамдах Солонгос улс, болон Оросын холбооны улстай тус тус эдийн засгийн түншлэлийн хэлэлцээр хийхээр ажиллаж байна.

“ЦАГААН АЛТ” ХӨДӨЛГӨӨНИЙГ ӨРНҮҮЛСНЭЭР ХҮРЭХ ҮР ДҮН

Үйлдвэрлэл эрхлэгчдэд:

- Ноолуурын бүрэн боловсруулалтын түвшнийг одоогийн 20 хувиас 40 хүртэл хувь, үйлдвэрлэлийг 1.5 их наяд төгрөгөөс 2.3 их наяд төгрөг, экспортыг 398 сая ам.доллараас 690 сая ам.доллар хүртэл нэмэгдүүлж, шинээр гурван мянга гаруй ажлын байр,
- Ноосны боловсруулалтын түвшнийг одоогийн 25 хувиас 55 хүртэл хувь, үйлдвэрлэлийг 240 тэрбум төгрөгөөс 670 тэрбум төгрөг, экспортыг 52 сая ам.доллараас 119 сая ам.доллар хүртэл нэмэгдүүлж, шинээр 2,200 орчим ажлын байр,
- Арьс, ширний боловсруулалтын түвшнийг одоогийн 30 хувиас 50 хүртэл хувь, борлуулалтыг 57,8 тэрбум төгрөгөөс 90 тэрбум төгрөг, экспортыг 9,6 сая ам.доллараас 22,4 сая ам.доллар хүртэл нэмэгдүүлж, шинээр гурван мянга гаруй ажлын байр, нийт 8,000 гаруй ажлын байр бий болно гэж тооцоолж байна.

Малчдад:

- Малын эрүүл мэнд сайжирч, малаас гарах ашиг шим нэмэгдсэнээр орлого нэмэгдэнэ.
- Малчдаас жил бүр 10 мян.тн ноолуур, 30 мян.тн ноос, сарлагийн хөөвөр, тэмээний ноос, 20 сая арьс ширэн түүхий эдийг бэлтгэснээр малчид тогтмол орлоготой болно.

Макро эдийн засагт:

- Арьс шир, ноос, ноолуурын үйлдвэрлэлийн салбар 507.8 сая ам.долларын экспорт хийж байгааг 817.8 сая ам.долларт хүргэнэ.
- Тус салбарт 14,280 ажлын байр байгааг 13,000 ажлын байраар нэмэгдүүлж 27,280-т хүргэнэ.
- Үйлдвэрлэл 375.5 тэрбум төгрөг байгааг 940.3 тэрбум төгрөгт тус тус хүргэнэ.

1. “Атар-4 тариалангийн тогтвортой хөгжлийн аян”-ы хэрэгжилт болон хаврын тариалалтын бэлтгэл ажлын талаар

Монгол Улсын Засгийн газрын 2024-2028 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн хүрээнд тариалангийн тогтвортой хөгжлийг хангах “Атар-4 тариалангийн тогтвортой хөгжлийн аян”-ыг Монгол Улсын Засгийн газрын 2025 оны 47 дугаар тогтоолоор баталсан.

Энэ аяны зорилго нь тариалангийн дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлж, хөрс, уур амьсгалын онцлогт тохирсон шинэ болон ашигт таримлыг нутагшуулах, тэжээлийн үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх замаар газар тариалан, мал аж ахуйн төгс хослолыг бий болгож, хүнс, хөдөө аж ахуйн салбарыг эдийн засгийн тулгуур салбар болгон хөгжүүлэх юм. Уг аяныг хэрэгжүүлснээр хөдөө аж ахуйн салбарын боломжит нөөцийг бүрэн ашиглах, өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэн өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх, хүн амыг баталгаат хүнсээр, үйлдвэрлэлийг түүхий эдээр тогтвортой хангахад чиглэсэн бодит үр дүнд хүрч эдийн засагт тодорхой өсөлт бий болно.

Дээрх тогтоолын хавсралтаар “Атар-4 тариалангийн тогтвортой хөгжлийн аян”-ыг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөг баталсан бөгөөд энэ хүрээнд хөрс хамгаалал, ургамал хамгаалал, үр сортын тогтолцооны шинэчлэл, тэжээл үйлдвэрлэл, кластер хоршоо, хадгалалт борлуулалт, тээвэр, логистик, инновац, техник технологи, зөвлөх үйлчилгээ, хүний нөөц, эрсдэлийн менежмент, гадаад худалдаа зэрэг тэргүүлэх чиглэлүүдээр багцлан “Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох, байгальд ээлтэй тариалангийн үйлдвэрлэл”, “Бүсчилсэн хөгжил”, “Үйлдвэрлэл, үнэ цэний сүлжээ”, “Инновац, технологи”, “Эрсдэлийн тогтолцоо, гадаад худалдаа” зэрэг тэргүүлэх чиглэл бүхий 5 зорилт, 63 арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр төлөвлөөд байна.

“Атар-4 тариалангийн тогтвортой хөгжлийн аян”-ы төлөвлөгөөг бүрэн хэрэгжүүлэхэд жил бүр 120 тэрбум төгрөгийн санхүүжилт шаардлагатай байгаа бөгөөд 2025 онд улсын төсөвт 52.8 тэрбум төгрөг туссан.

2025 оны эхний улиралд “Атар-4 тариалангийн тогтвортой хөгжлийн аян”-ы хүрээнд дараах ажлуудыг зохион байгуулж байна.

Хүнс, хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл эрхлэгчдэд эргэлтийн хөрөнгийн болон хөрөнгө оруулалтын хүүгийн хөнгөлөлттэй зээлд хамруулахаар арилжааны 10 банкт хамтран ажиллах гэрээг байгуулан зээлийг олгож эхлээд байна.

Энэхүү зээлийн хүүгийн 10 хувийн хөнгөлөлтийг үзүүлснээр хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт хувийн өмчийн 800.0 гаруй тэрбум төгрөгийн хөрөнгө оруулалтыг татах боломжтой гэсэн тооцоотой байна.

Хаврын тариалалтын бэлтгэл ажлын талаар:

Улсын хэмжээнд 2025 онд нийт 655.5 мянган га талбайд тариалалт хийхээс үр тариа 360.7 мянган га-д, төмс 20.1 мянган га-д, хүнсний ногоо 18.8 мянган га-д, тэжээл 141.1 мянган га-д, тосны ургамал 103.7 мянган га-д, жимс жимсгэнэ 7.9 мянган га-д тус тус тариалахаар бэлтгэл ажлыг ханган ажиллаж байна.

- Малын тэжээлийн тогтвортой хангамжийг бүрдүүлэх, сэлгээний таримлын нэр төрөл, экспортод чиглэсэн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх

зорилгоор атар газрыг тариалангийн эргэлтэд оруулах ажлыг зохион байгуулж эхлээд байна. Өнөөдрийн байдлаар Төв, Дорнод, Хэнтий, Дундговь, Дархан-Уул зэрэг 5 аймгийн 63.2 мянган га атар газрыг тариалангийн эргэлтэд шинээр оруулахаар Засгийн газрын тогтоолын төслийг боловсруулан яамдаас санал авч байна.

- Улсын хэмжээнд нийт 45.4 мянган тн үрийн улаанбуудайн нөөцтэй байгаагаас тариалан бүхий аж ахуйн нэгжүүдэд 35.0 мянган тн, ХААК ТӨХХК-д 3.5 мянган тонн, үр үржүүлгийн аж ахуйн нэгжүүдэд арилжааны зориулалттай 7.0 мянган тонн үр хадгалж байна. Мөн тариалангийн 7 аж ахуйн 4.3 мянган тонн үрийн улаанбуудай импортоор авах зөвшөөрөл авсан.
- Улсын төсвийн 1.4 тэрбум төгрөгөөр 6 төрлийн тэжээлийн таримлын 360 тонн үр нийлүүлэх ажлыг зохион байгуулж байна. Таримлын сэлгээг нэмэгдүүлэх, малын өндөр уурагт тэжээлийн нөөцийг нэмэгдүүлэх зорилгоор ХААКТӨХХК 9 төрлийн тэжээлийн таримлын үр 1600 тонны нөөцийг бүрдүүлэн зээлээр олгов.
- Тариалангийн талбайг элэгдэл, эвдрэлээс хамгаалах, хөрсний үржил шимийг сайжруулах зорилгоор улсын төсвийн 9.7 тэрбум төгрөгөөр тариалан бүхий аймгуудад нийт 370.8 мянган ширхэг төмөр бетон шон, 1 тэрбум төгрөгөөр 4 байршилд 102.3 км тариалангийн талбайд ойн зурвасыг байгуулахаар төлөвлөөд байна.
- Тариалангийн газрын хөрсөө хамгаалах, тариаланчдын бордооны хэрэглээг нэмэгдүүлэх замаар ургацын хэмжээг нэмэгдүүлэх, чанарыг сайжруулах зорилгоор ХААК ТӨХХК бордоо ханган нийлүүлэгч аж ахуйн нэгжүүдтэй хамтран хаврын тариалалтад шаардлагатай нийлмэл бордоо 7750 тонн, азотын бордоо 1301 тонн, бусад шингэн бордоо 73 тонныг ханган нийлүүлэхээр хамтран ажиллах гэрээ байгуулж дамжуулан зээлдүүлэх үйлчилгээгээр худалдан борлууллаа.
- ХААК ТӨХХК-ийн нөөцөд 5 нэр төрлийн ургамал хамгааллын бодис 91.9 тонн байгаа ба дамжуулан зээлдүүлэх үйлчилгээгээр 9 аж ахуйн нэгжтэй гэрээ байгуулж 8 төрлийн 365 тонн бодисыг ханган нийлүүлэхээр ажиллаж байна.
- ХААКТӨХХК нь хөдөө аж ахуйн техник тоног төхөөрөмж ханган нийлүүлэгч дилер 5 аж ахуйн нэгжтэй хамтран ажиллах гэрээ байгуулж дамжуулан зээлийн үйлчилгээгээр 34 нэр төрлийн 500 орчим техник худалдан борлуулсан.
- Улсын хэмжээнд 2025 онд нийт 2300 тонн ургамал хамгааллын бүтээгдэхүүн импортлох зөвшөөрөл олгохоор батлагдсанаас 22 аж ахуй нэгжид 1096.4 тн ургамал хамгааллын бүтээгдэхүүнд импортлох зөвшөөрлийг гэрээ байгуулан олгоод байна.

- Усалгаатай газар тариаланг хөгжүүлэх чиглэлээр улсын төсвийн 17.4 тэрбум төгрөгийн хөрөнгө оруулалтаар 1927 га талбайг услах хүчин чадал бүхий 3 усалтын системийг Ховд, Увс, Булган аймагт ашиглалтад оруулахаар, мөн Азийн хөгжлийн банкны 40.0 сая ам.доллар, Японы ядуурлыг бууруулах сангийн буцалтгүй тусламжийн 2.0 сая ам.долларын хүрээнд хэрэгжүүлж буй “Хүнсний ногооны үйлдвэрлэл ба усалгаатай хөдөө аж ахуй төслийн хүрээнд 3031 га талбайг услах хүчин чадал бүхий 10 усалтын системийг ашиглалтад оруулахаар тус тус төлөвлөн ажиллаж байна.
- Дархан-Уул аймгийн Орхон сумын 10 га газарт алим, үхрийн нүд, хөх далан хальс, чавга, интоор зэрэг жимсний 6500 ширхэг суулгац бүхий эх цэцэрлэг байгуулах ажлыг зохион байгуулж байна.

Цаашид Атар-4 тариалангийн тогтвортой хөгжлийн аяны хүрээнд хөрс хамгааллын чиглэлээр тариалангийн талбайн ашиглалтыг сайжруулан талбайн хэмжээг 200 мянган га-аар нэмэгдүүлэх, хөрсийг элэгдэл эвдрэлээс хамгаалах, хөрсний үржил шимийг нэмэгдүүлэн хөрсний доройтлыг бууруулах зорилгоор олон наст тэжээлийн ургамал тариалах замаар тариалангийн талбайг нөхөн сэргээх, хашаажуулах, ойн зурвас байгуулах ажлыг үргэлжлүүлж, энэ чиглэлд төр, хувийн хэвшлийн оролцоог нэмэгдүүлнэ.

Таримал ургамлын шинэ сорт бүтээх үйл ажиллагааг дэмжих, нутагшсан болон ирээдүйтэй сортын үр үйлдвэрлэх, сорт сорих тогтолцоог сайжруулах, тариалангийн бүс нутгийн хөрс, цаг уурын онцлогт тохирсон нутагшсан сортын торгон болон баталгаажсан үрээр дотоодын хэрэгцээг бүрэн хангана.

Түүнчлэн тариалангийн бүс нутгийн хөрс, цаг уурын онцлогт тохирсон ургах чадвар өндөр, ногоон масс ихтэй вандуй, эрдэнэшиш, наранцэцэг, тосны ургамал, бусад ашигтай тэжээлийн таримлыг нутагшуулж, таримлын сэлгээнд оруулах, цулгуй уриншийг багасгах, ногоон бордуурт уриншийн хэмжээг нэмэгдүүлэх, тэжээлийн таримлын дотоодын борлуулалтыг дэмжих замаар газар тариалан, мал аж ахуйн хослуулан хөгжүүлэх чиглэлээр шат дараатай арга хэмжээг авна.

Тариалангийн техник, тоног төхөөрөмжийн шинэчлэлийг үргэлжлүүлэх, уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөллөөс үүдэн газар тариалангийн салбарт гарах сөрөг нөлөөлөл, эрсдэлийг урьдчилан тооцоолох боломжийг бүрдүүлж, ухаалаг газар тариаланг хөгжүүлэх, усалгааны дэвшилтэт техник, технологи нэвтрүүлж, усалгаатай талбайн хэмжээг нэмэгдүүлэх замаар тариалангийн үйлдвэрлэлийн бүтээмжийг нэмэгдүүлнэ.

Газар тариалангийн үйлдвэрлэлд ашигт таримлын тариалалтыг нэмэгдүүлэх, газар тариалангийн бүтээгдэхүүн, үйлдвэрлэлийн хадгалалт, нийлүүлэлт, борлуулалт, логикийн сүлжээг боловсронгуй болгоно.

Эдгээрээс гадна хөдөө аж ахуйн салбар дахь төрийн бодлого шийдвэрийн нэг чухал дэмжлэг нь татварын бодлого байдаг учир нь сүүлийн жилүүдэд газар тариалангийн үйлдвэрлэлийн үндсэн орц болсон техник тоног төхөөрөмж, бордоо, ургамал хамгааллын бодис, түлш шатахууны гадаад зах зээл дэх үнийн өсөлт, төгрөгийн ханшийн уналт зэргээс хамаарч тариалангийн үйлдвэрлэлийн нэгж өртөг ихээхэн өндөр болсон нь тариалангийн үйлдвэрлэлд хүндээр тусч байна.

“Нэмэгдсэн өртгийн албан татвараас чөлөөлөх тухай” 2021 оны 04 дүгээр сарын 23-ны өдрийн хуулиар импортоор оруулж байгаа болон дотоодод борлуулсан хөдөө аж ахуйн зориулалттай шинэ трактор, комбайн, машин механизм, усалгаа, хүлэмжийн тоног төхөөрөмж, ойн болон шувууны аж ахуйн техник, тоног төхөөрөмж, бордоо, ургамал хамгааллын бодисыг нэмэгдсэн өртгийн албан татвараас чөлөөлсөн хууль нь 2025 оны 01 дүгээр сарын 01-ний өдрөөр дуусгавар болсон нь хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн өртгийг 10-15 хувиар нэмэгдүүлэх өрсөлдөх чадварыг бууруулах улмаар эцсийн хэрэглэгчид үнийн өсөлтөд шууд өртөж үнэ өсөх угтвар нөхцөл болж байна. Үүнээс гадна хөдөө аж ахуйн салбар ажиллах хүчний хомсдолд ороод байгаа бөгөөд үүнийг нөхөх боломжит гарц нь газар тариалангийн механикжуулалтыг нэмэгдүүлэх замаар үйлдвэрлэлийн бүтээмжийг өсгөх явдал юм.

Ингэснээр малчид, тариаланчид техникийн шинэчлэл тогтмол хийж, механикжилтийн түвшин нэмэгдэж, ажиллах хүч, холбогдох зардлыг хэмнэх, үйлдвэрлэж буй нэгж бүтээгдэхүүний өртөг буурах давуу талууд гарах юм. Монгол Улс дотооддоо үйлдвэрлэж чаддаггүй хөдөө аж ахуйн багаж, техник тоног төхөөрөмж, хүлэмж, усалгааны систем, бордоо, ургамал хамгааллын бодисыг гааль, НӨАТ-аас чөлөөлөх замаар малчид, тариаланчдад учирч болох санхүүгийн дарамтыг бууруулах оновчтой шийдэл гэж үзэж байна.

Үүссэн дээрх нөхцөл байдалтай холбогдуулан дараах асуудлуудыг шийдвэрлэх зайлшгүй шаардлага байна:

1. Импортлох мал, амьтны тэжээл, тэжээлийн нэмэлт болон улаанбуудайн гурилыг гаалийн албан татвараас чөлөөлөх тухай хууль хүчингүй болсонд тооцох тухай хуулийн төслийг Засгийн газраас Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлснийг дэмжих;
2. Импортоор оруулж байгаа болон дотоодод борлуулсан хөдөө аж ахуйн зориулалттай шинэ трактор, комбайн, машин механизм, усалгаа, агуулах болон хүлэмжийн тоног төхөөрөмж, ойн болон шувууны аж ахуйн техник, тоног төхөөрөмж, бордоо, ургамал хамгааллын бодисыг нэмэгдсэн өртгийн албан татвараас чөлөөлөх хуулийн үргэлжлэх хугацааг сунгах;
3. Хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн тогтвортой хөгжлийг хангах, эрсдэлээс хамгаалах зорилгоор Хөдөө аж ахуйн даатгалын тухай хуулийн төслийг боловсруулан батлуулах зэрэг болно.

2. Махны экспортын асуудлаар

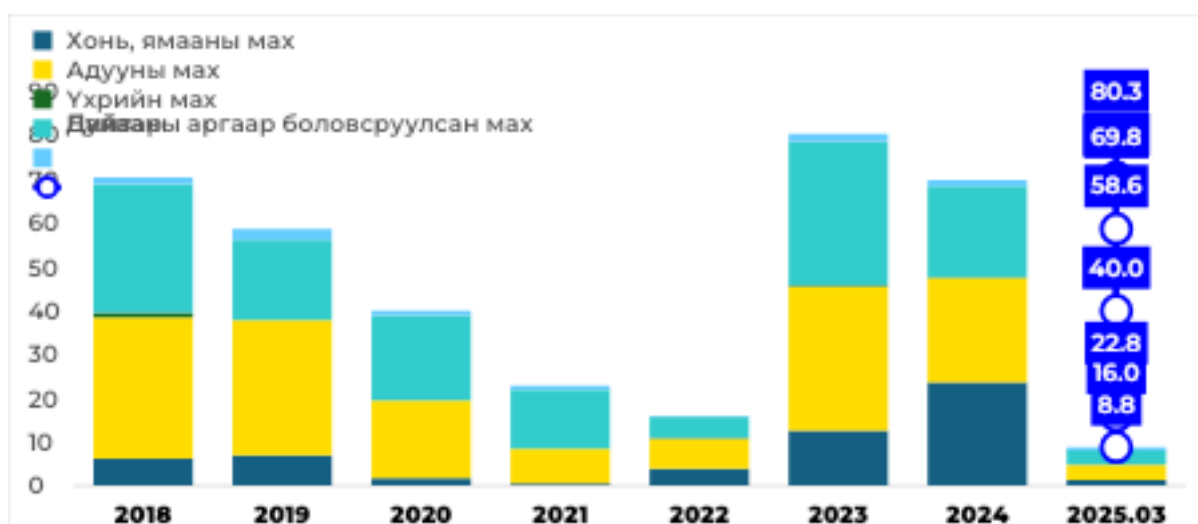
“Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого, Шинэ сэргэлтийн бодлого зэрэг бодлогын баримт бичгүүдэд Монгол улсын эдийн засгийн тулгуур салбарын нэгээр Хөдөө аж ахуйн салбарыг тодорхойлж хүнс экспортлогч орон болох тэр дундаа мах, махан бүтээгдэхүүний экспортын хэмжээг үе шаттайгаар нэмэгдүүлэхээр тусгагдсан.

Монгол Улсын мал сүргийн тоо 2015-2023 онд дунджаар 2.6 хувиар өсөж, 2024 онд 57.6 сая толгой мал тоолуулсан ба жилд 15.0-20.0 орчим сая толгой малыг хэрэгцээлж, эдийн засгийн эргэлтэд оруулдаг. Мал тооллогын 2024 оны жилийн эцсийн дүнгээс үзэхэд нийт 9.2 сая толгой мал буюу 232.2 мянган тонн махыг хэрэгцээлж, 6.1 сая толгой мал буюу 160.0 мянган тонн махыг дотоодын хэрэгцээнд, 3.0 сая толгой мал буюу 72.3 мянган тонн махыг экспортлохоор урьдчилсан тооцоолол гарсан.

Мах, махан бүтээгдэхүүний экспортын гүйцэтгэл:

Монгол Улс 2018 онд 70.4 мян.тн, 2019 онд 58.6 мян.тн мах, махан бүтээгдэхүүн экспортолсон ба Дэлхийн нийтийн хамарсан Коронавируст халдвар (КОВИД-19)-ын цар тахлын улмаас дээрх тоо хэмжээ дунджаар 45% буурч 2020 онд 38.8 мян.тн, 2021 онд 21.8 мян.тн, 2022 онд 16.0 мян.тн, 2023 онд 80.4 мян.тн /түүхий ястай маханд шилжүүлэн тооцвол 120.0 мян.тн/, 2024 оны 71.1 мян.тн, 2025 оны 03 дугаар сарын байдлаар 8.8 мян.тн мах, махан бүтээгдэхүүн тус тус экспортолсон.

Зураг 8. Мах, махан бүтээгдэхүүний экспортын гүйцэтгэл, мян.тн

Эх сурвалж: ҮСХ, ХХААХҮЯ

Мах, махан бүтээгдэхүүний экспортын гүйцэтгэлээр 2023 онд 80%-ийг БНХАУ, 1%-ийг ОХУ, 12%-ийг Иран, 2%-ийг Хонконг, 3%-ийг бусад улсад эзэлж байсан бол 2024 онд 63%-ийг БНХАУ, 30%-ийг Иран, Ирак зэрэг булангийн орнууд, 7%-ийг бусад улсууд эзэлж байна.

Мах, махан бүтээгдэхүүн импортлогч оронтой байгуулсан гэрээ, хэлцэл:

Монгол Улс 1989 онд Дэлхийн мал, амьтны эрүүл мэндийн байгууллагын гишүүнээр элсэж Дэлхийн худалдааны байгууллагын “Эрүүл ахуй, ургамлын эрүүл ахуйн арга хэмжээг хэрэгжүүлэх хэлэлцээр /Sanitary and phytosanitary measures- SPS /”-ийн хэрэгжилтийг хангах, тарифын бус хориг саадыг багасгах зорилгоор гадаад улс орнуудтай мал, амьтан, тэдгээрийн гаралтай түүхий эд бүтээгдэхүүний мал эмнэлэг, ариун цэвэр, хорио цээрийн шаардлага, экспортлох, импортлох үеийн нөхцөлийг тохиролцон худалдааны чөлөөт байдлыг ханган ажиллаж байна.

Тухайлбал, бусад улс оронтой хамтран ажиллаж, Засгийн газар хоорондын хэлэлцээр 17, хорио цээр, мал эмнэлэг, ариун цэврийн шаардлагын тухай протокол 15, харилцан ойлголцлын санамж бичиг 6, мал эмнэлгийн гэрчилгээ 60, мал эмнэлэг хорио цээрийн нөхцөл 5, хорио цээр, мал эмнэлгийн ариун цэврийн шаардлага 2-ийг тус тус тохиролцсон байна.

Дэлхийн мал, амьтны эрүүл мэндийн байгууллагын холбогдох хэлэлцээрийн дагуу Монгол Улсаас БНХАУ, ОХУ болон Узбекистан улсад мах, махан бүтээгдэхүүн экспортлох аж ахуйн нэгж нь импортлогч улсаас эрсдэлийн үнэлгээ хийлгэсэн, тухайн улсын холбогдох мал эмнэлэг, ариун цэврийн шаардлага хангасан үйлдвэр байдаг ба уг үйлдвэрийг тухайн улсын эрх бүхий байгууллагын цахим системдээ бүргэснээр Монгол Улсаас мах, махан бүтээгдэхүүн экспортлох эрх үүсдэг.

Энэ хүрээнд Монгол Улсаас мах, махан бүтээгдэхүүн экспортлохоор БНХАУ-д 27, ОХУ-д бүртгэл 29, Узбекистан улсад 24 аж ахуйн нэгж тус тус бүртгэлтэй байна.

Мөн Булангийн орнууд нь мусалман шашинтай, халал аргаар бэлтгэсэн мал, амьтны махыг хүнсэндээ хэрэглэдэг тул Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам, НҮБ-ын Аж үйлдвэр хөгжлийн байгууллага (ЮНИДО)-тай хамтран “Экспортыг дэмжих төсөл”-ийн хүрээнд Тохирлын үнэлгээний байгууллагын чадавхыг сайжруулахад чиглэсэн техникийн туслалцааг авч, Булангийн орнуудын хамтын ажиллагааны зөвлөлийн дэргэдэх Итгэмжлэлийн төв (Gulf Cooperation Council Accreditation Center)-ээс 2023 оны 12 дугаар сард Монгол Улсын төрийн болон төрийн бус баталгаажуулалтын 3 байгууллагад (СХЗГ-ын Бүтээгдэхүүн тогтолцооны Баталгаажуулалтын газар, Монголын мусульман шашинтнуудын "Дин ислам" холбоо, "Халал сертф аженси" ХХК) аудит хийж, халал хүнсний бүтээгдэхүүнийг баталгаажуулах итгэмжлэлийг 4 жилийн хугацаатайгаар авсан.

Мах, махан бүтээгдэхүүний экспортыг нэмэгдүүлэх зорилгоор дараах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлсэн. Үүнд:

1. Хүнсний тухай хуулийн 5.1 дүгээр зүйл, 6 дугаар зүйлийн 6.7, 6.8 дахь заалтын хүрээнд тухайн жил экспортлох, импортлох мах, махан

бүтээгдэхүүний тоо хэмжээг Хүнсний аюулгүй байдлын үндэсний зөвлөлийн хурлаар хэлэлцүүлж, тус зөвлөлөөс гаргасан зөвлөмжид үндэслэн шийдвэрлэдэг.

2. Монгол Улсын Засгийн газрын бодлого, мал сүргийн бүтцээс хамааран 2022 оны 10 сараас эхлэн мах, махан бүтээгдэхүүний экспортод тоо хэмжээ тогтоохгүй байхаар жил бүр шийдвэрлэж ирсэн бөгөөд өөрөөр хэлбэл импортлогч орны шаардлагыг хангасан аж ахуйн нэгж хүчин чадлынхаа хүрээнд мах, махан бүтээгдэхүүн экспортлох нөхцөл бүрдсэн.
3. Монгол Улсаас БНХАУ-д мах, махан бүтээгдэхүүн экспортлох аж ахуйн нэгж нь импортлогч улсын эрх бүхий байгууллагаар эрсдэлийн үнэлгээ хийлгэж, тус улсад бүртгэгдсэн байх үндсэн шаардлага тавигддаг. Энэ хүрээнд БНХАУ-д мах, махан бүтээгдэхүүн экспортлох эрхтэй аж ахуйн нэгжийн тоог нэмэгдүүлэх чиглэлээр ажиллаж, 2023-2024 онд 9 үйлдвэрийн шинээр бүртгүүлсэн.
4. Монгол Улсаас БНХАУ-д “адууны дотор мах, дайвар бүтээгдэхүүн” болон “мал, амьтны гаралтай, хүнсний зориулалтаар дулааны аргаар боловсруулсан дотор мах, дайвар бүтээгдэхүүн” экспортлох үеийн хяналт, шалгалт, хорио цээр, мал эмнэлэг, ариун цэврийн шаардлагын тухай протоколын төслийг /монгол, англи, хятад хэл дээр/ тус тус боловсруулж, ХХААХҮС-ын 2024 оны 07 дугаар сарын 05-ны өдрийн 01/2295 тоот албан бичгээр БНХАУ-ын Гаалийн ерөнхий газарт хүргүүлсэн.
5. Мах, махан бүтээгдэхүүний экспортын үйл ажиллагаанд “Хөдөө аж ахуйн гаралтай түүхий эд, бүтээгдэхүүний экспортын нэг цонхны цахим систем”-ийг (export.mofa.gov.mn) нэвтрүүлсэн. Уг системийг нэвтрүүлснээр төрийн болон төрийн бус байгууллагын ажлын уялдаа холбоо сайжирч, мах, махан бүтээгдэхүүн экспортлох үеийн баримт бичиг бүрдүүлэх, 4 байгууллагаас экспортын гэрчилгээ авахад зарцуулдаг байсан 13 хоногийн хугацааг бууруулж, ажлын 8 цагт багтаасан.

ХАА бол хөдөөгийн хөгжлийн үндэс суурь нь юм. Хөдөө аж ахуйд тулгуурласан үйлдвэрлэл, үйлчилгээг хөгжүүлэх, үүний тулд энэ салбарыг зах зээл, хөрөнгө оруулалттай холбох зөв шийдлүүдийг олж тогтоох нь чухал байна.

Улс орныг бүсчилэн хөгжүүлэх замаар төвлөрөл буюу зах зээлийг үүсгэх, зах зээлийг дагасан хөрөнгө оруулалтын оновчтой бодлогыг хэрэгжүүлэх нь чухал юм. Ялангуяа боловсруулах үйлдвэрийг хөгжүүлэхгүйгээр ХАА-н бүтээгдэхүүн, эрэлт үүсгэх боломжгүй. Орон нутагт бүсчилсэн хөгжлийг дэмжсэн боловсруулах үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлэх нь ХАА-н бүтээгдэхүүнд эрэлтийг үүсгэх, хөдөө орон нутагт ажлын байр, тогтвортой хөгжлийг бий болгох, эдийн засгийн өсөлт, бие даасан хөгжлийг бий болгох үндсэн арга нь юм.

Хөдөөгийн хөгжлийн үндэс суурь нь болсон ХАА, түүнд тулгуурласан хөнгөн хүнсний үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэхийн тулд түүнийг дэмжих тээвэр, логистикийн сүлжээ, агуулахын аж ахуй биржийн худалдаа зэргийг хөгжүүлэх ёстой.

3.4.2.6. Бүтээлч үйлдвэрлэл, мэдээллийн технологи

Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого “Алсын Хараа-2050” нь уул уурхайн хамаарлыг бууруулж, олон тулгуурт эдийн засгийг хөгжүүлэх зорилгыг дэвшүүлсэн. Эдгээр зорилтуудад бүтээлч үйлдвэрлэл ([соёл урлаг](#), [кино](#), [дуу хөгжим](#), [дизайн](#), [архитектур гэх мэт](#)) болон мэдээллийн технологийн салбаруудыг ирээдүйн тэргүүлэх салбар гэж тодорхойлон тусгасан. Тухайлбал, 2021–2030 онд эдгээр салбарын бодлогын суурийг тавьж, салбарын дэд бүтэц, кластер хөгжүүлэх, олон улсын зах зээлд чиглэсэн бүтээгдэхүүн бий болгох зэрэг зорилтууд багтсан.

“Алсын хараа-2050”-ын үйл ажиллагааны төлөвлөгөөнд бүтээлч үйлдвэрлэл, мэдээллийн технологийн салбарын тогтвортой өсөлтийг хангах, дэд бүтэц, эрх зүйн орчныг сайжруулах, шаардлагатай боловсон хүчнийг сургах, экспортын чиглэлд брэнд бүтээгдэхүүн гаргах зэрэг томоохон алхмуудыг зааж өгсөн. Эдгээр зорилтууд нь Монгол Улс дэлхий нийтийн бүтээлч эдийн засгийн хандлагатай нийцэж, ирээдүйд технологи, соёлын экспортод суурилсан өрсөлдөхүйц бодлого хэрэгжүүлэх суурь болж байна.

4.2.25. Бүтээлч үйлдвэрлэл болон мэдээлэл технологийн үйлдвэрийг эдийн засгийн бүтцэд тогтвортой хөгжлийн салбар болгон хөгжүүлнэ.

Монгол Улс бүтээлч үйлдвэрлэл болон мэдээллийн технологийн салбарыг эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийн шинэ тулгуур салбар болгон хөгжүүлэх бодлого баримталж, үр дүнтэй үйл ажиллагаануудыг шат дараатайгаар хэрэгжүүлж байна.

Энэхүү бодлогын хүрээнд үндэсний контент хөгжүүлэлт, цахим засаглал, гарааны бизнесийг дэмжих экосистемийн хөгжил, гадаад зах зээлд чиглэсэн экспортыг нэмэгдүүлэх чиглэлд ахиц дэвшил гарч, 2015 оноос харилцаа холбоо, мэдээллийн технологийн салбарын ДНБ хойш тасралтгүй өслөө (Зураг 8). Мэдээлэл, холбооны салбарын ДНБ-ны хэмжээ 2015 онд 476,9 тэрбум орчим төгрөг байсан бол 2024 онд 1.6 их наяд төгрөгт хүрч Монгол улсын ДНБ-ийн 2.2%-ийг бүрдүүлж байна.

Зураг 9. Мэдээлэл, холбооны салбарын ДНБ (сая. төг), цэвэр өсөлт, бууралтын хувь

Эх сурвалж: (YCX, 2025)

Салбарын тогтмол өсөлт нь Монгол Улсад дижитал шилжилт эрчимжиж, мэдээллийн технологийн шинэ үйлчилгээнүүд нэвтэрч, мэдээлэл холбооны салбар хурдацтай хөгжиж буйг илтгэж байна. Энэхүү өсөлтөд төрөөс хэрэгжүүлсэн бодлого, хөтөлбөрүүд, эдийн засаг, хөрөнгө оруулалт, технологийн дэвшил, цар тахлын нөлөө зэрэг олон хүчин зүйлс нөлөөлсөн. Эдгээр хүчин зүйлсийн хэрэгжилтээс товч дурдвал:

- **Төрөөс хэрэгжүүлсэн бодлого, хөтөлбөрүүд:** Бүтээлч үйлдвэрлэлийн чиглэлээр “Монгол контент” үндэсний хөтөлбөр, “Соёлын бүтээлч сар”, “Соёлын экспо”, салбар дундын үзэсгэлэн, хэлэлцүүлгүүдийг зохион байгуулж, үндэсний контентыг дижитал хэлбэрт шилжүүлэн олон улсын зах зээлд сурталчлах ажлууд хийгдсэн. Кино, дижитал урлаг, тоглоом хөгжүүлэлтийн салбарт уран бүтээлчдийн оролцоо нэмэгдэж, экспортыг чиглэсэн эхлэл тавигдаад байна (ССАЖЗЯ, 2025)

Мэдээллийн технологийн салбарт “Цахим Монгол” үндэсний хөтөлбөр, цахим засаглалыг өргөжүүлэх зорилгоор төрийн үйлчилгээг цахимжуулж, цахим хөгжлийн индексээр Монгол Улс 2024 онд 46 дугаар байрт орлоо (United Nation, 2024). Засгийн газрын “Цахим Монгол”, “E-Mongolia”, “Ebarimt” зэрэг дижитал шилжилтийн хөтөлбөрүүд болон холбогдох хуулиуд салбарын хэрэглээг нэмэгдүүлсэн.

- Монгол Улсын макро эдийн засгийн өсөлт, төсвийн тогтвортой бодлого нь мэдээллийн технологийн салбарын өсөлтийг дэмжсэн. Хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалт (жилд ойролцоогоор 300 тэрбум төгрөг) нэмэгдэж, дэд бүтцэд (холбооны сүлжээ, дата төв) хөрөнгө оруулсан нь салбарыг тэлэх нөхцөлийг бүрдүүлсэн (YCX, 2025).
- COVID-19 цар тахлын үед зайнаас ажиллах, цахим сургалт, онлайн худалдаа болон цахим эмчилгээний шаардлага огцом өссөн.

4.2.26. Бүтээлч аж үйлдвэрийг дэмжих институц, хууль, эрх зүйн орчныг бүрдүүлж, бэхжүүлнэ.

Монгол Улс 2020–2025 оны хооронд тус зорилт, үйл ажиллагааны хүрээнд цогц шинэчлэл хийж, дараах ахиц дэвшлийг гаргав.Үүнд:

- 2021 онд Соёлын яамыг байгуулж, соёлын болон бүтээлч үйлдвэрлэлийн бодлогыг нэгдсэн удирдлага дор хэрэгжүүлэх институцийн суурийг бүрдүүлсэн. Мөн “Соёлын тухай хууль” болон “Зохиогчийн эрхийн тухай хуулийг” шинэчилж, контентын эрх зүйн хамгаалалтыг бэхжүүлсэн. 2024 онд батлагдсан “Соёлын бүтээлч үйлдвэрлэлийг дэмжих тухай хууль” нь үндэсний агуулгатай, инновацад суурилсан соёлын бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг эдийн засгийн эргэлтэд оруулах эрх зүйн үндэс, тогтвортой бодлогын орчныг бүрдүүлэв. Соёлын салбарын дунд болон урт хугацааны бодлогын баримт бичгүүдийг шинэчилж, “Урлаг, уран бүтээлийг дэмжих, хөгжүүлэх бодлого (2024–2034)”, “Соёлын бүтээлч үйлдвэрлэлийн тэргүүлэх чиглэл, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ (2030 он хүртэл)” төлөвлөгөөг баталсан. Эдгээр баримт бичгүүд нь хүний нөөц, дэд бүтэц, маркетинг, олон улсын хамтын ажиллагаа, эрх зүйн орчныг иж бүрнээр хөгжүүлэх арга замыг тодорхойлсон ([ССАЖЗЯ, 2024](#)).
- 2021 онд “Цахим хөгжил, харилцаа холбооны яам” байгуулагдаж, цахим засаглал болон дижитал шилжилтийн бодлогыг салбар хооронд уялдуулах бүтэц бий болсон. Өнгөрсөн хугацаанд мэдээллийн технологийн салбарын дараах гол хуулиуд батлагдаж хэрэгжиж эхэлсэн. Тухайлбал, “Кибер аюулгүй байдлын тухай хууль”, “Хувь хүний мэдээлэл хамгаалах тухай хууль”, “Цахим гарын үсгийн тухай хууль” (шинэчлэн найруулсан), “Виртуал хөрөнгийн үйлчилгээ үзүүлэгчдийн тухай хууль”, “Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай хууль” зэргүүд болно. Мөн 2024 батлагдсан “Мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэлийг дэмжих тухай” хууль нь дижитал шилжилт, эдийн засгийн төрөлжилтийг хангахад чухал түлхэц болсон. Эдгээр эрх зүйн шинэчлэл нь мэдээллийн аюулгүй байдал, өгөгдөл хамгаалалт, иргэдийн мэдээлэл авах эрх, цахим баримт бичгийн хүчинтэй байдал, блокчэйн болон крипто хөрөнгийн зохицуулалт, төрийн ил тод байдал зэргийг хуульчилсан анхны иж бүрэн орчныг бүрдүүлсэн ([ЦХИХХЯ, 2024](#)).
- Старт-ап болон инновацын экосистемийг хөгжүүлэх зорилгоор Монгол Улс 2019 онд “Инновацын тухай хууль”-д нэмэлт, өөрчлөлт оруулж, гарааны бизнесийг дэмжих эрх зүйн орчныг бүрдүүлсэн. Үүний хүрээнд венчур сан, технологийн парк, санхүүжилтийн шинэ механизмуудыг нэвтрүүлэх бодлого хэрэгжиж, старт-ап экосистемийн суурь тавигдсан ([JICA, 2023](#)).

Эдгээр институцийн шинэчлэл, хууль эрх зүйн өөрчлөлтүүд нь Монгол Улсын дижитал шилжилтийг хурдасгаж, соёлын болон технологийн салбарын эдийн засаг дахь үүргийг нэмэгдүүлэх, инновацад суурилсан мэдлэгт эдийн засгийг төлөвшүүлэх суурь нөхцөлийг бүрдүүлж байна. Цаашид хиймэл оюун ухаан, блокчэйн зэрэг дэвшилтэт технологийн эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох шаардлагатай бөгөөд энэ нь дотоодын старт-апуудын хөрөнгө оруулалт татах чадварыг сайжруулж, салбарын тогтвортой өсөлтийг дэмжинэ.

4.2.27. Бүтээлч үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэхэд шаардлагатай хүний нөөцийг өндөр хөгжилтэй оронд бэлтгэж, энэ чиглэлээр гадаад, дотоод хамтын ажиллагааг хөхиүлэн дэмжинэ.

Хүний нөөцийн хөгжлийн хүрээнд гадаад хамтын ажиллагаа өргөжин, Япон, БНСУ, АНУ зэрэг орнуудтай боловсрол, соёлын чиглэлээр түншлэл өргөжүүлсэн. Тухайлбал ЮНЕСКО, Шведийн Хөгжлийн агентлагийн дэмжлэгтэй төсөл, сургалтуудыг хэрэгжүүлж, “Creative Industries”, “StartUp Mongolia”, “UNESCO Креатив хотуудын санаачилга” зэрэг олон улсын төсөл, хөтөлбөрийн хүрээнд уран бүтээлчид, контент бүтээгчдийг олон улсын сургалт, арга хэмжээнд оролцуулах боломж нэмэгдсэн. Улаанбаатарын олон улсын кино наадам зэрэг арга хэмжээнүүдийг тогтмол зохион байгуулснаар Монгол контентыг дэлхийд сурталчлах, уран бүтээлчдийн чадавхыг нэмэгдүүлэх чухал платформ бүрдээд байна (ССАЖЗЯ, 2024).

Гэсэн хэдий ч мэдээллийн технологи болон бүтээлч үйлдвэрлэлийн салбарын хүний нөөцийн хөгжилд олон улсын түвшинд хүрсэн, практик ур чадвартай мэргэжилтнүүдийн хомсдол хэвээр байна. Өөрөөр хэлбэл багшлах боловсон хүчин, сургалтын хөтөлбөрүүд шинэ технологид нийцсэн агуулга хангалтгүй, орон нутаг дахь сургалтын хүртээмж сул, дэвшилтэт технологийн чиглэлээр мэргэшсэн инженер, дизайнер, соёлын мэргэжилтнүүдийн тоо хязгаарлагдмал байна. Энэ нь салбарын өрсөлдөх чадвар, экспортыг нэмэгдүүлэх боломжийг сааруулж буй гол хүчин зүйлсийн нэг болж байна (World Bank, 2022). Монгол Улс энэ сорилтыг даван туулахын тулд олон улсын стандарттай, богино хугацааны ур чадвар олгох сургалтуудыг өргөжүүлэх, технологи, дизайн, соёл урлагийн чиглэл хоорондын интеграц бүхий сургалтыг хөгжүүлэх, орон нутгийн цахим сургалтын хүртээмж, дэд бүтцийг сайжруулах, Аж үйлдвэр–Их сургуулийн хамтын хөтөлбөр, дадлагажуулалтын тогтолцоог бэхжүүлэх, дотоодын их, дээд сургуулиудад инженерчлэл, мэдээллийн технологи, дизайн, соёлын чиглэлээр хөтөлбөрүүдийг шинэчилж өргөжүүлэх, залуусыг гадаадад мэргэжлийн сургалтад хамруулах, олон улсын сертификаттай мэргэжилтнүүдийг бэлтгэх хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэх зэрэг арга хэмжээнүүд хэрэгжүүлж болно. Эдгээр арга хэмжээнүүд салбарын өрсөлдөх чадвар, экспортын боломж, инновацын чадамжийг нэмэгдүүлж, Монгол Улсыг бүс нутгийн дижитал, бүтээлч төв болгох суурь нөхцөлийг бүрдүүлэхэд түлхэц өгөх боломжтой (United Nations, 2022).

4.2.28. Бүтээлч үйлдвэрлэлийн салбарын дотоод төрөлжилтийг хангах бодлогод тулгуурлан гадаад зах зээлд байр сууриа олсон брэндүүдийг бий болгоно.

Сүүлийн жилүүдэд үндэсний онцлогийг шингээсэн бүтээгдэхүүнүүд, тухайлбал ноолуур, эсгий эдлэл, гар урлал зэрэг нь олон улсын зах зээлд тодорхой хэмжээнд танигдаж эхэлсэн боловч төрөлжилт сул, экспортын дэмжлэг болон хүний нөөцийн чадавх хязгаарлагдмал хэвээр байна (United Nations, 2022). Мөн орон нутгийн дэд бүтэц, санхүүжилт, хүний нөөцийн дутагдал зэргээс шалтгаалан бүтээлч

үйлдвэрлэл Улаанбаатарт төвлөрсөн хэвээр байгаа нь бүсчилсэн хөгжлийн тэнцвэргүй байдал оршоор байгааг харуулж бүтээлч аж ахуй эрхлэх орчныг хязгаарлаж байна ([UNESCO Creative Economy Report, 2022](#)).

Цаашид дижитал арт, тоглоом хөгжүүлэлт, анимейшн, видео контент зэрэг шинэ төрлийн бүтээлч чиглэлүүдийг төрийн бодлогоор дэмжиж, “Made in Mongolia” шошготой брэндүүдийг олон улсын стандартад нийцүүлэн хөгжүүлэх шаардлагатай. Үзэсгэлэн, олон улсын маркетинг, мэргэшүүлэх сургалтад чиглэсэн бодлого нь салбарын өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх гол хөшүүрэг болох юм ([World Bank, 2023](#)).

Түүхэн болон нүүдэлчдийн соёлыг харуулсан уран сайхны кино, орчин үеийн хөгжмийн урсгал, үндэсний хэв маяг бүхий загварын бүтээгдэхүүнүүд нь гадаад, дотоод зах зээлд сонирхол татаж эхэлсэн ([United Nations, 2022](#)). Засгийн газрын “Монгол брэнд” хөгжүүлэх зорилт нь эдгээр санаачилгыг бодлогоор дэмжих алхам болж байна.

2018–2024 оны хооронд бүтээлч үйлдвэрлэлийн хүрээнд (ном, кино, хөгжмийн бүтээл, программ хангамж) бүртгэгдсэн зохиогчийн эрхийн тоо жил бүр тасралтгүй өсөж нийтдээ 21291 нэгж зохиогчийн эрх бүртгэгдсэн байна.

Хүснэгт 2. Бүтээлч үйлдвэрлэлийн зохиогчийн эрхийн бүртгээгдсэн тоо

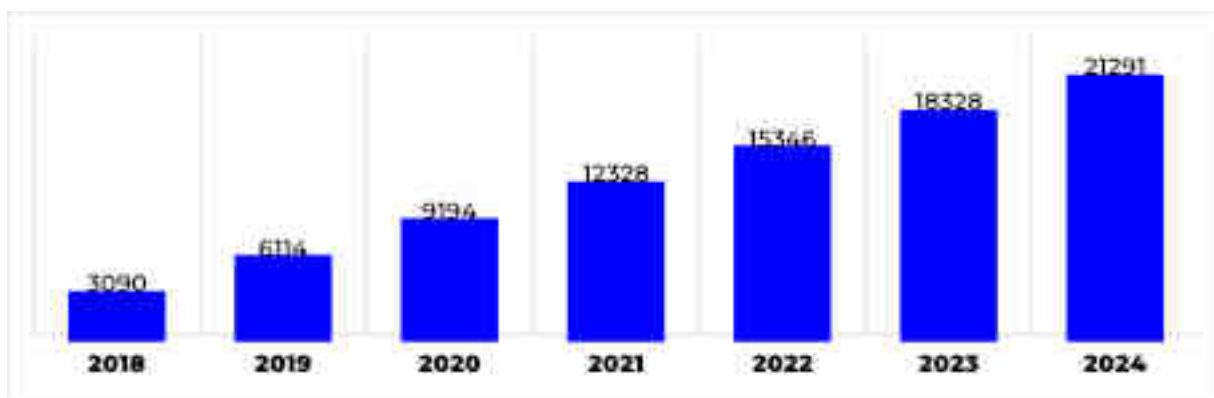
Бүтээлийн төрөл	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Шинжлэх ухаан, утга зохиолын бүх төрлийн аман болон бичмэл бүтээл	938	748	763	511	430	487	510
Хөгжмийн урлагийн үгтэй болон үггүй бүх төрлийн бүтээл	40	6	106	299	29	103	30
Дүрслэх урлаг, уран баримал, график урлагийн бүх төрлийн бүтээл, эдгээрийн зураг төсөл	21	65	43	70	88	50	86
Уран барилга, цэцэрлэгт хүрээлэн, ногоон байгууламж, цогцолбор болон архитектурын бусад бүтээл	15	14	30	74	14	2	6
Чимэглэх болон хавсарга урлаг, тайз чимэглэлийн бүх төрлийн бүтээл, эдгээрийн зураг төсөл	2	1	0	85	6	5	4
Жүжиг, бүжиг, уран нугаралт, пантомим зэрэг тайзны урлагийн бүх төрлийн бүтээл	0	14	7	55	3	3	2
Гэрэл зургийн болон түүнтэй төсөөтэй аргаар туурвисан бүх төрлийн бүтээл	1	3	0	7	5	1	4

Кино урлагийн болон бусад дуу авиа бүхий дүрст бүтээл	35	46	46	2	56	27	27
Газрын зураг, атлас болон архитектурын зураг төсөл, хар зураг, бүдүүвч, диаграмм, гурван хэмжээст илэрхийлэл зэрэг шинжлэх ухаан техникийн шинжтэй тайлбар зураг	0	0	0	0	6	3	6
Компьютерын программ	0	0	0	0	193	164	153
Үүсмэл бүтээл	18	39	18	4	33	26	26
Мэдээллийн сан	0	0	0	0	4	2	2
Материалыг нь сонгон түүвэрлэх, байршуулах зэргээр бүтээлч хөдөлмөрийн үр дүнд бий болсон, өөрийн бүтэц агуулгаараа оюуны бүтээлд тооцогдох тайлбар толь, лавлах, зохиолын цоморлог, түүвэр зохиол болон эмхэтгэл	2	69	47	6	129	86	83
Нийт	309	302	308	31	301	298	296
	0	4	0	34	8	2	3

Эх сурвалж: (ҮСХ, 2025)

Энэ үзүүлэлт бүтээлч үйлдвэрлэлийн салбарын төрөлжилт нэмэгдэж буйг харуулж байна. Үүнээс программ хангамж болон дижитал контентуудын эзлэх хувь өсөж байгаа нь мэдээллийн технологид тулгуурласан үйлдвэрлэлийн шинэ экосистем бүрэлдэж байгааг илтгэж байна.

Зураг 10. Бүтээлч үйлдвэрлэлийн хүрээнд бүртгэгдсэн зохиогчийн эрхийн тоо (өссөн дүнгээр)

Эх сурвалж: (ҮСХ, 2025)

Хятадын кино үйлдвэрлэлийн 2021 оны 7 тэрбум ам.долларын орлого¹⁷, БНСУ-ын К-рор болон кино урлагийн экспортын өсөлт (КОССА, 2023) нь контентыг олон

¹⁷ Wikipedia. (2023). List of highest-grossing films in China. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_highest-grossing_films_in_China

улсын дижитал сувгаар дамжуулан эдийн засгийн бодит үнэт зүйл болгон хувиргаж чадсан амжилтуудын жишээ юм. Монгол Улс ч эдгээр туршлагыг хэрэгжүүлж, дижитал контентын дэд бүтэц, биржийн экосистем, хамтын ажиллагааны платформыг хөгжүүлснээр бүтээлч үйлдвэрлэлийн эдийн засгийн үр өгөөжийг өсгөх боломжтой. Бүтээлч үйлдвэрлэл ба мэдээллийн технологийн интеграци нь экспортын шинэ төрөл болж, Монгол Улсад шинэлэг бизнесийн загварууд бий болох нөхцөл бүрдүүлнэ.

Гэсэн хэдий ч бүтээлч үйлдвэрлэл нь Монгол Улсад харьцангуй шинэ салбар тул статистик хэмжигдэхүүн хязгаарлагдмал байна. Мөн бүтээлч үйлдвэрлэлийн салбарын өргөн хэмжээний нарийвчилсан судалгаа, бодит тооцоо муу байгаа нь зах зээлийн үнэлгээг тодорхойлоход саад учруулж байна. Түүнчлэн салбар дундын учир олон яам, агентлагийн хамтын ажиллагаа шаардлагатай. Тиймээс тус салбарыг амжилттай хөгжүүлэхийн тулд хүний нөөцийн тасралтгүй сайжруулалт, дэд бүтцийн найдвартай байдал, бодлогын уялдаа шаардлагатай байна.

4.2.29. Мэдээллийн технологийн салбарыг экспортод чиглүүлэн хөгжүүлэх институцийн тогтолцоог бүрдүүлнэ.

Мэдээллийн технологи болон бүтээлч үйлдвэрлэлийг экспортод чиглүүлэн хөгжүүлэх нь Монгол Улсын эдийн засгийн төрөлжилтийг хангах, байгальд ээлтэй, өндөр өгөөжтэй шинэ боломжуудыг нээх стратегийн чухал ач холбогдолтой. Сүүлийн жилүүдэд дотоодын дижитал чадавх тасралтгүй нэмэгдэж, олон талт дэмжлэгийн хүрээнд программ хангамж, мобайл апп, тоглоом хөгжүүлэлт зэрэг чиглэлээр экспортын эхлэл тавигдсан. Монголын залуусын мэдлэг чадвар нь олон улсын аутсорсинг болон экспортын программ хангамжийн зах зээлд өрсөлдөх чадамжтай байгааг харуулж байна. Үүний нэг жишээ бол Эрксис CRM системийг дэлхийн олон орны жижиг бизнесүүд ашиглаж эхэлсэн явдал юм. Программ хангамжийн үйлчилгээ болон финтекийн салбарт ч ахиц дэвшил гарч, цахим төлбөр тооцоо, мобайл банк, дижитал зээл зэрэг үйлчилгээ эрчимтэй өргөжсөн. Нэмж дурдахад, мэдээллийн технологийн старт-апууд олон улсын зах зээлд гарах чиглэлд тодорхой амжилт үзүүлж, 2022 онд нийт 7.2 сая ам.долларын гадаадын хөрөнгө оруулалт татсан нь салбарын экспортын боломжийг харуулж байна ([Tracxn Technologies, 2025](#)).

4.2.30. Мэдээлэл технологийн судалгаа, шинжилгээг өргөжүүлж, мэдлэгт суурилсан инновацын шинэ бүтээгдэхүүн үйлчилгээ, зөөлөн болон хатуу дэд бүтцийг хөгжүүлнэ.

Сүүлийн жилүүдэд дижитал шилжилт, мэдээллийн дэд бүтэц, хүний нөөцийн чадавхыг үнэлэх, кибер аюулгүй байдал болон шинэ технологийн бэлэн байдлыг тодорхойлох чиглэлд судалгаа, шинжилгээ идэвхтэй хийгдэж байна. Тухайлбал, 5G технологийн бэлэн байдлыг үнэлэх олон улсын жишигт суурилсан судалгаа, дижитал хүртээмж болон мэдээллийн тэгш байдалд нөлөөлөх хүчин зүйлсийг

тодорхойлсон судалгаа, мөн салбарын хүний нөөцийн эрэлтийг тодорхойлсон бодлогын судалгаа зэрэг хийгдээд байна ([ЦХИХХЯ, 2024](#)).

Цаашид мэдээллийн технологийн салбарт хийгдэх судалгааны тэргүүлэх чиглэлүүд нь салбар хоорондын уялдаа бүхий шийдлүүд боловсруулах, бодлого төлөвлөлт, автомат шийдвэр гаргалтад хиймэл оюун ашиглах, нийгмийн суурь салбаруудын өгөгдөлд шинжилгээ хийх, цахим засаглалын хүртээмж, ил тод байдлыг нэмэгдүүлэх загварууд хөгжүүлэх, мөн бүтээлч үйлдвэрлэл ба технологийн интеграцийг дэмжих чиглэлд төвлөрнө. Түүнчлэн технологид суурилсан контент бүтээх, цахим соёлын экспорт, медиа старт-апуудыг хөгжүүлэх судалгааг ч онцолж байна ([ЦХИХХЯ, 2024](#)). Эдгээр чиглэлээр судалгааг тогтмол гүнзгийрүүлснээр Монгол Улс мэдээллийн технологийн салбарын хөгжлийг нотолгоонд суурилсан, бодлогын уялдаатай байдлаар төлөвлөж, шинэлэг шийдэл бүхий хөрөнгө оруулалт, хүний нөөцийн хөгжлийг дэмжих боломжтой.

Сүүлийн жилүүдэд мэдээлэл, харилцаа холбооны дэд бүтцийг сайжруулах чиглэлээр олон төсөл, хөрөнгө оруулалт амжилттай хэрэгжиж, төрийн цахим үйлчилгээний шинэ шатанд шилжих суурь тавигдсан. Өндөр хурдны оптик шилэн кабелийн сүлжээ бүхий суурин дэд бүтцийг орон нутаг руу өргөжүүлэх ажлууд хийгдэж, үүрэн холбооны 4G сүлжээний хамрах хүрээ нэмэгдлээ. Суурин болон үүрэн холбооны 5G сүлжээг хөдөөгийн сум, тосгод руу өргөжүүлж, 2025 оны байдлаар хүн амын 90-ээс дээш гаруй хувийг өндөр хурдны интернетээр хангах зорилт тавьсан. Үндэсний дата төвийн хүчин чадлыг нэмэгдүүлж, ХУР, ДАН зэрэг мэдээлэл солилцох системийг өргөжүүлснээр төрийн цахим үйлчилгээний дэд бүтэц бэхжсэн ([ЦХИХХЯ, 2024](#)).

4.2.31. Мэдээллийн технологийн кластерыг хөгжүүлж, гадаад зах зээлд гарахад дэмжлэг үзүүлнэ.

Монгол Улс тус зорилтын хүрээнд бодлого, эрх зүйн орчноо сайжруулж, тодорхой ахиц гаргасан. “Алсын хараа–2050” болон Үндэсний хөгжлийн хөтөлбөрийн хүрээнд мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэлийг дэмжих болон жижиг, дунд үйлдвэрийг дэмжих хуулиудад кластерийн хөгжлийг тусгасан нь энэ чиглэлд чухал алхам болсон юм. Түүнчлэн Tech Export Program, Мэдээллийн технологийн парк, кластер холбоо, Government Tech Taskforce зэрэг санаачилга, байгууллагуудын дэмжлэгээр экспортод чиглэсэн стартапуудын тоо өсөж, гадаад хамтын ажиллагаа өргөжсөн байна ([JICA, 2023](#)). Гэсэн хэдий ч хөрөнгийн зах зээлийн цар хүрээ бага, эрсдэлийг хүлээх чадавх хязгаарлагдмал байгаа нь стартап болон дижитал бизнесүүдийн өсөлтийг сааруулж байна. Энэ асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд олон улсын сайн туршлагад суурилсан санхүүжилтийн экосистемийг бүрдүүлэх шаардлагатай. Үүнд уян хатан санхүүгийн хэрэгсэл, хамтарсан сангууд, хурдасгуур, краудфандинг, инкубатор төв зэрэг механизмуудыг нэвтрүүлэх шаардлагатай.

Солонгос, Финланд, Япон, Германы кластер хөгжлийн амжилттай загваруудыг судалж, Монголын өв соёл, нүүдэлчдийн онцлогийг орчин үеийн технологитой хослуулсан контент үйлдвэрлэлийг төрийн бодлогоор дэмжих нь

инновац, төрөлжсөн эдийн засгийн хөгжлийг хангах чухал алхам юм. Тухайлбал, Өмнөд Солонгосын “K-Culture” хөтөлбөр нь соёлын контентийг экспортод амжилттай гаргаж, үндэсний брэндийг дэлхийд таниулсан туршлагатай. Үүнтэй адил Монгол Улс өв соёл, нүүдэлчдийн амьдралын хэв маягаа орчин үеийн технологитой хослуулан экспортын чадамжтай контент хөгжүүлэх боломжтой. Финландын “Growth Corridor” загварын жишгээр мэдээллийн технологи болон бүтээлч үйлдвэрлэлийг кластер хэлбэрээр төвлөрүүлэн хөгжүүлэх нь салбар хоорондын уялдааг сайжруулж, дижитал эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих ач холбогдолтой. Мөн Швед, Герман, Япон зэрэг орнуудын туршлагыг нутагшуулах замаар мэргэжилтнүүдийг олон улсын төвүүдэд ажиллуулж, туршлага хуримтлуулах нь Монголын контент экспортыг дэмжих, инновацийн чадварыг нэмэгдүүлэх бодит гарц болох юм.

4.2.32. Төрийн үйл ажиллагааг цахимжуулахад үндэсний программ хангамжийн компаниудыг түлхүү оролцуулна.

Төрийн үйлчилгээг цахимжуулахад үндэсний программ хангамжийн компаниудын оролцоо нэмэгдэж, E-Mongolia, E-Barimt, eHealth зэрэг томоохон платформууд дотоодын хөгжүүлэгчдийн оролцоотойгоор амжилттай хэрэгжсэн. Мөн зарим яам, агентлагийн мэдээллийн системүүдийг үндэсний компаниуд хариуцан хөгжүүлж, технологийн дотоод чадавх бий болох суурь тавигдсан. Ингэснээр мэдээллийн технологийн компаниудын чадавх сайжирч, аутсорсинг болон төрийн тендерт оролцох тоо нэмэгдлээ.

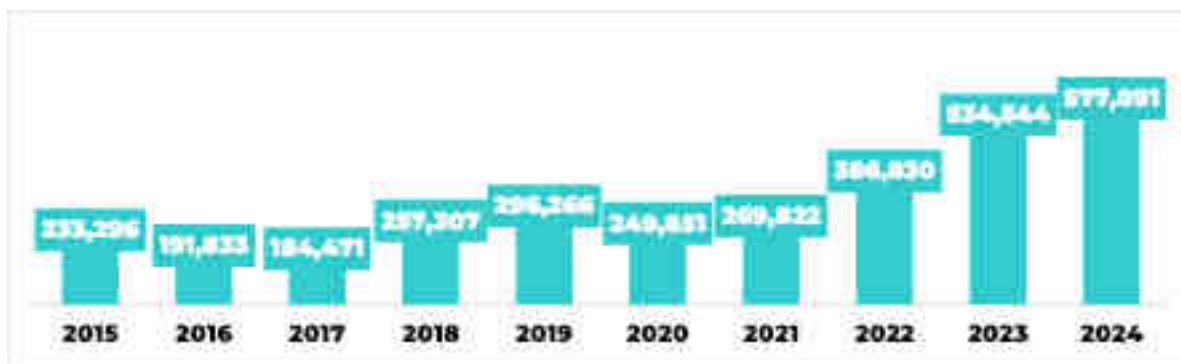
Цаашид үндэсний компаниудыг төрийн худалдан авалтад түлхүү оролцуулах тусгай журам нэвтрүүлэх, хөгжүүлэлтийн аюулгүй байдлын стандарт тогтоох, чадавх бэхжүүлэх сургалт, хамтын хөгжүүлэлтийг дэмжих бодлогыг хэрэгжүүлбэл илүү үр дүнд хүрэх боломжтой Энэ нь технологийн тусгаар тогтнол, зардлын оновчлол, үндэсний экспортын чадавхыг нэмэгдүүлэх стратегийн алхам болох юм.

4.2.33. Мэдээллийн технологи болон цахим худалдааны салбар дахь хөрөнгө оруулалтын орчныг сайжруулж, хөрөнгө оруулагчдын санаачилгыг дэмжинэ.

Энэ хүрээнд мэдээллийн технологи болон цахим худалдааны салбарт гадаадын хөрөнгө оруулагчдад таатай нөхцөл бүрдүүлэх эрх зүйн шинэчлэлтүүд хийгдэж байна. 2022 онд Виртуал хөрөнгийн үйлчилгээ үзүүлэгчийн тухай хуулийг баталж, крипто болон финтек бизнесүүдийг албажуулах зохицуулалт хийсэн нь гадаадын крипто хөрөнгийн сангууд Монгол Улсыг сонирхоход түлхэц болсон. Мөн “Хөрөнгө оруулалтын тухай хууль”-д гадаадын хөрөнгө оруулагчдыг дэмжих, тэдний эрх ашгийг хамгаалах орчныг тодорхой болгож, старт-апуудад хөрөнгө оруулах нөхцөл хөнгөлөлтүүдийг тусгасан. Эдгээрийн үр дүнд 2023 онд Япон, Солонгосын венчур хөрөнгө оруулагчид старт-ап компаниудад хөрөнгө оруулалт хийж эхэлсэн байна (JICA, 2023; Tracxn Technologies, 2025). Энэ нь Монгол Улсад мэдээллийн технологи болон бүтээлч үйлдвэрлэлийн салбарын өсөлт, хөрөнгө оруулалтын хэмжээ, олон улсын хамтын ажиллагаа нэмэгдэж буйг харуулж байна.

Улсын хэмжээнд 2014–2024 оны хооронд мэдээлэл, холбооны салбарт оруулсан нийт хөрөнгө оруулалт тасралтгүй өсөж, 2024 онд тус салбарын хөрөнгө оруулалт 577 тэрбум төгрөгт хүрсэн байна.

Зураг 11. Мэдээлэл, холбооны салбарын хөрөнгө оруулалт (сая.төг)

Эх сурвалж: (ҮСХ, 2025)

Монгол Улс газар зүйн хувьд өргөн уудам нутагтай ч хүн амын нягтрал бага, иргэдийн ихэнх нь алслагдсан бүс нутагт, мал аж ахуйд суурилсан амьдралын хэв маягтай амьдардаг нь бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний түгээлт, дэд бүтцийн хүртээмжид хүндрэл учруулдаг. Мөн үйлдвэрлэлийн улирлын шинж чанар, зах зээлийн хэмжээний хязгаарлагдмал байдал, логистикийн хүндрэл зэрэг нь тогтвортой эдийн засаг хөгжүүлэхэд сорилт болдог. Харин мэдээллийн технологи, цахим худалдаа нь эдгээр бэрхшээлийг даван туулах үр дүнтэй гарц болж, алслагдсан бүс нутгийн иргэд болон бизнес эрхлэгчдэд бага зардлаар, үр ашигтайгаар зах зээлд нэвтрэх боломжийг бүрдүүлж байна.

Дэлхий нийтэд хиймэл оюун ухаан (AI), блокчэйн, цахим худалдааны салбар маш хурдтай хөгжиж байна. Монгол Улс хиймэл оюун ухаан, блокчэйн технологийг уул уурхай, эрчим хүч, банк, санхүү зэрэг олон салбарт өгөгдөлд суурилсан шийдвэр гаргалт, үр ашгийг нэмэгдүүлэх зорилгоор амжилттай нэвтрүүлж чадсан. Тэр дундаа хиймэл оюуныг ашиглаж банкны үйлчилгээнд финтекийг өргөн нэвтрүүлж хэрэглэгчийн үйлчилгээ, цахим төлбөр тооцоог, цахим зээлийн аппликейшн өргөнөөр нэвтрүүлсэн. Блокчэйн технологи нь нийлүүлэлтийн гинжин хэлхээнд ил тод байдал, түүхий эдийн гарал үүслийг баталгаажуулахад хэрэгжиж, ирээдүйд Монголын ноос ноолуурын гаралтай бүтээгдэхүүнд хяналт тавих зэрэгт өргөн ашиглагдах боломжтой. Эдгээр технологийн хөгжил нь Монгол Улсын цахим худалдаа хөгжихөд асар их түлхэц өгөх болно.

КОВИД-19 цар тахлын дараа цахим худалдаа болон онлайн үйлчилгээний эрэлт огцом өсөж, жижиг бизнесүүд ч энэ зах зээл рүү шилжсэн. Жишээлбэл, олон орны үйлдвэрлэгчид Etsy, Amazon, Alibaba зэрэг глобал цахим худалдааны платформуудыг ашиглан бүтээгдэхүүнээ олон улсад борлуулж байна. Дотоодын үйлдвэрлэгчид эдгээр цахим платформоор дамжуулан дэлхийн зах зээлд гаргах боломжтой. Үүнээс гадна үндэсний B2B цахим худалдааны платформыг хөгжүүлж,

дотоодын бүтээгдэхүүнийг олон улсад таниулах, экспортын сувгийг өргөтгөх бололцоотой. Ийм төрлийн платформыг хөгжүүлэхэд төрөөс дижитал дэд бүтэц, мэдээллийн аюулгүй байдал, олон улсын төлбөр тооцооны холболт зэрэг чиглэлд бодит дэмжлэг үзүүлэх нь чухал. Үүнтэй зэрэгцэн цахим худалдаа, дижитал маркетингийн стратеги олон улсын түвшинд чухалчлагдаж байна. Онлайн худалдааны индексүүдийн дагуу дэлхийн цахим худалдааны эрэлт тогтмол өсч байгаа¹⁸ нь жижиг, дунд үйлдвэрлэгчдэд бүхэлдээ цахим худалдааг ашиглах боломжийг олгож байна. Цахим төлбөр тооцоо, хүргэлтийн ухаалаг шийдэл бүхий дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалтыг оновчтой чиглүүлснээр эдгээр сорилтыг боломж болгон хувиргах боломжтой юм.

3.4.3 Ухаалаг санхүүгийн зах зээл

I үе шат | 2021-2030

Эдийн засгийг тэтгэсэн, уян хатан, цахим технологид суурилсан олон талт санхүүгийн үйлчилгээг хөгжүүлэх үе

Хөрөнгийн зах зээлийн үнэлгээ өсөж, биржийн бус болон үүсмэл санхүүгийн зах зээл дээр хийгдэж байгаа арилжааны дүн өссөн байна.

Өнөөгийн нөхцөл

Санхүүгийн зах зээл сүүлийн жилүүдэд эрчимтэй хөгжиж уламжлалт банк төвтэй санхүүгийн зах зээлээс хөрөнгийн зах зээл болон даатгалын зах зээл төвтэй салбар болж хөгжиж байна.

Монгол Улсын Их Хурлаас Үнэт цаасны зах зээлийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хууль болон хамт өргөн мэдүүлсэн хуулийн төслүүдийг 2024 оны 05 дугаар сарын 16-ны өдөр эцэслэн баталсан.

Хууль батлагдсанаар дотоодын аж ахуй нэгжээс нийтэд санал болгон үнэт цаас гаргах ажиллагаа хялбар, шуурхай болж; зохицуулагч болон арилжаа эрхлэх байгууллагын бүртгэлийн хоорондын уялдаа холбоо сайжран олон улсын жишигт нийцэх; санхүүгийн технологид суурилсан шинэ бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ нэмэгдэх боломж бүрдэж байна. Мөн хууль хэрэгжсэнээр үнэт цаас гаргагч, андеррайтерийн компаниудын үүрэг оролцоо өсөх, үнэт цаасны арилжаа, төлбөр тооцоо, төвлөрсөн болон тухайлсан бүртгэлтэй холбоотой зохицуулалт боловсронгуй болох зэрэг олон зэрэг нөлөө хөрөнгийн зах зээлд бий болох суурь нөхцөл бүрдэж байна.

Санхүүгийн зохицуулах хороо 2023 оны 11-р сард Биржийн бус зах зээлд блокчэйн технологийг ашиглан үнэт цаасны арилжаа, төлбөр тооцоог автоматжуулсан "М-ОТС" платформыг сэндбокс орчинд нэг жил туршихаар шийдвэрлэсэн.

Үнэт цаасны арилжааны орлогод ногдох татварыг төвлөрсөн хадгаламжийн байгууллага суутган төлөх шинэ журам боловсруулж, хөрөнгө оруулагчдын

¹⁸<https://www.statista.com/statistics/379046/worldwide-retail-e-commerce-sales/>

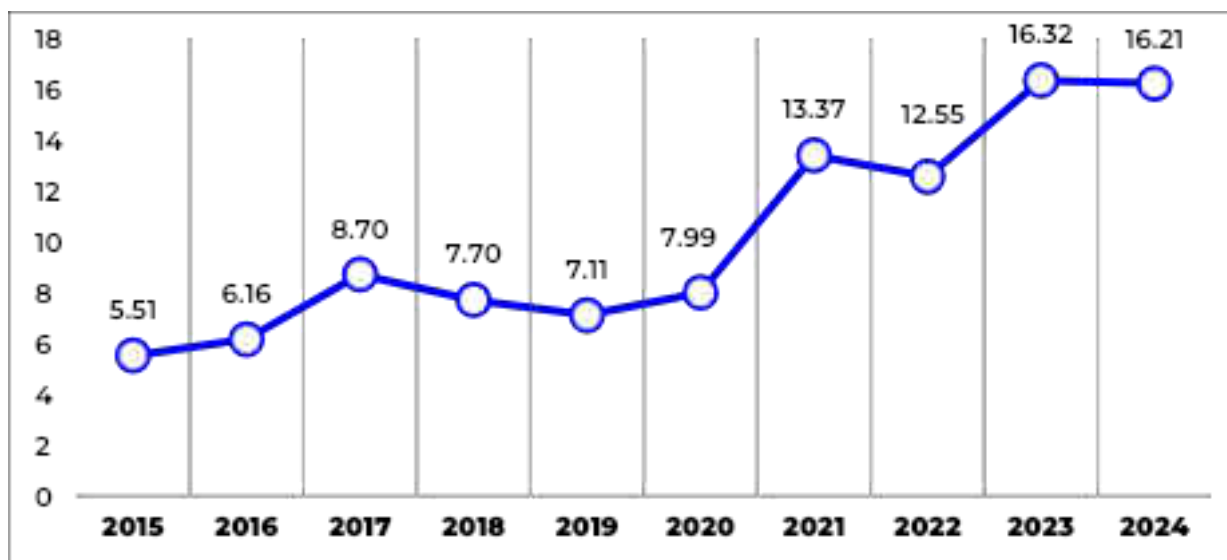
татварын ачааллыг хөнгөвчлөн, давхар татварыг цогцоор нь шийдвэрлэхээр тусгасан.

Үнэт цаасны зах зээлийн хуулийн шинэчилсэн найруулга нь дотоодын аж ахуйн нэгжийн үнэт цаас гаргах ажиллагааг хялбарчилж, зохицуулалт, арилжааны үйлчилгээг олон улсын стандартад нийцүүлэн боловсронгуй болгож, шинэ бүтээгдэхүүн, технологи нэвтрүүлэхэд дэмжлэг үзүүлснээр хөрөнгийн зах зээлийн хөгжилд эерэг нөлөө үзүүлэх суурь тавигдсан.

Хөрөнгө оруулалтын сангийн тухай хуулийн 26.1-д зааснаар сан 12 хөрөнгө оруулалтын хэрэгсэлд хөрөнгө оруулж, гарааны бизнест дэмжлэг үзүүлэх боломжтой бөгөөд "Балансэд грөүт менежмент ҮЦК" ХХК-ийн "Би Жи Эм Тогтмол орлогын багц" санг бүртгэснээр энэ чиглэлээр хөрөнгө оруулалт хийх шинэ суваг нээгдлээ.

Уг сан 30 тэрбум төгрөг хүртэлх хөрөнгө татан төвлөрүүлж, хуулиар зөвшөөрөгдсөн 8 хөрөнгө оруулалтын хэрэгсэлд хөрөнгө оруулан, гарааны бизнесийг санхүүжүүлэхэд чиглэсэн нь дэвшилтэт санхүүгийн шийдлийг хөрөнгийн зах зээлд нэвтрүүлэх эерэг алхам болж байна.

Зураг 12. Хөрөнгийн зах зээлийн үнэлгээ ДНБ-д эзлэх дүн /хувиар/

Эх сурвалж: ҮСХ, СЗХ

Хөрөнгийн зах зээлийн үнэлгээ 2024 оны эцэс гэхэд 12.97 их наяд төгрөгт хүрсэн бөгөөд ДНБ-д эзлэх хувь 16.21 болжээ. Энэ нь 2019 оны 7.11 хувьтай харьцуулахад 2.28 дахин өссөн үзүүлэлт юм. Хөрөнгийн зах зээлийн үнэлгээний ДНБ-д эзлэх дундаж 2015-2019 онд 7.03 хувь байсан бол 2020-2024 онд 13.24 хувь болж нэмэгдсэн байна.

2024 оны байдлаар 1,579.9 тэрбум төгрөгийн үнэт цаас зах зээлд арилжигдсан нь өмнөх оноос 2 дахин, 2020 оноос 24.2 дахин өссөн үзүүлэлт юм. Нийт арилжааны 57.8 хувийг компанийн бондын, 22.7 хувийг хувьцааны, 6.5 хувийг хөрөнгө оруулалтын сан (ХОС)-гийн нэгж эрхийн, 13.0 хувийг хөрөнгөөр баталгаажсан үнэт цаас (ХБҮЦ)-ны арилжаа тус тус эзэлж байна.

Хэрэгжилтийн түвшин

2024 онд Үнэт цаасны зах зээлийн хуульд шинэчлэлт оруулж, хувьцаа, бонд гаргах ажиллагааг хурдасгаснаар олон улсын стандартад нийцсэн ETF, үүсмэл багаж зэрэг шинэ бүтээгдэхүүнүүд нэвтэрч, зах зээлийн хөрвөх чадвар сайжирсан. Мөн блокчэйн суурилсан М-ОТС платформ ашиглалтад орсноор 24/7 арилжаа, автомат төлбөр тооцоо боломжтой болж, биржийн бус зах зээлийн арилжааны хэмжээ өссөн. Технологийн шийдэлтэй холбоотой KPI 90% хүрч, CBDC гаргах бэлтгэл ажил хийгдэж байна.

Саад бэрхшээл ба эрсдэл

Хөрөнгө оруулагчид техникийн болон мэдлэгийн дутагдал байгаа нь үүсмэл багаж, блокчэйн арилжааны шинэ платформуудын эрсдлийг зөв тооцоход хүндрэл учруулж байна. Мөн биржийн бус зах зээлийн хяналтын хууль зүйн зохицуулалт бүрэн боловсронгуй бус байгаа нь сэндбокс орчныг туршиж байгаа ч нэмэлт сайжруулалт шаардлагатай.

Сайжруулах боломж

Блокчэйн арилжааг зөвхөн туршилтын түвшинд биш, бүрэн хэмжээнд нэвтрүүлэхэд чиглэсэн сэндбокс орчныг өргөжүүлэх нь чухал. Мөн үүсмэл багаж, кибер аюулгүй байдлын талаарх мэдлэг дутмагийг арилгахын тулд биржийн гишүүдэд заавал сургалт явуулах нь зах зээлийн тогтвортой байдлыг нэмэгдүүлнэ.

Даатгалын салбарын тогтвортой байдлыг хангах хууль, эрх зүйн орчин бүрдэж, салбарын хамрах хүрээг нэмэгдүүлсэн байна.

Өнөөгийн нөхцөл

Даатгалын багц хуулийн шинэчилсэн төсөлд тулгуур зарчмуудыг бүрэн тусгаж, төлбөрийн чадварын стандартыг эрсдэлд суурилсан аргачлалаар шинэчлэв. Мөн даатгалын нөөцийн үнэлгээ, төлбөрийн чадварын шалгуурыг сайжруулсан.

Амьдралын даатгалыг хөгжүүлэх, гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татах зорилгоор хууль тогтоомж, бүтээгдэхүүний цар хүрээг өргөжүүлэв. Ипотекийн даатгалыг урт хугацааны компаниуд хариуцах, технологид суурилсан шийдлүүдийг нэвтрүүлэх ажлууд хэрэгжиж байна.

Гадаадын давхар даатгал руу шилжих хураамжийн тодорхой хувийг дотоодод үлдээх, хамтын даатгалын зохицуулалтыг бий болгох замаар эрсдэл шилжүүлэх механизмыг сайжруулж байна.

Цахим даатгалын үйлчилгээ, биометрийн мэдээлэл ашиглах, AI-д тулгуурлан динамик шинжилгээ хийх зэрэг дэвшилтэт арга хэрэгслүүдийг нэвтрүүлж, тайлагналын системийг автоматжуулсан.

Урт хугацааны даатгалын хамрах хүрээг өргөжүүлж, шинэ бүтээгдэхүүнүүдийг нэвтрүүлснээр иргэдийн даатгалын хамралт нэмэгдэж, салбарын өрсөлдөөн чангарч байна.

Датгалын салбарын өсөлт сүүлийн жилүүдэд хурдацтай нэмэгдэж байгаа бөгөөд 2024 оны 1 улирлын байдлаар даатгал компаниудын нийт активын хэмжээ 582.3 тэрбум төгрөгт хүрсэн нь 2019 онтой харьцуулахад 60 хувиар өссөн дүн юм.

Манай улсын хувьд даатгалын гүнзгийрэлт дэлхийн даатгалын гүнзгийрэлттэй харьцуулахад сул байна. Дэлхийн даатгалын гүнзгийрэлт 2024 онд 7 хувьтай байхад манай улсын хувьд энэ үзүүлэлт өмнөх жилүүдтэй харьцуулахад өсөж байгаа боловч дөнгөж 0.64 хувьтай байна. Өөрөөр хэлбэл энэ үзүүлэлт 10.9 дахин доогуур байна. Монгол Улсын хувьд цаашид даатгалын салбарын орон зай хангалттай байгаа нь харагдаж байна.

Зураг 13. Дэлхийн болон Монгол Улсын даатгалын гүнзгийрэлтийн хувь

Эх үүсвэр: СЗХ

Хэрэгжилтийн түвшин

2024 онд даатгалын салбарт чухал шинэчлэлтүүд хийгдсэн. Даатгалын багц хууль, төлбөрийн чадварын стандарт (ICP 14), кибер даатгалын зохицуулалт боловсруулагдсан нь салбарын илүү тогтвортой ажиллагаанд хувь нэмэр оруулсан. Амьдралын даатгалын хамралт 1 хувиар өсөж даатгалын гэрээг цахимжуулснаар 90% үйлчилгээ цахим системд шилжсэн. Үүний үр дүнд системийн эрсдэл удирдлагын KPI 70%-д хүрч, олон улсын стандартад нийцсэн эрсдэлийн үнэлгээний систем амжилттай нэвтэрсэн.

Саад бэрхшээл ба эрсдэл

Хэдийгээр амьдралын даатгалын хамралт нэмэгдсэн ч ипотекийн даатгалын бүтээгдэхүүн хязгаарлагдмал хэвээр байгаа нь урт хугацааны даатгалын салшгүй хэрэгцээг хангахад бэрхшээл учруулж байна. Мөн цахим даатгалын гэрээ байгуулах явцад хувийн мэдээллийн аюулгүй байдал бүрэн хангагдахгүй байгаа нь хэрэглэгчдийн итгэлцлийг бууруулж болзошгүй эрсдэл бий.

Сайжруулах боломж

Урт хугацааны даатгалын салбарыг хөгжүүлэхийн тулд Засгийн газар ипотекийн даатгалын бүтээгдэхүүнийг татварын хөнгөлөлтөөр дэмжих нь чухал ач холбогдолтой. Мөн цахим гэрээний нууцлалыг бэхжүүлэхийн тулд даатгалын байгууллагуудад **ISO 27001** стандартыг нэвтрүүлж, биометрийн болон хувийн мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах арга хэмжээг чанд баримтлах шаардлагатай.

Бичил санхүүгийн байгууллагуудыг чадавхжуулан эрсдэлийн удирдлагын тогтолцоог сайжруулж, үйл ажиллагааны хүрээг тэлсэн байна.

Монгол Улсын бичил санхүүгийн зах зээл нь жижиг, дунд бизнес эрхлэгчид, ядуу орлоготой иргэд, хөдөө орон нутагт амьдарч байгаа хүмүүст санхүүгийн үйлчилгээг хүргэхэд чиглэсэн чухал салбар юм. Энэхүү зах зээл нь уламжлалт банкны системд хандахад хүндрэлтэй бүлэг хүмүүсийн санхүүжилтийн хэрэгцээг хангахад гол үүрэг гүйцэтгэдэг.

Өнөөгийн нөхцөл:

2023-2024 онд бичил санхүүгийн салбарт хууль тогтоомж, зохицуулалтын чухал шинэчлэлтүүд хийсэн. Хадгаламж, зээлийн хоршооны тухай хуулийн төслийг Улсын Их Хуралд өргөн барьсан бөгөөд нэгдэн нийлэх, татан буулгах журмыг тодорхой болгосноос гадна Банк бус санхүүгийн үйл ажиллагааны хуулийг шинэчлэн, бичил санхүүгийн байгууллагуудын төлбөрийн системийг хөгжүүлэх эрх зүйн орчныг бүрдүүлээд байна.

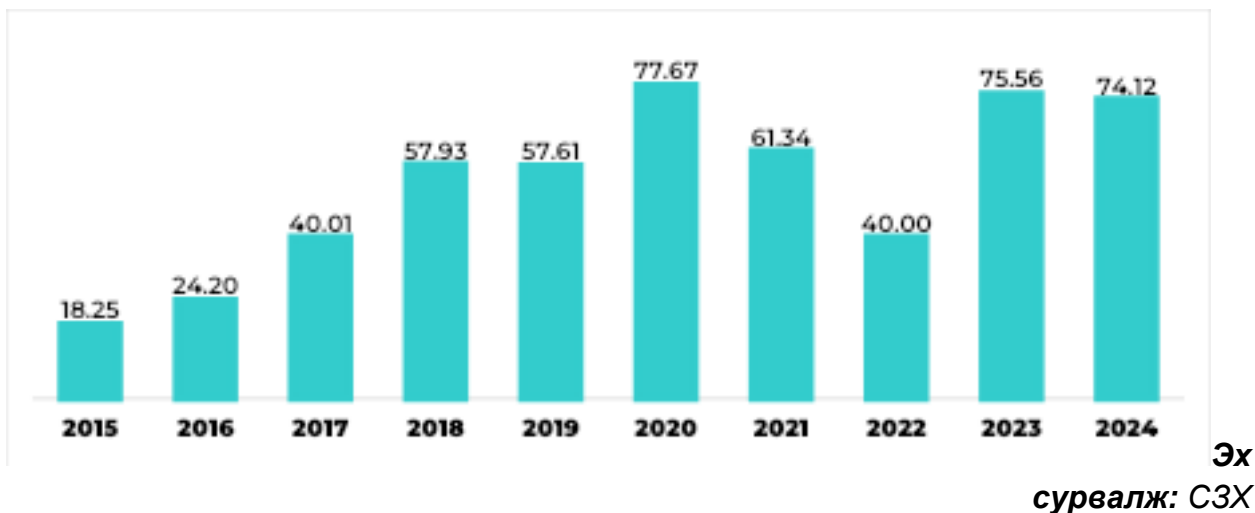
Бичил санхүүгийн байгууллагуудын цахимжуулалт идэвхтэй хөгжиж, 13 аппликэйшнийг шинээр нэмж бүртгэсэн. Эрсдэлд суурилсан хяналт шалгалтын тогтолцоог нэвтрүүлснээр ХЗХ-ны үйл ажиллагаа илүү ил тод болох суурь тавигдлаа. Мөнгөн зээлийн үйл ажиллагааг хянах программ хангамж боловсруулж, цахим тайлангийн системийг ашиглалтад оруулж хэрэглээнд нэвтрүүлж эхлээд байна.

Байгаль орчин, нийгэм, засаглалын эрсдэлийг үнэлэх сургалтууд зохион байгуулагдаж, 100 гаруй ажилт хамрагджээ. АХБ, ТоС холбоо зэрэг олон улсын байгууллагуудтай хамтран ногоон зээл, тогтвортой санхүүжилтийг дэмжих бодлогын хэлэлцүүлэг, сургалтуудыг идэвхтэй явуулж байна.

АХБ-тай хамтран хэрэгжүүлж буй төслүүдээр бичил санхүүгийн салбарыг чадавхжуулж, санхүүгийн хүртээмжийг нэмэгдүүлэх ажил хийгдсэн. Жендерийн тэгш байдал, ногоон санхүүжилтийг дэмжих сургалтуудыг зохион байгуулж, дотоод хяналтын системийг сайжруулсан.

Хэдийгээр хууль тогтоомж, технологийн шинэчлэлтүүд хийгдсэн ч, ХЗХ-ны нэгдэл, татан буулгалтын үйл явц удааширч байгаа нь салбарын тогтвортой байдлыг хангахад бэрхшээл учруулж байна. Цаашид ногоон санхүүжилт, цахим үйлчилгээг өргөжүүлэх, олон улсын стандартыг бүрэн хэрэгжүүлэх нь чухал ач холбогдолтой.

Санхүүгийн үйлчилгээний хүртээмж сайжирч зах зээл нь тэлж байгаатай холбоотойгоор хадгаламж зээлийн хоршооны мөнгөн хөрөнгийн дүн ч нэмэгдсээр байна.

Зураг 14. Хадгаламж, зээлийн хоршооны мөнгөн хөрөнгө /тэрбум.төг/

Хадгаламж зээлийн хоршооны мөнгөн хөрөнгө 2024 онд 74.1 тэрбум төгрөгт хүрсэн нь 2019 онтой харьцуулахад 28.7 хувиар өссөн дүн юм. Хэдийгээр 2020 онд 77.7 тэрбум төгрөгт болж оргилдоо хүрсэн боловч Ковид-19 цар тахлын нөлөөгөөр үйл ажиллагаа доголдож мөнгөн хөрөнгө 40 тэрбум болтол буурсан. Харин 2023, 2024 онуудад тогтвортой өсжээ.

Хэрэгжилтийн түвшин

Бичил санхүүгийн салбарт эрсдэл удирдлагын систем болон ногоон зээлийн бүтээгдэхүүн амжилттай нэвтэрсэн. "Инвескор ББСБ" Киргиз, Казахстанд үйл ажиллагаагаа тэлсэн нь салбарын олон улсын хэмжээнд тэлэх эхний алхам болж байна. Технологийн хувьд 13 ББСБ аппликейшны зээлийн үйлчилгээг нэвтрүүлсэн нь уламжлалт зээлийн загварыг шинэчилсэн чухал дэвшил юм.

Технологийн дэвшлийн түвшин

Цахим шийдлүүд нэвтрүүлснээр зээлийн үйлчилгээ хүртээмжтэй болж, эрсдэл удирдлагын KPI 90%-д хүрч, салбарын удирдлагын чанар нэмэгдсэн. Гэхдээ нэгдэл/нийлэлтийн процесс уламжлалт аргаар явагдаж, зөвхөн 1 байгууллагын хүсэлт шийдвэрлэгдсэн нь салбарын хурдацтай хөгжихөд саад болж байна.

Саад бэрхшээл ба эрсдэл

Жижиг бичил санхүүгийн байгууллагуудын санхүүгийн чадавх хязгаарлагдмал байгаа нь нэгдэл/нийлэлтийг хүндрүүлж байна. Гадаад зах зээлд гарсан "Инвескор ББСБ"-ийн хувьд олон улсын стандартын дагуух аудит, тайлагналын систем дутмаг байгаа нь тэлэлтийн эрсдэлийг нэмэгдүүлж байна.

Сайжруулах боломжууд

Нэгдлийг идэвхжүүлэх зорилгоор жижиг ББСБ-уудад татварын хөнгөлөлт олгох нь салбарын бүтцийг оновчтой болгоход чухал ач холбогдолтой. Гадаад зах зээлд гарсан байгууллагуудад олон улсын аудитын стандартыг нэвтрүүлэх нь олон улсын өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх гол түлхүүр болно.

Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тогтолцоо боловсронгуй болсон байна.

Монгол улс мөнгө угаах (ML) болон терроризмыг санхүүжүүлэх (TF)-ын эсрэг (AML/CFT) тогтолцоог сүүлийн жилүүдэд боловсронгуй болгохын тулд хууль тогтоомж, хяналт-шинжилгээ, олон улсын хамтын ажиллагааг эрчимжүүлж байна.

Өнөөгийн нөхцөл:

2024 онд Монгол Улс Мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэхтэй (МУТСТ) тэмцэх чиглэлээр олон улсын байгууллагуудтай идэвхтэй хамтран ажиллаж, Ази Номхон далайн бүсийн МУТСТ бүлгийн шаардлагыг хангахад чиглэсэн цогц арга хэмжээг авчээ. Санхүүгийн зохицуулах хороо мэдээлэх үүрэгтэй этгээдийн эрсдэлийн үнэлгээг шинэчлэн, ЭЗХАХБ (OECD)-ын Глобал форумын татварын ил тод байдлын үнэлгээнд бэлтгэлж, ФАТФ (FATF)-ын зөвлөмжийг хэрэгжүүлсэн. Түүнчлэн Монголбанк, Тагнуулын ерөнхий газар, Цагдаагийн ерөнхий газартай хамтран 2024-2025 оны төлөвлөгөөг боловсруулж, кибер аюулгүй байдал, цахим гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиглэлээр мэдээлэл солилцсон.

Хэдийгээр хууль тогтоомж, олон улсын хамтын ажиллагааг сайжруулсан ч, мэдээлэл цуглуулах систем, гадаад байгууллагуудтай уялдаа холбоог цаашид бэхжүүлэх шаардлагатай байна. Виртуал хөрөнгийн эрсдэлтэй тэмцэх, мэдээлэх үүрэгтэй этгээдийн хяналтыг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн бодлогоор МУТСТ-тай тэмцэх үндэсний чадавхыг бүрэн бүтэн болгох нь чухал ач холбогдолтой.

Монгол Улс 2019 онд ФАТФ-ын "Саарал жагсаалт"-д дахин орсон боловч 2020 онд уг жагсаалтаас гарч чадсан. Саарал жагсаалтад орсон гол шалтгаан нь:

Мөнгө угаах (AML) болон терроризмыг санхүүжүүлэх (CFT)-ийг эсэргүүцэх хууль тогтоомж, хяналтын системийн үр ашиг бага, техник нийцэлд дутмаг байсан.

ФАТФ-ын 40 зөвлөмжийн 16-д нь дунд зэргийн доголдолтой, 11 үр ашгийн үзүүлэлтээс 9 нь "бага үр дүнтэй" гэж үнэлэгдсэн байсан.

Дээрх арга хэмжээг ФАТФ-аас тавьсан шаардлагын дагуу бүрэн хэрэгжүүлснээр энэхүү саарал гэх жагсаалтаас гарсан. Гэхдээ 2025 онд дахин үнэлгээнд орох шаардлага бий.

Хэрэгжилтийн түвшин

Монгол Улс 2024 онд МУТСТ-тай тэмцэх чиглэлээр FATF, OECD зэрэг олон улсын байгууллагуудтай хамтран ажиллаж, эрсдэлийн үнэлгээний асуулга хийж, тайлангаа АНДМУТБ-д илгээсэн. Мөн "Unsend" кибер аюулгүй байдлын аяныг амжилттай хэрэгжүүлж, мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх зорилтот хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлснээр KPI 90%-д хүрч, мэдээлэх үүрэгтэй этгээдийн хяналтыг чангатгасан.

Саад бэрхшээл ба эрсдэл

Хэдийгээр "Unsend" аяныг хэрэгжүүлсэн ч финтек компаниудын мэдээллийн аюулгүй байдал сул хэвээр байгаа нь кибер гэмт хэргийн өсөлтөд хүргэж байна. Мөн

FATF-ын шаардлагад бүрэн нийцэхгүй байгаа нь гадаадын хөрөнгө оруулалтад сөргөөр нөлөөлөх эрсдэлтэй.

Сайжруулах боломжууд

Кибер гэмт хэргийг илрүүлэх AI-суурьтай системийг Санхүүгийн зохицуулах хороонд нэвтрүүлж, бодит горимын хяналтыг бэхжүүлэх шаардлагатай байна. Мөн FATF-ын шаардлагад нийцүүлэн мэдээлэх үүрэгтэй этгээдийн тайланг автоматжуулсан системээр илгээх нь олон улсын стандартад нийцэхэд чухал ач холбогдолтой.

Банк санхүүгийн зах зээлийн эрсдэл даах, найдвартай байдал хангагдсан байна.

Банк санхүүгийн зах зээлийн эрсдэл даах, найдвартай байдал хангагдсан байх тал дээр гол анхаарах асуудал нь Санхүүгийн тогтвортой байдал үүн дотор банкуудын өөрийн хөрөнгийн хүрэлцээ, хөрвөх чадварын үзүүлэлт, зээлийн эрсдэл, гадаад эрсдэл, валютын ханшийн тогтвортой байдал, технологийн дэвшлийг нэвтрүүлэх, хууль эрх зүйн орчны өөрчлөлтийг харгалзан үзэх шаардлагатай юм.

Өнөөгийн нөхцөл

Системийн нөлөө бүхий банкнуудыг хувьцаат компанийн хэлбэрт оруулж, хувьцааг хөрөнгийн бирж дээр арилжаалдаг болох эрх зүйн зохицуулалтыг бүрдүүлэх тал дээр ажилласны хүчинд 2022-2023 онуудад системийн гол 5 банкнууд IPO хийж 470 орчим тэрбум төгрөгийг татан төвлөрүүлж, 100 хувь татан төвлөрүүлсэн хөрөнгөө танилцуулгад дурдсаны дагуу зарцуулж дуусгасан байна.

Дотоодын зээлжих зэрэглэл тогтоогч байгууллагын өрсөлдөөнийг нэмэгдүүлэх, зах зээлд оролцогчдын монопол байдлыг сааруулахаар санхүүжих чадавхын зэрэглэл тогтоох үйл ажиллагаа эрхлэх тусгай зөвшөөрлийн хүсэлт ирүүлсэн байгууллагуудын хүсэлтийг хуулийн хүрээнд хянан шалгаж, шийдвэрлэн ажилласан. Тухайлбал Санхүүгийн зохицуулах хорооны 2024 оны 88, 89 дүгээр тогтоолоор "Нэйшнл рэйтинг" ХХК, "Онч кредит рейтинг эйжинси" ХХК-д санхүүжих чадавхын зэрэглэл тогтоох үйл ажиллагаа эрхлэх тусгай зөвшөөрлийг тус тус олгосон. Ингэснээр тус үйл ажиллагааг эрхлэх тусгай зөвшөөрөлтэй этгээдийн тоо гурав болж нэмэгдсэн.

Эдийн засгийн үзүүлэлт тэлж байгаатай холбоотой санхүүгийн мөнгөн урсгалын хэмжээ сүүлийн жилүүдэд огцом нэмэгдэж байгаа эрсдэлтэй байдал үргэлжилж байна.

Тухайлбал сүүлийн саруудад төгрөгийн ханшийн сулрал эрчимтэй өрнөж 1 ам.доллар 2025.4 сарын эцсээр 3570 төгрөгт хүрээд байгаа бол гадаад өрийн хэмжээ ДНБ-ий 200 хувьд хүрээд байна. Дэлхийн худалдааны дайнаас үүдэлтэй эдийн засгийн өсөлтийн удаашралт, инфляцын хүлээлт өндөртэй байгаа зэрэг нь манай улсын банк санхүүгийн зах зээлийн эрсдэлтэй байдалд нөлөөлөхөөр харагдаж байна.

Хэрэгжилтийн түвшин

Банкны систем зорилтыг хэрэгжүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэж, эрсдэлийг бууруулах чиглэлээр ахиц дэвшил гарсан: зээлийн зэрэглэл тогтоогч "Нэйшнл рэйтинг" болон өөр нэг шинэ байгууллага бүртгэгдсэн, их өгөгдөлд суурилсан хяналтын технологи нэвтэрсэн. Мөн өр орлогын харьцааг олон улсын стандарт 50:50-д нийцүүлэх шийдвэр гаргасан боловч ББСБ-уудын хувьд 60:40 харьцааг баримталжээ. Үүний үр дүнд стресс тестийн үр дүн илүү сайн гарч, банкнуудын хөрвөх чадвар сайжирсан.

Саад бэрхшээл ба эрсдэл

Гэсэн хэдий ч зээлийн зэрэглэлийн тогтолцоо бүрэн боловсронгуй бус байна. Ялангуяа "Нэйшнл рэйтинг"-ийн үнэлгээний найдвартай байдал эргэлзээтэй бөгөөд их өгөгдөлд суурилсан хяналтын системийн мэдээллийн сангийн интеграцчилал хангалтгүй байна.

Сайжруулах боломж

Илүү найдвартай үр дүнд хүрэхийн тулд "Нэйшнл рэйтинг"-ийн үнэлгээг S&P, Moody's-тай харьцуулсан шалгалт хийх, мөн банк, даатгалын компаниудын мэдээллийн сангуудыг нэгдсэн системд интеграцчлах шаардлагатай.

Тиймээс, Монгол Улсын санхүүгийн салбар 2020-2024 онд технологийн дэвшил, олон улсын стандарт, эрсдэл удирдлагын тогтолцоог бүрэн хүчин чадлаар хөгжүүлсэн.

- Хөрөнгийн зах зээлийн хувьд: Блокчэйн, сэндрокс зохицуулалт нэвтэрсэн.
- Даатгалын хувьд: Тогтвортой байдлыг хангах хууль тогтоомж бүрдсэн.
- Бичил санхүүгийн зах зээлийн хувьд: Ногоон зээл, гадаад зах зээлд тэлсэн.
- Эрсдэл удирдлагын хэрэгжилт: МУТСТ-тай тэмцэх тогтолцоо боловсронгуй болсон.

Санхүүгийн салбарын хөгжлийн хүрээнд 2024 онд олон чухал алхам хийгдсэн. Үнэт цаасны зах зээлийн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулснаар дотоодын аж ахуйн нэгжүүдэд үнэт цаас гаргах ажиллагаа хялбарчлагдаж, олон улсын стандартад нийцсэн шинэ бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ нэвтрүүлэх суурь бүрдсэн. Технологийн дэвшлээс үүдэн блокчэйн арилжааны систем, их өгөгдөлд суурилсан хяналт шалгалтын арга хэрэгслүүд нэвтрэх болсон нь зах зээлийн ил тод байдал, үр ашгийг нэмэгдүүлэхэд хувь нэмэр оруулж байна.

Даатгалын салбарт төлбөрийн чадварын стандарт, эрсдэлийн удирдлагын тогтолцоог сайжруулснаар даатгуулагчдын эрх ашгийг хамгаалах, зах зээлийн тогтвортой байдлыг хангах чиглэлээр ахиц дэвшил гарсан. Мөн кибер даатгал, цахим гэрээ байгуулах зэрэг шинэлэг технологийн шийдлүүдийг нэвтрүүлснээр үйлчилгээний хүртээмж нэмэгдэж байна.

Бичил санхүүгийн салбарт гадаад зах зээлд нэвтрэх, ногоон зээл, технологид суурилсан үйлчилгээг өргөжүүлэх чиглэлээр ажилласан. Мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх зорилгоор олон улсын стандартыг хэрэгжүүлж, хяналтын механизмыг боловсронгуй болгосон нь санхүүгийн тогтвортой байдлыг хангахад чухал ач холбогдолтой. Ирэх үед технологи, инновацад тулгуурласан бодлого,

зохицуулалтыг үргэлжлүүлэн хэрэгжүүлэх нь салбарын өрсөлдөх чадварыг улам бэхжүүлнэ

Ухаалаг санхүүгийн зээл гэсэн зорилтын хүрээнд 39 шалгуур үзүүлэлтээр авч үзэхэд хэрэгжилт 60 хувьтай байна.

3.4.4 Бүс нутгийн хамтын ажиллагаа

Зорилго 4.3 Бүс нутгийн эдийн засаг, худалдааны интеграцид нэгдэж, худалдааг хөнгөвчилнө.

I үе шат | 2021-2030

Хөрш орнуудыг дамжсан эдийн засгийн коридорыг хөгжүүлэх, улс орнуудтай чөлөөт худалдааны хэлэлцээр байгуулж, бүс нутгийн эдийн засаг, худалдааны интеграцад нэгдэх замаар эдийн засгийн гадаад харилцааг эрс нэмэгдүүлэх үе

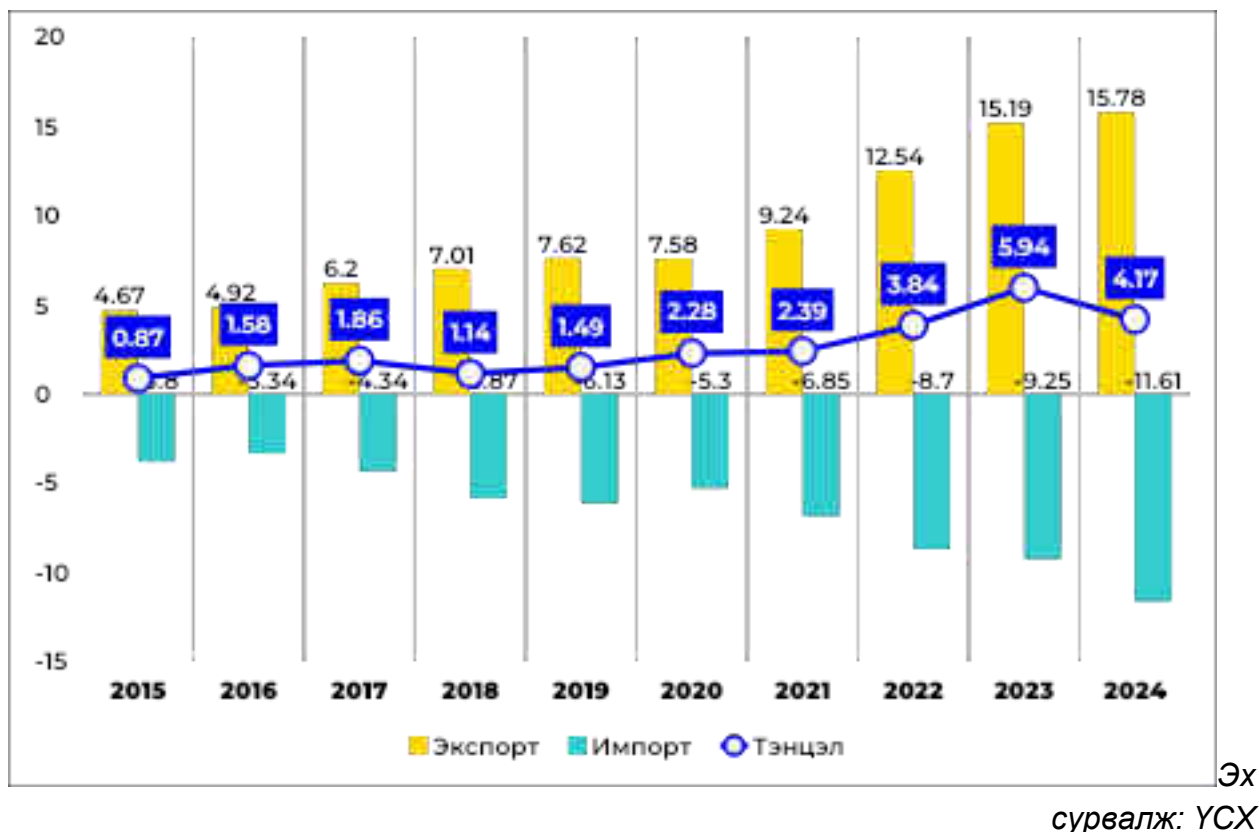
Манай улс “Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн үзэл баримтлалаа тодорхойлж байх үед дэлхий дахинд 2030 он хүртэлх арван жилд хүрээлэн буй орчноос (50%), технологиос (20%), нийгэм, эдийн засаг, засаглалаас (тус бүр 10%) шалтгаалсан эрсдэл тохиолдож болзошгүй гэж таамаглаж байсан¹⁹. Гэвч /Covid-19/ цар тахлын улмаас дэлхий даяар урьдчилан таамаглаагүй хямрал нүүрлэснийг “Их 7”-ийн орнууд болох Америк, Хятад, Герман, Япон, Энэтхэг, Англи, Франц улсын макро эдийн засгийн үндсэн үзүүлэлт болох ДНБ-ний өсөлт удааширч сөрөг өсөлттэй болсноос харж болно.

Цар тахлын нөлөөлөл их байсан 2021 онд Дэлхийн эдийн засгийн форумас жил бүр гаргадаг Global Risk тайлангийн арван зургаа дугаарт дэлхий дахинд 2031 он хүртэл геополитикоос шалтгаалсан эрсдэл нүүрлэж болзошгүй гэж тамгалсан²⁰. Орос Украины асуудал 2022 онд хурцадсанаар глобал орчинд сорилт үүсэж улс төр, эдийн засгийн бодлогын хэрэгжилтэд бэрхшээл учирсан.

Урьдчилан тааварлахад бэрхшээлтэй сорилтууд тулгарч байсан ч Монгол Улсын Засгийн газраас урт хугацааны хөгжлийн зорилгодоо хүрэхийн тулд гадаад худалдааны бодлогын хувьд дотоодын үйлдвэрлэлийг хамгаалж хөгжүүлэх, экспортын бараа бүтээгдэхүүний өртгийг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн тарифын бодлого хэрэгжүүлэх, шинээр үйлдвэрлэхээр төлөвлөж буй аж үйлдвэрийн бүтээгдэхүүнийг экспортлох таатай нөхцөлүүдийг урьдчилан бүрдүүлэх, үүний тулд тодорхой улс орнуудтай чөлөөт худалдааны хэлэлцээр байгуулах ажилд анхааран ажиллаж байна. Засгийн газраас хэрэгжүүлсэн үйл ажиллагааны үр дүнд гадаад худалдааны үзүүлэлт 2020 оноос хойш өссөн.

¹⁹ WEF_Global_Risk_Report_2020

²⁰ WEF_Global_Risk_Report_2021

Зураг 15. Монгол Улсын гадаад худалдааны статистик, тэрбум ам.доллар

Глобал орчинд сорилт бэрхшээл тулгарч байгаа ч манай улсын экспорт сүүлийн 5 жилд өссөн бөгөөд урт хугацааны хөгжлийн бодлогод тооцоолсон 2025 оны зорилтот түшин 14.02 тэрбум ам.доллараас 12%-аар давсан байна. Цар тахлын нөлөөнөөс гарах, эдийн засгийн өсөлтийг хангахын тулд дэлхийн улс бүр бодлого боловсруулан хэрэгжүүлсэн. Монгол Улсын Засгийн газраас эдийн засгийн өсөлтийг эрчимжүүлэхийн тулд Шинэ сэргэлтийн бодлого боловсруулан УИХ-аар батлуулж 2021 оноос хэрэгжүүлж байна. Шинэ сэргэлтийн бодлогын үндсэн зургаан чиглэлийн нэг нь Боомтын сэргэлт юм. Урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хэрэгжүүлэлтэд анхааран ажилласнаар экспорт 2025 оны тооцоолсон түвшинд хүрэх магадлалтай.

Зорилт 4.4. Бүс нутгийн эдийн засаг, худалдааны интеграцид нэгдэж, худалдааг хөнгөвчилнө

Зорилтыг хэрэгжүүлэх I үе шат (2020-2030): Бүс нутгийн эдийн засгийн хамтын үйл ажиллагаа

“Хөрш орнуудыг дамжсан эдийн засгийн коридорыг хөгжүүлэх, БНХАУ, ОХУ-тай чөлөөт худалдааны хэлэлцээр байгуулж, бүс нутгийн эдийн засаг, худалдааны интеграцид нэгдэх замаар эдийн засгийн гадаад харилцааг эрс нэмэгдүүлэх үе”

Манай улс эдийн засаг, худалдааны интеграцид нэгдэх замаар улсынхаа хөгжлийг хурдасгаж, иргэдийн амьжиргааг дээшлүүлэх бодлого хэрэгжүүлж байна. Энэ хүрээнд 2020-2025 онд хийсэн ажлуудыг товч танилцуулъя.

Монгол улс, БНХАУ, ОХУ гурван улсын эдийн засгийн коридор бий болгож гадаад харилцааны тэнцвэртэй байдлыг хангах чиглэлээр

Олон улсын туршлагаас судлахад улс орнууд экспортыг нэмэгдүүлэх, гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татах, ажлын байр бий болгох, технологи нэвтрүүлэх, эдийн засгийг төрөлжүүлэх, бүс нутгийг хөгжүүлэх, худалдааг хөнгөвчлөх, шинэ бодлого турших зорилгоор эдийн засгийн чөлөөт бүс байгуулдаг. Эдийн засгийн чөлөөт бүс нь зорилгоос хамааран чөлөөт эдийн засгийн бүс, чөлөөт худалдааны бүс, экспортын бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх бүс, технологийн парк, логикийн парк гэсэн төрлүүдтэй²¹. Эдийн засгийн чөлөөт бүсийг амжилттай хэрэгжүүлсэн таван улсын мэдээллийг дараах хүснэгтэд харууллаа.

Хүснэгт 3. Эдийн засгийн чөлөөт бүс, чөлөөт худалдааны бүс амжилттай хэрэгжүүлсэн жишээ

Улс	БНХАУ	АНЭУ	Өмнөд Солонгос	Вьетнам	Сингапур
Эдийн засгийн чөлөөт бүс	Шэньжэнь, Шанхай ЭЗЧБ	Шэньжэнь, Шанхай ЭЗЧБ	Мэсан чөлөөт худалдааны бүс, Инчон ЭЗЧБ	Сайгон, Дананг ЭЗЧБ	Чанги логистик ийн парк
Амжилтын үндэс	Төрийн хүчтэй дэмжлэг, үе шаттай реформ, дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалт	100% гадаад өмчлөл, татварын чөлөөлөлт, дэлхийн логикийн төв	Дотоодын үйлдвэрүүдтэй нягт уялдсан, экспорт нэмэгдүүлсэн	Гадаадын хөрөнгө оруулалтыг өргөнөөр татсан, үйлдвэрлэлийн өсөлт	Бизнесийн таатай орчин, логистик, санхүүгийн интеграц
Хүрсэн амжилт	Шэньжэнь нь дэлхийн тэргүүлэх технологийн төв (Huawei, Tencent гэх мэт); Шанхай нь олон улсын	Дубай нь дэлхийн хамгийн том олон улсын логистик, худалдааны зангилаа болж өргөжсөн	Автомашин, электроникс, химийн бүтээгдэхүүний экспорт огцом өссөн; хөрөнгө оруулалтын бүсүүдийн өрсөлдөх	Вьетнам нь Зүүн Өмнөд Азийн үйлдвэрлэлийн шинэ төв болж, экспортоор тэргүүлэгч болсон	Сингапур нь Азигийн санхүүгийн болон логистик ийн гол төвийн нэг болсон, олон

²¹ The World Bank Group., 2008. Special Economic Zones Performance, Lessons Learned, and Implications for Zone Development

	санхүү, худалдаан ы төв болсон		чадвар нэмэгдсэн		улсын корпорац ууд төвлөрсө н
Эх сурвалж	World Bank, 2017	OECD, 2024	UNESCAP, 2018	World Bank, 2020	Singapor e EDB Reports

Стратегийн байршил, дэд бүтцийн бэлэн байдал, хууль эрх зүйн орчин, нэг цэгийн үйлчилгээг бий болгох, хөрөнгө оруулагчдыг дэмжих байдал, дотоодын болон орон нутгийн үйлдвэрлэлтэй холбох нь эдийн засгийн чөлөөт бүсийг амжилттай хэрэгжүүлэхэд чухал байдаг нь олон улсад нэгэнт нотлогджээ.

Манай улс урт хугацааны хөгжлийн бодлогын үндсэн зорилготойгоо уялдуулан экспортыг нэмэгдүүлэх, гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татах, эдийн засгийг төрөлжүүлэх зорилгоор чөлөөт худалдааны бус байгуулахаар ажиллаж байна. 2020-2025 онд чөлөөт худалдааны бүс байгуулах эхний алхам болох

- стратегийн зорилгыг тодорхойлох,
- чөлөөт бүсийн байршил дэд бүтцийг сонгох,
- хууль эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх ажлыг хэрэгжүүлсэн.

Энэ ажлын хүрээнд Ази-Европыг холбосон газар зүйн байршлын давуу тал, **“Чингис хаан” олон улсын шинэ нисэх буудлыг түшиглэн Хөшигийн хөндийн эдийн засгийн чөлөөт бүс байгуулахаар ажиллаж байна.**

Хөшигийн хөндийн эдийн засгийн чөлөөт бүсийг Төв аймгийн Сэргэлэн сумын нутаг дэвсгэр дэх "Чингис хаан" олон улсын шинэ нисэх буудлыг түшиглэн

- аялал жуулчлалын төв, олон улсын санхүүгийн төв,
- олон улсын санхүүгийн төв,
- худалдаа, үйлчилгээ, татваргүй барааны бүс,
- соёлын бүтээлч үйлдвэрлэл, кино үйлдвэрлэлийн кластер,
- дата төв, мэдээлэл технологийн кластер байдлаар хэрэгжүүлнэ.

Чингис хаан олон улсын нисэн буудлыг түшиглэсэн эдийн засгийн чөлөөт бүсэд ухаалаг зам тээвэр, ухаалаг эрчим хүчний систем бүхий ухаалаг хотыг байгуулах ажлыг эхлүүлж “Шинэ зуун мод” хотыг барьж байгуулах ажил өрнөж байна. Шинэ зуун мод хотыг Хөшигийн хөндийн эдийн засгийн чөлөөт бүсэд, олон улсын сайн туршлагад үндэслэн ухаалаг хотын загвараар баригдсан,

- өндөр технологийн бизнес төв,
- олон улсын нисэх онгоцны буудалтай,
- логистик, агаарын тээвэр, аялал жуулчлалын төв,
- санхүү, олон улсын бизнесийн төв бүхий гадаадын хөрөнгө оруулагчдад хялбар нөхцөл бүрдүүлсэн, олон улсын интеграцчилсан орчин болгохоор ажиллаж байна.

Олон улсын сайн туршлагын дагуу боомт, хил орчим, томоохон зах зээлд ойр, зам,

цахилгаан, ус, интернэтийн бэлэн байдал, газар зүйн байршлын давуу тал зэргийг харгалзан ухаалаг хот дэд бүтцийг бий болгох замаар хэрэгжүүлж буй Хөшигийн хөндийн эдийн засгийн чөлөөт бүсийн төсөл амжилттай хэрэгжих боломжтой юм.

БНХАУ-тай хиллэх хилийн ойролцоо буюу Монгол Улсын Замын-Үүд чөлөөт бүсийг сонгон авч, хоёр улсын яриа хэлэлцээний хүрээнд эдийн засгийн хамтын ажиллагааны бүсийг нээх бэлтгэл ажлыг хангаж ажиллаж байна. Харилцан тэнцвэртэй хөгжих үндсэн зарчмыг баримтлан

- олон улсын худалдаа, логистик, импорт, экспортын үйлдвэрлэл,
- хил дамнасан аялал жуулчлал, үйлчилгээний салбарыг

хөгжүүлэхээр Замын-Үүд, Эрээний эдийн засгийн хамтын ажиллагааны бүсийн хамтарсан хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулан ажиллаж байна. Энэхүү төлөвлөгөөгөөр “Замын-Үүд, Эрээний эдийн засгийн хамтын ажиллагааны бүс”-ийг худалдаа, үйлдвэрлэл, тээвэр логистик, аялал жуулчлал гэсэн 4 бүсчлэлээр хөгжүүлнэ.

Эдийн засгийн чөлөөт бүсийг амжилттай хэрэгжүүлэх, худалдааг хөнгөвчлөхийн тулд гаалийн татвар, зохицуулалтыг багасгаж, хил дамнасан худалдааг түргэн шуурхай болгох, бүс нутаг хоорондын логистик, тээврийн сүлжээг өргөжүүлэх чиглэлээр тодорхой ажлуудыг хийсэн.

Зураг 16. Боомтын сэргэлтийн бодлогын хүрээнд хөгжүүлсэн зөөлөн дэд бүтэц

Гаалийн үйлчилгээний цахим порталыг боловсронгуй болгосон.

“Гааль, татварын автомат бүрдүүлэлт”-ийн системд Гэрээ бүртгэлийн системийг шинээр хөгжүүлж бүрэн дуусгасан.

Гадаад болон дотоод худалдааны гэрээ, боловсруулах, баяжуулах гэрээ зэрэг ашигт малтмалын бүх төрлийн гэрээг бүртгэх боломж бүрдсэн.

Гэрээ бүртгэлийн нэгдсэн санд бүртгэгдсэн дотоод гэрээг цахим төлбөрийн баримтын системтэй холбож, төлбөрийн баримтыг цахимаар үйлдэх боломжтой болгосон.

seps.gaali.mn болон gaali.mn ашиглан экспортын гаалийн бүрдүүлэлт хийх үед экспортлогч ААН-ын регистрийн дугаар, гадаад худалдааны гэрээ, тээврийн хэрэгслийн дугаар гэсэн утгуудаар хайлт хийж экспортын гаалийн мэдүүлэгт хавсаргах боломжтой болсон.

Ази, Номхон далайн хил дамнасан цаасгүй худалдааг хөнгөвчлөх тухай ерөнхий хэлэлцээрт 2022 онд элссэн.

Ази, Номхон далайн хил дамнасан цаасгүй худалдааг хөнгөвчлөх тухай ерөнхий хэлэлцээрт 2022 онд элссэн.

Худалдааны саад тотгорыг бууруулах, зардал, хугацаа, эрсдэлийг багасгах Итгэлцэл, ил тод байдал, үр ашигыг нэмэгдүүлэх

Ази, Номхон далайн орнууд хооронд хялбар, хурдан, найдвартай худалдаа хийх

Тээвэрлэлт, бараа эргэлтийн хугацаа богниосох, хамтарсан цахим платформууд үүсэх

Хил гаалийн шалгалтын чанар сайжирах, хуурамч бичиг баримт бүрдүүлэхтэй холбоотой сөрөг үйлдлийг зогсоох эерэг нөлөөтэй.

Бараа, үйлчилгээг худалдах, тээвэрлэх, хянах, хөрөнгө оруулах, зах зээлд нэвтрүүлэх нөхцөлүүдийг ил тод болгох, бүртгэл, цаасгүй технологи нэвтрүүлэх,

мэдээллийн нэгдсэн систем, эрсдэлд суурилсан удирдлага хяналтыг бий болгох чиглэлээр хийгдсэн ажлуудын үр дүн гарч эхэлсэн. Гадаад, дотоодын зах зээлүүдтэй холбогдох, тээвэр логикийн нэгдсэн сүлжээг хөгжүүлэх, дэд бүтцээ үр өгөөжтэй байлгах урт хугацааны зорилтыг хэрэгжүүлэх, Коронавируст халдвар /КОВИД-19/-т цар тахлын эдийн засагт үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулах, хөгжлийг хязгаарлагч хүчин зүйлийг цаг алдалгүй шийдвэрлэх зорилготой "Шинэ сэргэлтийн бодлого"-ын хүрээнд Боомтын сэргэлтийн багц асуудлаар анхааран ажиллаж байна.

ТЭЭВРИЙН ТЕРМИНАЛЫН НЭВТРҮҮЛЭХ ХҮЧИН ЧАДЛЫГ ӨРГӨТГӨЖ БАЙНА

Ачаа болон зорчигч тээврийн терминалиудыг шинэчилж, нэвтрүүлэх хүчин чадлын 4-7 дахин нэмэгдүүлээд байна.

- Гашуунсухайт боомтод чингэлэгт нүүрс шилжүүлэн ачих хүчин чадалтай чингэлэг тээврийн терминал, чингэлэгт нүүрс шилжүүлэн ажиллах автомат удирдлагатай (AVG) тээврийн хэрэгслийн терминал байгуулав.
- Шивээхүрэн боомтод нүүрс экспортлох чингэлэг тээврийн терминал байгуулав.
- Замын-Үүд боомтод чингэлэг шилжүүлэн ачих талбайг өргөтгөсөн.

ТӨМӨР ЗАМЫН СҮЛЖЭЭГ ӨРГӨТГӨХ АЖИЛ ХИЙГДЭЖ БАЙНА

2020-2025 онд Тавантолгой-Гашуунсухайт чиглэлийн төмөр замын бүтээн байгуулалтын ажил хил холболтын шатандаа хүрсэн

Монголын нутаг дэвсгэр дэх тээврийн өртөг тонн тутамд 3.8 дахин буурах
Жилд 30-50 сая тонн ачаа тээвэрлэх
Улсын төсөвт жилд 44 сая ам.долларын татвар төвлөрөх
БНХАУ-ын Тяньжин зэрэг далайн боомтуудаар дамжин гуравдагч орон руу тээвэрлэлт хийх
Монгол компаниуд дэлхийн зах зээлд хямд үнээр өрсөлдөх боломж бүрдэнэ.

Багахангай-Хөшгийн хөндий чиглэлийн 103 км салбар төмөр зам барих ажил эхэлсэн

Жилд 3.5-20 сая тонн ачаа тээвэрлэх
Хөшгийн хөндийн эдийн засгийн чөлөөт бүсэд тээвэр логикийн төв хөгжүүлэх эхний алхам
2025 оны 10 сарын 01-д ашиглалтад оруулах

АВТО ЗАМЫН СҮЛЖЭЭГ ӨРГӨТГӨХ АЖИЛ ҮРГЭЛЖИЛЖ БАЙНА

Азийн авто замын сүлжээний АН-3 чиглэлийн 741 км хатуу хучилттай авто замын 697 км хатуу хучилттай авто замын ажл дууссан. 2022 он

Цагааннуур-Улаанбайшинт чиглэлийн 25.8 км хатуу хучилттай авто замын барилгын ажил дууссан. 2022 он

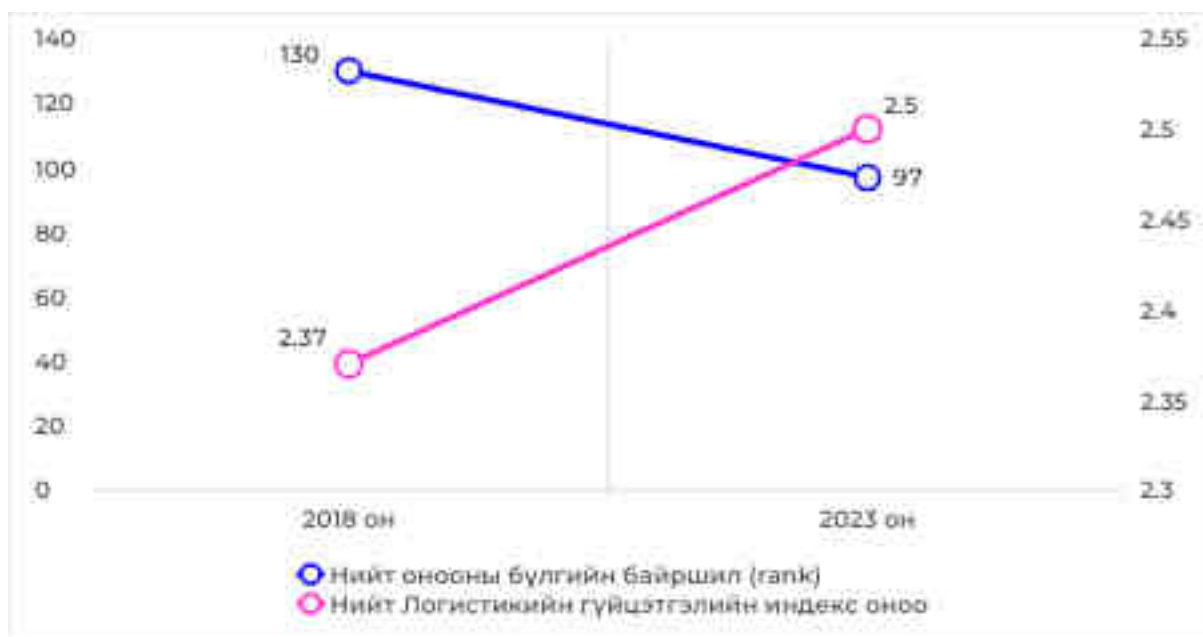
АН-4 чиглэлийн авто замын Улаанбаатар-Дархан чиглэлийн 204.3 км хатуу хучилттай авто замын шинэчлэлийн төсөл 95%-ийн гүйцэтгэлтэй

Таван аймгийн зургаан байршилд авто зам дагуу түр буудаллах цогцолбор байгуулсан

Үндэсний төмөр замын сүлжээг өргөтгөж, цаашид транзит улс болох суурь нөхцөлийг бүрдүүлэхийн тулд баруун болон зүүн босоо тэнхлэгийн төмөр замын төслүүдийг эрчимжүүлэхээр ажиллаж байна. Ингэснээр 2019 оны статистик мэдээнд дурдсанаар тээж нэвтрүүлэх хүчин чадлаа 112.5 хувь ашигласан²² ачаа тээврийн төв коридорын ачаалал буурч, бараа эргэлтийн хурд өсөж, худалдааны эрчим нэмэгдэх боломжтой.

Дэлхийн банкны дэлхийн эдийн засгийн тогтворгүй байдал дахь худалдаа логистик: Хамтын өрсөлдөөн 2023 тайланд танилцуулсан логистикийн гүйцэтгэлийн индекс (LPI)-ээр Монгол Улс 2018 оныхоос 33 байраар урагшилж 139 улсаас 97 дугаарт эрэмбэлэгдсэн.

Зураг 17. Монгол Улсын логистикийн гүйцэтгэлийн индексийн нийт оноо, эзлэх байр

Эх сурвалж: The World Bank., 2023. International Bank for Reconstruction and Development

²² Т.Дорж, Б.Даваасүрэн. 2020. Гурван улсын эдийн засгийн коридорт Монгол Улсын тээврийн дэд бүтцийн хөгжлийг уялдуулах шинэ хандлага

Логистикийн гүйцэтгэлийн индексийн үзүүлэлтийн дэлгэрэнгүйг дараах хүснэгтэд харууллаа.

Хүснэгт 4. Монгол Улсын логистикийн гүйцэтгэлийн индекс

Үзүүлэлт	2018	2023
Нийт логистикийн гүйцэтгэлийн индекс оноо	2.37	2.5
Нийт онооны бүлгийн байршил (rank)	130	97
Гаалийн үр ашигтай байдлын оноо	2.22	2.5
Гаалийн онооны бүлгийн байр	127	84
Дэд бүтцийн чанарын оноо	2.1	2.3
Дэд бүтцийн онооны бүлгийн байр	135	108
Олон улсын тээвэрлэлт хийх боломжийн оноо	2.49	2.5
Олон улсын тээвэрлэлт онооны бүлгийн байр	117	102
Логистикийн мэргэжлийн чадвар, үйлчилгээний чанарын оноо	2.21	2.3
Энэ үзүүлэлтийн бүлгийн байр	140	120
Тээвэрлэлт, нийлүүлэлтийн хугацаандаа хүрэлт (цаг баримтлалт)-ийн оноо	3.06	2.7
Хугацааны үзүүлэлтийн бүлгийн байр	39	110
Илгээмж хянах, дагах системийн оноо		2.4
Хяналт, дагалт үзүүлэлтийн бүлгийн байр		105

Эх сурвалж: The World Bank., 2023. International Bank for Reconstruction and Development

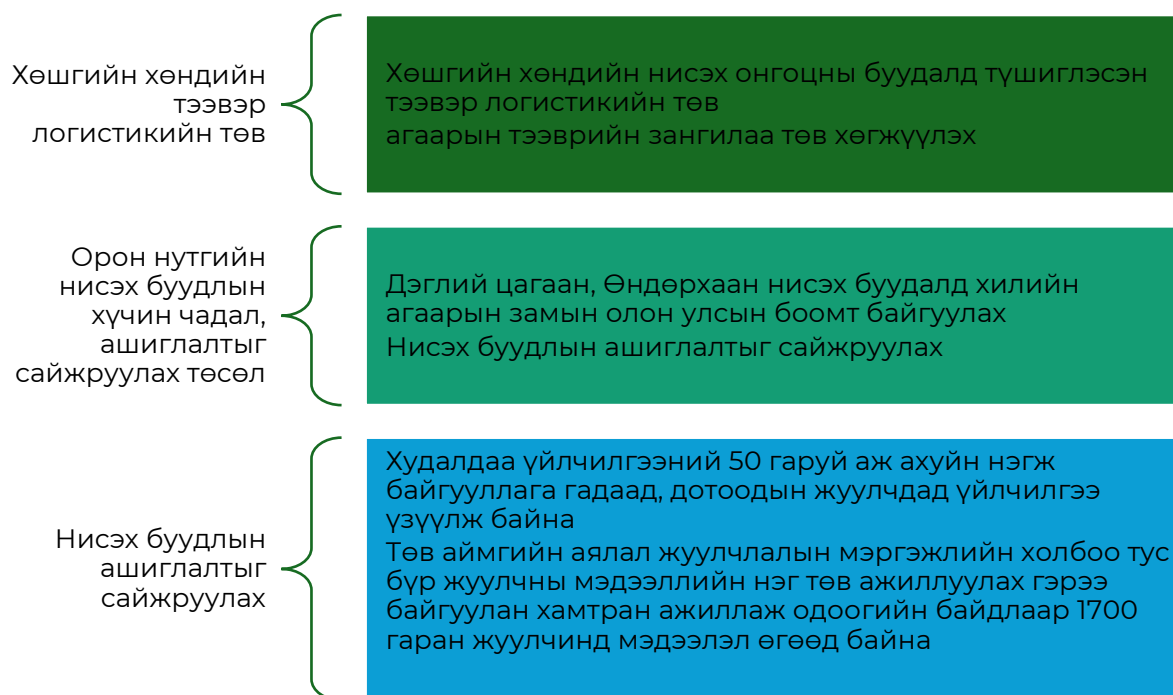
Тээвэрлэлт, нийлүүлэлтийн хугацаандаа хүргэлтийн илэрхийлсэн үзүүлэлт буурахад Коронавируст халдвар /КОВИД-19/ цар тахал, Орос-Украины асуудлаас шалтгаалан логистикийн сорилтууд нөлөөлсөн. Гэхдээ бүс нутгийн эдийн засаг, худалдааны интеграцид нэгдэх, худалдааг хөнгөвчлөх чиглэлд цаашид хийхээр төлөвлөсөн ажлууд амжилттай хэрэгжихийн зэрэгцээ хил хоорондын цахим мэдээллийн урсгалыг стандартчилан, цахим гарын үсэг, блокчэйн, EDI (Electronic Data Interchange) зэрэг шинэ технологиудыг нэвтрүүлснээр тээвэрлэлт, нийлүүлэлтийн цаг баримтлал сайжрах боломжтой.

Эдийн засгийн коридорын хүрээнд “Талын зам” хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд Монгол Улсын Засгийн газар санаачилга гарган ажиллаж байгаа бөгөөд ОХУ болон БНХАУ-ын хооронд байгалийн хийг худалдах, худалдан авах нөхцөлүүдээ тохиролцсон тохиолдолд бүтээн байгуулалтын ажлыг эхлүүлэх боломж бүрдэнэ.

ГУРАВДАГЧ ХӨРШИД ХҮРСЭН ЭДИЙН ЗАСАГ БИЙ БОЛГОХ ЧИГЛЭЛЭЭР

Агаарын тээврийг либералчлах замаар агаарын тээврийн зангилаа төв болгон хөгжүүлэх бодлогын дагуу Хөшгийн хөндийн нисэх онгоцны буудалд түшиглэсэн тээвэр логистикийн төв байгуулах ажлыг эхлүүлсэн.

Зураг 18. Агаарын тээврийг либералчлах хүрээнд хийсэн ажил

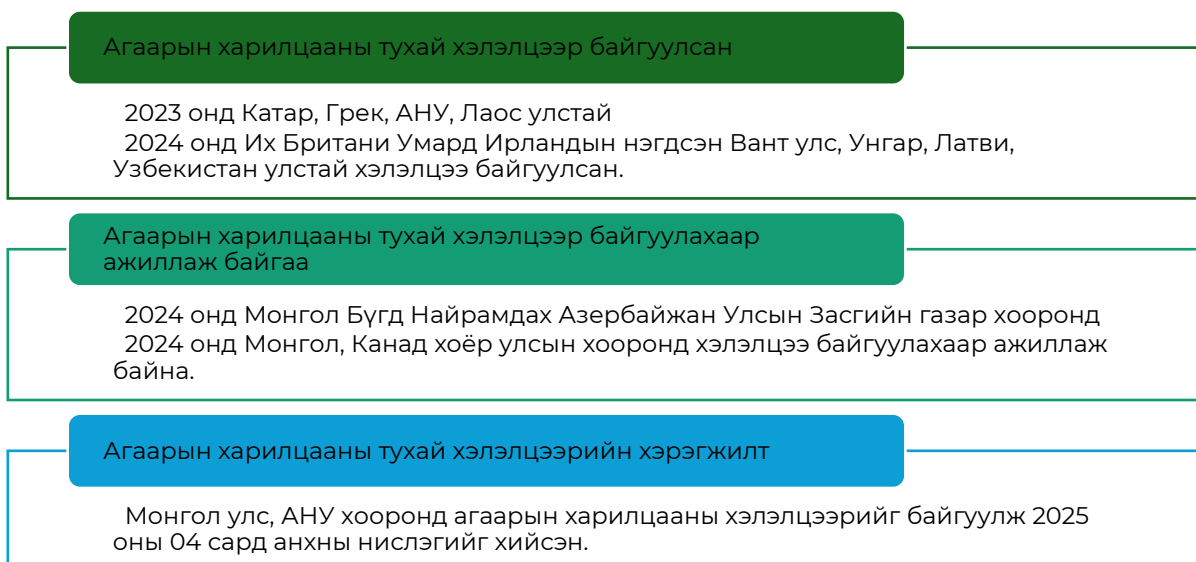
МОНГОЛ УЛС БҮС НУТГИЙН ЭДИЙН ЗАСАГ, ХУДАЛДААНЫ ИНТЕГРАЦИД НЭГДЭЖ, ХУДАЛДААГ ХӨНГӨВЧЛӨХ ЧИГЛЭЛЭЭР

Манай улс олон улсын түншлэл, харилцаа, хамтын ажиллагааг хөнгөвчлөх, хамгаалах зорилгоор дараах ажлыг хийсэн.

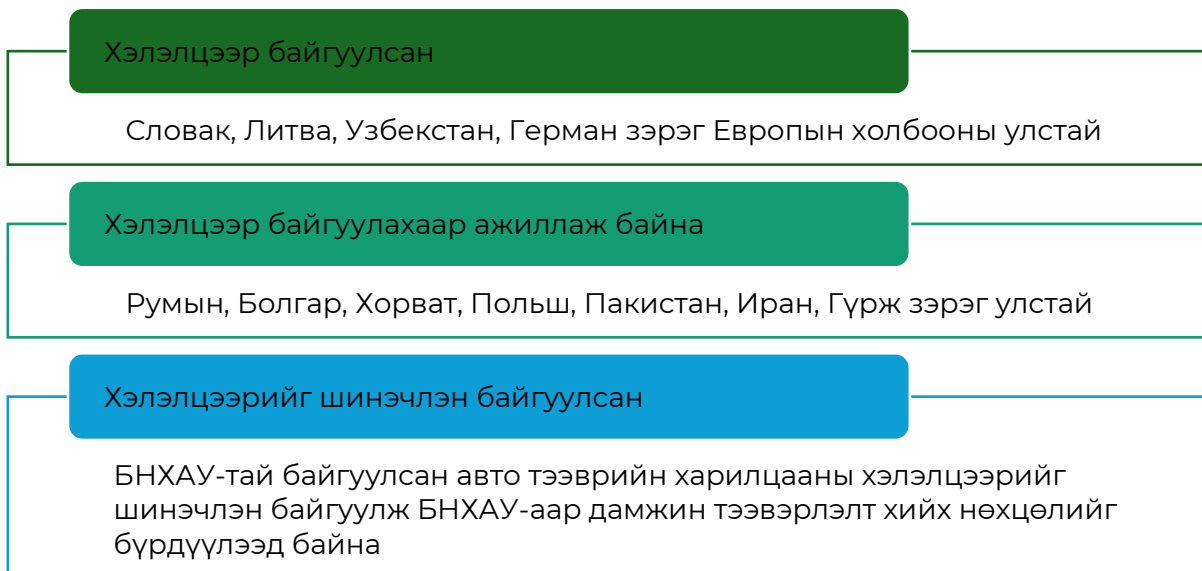
Зураг 19. Эдийн засаг худалдааны интеграцид нэгдэх, худалдааг хөнгөвчлөхөд хийсэн ажил

АНДХХ нь хөгжиж буй гишүүн орнуудын хоорондын худалдааг өргөжүүлж тэдгээрийн эдийн засгийг хөхиүлэн дэмжих, худалдааг харилцан либералчлах, харилцан ашигтай хамтын ажиллагааг өрнүүлэх, гишүүн орнууд хоорондын худалдаан дахь тариф, тарифын бус болон худалдаатай холбогдол бүхий бусад саад тотгорыг бууруулах зорилготой юм.

Зураг 20. Агаарын харилцааны тухай хэлэлцээр байгуулах ажлын явц

Монгол Улс олон улсын тээвэрлэлтийг нэмэгдүүлэх чиглэлээр авто тээврийн харилцааны хэлэлцээр байгуулахаар ажиллаж байна.

Зураг 21. Автотээврийн харилцааны тухай хэлэлцээр байгуулсан байдал

Дотоодын боловсруулах аж үйлдвэрийн бүтээн байгуулалтыг дэмжин хөгжүүлэх, бүтээгдэхүүнийг өөрийн өртгийг бууруулах, төрөлжүүлэх, өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх бодлогын хүрээнд Үйлдвэрлэл, технологийн паркийн эрх зүйн орчныг бүрдүүллээ. Үүний үр дүнд үйлдвэрлэл, технологийн паркийн удирдлага, нэгжийн үндсэн хөрөнгө бий болгоход шаардагдах, дотоодын үйлдвэрлэлээс хангах боломжгүй импортоор оруулж байгаа барилгын материал, дэд бүтэц, тоног төхөөрөмжийн хангалтын асуудлыг нарийвчлан зохицуулсан.

Хүснэгт 5. Үйлдвэрлэл, технологийн парк байгуулах ажлын явц

Эрх зүйн орчинд үүссэн нөхцөл	Үр дүнд эрчимжсэн байдал
Гаалийн болон нэмэгдсэн өртгийн албан татварын төлөх хугацааг дөрвөн жил хүртэлх хугацаагаар нэг удаа сунгах	Дорноговь аймгийн Алтанширээ сумын нутаг дэвсгэрт баригдаж байгаа “Алтан ширээт” үйлдвэрлэл, технологийн парк
Гаалийн албан татвараас чөлөөлөх	Дорноговь аймгийн Хөвсгөл сумын нутаг дэвсгэрт баригдаж байгаа “Гэрэлт говь” үйлдвэрлэл, технологийн парк

ДЭЛХИЙН ТҮВШИНД НЭР ХҮНД БҮХИЙ ӨРСӨЛДӨХ ЧАДВАРТАЙ ЗҮҮН ХОЙД АЗИЙН ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАЛТЫН ГОЛ ТӨВ БОЛОХ ЧИГЛЭЛЭЭР

Засгийн газраас Эдийн засаг, хөгжлийн яамны дэргэд Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг Хөрөнгө оруулалт, худалдааны газрыг 2023 онд байгуулсан. Тус газрын дэргэдэх “Нэг цэгийн үйлчилгээний төв”-өөр дамжуулан

- Төрийн таван байгууллагын зургаан үйлчилгээг www.e-invest.mn цахим системээр үзүүлдэг болсон.
- Хөрөнгө оруулагчдын гомдлыг www.ipc.gov.mn цахим системээр хүлээн авч шийдвэрлэдэг болсон.

Монгол Улсын хөрөнгө оруулалтын орчин, хууль тогтоомж, зах зээлийн таатай нөхцөлийг сурталчлах, эдийн засгийн салбар, тэргүүлэх чиглэлээр хөрөнгө оруулалт татах, худалдааны эргэлтийг сайжруулах, хөрөнгө оруулагчдын гомдлыг хүлээн авч, шийдвэрлэн хөрөнгө оруулагчдын хууль ёсны эрх ашиг сонирхлыг хамгаалах зэргээр хөрөнгө оруулалтын орчныг тасралтгүй сайжруулан ажиллаж байна.

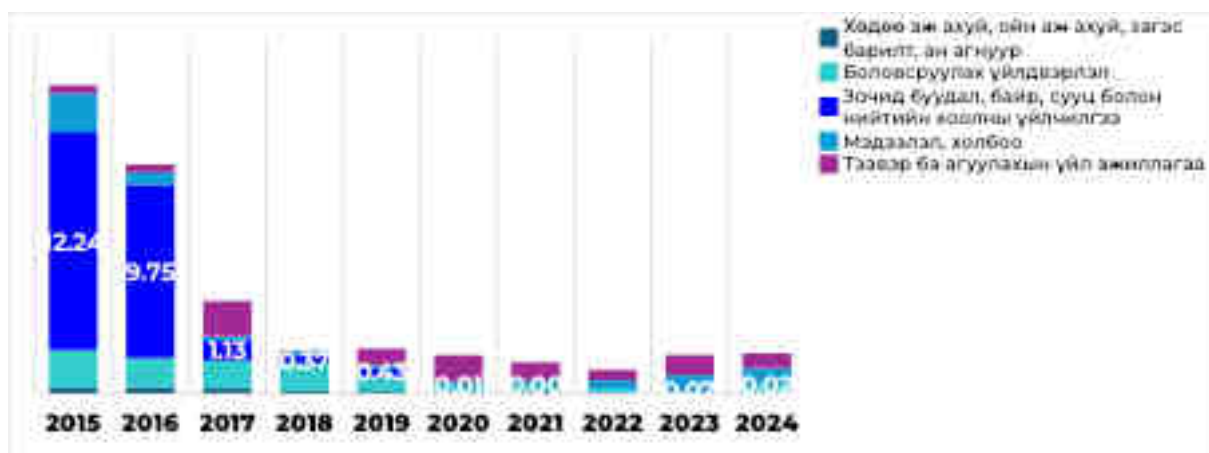
Зураг 22. Монгол Улс дахь гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт /сая ам.доллар/

Эх сурвалж: Монголбанк

Манай улс Кронувируст /COVID-19/ цар тахлын нөлөөнөөс хурдан гарах бодлог хэрэгжүүлсний нөлөөгөөр ГШХО 2020-2024 онд өссөн. Нийт ГШХО-ийн 56.5-

82.48 хувийг уул уурхайн салбар оруулсан бөгөөд эдийн засгийн бусад салбарт оруулсан ГШХО-ыг дараах зурагт харууллаа.

Зураг 23. Уул уурхайгаас бусад салбарт оруулсан ГШХО, хувиар

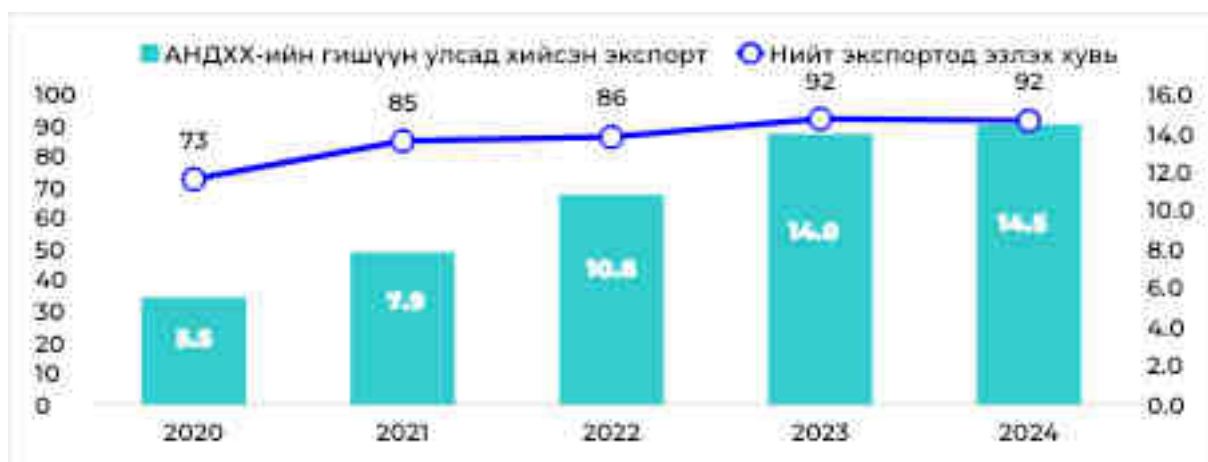
Эх сурвалж: Монголбанк

Уул уурхайн бус салбарыг дэмжих бодлого хэрэгжүүлснээр өсөж байсан зочид буудал, байр сууц болон нийтийн хоолны үйлчилгээний салбар дахь ГХШО кронувируст халдвар /Covid-19/ цар тахлын улмаас эрс буурсан. Шинэ сэргэлтийн бодлого, эдийн засгийн тэргүүлэх чиглэлийн дэмжих бодлого, агаарын болон авто тээврийн либералчлах бодлого хэрэгжүүлж байгаагийн үр дүнд уул уурхайгаас бусад салбарт ГШХО хөрөнгө оруулалт татаж байна. Том төслүүдийг хэрэгжүүлэх бэлтгэл ажлын хангах чиглэлд хөрөнгө оруулахад анхаарч байна.

БҮС НУТГИЙН ЭДИЙН ЗАСГИЙН ХАМТЫН АЖИЛЛАГААНД ИДЭВХТЭЙ ОРОЛЦОГЧ БОЛОХ ЧИГЛЭЛЭЭР

Ази, Номхон далайн худалдааны хэлэлцээр (АНДХХ)-т нэгдэн орох нөхцөлийг Монгол Улс хангаж, хэлэлцээрийг соёрхон баталж, Батламж жуух бичгийг гардуулснаар Монгол Улс хэлэлцээрийн долоо дахь гишүүн улс болсон. 2021 оноос эхлэн хэрэгжиж буй уг хэлэлцээр нь Монгол Улсын бүс нутгийн хэмжээний худалдааны анхны хэлэлцээр бөгөөд цаашид бүс нутгийн худалдаа, эдийн засгийн интеграцид нэгдэх нэг гол хөшүүрэг болох юм.

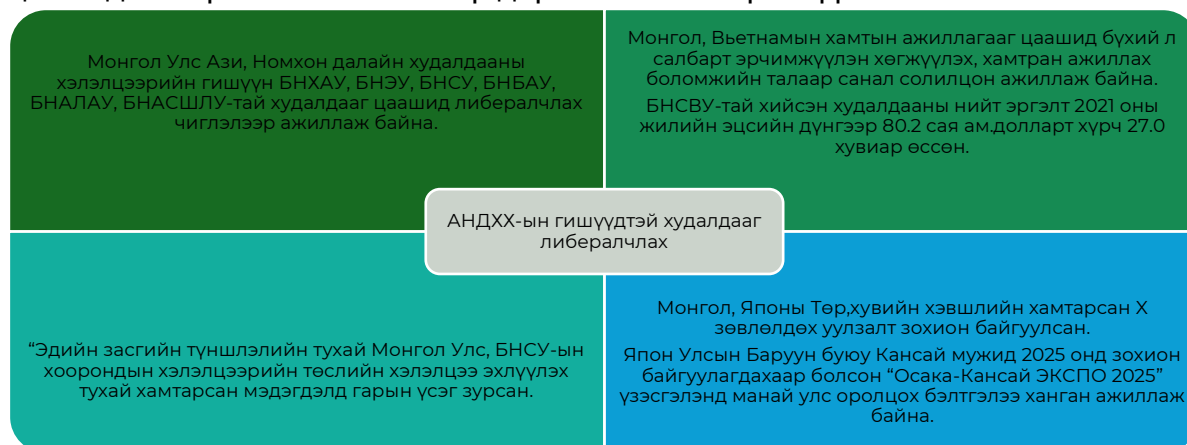
Зураг 24. АНДХХ-ийн гишүүн орнуудад хийсэн экспорт сая ам.доллар, нийт экспортод эзлэх хувь

Эх сурвалж: <https://www.trademap.org/>

- Гадаад худалдааны нийт бараа эргэлтийн 70 орчим хувь,
- Экспортын 90 орчим хувь
- Импортын 30 гаруй хувийг эзэлж байна.

АНДХХ-ийг хэрэгжүүлж эхэлснээр 250 гаруй гарал үүслийн гэрчилгээг экспортлогч аж ахуйн нэгжүүдэд олгосон бөгөөд нийт олгосон гэрчилгээний 89 хувь нь БНХУ-д, 11 хувь нь БНСУ-д экспортолсон бараа, бүтээгдэхүүнд ногдож байна. Монгол Улс Ази, Номхон далайн худалдааны хэлэлцээрийн гишүүн орнуудтай худалдааг цаашид либералчлах чиглэлээр дараах ажлыг хэрэгжүүлж байна.

Монгол Улс бүс нутгийн эдийн засгийн хамтын ажиллагаанд идэвхтэй оролцогч болох зорилтын хүрээнд анхааран ажиллаж байна.

Монгол Улс Европын Холбооны хооронд экспортыг дэмжих чиглэлээр

Европын холбооны хөнгөлөлтийн ерөнхий системийн хүрээнд экспортыг дэмжин ажиллаж байна.

Европын Холбоо руу экспорт хийхэд тарифын хөнгөлөлт олгодог “GSP+” Хөнгөлөлтийн Ерөнхий Системийн хүрээнд “Бүртгэгдсэн экспортлогчдын систем” (The Registered Exporter System-REX)-ийг хэрэгжүүлж байна.

Аж ахуйн нэгжүүдийг “REX” цахим санд бүртгэх, бүртгэлийн санг хөтлөх ажлыг МҮХАҮТ 2020 онд эхлүүлсэн.

2022 оны 11 дүгээр сарын байдлаар 169 аж ахуйн нэгж, хувь бизнес эрхлэгч уг системд бүртгүүлэн экспорт хийж байна.

Тус системд бүртгүүлснээр аж ахуйн нэгжүүд барааныхаа гарал үүслийг баталгаажуулж, тарифын хөнгөлөлттэйгөөр экспортлох боломж нэмэгдэж байна.

Монгол Улс Европын Холбооны хооронд газарзүйн заалтын тухай хэлэлцээр байгуулах чиглэлээр

“Монгол Улс, Европын Холбоо хооронд газар зүйн заалтын тухай” хэлэлцээр байгуулах анхдугаар яриа хэлэлцээг 2022 оны аравдугаар сарын 3-5-ны өдрүүдэд Улаанбаатар хотод зохион байгуулсан.

Газарзүйн заалтын хэлэлцээр нь манай улсын аж ахуйн эгжүүдийн үйл ажиллагааг тэлж, жижиг, дунд бизнесийг хөгжүүлэх, экспортыг нэмэгдүүлэх, газарзүйн заалттай бүтээгдэхүүнийг дотоодын эдийн засагт үзүүлэх нөлөөллийг нэмэгдүүлэх зэрэг ач холбогдолтой.

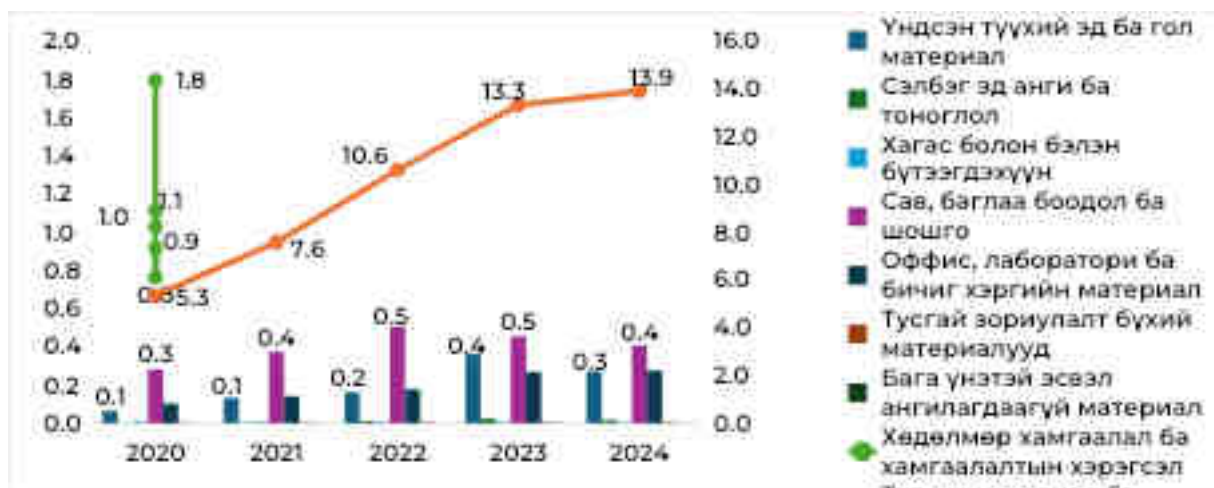
Монгол Улс АНУ хооронд экспортыг дэмжих чиглэлээр

Монгол Улс АНУ-ын худалдааны хөнгөлөлт эдлэх улсын жагсаалтад Монгол Улс үргэлжлүүлэн багтсан.

2023 онд Монгол Улс, АНУ хоорондын эдийн засгийн түншлэлийг ахиулан Стратегийн түншлэлийн түвшинд хүргэсэн

Эдгээр ажлуудыг хэрэгжүүлснээр манай улсын экспорт 2020-2024 онд өссөн. Манай улсын экспортыг олон улсын барааны ангиллаар авч үзвэл туслах материал ба хэрэглээний бараа, оффис, лаборатори ба бичиг хэргийн материалын экспорт нэмэгдсэн байна.

Зураг 25. Монгол Улсын экспорт, бүтээгдэхүүнээр, сая ам.доллар

Эх сурвалж: <https://www.trademap.org/>

3.4.5 Өрсөлдөх чадвартай брэнд бүтээгдэхүүн

ӨРСӨЛДӨХ ЧАДВАРТАЙ БРЭНД БҮТЭЭГДЭХҮҮН

ЗОРИЛТ 4.5 Олон улсад өрсөлдөх чадвартай бичил, жижиг, дунд бизнес эрхлэгчдийг хөгжүүлж, ажлын байрыг нэмэгдүүлнэ.

КЛАСТЕР ХӨГЖИЛ, БҮТЭЭМЖТЭЙ ҮЙЛДВЭРЛЭЛ

Бичил, жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг инновацид тулгуурлан хөгжүүлж, бүтээмжийг нэмэгдүүлэх үе

1. Судалгаа, шинжилгээ, шинэ санаа, оюуны бүтээл, брэндэд тулгуурласан гадаад зах зээлд чиглэсэн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх чиглэлээр

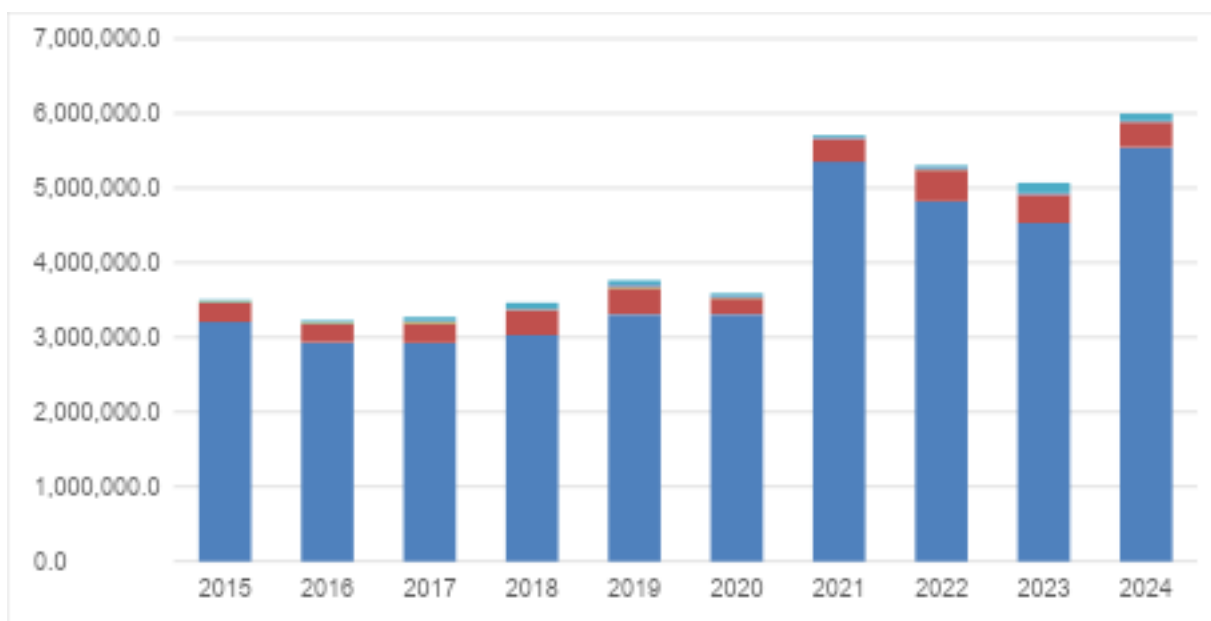
Монгол хүний сэтгэлгээ ур ухаан шингэсэн, өвөрмөц ондоошилтой, гарал үүсэл тодорхой, байгаль орчинд ээлтэй, олон улсын стандарт, зохицуулалт, шаардлагыг хангасан, үнэ цэнэтэй бүтээгдэхүүнийг өрсөлдөх чадвартай брэнд бүтээгдэхүүн гэнэ.

Олон улсад өрсөлдөх чадвартай бичил, жижиг, дунд бизнес эрхлэгчдийг хөгжүүлж, ажлын байрыг нэмэгдүүлэх зорилгын хүрээнд хэрэгжүүлэх 2 үндсэн зорилт, 11 үйл ажиллагааг тусгасан.

Өрсөлдөх чадвартай брэнд бүтээгдэхүүнийг хөгжүүлэх засгийн газрын бодлогын хувьд ахиц дэвшил гарсан байна гэж дүгнэж байна. Тухайлбал, бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал, хүнсний хувьсгал үндэсний хөтөлбөр, шинэ хоршоо-чинээлэг малчин, цагаан алт зэрэг хөтөлбөрүүд нь үндэсний өрсөлдөх чадварын давуу талыг бүрдүүлэгч малчид, үйлдвэрлэгчид, банк санхүүгийн байгууллага, мэргэжлийн холбоод зэрэг томоохон сегментүүдэд илүү төвлөрч, хүрч чаджээ.

“Цагаан алт” үндэсний хөдөлгөөнд экспортын тоо хэмжээ, хүчин чадлын багтаамжтай ноолуурын бүрэн боловсруулалтын түвшинг 2028 онд 20 хувиас 40 хувьд хүргэх, ноосны бүрэн боловсруулалтыг 25 хувиас 2028 онд 55 хувьд хүргэх, арьс ширний боловсруулалтын түвшинг 30-иас 2028 онд 50 хувь хүртэл нэмэгдүүлэх зорилго дэвшүүлж, шаардагдах санхүүжилтийг төлөвлөсөн.

Монгол Улсын экспортын голлох бүтээгдэхүүний 2015-2024 оны экспортын динамик судалгаанаас үзэхэд тэдгээрийн экспорт 2017-2019 онд өсөж, Ковидын үед буурч, 2021 оноос эхлэн тогтворжиж байгааг 1-р зурагт харуулав.

Зураг 1. Экспортын гол нэр төрлийн бүтээгдэхүүний үнийн дүн, мян.ам.доллар, 2015-2024

2024 оны байдлаар нийт экспортын 7,5 хувийг уурхайн бус экспорт байна. 2024 онд голлох барааны экспортын эзлэх хувийг авч үзвэл, уул уурхайн бүтээгдэхүүн 92 хувь, угаасан, самнасан ноос, ноолуур 5,6 хувь, мах, махан бүтээгдэхүүн 1,65 хувь, ноолууран бэлэн бүтээгдэхүүн 0,25 хувь болон хонь, ямаа адууны арьс 0,05 хувийг бүрдүүлж байна. (Хүснэгт 1) Динамик судалгаанаас үзэхэд барааны экспортын бүтцэд том өөрчлөлт ороогүй байна.

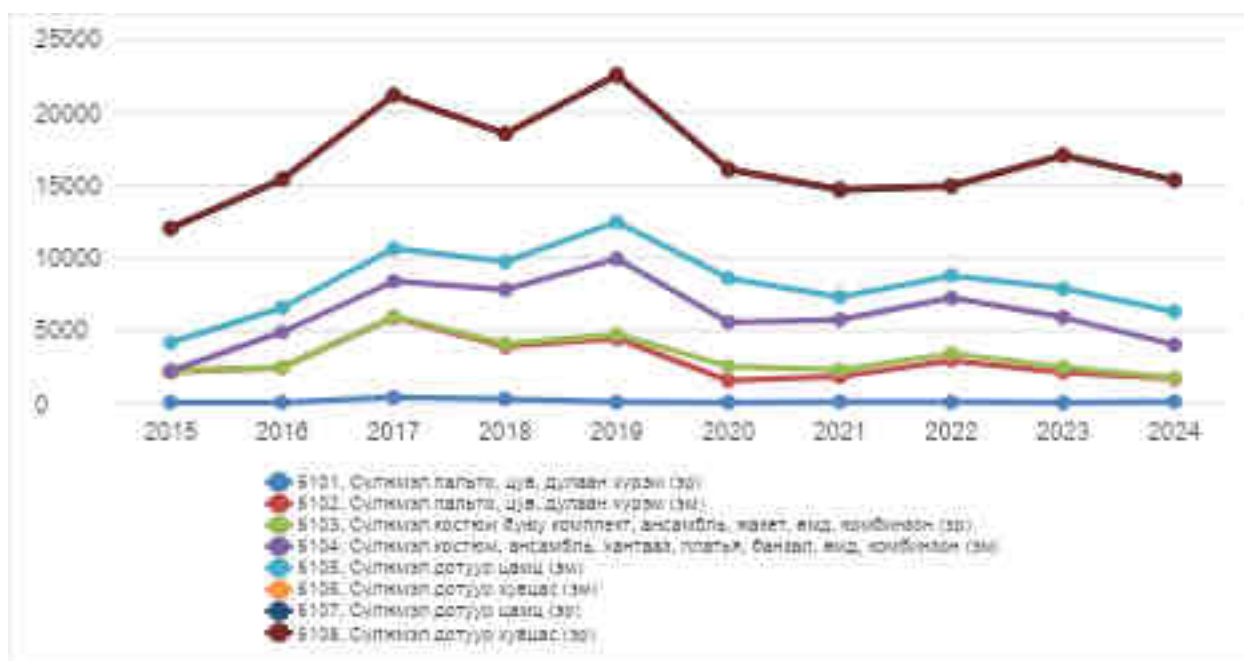
Хүснэгт1. Экспортод голлох бүтээгдэхүүний эзлэх хувь

д/д	Экспорт ын барааны нэр төрөл	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1	Уул, уурхайн бүтээгдэхүүн	91.5 %	91%	89.4 %	87.4 %	88%	92.2 %	94%	91%	89.4 %	92%
2	Угаасан, самнасан ноолуур, ноос	7.2 %	7.5%	8.1 %	9.4 %	9.3 %	5.9 %	5.2 %	7.9% %	7.4	5.6%
3	Хонь, ямаа, үхэр ба	0.58 %	0.69 %	0.59 %	0.39 %	0.32 %	0.19 %	0.12 %	0.09 %	0.09 %	0.05 %

	адууны арьс										
4	Ноос, ноолуурын бэлэн бүтээгдэхүүн	0.17 %	0.22 %	0.26 %	0.45 %	0.62 %	0.48 %	0.31 %	0.40 %	0.42 %	0.25 %
5	Мах, махан бүтээгдэхүүн	0.54 %	0.7 %	1.61 %	2.28 %	1.83 %	1.21 %	0.54 %	0.71 %	2.74 %	1.65 %
	Нийт	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Эх сурвалж: Статистикийн эмхэтгэл

Иймээс хөнгөн, хүнсний экспортын бүтээгдэхүүний нэр төрлийг олшруулах, төрөлжүүлэх, бүтээгдэхүүний хөгжүүлэлт хийж, өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх боломжтой. Мах махан бүтээгдэхүүний экспортын хэмжээ гадаад худалдааны тарифын бус хориг, саад өндөртэй учраас хэлбэлзэлтэй байна.

Эх үүсвэр: Гаалийн статистик мэдээ

Зураг 2. Сүлжмэл экспортын брэнд бүтээгдэхүүний үнийн дүн, мян.ам.доллар, 2015-2024 он

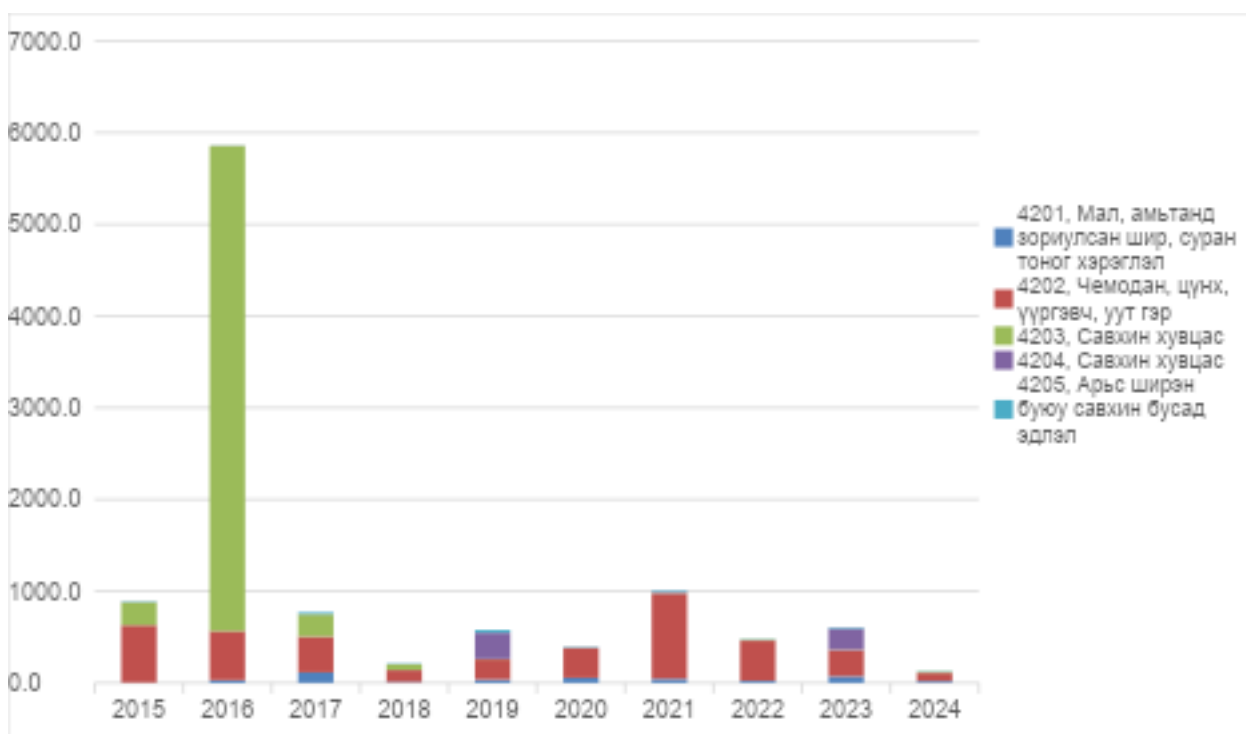
2015-2019 оны динамик судалгаагаар 6106 кодтой сүлжмэл дотуур хувцас(эмэгтэй), 6102 кодтой сүлжмэл пальто, цув, дулаан хүрэм (эм), 6105 кодтой сүлжмэл дотуур цамц (эмэгтэй) бүтээгдэхүүний тоо хэмжээ болон мөнгөн дүнгээр хамгийн борлуулалт сайтай бүтээгдэхүүнд багтаж байна. 2019 оны сүлжмэл дотуур хувцасны экспортыг 2024 онтой харьцуулахад 10.2 хувиар буурчээ.

6107 кодтой эрэгтэй ба 6105 кодтой эмэгтэй сүлжмэл дотуур цамц 2020-2022 онд буурсан хэдий ч 2024 онд буцаад өссөн. Экспортын бүтээгдэхүүнд эзлэх хувийн

жингээр 6106 кодтой эмэгтэй сүлжмэл дотуур хувцас хамгийн өндөр -52.7%, 6108 кодтой эрэгтэй сүлжмэл дотуур цамц хамгийн бага -0.02% байна.

2020-2024 онд экспортод 6101 кодтой эрэгтэй ба 6102 кодтой эмэгтэй сүлжмэл пальто, цув, дулаан хүрмийн тоо өсөлт, бууралттай тогтворгүй байсан бол 6103 кодтой эрэгтэй сүлжмэл костюм, хантааз, өмд, комбинзоны экспорт тогтмол буурсан. Харин 6104 кодтой эмэгтэй загвар нь 2022 он хүртэл өссөн боловч 2023-2024 онд буурсан үр дүнтэй байна. 6108 кодтой эрэгтэй сүлжмэл дотор хувцасны экспортын үнийн дүн өсөлт, бууралттай тогтворгүй байжээ.

2020-2024 онуудад экспортын бүтээгдэхүүнд эзлэх дундаж хувийн жингээр 6106 кодтой эмэгтэй сүлжмэл дотуур хувцас хамгийн өндөр 49%, 6108 кодтой эрэгтэй сүлжмэл дотуур цамц хамгийн бага 0.02% байна. 2023 оны ноолууран бүтээгдэхүүний экспортыг 2024 онтой харьцуулвал, 10.6 хувиар буурсан байна. Энэ нь 2023 онд зудын үеэр ямаа, хонь их хэмжээгээр хорогджээ. Хорогдсон малын 53.8 хувийг хонь, 31.9 хувийг ямаа эзэлж байна.

Эх үүсвэр: Гаалийн статистик мэдээ

Зураг 3. Арьс ширэн экспортын брэнд бүтээгдэхүүний үнийн дүн, мян.ам.доллар, 2015-2024 он

Арьс ширэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн хувьд экспортын бүтээгдэхүүний өсөлт, бууралт тогтворгүй, хэлбэлзэлтэй байв. Тухайлбал, 2015-2019 оны динамикаар 4202 кодтой чемодан, цүнх, үүргэвч, уут гэр, 4203 кодтой савхин хувцас 2018 онд буурч, 2019 онд өссөн. 2020-2024 оны динамикаар 4202 кодтой чемодан, цүнх, үүргэвч, уут гэр, 4203 кодтой савхин хувцас, 4205 кодтой арьс ширэн буюу савхин бусад эдлэл тус тус 2020- 2021 онд буурч, 2023-2024 онд өссөн. Арьс ширэн бүтээгдэхүүний экспортод эзлэх дундаж хувийн жингээр 4203 кодтой савхин хувцас

хамгийн өндөр 58.7%, 4205 кодтой арьс ширэн буюу савхин бусад эдлэл хамгийн бага 1.03 байсан.

Монгол Улсын экспортын хоёр дах боломжит бүтээгдэхүүнд зах зээлийн жижиг сегментэд ажиллаж байгаа жижиг дунд үйлдвэрийн бүтээгдэхүүнүүд болох эрүүл мэнд, гоо сайхны бүтээгдэхүүн, чацарганы шүүс, чацарганы тос, эрүүл мэндийн нэмэлт агууламжаар баяжуулсан хүнсний бүтээгдэхүүнүүд (аарц, бяслаг, цөцгийн тос, ингэний хоормог, хунчир, зөгийн бал) уламжлалт анагаахын болон эмийн бүтээгдэхүүн зэргээр бүтээгдэхүүний нэр төрөл нэмэгдэж, экспортын баримжаатай хөгжиж байна.

Соёлын бүтээлч үйлдвэрлэл нь Монгол Улсын өвөрмөц ёс заншил, сурталчлан таниулж, экспортын худалдан авалтыг нэмэгдүүлэхэд дам нөлөө үзүүлэх учир, ноос, ноолуур, арьс шир, хүнс,эрүүл мэнд, гоо сайхны ЖДҮ хамтадаа үндэсний брэндийн имижээ бүтээх нь зүйтэй. Оюуны болон соёлын өвийг бүтээлч хувь хүн, баг, хамт олныг дэмжиж, дэлхийд таниулах, тэдний залгамж халааг бэлтгэхэд бодлогын дэмжлэг үзүүлж, тэдний бүтээсэн оюуны болон соёлын биет бус өв бүтээлүүд, түүнийг дагасан уламжлал, ёс заншил, үндэсний онцлог бүхий брэнд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж экспортоо төрөлжүүлнэ.

4.5.1. Бизнес инкубатор төвүүдийг байгуулах, тэдгээрийн хүний нөөцийн ур чадварыг дээшлүүлэх, үйл ажиллагааг дэмжинэ.

Бизнес инкубатор төвүүд шинээр баригдаж, нийслэлийн 9 дүүргийн жижиг, дунд үйлдвэр эрхлэгчид, бизнесийн зөвлөх үйлчилгээ үзүүлж, бизнес хөгжүүлэлтийн сургалт, зээл, санхүүгийн дэмжлэгт хамрагдсан жижиг дунд үйлдвэрлэгчдийн тоо өсөж, хүртээмж нь нэмэгдсэн хэмээн дүгнэж байна. Бизнес инкубатор төвүүдийг хөгжүүлэх чиглэлээр ахиц дэвшил гарсан боловч, хүний нөөцийг хөгжүүлэх чиглэлд сорилт, бэрхшээл үүссэн хэвээр байна. Ялангуяа зорилтот бизнес эрхлэгчдэд экспортын дэмжлэг үзүүлэх төрөлжсөн инкубатор төвүүдийг байгуулж, гадаад зах зээлийн орчинд ажиллах хүний нөөцийг шинэ шатанд гаргаж чадавхижуулах, гадаад худалдаа, экспортод шаардагдах ур чадварыг тусгайлан хөгжүүлж, үйл ажиллагааг дэмжинэ. Экспортыг дэмжих бизнес инкубатор нь гадаад улс орнуудын зах зээлийн хэрэглэгчид, өрсөлдөгчдийн судалгаа, шинжилгээ хийх, гадаад худалдааны зохицуулалтын талаар мэдээлэл өгөх, бизнес эрхлэгчдийг гадаад зах зээл дэх худалдан авагч, борлуулагч нартай холбох, хүний нөөц, олон улсын байгаль орчин, нийгмийн стандарт шаардлагыг хангахад зөвлөх үйлчилгээ үзүүлж, туслах боломжтой.

4.5.2. Инновац, технологи нэвтрүүлэх, мэдлэг хуваалцах чиглэлээр төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийн хүрээнд ажиллах эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгоно.

Төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийн тухай хууль 2022 оны 12 дугаар сарын 09-нд УИХ-аар батлагдаж, 2023 оны 12 дугаар сарын 31-ний өдрөөс эхлэн хэрэгжиж байна. Хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтад үндэслэн дэд бүтцийг байгуулах, засвар үйлчилгээ үзүүлэх, нийтэд зориулсан төрийн үйлчилгээг гүйцэтгүүлэх замаар төрийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг сайжруулах, инновац, шинэ технологийг нэвтрүүлэх боломжтой байх”, хувийн хэвшлийн нийтлэг чиг үүрэгт “үйл

ажиллагаа, удирдлагын шилдэг туршлага, инновац, ноу-хауг тухайн салбартаа нэвтрүүлэх” зэрэг зохицуулалтууд тусгагдсан байна. Энэхүү шалгуур үзүүлэлт зорилтот түвшиндээ бүрэн хүрсэн гэж дүгнэж байна. Цаашид хиймэл оюун ухааныг дэмжих, инновац, технологи нэвтрүүлэх, соёлын үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх чиглэлээр төр хувийн хэвшлийн хамтран ажиллах эрх зүйн зохицуулалтыг илүү тодорхой болгож, хэрэгжүүлэлтэнд анхаарах нь зүйтэй юм.

4.5.3. Эдийн засагт дижитал салбаруудыг хөгжүүлэх бодлого, хөтөлбөрүүдийг боловсруулж хэрэгжүүлнэ.

Дижитал эдийн засгийг дэмжих, цахим салбаруудыг хөгжүүлэх бодлогын бичиг баримтууд гарсан боловч, зорилтын хэрэгжүүлэлтийг анхаарах шаардлагатай гэж дүгнэж байна. Зорилтыг хэрэгжүүлэх хөрөнгө санхүүгийн нөөц дутагдалтай, яамдын үйл ажиллагаа, чиг үүрэг хоорондын уялдаа холбоо сул, мэдээллийн технологийн хүний нөөцийн дутагдалтай байгаа хүчин зүйлүүд нөлөөлсөн. Иймээс мэдээллийн технологийн мэргэжилтэн бэлтгэх, яамд, төрийн байгууллагуудын чиг үүргийн уялдаа холбоог сайжруулж, эдийн засагт дижитал салбаруудыг хөгжүүлэх хөтөлбөрүүдийг амжилттай хэрэгжүүлэх нөхцөл бүрдэнэ. Цаашид хиймэл оюун ухааныг хөдөө аж ахуй, эрүүл мэнд, боловсрол, санхүүгийн салбарт ашиглах боломжууд нээлттэй байна.

4.5.4. Үйлдвэрлэлийн автоматжуулалт, технологи болон мэдээлэл технологийн ололтыг өргөнөөр нэвтрүүлнэ.

Хөнгөн ба хүнсний үйлдвэрүүдэд автомат суурь машин, тоног төхөөрөмжийг суурилуулах ба гаалийн татвар хураамжийг хөнгөлөх, ноолуурын 4 үйлдвэрт ээрэх, сүлжих хүчин чадлыг өргөжүүлсэн сайн үр дүнтэй байна. Үйлдвэрлэлийн автоматжуулалт, технологи болон мэдээлэл технологийн ололтыг өргөнөөр нэвтрүүлэхэд засгийн газраас татварын урамшуулах, дижитал технологи, хиймэл оюун ухааны хөрөнгө оруулалтын дэмжлэг үзүүлэх нь зүйтэй.

4.5.5. Нано, био болон ногоон технологи оюуны бүтээлд тулгуурласан байгаль орчинд ээлтэй органик бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг дэмжиж, хөрөнгө оруулалтын таатай орчныг бүрдүүлнэ.

2024 онд УИХ-аар “Органик бүтээгдэхүүний тухай хууль” батлагдсан. Баталгаажуулсан органик бүтээгдэхүүний тоо нэмэгдсэн боловч органик бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл эрхлэгчдэд хөрөнгө оруулалтын дэмжлэг, татварын урамшуулал хангалтгүй, суурь шинжлэх ухаанаар хүний нөөцийн дутагдалтай, орчин үеийн нано болон био технологийн лабораториудын тоног төхөөрөмж хангамж хүртээмжгүй байна. Нано, био болон ногоон технологи оюуны бүтээлд тулгуурласан органик бүтээгдэхүүний зах зээлд эзлэх хувийг нэмэгдүүлэхийн тулд органик үйлдвэр эрхлэгчид үйлдвэрлэлийн технологио ногоон болгож сайжруулах, нийгмийн хариуцлагатай байх, лабораториудын шинжлэх ухааны туршилт, судалгаанд дэмжлэг үзүүлэх шаардлагатай юм.

БИЧИЛ, ЖИЖИГ, ДУНД ҮЙЛДВЭРЛЭЛИЙН БЭЛТГЭН НИЙЛҮҮЛЭЛТ, БОРЛУУЛАЛТЫН ТОГТОЛЦООГ КЛАСТЕРИЙН ЗАРЧМААР ХӨГЖИХ НӨХЦӨЛИЙГ БҮРДҮҮЛЭХ ЧИГЛЭЛЭЭР

Бичил, жижиг, дунд үйлдвэрлэлд кластерт суурилсан зохион байгуулалтыг төрөөс онцгой анхаарлаа хандуулж байна. Кластерын зохион байгуулалтаар дагнан, хоршин төрөлжих замаар дундын дэд бүтцийн байгууламжийн зардлыг бууруулах, хэрэглэгчдийг татах, мэдээллээ хоорондоо хуваалцах, олон улсын зах зээлд гарахад хүчин чадлаа нэмэгдүүлж, борлуулалт болон технологийн хамтын ажиллагааны оновчтой шийдлийг олж, бүтээмжийг нэмэгдүүлдэг. Бичил, жижиг, дунд үйлдвэрлэгчид их хэмжээтэй нийлүүлэх томоохон гэрээт ажлыг кластерын

зохион байгуулалтаар гүйцэтгэх боломжтой.

4.5.6. Жижиг, дунд үйлдвэрлэгчдийн хөгжлийг дэмжих институцийн тогтолцоог бүрдүүлж, хууль, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгоно.

Жижиг, дунд үйлдвэрлэгчдэд хөнгөлттэй зээлийн олгох санхүүжилтийг дэмжих институцийн тогтолцоо сайжирсан үр дүнд хүрчээ. Жижиг, дунд үйлдвэрүүдэд байгаль орчинд ээлтэй эрчим хүч, уур усны хэмнэлттэй ногоон тоног төхөөрөмжийг худалдан авах ногоон санхүүжилтийн зээл олгох тогтвортой дэмжлэг үзүүлэх эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгоно.

4.5.7. Жижиг, дунд үйлдвэрлэл эрхлэгчдэд дэлхийн өртгийн сүлжээнд тавигддаг шаардлагуудыг хангах удирдлагын болон ажиллах хүчний ур чадварыг дээшлүүлж, технологийн дэвшил, инновацыг нэвтрүүлж, бүтээгдэхүүний чанар, стандартыг сайжруулна.

Жижиг, дунд үйлдвэрлэл эрхлэгчдийг дэлхийн өртгийн сүлжээнд тавих шаардлагуудыг хангах технологи, бүтээгдэхүүний чанар, стандартын чиглэлээр сургалт, судалгааны ажлууд олон удаа хийгджээ. Өртгийн сүлжээний үндсэн үйл ажиллагаа болох түүхий эд нийлүүлэгч, тээвэрлэлт, ложистик, энтрепренер ур чадвар, үйлдвэрлэлийн дэвшилтэт нөөц, дизайн, үйлдвэрлэлийн шинэ технологи, сав баглаа боодол зэрэг үйлдвэрлэлийн шат дамжлагын аль ч хэсэгт бусад ААН, байгууллагатай хамтрах, хорших боломжийг нарийн тодорхойлох шаардлагатай.

Өртгийн сүлжээний дэмжих үйл ажиллагаа болох технологийн дэвшил, хүний нөөц, хиймэл оюун ухаан, дижитал дэд бүтцийг сайжруулах замаар өртгийн сүлжээнд тавигддаг шаардлага хангагдана.

4.5.8. Гадаад орнуудад суугаа дипломат төлөөлөгчийн газраар дамжуулан жижиг, дунд үйлдвэрлэлд шаардлагатай технологийн инновацын талаарх мэдээлэл авах, олон улсын үзэсгэлэн, яармаг болон бизнес уулзалтууд зохион байгуулах замаар хөрөнгө оруулалтын түншлэлийг өргөжүүлнэ.

Бизнесийг дэмжих бодлогын хүрээнд сүүлийн жилүүдэд авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээнүүд нь бизнест дэмжлэг болсон эсэхийг судалж үзэхэд төрийн

байгууллагын нэг цэгийн үйлчилгээ, төрийн үйлчилгээний цахимжуулалт, үзэсгэлэн худалдаа, сургалт зөвлөгөө зэрэг нь бизнест дэмжлэг болж чадсан. Үндэсний үйлдвэрлэгчдийг гадаад зах зээлтэй холбох, бараа бүтээгдэхүүнийг сурталчилан таниулах болон гадаадын хөрөнгө оруулагчдыг татах зорилгоор гадаад үзэсгэлэн худалдаа, сурталчилгааны олон арга хэмжээг амжилттай зохион байгуулж, зорилтот түвшиндээ хүрч, үр дүн гарчээ.

4.5.9. Жижиг, дунд үйлдвэрлэлийн салбарт олгож байгаа төрийн болон олон улсын хөнгөлттэй зээл, буцалтгүй тусламжийн санхүүжилтийг үр ашигтай болгож талуудын уялдааг сайжруулна.

Сүүлийн жилүүдэд ЖДҮ-ийг дэмжих зорилгоор багагүй хэмжээний хөнгөлттэй зээл, хүүгийн хөнгөлөлт зэргийг үзүүлж байгаа боловч, зээлийн эх үүсвэр хүртээмжтэй бус, дунд шатандаа бичиг баримт олон шат дамжлагатай, хүндрэл бэрхшээлттэй байна. Иймээс ЖДҮ эрхлэгчдэд үйлдвэрлэж байгаа бүтээгдэхүүн, үйл ажиллагаа явуулж байгаа салбар, газар зүйн болон бүс нутгийн байршил, түүхий эд материалын гарал үүсэл, ашиглаж байгаа технологи, тоног төхөөрөмж, хүн болон байгаль орчинд үзүүлж байгаа сөрөг нөлөөлөл зэргээс шалтгаалж, захиргааны болон эдийн засгийн ялгаатай бодлого, дэмжлэг, тусалцааг үзүүлэхийг дэмжинэ.

4.5.10. Санхүүжилтийн бусад эх үүсвэр, лизинг болон факторингийн талаарх ойлголт, хэрэглээг нэмэгдүүлж, экспортын чиглэлийн үйлдвэрлэл эрхлэгчдэд зориулан батлан даалт, даатгалыг нэвтрүүлнэ.

Богино хугацаат нийлүүлэгчийн зээлийн даатгалын нэг худалдан авагчийн гэрээ, бүрэн эргэлтийн даатгалын гэрээ болон банкны мастер даатгалын гэрээ, экспортын худалдааны зээлийн хувь тэнцүүлсэн давхар даатгалын гэрээг санаачлан нэвтрүүлсэн.

4.5.11. Томоохон аж ахуйн нэгж, үйлдвэрийн нийгмийн хариуцлагын хүрээнд жижиг, дунд үйлдвэрийг дэмжих санал, санаачилгыг урамшуулах, дэмжих замаар кластерын хөгжлийг хангана.

2019-2024 онуудад жижиг дунд, үйлдвэрлэлийн кластерын хөгжлийн бодлогын судалгаа хийх, экспортын кластерийн сүлжээ байгуулах төсөл хэрэгжүүлэх, кластер байгуулах аргачлал боловсруулах чиглэлээр дорвитой ажлууд хийгджээ.

Салбарын түвшинд кластерын санаачлага хөгжихгүй байгаа нь хэрэглэгчийн эрэлт, борлуулалтыг хамгийн эхний ээлжинд тооцоолохгүй байгаа, кластерт нэгдсэн үйлдвэрүүдийн хамтран ажиллах чиг үүрэг, хариуцлага нь тодорхой бус, шинэ технологи нэвтрүүлэх, мэдлэг, мэдээллээ хуваалцах, бүтээмжээ нэмэгдүүлэхэд нэгдмэл зорилготой ЖДБЭ хамтарч ажиллаж чадахгүй байна.

Засгийн газрын кластерийг дэмжих бодлого нь кластерийн санал, санаачлагыг дэмжих, урамшуулах, гадаад зах зээл дээрх боломжит худалдан авагчидтай холбож өгөх, гадаад орчны мэдээллээр хангахад чиглэгдэнэ.

САНАЛ

Эдийн засгаа уул уурхайгаас гадна хөнгөн, хүнс, бүтээлч үйлдвэрлэл, уламжлалт анагаах ухаан, соёлын аялал жуулчлал, IT технологи олон тулгуурт болгож хөгжүүлэх бодлогыг баримтална.

Үндэсний, бүс нутгийн, салбарын түвшинд бодлогын уялдаа холбоог “нэгдсэн систем”- ээр хангаж байж, өрсөлдөх чадвартай брэнд бүтээгдэхүүнийг төрөлжүүлнэ.

Хэрэглэгч, эрэлтийн талын бодлогоор брэнд бүтээгдэхүүнийг сонгож, жижиг дунд бизнес эрхлэгчдийг чадавхижуулах чиглэлийг баримтална. Дэлхийн зах зээлд үндэсний брэнд болгож экспортыг төрөлжүүлэх бүтээгдэхүүнүүд. Үүнд :

- Монгол ноолууран бүтээгдэхүүн
- Хивс, хивсэн бүтээгдэхүүн
- Чацарганы бүтээгдэхүүн
- Хүнсний бүтээгдэхүүн /эрүүл мэндийн баяжуулалтай бүтээгдэхүүн/
- Гоо сайхны бүтээгдэхүүн
- Уламжлалт анагаахын болон эмийн бүтээгдэхүүн
- Арьс ширэн эдлэлийн бүтээгдэхүүн
- Бүтээлч үйлдвэрлэл, соёлын бүтээгдэхүүн
- IT технологийн бүтээгдэхүүн

Эдгээр бүтээгдэхүүний тогтвортой эрэлтийг хангах яг цагт нь менежмент, бүтээгдэхүүн ба үйлчилгээний хөгжүүлэлт, инноваци, брэнддинг болон чанарын стандартын үзүүлэлтүүд өрсөлдөх чадварыг хангадаг.

3.4.6 Үндэсний баялгийн сан

Зорилго 4.6 Эдийн засгийн төрөлжилт, инновац, шинэ технологи, хүний хөгжил, ногоон хөгжлийн зорилтуудыг дэмжих чадавхтай олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн баялгийн санг бий болгоно.

I үе шат | 2021-2030

Баялгийн сан байгуулж, санхүүгийн үр ашигтай төсөл хөтөлбөрүүдэд хөрөнгө оруулалт хийх үе

Монголын их тал нутгийн гүнд, зуун зуунаар нуугдсан эрдэнэсийг зөв удирдан, ирээдүйн үедээ хариуцлагатайгаар өвлүүлэн үлдээхийг бид зорьсон. Энэхүү их ариун үйлсийг алсын хараандаа тусган, монгол хүн бүрийн итгэл, зүтгэлээр амилуулсан бодлогын эхлэл нь **Үндэсний баялгийн сан** билээ.

Үндэсний баялгийн санг үүсгэн байгуулснаар байгалийн баялгийн олборлолтоос бий болсон хөрөнгө нэг цэгт төвлөрч түүхий эдийн үнийн хэлбэлзэл эсвэл эдийн засгийн уналтын үед тогтворжуулах хүчин болох эхлэл тавигдсан билээ. Уг сангаар иргэдийн аж амьдралыг сайжруулахад чиглэсэн дэд бүтцийн төсөл, нийгмийн хөтөлбөр, боловсрол болон бусад бүтээн байгуулалтыг санхүүжүүлэх боломжтой.

“Үндсэн хуулийн 6.2-т зааснаар Монгол Улсын иргэдэд өмчлүүлснээс бусад газар, түүнчлэн газрын хэвлий, түүний баялаг, ой, усны нөөц, ан амьтан төрийн нийтийн

өмч мөн. Байгалийн баялгийг ашиглах төрийн бодлого нь урт хугацааны хөгжлийн бодлогод тулгуурлаж, одоо ба ирээдүй үеийн иргэн бүрд эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг нь баталгаажуулах, газрын хэвлийн баялгийн үр өгөөжийг Үндэсний баялгийн санд төвлөрүүлж тэгш, шударга хүртээхэд чиглэнэ. Иргэн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийнхээ хүрээнд газрын хэвлийн баялгийг ашигласнаар байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөллийн талаар мэдэх эрхтэй. Стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордыг ашиглахдаа байгалийн баялаг ард түмний мэдэлд байх зарчимд нийцүүлэн түүний үр өгөөжийн дийлэнх нь ард түмэнд ногдож байх эрх зүйн үндсийг хуулиар тогтооно.”

Үндэсний баялгийн сангийн тухай хуулийн 9 дугаар зүйлийн 9.1-д баялгийн сан нь Ирээдүйн өв сан, Хуримтлалын сан, Хөгжлийн сан гэж төрөлжсөн сантай байхаар заасан.

Эх сурвалж: Үндэсний баялгийн сангийн тухай хууль

Аж үйлдвэр, эрдэс баялгийн яамны зүгээс 2021 оноос хойш Үндэсний баялгийн сангийн тухай анхдагч хуулийн төслийн хэрэгцээ, шаардлагыг урьдчилан тандан судалсан судалгаа, үр нөлөөг үнэлэх судалгааг тус тус хийлгэж, судалгааны нэгдсэн тайланг боловсруулж байсан.

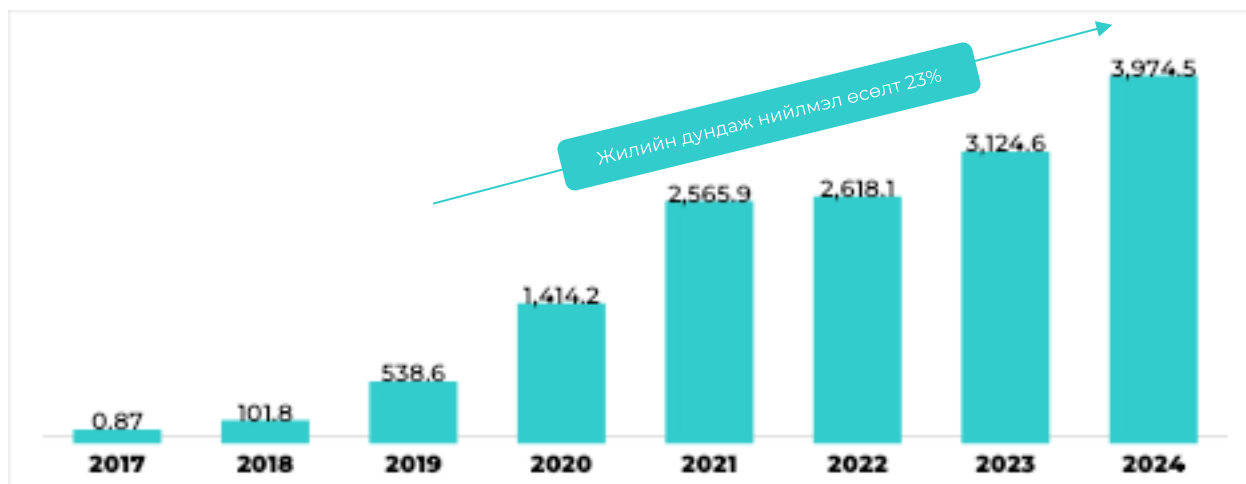
Мөн Үндэсний баялгийн сангийн тухай хуулийн төслийг үзэл баримтлалын хамт боловсруулж Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн хүрээнд 2022 оны 6 дугаар сард хуулийн төслийн үзэл баримтлалыг Хууль зүй, дотоод хэргийн яам болон Сангийн яамтай хамтран батлуулсан байдаг. Монгол Улсын Ерөнхий сайдын 2022 оны 11 дүгээр сарын 22-ны өдрийн “Ажлын хэсэг шинэчлэн байгуулах тухай” 192 дугаар захирамжийн дагуу 2022 оны 12 дугаар сарын 15-ны өдрийн 01/3297 дугаартай албан бичгээр Эдийн засаг, хөгжлийн яам руу Үндэсний баялгийн сангийн тухай хуулийн төсөл, холбогдох баримт бичгийг хүргүүлсэн. Түүнээс хойш уг хуулийг эцэслэн батлуулах ажил нь Эдийн засаг, хөгжлийн яам руу шилжсэн бөгөөд Монгол Улсын Их Хурлаас Үндэсний баялгийн сангийн тухай хуулийг 2024 оны 4 дүгээр сарын 19-ний өдөр баталсан болно.

Энэхүү сан нь Норвегийн “*Government Pension Fund Global*”, Чилийн “*Economic and Social Stabilization Fund*” зэрэг олон улсын туршлагыг үндэслэн боловсруулагдсан бөгөөд дараах үндсэн зорилтуудтай:

- Ашигт малтмалын орлогыг хуримтлуулах
- Ирээдүйд эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хангах
- Иргэдийн амьдралын чанарыг сайжруулах хөрөнгө оруулалт хийх
- Төсвийн хэт хамаарлыг бууруулах

Үндэсний баялгийн сангийн тухай хуулиар Ирээдүйн өв сангийн эх үүсвэр нь ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрөөс Төсвийн тогтворжуулалтын болон Орон нутгийн хөгжлийн нэгдсэн санд хуваарилаад үлдэх хэсгийн 65 хувь байх ба 2024 онд 20 хувь байхаар тус тус зохицуулсан бөгөөд 2030 он хүртэл зарцуулалт хийхгүй. Ирээдүйн өв сангийн үлдэгдэл 2024 оны 11 дүгээр сарын 20-ны өдрийн 3,974.5 тэрбум төгрөгтэй тэнцэж байгаа бөгөөд “Алсын Хараа 2050” урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичиг хэрэгжиж эхэлснээр ирээдүйн өв сангийн жилийн дундаж нийлмэл өсөлт 23 хувь байна.

Зураг 26. Ирээдүйн өв сангийн хэмжээ (2017-2024)

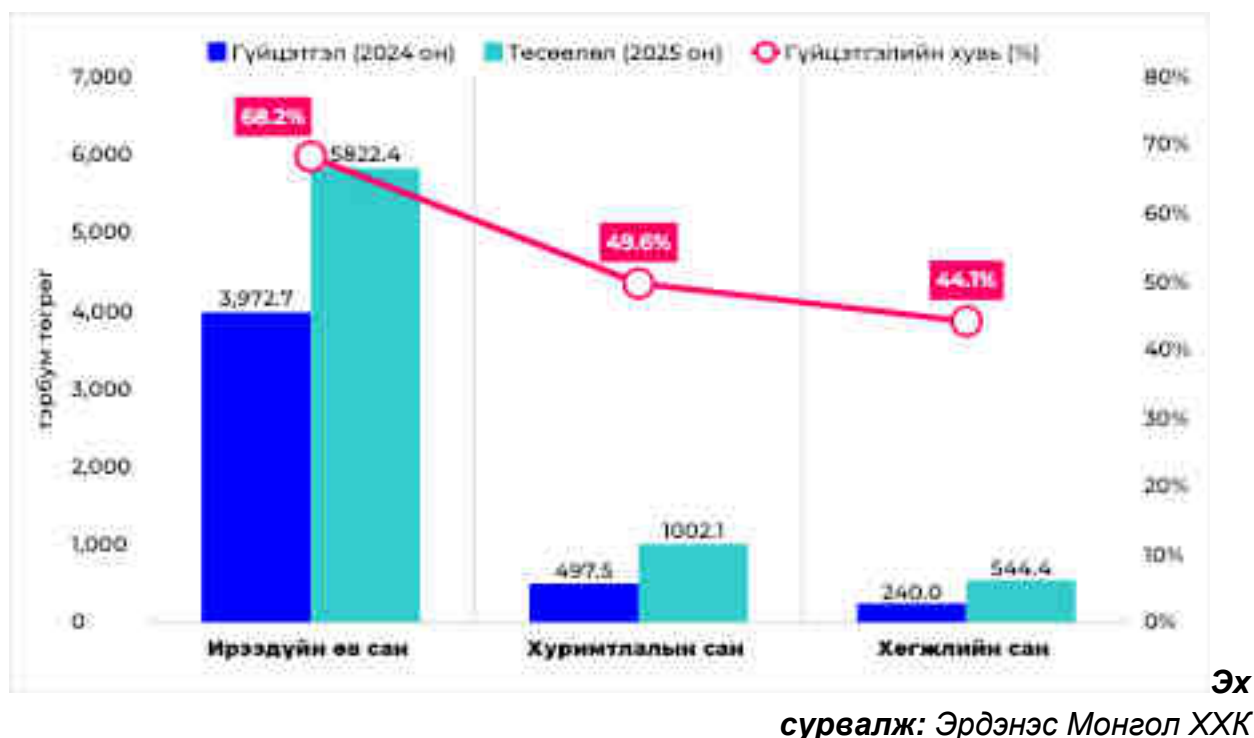

Эх сурвалж: Эрдэнэс Монгол ХХК

Хуримтлалын сангийн эх үүсвэр нь уул уурхайн олборлолт, ашигт малтмалын боловсруулах салбарын төрийн өмчит болон төрийн өмчийн оролцоотой хуулийн этгээд дэх төрийн эзэмших хувьцаа 34 хувь хүртэлх бол түүний төрийн эзэмшилд ногдох бүх ногдол ашгийг, 34 хувь ба түүнээс дээш бол 34 хувьд ногдох ногдол ашгийг хуваарилахаар тус тус зохицуулсан бөгөөд Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөнд иргэний эрүүл мэнд, боловсрол, орон сууцны талаар тусгагдсан зорилт, арга хэмжээтэй нийцтэй байдлаар санхүүжүүлэх замаар сангийн хөрөнгийг удирдана. Үндэсний баялгийн сангийн тухай хууль хэрэгжиж эхэлснээс 2024 оны 11 дүгээр сарын 21-ний өдрийг хүртэл хугацаанд Хуримтлалын санд нийт 497.5 тэрбум төгрөгийн эх үүсвэрийг төвлөрүүлсэн.

Хөгжлийн сангийн нь нэгдсэн төсвийн тэнцвэржүүлсэн тэнцэл ашигтай гарсан тохиолдолд гол нэр төрлийн эрдэс баялгийн үнэ тухайн жилийн төсөвт тооцсон тэнцвэржүүлсэн үнээс өндөр байснаас нэмэгдэж орох төсвийн орлогын 50 хувиар эх үүсвэрийг бүрдүүлнэ.

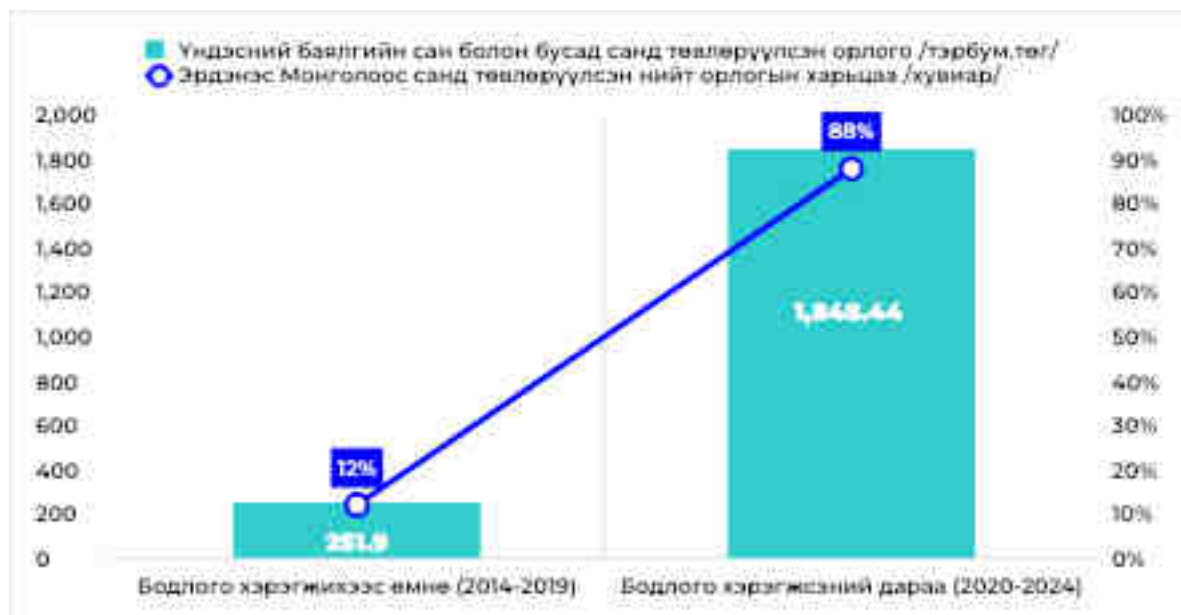
Зураг 27. Үндэсний баялгийн сангийн гүйцэтгэл ба төсөөлөл

Баялгийн санг хэрхэн удирдах тухайд, зөвхөн мөнгө хадгалж бус, эдийн засгийн өсөлт, иргэдийн амьжиргаа, ирээдүйн тэнцвэрт хөгжилд чиглэсэн бодлого хэрэгжүүлэх ёстой гэж онцолжээ. Тиймээс баялгийн сангийн зарцуулалт нь зөвхөн хөрөнгө өсгөх зорилготой бус, илүү ухаалаг, олон талын ашигтай байхаар төлөвлөгдөх хэрэгтэй. Үүнд хөрөнгийн өгөөжийг хадгалах, нэмэгдүүлэхээс гадна тухайн орны дотоод хэрэгцээ, эдийн засгийн бодит байдалд нийцсэн, амьдралд мэдэгдэхүйц үр өгөөж өгөх бодлого чухал юм.

Эрдэнэс Монгол Нэгдлийн 10 жилийн хугацаанд Үндэсний баялгийн сан болон бусад санд төвлөрүүлсэн орлогын хэмжээ 2.1 их наяд төгрөгт хүрсэн, урт хугацааны хөгжлийн бодлого хэрэгжсэнээр уг сангийн өсөлт нэмэгдэж, сүүлийн 5 жилийн хугацаанд 1.8 их наяд төгрөгийг хуримтлуулсан ба энэ нь нийт хугацаанд цуглуулсан сангийн хуримтлалыг 88 хувийг эзэлж байна.

Зураг 28. Эрдэнэс Монгол Нэгдлийн 10 жилийн хугацаанд Үндэсний баялгийн сан болон бусад санд төвлөрүүлсэн орлогын мэдээлэл

Эх

сурвалж: Эрдэнэс Монгол ХХК

Монгол Улсын хувьд, "Ирээдүйн өв сан" бол үнэхээр чухал эхлэл боловч одоогийн байдлаар хөрөнгийн өсөлт, зарцуулалтын үр ашиг, ил тод байдлын хувьд олон улсын туршлагатай харьцуулахад хангалтгүй байгаа нь харагдаж байна. Бид зөвхөн хадгаламж гэж харах биш, ирээдүйн эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хангахын зэрэгцээ өнөөгийн чухал салбарууд болох боловсрол, эрүүл мэнд, инновацад зориулах урт хугацааны бодлогыг боловсруулах шаардлагатай байна.

Баялгийн сангийн үр нөлөө нь түүний засаглалын бүтэц, хөрөнгө оруулалтын стратеги, ил тод байдал, хариуцлагын механизм зэрэг хүчин зүйлээс хамаарна.

VoxEU сэтгүүлд нийтлэгдсэн *"How to Spend It: Sovereign Wealth Funds and the Wealth of Nations"* судалгаанд дэлхийн зарим улс орны баялгийн сангийн туршлагыг судалгааны үр дүнд зарим улс орнууд (*жишээ нь Хятад, Сингапур*) албадлагын зарчмаар санд өндөр хуримтлал хийлгэснээр эдийн засагт үр ашиггүй байдал үүсгэж буй асуудлыг олж харсан байна. Энэ нь хуримтлуулж буй хөрөнгийн өгөөж тухайн улсын эдийн засгийн өсөлтөөс доогуур байж, хөрөнгө үр дүнгүй, заримдаа бүр нэмэргүй болоход хүргэдэг ажээ. Өөрөөр хэлбэл, хэт их мөнгө цуглуулсан ч тэр мөнгө нь ирээдүйд бодит үр ашиг өгөхгүй бол хуримтлал өөрөө асуудал болдог гэсэн үг.

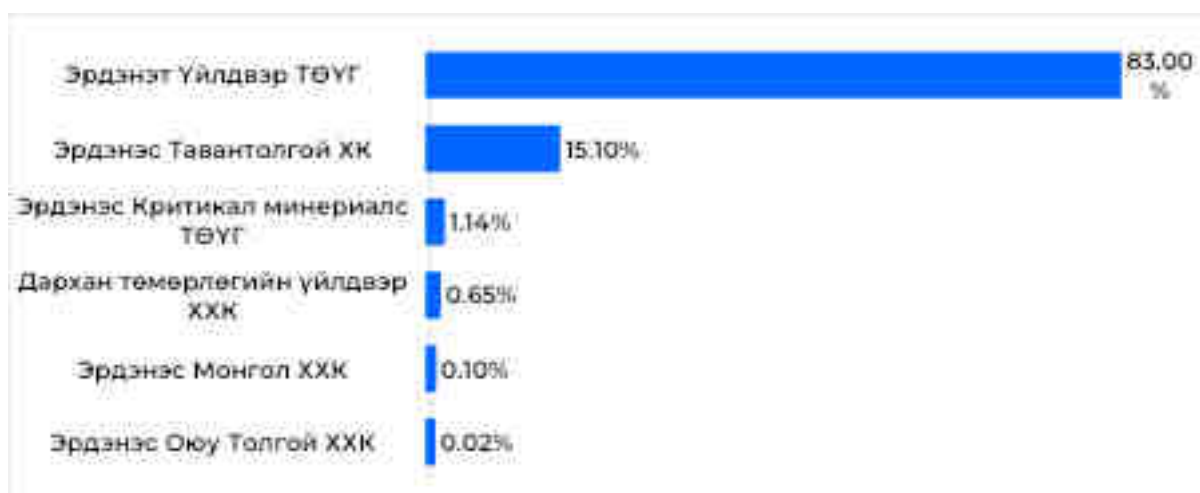
Ийм нөхцөлд зөвхөн хадгалах бус, тухайн хөрөнгийг иргэдийн амьдралын чанарыг сайжруулах, нийгмийн хөгжилд хувь нэмэр оруулах хэрэглээнд зөв хуваарилах хэрэгтэй болдог байна. Баялгийн сангийн бүх мөнгийг дахин хөрөнгө оруулалт хийх нь заавал зөв гэж үзэхгүй, харин тухайн үеийн нийгмийн бодит хэрэгцээг ч харгалзан үзэж, боловсрол, эрүүл мэнд, хүний хөгжилд оруулбал урт хугацаанд эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг илүү баталгаажуулна хэмээн судалгаанд дурдсан байна.

Тиймээс Монгол Улсын Үндэсний баялгийн сангийн арвижуулалт, үр өгөөжтэй зарцуулалтыг хангах хүрээнд ипотекийн зээл болон нийгмийн даатгалын тогтолцоотой уялдуулан хөгжүүлэх нь Алсын Хараа–2050 урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичгийн зорилго, зорилттой нийцэж байгаа бөгөөд нийгмийн тогтвортой хөгжил, иргэдийн амьжиргааны чанарыг сайжруулах, баялгийн үр ашигтай хуваарилалтыг бий болгох, сангийн өгөөжийг олон нийтийн хүртээл болгох үндэслэлтэй үр дүнг бүрдүүлдэг.

Сүүлийн 10 жилийн хугацаанд “Эрдэнэс Монгол” нэгдлийн харьяа төрийн өмчит аж ахуйн нэгжүүдийн Үндэсний баялгийн сан болон бусад төрийн санд төвлөрүүлсэн орлогын бүтцэд дүн шинжилгээ хийхэд, орлогын ноёлох хэсгийг цөөн тооны компани бүрдүүлж буй нь анхаарал татаж байна. Тухайлбал, Эрдэнэт үйлдвэр ТӨҮГ дангаараа нийт орлогын 83 хувийг, Эрдэнэс Тавантолгой ХК нь 15.1 хувийг тус тус бүрдүүлж, үлдсэн таван компанийн нийлбэр хувь ердөө 1.9 орчим хувь байгаа нь баялгийн орлогын хэт төвлөрлийг илтгэж байна.

Ийнхүү Үндэсний баялгийн сангийн орлого нь цөөн хэдэн уул уурхайн компанид хэт хамааралтай байгаа нь сангийн тогтвортой байдлыг эрсдэлд оруулах хүчин зүйл юм. Нэг компанид төвлөрсөн орлогын бүтэц нь тухайн компанийн үйлдвэрлэл, борлуулалт, олон улсын зах зээлийн үнэ ханшийн хэлбэлзэл зэргээс шууд хамааралтай тул эдийн засгийн тогтвортой байдалд сөрөг нөлөө үзүүлэх өндөр магадлалтай. Ийм нөхцөлд орлогын тогтворгүй байдал нь улсын төсөв, нийгмийн халамж, хөрөнгө оруулалтын бодлогод шууд нөлөөлж болзошгүй.

Зураг 29. Эрдэнэс Монгол Нэгдлийн хуулийн этгээдүүдийн сүүлийн 10 жилийн хугацаанд Үндэсний баялгийн сан болон бусад санд төвлөрүүлсэн орлого (орлого оруулсан компаниудын эзлэх хувиар)

Эх

сурвалж: Эрдэнэс Монгол ХХК

Түүнчлэн, төрийн өмчит бусад компаниудын төвлөрүүлж буй орлогын хувь хэт бага байгаа нь тэдгээрийн эдийн засгийн өгөөж, менежментийн чадавх сул байгааг илтгэж байна. Тухайлбал, Эрдэнэс Критикал Минералс ТӨҮГ (1.14%), Дархан Төмөрлөгийн үйлдвэр ХХК (0.65%), Эрдэнэс Монгол ХХК (0.10%) болон Эрдэнэс

Оюу Толгой ХХК (0.02%) зэрэг компаниудын хувьд төвлөрүүлсэн орлогын хэмжээ нийт бүтэцтэй харьцуулахад бараг үл үзэгдэх түвшинд байгааг дүгнэж болно.

Энэхүү байдал нь эдийн засгийн төрөлжилтийн бодлогыг хангалттай хэрэгжүүлээгүй, төрийн өмчит компаниудын засаглал, хариуцлагын тогтолцоо сул, үйл ажиллагааны үр ашиггүй байдал давамгайлж буйг харуулж байна. Иймд цаашид баялгийн сангийн тогтвортой байдлыг хангахын тулд уул уурхайгаас хэт хамааралтай орлогын эх үүсвэрийг төрөлжүүлэх, төрийн өмчит компаниудын засаглалыг сайжруулах, гүйцэтгэлд суурилсан хариуцлагын механизм нэвтрүүлэх шаардлагатай байна.

Үндэсний баялгийн сангийн орлогын бүтцийг төрөлжүүлж, олон төрлийн салбараас өгөөж бий болгох, орлого бүрдүүлэгчдийн хүрээг тэлэх замаар эдийн засгийн тогтвортой, хүртээмжтэй хөгжлийн суурийг бэхжүүлэх нь зүйтэй юм. Энэ нь зөвхөн өнөөгийн эдийн засгийн үр ашгийг нэмэгдүүлэхээс гадна ирээдүйн үеийнхэнд шударгаар хүртээх баялгийн сангийн зорилтод нийцнэ.

Олон улсын туршлагаас харахад Үндэсний баялгийн санг зөвхөн байгалийн баялгийн орлогыг хуримтлуулах зориулалттай бус, харин түүний өгөөжийг нийгмийн хамгаалал болон хөрөнгө оруулалт бүхий хөгжилд чиглүүлэх нь илүү урт хугацааны тогтвортой үр нөлөөг бий болгодог. Тухайлбал, Норвегийн Тэтгэврийн Сан ([Government Pension Fund Global](#)) нь газрын тосны орлогоос бүрдүүлсэн хөрөнгөө дэлхийн хөрөнгийн зах зээлд хөрөнгө оруулж, жил бүр тодорхой хувийг улсын төсөвт шилжүүлдэг. Энэ зарцуулалт нь эрүүл мэнд, боловсрол, тэтгэвэр зэрэг нийгмийн халамжийн зардлыг тогтвортой санхүүжүүлдэг оновчтой туршлага болдог.

Монгол Улсын хувьд Үндэсний баялгийн сангийн хөрөнгийг иргэдийн урт хугацааны амьжиргааг дэмжих гол тулгуур болох нийгмийн даатгалын тогтолцоо, тэр дундаа тэтгэврийн сангийн хүртээмж, тогтвортой байдлыг хангахад чиглүүлэх нь зайлшгүй шаардлагатай байна. Өнөөгийн нөхцөлд тэтгэврийн сан алдагдалтай, шимтгэлийн төлөвлөлт хангалтгүй, ирээдүйд тэтгэвэр авах иргэдийн итгэл буурсан байдалтай байна. Иймээс Үндэсний баялгийн сангаас тэтгэврийн нөөц санд хөрөнгө байршуулж, түүний өгөөжийг тэтгэвэрт гарсан иргэдэд чиглүүлэх хэлбэрээр санхүүгийн баталгаат тогтолцоог бий болгох боломжтой юм. Канадын Тэтгэврийн Сангийн ([Canada Pension Plan Investment Board – CPPIB](#)) жишээгээр тус сангийн хөрөнгийг олон улсын зах зээлд хөрөнгө оруулж, үүссэн өгөөжийг иргэдийн тэтгэвэрт ашиглаж буй нь амжилттай хэрэгжиж буй сайн туршлага юм.

Орон сууцны хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, ипотекийн санхүүжилтийг тогтвортой болгоход Үндэсний баялгийн сангийн хөрөнгийг ашиглах нь иргэдийн амьжиргаанд шууд эерэг нөлөө үзүүлдэг. Сингапурын [Central Provident Fund \(CPF\)](#) тогтолцоо нь ажиллагсдын хуримтлалыг ипотекийн зээл, тэтгэвэр, эрүүл мэндийн зардалд зориулдаг ба энэхүү тогтолцоо нь үл хөдлөх хөрөнгийн зах зээлийг тогтвортой байлгаж, орон сууцтай иргэдийн тоог үлэмж нэмэгдүүлж чадсан. Монголд ч Үндэсний баялгийн санг ашиглан ипотекийн зээлийг баталгаажуулсан бондын

(*mortgage-backed securities*) хөрөнгө оруулалтыг дэмжих замаар сангийн өгөөжийг хадгалахын зэрэгцээ орон сууцны санхүүжилтийн ачааллыг бууруулах боломжтой.

Хүснэгт 6. Баялгийн санг амжилттай хөгжүүлсэн олон улсын сайн туршлага

Төрөл	Зорилго	Жишээ улс, сангийн нэр	Онцлог туршлага	Монголд хэрэгжүүлэх санаа
Тогтворжуулах сан (Stabilization Fund)	Баялгийн үнэ хэлбэлзлийг зөөлрүүлэх, төсвийн тогтвортой байдлыг хангах	Чили - Economic and Social Stabilization Fund (ESSF)	Зэсийн үнийн савлагаа, хэлбэлзлээс эдийн засгаа хамгаалах	Ашигт малтмалын орлогоос тусгай хуримтлал үүсгэж, зөвхөн шок үед зарцуулах
Үе дамжуулах сан (Intergenerational Savings Fund)	Ирээдүйн үеийнхэнд баялаг өвлүүлэх	Норвеги - Government Pension Fund Global (GPF)	Өвлүүлэх хөрөнгийн үндсэн зарчмыг чанд мөрддөг	Ирээдүйн өв сангийн үндсэн хөрөнгийг хадгалж, өгөөжөөр зарцуулах
Хөрөнгө оруулалтын өгөөжийн сан (Investment Return Fund)	Баялгийн орлогыг өсгөж, хөрөнгө оруулалтаар орлого олох	Абу Даби - Abu Dhabi Investment Authority (ADIA)	Олон улсын хөрөнгө оруулалтаар өгөөж өсгөсөн	Дэлхийн зах зээлд хөрөнгө оруулалт хийж өгөөж нэмэгдүүлэх
Стратегийн хөгжил дэмжих сан (Strategic Development Fund)	Улсын эдийн засгийн гол салбаруудыг хөгжүүлэх	Сингапур - Temasek Holdings	Төрийн өмчит компанийн хөгжилд чиглэсэн хөрөнгө оруулалт	Төрийн өмчит компанийн шинэчлэл, хөрөнгө оруулалтад ашиглах
Бэлэн мөнгөний сан (Cash Distribution Fund)	Иргэддээ баялгийн өгөөжийг шууд хүргэх	Аляск (АНУ) - Alaska Permanent Fund	Иргэн бүрд шууд мөнгөн өгөөж олгодог	Хүүхдийн мөнгө зэрэг зорилтот халамжийг

				тогтвортой санхүүжүүлэх
Өрийн дарамт бууруулах сан (Debt Reduction Fund)	Төрийн өрийг бууруулах	Намиби - Revenue Stabilization and Debt Repayment Fund	Ашигт малтмалын орлогоор төрийн өрийг бууруулсан	Өрийн дарамтыг бууруулах тусгай хөтөлбөр хэрэгжүүлэх

Эдгээр чиглэлүүдийг хэрэгжүүлэхийн тулд институцийн зохион байгуулалт, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох шаардлагатай юм. Үндэсний баялгийн сангийн хөрөнгийн удирдлага нь улс төрийн нөлөөллөөс ангид, мэргэжлийн, хараат бус бүтэцтэй байх ёстой. Ингэснээр хөрөнгийн багцын стратегийг үр ашигтай хэрэгжүүлж, нийгмийн даатгал болон ипотекийн системийн санхүүжилтийн тогтвортой эх үүсвэрийг бүрдүүлж чадна. Сангийн хөрөнгө оруулалтыг тэтгэврийн сан, эрүүл мэндийн даатгал, ипотекийн зах зээлд хуваарилсан багцын зарчмаар удирдах боломжтой. Жишээ нь, хөрөнгийн 30 хувийг нийгмийн хамгаалалд чиглүүлэх, 30 хувийг үндэсний санхүүгийн дэд бүтэц буюу ипотекийн зах зээлд хөрөнгө оруулалт хийх, 40 хувийг олон улсын зах зээлд байршуулах гэх мэт бодлого боловсруулж болно.

Иймд “Алсын Хараа – 2050” бодлогын хүрээнд Үндэсний баялгийн санг иргэдийн нийгмийн баталгааг хангах чиглэлд стратегийн хөрөнгө оруулалтаар хөгжүүлэх нь урт хугацааны тогтвортой хөгжил, шударга хүртээмж, амьжиргааны чанарыг дээшлүүлэх гол хөшүүрэг болох юм. Энэхүү уялдааг бодлогоор дэмжсэнээр Монгол Улс баялгийн өгөөжийг зөвхөн төсөвт шингээдэг уламжлалт тогтолцооноос гарч, санхүүгийн ил тод, өгөөжтэй, олон нийтийн шууд хүртээмжийг хангадаг, хөгжилд чиглэсэн тогтолцоог бүрдүүлэх бодит алхам хийх боломжтой.

Хэт их хадгаламж сайн хэрэг биш. Хадгалсан баялгийг ирээдүйд хэрэгтэй зүйлд зөв зарцуулахын тулд өнөөдрөөс эхлэн ухаалаг, ил тод, нийгмийн хөгжилд чиглэсэн зарчмыг мөрдөх ёстой. Энэ бол зөвхөн ирээдүйн эдийн засагт биш, өнөөгийн амьдралд шууд үр өгөөж өгөх чухал алхам юм.

ДҮГНЭЛТ, САНАЛ ЗӨВЛӨМЖ

Олон улсын туршлагаас харахад баялгийн сангуудыг зөвхөн хуримтлалын зориулалтаар бус, нийгмийн хамгааллын бодлого, иргэдийн амьжиргааны баталгааг хангахад чиглүүлсэн байдлаар хөгжүүлдэг. Жишээлбэл, Норвеги, Канад, Сингапур зэрэг улс орнууд баялгийн сангаа тэтгэвэр, эрүүл мэнд, орон сууцны хүртээмжтэй байдлыг дэмжихэд үр өгөөжтэй ашиглаж ирсэн байдаг. Эдгээр орнуудын туршлагаас харахад баялгийн өгөөжийг шууд болон шууд бусаар иргэдэд хүртээх, эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг хангах стратегийн чиглэлийг баримтлах нь илүү үр дүнтэй болохыг нотолж байна.

Монгол Улсын хувьд Үндэсний баялгийн санг нийгмийн даатгал болон ипотекийн тогтолцоотой уялдуулан хөгжүүлэх шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна. Тэтгэврийн тогтолцоо алдагдалтай, ирээдүйн итгэл сул байгааг харгалзан үзвэл баялгийн сангаас тэтгэврийн нөөц санд хөрөнгө байршуулах, түүний өгөөжийг иргэдийн тэтгэвэрт зориулан зарцуулах механизмыг бий болгох нь бодит шийдэл болж чадна. Мөн орон сууцны хүртээмжийг нэмэгдүүлэх хүрээнд баялгийн сангийн хөрөнгөөр ипотекийн баталгаат санхүүгийн хэрэгслүүдийг дэмжих, залуу гэр бүл, нийгмийн зорилтот бүлэгт хөнгөлөлттэй нөхцөлөөр ипотекийн санхүүжилтийг хүргэх бодлого хэрэгжүүлэх нь оновчтой алхам юм.

Иймд цаашид дараах асуудлуудад онцгой анхаарч бодлого, хууль эрх зүйн шинэчлэл хийх шаардлагатай байна. Нэгдүгээрт, баялгийн сангийн орлогын эх үүсвэрийг төрөлжүүлэх, уул уурхайгаас хэт хамаарсан бүтцийг бууруулах бодлого хэрэгжүүлэх зайлшгүй хэрэгтэй. Хоёрдугаарт, тэтгэврийн тогтолцоо, нийгмийн даатгалын системд сангийн хөрөнгийг стратегийн түвшинд чиглүүлэх, өгөөжийг иргэдийн амьжиргаанд мэдрэгдэхүйц байдлаар хүртээмжтэй болгох нь чухал. Түүнчлэн, орон сууцны санхүүжилтийг дэмжих зорилгоор ипотекийн баталгаажсан зээл, бонд зэрэг санхүүгийн шинэ хэрэгслүүдийг баялгийн сангийн багцад оруулах нь зах зээлд хөрвөх чадвар бий болгох төдийгүй сангийн өгөөжийг тогтвортой өсгөх нөхцөл бүрдүүлнэ.

Хөрөнгө оруулалтын багцын стратегийг тодорхой болгож, хөрөнгийн тодорхой хувийг нийгмийн хамгаалал, дотоодын хөрөнгө оруулалт, олон улсын хөрөнгийн зах зээлд хуваарилах бодлого боловсруулах нь зүйтэй. Энэ бүхнийг хэрэгжүүлэхийн тулд баялгийн санг улс төрөөс хараат бус, мэргэжлийн байгууллагаар удирдуулах, ил тод байдал, тайлагналын тогтолцоог сайжруулж, иргэдийн хяналтыг хангах хэрэгтэй.

“Алсын Хараа-2050” бодлогын хүрээнд Үндэсний баялгийн санг иргэдийн нийгмийн баталгааг хангах, амьжиргааны чанарыг дээшлүүлэх, эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг дэмжих стратегийн суурь хөшүүрэг болгон хөгжүүлэх нь Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн зорилтуудыг бодитоор хэрэгжүүлэх чухал алхам юм. Баялгийн санг зөвхөн хадгалах бус, ухаалгаар зарцуулах замаар өнөө үеийн хөгжил, ирээдүйн тогтвортой байдлын хоорондын тэнцвэрийг хангах, иргэн бүрд мэдрэгдэх үр өгөөжийг бий болгох нь XXI зууны Монголын стратегийн оновчтой чиглэл байх болно.

3.4.7 Шинэ сэргэлт - Эдийн засаг

Монгол Улс 2020 онд “Алсын хараа-2050” урт хугацааны хөгжлийн бодлогоо баталж, дараагийн 30 жилийн зорилтоо тодорхойлсон. Энэхүү алсын харааг амжилттай эхлүүлэхийн тулд эхний шатанд тулгарч буй саад бэрхшээлийг даван туулах шаардлага гарсан юм. “Шинэ Сэргэлтийн Бодлого” нь цар тахлын дараах эдийн засгийг сэргээж, хөгжилд тээг болж байсан бүтцийн асуудлуудыг шийдвэрлэх замаар улсын хөгжлийн суурь нөхцлийг бүрдүүлэх үндэслэлээр хэрэгжиж эхэлсэн дунд хугацааны хөтөлбөр юм. COVID-19 цар тахал дэлхий даяар болон манай орны эдийн засагт сөргөөр нөлөөлж, өсөлт саарсан үед Монгол Улсын Засгийн газар

эдийн засгаа хүндрэлээс хурдан гаргах, өөрийн орны хараат бус байдлыг бэхжүүлэх зорилгоор энэхүү бодлогыг 2021 онд санаачилж, Улсын Их Хурлаар батлуулсан билээ. Ингэснээр улс орны хөгжлийг хязгаарлагч хүчин зүйлс (хилийн боомт, дэд бүтэц, эрчим хүчний хомсдол гэх мэт)-ийг шуурхай шийдвэрлэж, “Алсын хараа-2050” бодлогыг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх нөхцөл бүрдэх учиртай гэж үзсэн юм.

Энэхүү Шинэ сэргэлтийн бодлого нь 10 хүртэл жилийн хугацаанд хэрэгжих, тодорхой зорилтууд бүхий үндэсний хэмжээний сэргээн хөгжилтийн хөтөлбөр юм. Энэ бодлогоор дамжуулан 2030 он хүртэл эдийн засгийн жил бүрийн өсөлтийг дунджаар 6%-д хүргэх, нэг хүнд ноогдох үндэсний орлогыг 2 дахин нэмэгдүүлэх стратегийн зорилт тавигдсан. Мөн экспорт, хөрөнгө оруулалтыг эрс нэмэгдүүлэхийн тулд хилийн боомтуудын нэвтрүүлэх хүчин чадлыг 3 дахин өсгөх, дотоодын эрчим хүчний үйлдвэрлэлийг 2 дахин нэмэгдүүлэх тоон зорилтууд дэвшүүлсэн байдаг. Ингэснээр эдийн засгийн тусгаар тогтнолыг бататгаж, хүндрэл саадыг арилгаснаар “Алсын хараа-2050” бодлогын эхний шатны зорилтуудыг бүрэн хангах суурь тавигдана гэж тооцоолжээ. Түүнчлэн хөдөлмөр эрхлэлт, бүтээмжийг нэмэгдүүлэх, төрийн үйлчилгээний үр ашигтай байдлыг дээшлүүлэх зэрэг нийгэм, засаглалын зорилтуудыг тусгасан. Эцэст нь, энэхүү бодлого нь нийт хүн амын амьдралын чанарыг сайжруулах, тэгш хүртээмжтэй хөгжил бүтээх алсын зорилготой юм.

Шинэ сэргэлтийн бодлогоор Монгол Улсын хөгжлийг хязгаарлаж буй зургаан чиглэлийг онцгойлон сэргээхээр тодорхойлсон. Эдгээр “Зургаан сэргэлт” бүр тусгай зорилт, арга хэмжээнүүдтэй:

- Боомтын сэргэлт – Хилийн боомтуудын дэд бүтцийг сайжруулж, нэвтрүүлэх хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх замаар худалдаа, экспортын эргэлтийг түргэсгэх чиглэл. Бүх хилийн боомтуудыг хатуу хучилттай авто зам, төмөр замаар холбож, логистикийн сүлжээг сайжруулан улсаа бүс нутгийн *транзит улс* болох үндэс суурийг бүрдүүлэх зорилготой. Мөн агаарын тээврийг либералчлан хөгжүүлж, дамжин өнгөрөх нислэгийн тоог нэмэгдүүлэх, чөлөөт бүсүүдийг байгуулах ажлууд хамрагдана.
- Эрчим хүчний сэргэлт – Дотоодын эрчим хүчний үйлдвэрлэлийн чадлыг эрс нэмэгдүүлэх, эх үүсвэрүүдээ төрөлжүүлэх гол зорилготой. Тухайлбал, шинэ цахилгаан станцууд, дамжуулах шугамууд барьж сүлжээг өргөтгөх, сэргээгдэх эрчим хүч (нар, салхи)-ийг зохистой хувиар хөгжүүлэхээр төлөвлөсөн. Мөн эрчим хүчний салбарын санхүүгийн бие даасан байдлыг хангах, Зүүн хойд Азийн эрчим хүчний нэгдсэн сүлжээнд Монголын эрчим хүч нийлүүлэх бэлтгэлийг хийх, ОХУ-ыг БНХАУ-тай холбох хийн хоолойг өөрийн нутгаар дамжуулах төслийг хэрэгжүүлэх зэрэг томоохон ажил багтжээ.
- Аж үйлдвэржилтийн сэргэлт – Эдийн засгийн бүтцийг сайжруулж, нэмүү өртөг бүхий үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх зорилготой. Уул уурхайн салбарт олборлолтоо нэмэгдүүлэхээс гадна боловсруулалт хийх, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхийг дэмжинэ. Жишээлбэл, газрын тосны баталгаат нөөцийг нэмэгдүүлж, нефть боловсруулах үйлдвэр барих, хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний боловсруулах үйлдвэрлэлийг өргөжүүлэхээр тусгасан. Мөн дэвшилтэт технологи, инновацийг нэвтрүүлэн өндөр

технологийн үйлдвэрлэлийг (мэдээллийн технологи, хиймэл оюун ухаан гэх мэт) хөгжүүлэх, үйлдвэрлэлийн өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэхийг зорьж байна.

- Хот, хөдөөгийн сэргэлт – Нийслэл болон орон нутгийн хөгжлийн тэнцвэрийг сайжруулах чиглэл. Улаанбаатар хотын хэт төвлөрлийг сааруулж, хот орчмын шинэ суурьшлын бүсүүд, дагуул хотуудыг хөгжүүлэн хүн амын шилжилтийг зохицуулахыг зорьж байна. Энэ хүрээнд нийтийн тээврийг шинэчлэх (их багтаамжийн автобус, хурдны зам, олон түвшний уулзварууд барих гэх мэт) төсөл хэрэгжүүлж, түгжрэлийг бууруулах арга хэмжээ авч эхэлсэн. Орон нутагт аймгийн төвүүдийг бие даасан жижиг хотууд болгон хөгжүүлэх, орон нутгийн эдийн засгийн чадавхыг дээшлүүлэх замаар хүн амыг ажилтай, орлоготой болгох зорилго тавигдсан. Мөн бүсчлэн хөгжих бодлогын хүрээнд хөдөө аж ахуй, хүнсний үйлдвэрлэлийг дэмжиж, хүн амын хүнсний хэрэгцээг дотооддоо хангах, улмаар улсдаа илүү тэгш хөгжлийг бий болгохоор зорьж байна.
- Ногоон хөгжлийн сэргэлт – Экологийн тэнцвэрийг хадгалж, тогтвортой хөгжлийг хангах чиглэл. Монгол Улс уур амьсгалын өөрчлөлтийн эсрэг “Тэрбум мод” үндэсний хөдөлгөөнийг эхлүүлэн, 2030 он гэхэд 1 тэрбум мод тарих зорилт дэвшүүлсэн бөгөөд эрх зүйн орчныг бүрдүүлж, бүх нийтийг энэ үйлсэд уриалж байна. Үүний зэрэгцээ усны нөөцийг хамгаалах (хөдөө орон нутагт усан хангамж нэмэгдүүлэх, хиймэл нуур цөөрөм байгуулах зэргээр), хог хаягдлыг дахин боловсруулах үйлдвэрүүдийг бүсчилж байгуулах, байгальд ээлтэй техник технологийг нэвтрүүлэх ажлууд хийгдэж эхэлжээ. Цаашид үйлдвэрлэл, дэд бүтцийг хөгжүүлэхдээ ногоон хөгжлийн зарчмыг хатуу мөрдөж, уламжлалт байгаль хамгаалах арга ухааныг орчин үеийн шийдэлтэй хослуулахыг энэ бодлого зорьж байна.
- Төрийн бүтээмжийн сэргэлт – Төрийн үйлчилгээ, засаглалын шинэчлэл хийх чиглэл. Төрийн үйлчилгээг иргэдэд шуурхай, чирэгдэлгүй хүргэхийн тулд цахим шилжилтийг хурдасгах зорилго тавьж, “e-Mongolia” зэрэг нэг цонхны цахим системээр ихэнх үйлчилгээг үзүүлдэг болов. Ингэснээр авлига, хүнд суртал багасаж, иргэд богино хугацаанд хэрэгцээт лавлагаа, үйлчилгээгээ авах нөхцөл бүрдэж байна. Мөн төрийн байгууллагуудын бүтэц, зохион байгуулалтад шинжилгээ хийж давхардлыг арилгах, зарим чиг үүргийг хувийн хэвшил, мэргэжлийн холбоодод шилжүүлэх замаар төрийн ачааллыг хөнгөвчлөх өөрчлөлтүүд хийгдэж байна. Түүнчлэн төрийн өмчит компаниудын ил тод, үр ашигтай байдлыг нэмэгдүүлэх, авлигын эсрэг хариуцлагыг чангатгах (ял шийтгэлийг хүндрүүлэх) хууль эрх зүйн шинэчлэлүүдийг хийж эхлүүлсэн. Цаашлаад улс орны санхүүгийн тогтвортой байдлыг хангах үүднээс мөнгө угаах, санхүүгийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх стандартуудыг биелүүлж, олон улсын "саарал жагсаалт"-д дахин орохоос сэрэмжлэх зэргийг зорьж байна.

Ололт амжилтууд: Шинэ сэргэлтийн бодлого хэрэгжээд хэдхэн жил өнгөрч байгаа ч хэд хэдэн чиглэлд бодит ахиц дэвшил гарч эхэллээ. Тухайлбал, дэд бүтцийн томоохон төслүүд урагшилж, авто зам, төмөр замын сүлжээ өргөжиж байна. Олон жил ярьж байсан Улаанбаатар–Дархан чиглэлийн 204 км авто замын өргөтгөл шинэчлэл 2023 онд бүрэн дуусаж, хойд бүсийн холбоос сайжирлаа. Мөн өмнөд чиглэлд Тавантолгой–Манлай–Ханги чиглэлийн 477 км зам шинээр тавигдаж, төвийн бүсийг Гашуунсухайт, Ханги зэрэг хилийн боомтуудтай холбосон нь экспортын тээврийг хурдасгах чухал үндэс болж байна. Хэнтий аймагт шинэ нисэх буудал (3С ангилал) ашиглалтад орж, орон нутгийн агаарын тээврийн хүртээмж нэмэгдэв. Түүнчлэн, Гашуунсухайт боомтод төмөр замын ачиж буулгах терминал байгуулагдаж, нүүрсний экспортыг төмөр замаар хийх боломж өссөн. Эрчим хүчний салбарт чадлын багагүй өсөлт гарав – Чойбалсангийн ДЦС-ын 50 МВт, Амгалангийн дулааны станцын 116 МВт-ын өргөтгөлийг 2022-2023 онд амжилттай хийж дуусган, орон нутаг болон нийслэлийн дулаан хангамжийг сайжрууллаа. Мөн баруун бүсийн цахилгаан хангамжийг нэмэгдүүлэх 90 МВт-ын Эрдэнэбүрэнгийн усан цахилгаан станцын бүтээн байгуулалт эхэлсэн. Ногоон хөгжлийн хүрээнд “Тэрбум мод” хөдөлгөөн улс даяар өрнөж, 2021-2024 онд хэдэн арван сая мод тарьж ургуулаад байна. Хог хаягдлын менежментийг сайжруулах аюултай болон энгийн хог хаягдлын төвлөрсөн байгууламжууд Улаанбаатар хотод баригдаж эхэлсэн нь байгаль орчны тулгамдсан асуудлуудыг шийдэхэд чиглэсэн томоохон алхмуудын нэг юм. Төрийн үйлчилгээний шинэчлэл ч ахицтай байна – 2022 оны байдлаар төрийн 600 гаруй үйлчилгээг цахимаар үзүүлж, E-Mongolia портал ашиглан иргэд гэрээсээ олон төрлийн үйлчилгээг авч байна. Үүний дүнд, нэг цонхны цахим үйлчилгээний системд хандсан иргэдийн тоо хэдэн саяд хүрч, төрийн үйлчилгээ илүү хурдан, авлигагүй болж буйг олон нийт мэдэрч эхэллээ.

Гэвч хэрэгжилтийн явцад зарим сорилт, бэрхшээлүүд тулгарсаар байна. Юуны түрүүнд, олон том төслүүдийг нэгэн зэрэг эхлүүлэхэд шаардлагатай санхүүжилт, хөрөнгө оруулалт дутагдалтай хэвээр байна. Макро эдийн засгийн орчин тааламжгүй (инфляц өндөр, гадаад өрийн дарамт их) үед зарим төслийн хөрөнгө оруулалт удааширсан тал бий. Тухайлбал, Эрдэнэбүрэнгийн усан цахилгаан станц, Тавантолгой нүүрсний цахилгаан станц зэрэг стратегийн ач холбогдолтой төслүүд санхүү, техник технологийн хүндрэл, талуудын хэлэлцээний удаашралаас болж төлөвлөсөн хугацаанаасаа хоцорсон байна. Мөн Гашуунсухайт–Ганцмодын төмөр замын холболт, шинэ тойрог хурдны зам зэрэг зарим бүтээн байгуулалт техникийн болон зөвшөөрлийн хүндрэлүүдтэй тулгарч, гүйцэтгэл удааширсан асуудал үүсэв. Төрийн бүтээмжийн хувьд ч хэрэгжилт хүссэн хэмжээнд хараахан хүрээгүй зүйл бий – зарим салбарт хүнд суртал, явцуу эрх ашгийн улмаас шинэчлэл удаашрах тохиолдол гарч байна. Тухайлбал, төрийн өмчит компаниудыг олон нийтийн хяналтад шилжүүлэх, засаглалыг сайжруулах ажлууд эхэлсэн ч бүтцийг өөрчлөхөд эсэргүүцэл тулгарч, удаашрах шинжтэй байна. Хууль эрх зүйн орчны шинэчлэл хийх явцад ч ойлголтын зөрүү, улс төрийн нөлөөлөл зэрэг саад гарч, зарим хэрэгцээтэй хуулийн төслүүд удаашрах хандлагатай байна. Эдгээр сорилтууд нь бодлогын хэрэгжилтийг удаашруулж болзошгүй тул засгийн газар

холбогдох яам, агентлагуудад асуудлыг шийдвэрлэх үүрэг өгсөн. Тухайлбал, хоцорсон төслүүдийн гүйцэтгэлийг эрчимжүүлэх, шаардлагатай хөрөнгө санхүүгийн эх үүсвэрийг шийдэх, гадаад түншүүдтэй хэлэлцээг шуурхай хийх замаар бэрхшээлийг даван туулахыг зорьж байна.

ИРЭЭДҮЙН ТӨЛӨВ БА ЦААШИД АНХААРАХ ЧИГЛЭЛҮҮД

Шинэ сэргэлтийн бодлогын дараагийн жилүүдэд хэрэгжилтийг улам эрчимжүүлж, тогтвортой байлгах нь чухал байна. 2025 он гэхэд энэхүү бодлогоор хийж буй олон төсөл, хөтөлбөрүүдийн үр шимийг иргэд мэдэрч эхэлсэн тул цаашид энэ хурдыг сааруулахгүй хадгалах шаардлагатай. Тухайлбал, эхлүүлсэн дэд бүтцийн төслүүдийг бүрэн дуусгаж ашиглалтад оруулах, ялангуяа *төмөр замын сүлжээг өргөтгөх ажил* (Ханги–Мандал, Бичигт чиглэлийн төмөр замууд гэх мэт) болон эрчим хүчний шинэ эх үүсвэрүүдийн бүтээн байгуулалт (Тавантолгойн 450 МВт ДЦС, Эгийн голын УЦС гэх мэт) амжилттай хэрэгжүүлэх нь дараагийн том зорилт юм. Мөн хөрөнгө оруулалтын орчныг сайжруулж, гадаадын болон хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтыг татах замаар санхүүжилтийн тасалдлыг нөхөх шаардлагатай. Үүний тулд хууль эрх зүйн тогтвортой орчин, ил тод засаглалыг хадгалах, хөрөнгө оруулагчдад ээлтэй нөхцөл бүрдүүлэхэд анхаарна. Цаашид анхаарах бас нэг чиглэл бол хүний нөөц, боловсрол, инновацыг хөгжүүлэх явдал байна. Зургаан сэргэлтийн зорилтуудыг бүрэн хэрэгжүүлэхийн тулд чадварлаг инженер, техникийн ажилтан, менежерүүд шаардлагатай тул дотооддоо мэргэжилтэй ажиллах хүчнийг бэлтгэх, гадаадын шилдэг мэргэжилтнүүдийг татах бодлого хэрэгтэй. Ногоон хөгжлийн зорилтуудыг хангахад уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох, цөлжилттэй тэмцэх үндэсний хөтөлбөрүүдийг “Тэрбум мод” санаачилгатай уялдуулан үргэлжлүүлэх нь чухал. Мөн хот, хөдөөгийн тэнцвэртэй хөгжлийг хангах хүрээнд орон нутагт ажлын байр нэмэгдүүлэх, хот руу чиглэсэн шилжилтийг зохистой удирдах бодлогыг тууштай баримтална.

ЦААШИД ДАРААХ ГОЛ ЧИГЛЭЛҮҮДЭД ОНЦГОЙ АНХААРАХ ШААРДЛАГАТАЙ:

- Эдийн засгийн тогтвортой байдал: Макро эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг хадгалах, өрийн менежментийг сайжруулж, инфляцийг хязгаарлах замаар хөгжлийн төслүүдийг санхүүжүүлэх чадамжаа алдахгүй байх.
- Хувийн хэвшил, хөрөнгө оруулалт: Төр-хувийн хэвшлийн түншлэлийг бэхжүүлж, томоохон төслүүдэд хувийн хэвшил, гадаадын хөрөнгө оруулалтыг үр дүнтэй татах эрх зүйн таатай нөхцөлийг бүрдүүлэх.
- Төсөл хөтөлбөрийн менежмент: Эхлүүлсэн төсөл бүрийг хугацаанд нь, чанартай хэрэгжүүлэхэд проекцын удирдлага, хяналтыг сайжруулах. Саатал гарвал шуурхай засах, хариуцлагын тогтолцоог тодорхой болгож, олон нийтийн хяналтад мэдээллийг ил тод хүргэх.
- Хүн төвтэй хөгжил: Бодлогын хэрэгжилтийн эцсийн зорилго нь иргэдийн амьдралын чанарыг дээшлүүлэх тул ажилтай, орлоготой иргэдийн тоог нэмэгдүүлэх, ядуурлыг бууруулах, нийгмийн хамгааллыг сайжруулах арга хэмжээг сэргэлтийн бодлоготой уялдуулан хэрэгжүүлэх.

- Технологи ба инноваци: Дижитал шилжилт, технологийн дэвшлийг бүх салбарт нэвтрүүлэх замаар бүтээмжийг өсгөх ажлыг эрчимжүүлэх. Жишээлбэл, ухаалаг хот, ухаалаг тээвэр, финтек зэрэг чиглэлээр хувийн хэвшилтэй хамтран шинэлэг төслүүд хэрэгжүүлэх.

Ирэх жилүүдэд дээрх чиглэлүүдэд төвлөрөн ажиллаж чадвал Шинэ сэргэлтийн бодлого бүрэн хэрэгжиж, 2030 он гэхэд Монгол Улсын эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн суурь шинэ түвшинд гарна гэж үзэж байна. Ингэснээр “Алсын хараа-2050” урт хугацааны бодлогын эхний үе шат амжилттай биелж, цаашдын хөгжлийн зорилтууддаа хүрэх бат бөх үндэс бүрдэх юм. Улс орныхоо ирээдүйд итгэлтэй, сэргээн хөгжилтийг бүтээлцэж буй Монголын ард иргэд бидний хувьд энэ бодлогын хэрэгжилт нь хамтын амжилт, сорилтыг даван туулсан түүх болон үлдэж, үндэсний хөгжил дэвшлийн шинэ хуудсыг бичилцэх нь дамжиггүй.

3.5 Засаглал

“Алсын хараа–2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого нь улсынхаа ирээдүйг урьдчилан тодорхойлох, нэгдмэл үнэт зүйл, эрхэм зорилгод суурилсан хөгжлийн стратеги юм. Энэхүү бодлогын хүрээнд тавигдсан тав дахь зорилго болох Засаглал нь тогтвортой, иргэн төвтэй, хариуцлагатай, шударга ёсонд тулгуурласан төрийн удирдлагыг төлөвшүүлэхэд чиглэсэн юм.

Засаглалын зорилго нь төрийн эрх мэдлийн хуваарилалт, тэнцлийг оновчтой болгох, засаглалын тогтвортой байдлыг хангах, мэргэшсэн төрийн албыг төлөвшүүлэх, цахим засаглалыг хөгжүүлэх, иргэн, төр, хувийн хэвшлийн хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх, хүний эрхийг дээдлэх, авлигатай тууштай тэмцэх зэргээр хүний хөгжлийг хангахад чиглэж байна.

Энэхүү тайлан нь “Алсын хараа–2050” бодлогын хүрээнд Засаглалын чиглэлээр тавигдсан зорилт, арга хэмжээний хэрэгжилтийн явц, ололт амжилт, тулгарч буй хүндрэл бэрхшээлийг дүгнэж, цаашид анхаарах асуудлуудыг тодорхойлох зорилготой. Мөн үндэсний хөгжлийн зорилгуудыг хэрэгжүүлэхэд төр, хувийн хэвшил, иргэний нийгмийн хамтын ажиллагааны чухлыг онцлон харуулж, ирээдүйн хөгжлийн суурь нөхцөлийг бий болгоход хувь нэмэр оруулахад чиглэж байна.

Засаглалын зорилтуудыг хэрэгжүүлснээр Монгол Улс 2050 он гэхэд:

- Шударга, ил тод, хариуцлагатай засаглалтай
- Цахим засаглалд бүрэн шилжсэн
- Мэргэшсэн, чадварлаг төрийн албатай
- Хүний эрхийг дээдэлсэн, авлигагүй нийгэмтэй улс болох зорилт тавьж байна.

Төрийн засаглалын шинэчлэлд иргэд, хувийн хэвшил, иргэний нийгмийн оролцоог хангаж, төрийн үйлчилгээг иргэдэд чирэгдэлгүй, үр дүнтэй хүргэхэд засаглалын шинэчлэлийн гол үзэл санаа оршиж байна.

3.5.1 Ухаалаг засаглал

Ухаалаг засаглал зорилтын I үе шат (2021-2030) нь эрх мэдлийн хуваарилалт, тэнцвэртэй байдал, түүнд тавих хяналтыг оновчтой болгох хууль, эрх зүйн орчныг бүрдүүлж, тогтвортой, хяналттай засаглалыг төлөвшүүлэхэд чиглэж байна.

Энэ хүрээнд эрх мэдлийн хуваарилалт, хяналт, тэнцлийг оновчтой болгож, засаглалын тогтвортой байдлыг хангахад чиглэсэн. Үүнд парламентын тогтолцоог бэхжүүлэх, улс төрийн намуудын үйл ажиллагааны ил тод байдлыг хангах, сонгуулийн тогтолцоог сайжруулах зэрэг үйл ажиллагаанууд багтсан.

Улсын Их Хурлын хууль тогтоох, бодлого тодорхойлох, төлөөлөх, хяналт тавих чадавх сайжирч парламентын засаглал бэхэжсэн байна.

Улсын Их Хурлын хууль тогтоох, бодлого тодорхойлох чадавхыг бэхжүүлэх хүрээнд зарим эерэг өөрчлөлтүүд гарсан. УИХ нь "Алсын хараа-2050" бодлогын хүрээнд цахим засаглалыг хөгжүүлэх бодлого, хууль, эрх зүйн орчныг олон улсын жишигт нийцүүлэх, шүүхийн хараат бус байдлыг хангах, хариуцлагатай, иргэн төвтэй шүүх тогтолцоог төлөвшүүлэх, төрийн бодлого үйл ажиллагааны тогтвортой байдлыг

хангах чиглэлээр хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгосон. Монгол Улсад төлөөллийн ардчиллыг бэхжүүлж, ард түмний засаглах эрхийг хангах чиглэлд шинэчлэлийн зорилтуудыг амжилттай хэрэгжүүлж байна. (Улсын Их Хурлын Тамгын газар, 2024).

БАТАЛСАН ХУУЛЬ ТОГТООМЖ

Дээд талын Баталсан хууль тогтоомж инфографик дээр нэмэх үзүүлэлтүүд

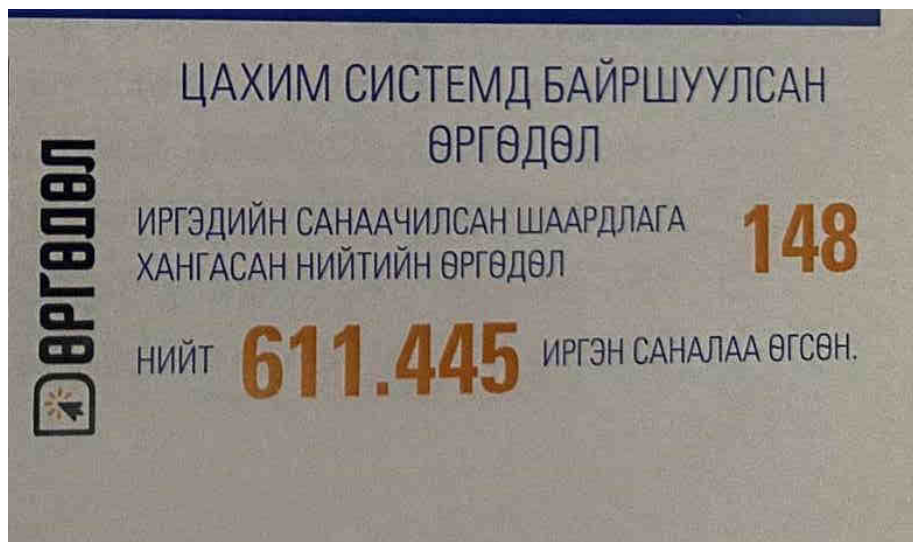
	2023	2024
Анхдагч хууль	21	127
Олон улсын гэрээ хэлэлцлээр соёрхон батлах	12	59
Хуулийн шинэчилсэн найрууллага	13	
Хуульд өөрчлөлт оруулах тухай	305	1358
Хууль хүчингүй болсон тухай	27	32
Нийт хууль	378	1953
УИХ-ын тогтоол	121	377

Хууль тогтоомжийн тухай хууль, Хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулах аргачлалыг шинэчлэн баталж, нотолгоонд суурилсан бодлого боловсруулах чиглэлээр алхамууд хийгдсэн. Улсын Их Хурлын хяналтын чиг үүргийг хэрэгжүүлэх зарим шинэ механизмууд бий болсон.

Хууль тогтоомжийг боловсруулах, батлах, хэрэгжүүлэх үйл явцад иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх арга хэмжээнүүд авагдсан бөгөөд нийтийн өргөдөл гомдлын

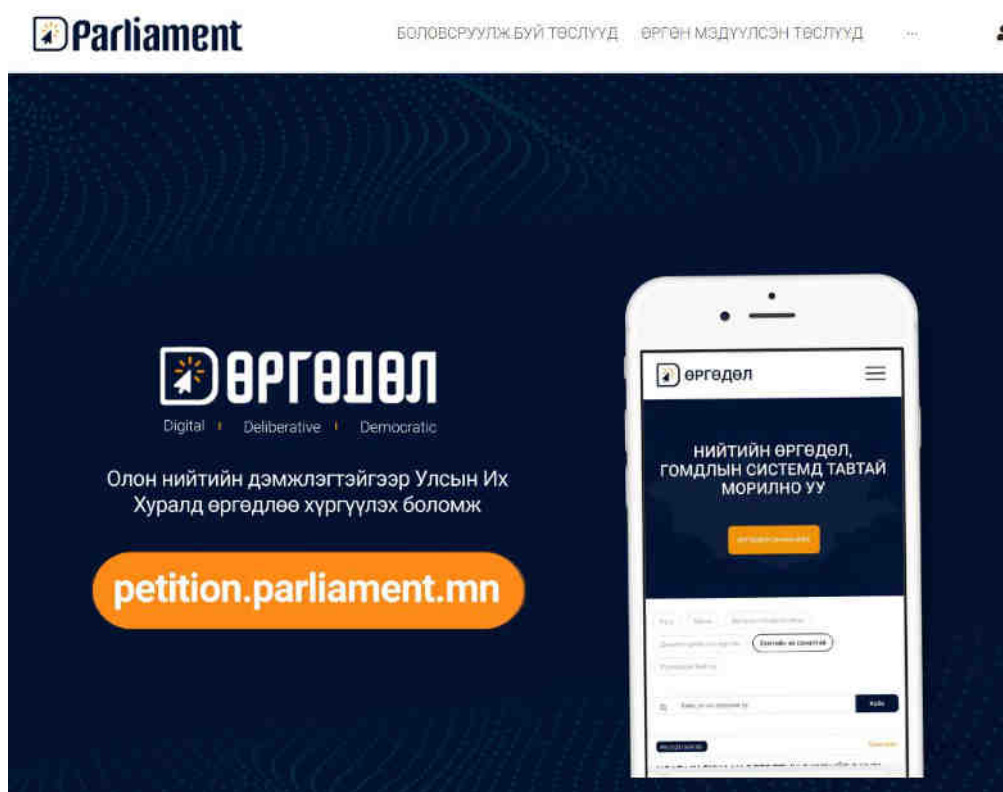
энэ хүрээнд **D-ӨРГӨДӨЛ** petition.parliament.mn платформ 2023 оноос ажиллаж эхэлсэн.

ШИНЭЭР ЗУРАХ

Засгийн газрын үйл ажиллагаанд УИХ-аас тавих хяналтыг сайжруулах чиглэлээр ажлууд хийгдэж байна. Мэдээллийн ил тод байдлыг нэмэгдүүлэх, хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийг сайжруулах талаар алхамууд хийгдсэн.

Төрийн бодлого, хууль, журам боловсруулан, шийдвэр гаргах үйл явцад иргэд саналаа өгөх боломж бүрдүүлэн цахим парламент буюу **D-PARLIAMENT** d.parliament.mn/ платформ ажиллаж байна.

Монгол Улсын 18 насанд хүрсэн иргэн “ДАН” систем эсвэл цахим гарын үсгээр баталгаажуулан нэвтэрч, тодорхой асуудлаар өргөдөл, санал гаргах боломжтой. Иргэд бусдын гаргасан өргөдөл, саналыг дэмжиж санал өгөх боломжтой бөгөөд нэг саналд зөвхөн нэг удаа санал өгнө. Өргөдөл, санал нь дараах тооны иргэдийн дэмжлэгийг авсан тохиолдолд дараагийн шатанд шилжинэ:

- 33,000 дэмжлэг – Ажлын хэсэг байгуулах
- 70,000 дэмжлэг – Байнгын хорооны эрхлэх асуудлын хүрээнд хяналт шалгалт явуулах
- 100,000 дэмжлэг – Хуулийн төслийн талаарх санал

Шинээр зурах 2024 оны байдлаар

Санал хүлээн авах үйл ажиллагаа 30 хоногийн хугацаатай явагдана. “D-Өргөдөл” платформ нь Монгол Улсын иргэдийн төрийн үйл хэрэгт оролцох эрхийг хангах, ил тод, нээлттэй парламентын үйл ажиллагааг дэмжих зорилготой чухал алхам юм. Энэхүү системийг ашиглан иргэд өөрсдийн санаа бодлоо илэрхийлж, хууль тогтоох үйл явцад шууд оролцох боломжтой болж байна.

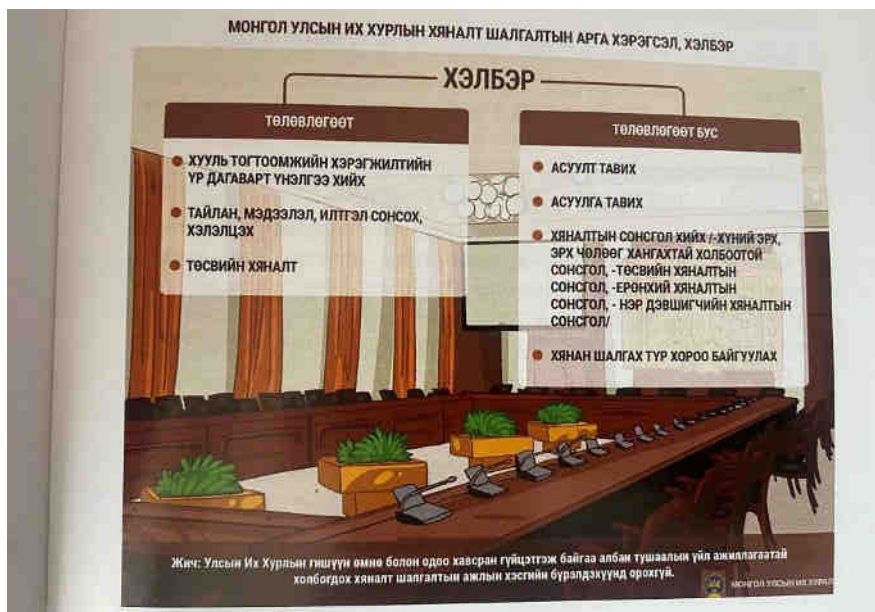
Улсын Их Хурлын хяналт шалгалтыг сайжруулах хүрээнд Улсын Их Хурлын хяналт, шалгалтын тухай анхдагч хуулийг 2021 онд баталж 2024 онд шинэчилсэн найруулгаар өмнөх хуулийг хүчингүйд тооцож, хяналт шалгалтын үйл ажиллагааны үр нөлөөг дээшлүүлэх, ил тод байдлыг хангах, иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх зэрэг шинэ зохицуулалтуудыг тусгасан байна.

Тус хуулийн зорилт нь Монгол Улсын Үндсэн хууль, бусад хуулийн биелэлтийг улс даяар зохион байгуулж хангах Засгийн газрын үйл ажиллагаа, хууль тогтоомжийн биелэлтийг Улсын Их Хурлаас хянан шалгахтай холбогдсон харилцааг зохицуулахад чиглэж байна. Энэ хүрээнд

- Хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийн биелэлтийг хангуулах;
- хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, баталгааг хангах;
- Монгол Улсын хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн тогтвортой байдал, харилцан уялдааг хангуулах;

- Төсөв боловсруулах, батлах, хэрэгжүүлэх шатанд хяналт тавих, төсвийн сахилга батыг хангуулах;
- Нийтийн ашиг сонирхлыг хөндсөн тодорхой асуудлаар энэ хуульд заасан арга хэрэгслээр тусгай шалгалт явуулж иргэний мэдэх эрхийг хангах;
- хууль тогтоомжийн үр нөлөөг сайжруулах, боловсронгуй болгох.

ШИНЭЭР ЗУРАХ

Засгийн газрын бодлого, үйл ажиллагаа тогтвортой, залгамж чанартай, үр дүнтэй хэрэгжих нөхцөл бүрдэнэ.

Алсын хараа – 2050 Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого батлагдан гарснаас хойш засгийн газрын тогтвортой байдлын үзүүлэлт сайжирсан. 1992-2019 оны хооронд засгийн бүрэн эрхийн дундаж хугацаа 1.7 жил байсан бол 2020-2025 оны хооронд харьцангуй тогтворжиж У.Хүрэлсүхийн засгийн газар 1 жил, Л.Оюун-Эрдэнийн засгийн газар 2021-2024, 2024 – оос хойш үргэлжлүүлэн нийт 4 жил 3 сарын хугацаанд ажиллаж байна.

Засгийн газрын бүрэн эрхийн хугацаа	Ерөнхий сайд	Тайлбар
2020.07 – 2021.01	У.Хүрэлсүх	2020 оны сонгуулиас хойш томилогдсон
2021.01 – 2024.06 (үргэлжилж буй)	Л.Оюун-Эрдэнэ	Үргэлжлүүлэн ажиллаж байна

Бодлогын уялдаа, залгамж чанар сайжирч, “Алсын хараа-2050”, “Шинэ сэргэлтийн бодлого”, “Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал” нь бүгд хоорондоо уялдаа холбоотой боловсруулагдсан бөгөөд энэ нь бодлогын залгамж чанарыг хангах алхам болж байна.

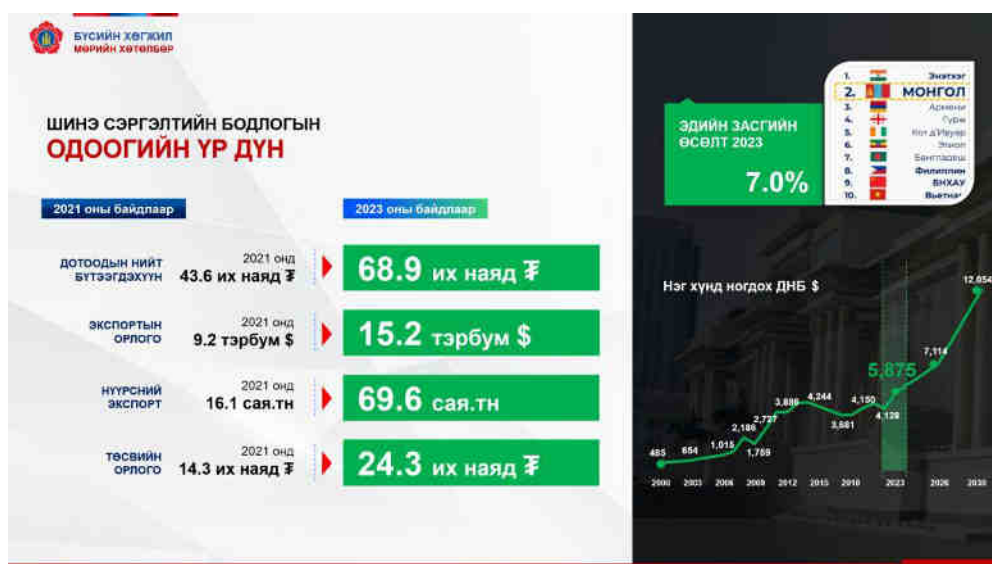
Коронавируст халдварт цар тахлын эдийн засагт үзүүлж байгаа сөрөг нөлөөллийг бууруулж, эдийн засгийн суурийг тэлэх, "Алсын хараа-2050" Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогыг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх, төрийн бүтээмжийг сайжруулах зорилготой "Шинэ сэргэлтийн бодлого" батлагдаж амжилттай хэрэгжиж байна.

“Шинэ сэргэлтийн бодлого” нь Монгол Улсын эдийн засгийн хараат бус, бие даасан байдлыг бэхжүүлэх, “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогыг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх суурь нөхцөлийг бүрдүүлэх, эдийн засаг, дэд бүтэц болон төрийн бүтээмжийг сайжруулахад чиглэсэн 10 хүртэлх жилийн хугацаанд хэрэгжих дунд хугацааны зорилтот хөтөлбөр юм.

Хөтөлбөрийн эхний үр дүнгүүд гарч эхлээд байна (Шинэ сэргэлтийн бодлогын хурдасгуур төв, 2025).

ШИНЭЭР ЗУРАХ

Сүүлийн 4 жилийн хугацаанд манай улсын ДНБ 24 хувиар өссөн бол нэг хүнд ногдох дотоодын нийт бүтээгдэхүүн 3 жил дараалан 1,000 ам.доллараар нэмэгдэж, 6800 ам.долларт хүрэв.

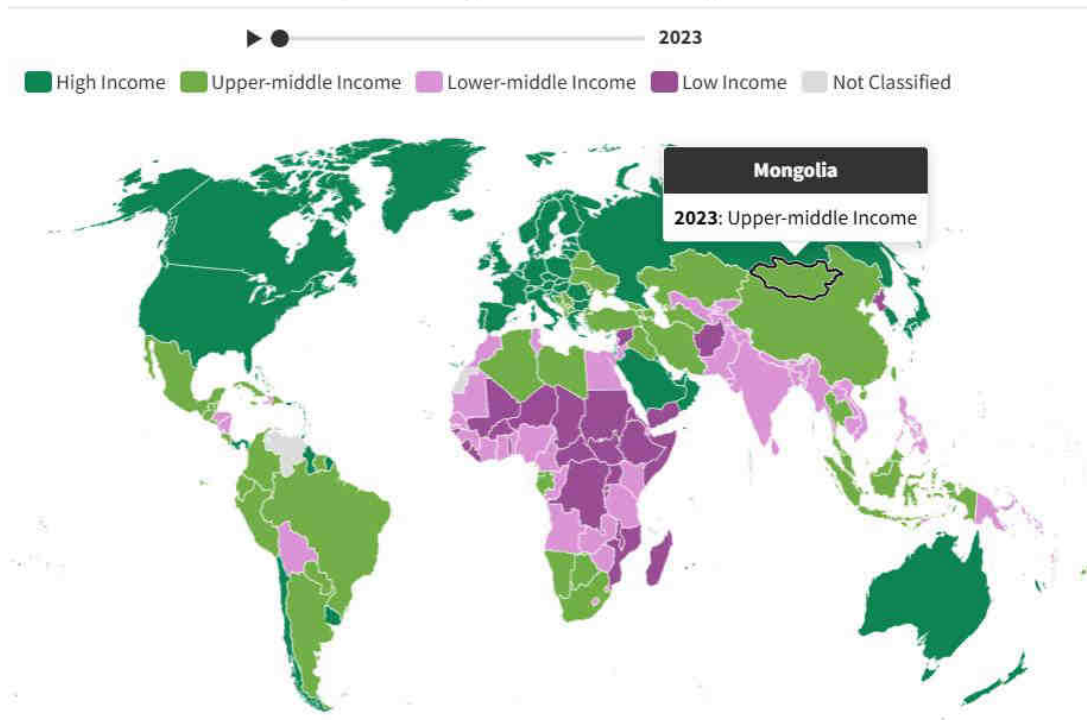
Төсвийн орлого 2021 онд 4.2 тэрбум ам.доллар байсан бол 2023 онд 6.8 тэрбум ам.доллар болсон.

Монгол Улсын зээлжих зэрэглэлийг “Fitch Ratings” агентлаг 2024 оны 9 дүгээр сард “B+, тогтвортой”, “S&P Global” агентлаг 2024 оны 10 дугаар сард “B+, эерэг”, “Moody’s” агентлаг 2024 оны 11 дүгээр сард “B2, тогтвортой” болгож тус тус сайжруулаад байна.

Монгол Улс 2024 онд Дэлхийн банкны эдийн засгийн ангилалд дундаас дээш орлоготой орнуудын тоонд багтав.

Дэлхийн банкны улс орнуудын орлогын түвшний ангилал

World Bank Group country classification by income level

Эх сурвалж: (World bank, 2025)

Засгийн газрын бодлого, үйл ажиллагааны тогтвортой, залгамж чанартай, үр дүнтэй хэрэгжих нөхцөлийг бүрдүүлэх зорилтын хэрэгжилт нь хэсэгчилсэн бөгөөд үргэлжилж буй үйл явц юм. Эрх зүйн орчин, институцийн тогтолцоог бэхжүүлэх чиглэлээр тодорхой ахиц дэвшил гарсан хэдий ч, улс төрийн соёл, хандлагын өөрчлөлт, төрийн албаны тогтвортой байдал зэрэг чухал асуудлууд дээр сорилтууд үргэлжилсээр байна.

Шүүхийн хараат бус байдал хангагдаж, хариуцлагатай, иргэн төвтэй шүүх тогтолцоо төлөвшинө.

Ахиц дэвшил, хэрэгжилт

Монгол Улсын шүүхийн тухай хууль /Шинэчилсэн найруулга/ 2021 онд батлагдлаа. Шүүхийн шинэтгэлийн үндэслэл нь нэгдүгээрт иргэдийн шүүхийн шударга байдалд итгэх байдал сул байсныг харуулж, шүүхийн хараат бус байдлыг хангах шаардлага тулгарсан, хоёрдугаарт, иргэдэд ойлгомжгүй, сунжирсан хэрэг хянан шийдвэрлэх явц, авлига, хээл хахуулийн эрсдэл нэмэгдсэн.

Хуулийг шинэчлэн баталснаар дараах эерэг өөрчлөлтүүд бий болоод байна (Монгол Улсын Засгийн газар, 2023).

- Шүүхийн сахилгын хороо байгуулагдаж, шүүгчдийн хариуцлага тооцох шинэ механизм хэрэгжиж эхэлсэн.
- Цахим шүүхийн тогтолцоо бүрэлдэж, e-mongolia системтэй уялдсан үйлчилгээ бий болсон.
- Иргэдийн шүүхэд хандах хүртээмж дээшилж, шүүхийн ачаалал буурсан үзүүлэлтүүд гарч байна.

Шүүх эрх мэдэл, түүний хараат бус байдалд хэн нэгэн нөлөөлөх, эрх мэдэл тогтоохоос сэргийлж, олон талын оролцоо, хяналт тэнцлийг тогтоож өгсөн.

Хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу шүүгчийг албан тушаалаас нь түдгэлзүүлэх, огцруулах болон сахилгын бусад шийтгэл оногдуулах чиг үүрэг бүхий Шүүхийн сахилгын хороог бий болгосон.

Шүүхийн ерөнхий үзүүлэлтүүд

Үзүүлэлт	Хэмж их нэгж	201 5	201 6	201 7	201 8	201 9	202 0	202 1	202 2	202 3	202 4	202 5
Нийт шүүхээр	тоо	567 17	627 56	662 87	730 33	685 41	778 82	664 98	805 20	863 23	978 42	567 17

шийдвэрлэсэн хэрэг (Эрүү, Иргэн, Хяналт)												
Гомдол	тоо	782	868	846	108 2	850	514	402	446	722	894	488
Цахимжилтын нөлөө (Shuukh.mn – д орсон шийдвэр)	тоо	161 5	278 40	458 30	345 00	336 24	349 09	294 30	298 49	272 32	565 75	177 77
Шүүхийн ил тод байдлын үзүүлэлт	Оноо, индекс	60.6	-	63.1	67.2	64.8	74	53.1 7	53.2	48.4	-	-
Хараат бус байдал	Оноо	-	-	-	-	-	-	49.0 9	-	46.7 7	-	-

Улсын дээд шүүх, Шүүхийн ерөнхий зөвлөл болон Шүүхийн сахилгын хорооны гишүүдийг сонгохдоо ил тод сонгон шалгаруулах зарчмыг баримталж, нийтийн сонсгол зохион байгуулж, нэр дэвшигчдийн талаар иргэд санал бодлоо илэрхийлэх замаар шударга ёсыг хангах, шүүхэд шатлан дэвших зарчмыг хэрэгжүүлэх шинэ тогтолцоог бүрдүүлэн хэрэгжүүлсэн. Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн гишүүнд тавигдах шаардлагыг өндөрсгөж, улс төрөөс хараат бус байх зохицуулалтыг бий болгосон (Шүүхийн ерөнхий зөвлөл, 2023).

Шүүхийн цахим шилжилтийн хүрээнд E-case систем нэвтэрсэн бөгөөд Монгол Улсын хууль хяналтын байгууллагуудын дунд хэрэгжиж буй нэгдсэн цахим хэргийн удирдлагын систем юм. Энэ системийн гол зорилго нь хэрэг бүртгэл, мөрдөн байцаалт, прокурор, шүүх, шийдвэр гүйцэтгэлийн шат дамжлагыг цахим хэлбэрт шилжүүлж, ил тод байдал, хурд, хяналт, хариуцлагыг сайжруулах явдал юм.

Шүүхийн захиргааны үйл ажиллагаанд:

- Цахим хүсэлт
- Сарын мэдээний нэгтгэл
- Улирлын мэдээний нэгтгэл
- Утасны жагсаалт
- Мониторинг
- Судалгаа

Иргэд, олон нийтэд:

- Иргэн, захиргааны хэргийн явцын мэдээлэл
- Хэргийн хөдөлгөөний сарын мэдээ
- Шүүн таслах ажиллагааны статистик
- Шүүхийн шийдвэрийн мэдээ
- Шүүх хуралдааны мэдээ
- Бусад

Шүүхийн мэдээллийн нэгдсэн систем Shuukh.mn нь Монгол Улсын шүүхийн байгууллагуудын ил тод байдлыг хангах, олон нийтэд мэдээлэл түгээх зориулалттай нэгдсэн цахим платформ юм. Энэхүү цахим системийг Шүүхийн ерөнхий зөвлөл хариуцан хөгжүүлж, шүүхийн үйл ажиллагааг нээлттэй, ил тод байлгах зорилготойгоор 2012 оноос хойш ажиллуулж байна (Шүүхийн ерөнхий зөвлөл, 2025).

Эрүүгийн хэргийн шүүх		Иргэний хэргийн шүүх		Захиргааны хэргийн шүүх	
Анхан шатны тогтоол	140887	Анхан шатны шийдвэр	291549	Анхан шатны шийдвэр	21954
Давж заалдах шатны магадлал	27707	Давж заалдах шатны магадлал	37987	Давж заалдах шатны магадлал	10237
Хяналтын шатны тогтоол	4809	Хяналтын шатны тогтоол	13434	Хяналтын шатны тогтоол	4197
Зөрчлийн хэрэг				Зөрчлийн хэрэг	

Алсын хараа – 2050 Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого батлагдсанаас хойш тус системд дараах өөрчлөлт, шинэчлэлүүд орсон. Тухайлбал

- Шүүхийн шийдвэрийн цахим сан: Шүүхийн шийдвэрүүдийг олон нийтэд нээлттэй болгож, иргэд хэрэг, маргааны шийдвэрийг цахимаар үзэх боломжтой болсон.
- Шүүх хуралдааны мэдээлэл: Шүүх хуралдааны тов, явцын мэдээллийг live.shuukh.mn сайтаар дамжуулан шууд болон тойм хэлбэрээр олон нийтэд хүргэж байна.
- Олон нийтийн санал асуулга: Шүүхийн ерөнхий зөвлөлөөс 2025 оны эхний улиралд шүүхээр үйлчлүүлсэн иргэд, прокурор, өмгөөлөгч зэрэг 126 хүнээс санал асуулга авч, шүүхийн үйл ажиллагаанд олон нийтийн хяналтыг бий болгох зорилгоор ажиллаж байна.

Улс төрийн намуудыг улс орныхоо төлөө бодлогын нам болгох нийгэм, улс төрийн соёлыг төлөвшүүлнэ.

Улс төрийн намын тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ 2023 онд батлагдлаа. Хууль хэрэгжсэнээр улс төрийн намуудын эрх зүйн орчин сайжирч, тэдгээрийн нийгэмд гүйцэтгэх үүрэг нэмэгдэж эхэлж байна. Түүнчлэн сүүлийн жилүүдэд Монгол Улсын улс төрийн намуудыг “бодлогын нам” болгон төлөвшүүлэх чиглэлээр эрх зүйн болон институцийн шинэчлэлүүд хийгдэж байна. Эдгээр шинэчлэлийн зорилго нь намуудыг үзэл баримтлал, бодлогоороо өрсөлддөг, ардчилсан зарчимд суурилсан, ил тод, хариуцлагатай байгууллага болгон хөгжүүлэхэд оршиж байна.

Үүнд:

- Нэгдүгээрт, намууд цөөнх юм уу хэсэг бүлгийн эрх ашгийн илэрхийлэл болсон явцуу бүлэглэл бус, улс орны нийтлэг ашгийн төлөө үйл ажиллагаа явуулдаг, нийгмийн өргөн давхаргын төлөөлөл бүхий бодлогын нам болох үйл явц явагдаж байна.
- Хоёрдугаарт, ардчилсан нийгмийн бодлого боловсруулагч гол институт болох улс төрийн намууд нийгмийн өмнө үүрэг хүлээдэг, хариуцлагатай болсноор намд итгэх иргэдийн итгэл дээшилж, төрийн бодлого, шийдвэр гаргах явцад ард иргэдийн шууд оролцоо нэмэгдэж байна.
- Гуравдугаарт, улс төрийн намд олгох төрийн санхүүжилтийн хувь хэмжээ, зарцуулалтыг нарийн тогтоож, ил тод болгосноор улс төрийн намуудад өрсөлдөөний ижил нөхцөл бий болгож, авлигын түвшнийг бууруулахад эерэг үр дүн авчрах төлөвтэй байна.

Эмэгтэй нэр дэвшигчдийн квотыг 30 хувь болгож тогтоосон /2028 онд 40 хувьд хүргэхээр зохицуулсан/ бол намын жагсаалтад хүйсийн харьцааг 1 харьцах 1 байх зарчмыг баримталдаг болсон. Нэр дэвшүүлэхдээ ардчилсан ёс, шударга ёсны зарчмыг баримталж, нийгмийн бүлгийн төлөөллийг харгалзсан байна.

1992–2024 оны УИХ-ын сонгуулийн тойм

Он	Нам, эвсэл	Нийт нэр дэвшигч	Эмэгтэй нэр дэвшигч	Бие даагч	Сонгогчдын ирц (%)	УИХ-ын суудлын хуваарилалт
1992	8 нам, 2 эвсэл	293	20	18	95.6%	МАХН – 70, АН – 4, Бусад – 2
1996	5 нам, 2 эвсэл	302	23	35	92.1%	Ардчилсан холбоо эвсэл – 50, МАХН – 25, Бусад – 1
2000	13 нам, 3 эвсэл	602	38	27	82.4%	МАХН – 72, Бусад – 4

2004	7 нам, 1 эвсэл	244	25	15	82.2%	МАХН – 37, Эх орон-Ардчилал эвсэл – 35, Бусад – 4
2008	12 нам, 1 эвсэл	356	32	45	76.5%	МАХН – 45, АН – 28, Бусад – 3
2012	11 нам, 2 эвсэл	544	47	26	67.3%	АН – 34, МАН – 26, Шударга ёс эвсэл – 11, Бусад – 5
2016	12 нам, 3 эвсэл	498	69	69	73.5%	МАН – 65, АН – 9, Бусад – 2
2020	13 нам, 4 эвсэл	606	121	121	73.6%	МАН – 62, АН – 11, Бусад – 3
2024	19 нам, 2 эвсэл	1341	520	42	69.4%	МАН – 68, АН – 42, ХҮН – 8, Үндэсний эвсэл – 4, ИЗНН – 4

2020 оны сонгуулиас хойш УИХ-ын сонгуульд оролцогч нам эвсэл, нэр дэвшигчийн тоо тогтмол нэмэгдэж ирсэн бөгөөд эмэгтэй нэр дэвшигчдийн эзлэх хувь хэмжээ нэмэгдэж ирлээ. 2016 оны сонгуульд эмэгтэй нэр дэвшигчид 13.86 хувь, 2020 оны сонгуульд 20 хувийг тус тус эзэлж байсан бол 2024 оны сонгуульд эмэгтэй нэр дэвшигчдийн хувь 38.77 хувь болж эрс нэмэгдсэн. Үүний үр дүнд парламентын эмэгтэй гишүүдийн эзлэх 25.40 хувь болсон (Сонгуулийн ерөнхий хороо, 2024).

Ази тивд парламентын эмэгтэй гишүүдийн төлөөлөл харьцангуй бага хэвээр байна. 2025 оны байдлаар дэлхийн дунджаар эмэгтэй гишүүдийн эзлэх хувь 27.2% байгаа бол Ази тивд энэ үзүүлэлт 22.1% байна. Эндээс харвал Монгол Улсын хувьд ази тивийн дунджаас өндөр үзүүлэлттэй байна (ADB, 2024).

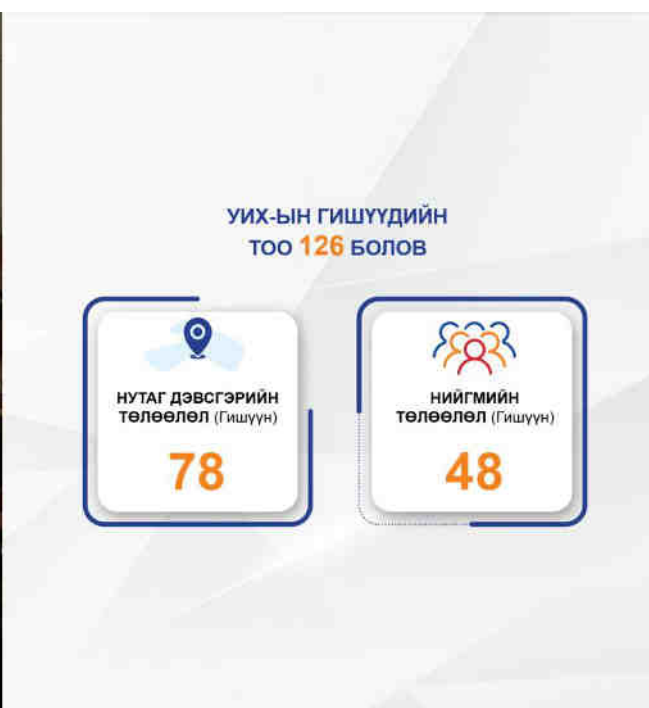
2025 оны байдлаар улс төрийн намуудыг бодлогын нам болгон төлөвшүүлэх, нийгэм, улс төрийн соёлыг төлөвшүүлэх зорилт тодорхой ахицтай хэрэгжиж байгаа ч бүрэн биелсэн гэж дүгнэхэд эрт байна. Цаашид улс төрийн намуудын хариуцлагыг нэмэгдүүлэх, иргэдийн оролцоог дэмжих, боловсрол, мэдээллийн хүртээмжийг сайжруулах зэрэг арга хэмжээг хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Төрийн бодлого, үйл ажиллагааны тогтвортой байдалд эерэг нөлөөтэй сонгуулийн тогтолцоо бүрдэж, иргэдийн улс төрийн боловсрол дээшлэн, иргэд, сонгогчдын хариуцлага сайжирна.

Улсын Их Хурлаас Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хорин нэгдүгээр зүйлийн нэг дэх хэсэгт өөрчлөлт оруулж, “Улсын Их Хурал нэг танхимтай, нэг зуун хорин зургаан гишүүнтэй байна. Улсын Их Хурлын сонгуулийг сонгуулийн холимог тогтолцоогоор явуулна. Улсын Их Хурлын далан найман гишүүнийг олныг төлөөлөх, дөчин найман гишүүнийг хувь тэнцүүлэн төлөөлөх аргаар сонгоно...” хэмээн баталсан юм.

Ийнхүү Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Хорин нэгдүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасны дагуу Улсын Их Хурлын 126 гишүүнтэй болсон.

- УИХ-ын гишүүдийн тоог 76-аас 126 болгож нэмэгдүүлсэн. Энэхүү өөрчлөлт нь нэг гишүүнд ногдох сонгогчдын тоог бууруулж, төлөөллийн тэгш байдлыг хангах зорилготой байв.
- Шинэ тогтолцооны дагуу 78 гишүүнийг олон мандаттай тойргуудаас шууд сонгож, 48 гишүүнийг улс орон даяарх намын жагсаалтаар пропорциональ аргаар сонгодог болсон. Ингэснээр сонгогчдын санал гээгдэх асуудал багассан.
- Намуудын төлөөлөл нэмэгдсэн бөгөөд 2020 онд 4 намын төлөөлөл, 2024 оны сонгуулийн үр дүнд таван улс төрийн нам, эвсэл УИХ-д суудалтай болсон нь өмнөхөөс илүү олон ургальч парламент бүрдсэн болохыг харуулж байна.
- 2024 оны сонгуульд эмэгтэй нэр дэвшигчдийн квотыг 30% болгон нэмэгдүүлсэн нь парламент дахь эмэгтэйчүүдийн оролцоог нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн чухал алхам байв.

Ази тивийн улс орнуудын парламентын сонгуулийн ирц 2016 оноос хойш харьцангуй өөрчлөлттэй байна. Зарим оронд ирц тогтвортой өндөр хэвээр байхад, заримд нь бууралт ажиглагдаж байна. Монгол Улсын хувьд сонгуулийн оролцоо буурсан хандлагатай байгаа боловч азийн улс орнуудтай харьцуулахад сонгуулийн ирц өндөр хэвээр байна (IDEA, 2024).

Улс	2016 он	2020 он	2024 он
Монгол	73.6%	73.6%	69.4%
Япон	53.7%	55.9%	53.8%
БНСУ	58.0%	66.2%	66.2%
Индонез	75.1%	81.9%	81.4%
Иран	62.0%	42.6%	41.0%

Энэтхэг	66.4%	67.1%	65.9%
Бутан	66.1%	71.4%	65.6%
Киргизстан	59.0%	34.9%	34.9%
Пакистан	51.7%	51.7%	51.7%

3.5.2 Ухаалаг бүтэц

Төрийн захиргааны байгууллагуудын бүтэц, зохион байгуулалтыг оновчтой тодорхойлж, чиг үүрэг, эрх мэдлийн хуваарилалтыг нарийвчлахыг зорьж байна. Үүнд төрийн байгууллагуудын чиг үүргийн шинжилгээ, хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн институтийг бэхжүүлэх, орон нутгийн засаглалыг сайжруулах үйл ажиллагаанууд багтсан.

Зорилтын эхний арван жилд төрийн захиргааны байгууллагуудын бүтэц, зохион байгуулалт, чиг үүрэг, эрх мэдлийн зааг, ялгааг оновчтой тодорхойлж, оролцоог зохистой хангасан, иргэдээ сонсдог, хувийн хэвшилтэйгээ хамтарч ажилладаг тогтолцоог төлөвшүүлэхийг зорьсон.

Хөгжлийн бодлого, чиг үүргийн шинжилгээнд тулгуурласан захиргааны оновчтой, уян хатан, үр дүнтэй, үр ашигтай бүтэц тогтсон байна.

2022 онд Засгийн газар дахь хяналтын тухай хуулийн 3.1-д заасан байгууллага, албан тушаалтан, хуулийн этгээдийн хууль тогтоомж, бодлого, шийдвэрийн хэрэгжилт, үйл ажиллагаанд хяналт тавих чиг үүрэг бүхий Засгийн газрын Хяналт хэрэгжүүлэх газар шинээр байгуулагдсан.

2023 онд Монгол Улсын Засгийн газраас “Процессын дахин инженерчлэлийн талаар авах зарим арга хэмжээний тухай” тогтоолыг батлан гаргасан бөгөөд ХНХЯ, Цахим хөгжил, харилцаа холбооны яам, Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газар хамтран орон нутгийн 14 аймагт 240 гаруй процесс дээр судалгаа, шинжилгээ хийсэн. Энэ нь төрийн үйлчилгээний шат дамжлагыг багасгах, иргэдийн сэтгэл ханамжийг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн.

Төрийн байгууллагын процессын дахин инженерчлэлийг амжилттай хэрэгжүүлж эхлээд байна. Процессын дахин инженерчлэл нь төрийн үйл ажиллагааны процессын урсгалыг цоо шинэлэг байдлаар дахин загварчлах, эрс тэс шинэчлэн төлөвлөх замаар өртөг, чанар, үйлчилгээ болон хурд зэргийг үсрэнгүй сайжруулж, суурь сэтгэлгээг өөрчлөх зорилготой юм.

Эрх зүйн орчны шинэчлэлүүд явагдсан бөгөөд энэ хүрээнд дараах хуулиуд шинэчлэн батлагдсан. Төрийн захиргааны бүтцийн шинэчлэлийн үндсэн зарчмууд, төрийн байгууллагуудын чиг үүргийн дахин хуваарилалт, давхардал ба хийдлийг арилгах, үр дүнд суурилсан удирдлагын тогтолцоог бий болгох эрх зүйн үндсийг тавьсан.

**ХҮН ТӨВТЭЙ ҮЗЭЛ
САНАА БА ОДООГИЙН
ТӨРИЙН ҮЙЛЧИЛГЭЭ**

Хүн төвтэй үзэл санаа:

- Төрийн үйлчилгээ иргэн, байгууллагын хэрэгцээнд бүрэн нийцсэн байх.
- Илүү хурдан, ойлгомжтой, хялбар үйлчилгээ хүргэх.
- Иргэдээс шаардлагагүй мэдээлэл, баримт шаардахгүй байх.

Одоогийн төрийн үйлчилгээний зарчим:

- Процесс төвтэй: Иргэдээс олон шат дамжлага шаардана.
- Бичиг цаасны хүнд суртал: Давхардсан материал, шаардлага ихтэй.
- Иргэд төрийн хүнд сурталд дасан зохицдог.

Зөрчил:

- Хүн төвтэй биш, харин "төр төвтэй" тогтолцоо давамгайлсан.

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ХУРАЛ

Хөгжлийн бодлогод нийцсэн засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн оновчтой хуваарилалт бий болж, орон нутгийн бие даасан байдал хангагдана.

Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн анхны үзэл баримтлалыг 2001 онд Улсын Их Хурлын 57 дугаар тогтоолоор батлан мөрдүүлж эхэлсэн. Гэвч энэ баримт бичгийн хэрэгжилт нь зорилгодоо бүрэн хүрээгүй бөгөөд түүнийг хэрэгжүүлэх Засгийн газрын хөтөлбөрүүдийн хүчинтэй хугацаа дуусгавар болсон учир шинэчлэн боловсруулах шаардлага үүсэж 2024 онд шинэчлэн боловсруулж "Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал" батлагдан гарсан. Тус баримт бичгийг боловсруулахад 600 гаруй хүнтэй ажлын хэсэг ажиллаж, 21 аймаг, нийслэлийн хэмжээнд санал авах хэлэлцүүлгийг 100 гаруй удаа зохион байгуулан 100 гаруй санал гарсныг нэгтгэн тусгасан байна.

Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал батлагдсанаар Хангайн, Баруун, Хойд, Төвийн, Зүүн, Говийн, Улаанбаатарын гэсэн бүсчлэлийн тогтолцоогоор хөгжүүлэх суурь тавигдлаа.

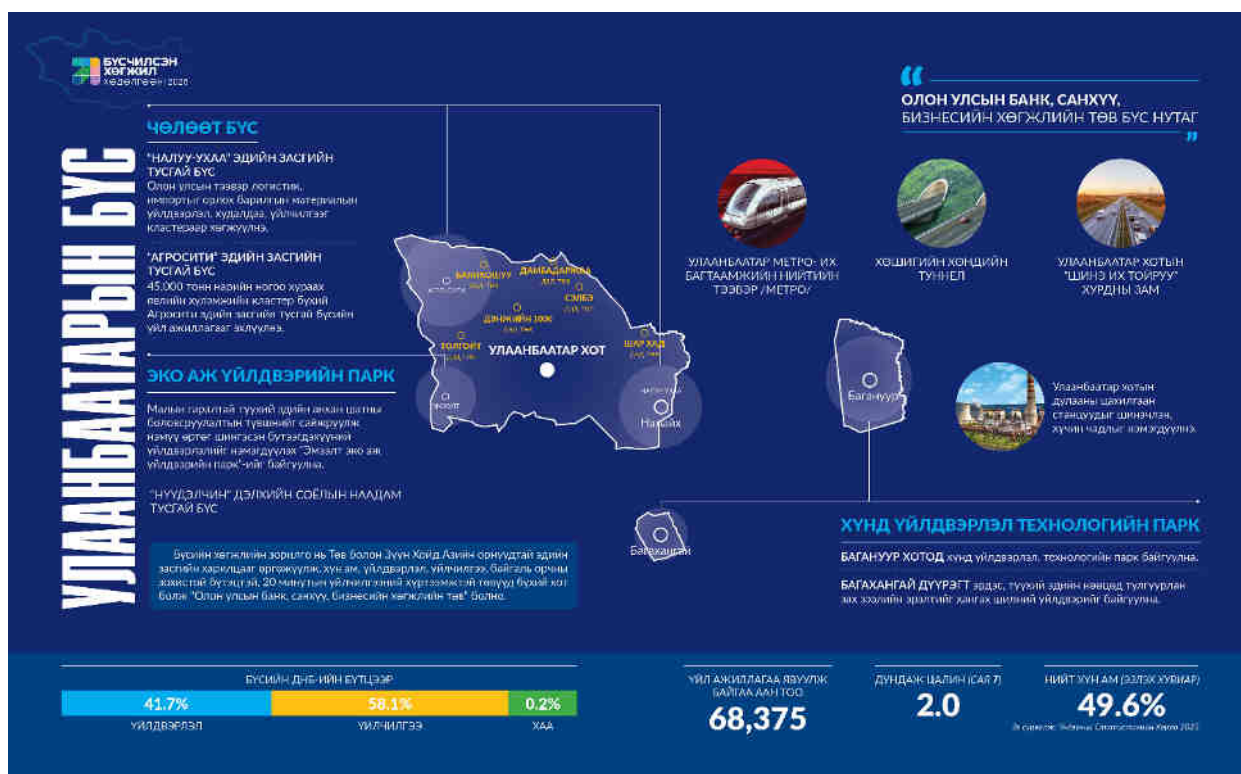

Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалаар улсыг бүсчлэн хөгжүүлэх арга замыг боловсруулж, нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн тэнцвэрийг хангах төрийн байгуулалт, эдийн засаг, нийгэм соёл, хүн амын нутагшилт, хот байгуулалт, гадаад хамтын ажиллагааны таатай орчныг бүрдүүлэхэд чиглэсэн болно. Шинэчилсэн үзэл баримтлалаар орчин үеийн шинэ суурьшлын бүс, хотуудыг байгуулж, бүс нутгийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжиж, ажилгүйдэл ядуурлыг бууруулах, орон нутагт ажиллаж амьдрах, бизнес эрхлэх таатай нөхцөлийг бүрдүүлсэн өрсөлдөх чадвартай бүс нутгийг хөгжүүлэхээр зорьж байна.

Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалын зорилго нь үндэсний соёлоо дээдэлсэн, байгалийн унаган төрх, экосистемийн тэнцвэрт байдлыг хадгалан хойч үедээ өвлүүлсэн, эдийн засгийн төрөлжилт, дагалт, хоршилт бүхий ногоон үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж, бүс нутгийн эдийн засгийн интеграцид нэгдсэн, хүн амын нутагшилт, суурьшлын тогтвортой тогтолцоотой, өрсөлдөх чадвартай бүсийг харьцангуй тэнцвэртэйгээр хөгжүүлэхэд оршиж байна.

Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн хуваарилалт болон орон нутгийн бие даасан байдалтай холбоотой 2020 оноос хойш гарсан гол бодлого, эрх зүйн орчны өөрчлөлтүүд хийгдсэн.

Монгол Улсын Их Хурлаас “Хот байгуулах тухай” (2024) тогтоол батлагдан гарч улсын зэрэглэлтэй 6 хот, орон нутгийн зэрэглэлтэй 43 хот, 4 дагуул хоттой байхаар тогтоосон. Нийслэл Улаанбаатар хотын 6 дүүргийн оронд 14 хот байгуулахаар болж байна. Хотын 204 хороо, есөн дүүрэг 213 нэгжийг 14 хот, 42 хороонд хуваана.

Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай хуульд оруулсан нэмэлт өөрчлөлтүүд (2021-2022) - орон нутгийн өмчийн удирдлагыг сайжруулсан. Монгол Улсын нийслэл Улаанбаатар хотын эрх зүйн байдлын тухай /Шинэчилсэн найруулга/ (2021) батлагдсан. Хот, тосгоны эрх зүйн байдлын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга (2024) - хот төлөвлөлт, удирдлагын шинэчлэл хийгдсэн. Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалын (2024) хүрээнд засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн шинэчлэлийн үзэл баримтлалыг батлав. Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн тухай хуульд оруулсан нэмэлт өөрчлөлтүүд (2020-2023) - орон нутгийн хөгжлийн төлөвлөлтийн эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгосон. Монгол Улсын Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуульд (2020) оруулсан нэмэлт өөрчлөлтүүд - орон нутгийн засаг даргын эрх мэдлийг өргөжүүлсэн.

Урт хугацааны хөгжлийг нэгдсэн бодлого, удирдлагаар хангах чиг үүрэг бүхий хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага байгуулна.

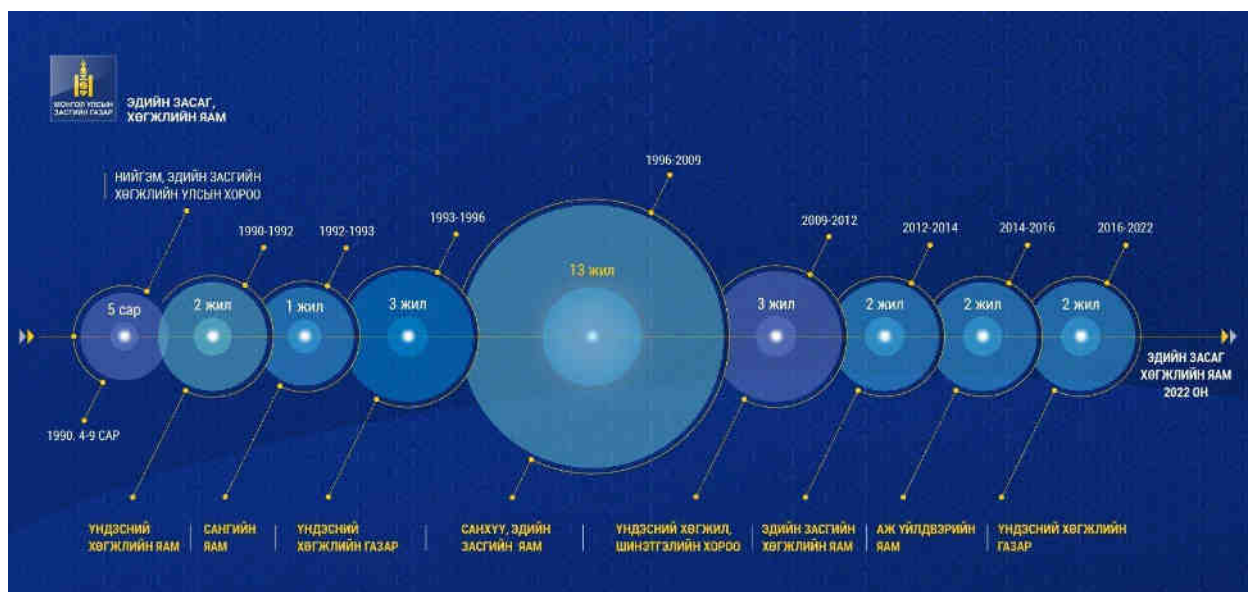
Монгол Улсын Эдийн засаг, хөгжлийн яам (ЭЗХЯ) нь 2022 онд шинээр байгуулагдсан бөгөөд түүнийг байгуулах үндсэн зорилго нь улсын эдийн засгийн урт хугацааны бодлогыг төвлөрүүлэн боловсруулах, бодлогын залгамж чанар, уялдаа холбоог хангах явдал байв.

ЭЗХЯ нь Монгол Улсын "Алсын хараа 2050" урт хугацааны хөгжлийн бодлого болон "Шинэ сэргэлтийн бодлого" зэрэг томоохон стратегиудын уялдаа холбоог хангаж, биелэлтийг хянах үүрэгтэй байгууллага болж төвлөрсөн.

Өмнө нь хөгжлийн төлөвлөлтийн бодлогууд олон яамд, байгууллагуудад тархсан байдлаар хэрэгждэг байсан нь үр ашиггүй, давхардалтай байдал үүсгэдэг байв.

Монгол Улсад тулгамдаж буй эдийн засгийн бүтцийн гажуудал, уул уурхайгаас хамааралтай байдал зэрэгт нэгдсэн бодлогын хүрээнд хариу арга хэмжээ авах нөхцөл бүрдсэн.

ЭЗХЯ нь макро эдийн засгийн төлөв байдлыг хянаж, инфляц, ажилгүйдэл, хөрөнгө оруулалтын орчин зэргийг урьдчилан тооцож, дүгнэлт гаргах чадвартай судалгааны чадавх бүхий бүтэцтэй байгуулагдсан.

ЭЗХЯ-ыг байгуулснаар Монгол Улсад эдийн засгийн хөгжлийг бодлогын түвшинд шинжлэх ухаанч, уялдаа холбоотойгоор төлөвлөх, хэрэгжүүлэх төвлөрсөн бүтэц бий болсон. Энэ нь эдийн засгийн тогтвортой өсөлт, үр ашигтай хөрөнгө оруулалт, төрийн бодлогын залгамж чанарыг хангахад чухал түлхэц өгнө.

Бодлого боловсруулах, хэрэгжүүлэх, хяналт тавих үйл явцад хувийн хэвшил, иргэний нийгмийн оролцоо хангагдаж, хамтын ажиллагаа бэхжих нөхцөл бүрдэнэ.

Монгол Улсад бодлого боловсруулах, хэрэгжүүлэх, хяналт тавих үйл явц нь ардчилсан тогтолцооны хүрээнд иргэд, хувийн хэвшил, иргэний нийгмийн байгууллагуудын оролцоог хангах ёстой нээлттэй, ил тод байдлыг үндэс болгосон систем байх зорилготой.

"Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай хууль" хуулиар иргэний мэдээлэл хайх, хүлээн авах эрхийг хангах, нийтийн мэдээллийн дэд бүтцийн эрх зүйн үндсийг тогтоох, төрийн үйл ажиллагааг цахим хэлбэрээр явуулах, нээлттэй, ил тод, шуурхай байлгах, төрийн үйл ажиллагаанд олон нийтийн хяналтыг бий болгох нөхцөлийг бүрдүүлсэн.

2022 оны 05 дугаар сарын 01-ний өдрөөс дагаж мөрдөнө

ХУУЛЬ ЗҮЙ,
ДОТООД ХЭРГИЙН ЯАМ

НИЙТИЙН МЭДЭЭЛЛИЙН ИЛ ТОД БАЙДЛЫН ТУХАЙ ХУУЛЬ

/Шинэчилсэн найруулга/

ХУУЛЬ ЗҮЙН
ҮНДЭСНИЙ ХҮРЭЭЛЭН

#Шинэ хууль

Дараах байгууллага нийтийн мэдээллийг хариуцна:

- **Төрийн байгууллага**
- **Төрийн болон орон нутгийн өмчит, төрийн болон орон нутгийн өмчийн оролцоотой хувийн эрх зүйн албан байгууллага**
- **Хууль, эсвэл гэрээний үндсэн дээр төрийн байгууллагийн тодорхой чиг үүргийг гүйцэтгэж байгаа этгээд**
- **Олон нийтийн радио телевиз**
- **Улс төрийн нам**

Нийтийн мэдээллийн дэд бүтэц болон төрийн цахим үйл ажиллагааны талаар хүн, хуулийн этгээдийн эрх:

- **Нийтийн мэдээллийн сан дахь өөрт хамаарах хувийн мэдээлэл, баримт бичигтэй танилцах, хуулбарлаж авах, дамжуулах**
- **Төрөөс үзүүлж байгаа үйлчилгээг цахим хэлбэрээр болон нийтийн мэдээллийн дэд бүтэц ашиглан авах**

Хэсэгчлэн АВАВ

www.legalinfo.mn

www.nil.gov.mn

<https://www.facebook.com/NILInstitute>

E-Mongolia, Засгийн газрын нээлттэй мэдээллийн платформуудаар дамжуулан хяналт тавих нөхцөл бүрдсэн.

Иргэдэд төрийн байгууллагаас олгодог баримт бичиг, гэрчилгээ, зөвшөөрөлтэй холбоотой төрөл бүрийн мэдээлэл, мэдэгдлийг "Мэдэгдэл хүргэх систем"-ээр дамжуулан иргэдэд /2022 оны 05 дугаар сараас 12 дугаар сар хүртэл нийт 12,363,002 мэдэгдлийг Push Notification (6.676.321), Үндэсний и-мэйл(5.646.408), Хувийн и-мэйл(40.273) сувгаар/ иргэдэд хүргэж байна.

Цахим ардчиллыг хөгжүүлж, төрийн бодлого боловсруулах, шийдвэр гаргах үйл явцад иргэд саналаа өгөх, хяналт тавих зэргээр цахимаар оролцох тэгш боломжийг бүрдүүлэх зорилготой "e-tanhim.gov.mn"-ийн 2.0 хувилбар болон "e-cabinet"-ийн мобайл хувилбар, санал, хүсэлтийн "petition.parliament.mn" системийг тус тус хөгжүүлсэн.

Эдийн засаг, хөгжлийн яам, МҮХАҮТ, салбарын холбоодын хооронд төр-хувийн хэвшлийн зөвлөлдөх хороо, дэд зөвлөлүүд ажиллаж байна.

Монгол Улсад иргэд, хувийн хэвшил, иргэний нийгмийн оролцоог хууль тогтоомж, институцийн түвшинд дэмжих суурь бий ч бодит байдал дээр оролцооны чанар сул хэвээр байна. Гэвч цахим засаглал, бодлогын нээлттэй байдал, төр-иргэдийн түншлэлийн санаачилгууд өргөжиж байгаагаар хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх нөхцөл бүрэлдэж байна.

Хувийн хэвшлийн хөгжлийг дэмжих, хувийн өмчийг хамгаалах эрх зүй, бодлогын орчин бүрдэнэ.

Сүүлийн жилүүдэд Монгол Улсын Засгийн газар болон Улсын Их Хурал хувийн хэвшлийн хөгжлийг дэмжих, бизнесийн таатай орчныг бүрдүүлэх чиглэлээр хэд хэдэн томоохон бодлогын баримт бичгийг батлан хэрэгжүүлж байна

Шинэ сэргэлтийн бодлого нь хувийн хэвшилтэй түншлэх зарчмыг онцолсон. Тухайлбал, боомт, эрчим хүч зэрэг томоохон дэд бүтцийн төслүүдийг төр-хувийн хэвшлийн түншлэл, гадаад дотоодын хөрөнгө оруулалтаар санхүүжүүлэхээр төлөвлөж, улсын төсөвт дарамт үүсгэхгүй гэж заасан байна

“Эрүүл мэндээ хамгаалж, эдийн засгаа сэргээх 10 их наядын цогц төлөвлөгөө” (2021): Ковид-19 цар тахлын шууд нөлөөллийг даван туулах, ажлын байрыг хадгалах зорилгоор Засгийн газар 2021 оны 2 сард 10 их наяд төгрөгийн өртөг бүхий эдийн засгийг дэмжих цогц төлөвлөгөөг баталж хэрэгжүүлсэн.

Эдийн засгийг тогтворжуулах богино хугацааны бусад арга хэмжээнүүд: Цар тахлын үед авч хэрэгжүүлсэн татвар, санхүүгийн олон арга хэмжээ хувийн хэвшлийг шууд дэмжсэн. Тухайлбал, 2020–2021 онд жижиг, дунд бизнесийн НДШ-ийг бүрэн чөлөөлөх, бүх аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын авлагын төлөлтийг хойшлуулах, айл өрх, ЖДҮ-үүдийн цахилгаан, дулаан, усны төлбөрийг төрөөс төлөх шийдвэрүүд гарч байв. Мөн Монголбанк бодлогын хүүгээ огцом бууруулж (2020 онд 11%-аас 6%-д хүртэл), банкны зээлийн эргэн төлөлтийг хойшлуулах зохицуулалт хийснээр компаниудын санхүүгийн дарамтыг хөнгөвчлөв.

Төр-хувийн хэвшлийн түншлэлийг нэмэгдүүлэх эрх зүйн орчныг сайжруулж, 2023 онд “Төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийн тухай” хуулийг шинэчлэн найруулж баталсан нь дэд бүтэц, үйлчилгээний салбарт хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалт, оролцоог өргөжүүлэх нөхцөл гэж үзэж болно.

ТӨР, ХУВИЙН ХЭВШЛИЙН ТҮНШЛЭЛИЙН ТУХАЙ ХУУЛИЙН ТАНИЛЦУУЛГА

ХУУЛИЙН АЧ ХОЛБОГДОГДОЛ

Зөвшөөрлийн шинэчлэл (2022–2023): Хувийн хэвшлийн хамгийн их шүүмжлэлтэй ханддаг асуудал бол төрийн хүнд суртал, олон шат дамжлагатай тусгай зөвшөөрлийн тогтолцоо байв. Үүнийг шийдвэрлэхээр 2022 онд УИХ “Зөвшөөрлийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга”-ыг хэлэлцэн баталж, 2023 оны 1-р сарын 1-нээс хэрэгжүүлж эхэллээ.

2023 онд 800 гаруй төрлийн зөвшөөрлийг хүчинтэй болгож, давхардлыг арилгасан. 2022 онд шинэ “Хөдөлмөрийн тухай хууль” хүчин төгөлдөр болж, ажил олгогч, ажилтны харилцааг орчин үеийн шаардлагад нийцүүлэн зохицуулснаар хөдөлмөрийн зах зээлд уян хатан нөхцөл бүрдүүлж байна.

3.5.3 Цахим Монгол

Хүний хөгжлийг дэмжсэн, үр дүн, үр нөлөөтэй цахим засаглалыг төлөвшүүлнэ.

Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 05 дугаар сарын 13-ны өдрийн 52 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын 5.3 дугаар зорилтын нэгдүгээр үе шатны хүрэх үр дүнг “Мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангасан, үр дүнтэй цахим засаглалын бодлогын болон хууль эрх зүйн орчныг бүрдүүлж, төлөвшүүлнэ” хэмээн заасан байдаг. Энэ хүрээнд цахим мэдээллийн нэгдсэн сан, дэд бүтэц бий болж иргэн, төр, бизнесийн байгууллагууд цахимаар мэдээлэл солилцох, ашиглах техник технологийн дэд бүтэц бүрэлдэж улмаар цаг хугацаа, орон зайнаас үл хамааран төрийн үйлчилгээ шат дамжлагагүй, шуурхай болох юм.

Цахим засаглалын хөгжлийн чиг хандлага нь *төрийн байгууллага, төр - иргэн, төрийн байгууллага - иргэний нийгмийн байгууллага, төрийн байгууллага - хувийн хэвшлийн байгууллага* хоорондын харилцаанд шуурхай, хүртээмжтэй, нээлттэй, эрх тэгш байдлыг бүрдүүлж иргэн төвтэй, авлигагүй, хүнд сурталгүй, ухаалаг засаглалыг төлөвшүүлэхэд чиглэж байна. Цахим засаглал нь Монгол Улсын Засгийн газраас хэрэгжүүлж байгаа “Шинэ сэргэлтийн бодлого”-ын зорилтыг хангахад нэн чухал үүрэгтэй бөгөөд “Төрийн бүтээмжийн сэргэлт”-ийн хүрээнд төрөөс үзүүлэх үйлчилгээг цахимжуулах замаар үйлчилгээний хүртээмж, чанарыг сайжруулахад чухал хувь нэмэр оруулж байна.

Эрх зүйн орчин

“Алсын хараа - 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын цахим засаглалыг хөгжүүлэх зорилтын хүрээнд УИХ-аас 2021 онд баталсан цахим шилжилтийн багц хуулиудын хэрэгжилтийн үр дүнд төрийн байгууллагуудын цахим үйлчилгээний эрх зүйн орчин үндсэндээ бүрдэж үйл ажиллагаагаа цахимжуулах, нийтийн мэдээллийн дэд бүтцийн системүүдэд холбох явц эрчимжин төрийн цахим мэдээллийн нэгдмэл орон зай бүрдэж иргэн төвтэй, иргэний эрх ашгийг дээдэлсэн төрийн удирдлагын шинэ арга барил төлөвшин хөгжих эхлэл амжилттай тавигдаж байна.

Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай, Цахим гарын үсгийн тухай, Хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга болон Кибер аюулгүй байдлын тухай хуулийг Улсын Их Хурлын 2021 оны намрын чуулганаар хэлэлцэн баталж, 2022 оны 05 дугаар сарын 01-ний өдрөөс хүчин төгөлдөр мөрдөж эхэлсэн.

Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы 2021 оны 12 дугаар сарын 17-ны өдрийн хуралдаанаар эцэслэн батлагдсан цахим хөгжлийн багц хууль болох Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай хууль, Цахим гарын үсгийн тухай хууль, Кибер аюулгүй байдлын тухай хууль, Хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах тухай хуулийн хүрээнд нийт захиргааны хэм хэмжээний 43 актыг батлах ажлыг зохион байгуулж, биелэлтийг хангуулахаар заасан.

Их өгөгдлийн (big data) сан үүсгэх ажил идэвхтэй явагдаж байна. “Мета-өгөгдлийн платформ” хөгжүүлж, 2024 оны 05 дугаар сарын 24-ний өдөр хэрэглээнд нэвтрүүлсэн.

БОДЛОГО, ХОЛБОГДОХ ТОГТООЛ, ЖУРАМ

УИХ: 2020.05.13	ЗГ: 2021.04.07	ЗГ: 2022.09.05	ТБҮХ: 2022.11.18	ЗГ: 2023.11.08	ЗГ: 2024.02.28
					
5.3.2. Цахим мэдээллийн нэгдсэн сан, дэд бүтэц бий болгох	Тоон мэдээллийн нэгдсэн сүлжээ бий болгох	Их өгөгдлийн (big data) сан байгуулах	Их өгөгдөлд суурилсан төрийн албан хаагчдыг чадавхжуулах	"Их өгөгдлийн (big data) сан"-г үүсгэж, хэрэглээнд нэвтрүүлэх	Суурь болон төрөлжсөн мэдээллийн санг цахим хэлбэрээр шинээр үүсгэх, бүтцийн өөрчлөлт оруулах, ашиглалтаас гаргах нөхцөл, бүртгүүлэх журам

Монгол Улсын Засгийн Газрын “Их өгөгдлийн сан” үүсгэх тухай 2023 оны 403 дугаар тогтоол батлагдсанаар Төрийн нэгдсэн мэдээллийн сан (ТНМС)-г бий болгоход манлайлан оролцох байгууллагуудыг тодорхойлсны зэрэгцээгээр мэдээлэл солилцох дэд бүтэц, мэдээллийн хязгаарлалтуудыг тодорхойлж, мэдээлэл хариуцагч байгууллагуудыг үүрэгжүүлж өгснөөр их өгөгдлийн сан бий болгох урьдчилсан нөхцөл бүрдсэн.

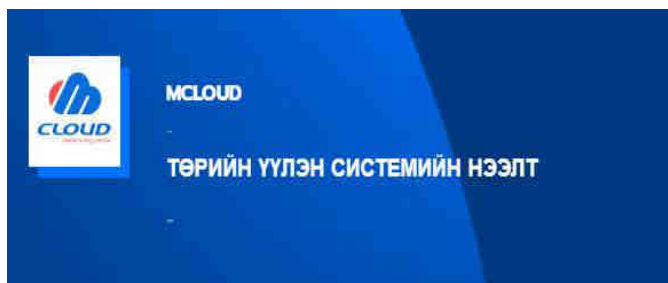
Цахим мэдээллийн нэгдсэн систем, дэд бүтэц

Манай улсын 330 сум, суурин газар өндөр хурдны интернэт сүлжээнд холбогдож, нийт иргэдийн хэрэглэж буй гар утасны тоо 4.3 саяд хүрснээс 3.4 сая нь ухаалаг утас хэрэглэж, 64 хувь нь 4G өндөр хурдны интернэт ашиглаж байгаа нь цахим шилжилтийг амжилттай хэрэгжүүлэх нэн таатай нөхцөл болж байна.

Засгийн газраас нэвтрүүлсэн нийтийн мэдээллийн дэд бүтцийн системүүд, түүний дотор төрийн мэдээлэл солилцооны “ХУР”, “ДАН” систем, төрийн үйлчилгээний нэгдсэн “И-Монгол” систем нь Монгол Улсын төрийн цахим шилжилтийг амжилттай хэрэгжүүлэх технологийн шийдвэрлэх хүчин зүйл болж байна. Эдгээр систем нь төрийн үйлчилгээний хүртээмжийг дээшлүүлэх, иргэдийг төр засгийн байгууллагуудтай холбох, төрийн үйлчилгээний шат дамжлагыг бууруулахад чухал үүрэг гүйцэтгэж байгаа төдийгүй иргэдийн зүгээс өндөр талархал хүлээсэн, хамгийн түгээмэл үйлчилгээний нэг болон өргөжиж байна.

“Төрийн клауд” дэд бүтцийг бий болгох зорилтын хүрээнд төр, хувийн хэвшлийн түншлэлээр “PAAS” түвшний “mcloud.gov.mn” клауд дэд бүтцийг нэвтрүүлээд

байна. Ингэснээр Үндэсний Дата төвийн сервер, хадгалах төхөөрөмж, сүлжээний төхөөрөмжүүдийг оновчтой удирдах боломжтой болж байна.

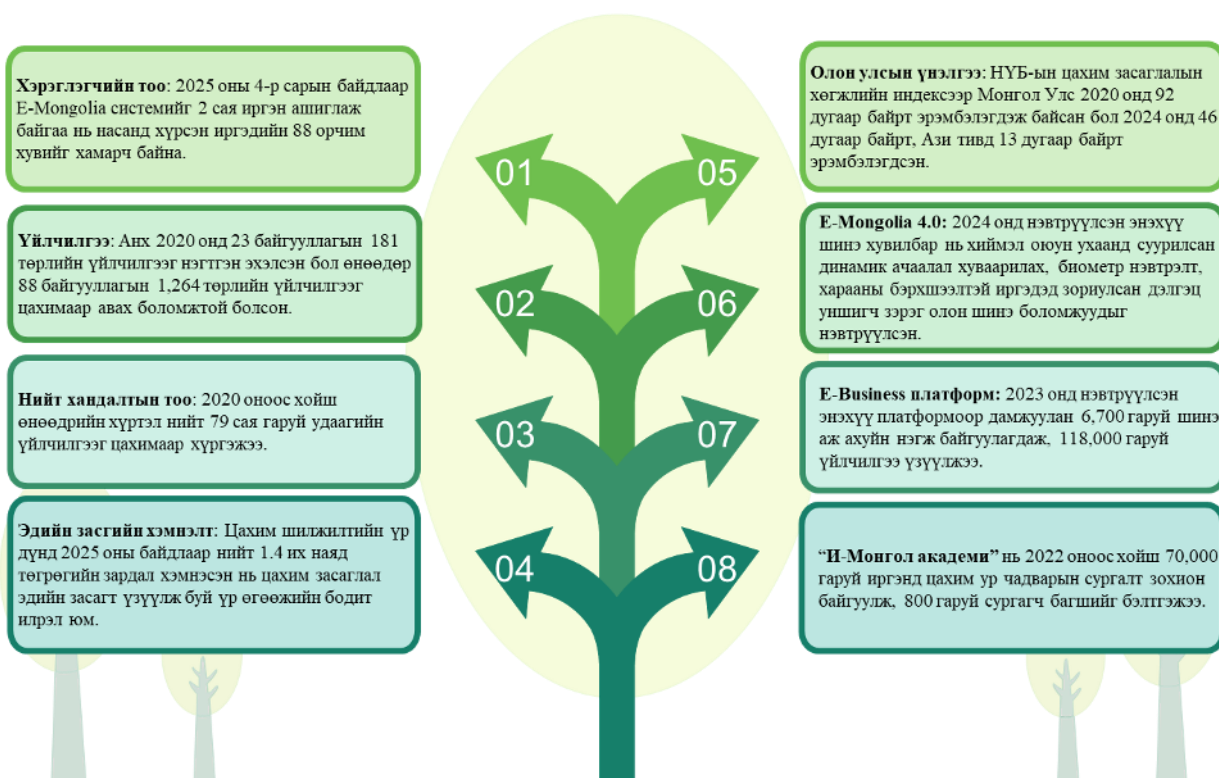

Мөн E-Mongolia системийг хэрэглэж буй хүн бүхний

хэрэглээний онцлогт зориулан олон улсын WCAG стандартыг бүрэн нэвтрүүлсэн эхний систем болж иргэн өөрийн авах үйлчилгээгээ дуу хоолойгоо ашиглан хайх боломжийг хиймэл оюунд тулгуурлан бий болгосноор хүртээмжтэй байдлыг нэмэгдүүлж байгаа төдийгүй харааны бэрхшээлтэй иргэдэд зориулсан буюу өнгөний код, аудио хувилбартай болсон билээ. Мөн иргэдэд ашиглахад хялбар, зардалгүй болгох зорилгоор Үүрэн холбооны үйлчилгээ эрхлэгчдийн дэмжлэгтэйгээр дата үнэ төлбөргүй болсон нь илүү хүртээмжтэй ашиглах боломжийг бүрдүүлжээ.

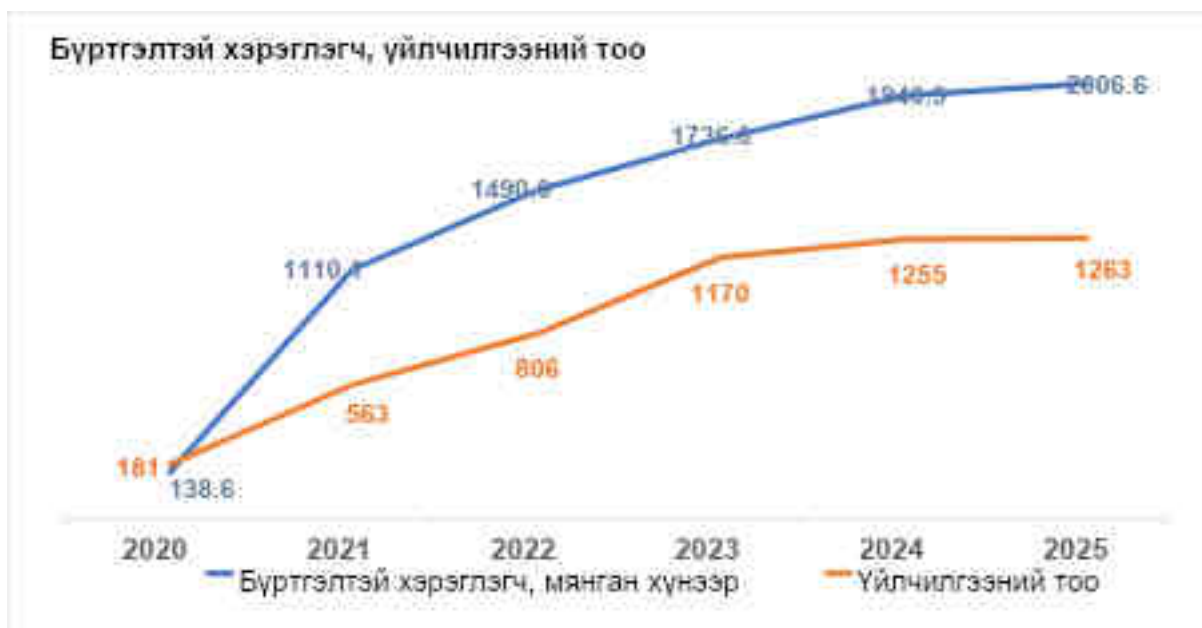
Цахим засгийн онцлох үр дүн

2020 онд 181 үйлчилгээтэй эхэлсэн “E-Mongolia” цахим систем өнөөдөр 1264 төрийн үйлчилгээг 24/7 цагаар гар утсаар үзүүлж, 1.4 их наяд төгрөгийн хэмнэлт бий болгожээ.

Төрийн цахим үйлчилгээний нэгдсэн E-Mongolia системийг улсын хэмжээнд насанд хүрсэн иргэдийн 84% хувь нь хэрэглэж байгаагаас нийслэл хотын иргэдийн 89,2%

нь бүртгэлтэй байна. “E-Mongolia” системд долоо хоногт дунджаар 293,749 хэрэглэгч хандаж байгаа бөгөөд 756,588 үйлчилгээг авч байна. Одоогоос хоёр жилийн өмнө бид төрийн үйлчилгээг авахын тулд тодорхой хэмжээний цаг завьг зарцуулдаг байсан бол одоо дэлхийн аль ч орноос хэдийд ч цахимаар үйлчилгээ авах боломж бүрдсэн. Энэ нь иргэд E-Mongolia системийг хэдийнээ хэрэглэж хэвшсэн байгаа нь статистик тоон үзүүлэлтээс харагдаж байна.

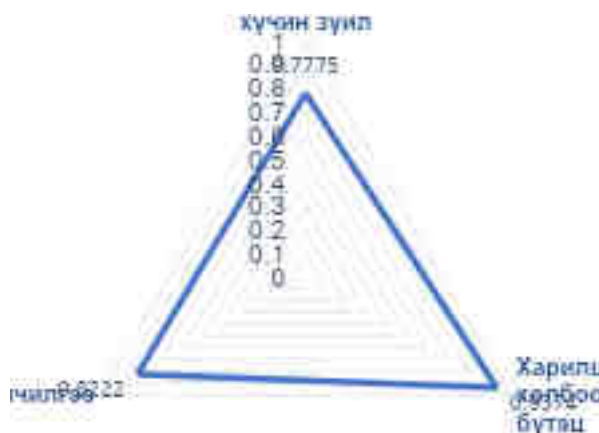

Бид хаана байна бэ?

Цахим засгийн хөгжлийн индекс (EGDI) нь НҮБ-ын гишүүн орнуудын цахим засгийн хөгжлийн төлөв байдлыг харуулдаг бөгөөд тухайн улс орны цахим хөгжлийн хэв

маягийн үнэлгээ, дэд бүтэц, боловсролын түвшин зэрэг шинж үзүүлэлтийг тусгаж, иргэдийн оролцоо, төрийн үйлчилгээний хүртээмжийг дэмжихийн тулд мэдээллийн технологийг хэрхэн ашиглаж байгааг харуулдаг.

НҮБ-аас хоёр жил тутамд “Цахим засгийн хөгжлийн индекс”-ийг шинэчлэн гаргаж байна. Монгол улс “E–Mongolia” системийг эхлүүлж байсан 2020 онд “Цахим засгийн хөгжлийн индекс”-ээр 193 орноос 92-р байрт эрэмбэлэгдэж байсан бол 2022 онд 18 байр урагшилж, 74-р байр оржээ. Харин “Цахим шилжилт”-ийг эрчимжүүлж, авлигын эсрэг арга хэмжээнүүдийг үе шаттай авч хэрэгжүүлснээр өмнөх 2022 оноос 28 байраар урагшилж 0.8457 гэсэн үзүүлэлтээр 46-р байрт орсон байна.

Цахим засаг (2024 EGDI: 0.8457)

2024 Эрэмбэ	46
Бүлэг	VHEGDI
Ангиллын бүлэг	V2
2022 Эрэмбэ	74
Өөрчлөлт	-28

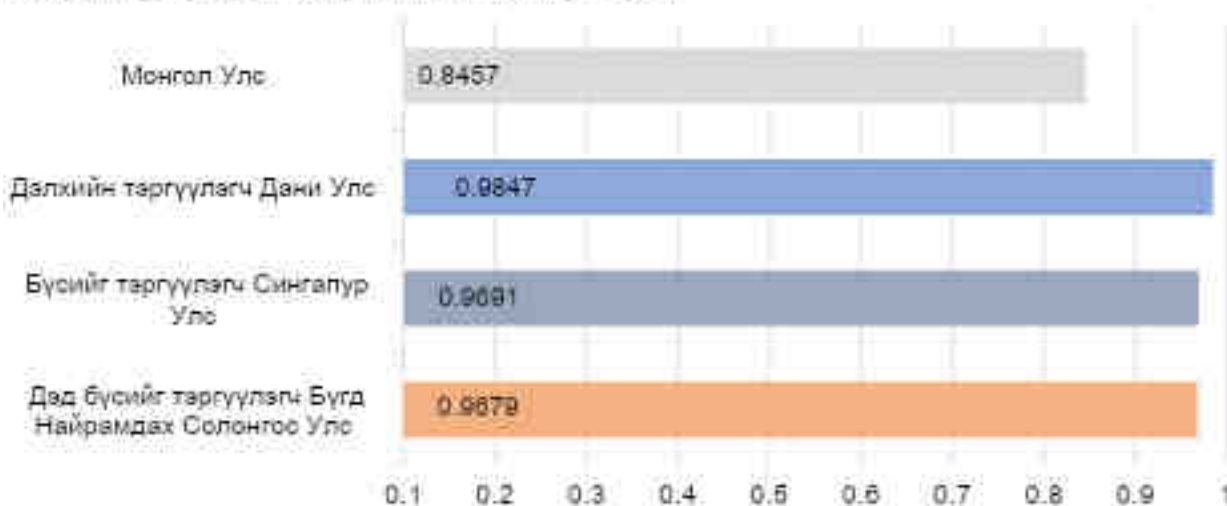
Цахим оролцооны индекс (2024 EPART: 0.7808)

2024 Эрэмбэ	37
2022 Эрэмбэ	57
Өөрчлөлт	-20

Харин цахим оролцооны индексээр Монгол Улс 0.7808 үнэлгээ авч, дэлхийн 193 орноос 37-р байрт эрэмбэлэгдсэн үзүүлэлттэй байна. 2022 онд энэ үзүүлэлтээр 57-р байранд эрэмбэлэгдэж байсан бөгөөд 2024 онд 20 байраар урагшилсан байна.

Цахим үйлчилгээний индекс (Online service index) 2020 онд 0.5294 байсан бол, 2022 онд 0.6263, 2024 онд 0.8222 болж тасралтгүй өссөн үзүүлэлттэй байна.

Цахим засгийн хөгжлийн индекс, 2024

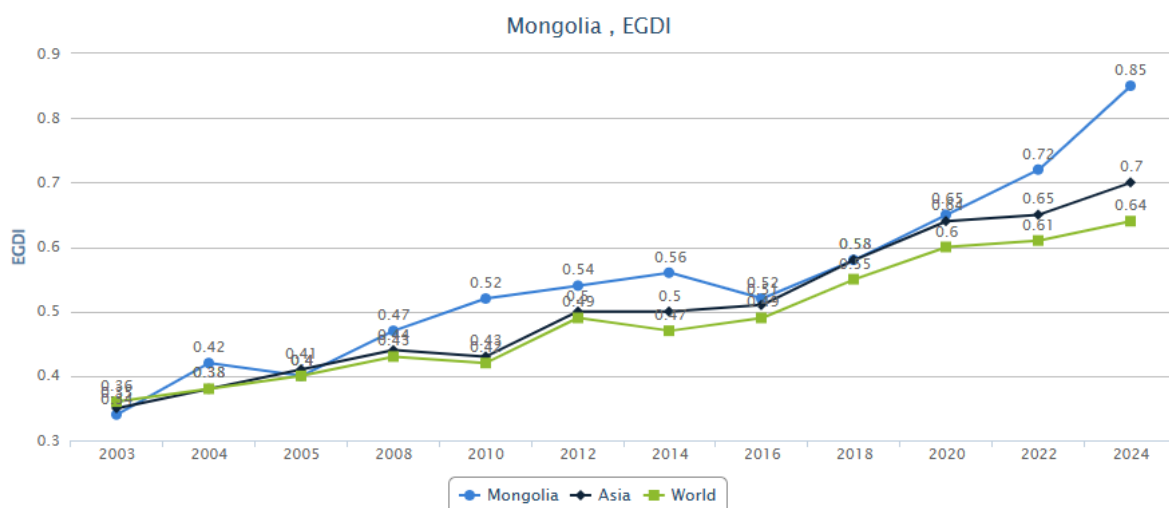

Цахим засгийн хөгжлийн индекс	2024	2022	2020	2018	2016	2014	2012	2010	2008	2005	2004	2003
Монгол (эрэмбэ)	46	74	92	92	84	65	76	53	82	93	75	103
Монгол (үнэлгээ)	0.84569	0.72090	0.64970	0.58240	0.51943	0.55808	0.54430	0.52427	0.47350	0.39623	0.41516	0.34332

Цахим засгийн хөгжлийн индексээр Дани улс 0.9847 гэсэн үзүүлэлтээр дэлхийд тэргүүлж байгаа бол, Ази тивийн улс орнуудаас Сингапур улс 0.9691 үзүүлэлтээр бүсийг тэргүүлж байна. Зүүн Азийн бүс нутагт цахим засгийн хөгжлийн индексээр Бүгд Найрамдах Солонгос улс 0.9679 гэсэн үзүүлэлтээр дэд бүсийг тэргүүлж байна.

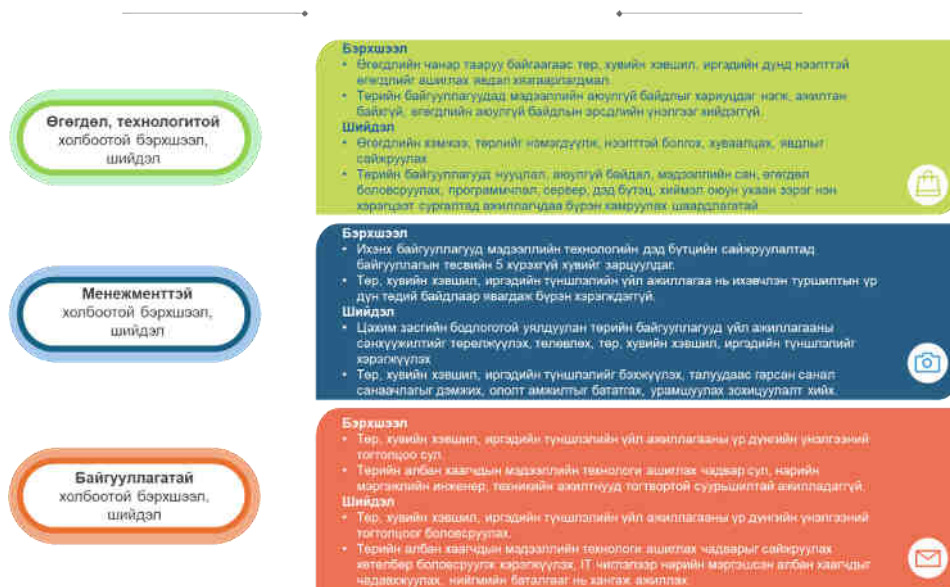
Харин цахим оролцооны индексээр дэлхийд Украин тэргүүлж байна. Тодруулбал, Украин энэ төрөлд бүтэн оноогоо буюу 1.0000 үнэлгээ авчээ. Бүс нутагт болон зүүн Азийн бүсэд аль алинд нь 0.9863 оноогоор Япон тэргүүлжээ.

Монгол Улсын хувьд цахим засгийн хөгжлийн индексээр дэлхийн 193 орноос 46-р байр (0.8457), Ази тивд 13 дугаар байр, харин цахим оролцооны индексээр 37-р байр (0.7808)-т эрэмбэлэгдэж байна. Энэ нь манай улсын цахим засгийн хууль эрх зүйн орчин бүрдсэн, урт хугацааны хөгжлийн бодлого, стратеги тодорхойлогдсон, харилцаа холбооны дэд бүтцийн хөгжил сайжирч төрийн цахим үйлчилгээний тоо нэмэгдсэн, иргэдийн цахим ур чадвар, оролцооны үзүүлэлт дээшилж, мэдээллийн ил тод нээлттэй байдал хангагдаж байгаагийн тодорхой илрэл юм.

Монгол Улсын хэмжээнд цахим засгийн үзүүлэлт тогтвортой өсөлттэй байгаа, энэ чиглэлээр хийгдэж байгаа үйл ажиллагааны үр дүн сайн байгаа хэдий ч цаашид төр, хувийн хэвшил, иргэдийн хамтын ажиллагааны ололт амжилтыг бэхжүүлэх, тулгарч байгаа бэрхшээлүүдийг шийдэж ажиллах зайлшгүй шаардлага тулгарч байна.

Цахим засаглалыг хөгжүүлэхэд тулгарч буй бэрхшээл, түүний шийдэл

Санал:

- Цаашид “Цахим үндэстэн” болох зорилтын хүрээнд нэг ч иргэнийг ардаа орхихгүйгээр зорилтот бүлгийн хүмүүс, ахмад настан, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд E-Mongolia системийг ашиглуулж сургах, цахим ур чадвар олгох, төрийн үйлчилгээг ашиглах боломжийг нэмэгдүүлэх тал дээр тууштай анхаарч ажиллах нь чухал байна.
- “Алсын хараа - 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогоор дамжуулан мэдээллийн технологи, харилцаа холбооны салбарын өндөр ур чадвартай мэргэжилтэн бэлтгэх, хүний нөөцийн хөгжлийн бодлого хэрэгжүүлэх, төрийн байгууллага, институтын чадавхыг бэхжүүлэх бодлого хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.
- Мета өгөгдлийн сангийн чиглэлээр төрийн байгууллагын ажилтнуудыг шат дараалсан сургалтаар чадавхжуулах шаардлагатай байна.
- Өгөгдлийн сангийн чанарын удирдлагын тогтолцоог нэвтрүүлж, боловсронгуй болгох, сайжруулах үйл ажиллагааг хэрэгжүүлж ажиллах.
- Мэдээллийн технологи, гамшгаас сэргийлэх, өгөгдлийн аюулгүй байдал, нууцын зэрэглэлтэй өгөгдөлтэй ажиллах дүрэм, журмыг мэдээллийн сан бүхий бүх байгууллагад дагаж мөрдүүлэх зохион байгуулалтын арга хэмжээ авах, ийм дүрэм, журамгүй байгууллагад тэдгээрийг бий болгож батлуулж, мөрдүүлэх ажлыг зохион байгуулах шаардлагатай.

3.5.4 Чадварлаг, ёс зүйтэй төрийн алба

Иргэндээ үйлчилдэг, мэргэшсэн, чадварлаг, ил тод, үр нөлөөтэй, ухаалаг төрийн албыг төлөвшүүлнэ.

Гол харгалзах шалгуур үзүүлэлт: *Төрийн үйлчилгээнд иргэдийн сэтгэл ханамжийн индекс*

Чадварлаг, ёс зүйтэй төрийн албыг төлөвшүүлэх 5.4 дүгээр зорилтын нэгдүгээр үе шатны хүрэх үр дүнг “Иргэндээ үйлчилдэг, мэргэшсэн, чадварлаг, ил тод, үр нөлөөтэй, ухаалаг төрийн албыг төлөвшүүлнэ” хэмээн заасан байдаг.

Зураг ... : Чадварлаг, ёс зүйтэй төрийн алба

“Алсын хараа 2050” урт хугацааны хөгжлийн бодлогын 5.4 дэх зорилт болох “Чадварлаг, ёс зүйтэй төрийн алба” төлөвшүүлэх чиглэлд төлөвлөсөн үйл ажиллагаануудыг нэгтгэн харвал хоорондоо харилцан нягт уялдаатай, дараах асуудлуудад байнга анхаарал хандуулж байх шаардлагатай. Үүнд:

- 1) Гүйцэтгэлийн удирдлагын тогтолцооны шинэчлэл хийх
- 2) Төрийн албан хаагчийн тоог бууруулах
- 3) Чадварлаг хүний нөөцийг төрийн албанд татан ажиллуулах
- 4) Төрийн албан хаагчдын ажиллах нөхцөл, нийгмийн баталгааг сайжруулах
- 5) Төрийн албаны сургалтын тогтолцоог шинэчлэх
- 6) Төрийн алба ёс зүйгээр үлгэрлэх

Нэг. Гүйцэтгэлийн удирдлагын тогтолцооны шинэчлэл хийх

Төрийн албанд мерит буюу чадахуйн зарчмыг төлөвшүүлэхэд хамгийн гол анхаарах цөм нь гүйцэтгэлийн удирдлагын тогтолцооны шинэчлэл юм. Энгийнээр тайлбарлавал “ажлаа сайн хийж чадаж байгааг нь албан тушаал дэвшүүл”, “ажлаа сайн хийж чадаж байгаад нь илүү цалин, урамшуулал олго”, “Ажлаа сайн хийж чадахгүй бол хариуцлага тооц”, “ажлаа илүү сайн хийж чаддаг болгохын тулд сургаж хөгжүүл” гэсэн зарчим. Тиймээс энэ зарчим амжилттай нэвтрэх суурь нь төрийн албан хаагчийнхаа ажлын гүйцэтгэлийг зөв хэмжих (хэн нь үнэхээр ажлаа хийж чадаж байна, хэн нь ажлаа хийж чадахгүй байна гэдгийг зөв тодорхойлох) шаардлагатай.

Зураг ... Төрийн албан дахь чадахуйн зарчмын хэрэгжилт

Төрийн байгууллага, албан хаагчийн үйл ажиллагаанд гүйцэтгэлийн удирдлагын тогтолцоог иж бүрэн бөгөөд харилцан уялдаатай нэвтрүүлэхийн тулд стратеги төлөвлөгөө, байгууллагын гүйцэтгэлийн төлөвлөгөө, төрийн албан хаагчийн гүйцэтгэлийн төлөвлөгөө боловсруулах, хэрэгжүүлэх, тайлагнах, үнэлэх журмыг нэгдсэн бодлого, зохицуулалттай болгож, Засгийн газар дангаараа хариуцах болсон. (Өмнө нь төрийн байгууллага, албан хаагчийн гүйцэтгэлийн удирдлагын асуудлыг ТАЗ хариуцаж байсан).

Төрийн албаны зөвлөлийн 2023 оны 01 дүгээр сарын 25-ны өдрийн 25 дугаар тогтоолоор “Төрийн албаны шалгалт өгөх болзол болон шатлан дэвшүүлэх, сонгон

шалгаруулах журам"-ыг шинэчлэн баталж, төрийн албан хаагчийн ажлын үр дүнгээс хамаарч шатлан дэвших зохицуулалтыг боловсронгуй болгосон. 2022-2024 оны эхний хагас жилийн байдлаар нийт 18319 сул орон тоог нөхөх сонгон шалгаруулалт зарлахад 13519 албан хаагч, иргэн оролцож тэдгээрээс хамгийн өндөр оноо авсан 8927 оролцогчийг томилох эрх бүхий албан тушаалтанд нэр дэвшүүлсэн. Нэр дэвшсэн 8927 оролцогчдын 1907 буюу 21.4 хувь нь шатлан дэвшиж буй төрийн жинхэнэ албан хаагч байна.

Төрийн албан хаагчийг ажлын гүйцэтгэл, үр дүнгээс хамааруулан шатлан дэвшүүлэх эрх зүйн орчин бүрдсэн боловч хэрэгжилтийн статистикаас дүгнэхэд 5 томилгоо тутмын зөвхөн 1 нь шатлан дэвших зарчмын дагуу томилогдсон нь хангалттай үзүүлэлт биш юм.

Иймээс төрийн албаны сонгон шалгаруулалтын мэдээллийг нийтэд илүү ил тод болгох шаардлагатай. Сул гарсан орон тооны мэдээлэл, тухайн сул орон тоог хэрхэн нөхсөн мэдээлэл (шилэн дансны хуулийн дагуу бүртгэл хөтөлдөгтэй адил төрийн бүх байгууллага заавал мэдээлэл оруулдаг болох) зэрэг нь цахим хэлбэрээр нийтэд ил тод болсноор олон нийтийн хяналт сайжирч, томилгоонд бусад нөлөөлөл орох нөхцөлийг хаахад томоохон түлхэц болно.

Зураг ... Төрийн албан хаагчийн сахилга, хариуцлага

Сүүлийн 5 жилийн мэдээллээс харахад сахилгын шийтгэл хүлээсэн төрийн албан хаагчдын тоо 2022 онд огцом нэмэгдээд, сүүлийн 2 жил буурч байна. Төрийн албаны зөвлөлөөс “Хүний нөөцийн удирдлагын мэдээллийн тогтолцоо” цахим системийг нэвтрүүлсэнтэй холбоотойгоор сахилгын шийтгэлийн мэдээлэл нэгдсэн байдлаар бүртгэгддэг болсонтой холбоотой 2022 онд тоон мэдээлэл огцом өссөн байх магадлалтай. Цаашид төрийн албан хаагчийн гүйцэтгэлийн үнэлгээг илүү бодитой болгох, үнэлгээний дүнд үндэслэн хариуцлага тооцдог тогтолцоог илүү боловсронгуй болгох шаардлага байсаар байна.

Хоёр. Цомхон төр – Төрийн албан хаагчийн тоог бууруулах

Төрийн албан хаагчдын тоог сүүлийн 6 жилээр авч үзвэл тоо хэмжээний хувьд буураагүй боловч өсөлтийн хувь буурах дүр зураг ажиглагдаж байна. Тухайлбал 2019-2022 оны хооронд төрийн албан хаагчдын тоо жилд дунджаар 3.88% өсч байсан бол сүүлийн 2 жилийн дундаж өсөлт 0.38% болж (дундаж өсөлтийн хувь 10 дахин буурсан) буурсан байгаа нь эерэг үзүүлэлт юм.

Төрийн албыг цомхон, чадварлаг болгох, улмаар зардлыг багасгах гол арга замуудад (а) “чиг үүргийн шинжилгээ хийж бүтэц, орон тоог оновчтой тогтоох”, (б) “төрийн зарим чиг үүргийг гэрээгээр гүйцэтгүүлэх”, (в) “төрийн үйлчилгээнд цахим технологийг нэвтрүүлэх” асуудлууд багтдаг. Монгол Улсын Их Хурал болон Засгийн газраас энэ чиглэлд багагүй шийдвэр гаргаж, хэрэгжүүлж байна.

(а) Төрийн захиргааны байгууллагын бүтэц, орон тоог оновчтой тогтоох чиглэлд анх “Монгол Улсын төрөөс Засгийн газрын үйл ажиллагааны чиглэл, бүтцийн ерөнхий тогтолцооны өөрчлөлт, шинэчлэлийн талаар баримтлах бодлого”-ыг УИХ-ын 1996 оны 38 дугаар тогтоол²³-оор батлан хэрэгжүүлж байсан бол түүнээс хойш захиргааны байгууллагын бүтэц, орон тоог тогтооход баримтлах зарчим, аргазүйг тодорхойлсон бодлого, шийдвэр гараагүй байна. Харин Засгийн газрын 2018 оны 22 дугаар тогтоолоор “Чиг үүрэг дахин хуваарилах аргачлал”, 2025 оны 37 дугаар тогтоолоор аймгийн ЗДТГ-ын бүтцийг тогтоохдоо дээрх аргачлалын дагуу чиг үүргийн шинжилгээ хийж чиг үүргийн давхардал, хийдэл үүсгэхгүй ажиллахыг аймгийн Засаг дарга нарт үүрэг болгосон.

(б) Төрийн үйлчилгээг цахим хэлбэрт шилжүүлэх ажил хийгдэж байна. Энэ нь иргэнд төрийн үйлчилгээ цаг хугацаа, орон зайнаас үл хамааран түргэн шуурхай хүрэх нөхцөлийг бүрдүүлэхээс гадна шат дамжлага, хүнд суртлыг арилгах, цаашлаад орон тоо хэмнэх учраас төрийн албан хаагчдын тоо багасахад нөлөөлнө.

²³ Энэ тогтоол одоо ч хүчинтэй хэвээр байгаа

(в) Төрийн захиргааны байгууллагын зарим чиг үүргийг гэрээгээр гүйцэтгүүлэх чиглэлд анх Засгийн газрын 2003 оны 233 дугаар тогтоол гарч (энэ тогтоол одоо ч хүчин төгөлдөр хэвээр байгаа) хэрэгжиж эхэлж байсан бол, сүүлийн жилүүдэд Засгийн газрын 2019 оны 429 дүгээр тогтоол, 2020 оны 60 дугаар тогтоол, мөн Төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийн тухай хууль, журмуудыг батлан хэрэгжүүлж байна.

Цаашдаа төрийн албан хаагчдын тоог багасгахын тулд төрийн байгууллагын бүтэц, орон тоог өөрчлөх, ялангуяа шинээр нэмж байгуулах асуудалд бодлогоор хязгаарлалт тавих, түүнчлэн үндэсний хороо, зөвлөл, комисс гэх зэрэг чиг үүрэг давхардсан “байгууллага”, “бүтэц” үүсгэхгүй байхад анхаарч ажиллах шаардлагатай.

Түүнчлэн, нэг талаас төрийн үйлчилгээг цахим хэлбэрт шилжүүлснээр хэмнэгдсэн орон тооны талаарх дата мэдээлэл, мөн төрийн үйлчилгээг гэрээгээр гүйцэтгүүлснээр хэмнэгдсэн орон тооны мэдээлэлд шинжилгээ хийх, нөгөө талаас төрийн албан хаагчдын тоог бүхлээр нь авч үзэхээс илүүгээр шинээр нэмэгдсэн орон тоо аль ангилал, аль салбар, аль байгууллагад ямар шалтгааны улмаас нэмэгдэж байгааг судалж, нэгдсэн анализ хийх; хүн амын тооны өсөлтөөс хамаарч эмнэлэг, сургууль нэмэгдэх, баг хороо шинээр байгуулагдахаас бусад тохиолдолд төрийн байгууллагуудын орон тооны дээд хязгаарт тогтмол хяналт тавих, жил бүр тодорхой хувиар бууруулах бодлогыг барьж ажиллах шаардлагатай.

Гурав. Чадварлаг хүний нөөцийг төрийн албанд татан ажиллуулах

Төрийн үйлчилгээ чанартай, төрийн алба чадварлаг байхын тулд хамгийн шилдэг хүний нөөцийг төр өөртөө татаж ажиллуулдаг байх шаардлагатай. Гэвч төрийн албаны онцлог, мөн цалин хөлс, нийгмийн баталгааны асуудал, улс төрийн нөлөөгөөр тогтворгүй байдал үүсэх зэргээс шалтгаалан чадварлаг хүний нөөц төрийн албанд биш, бизнесийн байгууллагууд, түүнчлэн гадаадад гарч ажиллах сонирхолтой байдаг. Ийм учраас урт хугацааны бодлогын баримт бичигт төр өөртөө чадварлаг хүний нөөцийг татаж ажиллуулах зорилт тавьсан.

Төрийн албаны тухай хуульд 2022 оны 07 дугаар сарын 05-ны өдрийн нэмэлт, өөрчлөлт орж, төрийн тусгай болон төрийн үйлчилгээний албан тушаалыг төрийн захиргааны албан тушаалын ангилалд адилтган авч үзэх албан тушаалын жагсаалтыг Засгийн газрын саналыг үндэслэн төрийн албаны төв байгууллага батлах, мөн хуулийн 11.1-д заасан буюу улс төрийн албан тушаалд ажилласан хугацааг төрийн захиргааны албан тушаалын зохих ангилалд ажилласан хугацаанд дүйцүүлэн тооцох журмыг төрийн албаны төв байгууллагын саналыг үндэслэн Засгийн газар батлахаар зохицуулагдсан.

Энэ нь туршлага, ур чадвар болон мэргэшсэн чадварлаг албан хаагчийг адил ангилал зэрэглэлд шилжүүлэн ажиллуулах, төрийн жинхэнэ албаны сул орон тоог нөхөх, төрийн үйлчилгээний тасралтгүй, шуурхай байдлыг хангах, төрийн жинхэнэ албан тушаалд томилоход мэргэжлийн мэдлэг, ур чадвар, ажлын үр дүн, улс болон салбартаа хүлээн зөвшөөрөгдсөн байдлыг харгалзан төрийн жинхэнэ албан тушаалд томилогдох боломжийг бүрдүүлэх зорилготой.

Дээрх өөрчлөлт нь төрийн жинхэнэ албанд ажилласан жил, үүний дотор өмнөх ангиллын албан тушаалд ажилласан жилийн шаардлагыг дүйцүүлэх боломжийг олгосон. Гэхдээ энэ зорилтын хамгийн чухал хэсэг нь томилгоо хийхдээ “мэргэжлийн мэдэг”, “ур чадвар”, “ажлын үр дүн”, “салбартаа хүлээн зөвшөөрөгдсөн байдал” зэргийг нэн тэргүүнд харгалзан томилгоо хийх асуудал бөгөөд үүний тулд төрийн албаны тусгай шалгалтын агуулга, хэлбэрийг илүү сайжруулж, ил тод, шударга байлгахад байнга анхаарч байх явдал юм.

Ажилласан хугацааг дүйцүүлэн тооцох, ангилал хооронд адилтган авч үзэх зохицуулалтыг зөв хэрэглэхгүй бол “чадварлаг хүний нөөцийг татах” гэхээсээ илүүгээр “улс төрийн болон хөндлөнгийн нөлөө” орох эрсдэлийг нэмэгдүүлнэ.

Сүүлийн 5 жилд төрийн албаны сул орон тоонд шалгалт авч, нэр дэвшүүлсэн статистик мэдээллийг хүснэгтээр үзүүллээ.

Хүснэгт ... Төрийн албаны хүний нөөцийн хэрэгцээ, хангалт

№	Тусгай шалгалт	2020	2021	2022	2023	2024	нийт
1	Зарлагдсан сул орон тоо	2031	3243	5771	10372	5758	27175
2	Шалгалт өгсөн хүний тоо	1108	2801	5003	6391	4261	19564
3	Нөхөгдсөн сул орон тоо	928	1994	3505	4316	2692	13435
4	Нөхөгдсөн сул орон тоо, хувиар	45.7%	61.5%	60.7%	41.6%	46.8%	49.4%

Зарлагдсан сул орон тооноос бага хүн өрсөлдөхөөр бүртгүүлсэн, сул орон тооны дөнгөж 49.4% нь нөхөгдсөн гэдгээс үзэхэд төрийн алба чадварлаг хүний нөөцийг татаж чадахгүй байна, чадварлаг хүний нөөцийг татах байтугай нийт иргэдийн дунд төрийн албанд ажиллах сонирхол маш муу байна.

Дөрөв. Ажиллах нөхцөл, нийгмийн баталгааг сайжруулах

Төрийн албан хаагчдын ажиллах нөхцөл, нийгмийн баталгааг хангах асуудал төрийн албаны хүний нөөцийн бодлогын чухал хэсэг байсаар ирсэн бөгөөд суурь зарчим, зохицуулалтууд нь Төрийн албаны тухай хуулиудад тусгагддаг. Энэ нь улсын төсөв, татвар, инфляц гэх мэт эдийн засгийн томоохон асуудлуудад шууд хамааралтай байдаг, нэг далайлтаар шийдэх боломжгүй, урт хугацаанд байнга анхаарал хандуулж байх ёстой чухал сэдэв. Засгийн газраас төрийн албан хаагчдын нийгмийн баталгааг хангах чиглэлд сүүлийн 5 жилд олон ажлууд хийсэн.

Засгийн газрын захиалгаар Удирдлагын академийн судалгааны баг 2022 онд “Төрийн албан хаагчийн нийгмийн баталгааны хэрэгжилтийн өнөөгийн байдал” сэдэвт судалгааны ажил хийж гүйцэтгэсэн. Энэхүү судалгаанаас төрийн албан хаагчдын нийгмийн баталгааг хангах асуудлын өнөөгийн байдал, цаашид

хэрэгжүүлэхэд анхаарах зөвлөмж боловсруулж гарган холбогдох байгууллагуудад хүргүүлсэн.

Судалгааны зөвлөмжид тусгагдсан саналуудаас хамгийн томоохон зөвлөмж нь “Төрийн албан хаагчийн нийгмийн баталгааг хангах нэгдсэн бодлого, зохицуулалт алдагдсан” байгааг тайланд

дурдсан.

Энэ хүрээнд Засгийн газар санаачлан “Төрийн албан хаагчийн хөгжил, хамгаалал” хэлэлцүүлгийг Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын сайд Х.Булгантуяагийн баталсан хөтөлбөр, хуваарийн дагуу 2024 оны 5 дугаар сарын 15-наас 30-ны өдрүүдэд ЗГХЭГ, ХНХЯ, Удирдлагын академи хамтран яамд, Засгийн газрын агентлагуудын удирдах болон гүйцэтгэх албан хаагчид, Нутгийн захиргааны байгууллагуудын удирдах болон гүйцэтгэх албан хаагчдыг хамруулан зохион байгууллаа.

Хэлэлцүүлгийг 21 аймгийн хувьд цахим хэлбэрээр, бүх яамд болон агентлагийн түвшинд танхимаар Удирдлагын академи дээр зохион байгуулж дараах асуудлуудын хүрээнд хэлэлцүүлэг хийж санал, зөвлөмж гарган ЗГХЭГ-т хүргүүлсэн. Үүнд:

1. Төрийн албан хаагчийн цалин хөлс /79 санал/
2. Төрийн албан хаагчийн эрүүл мэнд /90 санал/
3. Төрийн албан хаагчийн сургалт, хөгжил /102 санал/
4. Төрийн албан хаагчийн орон сууц /79 санал/
5. Төрийн албан хаагчийн ажиллах орчин /76 санал/

Засгийн газар эдгээр санал, зөвлөмжийг судлан бодлогын, хууль эрх зүйн орчны болон бусад шаардлагатай өөрчлөлт, зохицуулалтуудыг хийхээр ажиллаж байна.

Төрийн албан хаагчдын үндсэн цалингийн хэмжээ 2020 оноос хойш нийт ... удаа нэмэгдсэн бөгөөд сүүлийн 5 жилийн хугацаанд дунджаар ... хувь нэмэгдсэн байна.

Тав. Төрийн албан хаагчийн сургалтын тогтолцооны шинэчлэл хийх

Төрийн албаны тухай хуулийн дагуу Төрийн албаны сургалтын байгууллагын бүтэц, зохион байгуулалт, чиг үүрэгт тодорхой өөрчлөлтүүдийг оруулж, сургалтын төлөвлөгөө, хөтөлбөр, агуулгыг албан тушаалын ангилал, зэрэглэл, чиг үүргийн онцлогт нийцүүлэн бүрэн шинэчилсэн. Албан тушаалын ангиллаас хамааруулж зохион байгуулах мэргэшүүлэх багц сургалтын агуулга, хөтөлбөрийг тухайн албан тушаалын онцлог, хариуцсан ажил, гүйцэтгэх чиг үүргийг харгалзан Монгол Улсын сайд, ЗГХЭГ-ын дарга, ТАЗ-ийн даргын 2019 оны 37/33 дугаар хамтарсан тушаалаар сургалтын агуулга, хөтөлбөрийг түшмэлийн ангилал тус бүрээр батлан, хэрэгжилтийг Удирдлагын академи хариуцан зохион байгуулж байна.

Төрийн албаны сургалт нь нэгдсэн бодлого, төвлөрсөн тогтолцооны дагуу иргэнийг төрийн албанд анх орохоос эхлээд цаашид тухайн албан хаагчийн эрхэлж буй албан тушаалын онцлог, чиг үүрэг, ангилалд тохируулан тасралтгүй сургахад чиглэдэг.

Төрийн албаны сургалтын байгууллагын хувьд 3 чиглэлээр шинэчлэл хийж байна. *Нэгдүгээрт*, материаллаг орчныг сайжруулах чиглэлд жил бүрийн төсөвт тусгуулан анги танхимын засвар хийж, сургалтын орчныг сайжруулах ажил хийгдэхээс гадна сургалтад ашиглах техник тоног төхөөрөмжүүдийн шинэчлэлийг үе шаттайгаар хийж

байна. Тухайлбал ангиудад орчин үеийн ухаалаг дэлгэц байгуулж сургалтад ашиглах, танхимын болон цахим уулзалт, хэлэлцүүлэг зохион байгуулах боломжтой байдлаар хурлын заал, танхимуудыг тоноглогсон, орчин үеийн шаардлага бүрэн хангасан мэдээллийн технологийн лаборатори, цахим контент бэлтгэх зориулалттай студи зэргийг байгуулж, үйл ажиллагаанд ашиглаж байна. *Хоёрдугаарт*, хүний нөөцийг чадавхжуулах чиглэлд гадаад болон дотоодын сургалтуудад багш нарыг хамруулах чиглэлд түлхүү анхаарч ажиллаж байна. *Гуравдугаарт*, сургалтын агуулга, хөтөлбөрийг шинэчлэх замаар сургалтын чанарт анхаарал хандуулж, тодорхой ажлуудыг хийж байна. Энэ хүрээнд байгууллагын болон хөтөлбөрийн магадлан итгэмжлэл хийлгэсэн, ойрын 2 жилд олон улсын магадлан итгэмжлэл хийлгүүлэх, мөн гадаад хамтарсан хөтөлбөртэй болох ажлуудыг эхлүүлэн ажиллаж байна.

Хүснэгт ... Төрийн албан хаагчийн сургалт /Төрийн албаны тухай хуулийн дагуу/

№	Төрийн албан хаагчийн сургалтын төрөл	2020 он	2021 он	2022 он	2023 он	2024 он	НИЙТ
1	Шинээр томилогдсон албан хаагчийг чиглүүлэх богино сургалт	643	501	738	745	797	3424
2	Төрийн албан хаагчийг мэргэшүүлэх дунд хугацааны сургалт	335	307	291	300	369	1602
3	Төрийн албан хаагчийг мэргэшүүлэх дунд хугацааны давтан сургалт	484	399	414	531	537	2365
4	Ахлах түшмэлийн мэргэшүүлэх багц сургалт	2274	272	611	949	532	4638
5	Эрхэлсэн түшмэлийн мэргэшүүлэх багц сургалт	131	121	219	272	212	955
6	Тэргүүн түшмэлийн мэргэшүүлэх багц сургалт	0	53	0	118	28	199

Төрийн албаны сургалтын байгууллага нь сургалт, судалгаа, зөвлөх үйлчилгээндээ цахим мэдээллийн технологийг бүрэн ашиглаж байна. Хичээлүүд танхимын хэлбэрээр зохион байгуулагдахаас гадна орон нутагт ажиллаж буй төрийн албан хаагчдын сургалт нь бүрэн цахим хэлбэрээр зохион байгуулагддаг. Мөн цаг үеийн

эрэлт хэрэгцээт сэдэв, чиглэлүүдээр багшийн оролцоогүй 100% цахим хичээлийн контент бэлтгэн байршуулсан. Үйл ажиллагаандаа албан ёсны лицензтэй программуудыг ашигладаг.

Академи дээр зохион байгуулагдаж буй судалгааны хэлэлцүүлгүүд, бусад уулзалт, форум зэргийг давхар цахимаар шууд дамжуулж, хүссэн төрийн албан хаагчид орон зайнаас үл хамааран оролцох боломжийг олгодог.

Нутгийн захиргааны байгууллагын, ялангуяа орон нутаг, сумын төрийн албан хаагчид суралцах боломжийг олгох, мөн төрийн албан хаагч суралцах хугацаанд ажлаас чөлөөлж өгөх, мөн суралцах боломжийг төрийн албан хаагчдын ажлын гүйцэтгэл, үр дүнд тулгуурлан нээлттэй, шударгаар олгоход анхаарах шаардлагатай. Цаашид өндөр хөгжилтэй орнуудын ижил төстэй чиг үүрэг бүхий сургуулиудтай хамтын ажиллагааг өргөжүүлж, багш судлаач харилцан солилцох ажилд анхаарал хандуулах хэрэгтэй.

Зургаа. Төрийн алба ёс зүйгээр үлгэрлэх

Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хуулийг 2023 онд батлан мөрдүүлсэн. УИХ-ын 2024 оны 27 дугаар тогтоолоор “Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, соён гэгээрүүлэх үндэсний хөтөлбөр”-ийг баталсан.

Засгийн газрын 2023 оны 301 дүгээр тогтоолоор батлагдсан “Төрийн жинхэнэ албан хаагчийн гүйцэтгэлийн төлөвлөгөөг боловсруулж батлах, ажлын гүйцэтгэл, үр дүн, мэргэшлийн түвшинг үнэлэх журам”-д зааснаар албан хаагчийн “гүйцэтгэлийн зорилт, арга хэмжээний биелэлтийг тухайн албан хаагчийн төлөвлөгөөнд тусгасан арга хэмжээ болон нэмэлт ажлын үр дүнгээр тооцож 70 хүртэлх”, “мэдлэг чадварын үнэлгээ, мэдлэг ур чадвараа дээшлүүлэх зорилт, арга хэмжээний биелэлтийг 15 хүртэлх”, **“хандлага, ёс зүй, ур чадварын үнэлгээг 15 хүртэлх”** оноогоор тус тус үнэлж байна.

ТАЗ-ийн дэргэд Ёс зүйн хороо, төрийн бүх байгууллагуудад ёс зүйн дэд хороо байгуулагдан ажиллаж байна. Нийт төрийн албан хаагчдад болон ёс зүйн дэд хорооны гишүүдэд зориулсан чадавхжуулах сургалтыг ТАЗ болон Удирдлагын академийн зүгээс тасралтгүй зохион байгуулж байна.

Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хууль батлагдаж, хэрэгжиж эхэлснээс хойш 2024 оны эхний хагас жилийн байдлаар ёс зүйн зөрчил гаргасан 8 албан хаагч сайн дураараа ажлаас чөлөөлөгдсөн, үүний 1 нь удирдах албан тушаалтан байна.

Энэ нь ёс зүйн алдаа гаргасан төрийн удирдах албан тушаалтан сайн дураараа ажлаасаа чөлөөлөгддөг байх хандлага, ёс зүй төлөвших эхлэл тавигдаж байна гэж дүгнэж болно.

Төрийн албан хаагч өндөр ёс зүйтэй байж, олон нийтэд үлгэрлэх ёстой учраас иргэд нь төрийн албан хаагчдаас ёс зүйтэй байхыг шаарддаг нийгмийг бий болгох нь чухал. Ёс зүйн алдаа гаргасан удирдах албан тушаалтан тухайн ажлаа үргэлжлүүлэн хийхийг нийгэм нь, ард иргэд нь хүлээн зөвшөөрдөггүй, олон нийтийн зүгээс ирэх шахалт нь тухайн удирдах албан тушаалтныг ажлаасаа чөлөөлөгдөхөөс өөр аргагүй байдалд оруулдаг байх ёстой. Үүний тулд зөвхөн

төрийн албан хаагчид руу биш, нийт иргэдийн боловсрол, ёс зүйг нийтээр нь дээшлүүлэхэд чиглэсэн ажлуудыг тогтмол зохион байгуулах шаардлагатай. Нийгэм өөрөө ёс зүйтэй болсон цагт төрийн албан хаагчдаас ёс зүйн хариуцлага нэхэж чаддаг болно.

“Чадварлаг, ёс зүйтэй төрийн алба” төлөвшүүлэх чиглэлд УИХ, Засгийн газар, Төрийн албаны зөвлөл болон холбогдох бусад байгууллага, албан тушаалтнуудаас хангалттай хэмжээний бодлого, шийдвэр гаргасан, түүнчлэн хууль, эрх зүйн орчин, түүнийг хэрэгжүүлэх институт бүрэн бүрдсэн гэж дүгнэж болохоор байна. Гэвч хэрэгжилт хангалттай түвшинд байж чадахгүй, хяналт болон хариуцлагын тогтолцоо сул байна.

3.5.5 Хүний эрхийг дээдэлсэн нийгэм

Иргэний нийгэм-хувийн хэвшил-төрийн түншлэлийг бэхжүүлэх замаар үндэсний хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, хэрэгжилтэд хамаарал бүхий талуудын оролцоог хангасан зохистой тогтолцоог бүрдүүлнэ.

Гол харгалзан үзэх үзүүлэлт: **Хүний эрхийн үндэсний индекс**

Алсын хараа 2050 урт хугацааны хөгжлийн бодлогын энэхүү зорилтын хүрээнд хийж буй ажлуудыг дараах 4 чиглэлд багцлах боломжтой.

1. Хүний эрхийг хамгаалахад бүх талуудын оролцоо, хамтын ажиллагааг хангах
2. Бүх нийтэд хүний эрхийн боловсрол олгох үндэсний тогтолцоог бэхжүүлэх
3. Төрийн бүх байгууллагууд үйл ажиллагаандаа хүний эрхэд суурилсан хандлага төлөвшүүлэх
4. Хүний эрхийн үндэсний комиссын бие даасан байдлыг бэхжүүлэх

Нэг. Хүний эрхийг хамгаалахад бүх талуудын оролцоо, хамтын ажиллагааг хангах

Хүний эрхийн үндэсний комисс дэргэдээ Иргэний нийгмийн зөвлөл байгуулж, ажиллах дүрэм, бүрдэлдэхүүн, зөвлөлийн гишүүдэд олгох урамшууллын журам болон зөвлөлийн гишүүдийг шинэчлэн батлах зэргээр ХЭҮК, ИНЗ-ийн хамтран ажиллах эрх зүйн орчныг бүрдүүлсэн.

ХЭҮК нь 2023 онд хэвлэл, мэдээлэл, олон нийттэй харилцах стратегийг боловсруулсан. Комисс нь Монгол улс дахь хүний эрхийг хангах, хамгаалах бодлого, эрх зүйн орчин өнөөгийн нөхцөл байдал болон өөрийн үйл ажиллагааны талаарх мэдээллийг сэтгүүлчдэд тогтмол хүргэж ажилладаг. Тухайлбал Хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх илтгэлийг танилцуулах, сэтгүүлчдийн клубийн уулзалт, сургалт зохион байгуулах, “Ажлын байр-Бэлгийн дарамтгүй орчин” нэг сарын аяны нөлөөллийн ажлыг зохион байгуулж, сэтгүүлчдэд Хөдөлмөрийн тухай

болон бусад хууль тогтоомжийн хэрэгжилт, олон улсын гэрээ, конвенцын талаарх нэгдсэн мэдээлэл өгөх, улмаар хэвлэл мэдээллийн байгууллагуудтай хамтарч хүний эрхийг хамгаалах сурталчилгаа, нөлөөллийн ажлыг зохион байгуулж ажиллаж байна. Түүнчлэн “Хүний эрхийн түгээмэл Тунхаглал-75, Хүний эрх хамгаалагчдын тухай Тунхаглал-25” сэдвээр сэтгүүлчдэд сургалт зохион байгуулж, тэдгээрээр дамжуулан тунхаглалын агуулгыг олон нийтэд таниулахад дэмжлэг үзүүлж, хамтран ажиллаж байна.

Комиссын цахим хуудас, фэйсбүүк пэйж зэргээр дамжуулан жил тутам дунджаар жилийн эцсийн байдлаар 300-400 мэдээ, мэдээлэл болон 130-180 видео мэдээлэл бэлтгэж, оруулан олон нийтийн сүлжээгээр сурталчлах ажлыг зохион байгуулдаг.

Хоёр. Бүх нийтэд хүний эрхийн боловсрол олгох үндэсний тогтолцоог бэхжүүлэх

Энэ хүрээнд хийгдэж буй ажлуудыг дараах 3 хэсэгт багцалж болно. *Нэгдүгээрт*, хүний эрхийг хамгаалах чиглэлд үндэсний хэмжээний болон салбар, тодорхой бүс нутгийн хэмжээнд уулзалт, хэлэлцүүлэг, форумуудыг зохион байгуулах, *хоёрдугаарт*, их дээд сургуулиуд болон төрийн албаны сургалтын байгууллагын сургалтын хөтөлбөрт хүний эрхийн чиглэлийн хичээл болон агуулга нэмэх замаар сургалтаар дамжуулан хүний эрхийн боловсрол олгох, *гуравдугаарт*, тодорхой салбар, байгууллага, холбоодтой хамтарч зорилтот сургалт, хэлэлцүүлэг зохион байгуулах зэргээр хүний эрхийн боловсрол олгох цогц үйл ажиллагаануудыг хэрэгжүүлсэн.

ХЭҮК-ын 2024 оны үйл ажиллагааны тайланд хүний эрхийн боловсролыг дэмжих, түгээх чиг үүргийн хүрээнд 23896 оролцогчдод 458 удаагийн сургалт зохион байгуулсан байна. Багцлан авч үзвэл:

- Хүний эрхийн тодорхой сэдвээр мэргэшсэн сургагч багш нарыг бэлтгэх, хүний эрхийн боловсролыг олгох аливаа үйл ажиллагааг дэмжиж, хамтран ажиллах
- Сэтгүүлчдэд зориулсан сургалт зохион байгуулж, тэднээр дамжуулан олон нийтэд хүний эрхийн боловсрол олгох нөлөөллийн үйл ажиллагаа хэрэгжүүлэх
- Төрийн албаны зөвлөлтэй хамтран нийт төрийн албан хаагчдад зориулсан цахим сургалтыг зохион байгуулах
- Хүний эрх сэтгүүл, хүний эрхийн асуудлаар гарын авлага хэвлүүлэх, видео шторк бэлтгэж олон нийтэд хүргэх

Өнөөгийн байдлаар хүний эрхийн боловсрол олгох чиглэлд ХЭҮК дангаараа шахуу ажиллаж байна. Бүх нийтэд хүний эрхийн боловсрол олгоход бусад талуудын үүрэг, оролцоог илүү тодорхой болгож, уялдуулах замаар үндэсний тогтолцоог бэхжүүлэхэд анхаарах шаардлагатай байна.

Гурав. Төрийн бүх байгууллагууд үйл ажиллагаандаа хүний эрхэд суурилсан хандлага төлөвшүүлэх

ХЭҮК-ын зүгээс ДХИС-тай хамтран ажиллаж, сургалтын хөтөлбөрт “хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагаанд хүний эрхэд суурилсан хандлага төлөвшүүлэх” чиглэлийн агуулга байгаа эсэхэд шинжилгээ хийж, зөвлөмж өгсөн. Түүнчлэн хууль хүчний байгууллагуудтай хамтарч албан хаагчдад нь зориулсан сургалт, уулзалт, хэлэлцүүлэг тогтмол зохион байгуулж ажилласан.

Түүнчлэн бусад төрийн байгууллагуудад цаг үеийн үүсэн асуудал болон төлөвлөгөөт сургалтуудыг зохион байгуулж, үйл ажиллагаандаа хүний эрхийн мэдрэмжтэй байх, хүний эрхэд суурилсан хандлага төлөвшүүлэх чиглэлээр тогтмол сургалт, уулзалтуудыг зохион байгуулж ажиллаж байна.

Дөрөв. Хүний эрхийн үндэсний комиссын бие даасан байдлыг бэхжүүлэх

Хүний эрхийн үндэсний комисс хараат бусаар үйл ажиллагаагаа явуулж, чиг үүргээ бүрэн хэрэгжүүлэх нөхцөлийг хангахын тулд дараах ажлууд хийгджээ.

- а) Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын байртай болох асуудлаар УИХ-ын 2023 оны 114 тогтоол гарч, НҮБ-ын Хүний эрхийг мэдлэг олгох сургах, чадавхжуулах Ази, Номхон далайн бүсийн төв байгуулах болон байрны асуудлыг хамтад нь шийдвэрлэхээр болсон. Энэ хүрээнд Засгийн газар, Нийслэлийн Засаг даргаар газрын асуудлыг шийдвэрлүүлж, барилгын зураг төсөв хийгдсэн. Барилга барих хөрөнгийн асуудлыг 2025 оны улсын төсөвт тусгахаар (тусгасан эсэхийг нягтлах) ажиллаж байна.
- б) ХЭҮК-ын орон тоо 2020 онтой харьцуулахад 2 дахин нэмэгдэж, 2025 оны байдлаар 98 орон тоотой ажиллаж байна.
- в) ХЭҮК-ын төсөв 2020 онтой харьцуулахад 8 дахин нэмэгдэж, 2025 оны байдлаар 12.18 тэрбум төгрөг болсон байна.
- г) ХЭҮК нь Үндсэн хууль, хууль, олон улсын гэрээнд заасан хүний эрх, эрх чөлөөний хэрэгжилтэд хяналт тавьж, хүний эрхийг хамгаалах, дэмжих чиг үүргээ хэрэгжүүлэхэд хөндлөнгийн нөлөө байгаа эсэхийг тодорхойлсон судалгаа, дүгнэлт байхгүй.

ХЭҮК чиг үүргээ хараат бусаар хэрэгжүүлэх боломж бүрдсэн эсэх, хөндлөнгийн нөлөөлөл, дарамт шахалтад өртөх эрсдэл ямар байгаа зэрэгт үнэлгээ хийх шаардлагатай. Улмаар үнэлгээний дүгнэлтэд тулгуурлан шаардлагатай өөрчлөлт хийх, арга хэмжээ авах нь чухал байна.

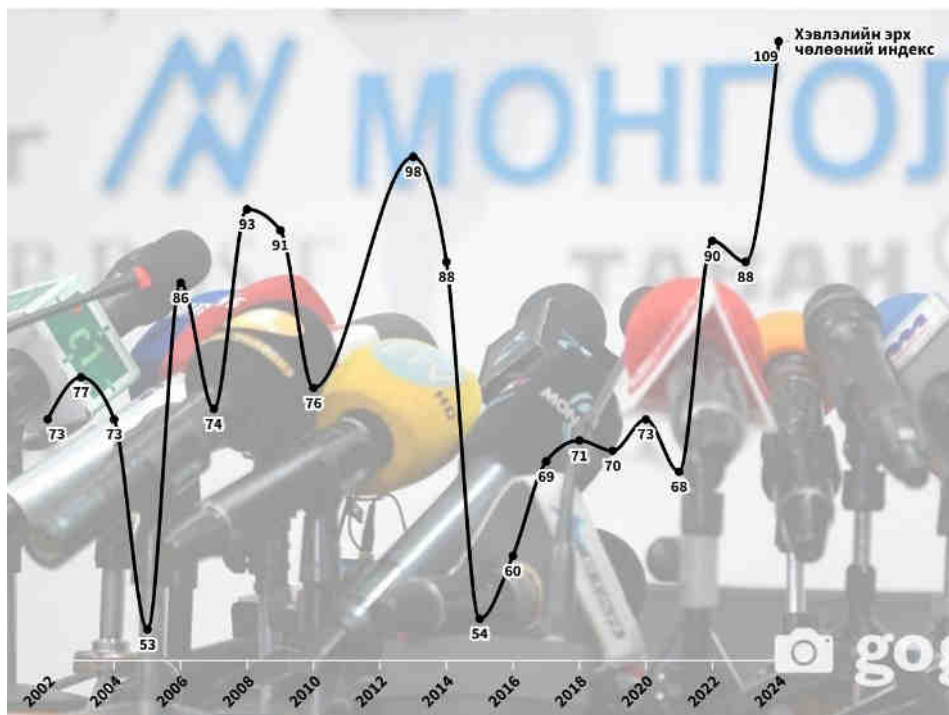
Монгол улсад хүний эрхийн төлөв байдал ямар түвшинд байгааг хэмжих шалгуур үзүүлэлт болох “Хүний эрхийн үндэсний индекс”-ийг ХЭҮК боловсруулан Үндэсний статистикийн хороонд хүргүүлсэн. Цаашид дээрх индексийг жил бүр тооцож үндэсний хэмжээнд хүний эрхийн төлөв байдлыг хэмжих шаардлагатай.

Хүний эрхийн нөхцөл байдлыг илэрхийлэхэд нэг үзүүлэлт дангаараа хангалтгүй. Тиймээс олон улсын индексүүдийг хослуулж, хувь хүний эрх, хууль дээдлэх байдал, бодит хэрэгжилт зэргийг хамарсан цогц үнэлгээ хийж байх шаардлагатай.

Олон улсад хэрэглэгддэг хэд хэдэн үзүүлэлтээр Монгол улс ямар түвшинд байгааг жишээгээр харуулбал:

❖ Хэвлэлийн эрх чөлөөний индекс:

Зураг ... Хэвлэлийн эрх чөлөөний индекс /Монгол Улс/

Хэвлэлийн эрх чөлөөний индексээр 180 орноос Монгол Улс 2019 онд 70 дугаар байр эзэлж байсан бол 2020 онд 73, 2021 онд 68, 2022 онд 90, 2023 онд 88, 2024 онд 109 дүгээр байр эзэлж байна.

❖ *Жендэрийн тэгш бус байдлын индекс*

Зураг ... Жендэрийн тэгш бус байдлын индекс /Монгол улс/

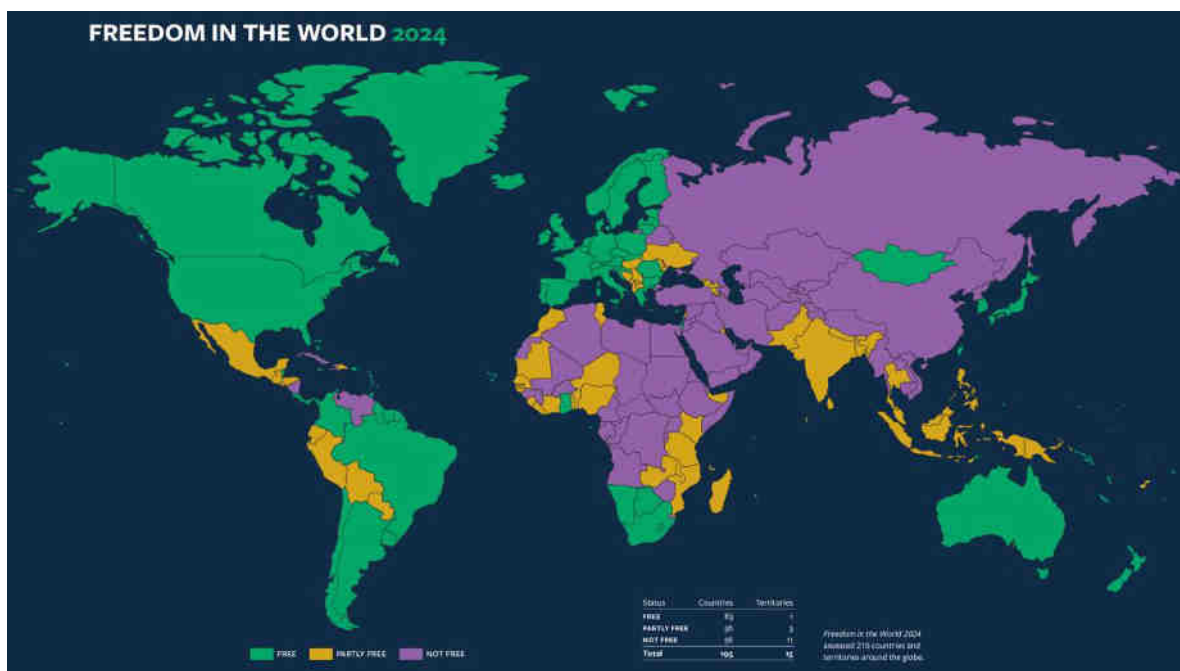
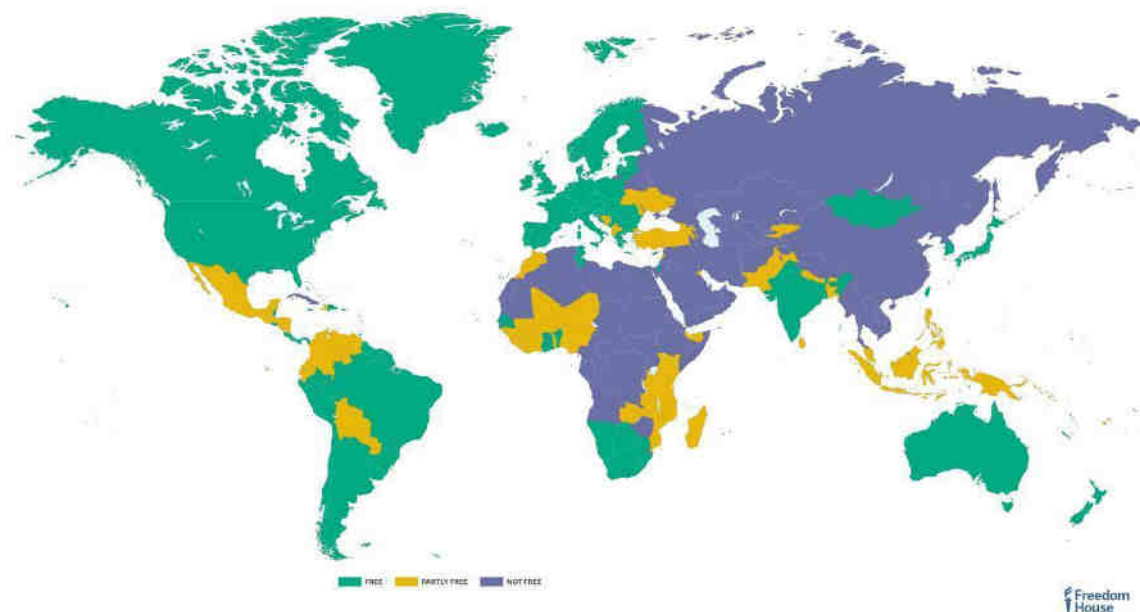

Жендэрийн тэгш бус байдлын индекс нь хүйсийн тэгш бус байдлаас шалтгаалах хүний хөгжлийн гурван хэмжүүр болох нөхөн үржихүйн эрүүл мэнд, боловсролын байдал болон шийдвэр гаргах эрх мэдэл, хөдөлмөрийн зах зээл дэх оролцоогоор хэмжигдэх нийлмэл индекс юм.

❖ *Дэлхийн эрх чөлөөний индекс*

Хүний эрхийн “Freedom House” байгууллагаас жил бүр “World Freedom Index” буюу “Дэлхийн эрх чөлөө” индексийг гаргадаг бөгөөд Монгол Улсын хувьд тогтмол ардчилсан улсын статусаа хадгалсан хэвээр байна.

FREEDOM IN THE WORLD 2015

Монгол улс 2025 оны байдлаар 84 оноо авсан (0 = хамгийн бага эрх чөлөөгүй, 100 = хамгийн их эрх чөлөөтэй) буюу эрх чөлөөтэй ангилалд багтаж (Freedom House, 2025) улс төрийн эрхийн 40 оноо авахаас 36, иргэний эрхийн 60 оноо авахаас 48 оноо авсан байна.

1. Хүний эрх, иргэний оролцоог дэмжсэн хуулиудыг илүү боловсронгуй болгох, нэмэлт өөрчлөлт оруулах, хэрэгжилтийг хангахад анхаарах шаардлагатай.

2. Иргэний нийгмийн орон зайг хамгаалж, тэлэх (Төрийн бус байгууллагуудын үйл ажиллагаанд саад учруулахгүй, харин дэмжих; эсэргүүцэл, жагсаал, цуглаан хийх эрхийг хүндэтгэх, хууль сахиулах байгууллагын зүй зохистой хандлагыг төлөвшүүлэх)
3. Мэдээллийн хүртээмж, нээлттэй байдлыг нэмэгдүүлэх (Төрийн байгууллагууд шийдвэр, төсөв, тендер, зөвшөөрөл зэрэг мэдээллийг олон нийтэд хялбар, нээлттэй байдлаар хүргэх)
4. Иргэдийн оролцооны соёлыг төлөвшүүлэх (Иргэний боловсролын хөтөлбөрүүдийг бүх түвшинд (сургуулиас насанд хүрэгчид хүртэл) хэрэгжүүлэх, иргэдийн санал асуулга, нийтийн хэлэлцүүлэг, оролцооны төсөвлөлтийн туршлагыг хөгжүүлэх)
5. Шударга, хариуцлагатай засаглалыг бэхжүүлэх (Шүгэл үлээгчийг хамгаалах, авлигын эсрэг мөрдөн шалгах байгууллагын хараат бус байдлыг хангах, иргэдийн хяналт, оролцоо, мэдээллийн суурьтайгаар улс төр, төрийн шийдвэр гаргагчдад бодитой хариуцлага тооцох механизмыг бүрдүүлэх)
6. Хүний эрхийн үндэсний комиссын бие даасан байдлыг нэмэгдүүлэх

3.5.6 Авлигагүй засаглал

Үндэсний шударга ёсны тогтолцоог бэхжүүлэх замаар авлига, албан тушаалын гэмт хэргийг бууруулна.

“Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын 5.6 дугаар зорилтын нэгдүгээр үе шатны хүрэх үр дүнг “Авлига, ашиг сонирхлын зөрчлөөс сэргийлэх хууль, эрх зүйн болон бодлогын орчин, шударга ёсыг эрхэмлэсэн бүх нийтийн хандлагыг төлөвшүүлнэ” хэмээн заасан байдаг. Энэ зорилтын агуулгын хүрээнд нийгмийн бүх түвшинд шударга ёсыг бэхжүүлэх бодлогын болон хууль, эрх зүйн орчныг бүрдүүлж авлигаас урьдчилан сэргийлэх, авлигатай тэмцэх үйл ажиллагаа, зохион байгуулалтыг сайжруулснаар авлига албан тушаалын гэмт хэрэг буурах юм.

Транспэрэнси Интернэшнл байгууллагаас 2024 онд гаргасан Авлигын төсөөллийн индексээр судалгаанд хамрагдсан нийт 180 орноос Монгол Улс 114 дугаарт жагсжээ. Монгол Улс 2016 онд эзэлж байсан 87 дугаар байраасаа үлэмж ухарсан байна. Энэ нь авлигын хэргийг шүүхээр шийдвэрлэх явц удаан, шийтгэл хүлээлгэлгүйгээр хэргийг хэрэгсэхгүй болгодог, улсад учруулсан хохирлыг төлүүлдэггүй зэрэгтэй холбоотой гэж үзжээ. Азийн сангийн 2018 онд хийсэн “Авлигын талаарх төсөөлөл ба мэдлэгийн судалгаа”-аар авлига Монгол Улсад нүүрлээд буй хамгийн ноцтой асуудал (ажилгүйдлийн дараа орох) болсон гэсэн үзэл бодол нийтлэг байсан бөгөөд судалгаанд оролцогчдын 75.8 хувь нь авлига Монгол Улсад хэвийн үзэгдэл болсон гэж хариулсан байна.

Өнөөгийн нөхцөл байдлын үнэлгээ

Транспэрэнси Интернэшнл (ТИ) байгууллагаас гаргадаг Авлигын төсөөллийн индекс²⁴ (АТИ)-ийн 2024 оны дүнгээр **33** оноо авч, 180 улс орноос 114 дүгээр байр

²⁴ <https://www.transparency.org/en/cpi/2024>

(7 байраар ахисан)-т эрэмбэлэгдсэн. Уг индексээр Монгол Улс 2012-2024 онд дунджаар **35.92** оноо авсан байна.

Зураг 1. Монгол Улсын Авлигын төсөөллийн индекс, оноор

АТИ нь нэгдмэл аргачлал бүхий бие даасан судалгаа биш, харин олон улсын 13 байгууллагын судалгаа, үнэлгээг эх сурвалж болгон, авлига болон түүнд холбогдох хэсгийн үзүүлэлтийг сонгон авч индексийг 0-100 оноогоор тооцон гаргадаг. Тухайлбал, сүүлийн 4 жилд Монгол Улсын индексийг тооцохдоо дараах эх сурвалжид тулгуурласан байна:

Зураг 2. Монгол Улсын Авлигын төсөөллийн индексийг тооцоход ашигласан эх сурвалж, 2021-2024

Д/д	Байгууллага-судалгаа	2021	2022	2023	2024	Өөрчлөлт
1	Дэлхийн банк - Улс орны бодлого, институцийн үнэлгээ	-	-	-	29	6↓
2	Дэлхийн эдийн засгийн форум - Үзэл бодлын судалгаа	34	30	-	-	-
3	"Глобал инсайт" байгууллага - Улс орнуудын эрсдэлийн түвшин	35	35	35	32	3↓
4	"Бертелсман" сан - Шилжилтийн индекс	37	37	37	39	2↑
5	"Ай Эм Ди"-Дэлхийн өрсөлдөх чадварын эмхэтгэл Үзэл бодлын судалгаа	29	30	33	31	2↓
6	Дэлхийн эрх зүйн төсөл – Эрх зүйг дээдлэх ёсны индекс	35	35	33	35	2↑
7	"Пи Ар Эс" групп - Эрсдэлийн үнэлгээ	37	32	33	40	7↑
8	Ардчиллын олон талт байдлын төсөл /V-Dem v.13/	34	28	25	21	4↓
9	Эдийн засгийн мэдээллийн нэгж - Улс орнуудын эрсдэлийн үнэлгээ	33	37	37	35	2↓
ОНОО		35	33	33	33	

БАЙР	110	116	121	114	7↑

Дани Улс 90 оноотойгоор 7 дахь жилдээ индексийг тэргүүлж, Финлянд 88, Шинэ Зеланд Улс 84 оноотой дараагийн байрт бичигдсэн байна. Харин Өмнөд Судан (8), Сомали (9), Венесуэл (10), Сири (12), Ливи (13), Эритрей (13), Йемен (13) болон Экваторын Гвиней (13) зэрэг улс хамгийн бага оноотой байна.

Дэлхийн улс орнуудын АТИ-ийн дундаж оноо өөрчлөгдөөгүй буюу 43 хэвээр байгаа бол Ази-Номхон далайн бүс нутгийн улс орнуудын дундаж оноо сүүлийн таван жил тогтмол **45** байсан бол 2024 онд **44** болж, өмнөх оны үзүүлэлтээс **1** оноогоор буурчээ.

Авлига өндөртэй улс орнуудад цаг уурын өөрчлөлтөд авах хариу арга хэмжээ, байгалийн гамшгийн үеийн бэлэн байдал сул, хүрээлэн буй орчны эрүүл аюулгүй байдал алдагдаж буйг Транспэрэнси Интернэшнл байгууллага онцлон тэмдэглэсэн байна.

Шударга байдлын үнэлгээ

Авлигын эсрэг хуулийн 18 дугаар зүйл (Авлигатай тэмцэх газрын чиг үүрэг, бүрэн эрх)-ийн 18.1.3-т “авлигын цар хүрээ, хэлбэр, шалтгааныг 2 жилд нэгээс доошгүй удаа судлан авлигын индексийг гаргаж олон нийтэд мэдээлэх”, мөн хуулийн 18 дугаар зүйлийн 18.1.7-д “төрийн үйлчилгээ авсан иргэд, байгууллагын судалгаанд тулгуурлан төрийн байгууллагын шударга байдлын түвшинд 2 жил тутамд үнэлгээ гаргаж, олон нийтэд мэдээлэх” гэж заасан бөгөөд дээрх чиг үүргийг хэрэгжүүлэх хүрээнд Шударга байдлын үнэлгээний судалгааг зохион байгуулж байна.

Авлигатай тэмцэх газраас 2009, 2011, 2013 онд Авлигын индексийг, 2010, 2012, 2014, 2015 онд Төрийн байгууллагын шударга байдлын түвшнийг тооцож, олон нийтэд мэдээлсэн бөгөөд 2015 онд Шударга байдлын үнэлгээний аргачлал ба судалгааг зохион байгуулах удирдамжийг Авлигатай тэмцэх газрын даргын 2015 оны А/129 дүгээр тушаалаар баталж, дээрх 2 судалгааг нэгтгэн зохион байгуулах болсон.

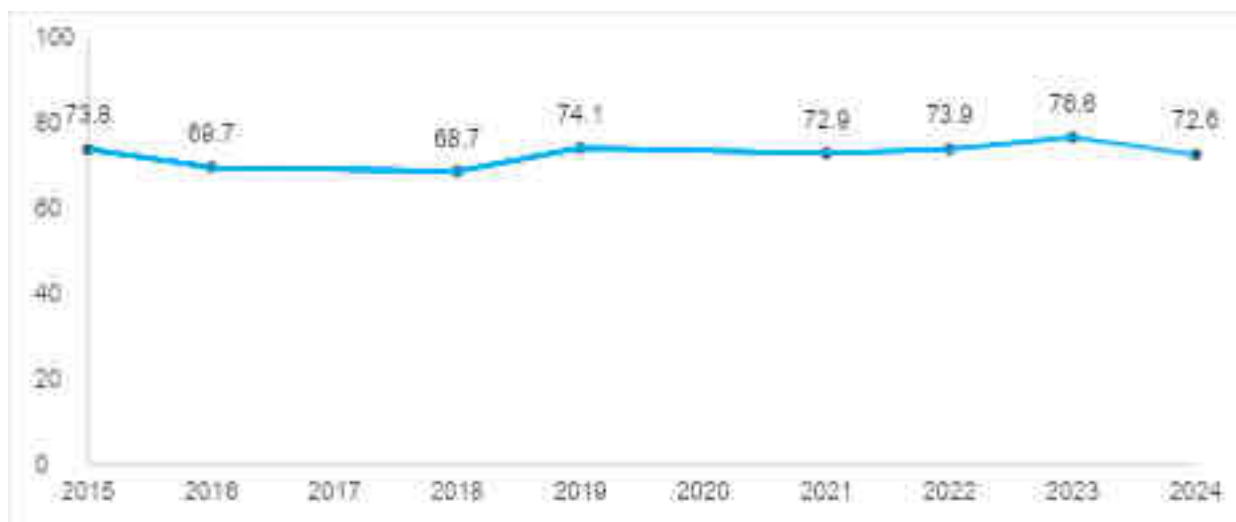
Засгийн газрын 2020 оны 12 дугаар сарын 09-ний өдрийн 206 дугаар тогтоолоор баталсан “Бодлогын баримт бичгийн хэрэгжилт болон захиргааны байгууллагын үйл ажиллагаанд хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хийх нийтлэг журам”-ын 9.7-д “Авлигатай тэмцэх газраас гаргасан шударга байдлын түвшингийн үнэлгээ нь захиргааны байгууллагын үнэлгээний нэг үзүүлэлт болно” гэж заасан байдаг.

Шударга байдлын үнэлгээ нь тухайн байгууллагаас үйлчилгээ авсан иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын үнэлгээ, тухайн байгууллагад ажиллаж буй албан хаагчдын үнэлгээ, бодлого боловсруулах, төлөвлөх үе шатанд оролцогчдын үнэлгээнд суурилдаг.

Шударга байдлын үнэлгээ нь тухайн байгууллагын гадаад шударга байдлын үнэлгээ²⁵, дотоод шударга байдлын үнэлгээ²⁶, бодлогод оролцогчдын үнэлгээний²⁷ нийт 62 дэд үзүүлэлтэд тулгуурладаг бөгөөд төрийн байгууллагын шударга байдлыг 0-100 оноогоор үнэлдэг. Оноо 100-д ойртох тусам шударга байдал нэмэгдэж байна гэж үздэг.

2024 оны судалгааны үр дүнгээр Шударга байдлын үнэлгээний дундаж оноо **72.6** гарсан.

Зураг 3. Шударга байдлын үнэлгээний оноо, оноор

Шударга байдлын үнэлгээний 2024 оны судалгаанд 16 яам, 34 агентлаг, 21 аймгийн ЗДТГ, нийслэл, дүүргийн 10 ЗДТГ, нийт 81 байгууллага хамрагдсан. Үнэлгээний дундаж **72.6** гарсан нь өмнөх оны үзүүлэлтээс **4.0** оноогоор, 2015 онтой харьцуулбал **1.2** оноогоор буурсан байна. 2024 онд Шударга байдлын үнэлгээ ийнхүү буурахад Бодлогод оролцогчдын үнэлгээ **6.6** оноогоор буурсан нь үлэмж нөлөөлсөн байна.

“Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын 5.6 дугаар зорилтын 1 дүгээр үе шат (2021-2030)-нд Авлига, ашиг сонирхлын зөрчлөөс сэргийлэх эрх зүйн болон бодлогын орчин, шударга ёсыг эрхэмлэсэн бүх нийтийн хандлага төлөвшүүлэхийг зорьсон. Энэ нэгдүгээр үе шатны зорилтын хүрээнд манай улсад дараах үр дүнтэй ажлууд хийгдсээр байна. Тухайлбал,

Авлигатай тэмцэх үндэсний хөтөлбөр (2021–2030) шинэчлэгдэн батлагдаж, улс төр, бизнес, төрийн байгууллагын авлигыг бууруулах зорилт тавигдсан.

АТГ-ын стратеги төлөвлөгөө (2020–2023, 2024 оноос шинэчлэгдсэн төлөвлөгөө) хэрэгжиж, байгууллагын гүйцэтгэлийг үнэлэх систем боловсронгуй болсон.

²⁵ ГШБҮ - тухайн байгууллагын шударга байдалд үйлчилгээ авсан иргэд, аж ахуйн нэгж, байгууллагын төлөөллийн өгч буй үнэлгээ

²⁶ ДШБҮ - тухайн байгууллагад ажиллаж буй албан хаагчдын зүгээс байгууллагынхаа талаар өгч буй үнэлгээ

²⁷ БОҮ - тухайн байгууллагын шударга байдлын талаарх бодлого боловсруулах, төлөвлөх үе шатанд оролцогчдын өгсөн үнэлгээ

Нийтийн албанд ашиг сонирхлын зөрчил, хөрөнгө орлогын мэдүүлгийн хяналтыг цахим системд бүрэн шилжүүлж, ил тод байдлыг сайжруулсан.

2020–2024 онд жилд дунджаар **2,000 гаруй өргөдөл**, гомдол хүлээн авч, **500–700 орчим хэрэг** шалгаж шийдвэрлэсэн.

Засгийн газраас хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ

Монгол Улсын Засгийн газар авлига, албан тушаалын гэмт хэрэгтэй тэмцэж, энэ чиглэлийн зөрчлийг бүрэн арилгахын тулд авлигатай тэмцэх сайн засаглал, эрх зүйн шинэчлэлийн багц хуулиудыг батлуулан тогтолцооны шинэчлэлийг эхлүүлж чадсан. Энэ хүрээнд 2023 онд “Авлигатай тэмцэх” хүрээнд дараах ажлуудыг хэрэгжүүлсэн байна. Үүнд:

1. Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хуулийг баталсан.
2. Шүгэл үлээгчийн эрх байдлын тухай хуулийн ажлын хэсгийг байгуулсан.
3. Нийтийн албанд нийтийн болон хувийн ашиг сонирхлыг зохицуулах, ашиг сонирхлын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хуулийг баталсан.
4. Авлигатай тэмцэх үндэсний хөтөлбөрийг баталсан.

Авлига, албан тушаалын гэмт хэргийн ялын бодлогод өөрчлөлт орж, энэ хүрээнд:

- Гэмт хэрэг үйлдэж олсон хөрөнгө, орлогыг гэмт хэргийг хөөн хэлэлцэх хугацаа дууссанаас үл хамааран шүүхийн шийдвэрээр хурааж улсын орлого болгосон.
- Авлига, албан тушаалын гэмт хэргийг хялбаршуулсан журмаар хянан шийдвэрлэдэг эрх зүйн зохицуулалтыг хүчингүй болгосон.
- Авлига, албан тушаалын гэмт хэрэг, тэр дундаа хахууль авах гэмт хэргийн ялын дээд хэмжээ 5-12 жил байсныг 12-20 жилийн хорих ял болгон нэмэгдүүлсэн байна.

5Ш ажиллагаа

Мэргэшсэн, ёс зүйтэй төрийн алба төлөвшүүлэхийн тулд Засгийн газраас хэрэгжүүлж буй “Авлигатай тэмцэх 5Ш ажиллагаа”-ны арга хэмжээнүүд болох “Шүгэл, Шүүр, Шилэн ажиллагаа”-ны хүрээнд авлигын эсрэг үйл хэрэгт иргэн бүрийн оролцоог ханган хүнд суртал, чирэгдлийг бууруулахаар ажиллаж байна. 5Ш ажиллагааны үр дүнг харвал дараах байдалтай байна.

Шүүр ажиллагааны үр дүнд 3159 албан тушаалтанд хамаарах нийт 6278 зөрчлийг илрүүлсэн бөгөөд 1334 албан тушаалтанд мэдэгдэл хүргүүлж, 471 албан тушаалтныг үүрэгт ажлаас нь чөлөөлсөн байна. Мөн 1015 өргөдөл, гомдол ирсний 64 хувийг шийдвэрлэсэн байна.

Шил ажиллагааны shilen.gov.mn системийг 2023 оны 3 дугаар сарын 27-ны өдөр ашиглалтад оруулснаас хойш 2023 оны 12 сарын 6-ны өдрийн хооронд нийт 39 төрлийн 970,355 мэдээллийг байршуулж, нийт 7,287,700 удаагийн хандалтыг аваад байна. “Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай” хуулийн хэрэгжилт 56 хувь байснаас 71 хувьд хүрсэн. 8 байгууллагаас олгодог 14,344 зөвшөөрөл болон ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрлийг 885 хайгуулын, 1,713 ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн мэдээллийг жагсаалтаар тус тус “Shilen.gov.mn”-д байршуулсан байна.

Шүгэл ажиллагааны хүрээнд иргэдээс 1015 гомдол санал хүлээн авч, 64 хувийг нь шийдвэрлэжээ. Төрийн үйлчилгээ авахад үүсэж буй хүнд суртал, авлига өгөх эрсдэл үүсгэж буй асуудлын талаар иргэд, хувийн хэвшлээс мэдээлэл авч, хамтран ажиллаж байна. Засгийн газраас Шүгэл үлээгчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн төслийг УИХ-д өргөн мэдүүлсэн бөгөөд 2024 оны намар батлахаар төлөвлөөд байна.

Шувуу ажиллагааны хүрээнд авлига, албан тушаалын гэмт хэрэгт сэжиглэгдэж, мөрдөн шалгах ажиллагааны явцад оргон зайлсан хүмүүсийг гадаад улсаас авчрах ажиллагааг гадаадын 23 улстай эрх зүйн харилцан туслалцааны гэрээний хүрээнд эрэн сурвалжилж, эх оронд нь дуудан ирүүлэх ажиллагааг зохион байгуулсан. Энэ хүрээнд нийт 92 хүнийг авчрахаар зарласан бөгөөд өнгөрсөн хугацаанд 25 хүнийг буцаан авчирчээ.

Шилжүүлэх ажиллагааны хүрээнд албан тушаалын давуу байдлаа ашиглаж татвар төлөгч, хөрөнгө оруулагчдын мөнгийг завшин, гадаадын оффшор бүсэд

олсон хөрөнгөө нуудаг байдлыг таслан зогсоох, улсад учруулсан хохирлыг тус ажиллагааны хүрээнд шийдэхээр зорьсон. Авлигатай Тэмцэх Газар 2020 онд 35.6 тэрбум төгрөг, 2021 онд 96.2 тэрбум төгрөг нөхөн төлүүлж байсан бол 2022 онд 2 их наяд 374 тэрбум 934 сая төгрөгийг нөхөн төлүүлсэн. Нөхөн төлөгдсөн мөнгө нь дараах байдлаар шилжсэн (Авлигатай тэмцэх газар, 2024).

1. Төрийн сангийн дансанд 2.9 тэрбум
2. Төрийн байгууллагын дансанд 142.6 сая
3. Иргэн, аж ахуйн нэгжүүдэд 72.2 сая
4. “Дархан төмөрлөгийн үйлдвэр” ТӨХК-д 721.3 тэрбум
5. Хөтөлийн “Цемент шохой” ТӨХК-д 235.4 тэрбум
6. “Эрдэнэт үйлдвэр” ТӨХК-д 647.2 тэрбум
7. Хөгжлийн банканд 766.4 тэрбум төгрөгийг тус тус оруулжээ.

Тулгамдаж буй асуудлууд

Авлига, ашиг сонирхлын зөрчилтэй хэргийг хянан шалгах, шийдвэрлэхэд холбогдох хууль хяналтын байгууллагуудын чадавх сул, энэ чиглэлээр мэргэшиж бэлтгэгдсэн албан хаагчид цөөн байна.

Том жижиг авлигын аливаа хэлбэрийг байх ёстой хэвийн үзэгдэл мэтээр ойлгож хандах нийгмийн сэтгэл зүй тодорхой хэмжээнд амь бөхтэй хэвээр үргэлжилж байна.

Авлига, ашиг сонирхлын зөрчлөөс үүдэлтэй хэрэг зөрчлийг хянан шалгаж мөрдөх, эрүүгийн хариуцлага тооцох, шийдвэрлэх хуулийн зохицуулалт хангалтгүй байдгаас хэрэг зөрчил шийдвэрлэгдэхгүй удаашрах, шийтгэл хүлээхгүйгээр хэрэг хэрэгсэхгүй болох тохиолдол гарах болсон.

Авлигатай холбоотой эрүүгийн хэргийн талаар эрх зүйн харилцан туслалцаа үзүүлэх тухай бусад улс орнуудтай гэрээ байгуулж хамтран ажиллах нөхцөл бүрдээгүй нь авлига, мөнгө угаах зэрэг гэмт хэргийн талаар мэдээлэл солилцох, мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулахад хүндрэл бэрхшээл учруулж байна.

Авлигын гол шалтгаан нь нийгэм, эдийн засгийн хөгжил сул, ядуурал ихтэй, авлигыг үл тэвчих нийгмийн сэтгэл зүй сайн төлөвшөөгүй, төрийн байгууллагуудын үйл ажиллагааны ил тод, “тунгалаг” байдал хангалтгүй, хүнд суртал, чирэгдэл их, улс төрчид асуудлыг явцуу ашиг сонирхлын үүднээс шийддэг, төрийн институтийн чадавх сул, төрийн албаны ёс зүй, хууль зөрчигчдөд хүлээлгэх хариуцлага сул, хууль хэрэгжихгүй байгаа явдал болж байна.

ШАЛГУУР ҮЗҮҮЛЭЛТИЙН ТУХАЙД

Шалгуур үзүүлэлт [1]	Хэмжих нэгж	Суурь түвшин		Зорилтот түвшин		Тайлант хугацааны хүрсэн түвшин	Мэдээлэл цуглуулах арга зүй, эх үүсвэр	Тайлбар
		Он	Түвшин	Он	Түвшин			
Дэлхийн банкны засаглалын үзүүлэлт: Засгийн газрын үр нөлөө	Хувь	2018	44.7	2025	54.03	33.9	The Worldwide Governance Indicators, 2024 Update	2023 оны байдлаар 10.8 пунктээр суурь түвшингээс буурсан байна.
Дэлхийн банкны засаглалын үзүүлэлт: Засгийн газрын зохицуулалтын чанар	Хувь	2018	54.2	2025	64.9	45.7	The Worldwide Governance Indicators, 2024 Update	2023 оны байдлаар суурь түвшингээс 8.5 пунктээр буурсан байна.
Дэлхийн банкны засаглалын үзүүлэлт: Хуулийн засаглал	Хувь	2018	43.7	2025	51.2	43.8	The Worldwide Governance Indicators, 2024 Update	2023 оны байдлаар суурь түвшингээс 0.1 пунктээр өссөн байна
Дэлхийн банкны засаглалын үзүүлэлт: Иргэдийн дуу хоолой ба хариуцлага	Хувь	2018	56.3	2025	67.6	56.4	The Worldwide Governance Indicators, 2024 Update	2023 оны байдлаар суурь түвшингээс 0.1 пунктээр өссөн байна.
Цахим засгийн хөгжлийн үзүүлэлт	нэгж	2018	0.5824	2025	0.6358	0.8457	UN E-Government Knowledgebase	2023 оны байдлаар суурь түвшингээс 0.2633 пунктээр өссөн байна.
Дэлхийн банкны засаглалын үзүүлэлт: Авлигын хяналт	Хувь	2018	39.5	2025	47.2	35.3	The Worldwide Governance Indicators, 2024 Update	2023 оны байдлаар суурь түвшингээс 4.2 пунктээр буурсан байна.

Алсын хараа – 2050 Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын Засаглал зорилгын шалгуур үзүүлэлтийн үнэлгээний тухайд дараах байдалтай байна. Дэлхийн банкны үзүүлэлт нь 1-1.6 жилийн хоцрогдолтой гардаг учир энэ үнэлгээ нь 2023 оны түвшингээр гарсан үзүүлэлт болно. WGI үзүүлэлтүүд нь -2.5-аас +2.5 хүртэлх оноогоор хэмжигддэг бөгөөд өндөр оноо нь илүү сайн засаглалыг илэрхийлдэг. Түүнчлэн хувь хэлбэрээр (0-100 хувь) илэрхийлэгддэг.

Засаглал зорилгын шалгуур үзүүлэлтийн тухайд Цахим хөгжлийн үзүүлэлт өсөлттэй, Иргэдийн дуу хоолой ба эгэх хариуцлага, хуулийн засаглал үзүүлэлт тогтвортой, засгийн газрын үр нөлөө, зохицуулалтын чанар, авлигын хяналт үзүүлэлтүүд уналттай байна.

Одоогийн шалгуур үзүүлэлт нь засаглалын төлөв байдлыг хэмжих ерөнхий шалгуур үзүүлэлт болж байна. Цаашид засаглалын зорилт тус бүрээр тодорхой шалгуур үзүүлэлтийг Монгол Улсын нөхцөл байдалд тохируулах боловсруулах шаардлага үүсэж байна.

Зургаан шалгуур үзүүлэлтээс **НЭГ нь өсөж, ХОЁР нь тогтвортой, ГУРВАН шалгуур үзүүлэлт уналттай** гарлаа. Иймд хэрэгжилт хангалтгүй, үзүүлэлт буурч байгаа шалтгааныг тогтоож, хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн зөв механизмыг гаргаж ирэх шаардлагатай байна. Монгол Улсын засаглалын шалгуур үзүүлэлтүүд анхны суурь түвшингээс 3 үзүүлэлт уналттай гарсан хэдий ч 2 үзүүлэлт хамгийн сүүлийн үнэлгээгээр өсөлттэй гарсныг онцлох нь зөв юм.

Хэдийгээр Дэлхийн Банкны судалгааны үр дүн нь эрдэм шинжилгээний байгууллага, тинк танк (оюуны төв), хүний эрхийн байгууллагуудын зөвлөх, шинжээч, экспертүүдийн багийн өгсөн онооны нэгдсэн үнэлгээ боловч энэхүү судалгаа нь дунджаар 60 орчим шинжээч, 30 орчим зөвлөхийн тусламжтай хийгддэг учир

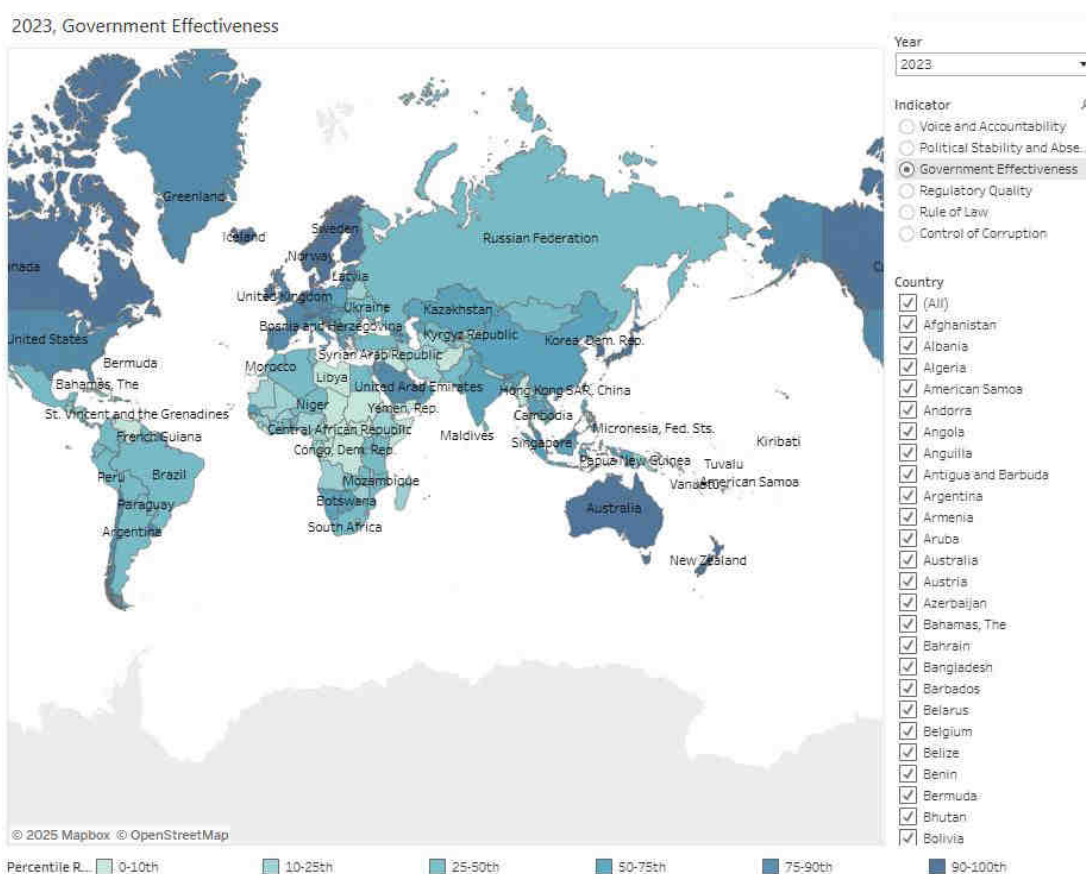
субъектив шинжтэй хэмээн шүүмжлэлд өртдөг.

Засгийн газрын үр нөлөө

Төрийн үйлчилгээ, төрийн албаны чанар, түүний улс төрийн нөлөөллөөс ангид эсэх, бодлого боловсруулалт, хэрэгжилтийн чанар, засгийн газрын бодлогод тавих хяналт, хариуцлагатай байх нөхцөл бүрэлдсэн эсэх асуудлыг хамардаг.

Монгол Улсын хувьд тус үзүүлэлтээр 2018 оноод уналттай, 2022 онд 1,6 хувиар бага зэрэг өссөн боловч 2023 оны үзүүлэлт дахин буурсан байдалтай байна.

Он	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Оноо	37.5 %	35.7 %	48.6 %	41.4 %	44.8 %	41.4 %	37.1 %	33.3 %	34.9 %	34.0 %

Зохицуулалтын чанар

Засгийн газар нь зөв бодлого боловсруулж, хэрэгжүүлэх чадвартай, хувийн салбарын хөгжлийг дэмжих, эрх зүйн таатай орчинг бүрдүүлж байгаа эсэх асуудлыг хамардаг.

Монгол Улсын үзүүлэлт 2018-2022 онд буурсан үзүүлэлттэй, 2023 онд 3,3 хувиар өссөн ч, анхны суурь түвшингээс доогуур хувьтай хэвээр байна.

Он	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Оноо	43.3 %	41.0 %	50%	48.1 %	54.3 %	53.8 %	48.1 %	43.8 %	42.5 %	45.8 %

Хуулийн засаглал (Эрх зүйт төрийн үйл ажиллагаа)

Нийгмийн дүрэм журмыг сахих итгэл үнэмшлийн хэр хэмжээ, гэрээний хэрэгжилт, өмчлөх эрх, цагдаа болон шүүхийн чанар, гэмт хэрэг, хүчирхийлэл гарах магадлал байгаа эсэх асуудлыг хамардаг.

Монгол Улсын хувьд хуулийн засаглал үзүүлэлт анхны суурь түвшингээс 0.1 хувиар өсөлттэй энэ хугацаанд огцом бууралт, өсөлт ажиглагдсангүй.

Он	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Оноо	43.3 %	41.9 %	45.7 %	41.9 %	43.8 %	45.2 %	44.3 %	44.8 %	45.8 %	43.9 %

Иргэдийн дуу хоолой ба хариуцлага

Тухайн улс орны иргэд төрийн байгууллыг сонгох үйл явцад оролцож чадаж байгаа эсэх (Хууль тогтоох засаглал), төрийн үйл ажиллагааны хүрээнд Үндсэн хуулиар олгосон жам ёсны эрхээ эдлэхдээ өөрсдийн үзэл бодлоо илэрхийлэх, эвлэлдэн нэгдэж байгаа эсэх, иргэний эрхийг хамгаалах чөлөөт хэвлэл мэдээллийн хараат бус тогтолцоо бий эсэх асуудал багтана.

Монгол Улсын “Дуу хоолой, хариуцлага” нь Ази тивийн олон улсынхаас харьцангуй өндөр үзүүлэлттэй байна. Монгол Улсын хувьд 2023 онд 56.4%-иар дэлхийн 193 орноос 85-90-р байр орчимд жагссан байна.

Он	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Оноо	56.7 %	56.2 %	56.7 %	56.2 %	56.3 %	57.5 %	58.5 %	57.5 %	56.0 %	56.4 %

2023, Voice and Accountability

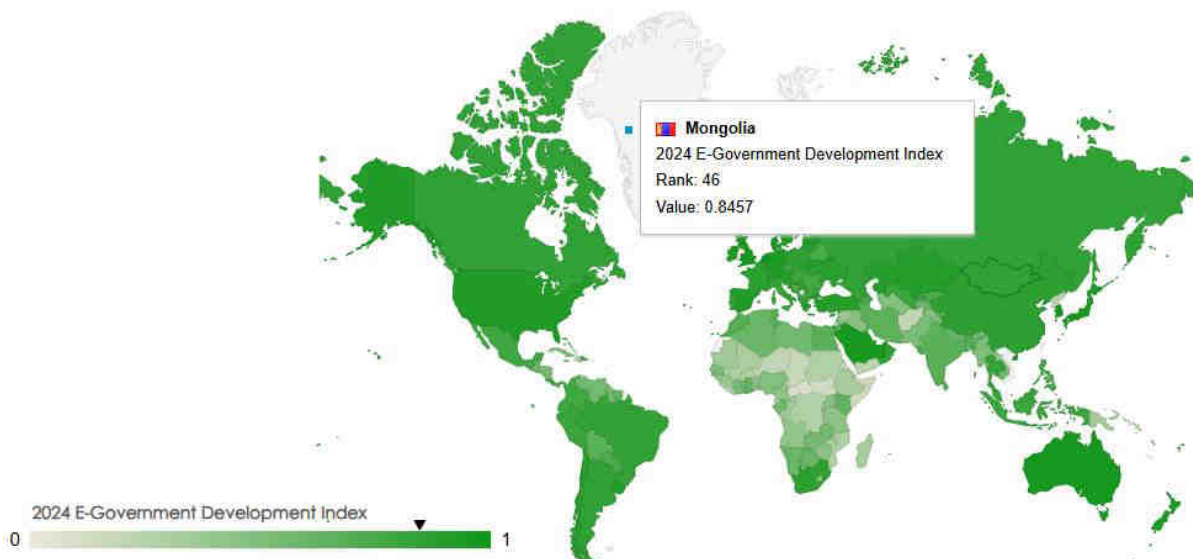

Цахим засгийн хөгжлийн үзүүлэлт

НҮБ-ийн Цахим засгийн хөгжлийн үзүүлэлт нь НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгмийн асуудлын газраас хоёр жил тутамд гаргадаг, дэлхийн улс орнуудын цахим засаглалын түвшинг хэмжих цогц үнэлгээ юм.

Монгол Улсын НҮБ-ийн Цахим засгийн хөгжлийн үзүүлэлтээр манай улс тогтмол түвшин ахиж байгаа бөгөөд дэлхийн 193 орноос 2018 онд 92, 2020 онд 92, 2022 онд 74, 2024 онд 46-р байранд оржээ.

Цахим оролцооны индексээр 193 орноос 2018 онд 65, 2020 онд 87, 2022 онд 57, 2024 онд 37-р байранд оржээ.

Авлигын хяналт

Хувийн зорилгоор төрийн эрх мэдлийг ашиглаж буй байдал, жижиг болон том хэмжээний авлигын хэлбэрүүд, элитүүд болон хувийн ашиг сонирхол төрийг “эзэлсэн” эсэх зэрэг үзүүлэлтүүд орно.

Монгол Улсын хувьд 2017-2022 онд тус үзүүлэлт тогтмол бууралттай явж байгаад 2023 онд 2.4 хувиар өссөн байна.

Он	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Оноо	38.5 %	37.1 %	36.2 %	41.0 %	39.5 %	37.1 %	34.3 %	33.3 %	33.0 %	35.4 %

3.6 Ногоон хөгжил

Байгаль орчинд ээлтэй ногоон хөгжлийг эрхэмлэн экосистемийн тэнцвэрт байдлыг хадгалж, байгаль орчны тогтвортой байдлыг ханган үр өгөөжийг нь өнөө болон ирээдүй хойч үе хүртэх нөхцөлийг бүрдүүлж, хүний амьдралын чанарыг сайжруулна.

Дэлхийн хамтын нийгэмлэгийн улс орнуудын жишгээр Монгол Улс тогтвортой хөгжих ногоон ирээдүйг цогцлоох зорилгоор хөгжлийн урт хугацааны бодлогоо тодорхойлж, экосистемийн доройтол, орчны бохирдлыг бууруулах, нөхөн сэргээх, байгаль хамгааллын болон байгалийн нөөцийн зохистой менежментийг төлөвшүүлэх, хөгжүүлэх чиглэлээр үйл ажиллагаагаа чиглүүлэн ажиллаж байна.

Алсын хараа 2050 хөгжлийн бодлого батлагдсанаас хойшх өнгөрсөн 5 жилийн хугацаанд хэдийгээр байгаль орчны салбарын дунд хугацааны зорилтод хөтөлбөр батлагдаагүй ч Монгол Улсыг 2021-2025 онд хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл, Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрүүдэд Алсын хараа 2050 бодлогын Ногоон хөгжлийн бүлгийн хүрээнд хэрэгжүүлэхээр заасан үйл ажиллагааны чиглэлүүдийг тусгаж, хэрэгжүүлж ирсэн байна.

Дэлхий нийтийг хамарсан цар тахлын дараах эдийн засаг, үйлдвэрлэлийн сэргэлт болон зохион байгуулалт, төсөв санхүүгийн хүндрэлээс шалтгаалан газар нутгийг улсын тусгай хамгаалалтад авах, агаар, орчны бохирдол, газрын доройтлыг бууруулах, экосистемийн үнэлэмж, хог хаягдлын менежментийг сайжруулах зэрэг зорилт, үйл ажиллагааны хэрэгжилт ахицгүй байгаа ч ойжуулах, эвдэрсэн газрыг нөхөн сэргээх, НҮБ-ын Уур амьсгалын ногоон сан болон олон улсын санхүүгийн бусад механизмаас санхүүжилт босгон хүлэмжийн хийн ялгарлыг бууруулах, хаягдлыг багасгах, нөөц ашиглалтын үр ашгийг сайжруулах, уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох чадавхыг бэхжүүлэх, биологийн олон янз байдлыг хамгаалах жишиг ногоон төсөл, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх, тусгай хамгаалалттай газар нутгийг дэлхийн сүлжээнд хамруулах, хамгаалалтын захиргааны материаллаг баазыг бэхжүүлэх чиглэлээр тодорхой ахиц дэвшил гараад байна.

АНУ-ын Йелийн их сургуулийн 2 жил тутамд гаргадаг Байгаль орчны гүйцэтгэлийн индекс (EPI) нь улс орнуудын Засгийн газраас явуулж байгаа байгаль орчны бодлогын хэрэгжилтийг дүгнэж, харьцуулан үнэлдэг үзүүлэлт юм. Өгөгдөл, баримтад суурилсан энэхүү дүн шинжилгээ нь улс орнуудад байгаль орчны бодлогоо боловсронгуй болгож хэрэгжүүлэх, олон нийт, талуудын оролцоог идэвхжүүлэх, байгаль орчны хөрөнгө оруулалтын өгөөжийг нэмэгдүүлэхэд тусалдаг.

2024 оны үнэлгээгээр Монгол Улс 37.2 оноогоор дэлхийн 180 орноос 143 дугаарт эрэмбэлэгдсэн бөгөөд уг оноонд хот суурин газрын агаарын бохирдол, хог хаягдлын менежмент, хүлэмжийн хийн ялгарлын жилийн дундаж өсөлтийн үзүүлэлтүүд голчлон нөлөөлжээ. Харин экосистемийн амьдрах чадварыг сайжруулахад чиглэсэн бодлогын хэрэгжилт харьцангуй өндрөөр үнэлэгдсэн байна.

2024 оны үнэлгээгээр Монгол Улс 37.2 оноогоор дэлхийн 180 орноос 143 дугаарт эрэмбэлэгдсэн.

Байгаль орчны гүйцэтгэлийн үзүүлэлт (Монгол Улс)

Байгаль орчны гүйцэтгэлийн үзүүлэлтийн оноог зорилтот түвшинд хүргэхийн тулд хот суурин газрын агаарын чанарыг сайжруулах, нөөцийн үр ашиг, хэмнэлтийг бий болгож, сэргээгдэх эрчим хүч, үйлдвэрлэлийн ногоон технологийг хөгжүүлэх, хог хаягдлын зохистой менежментийг хэрэгжүүлэх замаар хүлэмжийн хийн ялгарлыг УТХН-ийн зорилтот хэмжээнд хүртэл бууруулах шаардлагатай байна.

Байгалийн баялгийг хэт шүтсэн эдийн засаг, уур амьсгалын өөрчлөлтөд өртөмхий эмзэг бүс нутаг, техник технологийн хоцрогдол, орчны бохирдол зэрэг нь амьдрах орчныг доройтуулж, нөөц баялгийн үр ашиггүй хэрэглээг бий болгож байна. 2023 оны нэгж ДНБ-д ногдох дотоодын материал зарцуулалтыг 2018 оныхтой харьцуулахад 5 кг-аар буурсан ч өндөр хөгжилтэй орнуудаас 31 дахин их, бага болон дундаж орлоготой орнуудаас 2.1 дахин их материал, түүхий эд зарцуулж байгаа нь үрэлгэн, хүрэн эдийн засаг ноёрхсоор байгааг илтгэж байна.

Зураг. Нэгж ДНБ-д ногдох дотоодын материал зарцуулалт

Хүснэгт. Нэгж ДНБ-д ногдох дотоодын материал зарцуулалт

Он	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2025 зорилт
Нэгж ам.долларын ДНБ-д ногдох материалын дотоодын хэрэглээ, кг/ам.доллар	17.8	-	17.9	16.0	13.7	12.7	10

ҮСХ, 2024

Цаашид үйлдвэрлэлийн салбар бүр нөөцийн үр ашгийг сайжруулж, эдийн засгийн үр өгөөжийг нэмэгдүүлэх чиглэлээр техник, технологийн шинэчлэл хийх, тойрог эдийн засгийг хөгжүүлж, түүхий эд материалыг хэмнэх, хаягдлыг дахин ашиглах орчин, нөхцөлийг бүрдүүлэх шаардлагатай байна.

3.6.1 Эх байгаль анхдагч экосистем

Өөр хоорондоо идэш тэжээлийн хэлхээгээр холбогдсон бүх амьд бие, тэдгээрийн бодисын солилцоо, энергийн хувиралд зайлшгүй хэрэгтэй орчин, амьгүй бүрэлдэхүүн хэсгүүдийн нэгдмэл тогтолцоог экосистем гэнэ. Хүн төрөлхтөн бидний байгалиас хүртэж байгаа үр өгөөж, амьдралын сайн сайхан байдлын үндэс буюу цэвэр агаар, цэнгэг ус, ургамал, амьтан, хөрс, эрдэс баялаг, байгалийн унаган төрх,

үзэмж, сэтгэл ханамж, байгалийн өөрийгөө цэвэрлэх, хаягдлыг задлах, хүчилтөрөгч ялгаруулж, нүүрстөрөгчийг шингээх чадвар, уур амьсгал, орчны эрс өөрчлөлтийг зөөллөх нөмөр нөөлөг зэрэг нь экосистемийн үйлчилгээ юм.

Гэвч хүн ам, эдийн засгийн хурдацтай өсөлт, хотжилт, үйлдвэржилт зэрэг хүний үйл ажиллагааны улмаас сүүлийн 25 жилд дэлхийн экосистемийн үйлчилгээ 60 хувиар буураад байна. Монгол орны хувьд ч эдийн засгийн өсөлтийг чухалчилсан хүний хүчин зүйлс болон байгаль, цаг агаарын хувьсал өөрчлөлт нь байгалийн бүтээмж буюу экосистемийн үйлчилгээнд сөрөг нөлөө үзүүлсээр байна.

Иймд экосистемийн үнэлэмж, байгаль хамгааллын хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлж, онцлог экосистем бүхий газар нутгийг тусгай хамгаалалтад авч аж ахуйн үйл ажиллагааны дарамтыг хязгаарлах замаар байгалийн үр өгөөж, үйлчилгээг тогтвортой байлгах нь эргээд материаллаг баялаг бүтээж байгаа хөдөө аж ахуй, уул уурхай, эрчим хүч, аялал жуулчлал зэрэг салбарын үйл ажиллагаа баталгаатай, өсөлттэй байх үндэс болно.

Зорилт 6.1. *Байгалийн үнэ цэн, өгөөжийг үнэлэн хамгаалж, анхдагч экосистемийн тэнцвэрт байдлыг хадгална.*

Хүрэх үр дүн 1. Байгалийн баялгийн нөөц, экосистемийн үйлчилгээний үнэ цэн, даацыг тогтоож, үнэлгээг шинэчилнэ.

Байгалийн баялгийн үнэлэмж, эдийн засгийн үр өгөөжийг нэмэгдүүлэх хүрээнд 2020 онд ойн экологи-эдийн засгийн үнэлгээг шинэчлэн тогтоож, ойн үнэлгээг 3 дахин, модны үнэлгээг 2.7 дахин нэмэгдүүлсэн. Ойн экологи-эдийн засгийн үнэлгээнд тулгуурлан ойгоос бэлтгэж ашиглах хэрэглээний мод, түлээнд ногдуулах төлбөрийн хэмжээг Засгийн газрын 2020 оны 184 дүгээр тогтоолоор шинэчлэн баталж, ойн нөөц ашигласны төлбөрийн орлогыг орон нутгийн төсөвт жил бүр төвлөрүүлэн ашиглаж байна.

Мөн 2022-2024 онуудад байгалийн ургамлын экологи-эдийн засгийн үнэлгээг шинэчлэх, шинээр нэмж тогтоох судалгааны ажилд ач холбогдол өгч, 3,160 зүйл ургамал буюу нийт гуурст ургамлын экологи-эдийн засгийн үнэлгээг бүрэн шинэчлээд байна.

Хэдийгээр байгалийн сэргээгдэх зарим баялгийн үнэлгээг шинэчлэх ажил хийгдэж ирсэн ч цогц экосистемийн хүрээнд буюу экосистемийн үйлчилгээг үнэлэх зохицуулалтыг бий болгож үнэлэх, экосистемийн үйлчилгээний мөн чанар, үнэ цэнийн талаар олон нийтэд тайлбарлаж таниулах ажил хоцрогдолтой байна. НҮБХХ-ийн Монголын унаган байгалийн хүлцэл, тогтворжилтыг хангах төслөөс экосистемийн үйлчилгээний төлбөрийн механизм, түүний хэрэглээний талаарх олон улсын сайн туршлагыг судалж манай орны нөхцөлд хэрхэн үр дүнтэй ашиглаж болох талаар зөвлөмж гаргах судалгааны ажлыг зарлаж хийлгэсэн боловч судалгааны үр дүн тодорхойгүй, онилсон байндаа тусаагүй ажил болжээ.

Байгалийн баялгийн нөөц, динамик хөдлөл зүйг судлан тогтоож, баримт мэдээлэлд тулгуурлсан шинжлэх ухааны үндэслэлтэй байгаль хамгааллын болон тухайн баялгийн ашиглаж болох боломжит нөөц, даацын хэмжээнд зохистой ашиглалтын менежментийг хэрэгжүүлдэг болох нь нэн чухал юм. 2020-2025 онд Хэнтийн уулын

тайга, Монгол Дагуурын уулын ойт хээр, Хангай уулын ойт хээр, Монгол Алтайн болон Ховдын уулын хээрийн ургамал газарзүйн нийт 5 тойргийн ургамалжил, тархац нөөцийн судалгаа хийж, 700 орчим зүйл ургамлын нөөцийг тогтоосон. Судалгааны зарим үр дүнгээс онцолбол Жаргалант, Цагаан шувуут, Цамбагарав зэрэг уулсын ургамлын бүлгэмдлийн шилжилт хөдөлгөөн хурдтай явагдаж, өндрийн градиентын дагуу зүйлийн олон янз байдал (гетероген байдал) алдагдаж, цөөрч (гомоген шинжтэй болж) байна. Мөн ургамлын бүлгэмдлийн бүтэц, бүрэлдэхүүн өөрчлөгдөж, доройтлыг илтгэгч зүйлүүд өндөрлөг хэсэгт давшин ургаж байна. Монгол Алтайн нурууны уур амьсгалын өөрчлөлтөд мэдрэг түлхүүр 5 зүйл ургамлын ирээдүйн чиг хандлагын тархалтыг загварчлахад *Saxifraga oppositifolia*-Эсрэг навчит сэрдэг, *Waldheimia tridactylites*-Гурван салбант хөвчдэй зүйлүүдийн тархац хумигдаж, устаж үгүй болох эрсдэлтэй гэсэн үр дүн гарсан байна. Иймд уур амьсгалын өөрчлөлт, хуурайшил хурдацтай явагдаж, үр дагавар нь хүндээр тусч байгаа өнөө үед бусад 11 ургамал газарзүйн тойргийн ургамалжил, тархац нөөцийн судалгааг ойрын жилүүдэд явуулж, байгалийн ургамлын хамгааллын зөв менежментийг хэрэгжүүлэх шаардлага урган гарч байна.

2023 онд Байгаль, зэрлэг амьтан хамгаалах нийгэмлэг (WCS)-ийн Монгол дахь төлөөлөгчийн газраас хар сүүлтий, хулангийн судалгааг Өмнөговь, Дорноговь аймгийн нийт 116 мян. хавтгай дөрвөлжин км талбайд хийж, 94,000 хар сүүлтий, 85,000 гаруй хулан байгааг тогтоож, тоо толгой нь өсөлттэй гарсан байна. Дэлхийн байгаль хамгаалах сан (WWF)-ийн Монгол дахь хөтөлбөрийн газраас мялзан өвчний дэгдэлтээс хойш Монгол бөхөнгийн тооллогыг жилд хоёр удаа явуулж ирсэн бөгөөд тоо толгой нь өсч 2023 оны судалгаагаар 15,540 толгой байгааг тогтоогоод байна. 2024 онд улсын төсвийн хөрөнгөөр Идлэг шонхор шувууны тархац, нөөцийг тогтоох судалгаа хийж, 8,600 бодгалийн нөөцтэйг тогтоосон зэргээр ховор амьтны тархац нөөцийн судалгаа тасралтгүй хийгдэж байна.

Ойн нөөц, төлөв байдлыг үнэлэх ой зохион байгуулалтыг тогтмол хийж байгаа ба 2022 онд Говь-Алтай аймгийн заган ойн бүхий сумдын 1,664.8 мян. га талбайд, 2023 онд Хэнтий, Дархан-Уул, Сүхбаатар аймгийн ойн санд ой зохион байгуулалтын судалгааны ажлыг хийсэн. 2024 онд Хөвсгөл аймгийн ойн сангийн 4,011.8 мян. га, Завхан аймгийн ойн сангийн 732.0 мян. га, Дорнод аймгийн ойн сангийн 243.9 мян. га, нийт 4,987.7 мян. га талбайд ой зохион байгуулалтын ажил болон олон зорилтот ойн тооллогын хяналтын давтан тооллогыг гүйцэтгэсэн байна.

Хүснэгт. Ой зохион байгуулалтын судалгааны ажил

Он	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Ой зохион байгуулалт, мян. га	970	303	1,199	1,941	1,948	1,148	1,283	2048	1,852	4,991
Ойрхог чанар, %	7.85	7.86	7.94	7.94	7.96	8.07	8.18	8.28	8.45	8.45*

Сүүлийн жилүүдэд байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийн орлого тасралтгүй өсч байгаа бөгөөд хэрэгжилт нь хангалтгүй явж ирсэн Байгалийн нөөц ашигласны төлбөр (БНАТ)-ийн тухай хуулийн хэрэгжилт буюу орон нутгийн төсөвт орж байгаа ус, ой, байгалийн ургамал, амьтны нөөц, газрын төлбөрийн орлогоос байгаль орчныг хамгаалах, байгалийн нөөцийг нөхөн сэргээх арга хэмжээнд зарцуулах байдал сайжирсан. Тухайлбал, байгаль орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээх зардлын 2024 оны гүйцэтгэл 47.4 тэрбум төгрөг²⁸ буюу 2023 оны гүйцэтгэлээс 6.1 тэрбум төгрөгөөр, 2021 оны гүйцэтгэлээс 3.8 дахин буюу 35.2 тэрбум төгрөгөөр өсч, хуулийн хэрэгжилт 26%-иас 64.3% болж сайжирсан байна.

БОХНСАХ – Байгаль орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээх арга хэмжээ

Цаашид орон нутагт явуулж байгаа байгаль орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээх арга хэмжээний бодит үр дүнг шаардаж, үр дүнд суурилсан төсвийн төлөвлөлт, хэрэгжүүлэлтээр байгалийн нөөц ашиглалтын үр ашгийг сайжруулах шаардлагатай байна.

Хүрэх үр дүн 2. Цэнгээ усны нөөц, гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх зэрэг онцлог экосистемийг тусгай хамгаалалтад авч, унаган байгалийг хамгаална.

Газар нутгийг тусгай хамгаалалтад авах нь байгалийн унаган төрх, бүс, бүслүүрийн онцлог хэв шинж, нэн эмзэг экосистемүүд, усны эх үүсвэр, ховор ургамал, амьтныг хамгаалах зорилготой бөгөөд экосистемийн үйлчилгээг тэтгэх онцгой ач холбогдолтой олон улсад түгээмэл байгаль хамгааллын сонгодог арга хэрэгсэл юм. Одоогийн байдлаар манай гаригийн хуурай газрын 15 хувь, далай тэнгисийн 8 хувийг хамгаалалтад авсан байна²⁹.

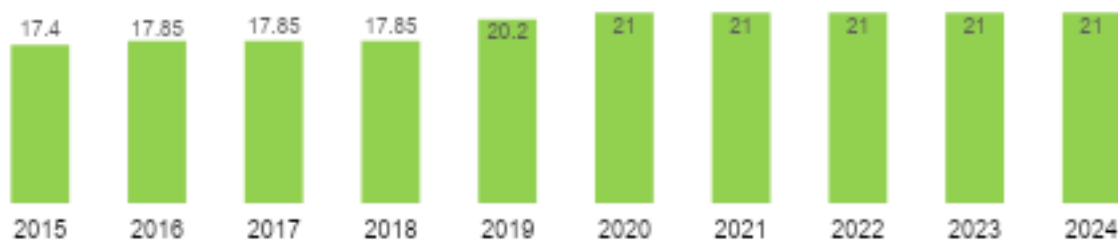
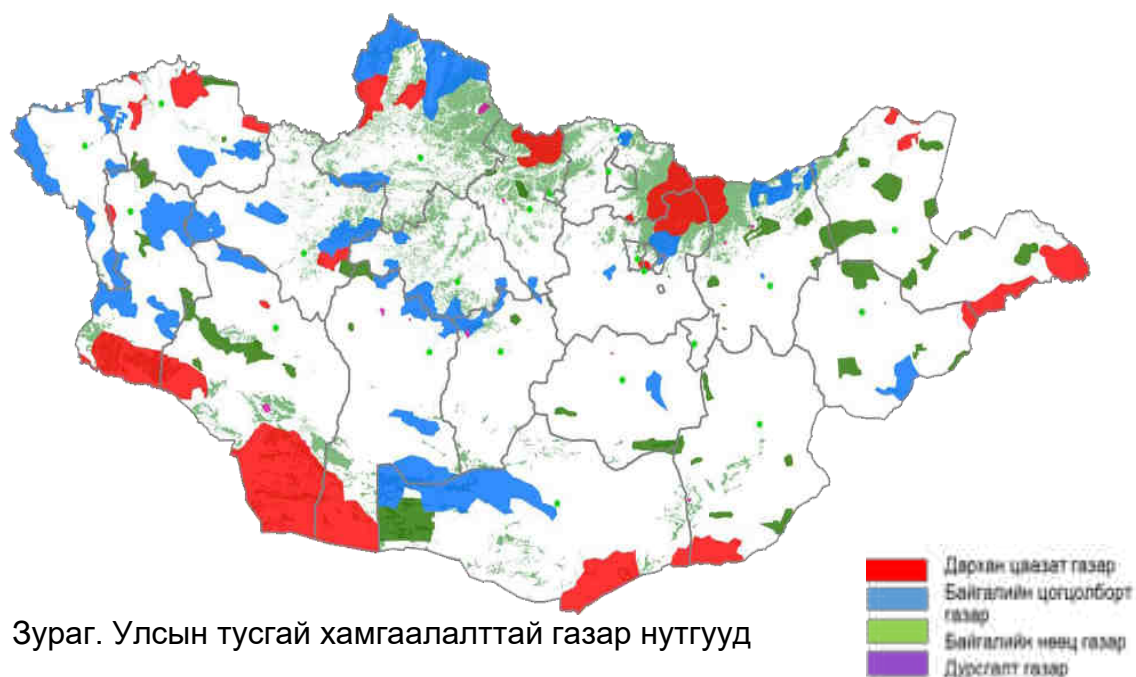
Монгол Улс 2024 оны байдлаар улсын тусгай хамгаалалтад 32.8 сая га³⁰ газар нутаг хамрагдаж байгаа ба энэ нь нийт нутаг дэвсгэрийн 21 хувийг, гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийн талбайн 50 хувийг, ойн сан бүхий газрын 40 хувийг эзэлж байна. 2020 оноос хойш нэмж газрыг улсын тусгай хамгаалалтад аваагүй бөгөөд харин 2024 онд Архангай аймгийн Эрдэнэбулган сумын нутагт орших Булган уулын

²⁸ Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн гүйцэтгэл, СЯ, 2024

²⁹ Дэлхийн байгаль хамгаалах сан (WWF)-ийн Амьд ертөнцийн тайлан, 2024

³⁰ Байгаль орчны төлөв байдлын тайлан, БОУАӨЯ, 2021-2023

байгалийн дурсгалт газрын ангиллыг дээшлүүлэн дархан цаазат газрын ангилалтай болгосон. Байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагын зүгээс 2.1 сая га талбайг хамрах 14 газар нутгийг шинээр тусгай хамгаалалтад авахаар холбогдох судалгааг хийж үндэслэл, шаардлагыг тодорхойлсон боловч орон нутгийн хэмжээнд шийдвэр гаргах түвшинд дэмжлэг авах ажил удаашралтай байгаагаас шийдвэрлэгдээгүй, ахиц гараагүй тул 2030 он гэхэд Монгол Улс газар нутгийнхаа 30 хувийг улсын тусгай хамгаалалтад авахаар олон улсын индэр дээрээс зарласан үүрэг амлалтаа биелүүлэхийн тулд нэмж 14 сая га газар нутгийг ирэх 5 жилд хамгаалалтад авах нөхцөл байдал тулгарч байна.

Зураг. Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн эзлэх хувь

Он	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
	5	6	7	8	9	0	1	2	3	4	5

											зор илт
ТХГН-ийн талбай, сая га	28. 0	28. 0	28. 0	28. 0	31. 6	32. 8	32. 8	32. 8	32. 8	32. 8	
УТХГН-ийн эзлэх хувь	17. 4	17. 9	17. 9	17. 9	20. 2	20. 9	20. 9	20. 9	20. 9	20. 9	27
УТХ-д авсан гол, мөрний урсац бүрэлдэх эхийн талбайн эзлэх хувь		44. 7	44. 7	44. 7	48. 3	49. 9	49. 9	49. 9	49. 9	49. 9	55

2020-2024 онуудад байгаль, түүх, соёл, шинжлэх ухааны ач холбогдолтой, онцлог экосистем бүхий улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгуудыг ЮНЕСКО-ийн Шим мандлын нөөц газруудын дэлхийн сүлжээнд хамруулж, хамгаалалтыг сайжруулахад онцгойлон анхаарч, Тосон Хулстайн байгалийн нөөц газар, Хөвсгөл нуурын байгалийн цогцолборт газар, Онон-Балжийн байгалийн цогцолборт газар, Хар ус нуурын байгалийн цогцолборт газрыг Шим мандлын нөөц газрын дэлхий сүлжээнд бүртгүүлсэн байна. Ингэснээр Монгол Улсаас 10 тусгай хамгаалалттай газар нутаг Шим мандлын нөөц газруудын дэлхийн сүлжээнд бүртгэгдээд байна. Үүнд:

- Говийн их дархан цаазат газар, 1991
- Богд-Хан уулын дархан цаазат газар, 1997
- Увс нуурын савын улсын тусгай хамгаалалттай газар, 1997
- Хустайн байгалийн цогцолборт газар, 2002
- Дорнод Монголын дархан цаазат газар, 2002
- Монгол дагуурын дархан цаазат газар, 2007
- Тосон Хулстайн байгалийн нөөц газар, 2020
- Хөвсгөлийн байгалийн цогцолборт газар, 2022
- Онон-Балжийн байгалийн цогцолборт газар, 2023
- Хар ус нуурын байгалийн цогцолборт газар, 2024

2021-2024 онуудад улсын тусгай хамгаалалтад авсан газар нутгийн хэмжээ нэмэгдээгүй ч тусгай хамгаалалттай газар нутаг (ТХГН)-ийн хамгаалалтын захиргаадын техник хэрэгсэл, материаллаг баазыг бэхжүүлэх арга хэмжээ олон улсын төсөл хөтөлбөрийн хүрээнд хангалттай хийгдэж, байгаль хамгаалагчдын ажлын нөхцөл, хангамж сайжирсан байна. Тухайлбал, Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улсын Засгийн газраас Сэргээн босголт, зээлийн банк (KFW)-аар дамжуулан хэрэгжүүлж байгаа “Биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох” төслийн 11 сая евро-ийн санхүүжилтийг хамгаалалтын захиргаад болон орон нутгийн салбарын байгууллагуудын чадавхыг бэхжүүлэхэд зарцуулсан байна.

Техник хэрэгслийн Зураг

Цаашид байгаль хамгааллын технологи дамжуулалт, цахимжуулалт, сайн туршлагыг нэвтрүүлж ТХГН-ийн менежментийг үр ашигтай болгоход чиглэсэн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх, хамгаалалттай газар нутгийн нөөц, ачаалал даах чадамж,

даацыг тогтоож, түүнд тулгуурлан газар ашиглалт, аялал жуулчлал, аж ахуй эрхлэлтийг зохицуулах хэрэгцээ шаардлага байсаар байна.

Цаашид эрчимжүүлэх:

1. Экосистемийн үйлчилгээг үнэлэх зохицуулалтыг бий болгож үнэлэх, түүний өгөөж, үнэ цэнийн талаар олон нийтэд тайлбарлан таниулах
2. Ургамал газарзүйн тойргийн ургамалжил, тархац нөөцийн судалгааг үе шаттайгаар явуулж, хамгааллын зохистой менежментийг хэрэгжүүлэх
3. Орон нутагт үр дүнд суурилсан төлөвлөлт хийж, хэрэгжүүлэх замаар БНАТ-ийн орлогыг байгаль орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээх арга хэмжээнд үр ашигтай зарцуулах
4. Газар нутгийг улсын тусгай хамгаалалтад нэмж авч, газар нутгийн 30%-д хүргэх бодлогын зорилтыг хэрэгжүүлэх
5. ТХГН-ийн менежментийг үр ашигтай болгох, хамгаалалттай газар нутгийн нөөц, ачаалал даах чадамж, даацыг тогтоох

3.6.2 Байгалийн үр өгөөж

Биологийн олон янз байдал буюу ургамал, амьтан, бичил биетэн нь экосистемийн тэнцвэрт байдлыг хадгалж түүний үйлчилгээг тэтгэх, уур амьсгалын өөрчлөлтийн үр дагаврыг зөөлрүүлэх, гамшгийн эрсдэлийг бууруулах байгалийн буферийн үйл явцыг сайжруулах онцгой ач холбогдолтой экосистемийн бүрэлдэхүүн хэсэг юм. Гэвч амьд байгаль сэтгэл түгшим хурдаар алдагдан үгүй болж дэлхийн хэмжээнд амьдрах орчны доройтол явагдаж байгааг байгаль орчны төлөв байдлыг илтгэгч индикаторууд харуулж байна. Дэлхийн байгаль хамгаалах сан (WWF), Лондонгийн амьтан судлалын нийгэмлэг хамтран гаргадаг Амьд ертөнцийн индексээр (АЕИ) зэрлэг амьтдын популяцийн дундаж хэмжээ сүүлийн 50 гаруй жилд (1970–2020) 73%-иар буурчээ³¹.

Аливаа нэг популяцийн хомсдол доройтол нь экосистемд тухайн зүйлийн гүйцэтгэдэг үүргийг үгүй болгож, цаг агаарын эрс тэс өөрчлөлт, халдварт өвчний дэгдэлт зэрэг тохиож болзошгүй эрсдэлт нөхцөлийг тэсвэрлэх чадварыг бууруулж экосистемийн хэвийн үйл ажиллагааг алдагдуулах ба энэ нь экосистемийн үйлчилгээ буюу хүн төрөлхтний байгалиас хүртдэг цэвэр агаар, цэнгэг ус, шимт хөрс, хоол хүнс, эрдэс баялаг, нүүрстөрөгчийн шингээлт, оюун санааны сайн сайхан байдал зэрэг байгалийн үр өгөөжийг доройтуулдаг.

Иймд хүний нийгмийн **оршин тогтнохуйн үндэс** болсон байгаль орчны тогтвортой байдлыг хангахын тулд байгаль хамгааллыг бүх нийтийн үйлс болгож илүү их хүчин чармайлт гаргах, байгальтай харьцах, байгальдаа зохицон амьдарч үр шимийг нь хүртэж ирсэн Монгол түмний уламжлалт өв соёлоо хойч үедээ уламжилж өвлүүлэхийн зэрэгцээ орчин үеийн техник технологийн дэвшил, инновацийг байгаль орчны судалгаа шинжилгээ, тооллого бүртгэл, байгаль хамгааллын үйл ажиллагаанд нэвтрүүлж, байгалийн баялгийн ашиглах боломжит нөөц, даацын хүрээнд зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх, сэргээн ашиглах шаардлага нэн тэргүүнд тулгарч байна.

³¹ Дэлхийн байгаль хамгаалах сан (WWF)-ийн Амьд ертөнцийн тайлан, 2024

Зорилт 6.2. Байгалийн нөөц баялгийг нөхөн сэргээж хомсдолыг бууруулан, ашиглалтын нөөц бий болгож, байгалийн үр өгөөжийг ирээдүй хойч үедээ өвлүүлнэ.

Хүрэх үр дүн 1. Биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, тархац нутаг, амьдрах орчныг нь тэтгэж хомсдолоос сэргийлэх, ашигт зүйлийг үржүүлэх, тарималжуулах, ойн агропарк байгуулах замаар ашиглалтын нөөц бүрдүүлнэ.

Аливаа экосистемийг бүрдүүлж байгаа организм бүр тухайн орчиндоо тодорхой үүргийг гүйцэтгэдэг, байгалийн зохицуулалтаар орон зай, цаг хугацааны орчилд хувьсан өөрчлөгдөж байдаг тул ашиглалтад өртөмтгий ургамал, амьтныг зориудаар өсгөн үржүүлэх, тарималжуулах замаар ашиглалтын нөөцийг бүсчлэн бий болгож байгалиас шууд авч ашиглах дарамтыг бууруулах нь чухал юм.

Ялангуяа уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөгөөр байгалийн бүс бүслүүрийн хил урдаасаа хойшоо түрэгдэн шилжиж байгаа байдал, хуурайшил цөлжилт, бэлчээрийн талхагдал нүүрлэж байгаа өнөөгийн нөхцөлд **экосистемийн үндэс суурь** болох байгалийн ургамлын тархац нутаг, амьдрах орчны хамгааллыг онцгойлон анхаарах шаардлагатай. Хэдийгээр сүүлийн жилүүдэд байгалиас шууд авч ашиглаж байгаа ургамлын цай, зэрлэг жимсний чанамал, хушны самар зэрэг органик хүнсний бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл нэмэгдэж байгаа ч нөгөө талдаа байгалийн ургамлыг тарималжуулж ашиглах, дэмжлэг үзүүлэх байдал хангалтгүй хэвээр байна. 2024 онд үйлдвэрлэлийн зориулалтаар 7 зүйл 53.5 тн байгалийн ургамал ашиглах зөвшөөрлийг аж ахуйн нэгж, хувь хүнд³² олгосон байна. Гэвч үйлдвэрлэлийн зориулалтаар бодитоор авч ашигласан ургамлын талаар тайлагнах, ашиглалтад хяналт тавих тогтолцоо хангалтгүй, ургамлыг гудамжинд гар дээрээс зарж борлуулахыг хянах, журамлах зохицуулалт байхгүй байгаа нь байгалийн ургамлын хяналтгүй хэрэглээг өөхшүүлж, нөөцийн хомсдлын нэг хүчин зүйл болж байна. Ургамлын ашиглалтын нөөц бий болгож ашиглах тухайд дэрэвгэр жиргэрүү, чихэр өвс, их шүүдэргэнэ, чонон хармаг, хунчир зэрэг ховор ургамлыг 20 аж ахуй нэгж 2300 гаруй га талбайд тарималжуулан ашиглаж байгаа ба цаашид шилжүүлэн үржүүлэх, тарималжуулахыг газрын харилцаа, татварын бодлого, ногоон шошго, зөвшөөрлийн механизмаар дамжуулан дэмжиж нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна.

Монгол оронд 111 овог, 653 төрөлд хамаарах 3,046 зүйл гуурст дээд ургамал³³, 280 овог, 839 төрөлд хамаарах 4,188 зүйл гуурсгүй ургамал³⁴ бүртгэлтэй байгаагаас 2012-2023 онуудад Дэлхийн байгаль хамгаалах холбоо (ДБХХ)-ны Улаан дансны шалгуураар 6,966 зүйл ургамлыг үнэлсэн байна. Зүйлийн устах эрсдэлийг үнэлдэг бүс нутгийн энэхүү үнэлгээгээр 122 зүйл ургамал “устаж байгаа” (CR), 355 зүйл ургамал “устаж болзошгүй” (EN), 575 зүйл ургамал “эмзэг” (VU) буюу ховордлын зэрэглэлтэй үнэлэгдэж, харин 663 зүйл нь “ховордож болзошгүй” (NT), 3142 зүйл “анхааралд өртөхөөргүй” (LC), 1,755 зүйл нь “мэдээлэл дутмаг” (DD), 357 зүйл “үнэлэх боломжгүй” (NA) гэх ховордлын бус зэрэглэлд багтаж байна. Улаан дансны

³² БОУАӨЯ, 2025 он

³³ <https://www.mdpi.com/1424-2818/13/12/619>

³⁴ Өнөөгийн Монгол орны ургамлын аймгийн зүйлийн бүрдэл, олон янз байдал (https://www.researchgate.net/publication/311233198_NGIJN_MONGOL_ORNY_URGAMLYN_AJMGIJN_ZJLIJN_BRDEL_OLON_ANZ_BAJDAL)

үнэлгээний хүрээнд мөн “устаж байгаа”, “устаж болзошгүй”, “эмзэг” зэрэглэлд багтсан зүйлийн ховордлын гол шалтгаанууд болон хамгааллын арга хэмжээг тодорхойлдог³⁵.

Хүснэгт. Монгол орны ургамлын Улаан дансны үнэлгээ

№	Улаан дансны зэрэглэл	2012	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Нийт зүйл	Эзлэх хувь
1	Устаж байгаа (CR)	16	2	44	37	10	9	4	122	1.8
2	Устаж болзошгүй (EN)	39	23	149	81	18	13	32	355	5.1
3	Эмзэг (VU)	55	55	214	103	1	83	64	575	8.2
4	Ховордож болзошгүй (NT)	22	3	90	351	6	97	94	663	9.2
5	Анхааралд өртөхөөргүй (LC)	10	0	48	2244	41	495	304	3142	45.1
6	Мэдээлэл дутмаг (DD)	4	0	60	1399	1	288	0	1755	25.1
7	Үнэлэх боломжгүй (NA)	2	0	5	334	0	16	0	357	5.1
Бүгд		148	83	610	4549	77	1001	498	6966	

Дулаарал, хуурайшил зэрэг байгалийн болон хүний хүчин зүйлийн нөлөөгөөр ургамал, амьдрах орчны доройтол нүүрлэж байгаа өнөө цагт ургамлын Улаан дансны үнэлгээг үндэслэн “устаж байгаа” болон “устаж болзошгүй” зэрэглэлээр үнэлэгдсэн ургамлыг “нэн ховор”, харин “эмзэг” зэрэглэл бүхий зүйлийг “ховор” ургамлын жагсаалтад оруулан шинэчлэн баталж, устахаас сэргийлэх хамгааллын нарийвчилсан төлөвлөгөө гарган хэрэгжилтийг яаралтай зохион байгуулах шаардлагатай юм.

Зэрлэг амьтны амьдрах орчны түүхэн судалгаан дээр үндэслэн нэн ховор, ховор амьтныг хамгаалах, сэргээн нутагшуулах, амьдрах орчин нөхцөлийг сайжруулах ажлыг зохион байгуулж байна. Сэргээн нутагшуулсан:

- 2021-23 онд 30 толгой баданга хүдрийг Бөхөн шарын нуруунд,
- 930 Монгол тарвагыг Архангай, Говь-Алтай, Дорнод, Орхон, Төв, Сүхбаатар, Завхан Хөвсгөл, Хэнтий аймгуудад,
- 40 халиун бугыг Орхон, Төв, Хэнтий, Архангай аймгуудад,
- Архангай аймагт 10 янгир, Хөвсгөл аймгийн Жаргалант суманд 11 янгир,

³⁵ Монгол орны ургамлын улаан данс, дөрөвдүгээр цуврал

- 2024 онд Хустайн байгалийн цогцолборт газраас 756 тарвагыг Хэнтий, Дархан-Уул, Орхон, Дорнод, Архангай, Сүхбаатар, Дундговь, Сэлэнгэ, Дорноговь, Төв аймгийн нутагт, 20 халиун бугыг Орхон, Архангай аймгуудад, 30 янгир ямааг Хөвсгөл, Архангай аймгийн нутагт сэргээн нутагшуулав.

Зураг. Ховор амьтныг сэргээн нутагшуулах төсөл хэрэгжиж байгаа газар нутаг

Нэн ховор, ховор амьтад болох мазаалай, хавтгай, тахь, хулан, ирвэс, аргаль, хүдэр, бөхөн, халиун буга зэрэг амьтдын судалгаа, олон талт хамгааллын арга хэмжээг тасралтгүй хэрэгжүүлсний үр дүнд сүүлийн жилүүдэд эдгээр амьтдын тоо толгой өсөх хандлагатай байна.

	2020	2023
Популяцийн тоо		
Халиун буга 	10,000	55,215
Аргаль хонь 	13,000	19,691
Янгир ямаа 	11,000	31,178
Монгол бөхөн 	4,000	20,540
Хулан адуу 	64,000	87,000
Мазаалай баавгай 	34	50
Цоохор ирвэс 	900	1000

Эдгээр нэн ховор, ховор амьтдын тоо өсөх хандлагатай байгаа боловч байгалийн болон хүний хүчин зүйлийн нөлөө, аюул занал, дарамт байсаар байгаа тул Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам 2025-2028 онд авч хэрэгжүүлэх хамгааллын төлөвлөгөө боловсруулж батлан, хэрэгжүүлж эхлээд байна.

Монгол орны эх газрын эрс тэс уур амьсгал, байгалийн онцлог бүс бүслүүрүүд нь биологийн олон янз байдал төдийгүй маш өвөрмөц генетикийн олон янз байдлыг бүрэлдүүлдэг бөгөөд Монголчууд амьтан, ургамал, бичил биетний генетик нөөцийг ахуй амьдралдаа ашиглаж ирсэн уламжлалт мэдлэгийн арвин баялаг өвтэй улс

билээ. Үүний нэг тод жишээ бол 5000 гаруй жилийн түүхтэй Монголын уламжлалт анагаах ухаан юм. Монгол эмийн жорд ордог түүхий эдийн 72% нь эмийн ургамал, 14% нь амьтны гаралтай байдаг. 2021 онд Генетик нөөцийн тухай анхдагч хуулийг батлуулж, үнэ цэнтэй нөөцийн ашиглалт, хамгаалал болон үр шим хүртэх, биотехнологийг хөгжүүлэх эрхзүйн зохицуулалтыг бүрдүүлсэн. Даян дэлхийн байгаль орчны сангийн санхүүжилтээр НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөрөөс хэрэгжүүлсэн “Нагоягийн протоколыг хэрэгжүүлэх хүний нөөц, эрх зүйн орчин, байгууллагын чадавхийг бэхжүүлэх” төслийн дэмжлэгтэйгээр хуульд нийцүүлэн холбогдох дүрэм, журмууд, стандартыг боловсруулан батлуулж, Генетик нөөц, түүнтэй холбоотой уламжлалт мэдлэгийн мэдээллийн сан (<https://eic.mn/tk>)-ийн эхлэлийг тавьсан байна. Цаашид хууль тогтоомжийг бодитоор хэрэгжүүлж, генийн төрөлжсөн сангуудыг байгуулж хөгжүүлэх, цахим бүртгэл, мэдээллийн сангийн платформыг яаралтай хөгжүүлэх, улсын хэмжээнд явагдаж байгаа генетик нөөц, түүнтэй холбоотой уламжлалт мэдлэгийг судлах, ашиглах, биохайгуул хийх, сорьц материалыг улсын хилээр гаргаж байгаа үйлдэл бүрийг бүртгэлжүүлж менежмент хийх шаардлагатай байна.

Генбанк:

- Ботаникийн цэцэрлэгт хүрээлэнгийн Байгалийн ургамлын генбанк: байгалийн ургамлын (ургамал, мөөг, хөвд, замаг, хаг) 115 мянган цуглуулга (гербар), 189 зүйл ургамлын үрийн цуглуулга, 21 зүйлийн замгийн эсийн өсгөврийн цуглуулга, нэн ховор, ховор ургамлын жагсаалтад орсон 225 зүйлийн ургамлыг тарималжуулан амьд хэлбэрээр ургуулж байна.
- Эрдэнэт үйлдвэр ТӨҮГ-ын Ойн генетик нөөцийн төв – мод, модлог ургамлын үрийн генийн сан

Сүүлийн жилүүдэд явуулсан ой хамгааллын арга хэмжээ, нөхөн сэргээлт, цаг агаарын таатай нөхцөлд байгалийн аясаар ойн сэргэн ургалт сайн явагдаж байгаа болон ой зохион байгуулалтын ажлын нарийвчлал сайжирсан зэрэгтэй холбоотойгоор ойгоор бүрхэгдсэн талбайн хэмжээ 2019 оноос хойш 760 мян. га-гаар нэмэгдэж, 2024 онд ойрхог чанар 8.45 хувьд хүрсэн байна.

Хүснэгт. Монгол Улсын ойн сан

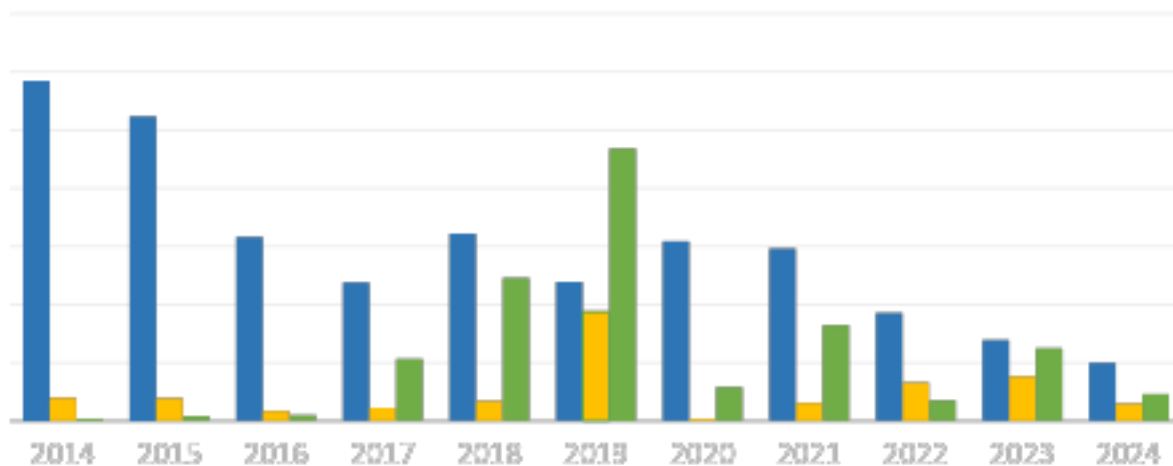
Он	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Ойн сангийн талбай, сая га	18.4	18.4	18.6	18.6	18.6	18.6	18.7	19.1	19.1	19.1*
Ойгоор бүрхэгдсэн талбай, сая га	12.3	12.3	12.4	12.4	12.4	12.6	12.8	12.9	13.2	13.2*
Ойгоор бүрхэгдсэн талбай, %	7.85	7.86	7.94	7.94	7.96	8.07	8.18	8.28	8.45	8.45*

Ойжуулалт хийсэн талбай, га	524	3163	2382	3222	2392	3089	2967	1859	1393	4299
Байгалийн сэргэн ургалтыг дэмжсэн, га	85	100	1067	2460	4684	582	1647	354	1250	460
Хөнөөлт шавжид нэрвэгдсэн, мян.га	477	591	503	322	170	202	298	737	730	490
Хөнөөлт шавжтай тэмцсэн, мян.га	148	65.3	171	231	67.1	65.8	33.9	31.0	185	341
Түймэрт өртсөн, мян.га	31	17	121	16.6	50	10	2	16	1.3	0.9
Мод бэлтгэсэн, мян.га	32.5	29.7	34.6	33.7	37.9	34.9	33.3	34.0	33.8	33.4

Тайлбар:

* 2024 онд хийгдсэн ой зохион байгуулалтын ажлын үр дүн баталгаажуулах тул 2023 оны мэдээллийг оруулсан.

Ойжуулалт, ойн нөхөн сэргээлт, ой хамгааллын арга хэмжээний дүнд ойн хомсдол, доройтлыг бууруулж, 2024 онд 24,646 мян.тн CO₂-экв. хүлэмжийн хийг шингээсэн (ХХШ) гэж тооцоолсон.³⁶

Зураг. Ойн сангийн өөрчлөлт

Гэхдээ ойн хөнөөлт шавжийн тархалт, олшролын голомт дорвитой буурахгүй, ойд хөнөөл учруулах хэмжээнд байгаа, нөгөө талдаа тэмцлийн ажлын санхүүжилт хангалтгүй байгаа тул ойд хохирол учруулах эрсдэл өндөр хэвээр байгааг дээрх хүснэгтээс харж болно. Иймд орон нутгийн төсөвт орж байгаа ойн нөөц ашигласны төлбөрийн орлогыг ойн хөнөөлт шавж, өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах

³⁶ Үндэсний тодорхойлсон хувь нэмрийн зорилтын хэрэгжилтийн үнэлгээний тайлангийн хураангуй, НҮБХХ, 2025

арга хэмжээнд зарцуулдаг болох зохицуулалтыг нэн даруй хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Хүрэх үр дүн 2. Хөрсний үржил шим, чийгийг хамгаалж, газрын доройтол, цөлжилтөөс сэргийлэн, эвдрэлд орсон, доройтсон газрыг нөхөн сэргээж, аж ахуйн эргэлтэд оруулна.

Хөрс нь амьд организмын оршин тогтнох гол эх сурвалж, амьдрах орчин болдог, экосистемийн үнэ цэнтэй бүрэлдэхүүн хэсэг бөгөөд хүн төрөлхтөн хүнс тэжээлийнхээ 95%-ийг хөрснөөс авч байна. Агаар мандлаас гурав дахин их, ойгоос хоёр дахин их, маш их хэмжээний нүүрстөрөгчийг хөрс өөртөө шингээн агуулдаг тул хөрс доройтсон тохиолдолд эсрэгээрээ ихээхэн хэмжээний нүүрстөрөгчийг ялгаруулж агаар мандал дахь хүлэмжийн хийн агууламжийг нэмэгдүүлнэ.

Хөрс хэмээх шавхагдах нөөцийг буруу ашиглавал үржил шим, нөхөн сэргэх чадвараа алдан, элэгдэн доройтож хүнсний аюулгүй байдал, хүрээлэн байгаа орчны чанарт ихээхэн аюул занал учруулна. 1 см шимт хөрс бий болоход 1000 жил шаардагдах бөгөөд хөрсний тогтвортой менежментийг хэрэгжүүлбэл 58%-иар илүү хүнс үйлдвэрлэх боломжтой болохыг НҮБ-ын Хүнс, хөдөө аж ахуйн байгууллага тооцоолсон байна. Гэвч дэлхийн хөрсөн бүрхэвчийн гуравны нэг нь аль хэдийн элэгдэлд орсон ба 2050 он гэхэд 90 гаруй хувь нь доройтож болзошгүй байна.³⁷

Иймд хөрсний элэгдэл эвдрэлээс сэргийлж хамгаалах, уул уурхай, газар тариалан, дэд бүтцийн байгууламж, бэлчээр ашиглалтын улмаас эвдрэл, доройтолд орсон газрыг нөхөн сэргээж аж ахуйн зориулалтаар дахин ашиглах боломжтой болгож эргэлтэд оруулах нь бидний хувьд тогтвортой хөгжих үндэс болно.

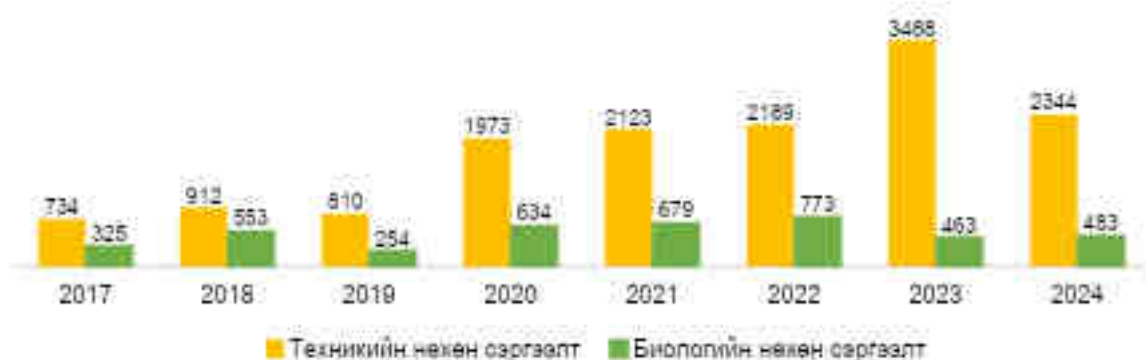
Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн санаачилсан “Тэрбум мод” үндэсний хөдөлгөөн нь цөлжилт, газрын доройтлыг бууруулах, хүлэмжийн хийн шингээлтийг нэмэгдүүлэх, уур амьсгалын өөрчлөлтийг сааруулахад бодит алхам болж байгаа ба 2024 оны байдлаар улсын хэмжээнд 452 мод үржүүлгийн газарт 63 сая ширхэг тарьц, суулгацын нөөцийг бүрдүүлэн, иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын хамтын оролцоотойгоор 83.9 сая мод тарьж арчилж байна.

Орон нутагт бэлчээрийг өнжөөж сэргээх, хамгаалах тогтвортой менежментийг хэрэгжүүлэх, хамгаалалтын ойн зурвас байгуулах, элсний нүүлт сааруулах механик хаалт хийх, говийн баян бүрд, булаг шандыг хамгаалж нөхөн сэргээх, газар тариалангийн тэг, ухаалаг технологи нэвтрүүлэх зэрэг газрын доройтлыг бууруулах, цөлжихөөс сэргийлэхэд чиглэсэн арга хэмжээг авч эхлүүлсэн байна. НҮБХХ-ийн дэмжлэгтэйгээр Үр дүнд суурилсан төсвийн төлөвлөлт хийх загвар төслийг 2019-2020 онд байгаль орчны салбарт хэрэгжүүлж, газрын доройтлыг бууруулах чиглэлээр улсын төсвийн тусгайлсан санхүүжилт хийгдэж, тодорхой үр дүн гарч байсныг цаашид хөгжүүлэх шаардлагатай байна.

2020 онд улсын хэмжээнд хийсэн судалгаагаар эвдэрч эзэнгүй орхигдсон 30,793 га талбай байгааг тогтоож, өнгөрсөн 4 жилийн хугацаанд 12,117 га талбайг нөхөн

³⁷ НҮБ-ын ХХААБ, Дэлхийн хөрсний түншлэл. Эрүүл хөрс эрүүл хүнс үйлдвэрлэлийн үндэс болно, 2015

сэргээсэн байна. Цаашид нөхөн сэргээлт хийгээгүй орхисон газар ашиглагчийг тогтоож, уул уурхай, дэд бүтцийн бүтээн байгуулалтын улмаас эвдэрсэн газрыг бүрэн нөхөн сэргээж, газрыг эдийн засгийн эргэлтэд оруулах нь зүйтэй юм.

Зураг. Нөхөн сэргээлт хийсэн талбайн хэмжээ, га (2017-2024 он)

Уул уурхайн үйлдвэрлэл эрхэлж байгаа аж ахуйн нэгжүүд байгаль орчин, нийгмийн хариуцлага, дүйцүүлэн хамгааллын хүрээнд “Тэрбум мод” үндэсний хөдөлгөөнд идэвхтэй оролцохын зэрэгцээ эвдэрч орхигдсон газрыг нөхөн сэргээж байгаа сайн жишээнүүд байна. Тухайлбал, 2024 онд Оюу толгой ХХК Дархан-уул аймгийн Хонгор сумын нутаг дахь Их ноёны ам, Бага ноёны ам, Хургадын ам болон Шарын гол сумын Цагаан хөтөлийн 4 байршилд, нийт 200 га эвдэрч орхигдсон газарт техникийн нөхөн сэргээлт хийж орон нутагт хүлээлгэж өгсөн. Эрдэнэт үйлдвэр ТӨҮГ Сэлэнгэ аймгийн Ерөө суманд хууль бус үйл ажиллагааны улмаас эвдэрсэн 707 га газрыг нөхөн сэргээсэн байна.

Зураг. Техникийн болон биологийн нөхөн сэргээлт хийсэн талбай

Экосистемийг доройтуулж, цөлжилтийг эрчимжүүлэхэд хүргэж байгаа нэг хүчин зүйл нь олон жилийн турш бэлчээрийн даацыг хэтрүүлэн ашиглаж, талхлагдалд оруулж байгаа явдал юм. Сүүлийн 30 жилд малын тоо толгой 3 дахин нэмэгдсэнээс бэлчээрийн даац хэтэрч, байгалийн ургамлын нөхөн төлжих, үрлэх боломжгүй болж малд идэмжтэй, шим тэжээлтэй ургамлын төрөл зүйл цөөрч ургахгүй болж устах, цаашлаад хөрс элэгдэж үржил шимгүй болох аюул тулгарч байна.

2020 онд батлагдсан Малын тоо толгойн албан татварын тухай хуулиар малын тоо толгойд төлбөр ногдуулж эхэлсэн нь бэлчээр ашиглалтыг сайжруулах, нөхөн сэргээх орон нутгийн хөрөнгийн эх үүсвэрийг бүрдүүлсэн давуу талтай хэдий ч тоо толгойг зохистой хэмжээнд барих эдийн засгийн хөшүүрэг болж чадахгүй байна. Монгол орны бэлчээрийн даацыг хонин толгойд шилжүүлснээр жилд дунджаар 74.3

сая толгой мал бэлчээрлэх боломжтой гэж судлаачид үздэг (А.Бакей, 2020) бөгөөд 2024 онд хонин толгойд шилжүүлснээр 110.7 сая толгой³⁸ мал бэлчээрлэж байгаа нь даацаас 36.4 сая толгойгоор хэтэрсэн байна.

Олон мянган жилийн туршид бүрэлдэн бий болдог үнэт нөөц хөрсний үржил шим, чийгийг алдагдуулан доройтолд оруулж, цөлжилтийн цэгэн голомтыг нэмэгдүүлэх нэг гол хүчин зүйл нь тариалангийн газрын зохисгүй ашиглалт юм. Атар газар эзэмшсэнээс хойшх 50 гаруй жилд 1.2 сая га талбайг хагалж ашигласан боловч 700 мянга гаруй га талбай элэгдэлд орж эргэлтээс хасагдсан төдийгүй хөрсний ялзмаг 2 дахин буурсан байна. Ургамал, газар тариалангийн эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн 2009-2011 онуудад явуулсан судалгаагаар 579.1 мян. га талбайн 60 хувь нь хүчтэй, 34.9 хувь нь дунд, 4.5 хувь нь сул элэгдсэн зэрэглэлд орсон байна.

Тариалангийн хагалж боловсруулах уламжлалт технологийг халж, тэг болон цомхотгосон технологи буюу агротехникийн болон усалгааны хэмнэлттэй дэвшилтэт технологи нэвтрүүлж, хөрсний органик нүүрстөрөгчийг нэмэгдүүлэх, шинээр нэмж атар газар хагалахгүй, атаршсан газрыг эргэлтэд оруулснаар газар тариалангийн үйлдвэрлэлээс үүдэлтэй хөрсний доройтлыг багасгаж, тогтвортой газар тариаланг хөгжүүлэх нөхцөл бүрдэнэ.

Европын Холбооны санхүүжилтээр хэрэгжүүлсэн “Монгол Улсад Тогтвортой хөгжлийн зорилготой уялдсан төсвийн төлөвлөлтөөр хөдөлмөр эрхлэлтийн шинэчлэлийг дэмжих нь” төслийн хүрээнд боловсруулсан Хөдөө аж ахуйн дэмжлэг, урамшууллын судалгааны тайланд³⁹ “Засгийн газрын дэмжлэг нь тогтвортой газар тариалан хөгжүүлэхэд чиглэгдэх учиртай. Зөвхөн үйлдвэрлэлийн тоо хэмжээг нэмэгдүүлэхэд анхаарах нь байгаль орчинд сөргөөр нөлөөлөөд зогсохгүй хөрсний үржил шим муудсанаар урт хугацаанд эргээд нэгжийн ургац, нийт үйлдвэрлэлийн хэмжээг бууруулах, цөлжилтийг даамжруулах аюул бий. Мөнгөн урамшуулал олгох журамд хөрсний үржил шимийг хамгаалах, сайжруулах, элэгдэл эвдрэлийг бууруулах, газар тариалангийн бусад зохистой дадал хэрэгжүүлсэн байх шаардлагуудыг тавьсан боловч хэрэгжилтэд хяналт шинжилгээ, мониторинг, үнэлгээ хэрхэн хийж байгаа нь тодорхойгүй байна.” гэж дүгнэсэн.

Улсын хэмжээнд 901.3 мян. га талбайд тариалангийн үйлдвэрлэл эрхэлж байгаа ба жилд дунджаар 250 мян. гаруй га талбайд⁴⁰ уринш боловсруулж байгаа нь хөрс салхины элэгдэлд орж ялзмагт хөрс шимээ алдах, хүлэмжийн хийн ялгарлыг нэмэгдүүлэх хүчин зүйл болсон хэвээр байна.

Хүнс, хөдөө аж ахуйн салбарт хэрэгжүүлж байгаа Хүнсний хувьсгал, Цагаан алт зэрэг үндэсний хөтөлбөрүүд болон Тариалангийн тухай, Малчны тухай, Малчин өрхийн нэгдсэн холбооны эрх зүйн байдлын тухай зэрэг хууль тогтоомжид хөдөө аж ахуйн газрыг байгалийн нөөц, даацад нь нийцүүлэн зохистой ашиглах, хамгаалах, нөхөн сэргээх зохистой дадлыг хэрэгжүүлэх зохицуулалтыг тусгаж байгаа нь

³⁸ Үндэсний статистикийн хороо, 2024

³⁹ Монгол Улсад Тогтвортой хөгжлийн зорилготой уялдсан төсвийн төлөвлөлтөөр хөдөлмөр эрхлэлтийн шинэчлэлийг дэмжих нь төсөл, Хөдөө аж ахуйн дэмжлэг, урамшууллын судалгааны тайлан, 2023

⁴⁰ ХХААХҮЯ, 2025 он

сайшаалтай ч тэдгээрийг хэрхэн хэрэгжүүлэх арга замыг тодорхойлж, хяналт шинжилгээ, үнэлгээ хийх тогтолцоог бүрдүүлж үр дүнтэй хэрэгжүүлэх нь ирээдүйд учирч болзошгүй эрсдэлийг багасгах, арилгах чухал алхам болно.

Дэлхийн 196 улс орон нэгдэн орсон НҮБ-ын Ган, цөлжилтөд ноцтой нэрвэгдэж буй орнууд ялангуяа Африкийн цөлжилттэй тэмцэх тухай конвенцид Монгол Улс 1996 онд нэгдэн орсон. Энэхүү конвенцын Талуудын 17 дугаар бага хурлыг 2026 онд Монгол Улсад зохион байгуулахаар бэлтгэл ажиллагааг хангаж байгаа бөгөөд уг хурлын үйл ажиллагаатай уялдуулан “Бэлчээр, нүүдлийн мал аж ахуй эрхлэгчдийн олон улсын жил-2026” (IYRP 2026) санаачилгыг НҮБ-ын түвшинд батлуулж, “Ирээдүйн төлөөх бэлчээрийн олон улсын эвсэл” байгуулах санаачилгыг эхлүүлээд байна. Энэхүү арга хэмжээ нь монголчуудын олон мянган жилийн турш хүн, байгалийн харилцан шүтэлцээтэй, эх болсон байгаль дэлхийгээ шүтэн амьдарч ирсэн нүүдлийн соёл уламжлал, бэлчээрийн тогтвортой менежментийг дэлхий нийтэд сурталчилж, анхаарлын төвд оруулах, олон улсын хамтын ажиллагааг өргөжүүлэхэд үнэтэй хувь нэмэр оруулна гэж үзэж байна.

Хүснэгт. Газрын доройтол

Он	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025 зорилт
Газрын доройтлын хувь*	16.6	-	-	22.9	-	23.3	-	-	-	-	22.9

*5 жил тутамд хийдэг цөлжилтийн үнэлгээний дүнгээр гаргадаг. Дараагийн судалгааг 2025 онд хийнэ.

Хүрэх үр дүн 3. Байгаль орчны хууль тогтоомжийг олон нийтэд сурталчлан таниулж, стандарт, хэм хэмжээг мөрдүүлэн, байгаль хамгаалалд иргэдийн оролцоог хангана.

2021 онд Агаар, ус, хөрсний чанарын техникийн зохицуулалт батлагдаж, хүрээлэн байгаа орчинд тавигдах чанарын шаардлага болон агаар, ус, хөрс бохирдуулагч эх үүсвэрүүдээс ялгаруулж болох хаягдлын норматив шаардлагыг тогтоож, заавал дагаж мөрдөх эрх зүйн орчин бүрдсэн. Мөн 2022 онд Ойн хөнөөлт шавж, өвчинтэй тэмцэх ажлын техникийн зохицуулалт батлагдав.

Хүрэх үр дүн 4. Байгаль орчны хяналт-шинжилгээний сүлжээ, кадастр, мэдээллийн санг өргөжүүлж, шинэ үеийн техник, технологийн шинэчлэл хийнэ.

Байгаль орчны чанарын хяналт шинжилгээний улсын сүлжээ нь агаарын чанарыг хянах 48 харуул, гадаргын усны 193 харуул, хаягдал бохир усны 25 цэг, хүчиллэг тунадасны олон улсын сүлжээний 2 харуул, цацрагийн түвшний хэмжилтийн 35 цэг, хөрсний бохирдлын 500 цэг, цөлжилтийн ажиглалтын 1,500 цэгээс тогтож байгаа бөгөөд уг сүлжээ нь судалгаа, нотолгоонд суурилсан байгаль хамгааллын бодлого

тодорхойлох, бодлогын хэрэгжилтийг үнэлэхэд шаардагдах байгаль орчны чанарын орон зай, цаг хугацааны өөрчлөлтийг илтгэх бодит тоон мэдээллийг гаргаж байна.

Байгаль орчны бохирдол, доройтол нь хүний эрүүл мэнд, хүрээлэн байгаа орчинд ноцтой нөлөөлж байгаа өнөөгийн нөхцөлд байгаль орчны хяналт шинжилгээний сүлжээг автоматжуулах, боловсронгуй болгох ажлууд хийгдэж байна. Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам болон БНСУ-ын Байгаль орчны яам хоорондын хамтын ажиллагааны хүрээнд Улаанбаатар хот болон 21 аймгийн төвд агаар бохирдуулах 3-6 бодисын агууламжийг тасралтгүй хэмжиж, мэдээлэх агаарын чанарын автомат станц суурилуулан улсын сүлжээг цахимжуулж өргөтгөх төслийг 2024 оноос хэрэгжүүлж байгаа бөгөөд 2025 оны 5-р сарын байдлаар Архангай, Хэнтий, Хөвсгөл, Завхан, Увс, Орхон, Дархан-Уул аймгийн төвд автомат станцыг суурилуулаад байна.

МУ-ын Засгийн газар, БНСУ-ын Засгийн газар хоорондын Ерөнхий хэлэлцээрийн хүрээнд 2017 онд БНСУ-ын 14.8 сая ам. долларын хөнгөлөлттэй зээлээр “Байгаль орчны шинжилгээний төв лабораторийн чадавхыг сайжруулах төсөл”-ийг хэрэгжүүлэхээр шийдвэрлэсэн. Төслийн хүрээнд агаар, ус, хүчиллэг тунадас, хөрсний бохирдлын 100-аас доошгүй үзүүлэлтүүдийг өндөр нарийвчлалтай тодорхойлох хүчин чадалтай орчин үеийн хэмжилтийн багаж төхөөрөмжөөр тоноглогдсон 3,900 м² талбай бүхий Байгаль орчны шинжилгээний төв лабораторийн шинэ барилга баригдах бөгөөд одоогоор барилгын гүйцэтгэгчийн сонгон шалгаруулалт явагдаж байна.

Байгаль орчны мэдээллийн нэгдсэн сан 23 бүрдэл хэсэг бүхий 50 гаруй дэд мэдээллийн сангаас бүрддэг бөгөөд газарзүйн мэдээллийн системд суурилсан веб орчны мэдээллийн сан гэдгээрээ онцлог юм <https://eic.mn/>. Мэдээллийн энэ эрин зуунд газар, газрын хэвлийн ашиглалт, нөхөн сэргээлт, ой, ус, агаар, байгалийн ургамал, амьтан, генетик нөөц, уур амьсгал, байгалийн гамшиг, тусгай хамгаалалттай газар нутаг, байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ, хог хаягдал, байгаль орчны холбогдолтой гэмт хэрэг, зөрчил, байгаль орчны статистик тайлан зэрэг олон талын мэдээллийг олон нийтэд нээлттэй байдлаар хүргэх, тайлан мэдээг цахимжуулах хөгжүүлэлт тасралтгүй хийгдэж байгаа бөгөөд байгалийн нөөцийн ашиглалттай холбоотой лавлагаа, мэдээлэл авах цахим үйлчилгээг нэвтрүүлсэн байна.

Иргэд, ААНБ-д үзүүлэх төрийн үйлчилгээг чирэгдэлгүй шуурхай хүргэх үүднээс БОУАӨЯ-аас олгох 24 тусгай зөвшөөрлийг цахимжуулж, e-mongolia, e-business системтэй холбосон байна.

Цаашид эрчимжүүлэх:

1. Байгалийн ургамлын ашиглалтын нөөц бий болгож ашиглах хүрээнд байгалийн бүс бүслүүрийг төлөөлөх ургамлын плантац байгуулах, ашиглалтад

өртөмхий ургамлыг тарималжуулахыг газрын харилцаа, татварын бодлого, ногоон шошго, зөвшөөрлийн механизмаар дамжуулан дэмжиж нэмэгдүүлэх

2. Улаан дансны үнэлгээг үндэслэн “нэн ховор”, “ховор” ургамал, амьтны жагсаалтыг шинэчлэн баталж, устахаас сэргийлэх хамгааллын нарийвчилсан төлөвлөгөө гарган хэрэгжилтийг зохион байгуулах

3. Ургамал, амьтан, бичил биетний генийн төрөлжсөн сангууд байгуулж хөгжүүлэх, генетик нөөц, уламжлалт мэдлэгийн бүртгэл, мэдээллийн цахим системийг хөгжүүлэх, генетик нөөцийн судалгаа хөгжлийг дэмжиж, Монгол Улсын үнэ цэнтэй генетик нөөц, уламжлалт мэдлэгийг яаралтай судалж бүртгэлжүүлэх

4. Орон нутгийн төсөвт орж байгаа ойн нөөц ашигласны төлбөрийн орлогыг ойн хөнөөлт шавж, өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах арга хэмжээнд үр дүнтэй зарцуулдаг болох

5. Малын тоо толгойг бэлчээрийн даацад нийцүүлэх, бэлчээрийг өнжөөж сэргээх, хамгаалах тогтвортой менежментийг хэрэгжүүлэх, элсний нүүлт сааруулах механик хаалт хийх, говийн баян бүрд, булаг шандыг хамгаалж нөхөн сэргээх

6. Бүсийн ялгавартай, шатлан өсгөх зарчимд суурилсан газрын төлбөрийн тогтолцоог бий болгож, бэлчээр ашиглалтын ачааллыг тэнцвэржүүлэх

7. Газар тариалангийн тэг, ухаалаг технологи нэвтрүүлэх, хөрсний үржил шимийг нэмэгдүүлэх, хамгаалалтын ойн зурвас байгуулах, зөвхөн атаршсан газрыг нэмж эргэлтэд оруулж тордон тогтвортой газар тариаланг хөгжүүлэх

8. Уул уурхай, үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагааны улмаас эвдэрсэн, доройтсон газрыг нөхөн сэргээх, хоргүйжүүлэх, хамгаалах ажлын үр дүнг дээшлүүлэх, газар ашиглагчийн хариуцлагыг өндөржүүлэх

9. Бэлчээр, тариалангийн газар, хөрснөөс ялгарах хүлэмжийн хийн ялгарал ба шингээлтийг тооцоолох чадавхыг бий болгох

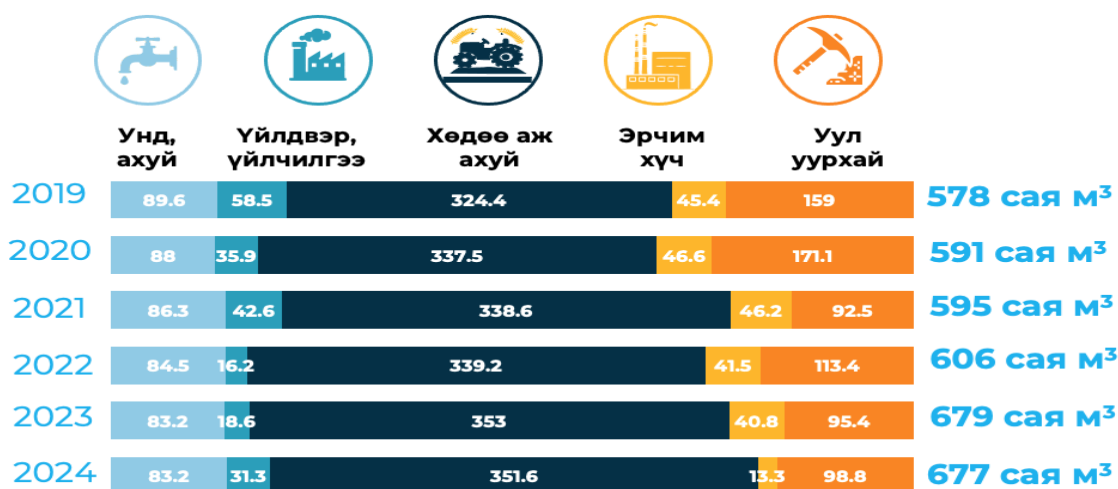
10. Бүтээгдэхүүн, үйлдвэрлэлийн тоо хэмжээнд суурилсан байгаль орчинд сөрөг нөлөөтэй дэмжлэг урамшуулал, татаасыг үе шаттай бууруулж, зохистой дадлыг хэвшүүлэх

11. Байгаль орчны болон байгалийн нөөц ашиглалтын бүртгэл, дүн мэдээ, өгөгдлийг цуглуулах, нэгтгэж тооцоолох, тайлагнах, хянан баталгаажуулах үйлдлийг цахимжуулах.

3.6.3 Үнэт баялаг ус

Монгол Улсын усны нөөцийн ихэнх буюу 88.5 хувь нь нууранд, 6.1 хувь нь гол мөрөнд, 3.4 хувь нь мөстөл, мөсөн голд, 2 хувь нь газрын дор агуулагддаг. Уур амьсгалын дулааралт нь эрчимжсэн ууршилт, цэвдэг, мөстлийн хайлалтаар дамжин усны нөөцөд сөргөөр нөлөөлж байна. Жишээ нь Алтайн өндөр уулсын мөстлийн хэмжээ өнгөрсөн зууны дөчөөд оноос хойш гучаад хувиар буурсан байна. 1971 онд Монгол орны нийт газар нутгийн 63% үргэлжилсэн болон алаг цоог цэвдэгтэй байсан бол 2016 оны судалгаагаар 29.3% болж буурсан.

Улсын хэмжээнд жилд 677 сая шоометр ус ашиглаж байгаагийн 50 гаруй хувийг газрын доорх усаар хангаж байна. Нийт ус ашиглалтын 13.2% унд ахуйн хэрэглээнд, 48% хөдөө аж ахуйд, 6.7% эрчим хүчний үйлдвэрлэлд, 23.5% уул уурхайд, 8.6% үйлдвэр, ахуй үйлчилгээнд ашиглаж байна.

Зорилт 6.3. Усны нөөцийн хомсдолоос сэргийлж, гадаргын усыг хуримтлуулан, эрэлт хэрэгцээг хүртээмжтэй хангах нөхцөлийг бүрдүүлнэ.

Хүрэх үр дүн 1. Усны нөөцийн үнэ тарифт шатлан өсгөх зарчим тогтоож, усны хэрэглээг төлбөртэй болгон хэмнэлт, дахин ашиглалтыг нэмэгдүүлнэ.

Дэлхийн ихэнх улс оронд усны төлбөрийг тогтоохдоо хэрэглээнээс хамааруулан төлбөрийг нь шатлан өсгөх зарчмыг баримталдаг бөгөөд ингэхдээ зарим оронд, тухайлбал Өмнөд Африк, Бразил зэрэг оронд зорилтот бүлгийн хүн амын өрхөд сард 10 шоометр хүртэлх усыг маш бага тарифаар олгож, давсан хэрэглээнд харьцангуй өндөр төлбөр тогтоодог. Гэтэл манай улс хүн амын ус хэрэглээнд усны нөөц ашигласны төлбөр тооцож авдаггүй, харин Хот, суурины ус хангамж, ариутгах татуургын ашиглалт, үйлчилгээг зохицуулах зөвлөл (ХСУХАТАУЗЗ)-өөс тогтоосон усны үйлчилгээний тарифын төлбөр ногдуулдаг (Улаанбаатар хотын орон сууцанд 1.47-2.14 төг/л, гэр хороололд 2 төг/л). Бодит байдалд уг усны төлбөрийн зохицуулалт иргэдийн хувьд тун ойлгомжгүй, дээрх үйлчилгээний тарифыг усны төлбөр гэж ойлгодог, мөн төлбөрийг хуулиар тогтоохоос гадна ХСУХАТАУЗЗ тогтоож байгаа нь ойлгомжгүй, субъектив хүчин зүйлээс хамааралтай болгож байна.

Усны нөөц ашигласны төлбөрийн тухайд аж ахуйн зориулалтаас хамаарч 1 шоометр ус 1.12-2331 төгрөгөөр үнэлэгдэж байгаа нь бусад улс орнуудын үнэтэй харьцуулахад маш хямд үнэ юм. Нийт ус хэрэглээний 70 хувь буюу унд ахуйн, хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн ус хэрэглээг нөөцийн төлбөрөөс чөлөөлж, усны нөөцийг хэмнэх, үрэлгэн хэрэглээг хумих хөшүүрэг үйлчлэхгүй байна. 2022 онд уул уурхай, согтууруулах ундааны үйлдвэрлэлийн хэрэгцээнд ашиглах усны нөөц ашигласны төлбөрийг 1.75-2.5 дахин нэмэгдүүлсэн. 2023 онд Улаанбаатар хотын хүн амын цэвэр усны үйлчилгээний тарифыг дунджаар 1.3 дахин нэмэгдүүлсэн байна. Усны төлбөрийн тогтолцоонд зарчмын шинэчлэл хийж олон улсад түгээмэл ашиглаж

байгаа шатлан өсгөх зарчмыг нэвтрүүлж, үнэлэмжийг нэмэгдүүлэх ажлыг хараахан эхлүүлээгүй байна.

Төлбөрийн тогтолцоонд шинэчлэл хийх нь усны үнэлэмжийг нэмэгдүүлж, хэмнэлт, хэрэглээний үр ашгийг сайжруулахад чиглэсэн дэвшилтэт технологи нэвтрүүлэх, ус ашиглагч, хэрэглэгчийн сэтгэлгээг өөрчлөх эдийн засгийн чухал хөшүүрэг болох юм.

Ус дахин ашиглалт

Хүрэх үр дүн 2. Усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ус хангамжийн эх үүсвэрийн эрүүл ахуйн бүсийн дэглэмийн хэрэгжилтийг сайжруулж, усны бохирдол, хомсдолыг бууруулна.

Манай орны цэнгэг усны нөөцийн 74.6 хувийг бүрдүүлдэг Хөвсгөл нуурын үнэ цэнтэй экосистемийг хамгаалах, нуурын ёроолын аюултай хог хаягдлыг цэвэрлэж, бохирдлыг бууруулах зорилгоор Хөвсгөл нуурт 1985 онд живсэн Сүхбаатар хөлөг онгоцыг 2021 онд нуурын гүнээс татан гаргаж, эрэг дээр байрлуулсан байна. 2021-2024 онуудад БОАЖЯ, ОБЕГ, ЗХЖШ, ШУТИС, цэргийн зөвлөх инженерийн бүрэлдэхүүн, Зэвсэгт хүчний 186, 234 дүгээр ангийн алба, Онцгой байдлын газрын аврагчид хамтран нуурт живсэн 11 машин, тээврийн хэрэгслийг амжилттай татан гаргаж Хөвсгөл нуурын усыг бохирдох эрсдлээс сэргийлсэн, усны нөөцийг хамгаалах чиглэлээр авч хэрэгжүүлсэн томоохон ажил боллоо.

Зураг. Хөвсгөл нуурын ёроолоос татаж гаргасан техник хэрэгсэл

Мөн Архангай аймгийн нутаг дэвсгэр дэх Бөөргийн нуур, Өгий нуур, Хэнтий аймгийн Аварга тосон нуур, Сүхбаатар аймгийн Ганга нуур, Хөвсгөл аймгийн Цойцон нуур, Булган аймгийн Баян нуурыг хамгаалах, сэргээх ажил хийгдсэн байна.

Усны нөөцийг хомстох, бохирдохоос хамгаалах, иргэдийн амь нас, эд хөрөнгийг үер, усны гамшгаас сэргийлэх зорилгоор гол мөрөн, нуур зэрэг усны сан бүхий газарт хамгаалалтын бүс, ус хангамжийн эх үүсвэрт эрүүл ахуйн бүс тогтоодог. Гэтэл хот суурин газрын голын татамд буюу үерийн аюултай бүсэд зөвшөөрөлгүй суурьшлын бүс бий болж хууль тогтоомж огт хэрэгжихгүй байгаагаас үер, усны гамшгийн эрсдлийг ихэсгэхийн зэрэгцээ усны нөөцийг ихээхэн бохирдуулж, хомсдуулж байна. Дэлхий нийтэд “байгальд суурилсан

шийдэл” буюу байгалийн өөрийнх нь үйлчилгээг ашиглахыг чухалчилж байгаа бөгөөд тухайлбал, голын татмын нуга, хүлэрт намаг бүхий газар нь их хэмжээний үерийн усыг тогтоон барих байгалийн нөөцлүүрийн үүргийг гүйцэтгэхээс гадна цэвдгийг хамгаалах, олон зүйл ургамал, амьтан, бичил биетний амьдрах орчныг бүрдүүлэх, ихээхэн хэмжээний нүүрстөрөгчийг агуулж, хүлэмжийн хийг шингээх өндөр чадвартай байдаг. Сэлбэ, Бэлх голын эх, голдирлын дагуух татмын нуга, ус намгархаг газрыг хамгаалж, суурьшил үүсгэлгүй хамгаалалтын бүсийн дэглэмийг

мөрдүүлж байсан бол 2023 оны 7-р сард тохиосон үерийн долгионы ихээхэн эрчмийг байгаль өөрөө тогтоон барьж, хохирол бага учруулж, өндөр өртөгөөр бетон далан бариулах шаардлага гарахгүй байх байсан. Үндсэндээ экосистемийн үйлчилгээ буюу байгалийн гүйцэтгэдэг үүрэг, чадварыг мэддэггүй, үнэлж тооцдоггүй байдал нийтлэг байна.

Улсын хэмжээнд усны сан бүхий газрын онцгой болон энгийн хамгаалалтын бүсэд 33,706 нэгж талбар бүхий газар олголт хийгдсэн байна. Нийслэл, аймгийн төвүүдийн ус хангамжийн эх үүсвэрийн эрүүл ахуйн бүсийн дэглэм зөрчигдөж, эрүүл ахуйн бүс болон тэжээгдлийн мужид газар олголт хийгдэж суурьшлын бүс бий болсноор газрын доорх ус бохирдох нөхцөл үүсч, хүн амын ундны усны аюулгүй байдал алдагдахад хүргэж байна. Тухайлбал, Улаанбаатар хотын ус хангамжийн эх үүсвэрийн эрүүл ахуйн хориглолтын бүсэд 4,051, хязгаарлалтын бүсэд 6,564 нэгж талбар бүхий газарт ашиглалт явагдаж байна.⁴¹

Цаашид усны тухай хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийг чангатгаж, хамгаалалтын болон эрүүл ахуйн бүсийн дэглэмийг мөрдүүлж усны нөөцийг бохирдож, хомсдохоос хамгаалах шаардлагатай.

Мөн намаг бүхий газрын тооллого явуулж газрын нэгдмэл сангийн ангиллын

Усны сан бүхий газарт намгийн эзлэх талбайг оруулж тодотгох, хамгааллын арга хэмжээг хэрэгжүүлэх, хүлэрт намгийн экосистемийн үйлчилгээ буюу хүлэрт намагт хадгалагдаж байгаа нүүрстөрөгчийн агууламж, хүлэмжийн хийн шингээлтийг тооцоолж цаашдаа карбон кредит тооцуулах алхамыг хийх хэрэгтэй байна. Жишээ татахад, Хурх, Хүйтэн голын хөндийн нуурууд, ус намгархаг газрын хэмжээнд усны эх үүсвэрийг дагасан малын хэт бөөгнөрөлөөс үүдэлтэй бэлчээрийн талхагдал, амьдрах орчны доройтол, газар тариалангаас үүдэлтэй ус намгархаг газрын талбайн хэмжээ буурах үйл явц ажиглагдаж байна. Голын хөндий, татмын нугыг шинээр хагалж тариалангийн талбай болгон ашиглаж байгаа ба талбайг их хэмжээгээр уриншуулж, өнжөөж байгаа нь намгийг хатааж, хөрсний үржил шимийг алдагдуулж байна⁴².

2012 онд нийт газар нутгийг 29 усны сав газарт хувааж, 21 сав газрын захиргаадыг байгуулан ажиллуулж байгаа нь хэдийгээр усны сав газрын менежментийн тогтолцоог бий болгож, орон нутагт газар дээр нь ажиллах нэгжтэй болсон боловч бүтцийн хувьд хэт жижиглэж, хүн хүчийг тарамдуулж байна. Дэлхийн хамгийн том газар нутагтай ОХУ гэхэд л газар нутгаа 21 усны сав газарт хувааж, сав газрын

⁴¹ Усны газар, 2025

⁴² Олон улсын ач холбогдол бүхий ус, намгархаг газар, Хурх, Хүйтэний голын хөндийн нуурууд, Хэнтий аймгийн Байгаль орчин, аялал жуулчлалын газар, 2021

захиргаадыг ажиллуулдаг. Монгол орны усны сав газрын хилийн заагийг засаг захиргааны нэгжийн хилийн заагтай уялдуулан оновчтой болгон томсгох зорилтыг хэрэгжүүлэхэд ахиц гарсангүй.

Хүрэх үр дүн 3. Газрын байгалийн тогтоц, голын татамд хур тунадас, хайлсан цас, мөсний усыг хуримтлуулах хөв цөөрөм, далд усан сангууд байгуулж, томоохон голууд дээр урсцын тохируулгатай, олон зориулалтаар ашиглах усан сан барьж эхэлнэ.

Монгол орны хур тунадасны улирлын шилжилт болж зуны хур бороо татрахын хамт эрчим нь ихсэх, өвлийн цасны хэмжээ нэмэгдэх хандлагатай байгааг харгалзан хаврын шар усны үер, зуны аадар борооны үерээс сэргийлэхийн зэрэгцээ үерийн усыг тогтоон хуримтлуулж гачиг үед хэрэглэх, үүнийг далан хаалт барьж их хэмжээний хөрөнгө зарахгүйгээр “Байгальд суурилсан шийдэл” буюу газрын тогтоц, голын голдирлын хэв шинжийг ашиглан татмын нуур, цувраа хөв цөөрөм байгуулахыг үр дүнд суурилсан төлөвлөлтөөр санхүүжилтийг баталгаажуулж хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Газрын тогтоцыг ашиглан хөв цөөрөм байгуулах ажил тасралтгүй хийгдэж ирсэн бөгөөд 2023-2024 онд улсын төсвөөс гадна хөдөөгийн иргэдийн уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох чадавхыг бэхжүүлэх чиглэлээр хэрэгжүүлж байгаа төсөл, хөтөлбөрийн санхүүжилтээр бүтээн байгуулалтыг нэмэгдүүлж, Завхан, Ховд зэрэг аймгийн нутаг дэвсгэрт 256 мян. шоометр ус агуулах багтаамжтай 50 хөв цөөрөм байгуулсан байна⁴³. Харин газрын доорх усны нөөцийг хур тунадасны усаар зохиомлоор нэмэгдүүлэх, нөхөн сэргээх (MAR) арга технологийг нэвтрүүлэх үйл ажиллагааг эрчимжүүлэх шаардлагатай байна.

Хүснэгт. Хөв цөөрмийн байгуулалт

Он	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Хөв цөөрмийн тоо	8	10	12	6	7	7	16	35
Усны эзлэхүүн, м3	1,500	85,650	1905,800	123,906	1,200	45,666	29,770	226,167

Томоохон голууд дээр дунд чадлын усан цахилгаан станц байгуулах нь урсацын тохируулга хийж усны хүртээмжийг нэмэгдүүлэхээс гадна эрчим хүчний горимын тохируулга хийх боломжтой болж нэгдсэн сүлжээний тогтвортой, найдвартай ажиллагааг хангах өндөр ач холбогдолтой тул МУ-ын Засгийн газраас усан цахилгаан станцын төслүүдэд ихээхэн анхаарал тавьж байна. 2024 оны 11-р сарын 5-ны өдөр Эрдэнэбүрэнгийн усан цахилгаан станц төслийн тусгайлсан зээлийн хэлэлцээр батлагдаж, төслийн 253 сая ам.долларын санхүүжилт шийдэгдсэн.

⁴³ Усны газар, 2024

2025-2026 онд Эгийн голын УЦС-аас Сэлэнгэ мөрний сав газрын экосистемд үзүүлэх нөлөөллийг тодорхойлох судалгаа, төслийн байгаль орчин, нийгмийн нөлөөллийн үнэлгээ, УЦС-ын туслах боомт болон үндсэн ТЭЗҮ-ийн нэмэлт судалгаа хийж, төслийн бүтээн байгуулалтыг эхлүүлэх бэлтгэл ажил хийгдэж байна. Мөн Орхон-Онги, Хэрлэн-Тооно усан цогцолбор төслийг урагшлуулах хөрөнгө оруулалтын төлөвлөгөө боловсруулж, дүгнэлт гаргах үүрэг бүхий ажлын хэсгийг ажиллуулж байна.

Хүрэх үр дүн 4. Хүн амыг баталгаат ундны усаар хангах, усны нөөцийн эрэл, хайгуул, зураглалын ажлыг эрчимжүүлж нөөц баялгийн мэдээллийн бааз суурийг өргөжүүлэх, төлөвлөлт, менежмент хийх нөхцөлийг бүрдүүлнэ.

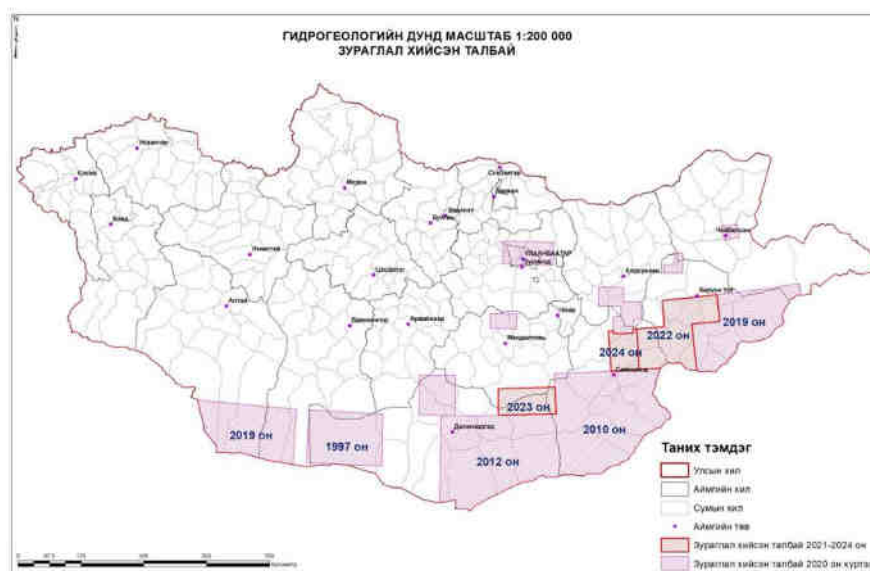
Улсын хэмжээнд нийт хүн амын 83.6%, Улаанбаатарт 99.5% баталгаат ундны усаар хангагдаж байна. Эх газрын эрс тэс уур амьсгалтай манай орны хувьд газрын доорх ус нь хамгийн найдвартай хамгаалагдсан эх үүсвэрт тооцогддог. Хүн амыг баталгаат ундны усаар хангахын тулд усны нөөцийн эрэл хайгуул хийж, нөөц тогтоон, ус хангамжийн эх үүсвэрийг байгуулах шаардлага гардаг. 2020-2024 онуудад улсын төсвийн хөрөнгөөр Өвөрхангай, Дорноговь, Өмнөговь, Говь-Алтай, Булган аймгийн 9 сум суурингийн хүн амын ус хангамжийн эх үүсвэрийг тогтоох газрын доорх усны хайгуул судалгаа хийж, нийт 236 л/с усны нөөцийг тогтоосон нь тогтвортой хөгжлийн зорилт болох шаардлага хангасан ундны усны эх үүсвэрээр хангагдсан хүн амын эзлэх хувийг нэмэгдүүлэхэд ихээхэн түлхэц болж байна.

Хүснэгт.

Он	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025 зорилт
Шаардлага хангасан ундны усны эх үүсвэрээр хангагдсан хүн амын эзлэх хувь				82.5			83	83.5	83.5	83.6	85
Шаардлага хангасан ариун цэврийн байгууламжаар хангагдсан хүн амын эзлэх хувь				69			69.2	69.3	69.4	69.6	70

Усны бодлогыг оновчтой тодорхойлох үндэс нь региональ судалгаа хийж газрын доорх усны нөөц баялгийг зөв тогтоох явдал юм. 2022-2024 онд гидрогеологийн дунд масштабын зураглалын ажлыг Дорноговь, Сүхбаатар, Өмнөговь, Дундговь,

Дорноговь аймгийн нутагт хийж, нийт газар нутгийн 17.8 хувийг зураглалд хамруулж усны нөөцийн тойм мэдээлэлтэй болсон байна⁴⁴.

Зураг. Гидрогеологийн дунд масштабын зураглал хийсэн талбай

Он	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Гидрогеологийн зураглал хийгдсэн талбайн эзлэх хувь				14.8	-	-	-	16.6	17.3	17.8	23

⁴⁴ БОУАӨЯ, 2025 он

Монгол Улсын Засгийн газар ба АНУ-ын Мянганы сорилтын корпорац (МСК)-ын хооронд байгуулсан компакт гэрээний хөрөнгө оруулалтаар Улаанбаатар хотын нийт ус хангамжийг нэмэгдүүлэх хөтөлбөрийг 2021-2026 онд хэрэгжүүлж байна. Усны салбарын том хөрөнгө оруулалт болох уг хөтөлбөр амжилттай хэрэгжсэнээр Улаанбаатар хотын ус хангамжийг жилд 65 сая шоометрээр буюу өнөөгийн түвшнээс 80 хувиар нэмэгдүүлж, нийслэл хотын хурдацтай өсөн нэмэгдэж байгаа усны эрэлт хэрэгцээг урт хугацаанд, тогтвортой хангах, эдийн засгийн ирээдүйн өсөлтийг дэмжих таатай нөхцөлийг бий болгох юм.

Цаашид эрчимжүүлэх:

1. Усны нөөц ашигласны төлбөрийг шатлан өсгөх зарчимд суурилуулан шинэчлэн тогтоож, бүх хэрэглээг төлбөртэй болгох замаар хэмнэлт, хэрэглээний үр ашгийг сайжруулах

2. Усны тухай хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийг чангатгаж, хамгаалалтын болон эрүүл ахуйн бүсийн дэглэмийг мөрдүүлж усны нөөцийг бохирдож, хомсдохоос хамгаалах, үер усны эрсдэлээс сэргийлэх

3. Намаг бүхий газрын тооллого явуулж газрын нэгдмэл сангийн ангиллын Усны сан бүхий газарт намгийн эзлэх талбайг оруулж тодотгох, хамгааллын арга хэмжээг хэрэгжүүлэх, хүлэрт намагт хадгалагдаж байгаа нүүрстөрөгчийн агууламж, хүлэмжийн хийн шингээлтийг тооцоолж цаашдаа карбон кредит тооцуулах боломжийг бүрдүүлэх

4. Монгол орны усны сав газрын хилийн заагийг засаг захиргааны нэгжийн хилийн заагтай уялдуулан оновчтой болгож томсгох

5. “Байгальд суурилсан шийдэл” буюу газрын тогтоц, голдирлын хэв шинжийг ашиглан хур тунадас, хайлсан цас, мөсний усыг тогтоон хуримтлуулах татмын нуур, цувраа хөв цөөрөм байгуулах

6. Говь, хээрийн бүсэд хур тунадасны усыг тогтоон барих далан, шингээх худаг, нэвчүүлэх цөөрөм байгуулах замаар газрын доорх усны нөөцийг зохиомлоор нэмэгдүүлэх, нөхөн сэргээх (MAR) арга технологийг нэвтрүүлэх, томоохон ус ашиглагч аж ахуйн нэгж, байгууллагыг татан оролцуулах

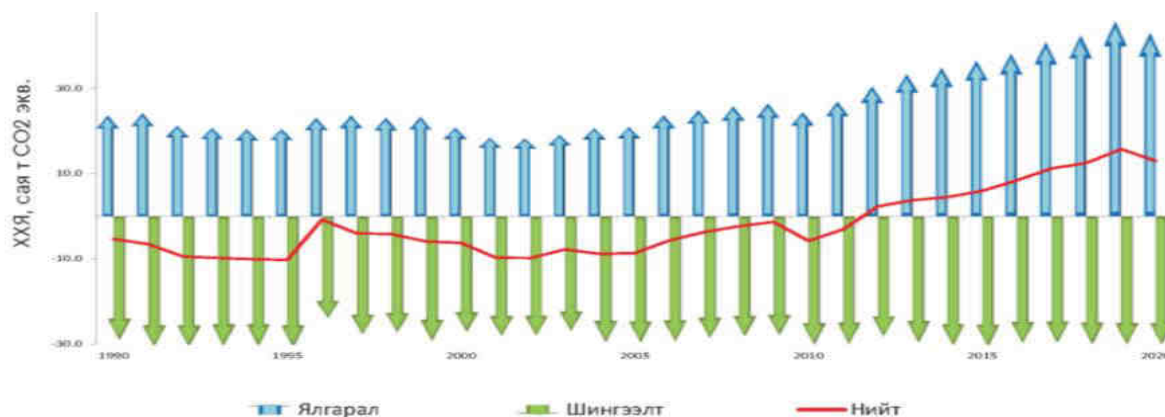
7. Усны нөөцийг нь тогтоогоогүй хот, суурин газрын хүн амын ус хангамжийн эх үүсвэрийн нөөц тогтоох эрэл, хайгуулын ажил хийж нөөцийг баталгаажуулах

3.6.4 Нүүрстөрөгч багатай, бүтээмжтэй, хүртээмжтэй ногоон хөгжил

Зорилт 6.4. Нүүрстөрөгч багатай, бүтээмжтэй, хүртээмжтэй ногоон эдийн засгийг хөгжүүлж, уур амьсгалын өөрчлөлтийг сааруулах олон улсын хүчин чармайлтад хувь нэмэр оруулна.

Монгол Улс 2020 оны байдлаар 43,081.62 мянган тонн нүүрсхүчлийн хийтэй дүйцэхүйц хүлэмжийн хий ялгаруулж байгаагийн 44.78 хувь нь эрчим хүч, 51.97 хувь

нь хөдөө аж ахуй, 2.66 хувь нь аж үйлдвэр, үлдсэн 0.58 хувь нь хог хаягдлын салбараас ялгарч байна⁴⁵.

Зураг. Хүлэмжийн хийн нийт ялгарал ба шингээлт

Хүлэмжийн хийн нийт ялгарал, салбараар	
2014, %	2020, %
Эрчим хүч – 50.08	Эрчим хүч – 44.78
Хөдөө аж ахуй - 48.51	Хөдөө аж ахуй – 51.97
Аж үйлдвэр – 0.95	Аж үйлдвэр – 2.66
Хог хаягдал – 0.46	Хог хаягдал – 0.58

Графикаар үзүүлэх

Монгол Улс 1992 онд НҮБ-ын Уур амьсгалын өөрчлөлтийн суурь конвенцид, 2016 онд суурь конвенцийн Парисын хэлэлцээрт нэгдэн орж, дэлхийн улс орнуудын адилаар уур амьсгалын өөрчлөлтийг сааруулахад оруулах Үндэсний тодорхойлсон хувь нэмрээ (ҮТХН) тодорхойлсон. Эрчим хүч, аж үйлдвэр, хөдөө аж ахуй, хог хаягдлын салбарт хэрэгжүүлэх байгальд ээлтэй ногоон бодлого, арга хэмжээний үр дүнд эдийн засгийн хөгжил өнөөгийн хандлагаар явна гэсэн төсөөлөл буюу суурь нөхцөлтэй харьцуулахад 2030 он гэхэд хүлэмжийн хийн ялгарлыг 22.7%-иар буюу 16.89 сая тонн CO₂-тэй дүйцэхүйц хүлэмжийн хийг бууруулахаар бодлогоо тодорхойлсон⁴⁶. Мөн уур амьсгалын өөрчлөлтөд илүү өртөх, эмзэг салбаруудад учирч болох эрсдэл, сөрөг нөлөөллийг бууруулахад чиглэсэн уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох арга хэмжээг хэрэгжүүлнэ.

Хүрэх үр дүн 1. Байгальд ээлтэй, үр ашигтай дэвшилтэт технологи нэвтрүүлж хэрэглээ, үйлдвэрлэлийн бүтээмжийг дээшлүүлэх, байгалийн нөөцийг хэмнэх хаягдалгүй эдийн засгийг хөгжүүлнэ.

Байгальд ээлтэй, нөөцийн хэмнэлттэй хариуцлагатай үйлдвэрлэл, хэрэглээг татварын бодлого, эдийн засгийн хөшүүргээр дэмжиж төлөвшүүлэх арга хэмжээг

⁴⁵ Хүлэмжийн хийн тооллогын үндэсний тайлан, 2023

⁴⁶ Парисын хэлэлцээрийг хэрэгжүүлэх үндэсний хэмжээнд тодорхойлсон хувь нэмрийн зорилт, 2019

авч хэрэгжүүлж байна. /ЗГ-ын 2018 оны 157 дугаар тогтоолоор 15 нэр төрлийн агаар цэвэршүүлэгч, эрчим хүчний хэмнэлттэй халаагч төхөөрөмжийг Гаалийн албан татвар, Нэмэгдсэн өртгийн албан татвараас чөлөөлөх/

2023 онд шинэчлэн батлагдсан Төрийн болон орон нутгийн өмчийн хөрөнгөөр бараа, ажил, үйлчилгээ худалдан авах тухай хуульд тендерийн шалгуур үзүүлэлтэд байгаль орчинд нөлөөлөх байдлыг тусгах, техникийн тодорхойлолтыг хүрээлэн байгаа орчинд ээлтэй хэлбэрээр боловсруулах аргачлал, зааврыг байгаль орчны болон санхүү, төсвийн асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүн хамтран батлах зохицуулалтыг тусгаснаар ногоон худалдан авалтын эрх зүйн орчин бүрдсэн байна. Хуульд заасан аргачлал, зааврыг даруй баталж хэрэгжүүлэх, түүнчлэн байгальд ээлтэй, нөөцийн хэмнэлттэй, үр ашигтай ажил, үйлчилгээ, бараа бүтээгдэхүүнийг тодорхойлох ногоон таксономи, эко тэмдэг, ногоон гэрчилгээг боловсронгуй болгож баталгаажуулах шаардлагатай. Одоогоор Засгийн газрын ногоон худалдан авалтын талаар мэдээлэл гаргах боломжгүй байна.

2024 оны байдлаар байгаль орчинд ээлтэй, нөөцийн хэмнэлттэй, агаар, орчны бохирдлыг бууруулахад чиглэсэн үйл ажиллагаа явуулж байгаа, шалгуур хангасан 25 аж ахуйн нэгж, байгууллагад ногоон гэрчилгээ олгосон байна.

Санхүүгийн зохицуулах хороо холбогдох талуудтай хамтран 2022 онд олон улсын жишигт нийцүүлэн Монгол Улсын хөрөнгийн зах зээлд бүртгэлтэй компаниуд болон тайлагнах хүсэлтэй бүх байгууллагын үйл ажиллагааг илүү нээлттэй, ил тод болгохыг дэмжих зорилгоор Байгаль орчин, нийгэм, засаглал (БОНЗ) буюу Тогтвортой байдлын тайлагналын удирдамжийг боловсруулж, нэвтрүүлж эхлээд байна.

Хүрэх үр дүн 2. Эрчим хүч, хөдөө аж ахуй, барилга, тээвэр, аж үйлдвэр, хог хаягдлын салбарын хүлэмжийн хийн ялгарлыг бууруулж, нүүрстөрөгчийн шингээлтийг нэмэгдүүлнэ.

Үндэсний тодорхойлсон хувь нэмэр (ҮТХН)-ийн зорилтын хүрээнд эрчим хүчний салбар сэргээгдэх эрчим хүчийг хөгжүүлэх, эрчим хүчний хэмнэлтийг хэрэгжүүлэх замаар хүлэмжийн хийн ялгарал (ХХЯ)-ыг бууруулж байна. Цэций салхин цахилгаан станц, Сайншанд салхин парк жилдээ 350 мян.гаруй МВтц цахилгаан эрчим хүч үйлдвэрлэн сүлжээнд нийлүүлж, 320 мян.гаруй тн СО₂-экв хүлэмжийн хийн ялгарлыг бууруулж байна. 2024 оны байдлаар 12 нарны цахилгаан станц ажиллаж, жилдээ 210 мян.гаруй МВтц цахилгаан эрчим хүч үйлдвэрлэн сүлжээнд нийлүүлж, 185 мян.гаруй тн СО₂-экв ХХЯ-ыг бууруулж байна⁴⁷. ҮТХН-т 2025 он гэхэд 30 сумын төвийн төвлөрсөн дулаан хангамжид газрын гүний дулааныг ашиглан ХХЯ-ыг бууруулахаар тооцсон боловч 2024 оны байдлаар 5 сумын сургууль, цэцэрлэгийн барилгын халаалтад газрын гүний дулааны насосыг нарны панельтай хослуулан ажиллах төслийг хэрэгжүүлсэн байна. Гэхдээ агаар-агаар, агаар-ус, ус-ус дулааны насос ашиглах туршилтын төслүүд нэлээдгүй хэрэгжиж байна.

⁴⁷ Эрчим хүчний яам,

Үндэсний тодорхойлсон хувь нэмрийн зорилтын хэрэгжилтийн үнэлгээний тайлангийн хураангуй, НҮБХХ, 2025

Зураг. Сэргээгдэх эрчим хүчний эх үүсгүүрийн суурилагдсан чадал, МВт

Сэргээгдэх эрчим хүчний нийлбэр чадал 2016 онд 76 МВт байсан бол 2024 онд 324 болж 4 дахин өссөн бөгөөд энэ өсөлттэй уялдан ХХЯ-ын бууралт 2019 онд 185 мян.тн CO₂-экв. байсан бол 2024 онд 505 мян.тн CO₂-экв. болж өссөн ахицтай байна. Харин шинээр барих цахилгаан станцад супер критикал, хэт супер критикал даралтат технологи ашиглах, аймгийн төвүүдэд өндөр үр ашигтай дулааны станц барьж нүүрсний хэрэглээг 30% хэмнэх, мөн сумын төвийн дулаан хангамжид өндөр үр ашигтай халаалтын зуух суурилуулж, нүүрсний хэрэглээг 40% бууруулахаар төлөвлөсөн зорилт бүрэн хэрэгжээгүй байна.

Зураг. Эрчим хүчний үйлдвэрлэлийн ХХЯ-ын суурь сценари болон ХХЯ-ыг бууруулах сценарийн харьцуулалт

Барилгын салбарын хувьд Улаанбаатар хотын Захирагчийн ажлын алба улсын болон нийслэлийн төсвөөс санхүүжүүлэн угсармал орон сууцны 302 блокийг дулаалж⁴⁸, 24.6 мян.тн ХХ ялгарахаас сэргийлсэн. 2025 оноос олон улсын НАМА фасилити байгууллагын 18 сая евро-ийн санхүүжилтээр “Улаанбаатар хотын орон сууцны эрчим хүчний үр ашгийг дээшлүүлэх нь” төслийг хэрэгжүүлж эхлэн хуучин угсармал барилгын 375 блокийг дулаалж, хүлэмжийн хийн ялгарлыг бууруулна.

⁴⁸ Улаанбаатар хотын Захирагчийн ажлын алба, 2024

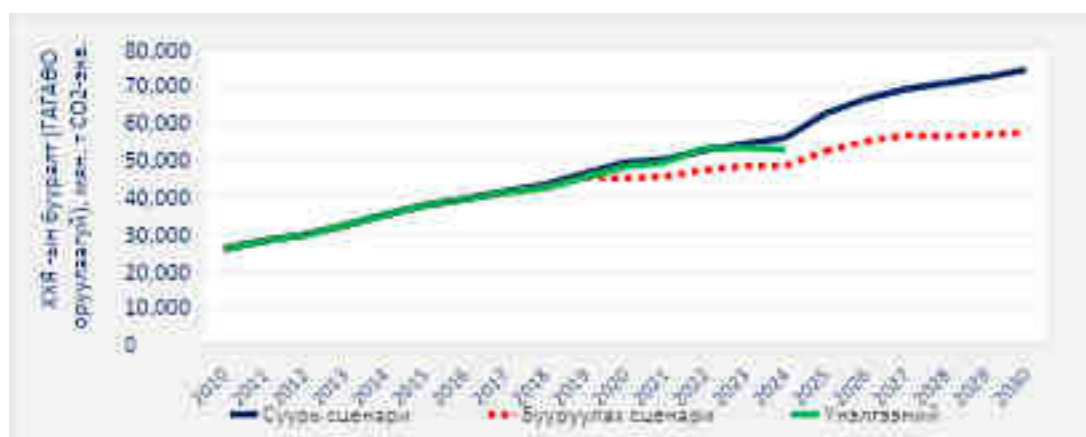
2022 оноос Улаанбаатар хотод эрчим хүчний хэмнэлттэй, орлогод нийцсэн ногоон орон сууц барих төслүүд БНСУ-ын хөнгөлттэй зээл болон Уур амьсгалын ногоон сан, АХБ-ны санхүүжилтээр хэрэгжиж байгаа бөгөөд энэ хүрээнд 15,000 айлын орон сууц баригдаж, ХХЯ-ыг бууруулах, тав тухтай амьдрах орчны бүрдүүлэхэд ихээхэн хувь нэмэр болно.

Тээврийн салбарт ХХЯ-ыг бууруулах зорилгоор 2025 он гэхэд Евро-5 стандартын шатахууны импортыг 70%-д хүргэж, шатахууны зарцуулалтыг 20% бууруулахаар төлөвлөснөөс 2024 онд нийт шатахууны импортод Евро-5 шатахуун 13%-ийг эзэлж байна. Нүүрсний экспортын тээвэрлэлтийг төмөр замын тээвэрт шилжүүлэх, зорчигчийн галт тэргийг цахилгаан халаалтад шилжүүлэх зорилтын хэрэгжилт хангалтгүй байгаа тул тээврийн салбарын ХХЯ дорвитой буураагүй байна.

Хөдөө аж ахуйн салбараас ялгарах ХХ-г малын тоо толгойд үндэслэн тооцоолдог бөгөөд 2020-2023 онуудад суурь түвшнээс их ХХ ялгарсан бол 2023-2024 оны зудын улмаас 14 сая мал хорогдож, хүлэмжийн хийн ялгарал суурь түвшнээс 5.9%-иар буурсан байна.

Аж үйлдвэрийн салбарын ХХЯ-ыг бууруулахын тулд i) цементийн үйлдвэрийн хаягдал дулааныг ашиглах; ii) цементийн үйлдвэрлэлд нунтаг үнс ашиглах; iii) нүүрсний уурхайн метан хийг ашиглах зорилтыг тавьсан. 2020 оноос Монцемент билдинг материалс ХХК-ийн үйлдвэр дээр суурилуулсан хаягдал дулааныг ашиглах WHR систем жилд 10 сая кВтц эрчим хүч үйлдвэрлэж, 12-15 мян.тн ХХЯ-ыг бууруулж байна. Мөн Монцемент билдинг материалс ХХК, Мөнхийн баян гал ХХК-ийн цементийн үйлдвэрүүд жилд тус бүр 10 мян. гаруй тн нунтаг үнсийг ДЦС 4, Амгалан ДС-аас авч ашиглаж байна. Эдгээр нь ХХЯ-ыг бууруулахын зэрэгцээ эрчим хүчний үр ашгийг дээшлүүлэх, хаягдлыг дахин ашиглах тойрог эдийн засгийг хөгжүүлэх бодитой жишээ болж байна.

Уур амьсгалын өөрчлөлтийг сааруулах ҮТХН-ийн хэрэгжилтийг 2020-2024 оноор үнэлэхэд эрчим хүчний болон эрчим хүчний бус салбарт хэрэгжүүлсэн арга хэмжээний үр дүнд ХХЯ тогтвортой буурсан байна. 2024 онд суурь сценаритай харьцуулахад ХХЯ-ыг 2,982.9 мян.тн CO₂-экв.-аар бууруулсан нь зорилтот ХХЯ-ын бууралтын 39.7% буюу анхны зорилтоос доогуур байна. 2022 онд малын тоо толгой өссөний улмаас ХХЯ суурь сценариас 12.3%-иар давсан байна.

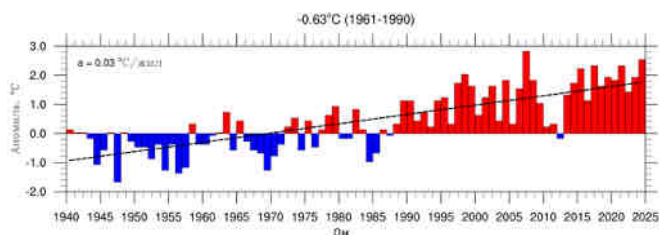
Зураг. Хүлэмжийн хийн ялгарал

Хүснэгт.

Он	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025 зорилт
Хүлэмжийн хийн ялгарлын бууралт, суурь нөхцөлтэй харьцуулахад %						2.1	1.6	(1.2)	1.8	5.3	12.3
Хүлэмжийн хийн ялгарлын бууралт, УТХН-ийн зорилттой харьцуулахад %	-	-	-	-	-	24.1	17.7	(12.3)	16.5	39.7	
Эрчим хүчний суурилагдсан хүчин чадалд сэргээгдэх эрчим хүчний эзлэх хувь											
Эрчим хүчний үйлдвэрлэлд сэргээгдэх эрчим хүчний эзлэх хувь											

Хүрэх үр дүн 3. Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох, тэсвэрлэх чадавхыг бэхжүүлж, үүсэж болзошгүй эрсдэлийг бууруулна.

Монгол орны жилийн дундаж агаарын температур сүүлийн 85 жилд 2.55°C-ээр дулаарсан бөгөөд 1988 оноос хойш дулаарал эрс нэмэгдэж, хур тунадасны горим өөрчлөгдөж байна⁴⁹.

Зураг. Жилийн дундаж агаарын температурын ОЖД (1961-1990 оны дундаж - ОЖД)-аас хазайх хазайлт

⁴⁹ Ус цаг уур, орчны судалгаа, мэдээллийн хүрээлэн, Уур амьсгалын үйлчилгээний систем, 2025

Уур амьсгалын эрчимтэй өөрчлөлтийн улмаас ган, зуд болон хүчтэй салхи, шуурга, ширүүн аадар, уруйн үер зэрэг ус, цаг агаарын аюулт үзэгдлийн давтагдал сүүлийн хорь гаруй жилд 2 дахин ихэсч, тэдгээрээс үүдсэн нийгэм, эдийн засгийн хохирол нэмэгдсэн. Улсын хэмжээнд 2001-2024 онд цаг агаарын аюулт, гамшигт үзэгдлийн улмаас 599 хүн амь эрсдэж, 29 сая 780 мянган мал хорогдож, 844.1 тэрбум төгрөгийн шууд хохирол учирсан байна⁵⁰.

Зураг. Цаг агаарын гаралтай аюулт, гамшигт үзэгдлийн давтагдал

Уур амьсгалын өөрчлөлтийн үр дагавар нь Монгол орны экосистем төдийгүй байгаль, цаг агаараас ихээхэн хараат мал аж ахуй, газар тариалан, ой, ус, дэд бүтэц, хүний эрүүл мэнд зэрэг нийгэм, эдийн засгийн салбарт илүү сөргөөр нөлөөлж, эмзэг байдал, эрсдэлийг улам бүр нэмэгдүүлж байгаа тул уур амьсгалын өөрчлөлтөд ухаалгаар дасан зохицох асуудал манай орны хувь онцгой ач холбогдолтой юм.

Иймд ҮТХН-ийн зорилтын хүрээнд болон 2024 онд батлагдсан Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох үндэсний төлөвлөгөөнд 2030 он хүртэл хэрэгжүүлэх арга хэмжээг тусган, эмзэг салбаруудын дасан зохицох чадавхыг бэхжүүлэх загвар төсөл, хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлж байна.

Тухайлбал, малчид байгалийн нөөцийн хамтын менежментийн хүрээнд нэгдэж хоршин, бэлчээрийн даацад нийцүүлж малын тоо толгойг бууруулж, чанаржуулах, төрөлжүүлж маллах, бэлчээрээ хамгаалж зохистой ашиглах, амьжиргааны нэмэлт эх үүсвэртэй болох, байгалийн гамшгийн эрсдэлийг бууруулах, даван туулах арга ажиллагаанд суралцаж эхэлж байна. Бэлчээрийн ус хангамжийг сайжруулахад ахиц гарч байгаа ч бэлчээрийн ачааллыг бууруулах, тэжээлийн хангамжийг нэмэгдүүлэх, малаа даатгалд хамруулахыг эрчимжүүлэх шаардлагатай байна. 2024 оны байдлаар Монгол Улсын нийт мал сүргийн 10 орчим хувь, нийт малчдын 14 хувь нь малын даатгалд хамрагджээ⁵¹.

Төмс, хүнсний ногооны тариаланд нийлэг хальсан хучлага хэрэглэх, дуслын усалгааны технологи ашиглах замаар ус хэмнэх тариаланчдын сонирхол нэмэгдэж, дадлага, туршлага хуримтлуулж байгаа ба дуслын усалгаа нь усны зарцуулалтыг 80 хувиар бууруулах боломжтойг судлаачид тооцоолсон байна. 2024 оны байдлаар 493.4 га талбайд дуслын усалгааны технологи ашигласан. Цаашид эдгээр хэмнэлттэй, үр ашигтай технологийн хэрэглээг нэмэгдүүлэх нь чухал бөгөөд харин

⁵⁰ Цаг уур, орчны шинжилгээний газар, 2025

⁵¹ Үндэсний тодорхойлсон хувь нэмрийн зорилтын хэрэгжилтийн үнэлгээний тайлангийн хураангуй, НҮБХХ, 2025

нийлэг хальсан хучлагын хог хаягдлын зохистой менежментийг анхаарах шаардлагатай.

Байгалийн гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээ хийх, эрсдэлийг бууруулах төлөвлөлт хийх, олон нийтийг чадавхжуулах, ус, цаг уурын сүлжээг өргөжүүлж, автомажуулах, радар суурилуулах зэргээр эртнээс сэрэмжлүүлэн зарлан мэдээлэх системийг боловсронгуй болгох ажлууд хийгдэж байна.

Хүрэх үр дүн 4. Төр, хувийн хэвшлийн түншлэлд тулгуурласан ногоон санхүүгийн үндэсний тогтолцоог дэмжин хөгжүүлж, олон улсын санхүүгийн арга хэлбэрийг ашиглан байгальд ээлтэй ногоон төсөл, хөтөлбөрүүдийг санхүүжүүлнэ.

Монгол Улс Парисын хэлэлцээрийн хүрээнд бий болсон санхүүжүүлэгч байгууллагуудтай хамтран ажиллах талаар хүчин чармайлт гаргаж, байгальд ээлтэй, хэмнэлттэй, үр ашигтай ногоон төсөл, үйл ажиллагаа, санал санаачилгыг санхүүжүүлэх төр, хувийн хэвшлийн түншлэлд суурилсан Үндэсний ногоон санхүүгийн тогтолцоог бий болгохыг дэмжиж эхлэлийг нь тавиад байна.

Одоогийн байдлаар НҮБ-ын Уур амьсгалын ногоон сангийн санхүүжилтээр хүлэмжийн хийн ялгарал, дулааны алдагдлыг бууруулах, эрчим хүч хэмнэх, орлогд нийцсэн ногоон орон сууц барих, хөдөөгийн иргэдийн уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох, эрсдэлийн менежментийг сайжруулах, чадавх бэхжүүлэх чиглэлээр нийт 1.1 тэрбум ам долларын өртөг бүхий 10 төсөл хэрэгжиж байна. Монгол Улсын эдийн засаг хүндрэлтэй өнөөгийн нөхцөлд эдгээр төсөл хөтөлбөр цэвэр эрчим хүчний үйлдвэрлэл, эрчим хүчний хэмнэлттэй хэрэглээ, ногоон барилга байгууламж, техник тоног төхөөрөмж, жижиг дунд бизнес эрхэлж байгаа эмэгтэйчүүдийг дэмжих зэрэг Монгол Улсын ногоон хөгжил, тогтвортой хөгжлийн үндсэн зорилтуудад нийцсэн үйл ажиллагааг хөхиүлэн дэмжих нэн чухал арга хэрэгсэл болж байна.

Байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага 2019 оноос эхлэн Төрийн банк, Хаан банк, Хас банктай хамтран ажиллаж, иргэдийн амьдрах орчны чанарыг сайжруулах зорилгоор эрчим хүчний хэмнэлттэй цахилгаан халаагуур, гэр, байшингийн дулаалга, эко ариун цэврийн байгууламж, сайжруулсан зуух зэрэг бүтээгдэхүүнд ногоон зээл олгож эхэлсэн бөгөөд 2019-2024 онд 11,393 иргэн, аж ахуйн нэгжид байгаль орчинд ээлтэй ногоон бүтээгдэхүүн худалдан авахад нь зориулж нийт 5.6 тэрбум төгрөгийн хүүний хөнгөлөлтийг сайдын багцаас санхүүжүүлсэн байна.

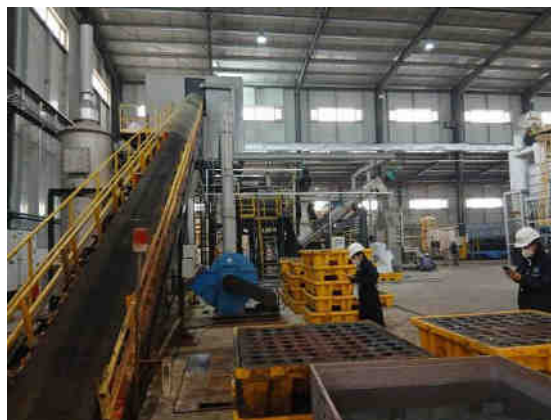
Хүрэх үр дүн 5. Хог хаягдлыг эх үүсвэр дээр нь бууруулах, дахин ашиглах, боловсруулах 3R цогц менежментийг хэрэгжүүлж эдийн засгийн эргэлтэд оруулан хог хаягдлын дахин боловсруулах хэмжээг нэмэгдүүлнэ.

Хүн ам, эдийн засгийн өсөлт, хотжилтын зэрэгцээ хоцрогдсон технологи, үрэлгэн хэрэглээ нь үүсэх хог хаягдлын хэмжээ, төрлийг нэмэгдэхэд хүргэж, улмаар агаар, орчны бохирдол, хүлэмжийн хийн ялгарлын гол эх үүсвэр болгож байна. Тухайлбал, хог хаягдлыг ил задгай хаяж шатаахад хүний эрүүл мэндэд маш хор хөнөөлтэй

диоксин, фуран зэрэг удаан задардаг органик бохирдуулагчийг их хэмжээгээр ялгаруулдаг.

Улсын хэмжээнд 2023 онд 3,042.9 мян.тн, 2024 онд 3,228.9 мян.тн хатуу хог хаягдал үүссэн бөгөөд хог хаягдлын 40%-ийг аж ахуйн нэгж, байгууллагын, 60%-ийг айл өрхийн хог хаягдал эзэлж байна.⁵² Үйлдвэрлэлийн энгийн хог хаягдлын ихэнх хэсгийг барилгын хог хаягдал эзэлсэн хэвээр байгаа бол аюултай хог хаягдлын хувьд уул уурхайн олборлолт, эрчим хүч, эрүүл мэндийн салбарууд өндөр хувийг эзэлж байна. Нийт хог хаягдлын 77.2%-ийг ландфиллд булж, 3.7%-ийг шатааж, 12.3%-ийг бусад аргаар (биологи, хими, физикийн аргаар боловсруулах, халдваргүйжүүлэх, саармагжуулж хадгалах) устгаж, 6.7%-ийг дахин боловсруулж,⁵³ дахин боловсруулалтын эзлэх хувьд ахиц гарсангүй. Гэхдээ хог хаягдлыг эх үүсвэр дээр ангилан ялгаж хэвшүүлэх сургалт, нөлөөллийн ажил тасралтгүй хийгдэж байгаа бөгөөд 2024 оны байдлаар нийслэлд хог хаягдлыг ангилж хаях зориулалтын 826 цэг ажиллаж байна. Хувийн хэвшлийн зүгээс хаягдлыг дахин боловсруулж эдийн засгийн эргэлтэд оруулах санаачилга, төсөл цөөнгүй хэрэгжиж эхэлсэн байна. Тухайлбал:

М-Си-Эс Кока-Кола компани жилд 27 мян.тн буюу манай улсын жилийн хэрэглээтэй дүйцэхүйц хуванцар сав дахин боловсруулах хүчин чадалтай TML үйлдвэрийг ашиглалтад оруулж, төв, орон нутагт хуванцар сав хүлээн авах цэгүүдийг ажиллуулж, 2024 онд PET-1 хуванцар савны 56%-ийг эргүүлэн цуглуулж дахин боловсруулан мөхлөг үйлдвэрлэсэн байна.

Налайхын барилгын материалын үйлдвэрлэл, технологийн паркийг түшиглэн Электрохим Монгол ХХК жилд 5000 тн хаягдал хүчлийн батерей дахин боловсруулж, 2900 тн хар тугалга, 200-300 тн гөлтгөнө үйлдвэрлэх, 350 тн угааж цэвэрлэсэн хуванцар дайвар бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх хүчин чадалтай бүрэн автомат удирдлагатай үйлдвэрийг 2024 онд ашиглалтад оруулсан.

⁵² Байгаль орчин-эдийн засгийн данс: Хатуу хог хаягдлын данс, 2020-2023, ҮСХ

⁵³ БОУАӨЯ, 2025

Хүснэгт.

Он	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025 зор илт
Хог хаягдлын хэмжээ, сая тн				2.5		2.7	2.6	3.1	3.0	3.2	-
Хот, суурин газрын тогтмол цуглуулж, шаардлага хангасан байдлаар устгах хог хаягдлын эзлэх хувь				25.6		26	43.5	43.5	48	48	52
Дахин боловсруулалт, %				7.6		10.5	7.4	7.7	6.3	6.7	27

2020-2023 онд аюултай хог хаягдлыг түр хадгалах стандартын шаардлагад нийцсэн агуулахыг Улаанбаатар хотын Баянзүрх дүүрэг болон 15 аймагт барьж байгуулсан. Харин аюултай хог хаягдлыг устгах зориулалтын байгууламж байгуулах асуудал олон жил яригдаж байгаа ч шийдэгдээгүй хэвээр байна.

Шаардлага хангасан ариун цэврийн байгууламжийн хүртээмжийг нэмэгдүүлэх хүрээнд 2020-2024 онд АХБ-ны хөнгөлөлттэй зээлээр 11 аймгийн төвийн цэвэрлэх байгууламжийг шинэчлэн барьсан бөгөөд хоногт 250 мян.шоометр хаягдал ус цэвэрлэх хүчин чадалтай Улаанбаатар хотын төв цэвэрлэх байгууламжийг шинээр барьж 2025 онд ашиглалтад оруулах, түүнчлэн БНПУ-ын зээлийн хөрөнгөөр 5 аймгийн төвийн цэвэрлэх байгууламжийг шинэчилснээр ус, хөрсний бохирдлыг бууруулахад тодорхой ахиц гарч байна.

Цаашид хог хаягдлыг эх үүсвэр дээр нь ангилан ялгаж 3R-ийн зарчмыг хэрэгжүүлэх, хог хаягдлыг нөөц баялаг, түүхий эд гэдэг үүднээс авч үзэж, дахин боловсруулж нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх тойрог эдийн засгийг үйлдвэрлэлийн бүх салбарт хөгжүүлэх шаардлагатай байна.

Цаашид эрчимжүүлэх:

1. ҮТХН баримт бичгийн хэрэгжилтийг хангах, сэргээгдэх эрчим хүчийг хөгжүүлэх, эрчим хүч, хөдөө аж ахуй, барилга, тээвэр, аж үйлдвэр, хог хаягдлын салбарын хүлэмжийн хийн ялгарлыг бууруулах, түүнчлэн салбар бүрт ногоон ажлын байрыг бий болгох
2. Үндэсний болон салбаруудын хүлэмжийн хийн ялгарлыг хэмжих, тооллого хийх, тооцоолох, магадлах, тайлагнах чадавхыг бий болгон бэхжүүлж, цахимжуулах. Ялангуяа газар, газар ашиглалтын ХХЯ, ХХШ-ийг тооцоолох

3. Эрчим хүчний хэмнэлттэй, орлогод нийцсэн ногоон орон сууц барих төслүүдийг хэрэгжүүлэх
4. Үндэсний ногоон санхүүгийн тогтолцоог дэмжин хөгжүүлэх, нөгөө талдаа ногоон төсөл, бараа бүтээгдэхүүн, ажил, үйлчилгээний зах зээлийг бий болгож хөгжүүлэх
5. Ногоон худалдан авалтын эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгож, төрийн болон орон нутгийн өмчийн хөрөнгөөр хийх худалдан авалтыг үе шаттайгаар тогтвортой ногоон болгож, байгальд ээлтэй, нөөцийн хэмнэлттэй, үр ашигтай ажил, үйлчилгээ, бараа бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг дэмжих
6. Эрчим хүч, нөөцийн үр ашгийг сайжруулах, хаягдлыг багасгаж дахин ашиглах тойрог эдийн засгийг хөгжүүлэх
7. Хог хаягдлыг эх үүсвэр дээр нь ангилан ялгах, ялгасан хогийг зохистой байдлаар татан зайлуулах арга ажиллагааг нэвтрүүлж хэвшүүлэх, хог хаягдлыг боловсруулж эрчим хүч үйлдвэрлэх төслийг хэрэгжүүлэх
8. Аюултай хог хаягдлыг устгах зориулалтын байгууламж барих, аймгийн төвүүдэд шаардлага хангасан ландфиллын байгууламж байгуулах

№	Шалгуур үзүүлэлтүүд	Хэмжих нэгж	Суурь түвшин	2025* зорилтот түвшин
1	Байгаль орчны гүйцэтгэлийн үзүүлэлт EPI	оноо	57.2	58
2	Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн эзлэх хувь	хувь	20.1	27
3	Улсын тусгай хамгаалалтад авсан гол, мөрний урсац бүрэлдэх эхийн талбайн эзлэх хувь	хувь	48.3	55
4	Ойгоор бүрхэгдсэн талбайн эзлэх хувь	хувь	7.9	8.7
5	Газрын доройтлын хувь	хувь	22.9	22.9
6	Гидрогеологийн дунд масштабын зураглал хийгдэх газар нутгийн нийт газар нутагт эзлэх хувь	хувь	14	23
7	Шаардлага хангасан ундны	хувь	82.5	85

	усны эх үүсвэрээр хангагдсан хүн амын эзлэх хувь			
8	Шаардлага хангасан ариун цэврийн байгууламжаар хангагдсан хүн амын эзлэх хувь	хувь	69	70
9	Хүлэмжийн хийн ялгарлын бууралтын хувь	хувь	-	12.3
10	Дахин боловсруулсан хог хаягдлын эзлэх хувь	хувь	7.6	27
11	Хот, суурин газрын тогтмол цуглуулж, шаардлага хангасан байдлаар устгах хог хаягдлын эзлэх хувь	хувь	25.6	52
12	Засгийн газрын ногоон худалдан авалтын эзлэх хувь	хувь	-	10
13	Нэгж ам.долларын дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд ногдох материалын дотоодын хэрэглээ	кг/ам.доллар	15	10

Тайлбар:

- Урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хүрээнд хэрэгжүүлэхээр дэвшүүлсэн 64 үйл ажиллагаа, 13 шалгуур үзүүлэлтийн хэрэгжилтийн явцыг үндэсний, бүсийн, салбарын түвшинд үнэлэн дүгнэх;
- Шалгуур үзүүлэлтийн өөрчлөлтүүдийг бодлогын баримт бичиг батлагдахаас өмнөх таван жилийг оролцуулах буюу 2015-2025 оноор гаргах;
- Тус зорилгын хэрэгжилтийн тоон үзүүлэлтэд нөлөөлсөн хүчин зүйлс, цаашдын чиг хандлагыг тодорхойлж дүгнэх. Үүнд:
Олон улсын түвшинд: Ногоон хөгжлийн туршлага ба чиг хандлага, олон улсын хамтын ажиллагаа ба гэрээ хэлэлцээр, байгаль орчны менежмент, хүлэмжийн хийн ялгарал, ногоон хөгжлийн санхүүгийн механизм, сэргээгдэх эрчим хүч, хог хаягдлын менежмент гэх мэт
Үндэсний түвшинд: Ногоон хөгжлийн үндэсний бодлого, Тогтвортой хөгжлийн зорилтууд, ногоон хөгжлийн санхүүжилт, байгаль орчны хамгаалал

ба экосистемийн менежмент, сэргээгдэх эрчим хүч, хог хаягдлын менежмент гэх мэт

- Зорилтуудын хүрээнд тэмдэглүүштэй сайн туршлага, иргэний түүхүүдийг шигтгэн оруулах;
- Шалгуур үзүүлэлтэд ороогүй боловч үр дүнтэй, зайлшгүй оруулах үйл ажиллагааг нэмэлтээр оруулах
- Монгол Улсад идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулж буй хөгжлийн түнш, иргэний нийгмийн байгууллага, хувийн хэвшлийн байгууллагуудаас урт хугацааны бодлогын хүрээнд (2015-2025) хийгдсэн сайн туршлагууд болон санал зөвлөмжүүдийг нэгтгэх

3.7 Амар тайван, аюулгүй нийгэм

Улсын батлан хамгаалах чадавхыг бэхжүүлж, хүний эрх, эрх чөлөө, нийгмийн дэг журам, иргэдийн амьдрах орчны аюулгүй байдлыг хангах, гамшгийн эрсдэлийг бууруулах замаар хүн, нийгмийн аюулгүй байдлыг хангана.

3.7.1 Зэвсэгт хүчин

Зорилт 7.1. Улс орны батлан хамгаалах тогтолцоог боловсронгуй болгож, чадавхыг бэхжүүлнэ.

Зорилтыг хэрэгжүүлэх үе шат, хүрэх үр дүн: Батлан хамгаалах тогтолцоог төгөлдөржүүлэн, технологийн дэвшлийг нэвтрүүлж, батлан хамгаалах аж үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх үе.

1. Орон нутгийн хамгаалалтын тогтолцоо бэхжиж, батлан хамгаалах чадавх дээшилсэн байна.

2. Зэвсэгт хүчний зэвсэглэл, цэргийн болон тусгай техник, тоног төхөөрөмжийг шинэчилж, зэвсэгт хүчний үүрэг гүйцэтгэх чадавх дээшилнэ.

3. Дайчилгааны хууль, эрх зүйн орчин, төлөвлөлт боловсронгуй болж, дайчилгааны бэлтгэл нөөцийн бүрэлдэхүүний тоо нэмэгдэж, чанар нь сайжирсан байна.

4. Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын энхийг дэмжих ажиллагаа болон улс орны бүтээн байгуулалтын үйл ажиллагаанд оролцох зэвсэгт хүчний оролцоо, чадавхыг нэмэгдүүлнэ.

5. Батлан хамгаалах төсвийн тогтвортой өсөлтийг хангаж, зарим төрлийн зэвсэглэл, техникийн эд ангийн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж, дотоодын хэрэгцээг хангадаг болно.

1. Орон нутгийн хамгаалалтын тогтолцоо бэхжиж, батлан хамгаалах чадавх дээшилсэн байна.

Бүх нийтийн оролцоонд тулгуурласан орон нутгийн хамгаалах тогтолцооны үндэс нь иргэд юм. Иргэдийн эх орныхоо өмнө хүлээсэн үүргээ биелүүлэх бэлтгэл, чадавх нь тэдний эх оронч үзэл, хүмүүжлээс шууд хамааралтай. Иймээс “Хүүхэд, залуучуудад эх оронч үзэл төлөвшүүлэх үндэсний хөтөлбөр” хэрэгжүүлж, 2019 оноос хойш нийслэлийн 6 дүүрэг, 21 аймгийн ЕБС-ийн дунд, ахлах ангийн сурагчдад сургалт зохион байгуулж явуулсаны зэрэгцээ цэрэг-спортын “Шонхор” тоглолт, “Дөл” цогцолбор тэмцээн, “Бидний бахархал” төслийг хэрэгжүүлж байна.

Улс орны батлан хамгаалах чадавхыг сайжруулан, дайчилгааны бэлтгэл үүрэгтний нөөц болон батлан хамгаалах бэлтгэлтэй иргэдийн тоог нэмэгдүүлэх, оюутан залууст эх оронч үзэл төлөвшүүлэх,

суралцах хугацаандаа цэргийн алба хаах нөхцөлийг бүрдүүлэх зорилгоор 2014 оноос Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн санаачилгаар “Оюутан-цэрэг” хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж эхэлсэн бөгөөд өнөөдрийн байдлаар 11000 орчим оюутан хамрагдсан байна.

Орон нутгийн хамгаалалтын тухай хуулийн хэрэгжилтийг хангах зорилгоор 2022 оноос эхлэн Орон нутгийн хамгаалалтын томилгоот нэгжийн “Хээрийн дадлага” сургалтыг зохион байгуулж, томилгоот нэгжийн бэлтгэлжилтийг ханган

ажиллаж байна.

Эх сурвалж: БХЯ

2. Зэвсэгт хүчний зэвсэглэл, цэргийн болон тусгай техник, тоног төхөөрөмжийг шинэчилж, зэвсэгт хүчний үүрэг гүйцэтгэх чадавх дээшилнэ.

Байлдааны зэвсэг, техникийн шинэчлэлийг цэрэг техникийн хамтын ажиллагаатай зургаан орноос нийлүүлж байна. Зэвсэг техникийг шинэчлэх тал дээр дотооддоо бүтээх, турших, үйлдвэрлэх бодлогыг баримталж, 2024 оны УИХ-ын 08

дугаар тогтоолоор “Зэвсэгт хүчний зэвсэг, техникийг шинэчлэх, сэргээн сайжруулах бодлого”-ыг батлуулсан.

2020 оноос дотооддоо цэргийн залуу инженерүүд Тагнуул, дайралтын

зориулалттай “Хилэнц”, “Чоно” автомашин; Тусгай зориулалтын 3 тэнхлэгт “Ёл” автомашин; “Мазаалай” автомашин; “Хяналт-1” Орон зайн тандалт судалгаа, хяналт мониторингийн зориулалттай нисгэгчгүй нисэх төхөөрөмж; Богино долгионы “Монрадио-1000” радио станц; “Буудлагын зэвсгийн сум сумлагч багаж”; Буудлагын талбайн “Автомат удирдлагат байны төхөөрөмж”; “Үхэлд үл хүргэх гранат” зэргийг бүтээгээд байна. Мөн байлдагч нэг бүрийн хувийн зэвсэглэлийг сайжруулах ажлыг өөрсдөө хийж, хэрэглээнд нэвтрүүлээд байна. ШУТС-ийн санхүүжилтээр Зэвсэгт хүчний 011 дүгээр ангийн материаллаг баазыг түшиглэн “Мазаалай” хуягт автомашинд сайжруулалт хийх болон Зэвсэгт хүчний 013 дугаар ангийн “Радиоэлектроникийн туршилт судалгааны төв”-д Хэт богино долгионы “СПЕКТР” үүргэвчийн радиостанц үйлдвэрлэх төслийг хэрэгжүүлж байна.

ОХУ буцалтгүй тусламжаар 2019-2022 онд 6 нэгж онгоц шилжүүлэн өгсөн бол Монгол Улсын Зэвсэгт хүчин 2008-2025 онд 4 нэгж нисдэг тэрэг худалдаж аван үүрэг гүйцэтгэж байна.

Тухайн улс орны нийт хүн хүч; зэвсэг, техник; санхүү хөрөнгө; тээвэр ложистик; байгалийн баялаг; газарзүйн нөхцөл байдлыг харгалзан эрэмбэлдэг цэргийн хүчин чадлын үзүүлэлтээр манай улс **2022** онд **140** орноос **102** дугаар байранд байсан бол **2025** онд **145** орноос **98** дугаарт эрэмбэлэгдэж байна. Эх

сурвалж: www.globalfirepower.com

1	United States	PwrIndx: 0.0744
2	Russia	PwrIndx: 0.0788
3	China	PwrIndx: 0.0788
4	India	PwrIndx: 0.1184
5	South Korea	PwrIndx: 0.1656
98	Mongolia	PwrIndx: 2.1135
145	Bhutan	PwrIndx: 6.3934

3. Дайчилгааны хууль, эрх зүйн орчин, төлөвлөлт боловсронгуй болж, дайчилгааны бэлтгэл нөөцийн бүрэлдэхүүний тоо нэмэгдэж, чанар нь сайжирсан байна.

2023 онд “Дайчилгаатай хээрийн сургууль”-ийг анх удаа Орон нутгийн цэрэг, Орон нутгийн томилгоот нэгжийн бүрэлдэхүүнтэй хамтран явуулсан.

20 гаруй жилийн турш шинэчлэгдээгүй байсан “Улсын дайчилгааны нэгдсэн төлөвлөгөө” болон “Төрийн захиргааны төв байгууллага, аймаг, нийслэлийн дайчилгааны даалгавар”-ыг Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн өнөөгийн нөхцөл байдал, бусад мэдээлэлд тулгуурлан боловсруулж, 2023 онд Засгийн газрын хуралдаанаар хэлэлцүүлэн батлуулсан нь улс орны хэмжээнд мөрдөгдөх томоохон баримт бичиг болсон.

Дайчилгааны бэлтгэл нөөцийн бүрэлдэхүүний бүсийн сургалтын төвийг байгуулах, стандартыг боловсруулах ажил нь 2012 оноос хойш хоёр ч Засгийн газрын үйл ажиллагааны мөрийн хөтөлбөр, төлөвлөгөөнд тусгагдаж ирсэн боловч хөрөнгө, төсөв хүрэлцээгүй гэх шалтгаанаар өнөөг хүртэл дорвитой арга хэмжээ авч хэрэгжүүлээгүй. Энэ талаар Засгийн газрын 2024-2028 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрт тусгасан бөгөөд 2026 оны Улсын хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөрт тусгуулахаар санал, тооцоог Эдийн засаг хөгжлийн яаманд хүргүүлээд байна.

4. Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын энхийг дэмжих ажиллагаа болон улс орны бүтээн байгуулалтын үйл ажиллагаанд оролцох зэвсэгт хүчний оролцоо, чадавхыг нэмэгдүүлнэ.

Монгол Улс 2002 оноос эхлэн энхийг дэмжих 15 ажиллагаанд оролцож, туршлага хуримтлуулсан бөгөөд үүнээс 8 ажиллагаа нь дуусгавар болж, одоогоор НҮБ-ын 7 ажиллагаанд цэргийн алба хаагчдыг илгээн үүрэг гүйцэтгэж байна.

Өнгөрсөн 23 жилийн хугацаанд 21000 гаруй цэргийн алба хаагч энхийг дэмжих ажиллагаанд үүрэг гүйцэтгэснээс 380 гаруй гаруй цэргийн алба хаагч НҮБ-ын энхийг сахиулах ажиллагаанд штабын офицер, ахлагч, цэргийн ажиглагч, холбогч офицер үүрэг гүйцэтгэсэн байна.

Монголын Зэвсэгт хүчний офицеруудыг энхийг сахиулах ажиллагааны газар орон, бүс нутагт энхийг сахиулах хүчний командлагч, командлагчийн орлогч, олон улсын цэргийн хүчний штабын дарга, НҮБ-ын Төв штабт цэргийн зөвлөх, хэлтсийн дарга гэсэн өндөр

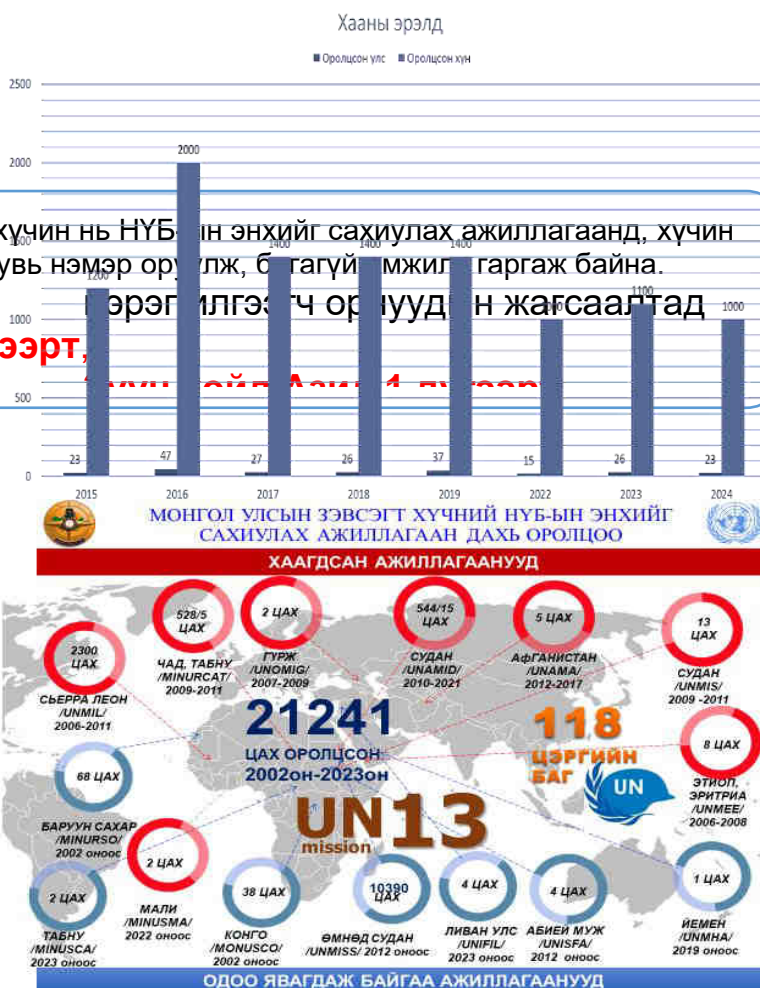
24 дүгээрт,

албан тушаалууд дээр ажиллуулж байна.

Энэ нь НҮБ-ын зүгээс өндөр итгэл үзүүлж, Монгол цэргийн удирдах албан тушаалтны мэргэжлийн ур чадварыг үнэлж байгаагийн тод жишээ юм. Одоо энхийг дэмжих ажиллагаанд Зэвсэгт хүчний оролцоог 3 дахин нэмэгдүүлэх, эмэгтэй энхийг сахиулагчдын тоог бие бүрэлдэхүүний 15 хувьд хүргэж, үүрэг гүйцэтгэх чадавхыг дээшлүүлэх гэсэн зорилтыг дэвшүүлэн ажиллаж байна.

Монгол Улсын Зэвсэгт хүчин цэрэг хандивлахаас гадна Энхийг дэмжих ажиллагааны хамтарсан сургалт, дадлагуудыг цэргийн хамтын ажиллагаатай орнуудтай хамтран зохион байгуулж, цэргийн алба хаагчдын үүрэг гүйцэтгэх дадлага, ур чадварыг нэмэгдүүлж байна. Тухайлбал, “Сэлэнгэ” ББТХС, “Восток”, “Кавказ”, “Центр”, “Запад” зэрэг Стратегийн КШС-иуд, “Хааны эрэлд”, “Энхийн хавар”, “Энхийн намар”, “Бланс Мэжик” энхийг дэмжих ажиллагааны сургалт, дадлагууд, БНХАУ-ын Зэвсэгт хүчинтэй хамтарсан “Хамтын хувь заяа” олон улсын ЭДА-ны сургууль, Япон улстай хамтарсан “Зам” сургалт, ХБНГУ-ын Зэвсэгт хүчинтэй хамтарсан “Уулын явган цэргийн сургалт, дадлага” зэрэг юм.

Манай улс бүс нутагтаа хамгийн томд орох энхийг сахиулах ажиллагааны “Хааны эрэлд” команд-штабын болон тактикийн хээрийн сургуулийг 2002 оноос жил бүр тогтмол зохион байгуулж, бүс нутгийн улс орнуудын дунд цэргийн итгэлцлийг бэхжүүлэх, мөн шинээр цэрэг илгээгч улсуудын цэргийн баг, алба хаагчдыг сургаж, дадлагажуулах үйл ажиллагаанд бодит хувь нэмэр оруулсаар

байна. Энэхүү сургууль нь Ази-Номхон далайн бүс нутгийн орнуудын энхийг дэмжих чадавхийг нэмэгдүүлэх чиглэлээр хэрэгждэг 5 гол үйл ажиллагааны нэг болж чадсан юм. Өнгөрсөн хугацаанд “Хааны эрэлд” энхийг дэмжих ажиллагааны олон улсын сургуульд дэлхийн 5 тивийн 51 улсын 11,000 гаруй цэргийн алба хаагч оролцсон байна.

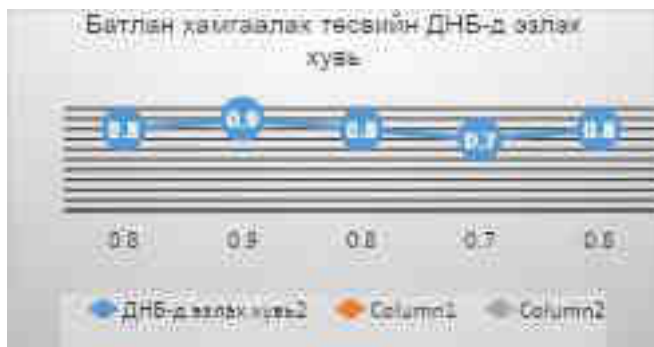
Цэргийн алба хаагчдыг улс орны бүтээн байгуулалтын ажилд оролцуулах шийдвэр гарч, 2019 оноос Тавантолгой-Зүүнбаян чиглэлийн 416.4 км төмөр замын бүтээн байгуулалтын ажилд оролцож, чанарын өндөр түвшинд гүйцэтгэж, 2021 онд хүлээлгэн өгсөн. Мөн түүнчлэн Дорноговь аймгийн Алтанширээ сумын “Газрын тос боловсруулах үйлдвэр”-ийг Сайншанд хоттой холбох 17,5 км хүнд даацын, тусгай зориулалтын авто зам, үйлдвэрийн ажилчдын 5 блок барилгын ажил, Дорнод аймгийн Халх гол суманд хэрэгжсэн “Шинэ сум” төслийн ажил, Зүүнбаян-Ханги чиглэлийн 226.9 км төмөр замын бүтээн байгуулалт, Дарханы авто замын ажил, “Асгат”-ын мөнгөний орд чиглэлийн зам гүүрийн ажил, Өмнөговь аймгийн Гашуун сухайт боомт дахь “Автомат удирдлагатай чингэлэг тээврийн терминал байгуулах” төслийн ажил, Хөвсгөл нууранд 1985 онд живсэн “Сүхбаатар” онгоц, 33-128 метрийн гүнээс зургаан нэгж техник, чиргүүл, 34.7 тн шатахуун, тос, тосолгооны материалыг татан гаргаж, нуурын усыг бохирдуулахаас хамгаалсан ажлуудыг хийж, улс орны бүтээн байгуулалт, эдийн засагт тодорхой хувь нэмэр оруулаад байна.

Эдгээр бүтээн байгуулалтын ажлыг Монгол Улсын Зэвсэгт хүчин, дотоодын аж ахуй нэгж, байгууллагуудын хүчээр хийж гүйцэтгэсэн нь гадаадын хөрөнгө оруулалттай компаниар гүйцэтгүүлэхээс даруй 3 дахин бага зардлаар хийсэн юм.

5. Батлан хамгаалах төсвийн тогтвортой өсөлтийг хангаж, зарим төрлийн зэвсэглэл, техникийн эд ангийн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж, дотоодын хэрэгцээг хангадаг болно.

Батлан хамгаалах салбартаа зарцуулдаг төсвийн үзүүлэлтээр Монгол Улс 145 орноос 135 дугаарт ордог юм. Манай улсын хувьд ДНБ-ийнхээ 0.6-0.7 хувийг батлан хамгаалах салбарт зарцуулж байгаа нь Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлөх, улс орны батлан хамгаалах чадавх сулрах, Зэвсэгт хүчний бэлэн байдал алдагдах эрсдэлийг дагуулж байгааг анхаарах цаг болоод байна.

Эх сурвалж: БХЯ

Иймд батлан хамгаалах төсвийн хэмжээг ДНБ-ний 1.5 хувьд хүргэж нэмэгдүүлэх асуудлыг “Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого-Алсын хараа-2050”-д эхний 10 жилд буюу 2030 он гэхэд хүргэхээр тодорхойлсон.

Батлан хамгаалах салбар “Хэрэглэгч салбараас бүтээн байгуулагч, үйлдвэрлэгч салбар болох” зорилгыг дэвшүүлэн Зэвсэгт хүчинд цэргийн зориулалттай техник, тоног төхөөрөмжийг бүтээх туршилт, судалгааны 7 төвийг байгуулж, цэргийн зориулалттай тагнуул-байлдааны гурван төрлийн 25 нэгж техникийг дотооддоо угсарч үйлдвэрлэн, нисгэгчгүй нисэх төхөөрөмж, радио электрон болон холбооны хэрэгслийн загваруудыг бүтээж, Батлан хамгаалахын аж үйлдвэрийн суурийг тавьж чадсан.

Сургуулийн, спортын, ангийн зориулалттай сум үйлдвэрлэх “Зэв” УҮГ-аа байгуулж, БНТУ-аас тоног төхөөрөмжөө хүлээн аваад байна. Сумны үйлдвэр ашиглалтад орсноор Зэвсэгт хүчний сумны хэрэгцээг хангаад зогсохгүй төрийн цэргийн болон хууль сахиулах байгууллагуудын хэрэгцээт сумыг хангах чухал ач холбогдолтой. Цаашид дрон үйлдвэрлэхээр зорьж байна.

3.7.2 Дархан хил

Зорилт 7.2. Улсын хилийн халдашгүй дархан байдал, хил орчмын нутаг дэвсгэрийн аюулгүй байдлыг ханган хилийн цэргийн байгуулалтыг хөгжүүлж, хил хамгаалалтын чадавхыг дээшлүүлнэ.

Зорилтыг хэрэгжүүлэх үе шат, хүрэх үр дүн: Хилийн аюулгүй байдлыг хангах нэгдмэл тогтолцоог бүрдүүлж, бүсчилсэн хил хамгаалалтыг хөгжүүлэн цэргийн холбоо, зэвсэглэл, техник, технологийн дэвшлийг нэвтрүүлэх, дэд бүтцийг хөгжүүлэх үе.

1. Хилийн асуудлаар байгуулсан олон улсын гэрээ, хэлэлцээрийг боловсронгуй болгоно.
2. Хилийн цэргийн байгуулалтыг хөгжүүлж, бүс нутгийн онцлогт тохирсон хил хамгаалалтын арга тактик шинэчлэгдсэн байна.
3. Улсын хил хамгаалалт, хилийн боомтын аюулгүй байдал, шалган нэвтрүүлэх үйл ажиллагаанд орчин үеийн цэргийн холбоо, зэвсэглэл, техник, дохиолол, хяналт, хамгаалалтын нэгдсэн систем, арга туршлагыг нэвтрүүлж, албаны бэлэн байдал дээшилсэн байна.
4. Улсын хил хамгаалалтын зориулалттай инженер, техникийн байгууламж, барилга, дэд бүтцийн 50-аас доошгүй хувийг шинэчилсэн байна.

1. Хилийн асуудлаар байгуулсан олон улсын гэрээ, хэлэлцээрийг боловсронгуй болгоно.

Хилийн асуудлаар байгуулсан олон улсын гэрээ, хэлэлцээрийг боловсронгуй болгох хүрээнд Монгол Улс, Оросын Холбооны Улс хоорондын хилийг хамтран шалгах комиссын анхдугаар хуралдааныг Москва хотод 2022 онд зохион байгуулж, эрх зүйн үндэслэл, үйл ажиллагаа явуулах зарчмын асуудлыг хэлэлцэн тохиролцож, улс хоорондын хилийг хамтран шалгах Монгол-Оросын улсын хамтарсан комиссын дүрэм, улсын хилийг нэвтрэх журам, улсын хилийг хилийн тэмдгээр тэмдэглэх загвар, хамтарсан ажлын хэсгийн заавар зэрэг эрх зүйн актуудыг баталж, Монгол, Оросын хамтарсан комиссын Монголын талын хээрийн ажлын хэсэг өнөөдрийн байдлаар 1620 багана (тэмдэг)-ны 1217 буюу **75.1** хувийг байгалийн чулуун хилийн тэмдгээр шинэчлэн сольж, тэмдэгжүүлсэн. [7.2.1.]

Монгол, Хятадын хилийн дэглэмийн тухай Монгол Улсын Засгийн газар, БНХАУ-ын Засгийн газар хоорондын гэрээний хүрээнд Гадаад харилцааны сайдын 2025 оны мн/08 дугаар тушаалаар “Монгол, Хятадын улсын хилийг гурав дахь удаа хамтран шалгах бэлтгэл ажлыг хангах ажлын хэсэг” байгуулагдсан.

2. Хилийн цэргийн байгуулалтыг хөгжүүлж, бүс нутгийн онцлогт тохирсон хил хамгаалалтын арга тактик шинэчлэгдсэн байна.

Энэ хүрээнд хилийн нөхцөл байдал, бүсийн онцлогтой уялдуулан “Улсын хил хамгаалалтын дүрэм”-ийг шинэчлэн Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн 2024 оны мн/01 дүгээр зарлигаар батлан, хэрэгжүүлж эхэлсэн. [7.2.2.]

Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын 2021 оны мн/48 дугаар тушаалаар “Хил хамгаалах ерөнхий газрын үйл ажиллагааны стратеги, зохион байгуулалтын бүтцийн өөрчлөлтийн хөтөлбөр”-ийг батлуулж, хилийн цэргийн анги, тусгай салбаруудын бүтэц, орон тоог шинэчилсэн. Монгол Улсын Засгийн газрын 2021 оны 382 дугаар тогтоолоор хилийн цэргийн 0303 дугаар тусгай салбарыг анги болгон өргөтгөж, бүх төрлийн хангалтыг хийсэн.

Монгол Улсын Засгийн газрын 2025 оны МН/147 дугаар тогтоолоор Дорнод аймгийн Чулуунхороот суманд шинээр хилийн цэргийн анги байгуулахаар шийдвэрлэж, барилга угсралтын ажил 95.0 хувийн гүйцэтгэлтэй, 2025 оны 9 сараас хил хамгаалалтад шилжүүлэхээр ажиллаж байна.

3. Улсын хил хамгаалалт, хилийн боомтын аюулгүй байдал, шалган нэвтрүүлэх үйл ажиллагаанд орчин үеийн цэргийн холбоо, зэвсэглэл, техник, дохиолол, хяналт, хамгаалалтын нэгдсэн систем, арга туршлагыг нэвтрүүлж, албаны бэлэн байдал дээшилсэн байна.

Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, Хил хамгаалах байгууллага, Бүгд Найрамдах Энэтхэг Улсын Дотоод хэргийн яам, Хилийн аюулгүй байдлын хүчин хоорондын хамтын ажиллагааны хүрээнд “Улсын хил хамгаалалтын нэгдсэн удирдлагын төв”-ийг байгуулах төслийг хэрэгжүүлж, үйл ажиллагааг эхлүүлсэн. [7.2.3.]

Хилийн цэргийн ангиуд, хилийн боомтуудын тусгай томилгоот бүлгийн зэвсгийн 32.6, тусгай хэрэгслийн 24.0 хувийг шинэчилсэн. Хилийн цэргийн анги, тусгай салбаруудад ачааны, суудлын, цэрэг тээврийн, тусгай зориулалтын нийт 832 нэгж автомашин, техникийг худалдан авч хангаснаар хил хамгаалалтын автопарк шинэчлэлт 41.3 хувьд хүрсэн.

Хилийн цэргийн нисэх албыг 2022 онд байгуулан үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг бүрдүүлж, бага оврын “Цессна Гранд Караван 208EX” загварын агаарын хөлгийг 2022 оноос, Airbus EC225 LP загварын нисдэг тэргийг 2025 оноос хил хамгаалалтад ашиглаж байна. [7.3.24.]

Улсын хил хамгаалалтад 2023 оноос хойш 19 нэр төрлийн 145 нэгж нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг ашиглаж, 165 нисгэгч-операторыг нэгдсэн

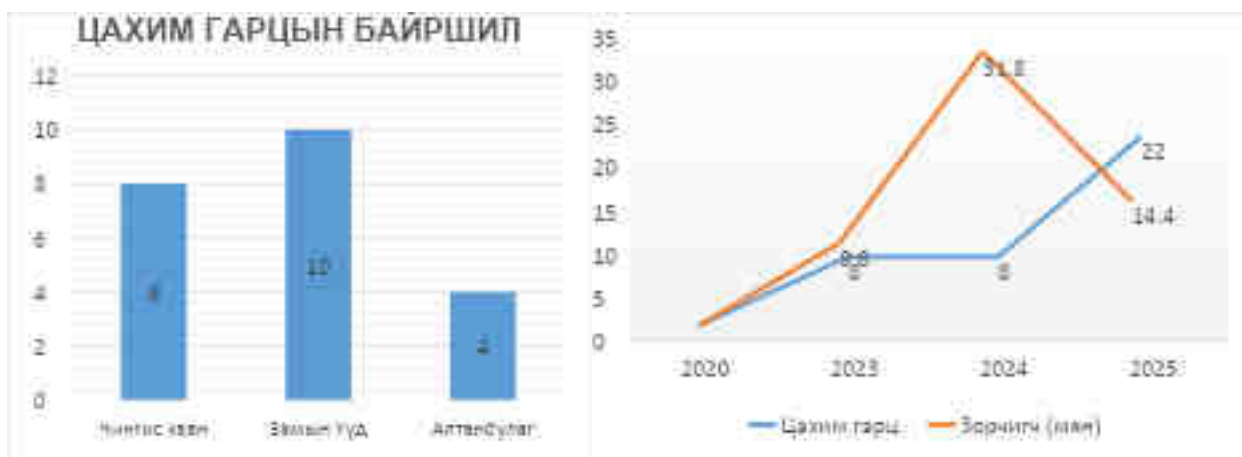
болон давтан сургалтаар бэлтгэсэн.

Улсын хилд 5430 километр радиорелейн дэд бүтэц байгуулах ажил хийгдэж байгаа бөгөөд энэ нь тоон радио релейн систем бүхий бие даасан сүлжээг байгуулан, камерын хяналтад шилжүүлж, хил хамгаалалтын нягтралыг нэмэгдүүлэх ач холбогдолтой.

Хилийн боомтуудын нэвтрүүлэх хүчин чадал, хил хамгаалалтын чадавхыг бэхжүүлэх зорилгоор Увс аймаг дахь “Боршоо”, Сэлэнгэ аймаг дахь Алтанбулаг, Сүхбаатар боомтын хилийн хэсгийг 132.5 километр мэдрэгчтэй, шилэн кабелийн дохиоллын системээр төхөөрөмжилөн, боомтуудыг зорчигчийн бичиг баримт шалгах зөөврийн төхөөрөмж, шалгагчийн кабинаар хангаж, хяналтын камер суурилуулах зэрэг арга хэмжээг авч ажилласан.

4. Улсын хил хамгаалалтын зориулалттай инженер, техникийн байгууламж, барилга, дэд бүтцийн 50-аас доошгүй хувийг шинэчилсэн байна.

Засгийн газрын 2022 оны 228-р тогтоол (Хилийн боомтын талаар авах арга хэмжээний тухай)-ын 3.1 дэх заалт “Олон улсын хилийн боомтод хүний биеийн давхцахгүй өгөгдлийг таних цахим гарц, зорчигч өөрийгөө бүртгүүлэх төхөөрөмжийг нэвтрүүлж, хилийн шалган нэвтрүүлэх үйл ажиллагааг боловсронгуй, шуурхай болгох” зорилтыг хэрэгжүүлж, “Чингис хаан” боомтод 8, Замын-Үүд боомтод 10, Алтанбулаг боомтод 4, нийт 22 ширхэг ухаалаг цахим

гарцыг суурилуулж, зорчигчийн хил нэвтрэх ажиллагааг шуурхай болгосон. **[7.2.4.]**

Эх сурвалж: ХХЕГ

Улсын хил хамгаалалтын зориулалттай инженер, техникийн байгууламж, барилга, дэд бүтцийн 50-аас доошгүй хувийг шинэчлэх зорилтын хүрээнд хилийн цэргийн 3 салбар, 1 харуул, 2 сувиллыг төвлөрсөн эрчим хүчний системд холбож, нийт 21 салбарт 5-10 кВт-ын нарны цахилгаан үүсгүүр суурилуулж, хилчдийн ажиллах алба хаах нөхцөлийг сайжруулсан.

“Бүсчилсэн хөгжлийн бодлого”-ын баримт бичигтэй уялдуулан Баян-Өлгий, Ховд, Дорноговь, Сүхбаатар, Дорнод, Увс, Завхан, Сэлэнгэ, Хэнтий аймаг дахь хилийн цэргийн ангиудын хариуцсан хэсэгт 1073 км хилийн торон саадыг шинээр байгуулж, хил хамгаалалтын нягтралыг нэмэгдүүлсэн.

-Булган, Замын-Үүд, Боршоо, Арцсуурь, Ханх, Хавирга, Баянхошуу, Сүмбэр, Ульхан боомтын чиглэлд 28.5 км хамгаалалтын саад, Баян-Өлгий, Увс аймгийн хилийн хэсэгт 22.6 км төмөр саадын байгууламжаар, төхөөрөмжилж, хариулгагүй мал улсын хил давахаас урьдчилан сэргийлэх боломж бүрдсэн.

Хил хамгаалах байгууллагын “Барилга байгууламжийн шинэчлэл” хөтөлбөрийн хүрээнд улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтаар Хил хамгаалах ерөнхий газрын өргөтгөл, эмчилгээ, сувилалын “Алтан шонхор цогцолбор”, хилийн цэргийн анги, салбаруудад 236 айлын орон сууц, штаб, соёлын төв, гэрээт болон хугацаат цэргийн алба хаагчийн байр, эмнэлэг, агуулах зэрэг 46 барилгыг шинээр барин, 56 айлын орон сууцанд их засвар хийж ашиглалтад оруулж, ажиллаж амьдрах орчныг сайжруулан, барилга байгууламжийн шинэчлэл 8.1 хувиар нэмэгдсэн.

3.7.3 Хүн, нийгмийн амар тайван байдал

Зорилт 7.3.Уламжлалт бус аюулын эрсдэлийг бууруулах, эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох чадавхыг бэхжүүлж, хүн-нийгмийн амар тайван орчныг бүрдүүлнэ.

Зорилтыг хэрэгжүүлэх үе шат, хүрэх үр дүн: Уламжлалт бус аюулын хүчин зүйлсийн болзошгүй эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох чадавхыг бэхжүүлж, төр, хувийн хэвшил, иргэний нийгмийн байгууллага, иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх үе.

Үр дүнд нь хилийн нийт зөрчил

32.0% ↓ буурсан

33.3% ↓ Хилийн хэсгээр гарсан хилийн зөрчил

44.4% ↓ Хилийн дэглэмийн зөрчил

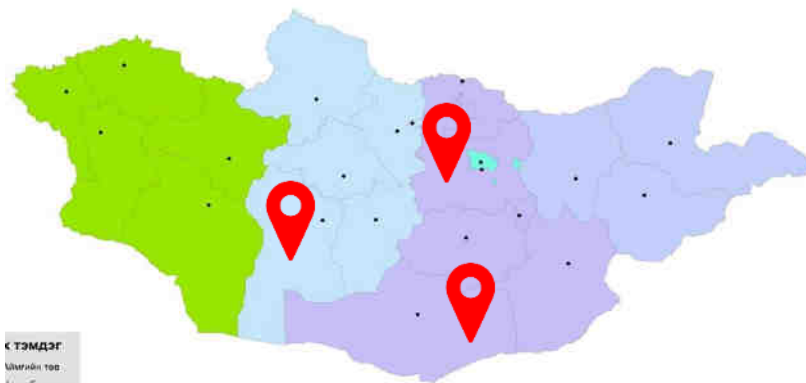
40.0% ↓ Хил дамнан мал хулгайлах хэлбэрийн зөрчил

18.4% ↓ Хил орчмын дэглэмийн зөрчил

1. *Хууль сахиулах болон тусгай чиг үүрэг бүхий байгууллагуудын зохион байгуулалт, үүрэг гүйцэтгэх чадавхыг хүн амын бүлгүүдийн ялгаатай хэрэгцээ, нийгмийн хөгжлийн хэрэгцээ, шаардлагад нийцүүлэн хөгжүүлнэ.*
2. *Үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэрэгтэй тэмцэх хууль, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгож, иргэдийг гэмт хэрэгт өртөх, хохирохоос урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах, түүнтэй тэмцэх тогтолцоонд инновацад суурилсан техник, технологийн дэвшлийг нэвтрүүлж, нөлөөллийн арга хэмжээг цогцоор хэрэгжүүлж, урьдчилан сэргийлэх чадавхыг дээшлүүлж, гэмт хэргийн илрүүлэлтийг нэмэгдүүлнэ.*
3. *Орон нутгийн гамшгаас хамгаалах чадавхыг нэмэгдүүлэн, тогтолцоог бэхжүүлж, улсын хэмжээний гамшгийн эрсдэлийн түвшнийг бүрэн тодорхойлно.*

1. Хууль сахиулах болон тусгай чиг үүрэг бүхий байгууллагуудын зохион байгуулалт, үүрэг гүйцэтгэх чадавхыг нийгмийн хөгжлийн хэрэгцээ, шаардлагад нийцүүлэн хөгжүүлнэ.

Энэ хүрээнд ШШГ байгууллага хорих байгууллагын тогтолцоог бүсчилсэн хэлбэрээр хөгжүүлэх нь байгууллагын зохион байгуулалт, үүрэг гүйцэтгэх чадавхыг нэмэгдүүлж, нийгмийн хөгжлийн хэрэгцээ, шаардлагад нийцнэ хэмээн үзэж, Төв аймагт нэг цэгийн үйлчилгээ бүхий төв, цагдан хорих байр, барилгын ажлыг, Баянхонгор аймагт баруун бүсийн албадан эмчлэх эмнэлгийн барилгыг, Өмнөговь аймагт албан конторын барилга, “Сургалт-хүмүүжлийн тусгай байгууллага”-ын цогцолбор барилгын ажлыг тус тус эхлүүлсэн.

Нийгмийн бүлгүүдийн ялгаатай хэрэгцээнд нийцүүлэн хөгжүүлэхэд анхаарч, хоригдож буй хүнийг нийгэмшүүлэх, суллагдахад бэлтгэх сургалт зохион байгуулах, сургалтын төв байгуулах, тэдэнд нийгмийн халамжийн үйлчилгээг зуучлах, хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих, ажлын байрыг нэмэгдүүлэх зэргээр суурь өвчтэй, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн эрхийг хангахад анхаарч ажилласан. Мөн орон нутгийн цагдан хорих байрыг шинэчлэх ажлыг төлөвлөж, Төв, Хэнтий, Баян-Өлгий, Өмнөговь аймгийн цагдан хорих байрыг шинэчлэх ажлыг эхлүүлж, одоогоор Төв аймгийн байрыг хүлээн авч ашиглалтад оруулсан.

Цагдаагийн байгууллагын хэмжээнд Passware, Cellbrite, Steller, Who is domain tools, MD-Next, MD-Red, Whireshark, Autospay, FTK, Magnet axiom зэрэг 10 төрлийн программ хангамж, “Aid4Mail investigator”, “Mobiledit forensic (All-in-one phone forensic tool), Mobiledit Cloud forensic” зэрэг программыг 1 жилийн лицензтэйгээр суурилуулан иж бүрэн 1 компьютерыг үйл ажиллагаандаа ашиглаж байна. Цагдаагийн байгууллагаас иргэнд үзүүлэх төрийн үйлчилгээг сайжруулах, мөрдөгчдийн ажлын ачааллыг бууруулах зорилгоор “Meduuleg AI” системийг

2025.01.01-ний өдрөөс эхлэн үйл ажиллагаандаа нэвтрүүлэн, мөрдөн шалгах ажиллагаанд ашиглаж байгаа бөгөөд “Зөрчил” (AI) цахим гарын авлагыг зөрчил шалган шийдвэрлэх эрх бүхий албан тушаалтанд ашиглуулахаар зөрчил шалган шийдвэрлэх эрх бүхий 7500 алба хаагчдад эрх олгуулж, программ хангамжийг үйл ажиллагаанд ашиглахад бэлэн болгосон.

Гэрч, хохирогчийг хамгаалах тогтолцоог бэхжүүлж, хуульд заасан ажил, арга хэмжээг авч хэрэгжүүлж ажилласан бөгөөд сүүлийн жилүүдийн тоон мэдээллээс харахад гэрч, хохирогчийн хамгаалалтын хэрэгжилт буурсан хэдий ч тодорхой бүлгийн (шүүгч гэх мэт) хамгаалалтыг нэмэгдүүлсэн нь хамгаалалтын арга хэмжээний зорилтот чиглэл илүү оновчтой болж байгааг харуулж байна. Мөн донтох эмгэгтэй иргэдэд үзүүлж буй тусламж үйлчилгээнд сайн дурын оролцоог нэмэгдүүлэх оролдлого хийж байна. Цаашид хамгаалалтын арга хэмжээний үр нөлөө, чанарыг нэмэгдүүлэх, сэргээн засах үйлчилгээний хамрах хүрээг тэлэх шаардлага байгаа **[7.3.9.]**

Мансууруулах бодис хэрэглэгч, донтогчид эрүүл мэндийн болон сэтгэл зүйн засал, нийгмийн тусламж үйлчилгээг үзүүлэх, урьдчилан сэргийлэх төвийг бий болгон олон нийтэд чиглэсэн нөлөөллийн ажлыг цогц байдлаар хэрэгжүүлнэ. Сүүлийн 5 жилийн хугацаанд бүртгэгдсэн гэмт хэрэгт холбогдогчдын 55.0 хувийг 13-25 насны хүүхэд, залуучууд эзэлж байгаа тул мансууруулах эм, сэтгэгцэд нөлөөт бодистой холбоотой гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, өсвөр насны хүүхэд залуучуудыг хорт зуршлаас ангид байлгах, сургалт, мэдээллийн ажлыг танхимаар зохион байгуулж, хор уршиг, үр дагавар, хууль эрх зүйн мэдээлэл өгөх ажлыг тогтмол зохион байгуулж ажилласан. Улаанбаатар хотод төвлөрсөн, орон нутаг дахь цагдаагийн байгууллага бүрд стандартын шаардлага хангасан эрүүлжүүлэх байрыг үе шаттайгаар барьж ашиглалтад оруулах зорилтын хүрээнд шинэ байр барих, хуучин барилгыг их засварлах ажил идэвхжиж, улсын төсөвт хөрөнгө суулгах замаар хэрэгжиж байна. Нийслэлд эрүүлжүүлэх нэгдсэн төвийн байгууламжийг баруун болон зүүн бүсэд төлөвлөж, газар эзэмшил, зураг төсөл боловсруулсан байна

Гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нийтийн хэв журам хамгаалах шууд чиг үүрэг бүхий цагдаагийн алба хаагчдын ашиглах төхөөрөмжийг олон улсын тусламж болон дотоодын худалдан авалтаар шат дараатайгаар шинэчилж, орчин үеийн хэрэгсэл, багаж тоног төхөөрөмжөөр хангах бодлогыг идэвхтэй хэрэгжүүлж тоног

Гэрч, хохирогчийг хамгаалах чиглэлээр

Гэрч, хохирогчийг хамгаалах тухай хуулийн хүрээнд иргэдийн аюулгүй байдлыг ханган, аливаа эрсдэлээс урьдчилан сэргийлж ажиллав.

Улсын хэмжээнд үйл ажиллагаа явуулдаг **39** түр хамгаалах байр, нэг цэгийн үйлчилгээний төвд **19556** иргэнийг байрлуулж, хамгаалалтад авсан

526 6692 12338

төхөөрөмжийн нийлүүлэлт, худалдан авалтын цар хүрээ, хөрөнгө оруулалтын хэмжээ өссөн байна [7.3.12.]

Цагдаагийн байгууллагад шалгагдаж байгаа дуудлага, гомдол, мэдээлэл, эрүүгийн болон зөрчлийн хэргийн шалгаж, шийдвэрлэгдэж байгаа хугацааны мэдээлэл, иргэний өөрт хамаарах мэдээлэл, эрэн сурвалжилж байгаа хүний мэдээлэл, шуурхай зарлан мэдээлэл зэргийг багтаасан “102 police”, Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд дүрсээр дуудлага өгөх боломжийг бүрд үүлж, “TUSLAMJ” аппликейшнийг тус тус ашиглалтанд нэвтрүүлж, иргэний гар утсанд дүрст дуудлага хийх холбоосыг мессежээр илгээн дүрст дуудлага хийж буй байршлын мэдээллийг “google map”, байршлаа мэдэхгүй байгаа тохиолдолд ашиглах 3 үгт хаягт /What3Words/ цэсийг нэвтрүүлсэн.

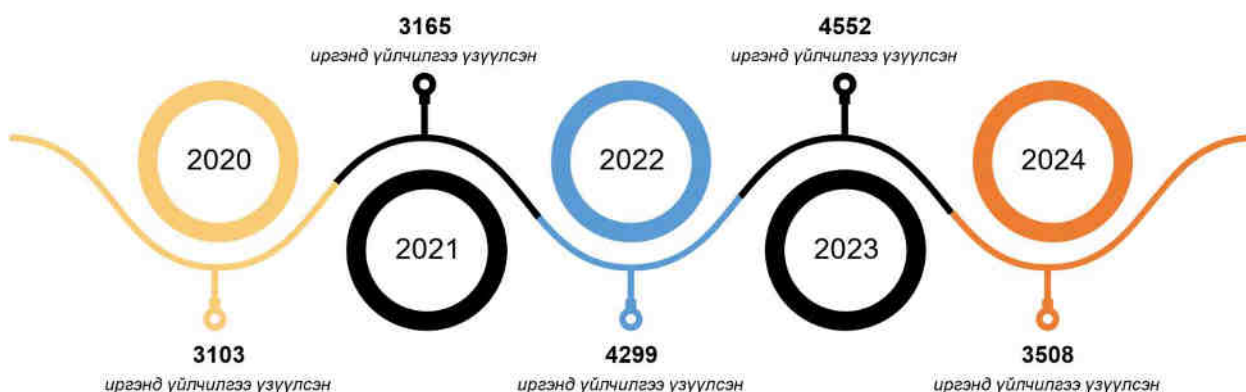
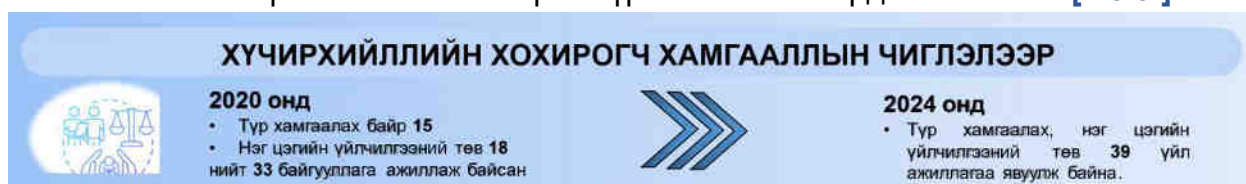
суурилуулаад байна.

Гадаадын өндөр дээд хэмжээний зочин, төлөөлөгчдийн хамгаалалт, зохицуулалтын үед ажиллах 20 мотоциклыг хамгаалалт, зохицуулалтын үйл ажиллагаанд нэвтрүүлж, тээврийн цагдаагийн албанд тус хамгаалалтын нэгжийг байгуулсан. Ингэснээр автозамын хөдөлгөөнийг бүхэлд нь бус хэсэгчлэн хаах, хамгаалалт, зохицуулалтын үед ажиллах алба хаагчдын тоо, ажлын ачааллыг бууруулах зэрэг ач холбогдолтой болсон.

Нийслэлийн авто эргүүлийн 70 чиглэлд 560 алба хаагч үүрэг гүйцэтгэж байсныг 21 чиглэл (21 машин, 168 алба хаагч)-ээр нэмэгдүүлж, 91 чиглэлтэй болгосон. Үүний үр дүнд гэмт хэрэг, зөрчлийн дуудлага мэдээлэлд 20-30 минутад очдог байсныг 10-15 минут болгон 1 дахин бууруулсан. Цаашид 22 чиглэлийг нэмэгдүүлэхээр төлөвлөсөн бөгөөд дуудлага, мэдээлэлд очих хугацааг 7-8 минут болж буурах тооцоо, судалгаа гарсан.

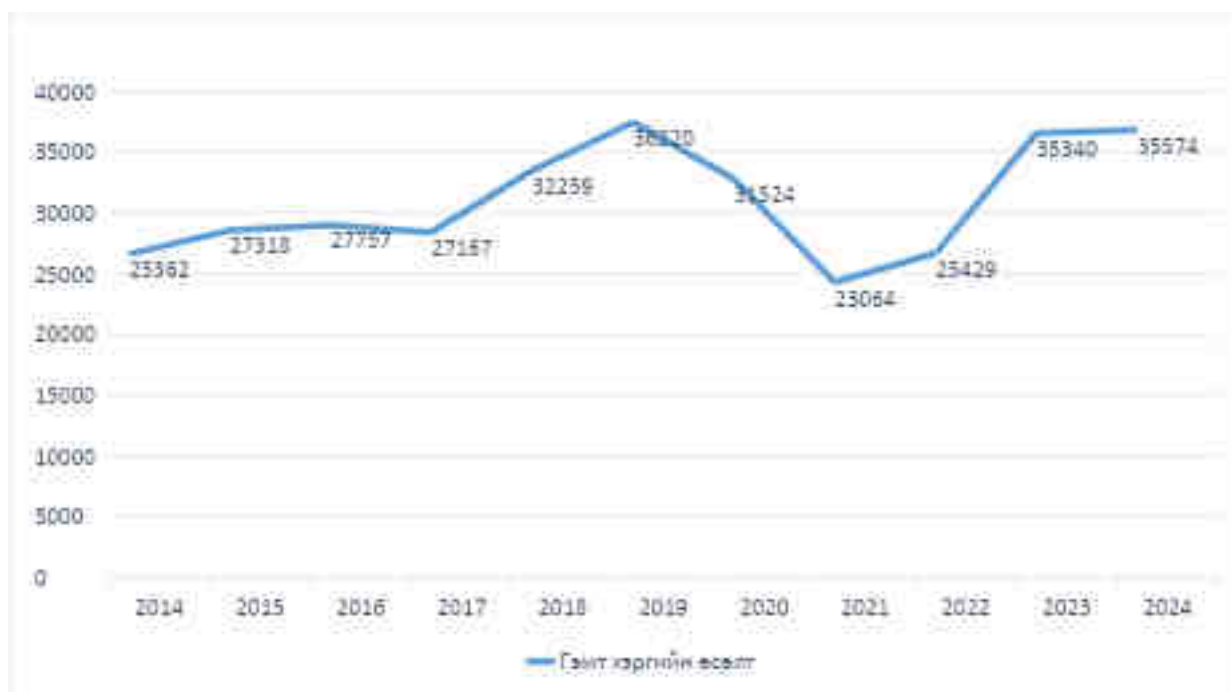
– Гэрч, хохирогчийг хамгаалах тогтолцоог бэхжүүлж ажилласан бөгөөд сүүлийн жилүүдэд гэрч, хохирогчийн хамгаалалтын хэрэгжилт буурсан хэдий ч тодорхой бүлгийн (шүүгч гэх мэт) хамгаалалтыг нэмэгдүүлсэн нь хамгаалалтын арга хэмжээний зорилтот чиглэл илүү оновчтой болж байгааг харуулж байна. Мөн донтох эмгэгтэй иргэдэд үзүүлж буй тусламж үйлчилгээнд сайн дурын оролцоог нэмэгдүүлж, цаашид хамгаалалтын арга хэмжээний үр нөлөө, чанар, сэргээн засах үйлчилгээний хамрах хүрээг тэлэх шаардлага байгаа [7.3.9.]

Эх сурвалж: ЦЕГ

2. Уламжлалт бус аюулын хүчин зүйлсийн болзошгүй эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох чадавхыг бэхжүүлж, үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэрэгтэй тэмцэх хууль, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгож, иргэдийг гэмт хэрэгт өртөх, хохирохоос урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах, түүнтэй тэмцэх тогтолцоонд инновацад суурилсан техник, технологийн дэвшлийг нэвтрүүлж, нөлөөллийн арга хэмжээг цогцоор хэрэгжүүлж, урьдчилан сэргийлэх чадавхыг дээшлүүлж, гэмт хэргийн илрүүлэлтийг нэмэгдүүлнэ.

Монгол Улсад гэмт хэргийн ерөнхий түвшин харьцангуй бага бөгөөд хар тамхи, хүчирхийлэлтэй холбоотой зохион байгуулалттай гэмт хэрэг бага хэдий ч байгаль орчны (хууль бус мод бэлтгэл, амьтан агнуур) болон хүн худалдаалах гэмт хэрэг харьцангуй өдөр, Монгол Улсын тэсвэрлэх чадавхи дунд түвшинд байгаа ч олон улсын хамтын ажиллагаа сайн үзүүлэлттэй байна.

Дэлхийн зохион байгуулалттай гэмт хэргийн индекс (**Global Organized Crime Index**)-ээр Монгол улс 2021 онд 193 орноос 143 байр эзэлж байсан бол 2023 онд 148 эрэмбэлэгдэж +5 байраар ухарсан. Тус үзүүлэлтийг Азийн орнуудын дунд авч үзвэл 46 орноос 40 дүгээр байрт, тэр дундаа Зүүн Азийн орнууд дунд 5 орноос 5 дугаар байрт эрэмбэлэгдсэн байна. Үүний шалтгаан нь Хүн худалдаалах гэмт хэргийн индекс 0.5, Сэргээгдэхгүй байгалийн баялгийн гэмт хэрэг 1.00, төрийн албан хаагчдын гэмт хэрэгт холбогдох байдал 0.5 пунктээр тус тус нэмэгдсэн байна.

Сөрөн тэсвэрлэх чадварын оноогоор 2021 онд 193 орноос 84 байр эзэлж

байсан бол 2023 онд 77 эрэмбэлэгдэж, 7 байр урагшилсан. Тус үзүүлэлтийг Азийн орнуудын дунд авч үзвэл 46 орноос 14 дүгээр байрт, тэр дундаа Зүүн Азийн орнууд дунд 5 орноос 4 дүгээр байрт эрэмбэлэгдэж байна. Үүнд Олон улсын хамтын ажиллагаа 0.5, зохион байгуулалттай гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиглэлийн шүүхийн тогтолцоо болон цагдан хорих чадвар 0.5, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал 0.5, мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиглэлээр 0.5, гэрч, хохирогчийг хамгаалах чиглэлээр 0.5 пунктээр өсөж харин төрийн бус байгууллагын оролцооны үзүүлэлт 1.0 пунктээр буурсан нь төр олон нийтийн байгууллагын хамтын ажиллагаа зохион

байгуулалттай гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиглэлээр буурсаныг илтгэж байна.

Эх

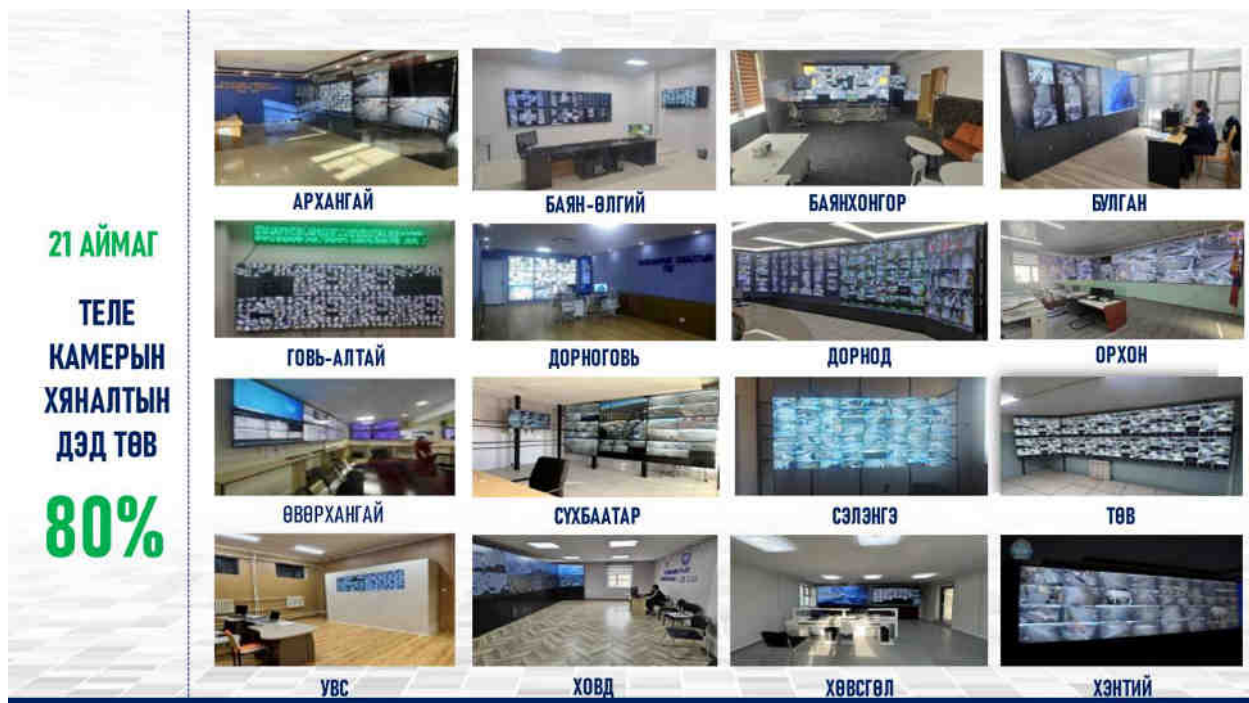
сурвалж:https://ocindex.net/assets/downloads/2023/english/ocindex_profile_mongolia_2023.pdf

Олон улсын туршлагаар гэмт хэргийг гарахаас нь өмнө урьдчилан сэргийлэх цогц ажил арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр төлөвлөж, урьдчилан сэргийлэх хэлтсийг газар, 2024 онд тус газрыг “алба” болгон өргөжүүлж, Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хуульд заасан чиг, үүргийг хэрэгжүүлэх ажлыг төлөвлөн зохион байгуулах, бие даасан үйл ажиллагаа явуулах боломжийг бүрдүүлсэн.

Эх сурвалж:ЦЕГ

Урлаг, спортоор дамжуулан хүүхэд залуучуудыг гэмт хэрэгт өртөхөөс урьдчилан сэргийлэх, хүрээлэн буй орчны загварчлалыг нэвтрүүлж гэмт хэрэг үйлдэх зан үйлд нөлөөлөх, гэмт хэрэг үйлдэж болзошгүй нөхцөл байдлыг бууруулах, камержуулалтын ухаалаг систем ашиглах, иргэд олон нийтийн дэмжлэгийг авах, төр хувийн хэвшлийн түншлэлийг бэхжүүлэх, иргэдийн эрх зүйн боловсролыг дээшлүүлэх зэрэг олон улсын туршлагыг нэвтрүүлэх ажлыг зохион байгуулж байна. Дээрх арга, туршлагаас камержуулалт буюу “Ногоон бүс”, төрийн болон төрийн бус байгууллагын хамтын ажиллагаа, залуучуудад чиглэсэн нөлөөллийн аяныг тогтмол зохион байгуулж, улсын хэмжээнд “Камерын хяналтын дэд төв” 30-ыг байгуулахаар төлөвлөсөнөөс 27 дэд төвийг ашиглалтад оруулж, Улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтаар улсын хэмжээнд 11.525 камер, аж ахуйн нэгж, байгууллагын дэмжлэгтэйгээр 72.914 камер, авто замын уулзвар, гарцад 2606 камер, нийт 87.045 камерыг ашиглалтад оруулж, хиймэл оюун ухаан, ухаалаг системд суурилсан программ хангамжийг нэвтрүүлээд байна.

Эх сурвалж: ЦЕГ

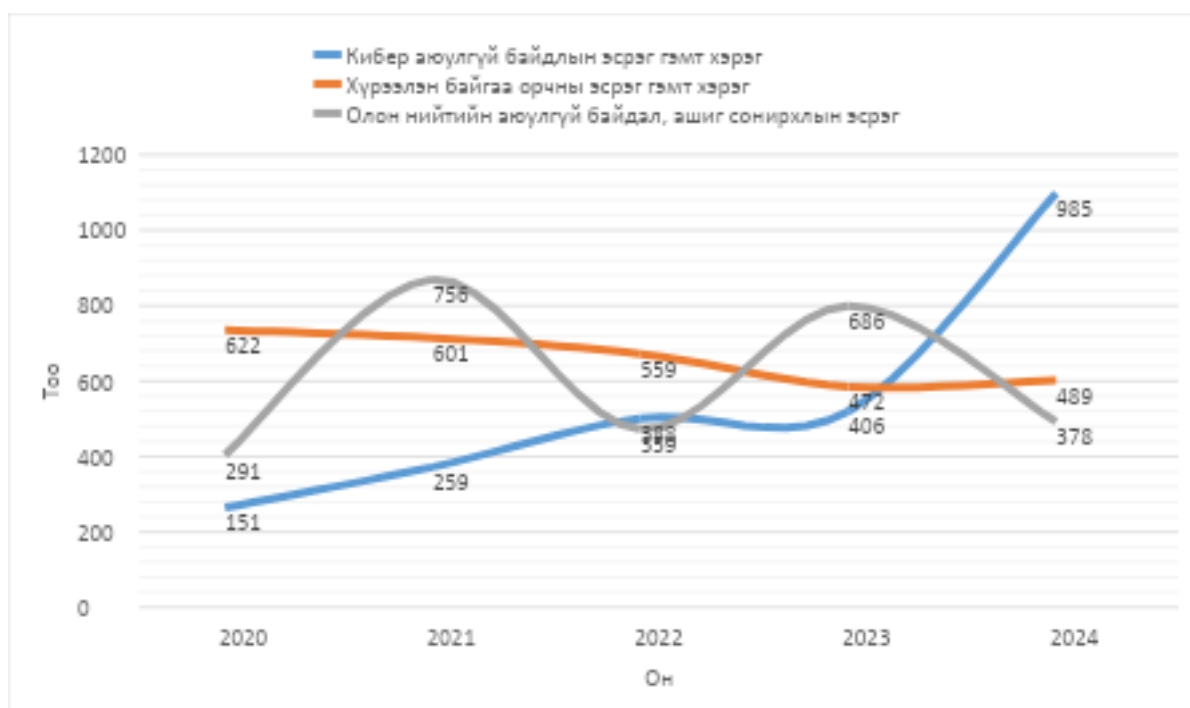
Энэ хүрээнд Хүн худалдаалахтай тэмцэх үндэсний хөтөлбөр-ийг амжилттай хэрэгжүүлж, түүний үр дүнд Монгол Улс 2018 оноос эхлэн АНУ-ын Төрийн департаментын "Trafficking in Persons Report"-т II шатлалд дэвшин орж одоог хүртэл шатлалдаа тогтвортой байна.

Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодисын хэрэглээ болон түүнтэй холбоотой гэмт хэрэг улсын хэмжээнд 2002 онд 2 бүртгэгдэж, шийдвэрлэгдэж байсан бол энэ тоо 2014 онд 62, 2020 онд 204, 2024 онд 254 болж өссөөр байгаа нь энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх эрх зүйн орчныг сайжруулах, шаардлагатайг харуулж байна.

Эх сурвалж:ЦЕГ

Монгол улсад бүртгэгдсэн уламжлалт бус гэмт хэргийн гаралт /5 жил/

Эх сурвалж:ЦЕГ

Бүс нутгийн аюулгүй байдлыг хангах ажлын хүрээнд Улаанбаатар хот, Хангайн, Баруун, Хойд, Төв, Зүүн, Говийн бүсээр тус тус байгуулж, гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нийтийн хэв журам хамгаалах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах, улсын онц чухал объектыг хамгаалах зэрэг үндсэн чиг үүргүүдийг хэрэгжүүлэх ажлыг бүсчлэн хөгжүүлж байна.

Архангай аймгийн Цэцэрлэг, Баянхонгор аймгийн Баянхонгор, Говь-Алтай аймгийн Алтай, Дорноговь аймгийн Сайншанд, Өвөрхангай аймгийн Арвайхээр, Хөвсгөл аймгийн Мөрөн, Хэнтий аймгийн Чингис зэрэг 7 аймгийн төвийн “Ус хангамжийн эх үүсвэрийн барилга, байгууламж”-ийг Дотоодын цэргийн хамгаалалтад авсан.

Ингэснээр тухай аймгийн төвд амьдарч буй иргэдийн Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 16.2-т заасан “Эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, орчны бохирдол, байгалийн тэнцэл алдагдахаас хамгаалуулах” эрх хангагдаж, хүний амьдралын үнэт хэрэглээ болсон усны ундрага, усны нөөцийн аюулгүй байдал хангагдаж, тухайн нутаг дэвсгэрт амьдарч буй 203.746 иргэдийг цэвэр, аюулгүй ундны усаар хангах боломж бүрдсэн.

Дархан-Уул аймгийн Дархан, Дорнод аймгийн Чойбласан, Орхон аймгийн

Эрдэнэт зэрэг хотуудын дулааны цахилгаан станцыг Дотоодын цэргийн хамгаалалтад шилжүүлж, бүс нутгийн дэд бүтцийн аюулгүй байдлыг хангалаа.

Түүнчлэн дээрх аймгуудад Дотоодын цэргийн нэгж байгуулагдснаар орон нутагт ажлын байр шинээр бий болохын зэрэгцээ онцгой нөхцөл байдал, гамшиг ослыг сөрөн тэсвэрлэх, даван туулах орон нутгийн чадавх дээшилсэн.

Цахим орчин дахь гэмт хэрэгтэй тэмцэх үйл ажиллагааны чадавхыг дээшлүүлэх хүрээнд Монгол Улс G7-ийн 24/7 цахим гэмт хэрэгтэй тэмцэх олон улсын сүлжээнд нэгдэн орсон. БНСВУ, БНСУ-ын байгууллагуудтай хамтран кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиглэлээр хамтын ажиллагаа өргөжүүлсэн.

Цагдаагийн байгууллагад 2024 онд 44.673 гэмт хэрэг бүртгэгдсэнээс 15.889 буюу 35.6 хувийг эзэлж буй залилах, түүний дотор цахим залилах гэмт хэргийн гаралтыг бууруулах, илрүүлэлтийг нэмэгдүүлэх, иргэдийн өмч хөрөнгийн аюулгүй байдлыг хангах зорилгоор 2023 оны 11 дүгээр сарын 15-ны өдөр “Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх төв”-ийг байгуулсан.

Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх төвийг байгуулснаар цагдаагийн байгууллага 300-400 хохирогчтой болсны дараа илрүүлдэг байсан асуудлыг байхгүй болгож, иргэдийг цахим гэмт хэргийн хохирогч болохоос өмнө, гэмт этгээдэд мөнгө, эд хөрөнгөө залилуулахаас өмнө илрүүлэх боломжтой болсны үр дүнд Эрүүгийн цагдаагийн албаны Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх газрын Шуурхай ажиллагааны хэлтсийг байгуулж, 24 цагаар үүрэг гүйцэтгэн 2024 онд 10,173,612,690 төгрөгийн хохирол учирсан 1,736 дуудлага, мэдээлэл хүлээн авч, 827 дуудлага, мэдээлэлд мөнгөн дүнгийн 62.7 хувь буюу 6,381,801,597 төгрөгийн банкны дансны гүйлгээний шилжилт хөдөлгөөнд хязгаарлалт тогтоосон.

Дотоод хэргийн их сургуулийн "Кибер гэмт хэрэг судлал" бакалаврын хөтөлбөрийг нээж сургалт эхлүүлсэн. Кибер нотлох баримтын бэхжилтийг хангах, хиймэл оюун ухаан ашиглан тоон ул мөр илрүүлэх ажлыг эрчимжүүлсэн.

Хүүхэд, эмэгтэйчүүдийг хамгаалах, урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр БНСУ-ын Жендэрийн тэгш эрхийн яамтай хамтран 5 жилийн хугацаатай төслийг хэрэгжүүлж, 2023 онд амжилттай дуусгасан.

Хүйсийн тэгш эрх төв ТББ-тай хамтран хүн худалдаалах гэмт хэргийн 100 гаруй хохирогчид хамгаалах байрны үйлчилгээ, сэтгэл заслын болон хууль зүйн туслалцаа үзүүлсэн. Зорилтот бүлгийн 2714 мэргэжилтэнд сургалт зохион байгуулж, олон нийтэд мэдээлэл түгээх кампанит ажил өрнүүлсэн.

Хар тамхи болон мансууруулах бодистой холбоотой гэмт хэрэгтэй тэмцэх чадавхийг сайжруулах чиглэлээр хилийн эрлийн нохойн сургалтын төв байгуулж, 23 нохойг сургаж ажиллуулсан.

Гэрч, хохирогчийг хамгаалах чиглэлээр

Гэрч, хохирогчийг хамгаалах тухай хуулийн хүрээнд иргэдийн аюулгүй байдлыг ханган, аливаа эрсдэлээс урьдчилан сэргийлж ажиллав.

Улсын хэмжээнд үйл ажиллагаа явуулдаг **39** түр хамгаалах байр, нэг цэгийн үйлчилгээний төвд **19556** иргэнийг байрлуулж, хамгаалалтад авсан

526 6692 12338

Улсын их хурлын 2020 оны 24 дүгээр тогтоолоор баталсан Монгол улсын Засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрт Хүрээлэн буй орчны эсрэг гэмт хэргийг таслан зогсоох, тус гэмт хэргийн гаралтыг бууруулах зорилгоор хэрэгжүүлэх ажил, арга хэмжээг тусгаж, 195 байршилд 4.1 тэрбум хөрөнгөөр 9,773 га талбайд биологийн болон техникийн нөхөн сэргээлт хийлгэж, төлөвлөгөөг 1,773

га талбайгаар давуулан биелүүлж, 2024 онд бүрэн хэрэгжүүлж дууссан.

Хууль бусаар ашигт малтмал олборлох гэмт хэргийн улмаас эвдэгдсэн талбайн хэмжээг хиймэл дагуулын өндөр нарийвчлалтай байр зүйн зургаар тогтоох ажлыг нэвтрүүлсэн нь энэ төрлийн гэмт хэргийн гаралтыг бууруулах, урьдчилан

сэргийлэх үр дүнтэй ажил болсон.

3. Орон нутгийн гамшгаас хамгаалах чадавхыг нэмэгдүүлэн, тогтолцоог бэхжүүлж, улсын хэмжээний гамшгийн эрсдэлийн түвшнийг бүрэн тодорхойлно.

Гамшгийн үеийн үйл ажиллагааг орон нутгийн зөвлөлөөс мэргэжлийн түвшинд гүйцэтгэх үндэсний чадавхыг бэхжүүлж, [7.3.14] Засгийн газрын 2020 оны мн/163 дугаар тогтоол болон 2024 оны мн/231 тогтоолоор Гал түймэр унтраах, аврах анги-9, Эрэн хайх, аврах салбар-3, Эрэн хайх, аврах бүлэг-10 тус тус шинээр байгуулж, гамшгаас хамгаалах төрийн үйлчилгээг иргэдэд хүргэж байна.

Улсын нөөц, хүмүүнлэгийн тусламжийн зохицуулалт, хүч хэрэгслийн бэлэн байдлыг сайжруулах [7.3.15] хүрээнд Засгийн газрын тогтоолоор улсын нөөцөөс 43.1 тэрбум төгрөгийн бараа материалыг гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагаанд зарцуулж, нөхөн бүрдүүлсэн.

БНФУ-ын Засгийн газартай хамтран “Онцгой байдлын байгууллагад агаараас эрэн хайх, аврах ажиллагаа явуулах нэгж байгуулах, нисдэг тэрэг нийлүүлэх төсөл”/2020-2027/-ийг хэрэгжүүлж, ОБЕГ-ын харъяанд Агаараас эрэн хайх аврах ангийг байгуулав. Төслийн хүрээнд ЕС-145 маркийн 3 нисдэг тэрэг нийлүүлэв.

Эх сурвалж: ОБЕГ

Аюулын төрөл бүрээр гамшгийн эрсдэлийг үнэлэх арга, аргачлал, загварчлал боловсруулж, эрсдэлийн үнэлгээ хийх [7.3.16] үйл ажиллагааны хүрээнд 2022 онд Шинэ короновируст Covid-19, Омикрон хувилбарын эрсдэлийн үнэлгээг, нийслэл болон 5 аймагт Гамшгийн эрсдэлийн ерөнхий үнэлгээ, 3 дүүрэгт газар

2023-2024 онд Монгол Улсын Засгийн газрын “Хөрөнгө гаргах тухай” тогтоолын дагуу 43.1 тэрбум төгрөгийн хөрөнгийг улсын нөөцөөс олгож, хэрэгжилтийг ханган ажилласан.

хөдлөлтийн ерөнхий үнэлгээг хийсэн. 2023-2024 онд нийслэлийн төрийн өмчийн 152 сургууль 100%, цэцэрлэг 76% буюу улсын хэмжээнд 85%-д гамшгийн эрсдэлийн ерөнхий үнэлгээг, 2019-2024 он хүртэлх хугацаанд нийт 500 гаруй аж ахуйн нэгж, байгууллагад гамшгийн эрсдэлийн нарийвчилсан үнэлгээг хийсэн.

Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, тэмцэх, хамгаалах үйл ажиллагаанд дэвшилтэт технологи, инновацийг нэвтрүүлж, [7.3.20] Нийслэлийн түргэн тусламж, онцгой байдлын байгууллагын нийт 200 тээврийн хэрэгсэлд байршил тогтоогч суурилуулж, “Түргэн тусламж, гамшиг аюулт үзэгдэл, ослын бүртгэл хүч хэрэгслийн хяналтын систем”-ийг нэвтрүүлэн ажиллаж байна. Азийн хөгжлийн банкны санхүүжилтээр “Монгол Улсад гамшгийн аюулыг эрт зарлан мэдээлэх нэгдсэн тогтолцоог бэхжүүлэх нь” төслийг хэрэгжүүлж байна.

Техник хэрэгсэл, багаж төхөөрөмж нэвтрүүлж, гамшигтай тэмцэх үндэсний чадавхыг бэхжүүлж [7.3.20] 2024 онд хүн нэг бүрийн хамгаалах хувцас, хэрэглэлийг шинэчилсэн нь 2023 онтой харьцуулахад 7.3 хувиар өссөн үзүүлэлттэй байна.

Гал түймэр техник, тоног төхөөрөмжийн хангалтыг дээшлүүлэх хүрээнд [7.3.23] БНФУ болон БНБУ-ын Засгийн газрын хөнгөлөлттэй зээлийн санхүүжилтээр 14 төрлийн нийт 113, Япон Улсын Засгийн газрын буцалтгүй тусламжаар 7 гал унтраах, аврах тусгай зориулалтын автомашиныг Онцгой байдлын байгууллагад нийлүүлж, гамшиг тэмцэх бэлэн байдлыг дээшлүүлэв.

3.7.4 Хууль сахиулах салбарын хөгжил

Зорилт 7.4.Хууль сахиулах салбарын хууль, эрх зүйн орчныг сайжруулан, бүтээн байгуулалтыг дэмжиж, ажиллах нөхцөлийг дээшлүүлж, мэргэшсэн чадварлаг хүний нөөцийг бэлтгэн өрсөлдөх чадварыг хөгжүүлнэ.

Зорилтыг хэрэгжүүлэх үе шат, хүрэх үр дүн: Хууль сахиулах салбарын хууль, эрх зүйн орчин, материаллаг баазыг бэхжүүлж, хүний нөөцийн чадавхыг бэхжүүлэх үе.

- 1. Эрх зүйн шинэтгэлийг гүнзгийрүүлэх, салбарын алба хаагчдыг бэлтгэх, мэргэшүүлэх тогтолцоог олон улсын жишигт нийцүүлэн хөгжүүлж, мэргэшсэн чадварлаг хүний нөөцийг бүрдүүлсэн байна.*
- 2. Салбарын хөгжил, удирдлагын тогтолцоог бэхжүүлж, байгууллагуудын барилга, байгууламж, дэд бүтцийг системтэйгээр шинэчилнэ.*
- 3. Салбарын үйл ажиллагаанд шинжлэх ухааны өндөр түвшний технологийг нэвтрүүлэх бүтэц зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгож, судалгаа, шинжилгээний баазыг бэхжүүлсэн байна.*
- 4. Шүүхийн шинжилгээний байгууллагын техник, тоног төхөөрөмж болон хүний нөөцийн чадамж дээшилсэн байна.*

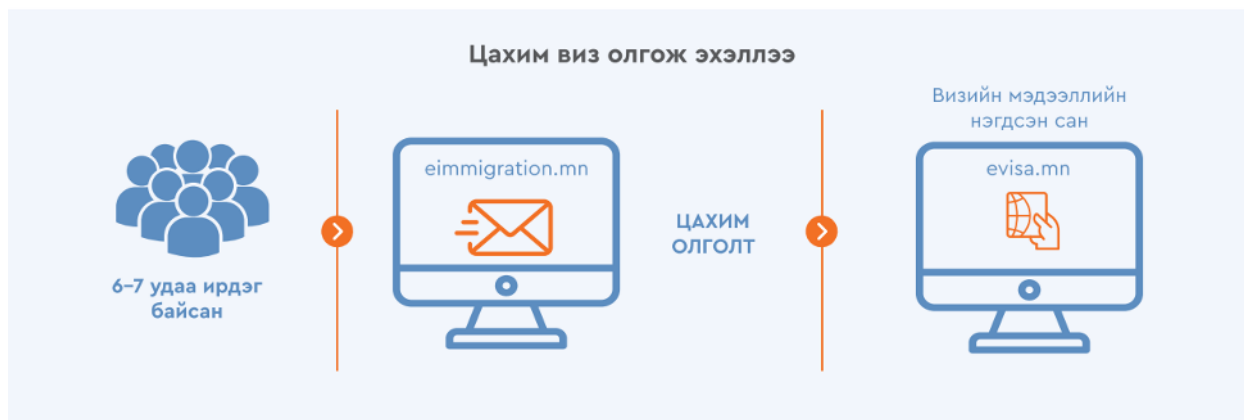
Эрх зүйн шинэтгэлийг гүнзгийрүүлэх, салбарын алба хаагчдыг бэлтгэх, мэргэшүүлэх тогтолцоог олон улсын жишигт нийцүүлэн хөгжүүлж, мэргэшсэн чадварлаг хүний нөөцийг бүрдүүлсэн байна.

ХУУЛЬ ЗҮЙН ТУСЛАЛЦААНЫ ТУХАЙ ХУУЛИЙН ШИНЭЧИЛСЭН НАЙРУУЛГА БАТЛАГДЛАА

Хууль зүйн тусалцааны хамрах хүрээ:

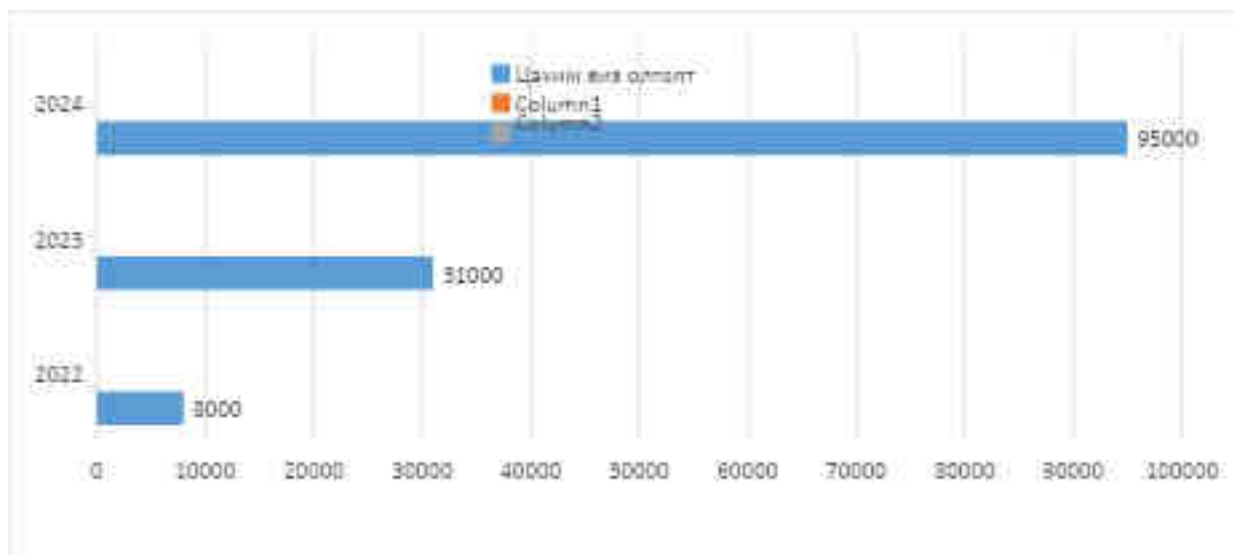

Цахим виз олгож эхэллээ

Гадаадын иргэн, харьяатын газар нь үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлж, үйлчилгээний чирэгдэл, олон шат дамжлагыг багасгах зорилгоор 2021 оноос хойш цахимжилтын ажлыг тасралтгүй хийсний үр дүнд виз, зөвшөөрлийн 12 төрлийн үйлчилгээг бүрэн цахимжуулж, 7-15 удаа биечлэн ирдэг иргэдийн ачааллыг хоёр удаа ирдэг болгон бууруулж, цахимаар үйлчилгээ авах нөхцөлийг бий болгосон бөгөөд цахим виз олголт сүүлийн 3 жил дараалан 3 дахин өссөн байна.

Гадаадын иргэн, түүнийг уригч иргэн, хуулийн этгээдэд үзүүлэх виз зөвшөөрлийн үйлчилгээг бүрэн цахимжуулсан бөгөөд 2022 оноос хойш **134000** мянга гаруй иргэнд цахим виз олгожээ.

Эх сурвалж: УБЕГ

МОНГОЛ УЛСЫН ИРГЭНИЙ ЦАХИМ ГАДААД ПАСПОРТЫГ ХЭРЭГЛЭЭНД НЭВТРҮҮЛСЭН.

3 хоног 1,5 хоног

Мэдээллийн нууцлал, аюулгүй байдал алдагдахаас сэргийлж, ICAO9303 стандартад нийцсэн цахим гадаад паспорт хэвлэх, бичилт хийх үйлдвэр ашиглалтад оруулсан.

2023.03.01-2025.03.01-ний байдлаар **10627** цахим гадаад паспорт олгосон.

Монгол Улсын Их Хурлын 2024 оны 06 дугаар сарын 05-ны өдрийн нэгдсэн чуулганы хуралдаанаар Энхийг дэмжих ажиллагаанд оролцуулах тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга, түүнийг дагалдан гарах Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай, Цагдаагийн албаны тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай хуулийн төслүүдийг хэлэлцүүлэн баталсан.

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагаас олгосон нөхөн төлбөрөөс энхийг дэмжих Монгол Улсын цагдаагийн байгууллага олон улсын энхийг сахиулах ажиллагаанд бие даасан “Цагдаагийн баг”, “Цагдаагийн алба хаагч” илгээсэн 95 дахь улсаар бүртгэгдэж байна. Дээрх хууль, журмын нэмэлт өөрчлөлтийг оруулснаар энхийг сахиулах ажиллагаанд 160-170 хүний бүрэлдэхүүнтэй цагдаагийн баг илгээх боломж бүрдэж, цагдаагийн байгууллагын энхийг дэмжих ажиллагаанд оролцох чадавх нэмэгдэж, зэвсэг, техникийг сэргээн сайжруулах, шинэчлэх, сургалтын материаллаг нөөцийг бэхжүүлэх, энхийг дэмжих ажиллагаанд оролцохтой

холбоотой ажиллагааны өмнөх сургалт бэлтгэл, алба хаагчдыг нөхөн сэргээх, олон улсын сургалт зохион байгуулах зэрэг үйл ажиллагааг санхүүжүүлэх боломж бүрдсэн.

ЦАХИМ ҮЙЛЧИЛГЭЭНИЙ 24/7 ТӨВ

БАЙГУУЛЛАГЫН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНД ШИНЭЭР ISO ОЛОН УЛСЫН СТАНДАРТ НЭВТРҮҮЛЛЭЭ

11

7

4

Иргэдэд үзүүлэх төрийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг дээшлүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлэв.

Улсын бүртгэлийн ерөнхий газрын төв, орон нутгийн салбар, нэгжийн 21 байршилд улсын бүртгэлийн “Цахим үйлчилгээний 24/7 төв”-ийг байршуулж, улсын бүртгэлийн чанар, шуурхай байдлыг нэмэгдүүлэх

ИРГЭДИЙН ТООН ГАРЫН ҮСЭГ

Цахим гарын үсгийн тухай хуульд заасны дагуу иргэнд тоон гарын үсэг олгох ажлыг зохион байгуулсан:

Нийт 2022-2024 онд **1,439,716**
Үүнээс гар утсаар **566,659**
иргэний үнэмлэхэд **873,057**
киоскоор **106,836**

ЦАХИМ ҮЙЛЧИЛГЭЭНИЙ КИОСК МАШИН

Улсын бүртгэлийн цахим үйлчилгээний 104 киоск машиныг ашиглалтад оруулан анхан шатны нэгжүүдэд байршуулан **29** төрлийн лавлагаа, үйлчилгээ үзүүлж байна. Үүнд:

- Иргэний улсын бүртгэлийн лавлагаа -12, үйлчилгээ-4;
- Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн лавлагаа-6, бүртгэл-2,
- Эд хөрөнгийн эрхийн улсын бүртгэлийн лавлагаа -2, бүртгэл-3

Эх сурвалж:УБЕГ

Цагдаагийн байгууллагаас “Цагдаагийн атташе томилон ажиллуулах талаар авах зарим арга хэмжээний тухай” Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн зөвлөмжийн төсөл, Монгол Улсаас Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс, Бүгд Найрамдах Солонгос Улс, Бүгд Найрамдах Турк Улсад суугаа Элчин сайдын яаманд цагдаагийн атташе томилон ажиллуулах хэрэгцээ, шаардлагын тухай танилцуулгыг тус тус бэлтгэн Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөл, Хууль зүй дотоод хэргийн сайдад танилцуулсан. Цагдаагийн атташе байгуулагдсанаар хилийн чанадад ажиллаж амьдарч буй мянга, мянган иргэдийн эрх ашиг хамгаалагдах нөхцөл бүрдэх юм.

Дэлхийн 50 гаруй улс, сургалтын байгууллага, 20 гаруй орны цагдаа, хууль сахиулах байгууллагатай харилцаа, хамтын ажиллагааг өргөжүүлэн хөгжүүлж, цахим сүлжээг өргөтгөх, дижитал нотлох баримт шинжлэх тоног, төхөөрөмж, хэрэгсэл, лабораторийг шинэчлэх, хар тамхи, мансууруулах бодистой тэмцэх чадавхыг бэхжүүлэх, алба хаагчийг суралцуулах чиглэлээр санамж бичиг байгуулан ажиллаж байна.

ДХИС-ийн магистрын болон бакалаврын хөтөлбөрүүд магадлан итгэмжлэгдсэн. Мэргэшүүлэх болон чадавхжуулах сургалтууд тогтмол зохион байгуулагдаж байна

Салбарын хөгжил, удирдлагын тогтолцоог бэхжүүлж, байгууллагуудын барилга, байгууламж, дэд бүтцийг системтэйгээр шинэчилнэ.

Инновац, дэвшилтэт технологийг үйл ажиллагаанд нэвтрүүлэх зорилгоор Стратеги, бодлого, инновац, хөгжлийн албыг шинээр байгуулж, бүтэц чиг үүргийн давхардлыг арилгах, ажлын бүтээмжийг нэмэгдүүлэх зорилгоор Засгийн газрын Хяналт хэрэгжүүлэх газартай хамтран “Процессын дахин инженерчлэл”-ийн ажлыг үе шаттай хэрэгжүүлснээр Цагдаа, дотоодын цэргийн байгууллагын зохион байгуулалтын бүтцийг оновчтой болох, алба хаагчдын ажлын бүтээмжийг нэмэгдэх, хүний эрхийг хангах, иргэдэд үзүүлэх үйлчилгээний сэтгэл ханамж, чанар хүртээмжийг дээшилнэ.

Мөрдөн шалгах үйл ажиллагаанд хүний эрхийг хангах, эрүү шүүлтээс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор улсын хэмжээнд ашиглагдаж байсан 417 мэдүүлэг авах өрөөг 432-оор нэмэгдүүлж, харьяа прокурорын газраас холбогдох зөвшөөрлийг гаргуулан, нийт 849 мэдүүлгийн өрөөг стандартын дагуу тохижуулан ашиглаж байна. Мэдүүлгийн өрөөнд яриаг бичмэл хэлбэрт буулгах /real time/, чимэгэ технологийг тус тус нэвтрүүлж, иргэдээс гаргасан, гомдол мэдээллийн шийдвэрлэлтийг ил тод, нээлттэй мэдээлэх нөхцлийг бүрдүүлж, “Уулзалт, мэдүүлгийн хэсгийн үйл ажиллагааны журам”-д өөрчлөлт оруулж, 699 өрөөг иж

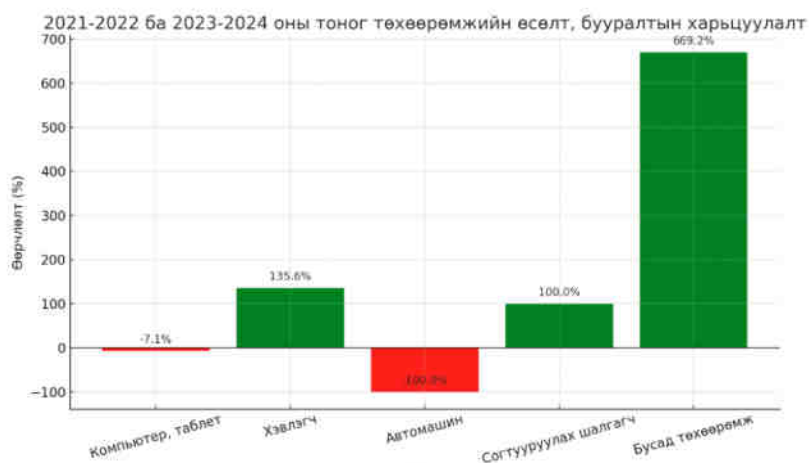
бүрэн камержуулж, мэдүүлгийн үеийн үйл ажиллагааг хянах нөхцөл боломжийг бүрдүүлсэн. Ингэснээр хүний эрхийг хамгаалах, эрүү шүүлтээс ангид байх, алба хаагч иргэдийн хооронд маргаан үүсэх, үйл ойлголцол гарахаас сэргийлсэн ажил болсон.

Бүс нутгийн аюулгүй байдлыг хангах ажлын хүрээнд Улаанбаатар хот, Хангайн, Баруун, Хойд, Төв, Зүүн, Говийн бүсээр тус тус байгуулж, гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нийтийн хэв журам хамгаалах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах, улсын онц чухал объектыг хамгаалах зэрэг үндсэн чиг үүргүүдийг хэрэгжүүлэх ажлыг бүсчлэн хөгжүүлж байна.

Мансууруулах бодис хэрэглэгч, донтогчид эрүүл мэндийн болон сэтгэл зүйн засал, нийгмийн тусламж үйлчилгээг үзүүлэх, урьдчилан сэргийлэх төвийг бий болгон олон нийтэд чиглэсэн нөлөөллийн ажлыг цогц байдлаар хэрэгжүүлнэ. Сүүлийн 5 жилийн хугацаанд бүртгэгдсэн гэмт хэрэгт холбогдогчдын 55.0 хувийг 13-25 насны хүүхэд, залуучууд эзэлж байгаа тул мансууруулах эм, сэтгэгцэд нөлөөт бодистой холбоотой гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, өсвөр насны хүүхэд залуучуудыг хорт зуршлаас ангид байлгах, сургалт, мэдээллийн ажлыг танхимаар зохион байгуулж, хор уршиг, үр дагавар, хууль эрх зүйн мэдээлэл өгөх ажлыг тогтмол зохион байгуулж ажилласан. Улаанбаатар хотод төвлөрсөн, орон нутаг дахь цагдаагийн байгууллага бүрд стандартын шаардлага хангасан эрүүлжүүлэх байрыг үе шаттайгаар барьж ашиглалтад оруулах зорилтын хүрээнд шинэ байр барих, хуучин барилгыг их засварлах ажил идэвхжиж, улсын төсөвт хөрөнгө суулгах замаар хэрэгжиж байна. Нийслэлд эрүүлжүүлэх нэгдсэн төвийн байгууламжийг баруун болон зүүн бүсэд төлөвлөж, газар эзэмшил, зураг төсөл боловсруулсан байна

Гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нийтийн хэв журам хамгаалах шууд чиг үүрэг бүхий цагдаагийн алба хаагчдын ашиглах төхөөрөмжийг олон улсын тусламж болон дотоодын худалдан авалтаар шат дараатайгаар шинэчилж, орчин үеийн хэрэгсэл, багаж тоног төхөөрөмжөөр хангах бодлогыг идэвхтэй хэрэгжүүлж тоног төхөөрөмжийн нийлүүлэлт, худалдан авалтын цар хүрээ, хөрөнгө оруулалтын хэмжээ өссөн байна [7.3.12.]

Эх сурвалж: ЦЕГ

Салбарын үйл ажиллагаанд шинжлэх ухааны өндөр түвшний технологийг нэвтрүүлэх бүтэц зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгож, судалгаа, шинжилгээний баазыг бэхжүүлсэн байна.

Төрийн тусгай алба хаагчдын эмнэлэг олон улсын стандартад нийцүүлэгдэж, Казакстаны АСҚН байгууллагаар баталгаажсан.

Цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаанд шинжлэх ухааны үндэслэлтэй сайн туршлага, шинэ

мэдлэг, бүтээлч санааг нэвтрүүлэх зорилготой “Судалгааны төв”, “Эрдэмтдийн зөвлөл” байгуулж, зөвлөлөөс судалгаанд суурилсан бодлого, бодлогод суурилсан хөгжилийг чиглэл болгон бүтцэд “Стратеги, бодлого, инновац, хөгжлийн алба”-ыг шинээр байгуулснаар стратегийн урт, богино, дунд хугацааны хөтөлбөр, төлөвлөгөөний бодлогыг боловсруулах, хиймэл оюун ухаан, өндөр технологи, ногоон хөгжлийн шилжилт, инновацыг нэвтрүүлэх ажлыг эхлүүлээд байна.

Шүүхийн шинжилгээний байгууллагын техник, тоног төхөөрөмж болон хүний нөөцийн чадамж дээшилсэн байна.

Шүүх шинжилгээний тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга хэрэгжиж эхэлснээр гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийн зэрэглэл тогтоох шинжилгээг шинээр гүйцэтгэж эхэллээ.

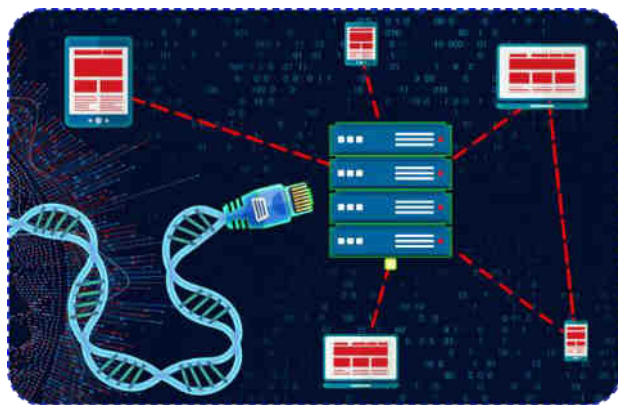
“Шүүх шинжилгээний ерөнхий газар” байгуулагдаж, Монгол Улсын Шүүхийн шинжилгээний байгууллагын чадамжийг сайжруулах төсөл”, “Монгол Улсын Шүүхийн шинжилгээний байгууллагын хүчин чадлыг сайжруулах төсөл”- үүдийг хэрэгжүүлж, байгууллагын чадавхыг нэмэгдүүллээ.

ДНХ сан бий болж, нэгдсэн санд 4656 биологийн дээжийн ДНХ-ийн мэдээллийг оруулж, баяжилт хийсэн ДНХ, хими, физик, биологийн лабораториудыг олон улсын жишигт нийцүүлэн хөгжүүлж, метохондр, бактериологийн шинжилгээний лабораториудыг шинээр байгуулсан.

“What3words” апп ашиглалт, “TUSLAMJ” аппликейшн хөгжүүлэлт, Цахим хяналтын төв, шинэ серверийн систем зэрэг технологийн шийдлүүдийг нэвтрүүлсэн. Авто парк шинэчлэгдэж, тусгай зориулалтын автомашинууд, моторт завь, мотоцикл зэргийг худалдан авсан.

Яаралтай тусламжийн дуудлага хүлээн авах системийг өргөтгөсөн. Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн дуу хоолойг тусгах, SMS-ээр дуудлага хүлээн авах боломжууд нэмэгдсэн.

Шүүх шинжилгээний ерөнхий газарт 2012 оноос хойш цуглуулж хадгалагдаж байгаа ял эдэлж байсан, өршөөлөөр суллагдсан, захиргааны хяналт тогтоосон, хорихоос өөр төрлийн ял шийтгэгдсэн, тэнэмэл байдлаар амьдардаг нийт 17,128 иргэнээс авсан биологийн дээж (завжны арчдас)-ийг “Генетик мэдээллийн сан”д оруулах урвалж бодис, тоног төхөөрөмжийн зардал болох 6,3 тэрбум төгрөгийг шийдвэрлүүлсэн. Тус санг нэвтрүүлснээр гэмт хэргийн эзэн холбогдогчийг богино

хугацаанд үнэн зөв тогтоож, үйлдэгдсэн гэмт хэргийг түргэн шуурхай илрүүлж, цаг хугацаа хэмнэхээс гадна хүний эрхийг ханган, эрүү шүүлтээс ангид байж, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх боломж бүрдсэн.

Цаашид “Хиймэл оюун ухаан, өндөр технологийн шилжилт”, “Ногоон хөгжлийн шилжилт”, “Хүний нөөц, хөдөлмөрийн зах зээлийн ухаалаг шилжилт”-ийг эхлүүлэх, Олон улсын санхүүгийн зах зээлтэй холбогдсон санхүүгийн системийг хөгжүүлэх, цагдаагийн байгууллагын үйлчилгээг иргэдэд олон талт тэгш, хүртээмжтэй, чанартай хүргэх ажлыг хэрэгжүүлэх зорилгоор тодорхой ажил, арга хэмжээг цахим хэлбэрт шилжүүлж, иргэдийн мэдээлэл авах сувгийг нэмэгдүүлэх, дуудлага, мэдээлэл хүлээн авах 112 нэгдсэн нэг дугаарлалтын системийг нэвтрүүлж, тусгай дугаарт илрүүлсэн дуудлага, мэдээллийг шалгах ажиллагааны хурдыг нэмэгдүүлэх зорилгоор автомашины бүх төрлийн хаалтыг нээх “Smart chip”-ийг ашиглалтад оруулж, Энхийг дэмжих ажиллагаанд “Цагдаагийн бие даасан баг” илгээх Хилийн чанад дахь Монгол иргэдийн эрх ашгийг хамгаалах зорилгоор “Цагдаагийн атташе” томилон ажиллуулах, зэрэг томоохон төслүүдийг хэрэгжүүлэхээр төлөвлөн ажиллаж байна.

3.7.4 Мэдээллийн аюулгүй байдал

Зорилт 7.5. Төр, иргэн, хувийн хэвшлийн мэдээллийн бүрэн бүтэн, нууцлагдсан, хүртээмжтэй байдлыг баталгаажуулж, өрсөлдөх чадварыг бий болгоно.

Зорилтыг хэрэгжүүлэх үе шат, хүрэх үр дүн

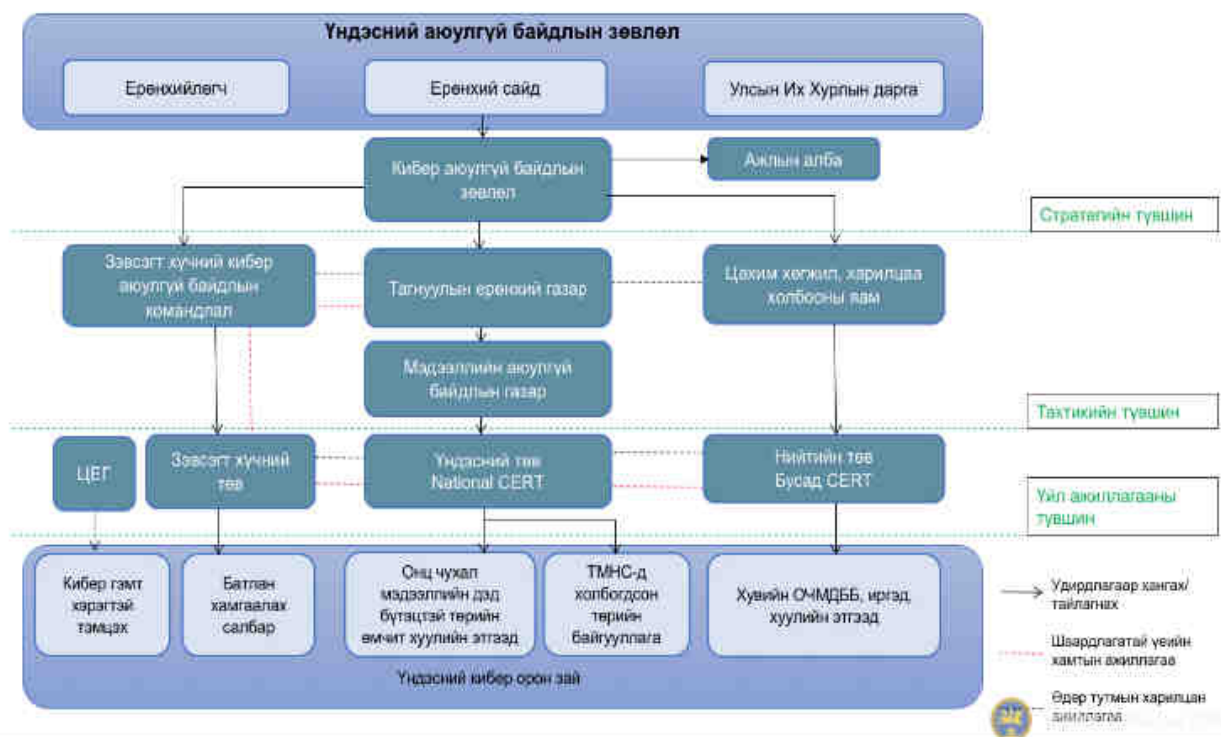
I үе шат (2021-2030): Кибер аюулгүй байдлыг хангах хууль, эрх зүйн орчныг бүрдүүлж, технологид суурилсан инновац, интеграцыг хөгжүүлж, эрсдэлийн менежментийн үндэсний чадавхыг бэхжүүлэх үе.

1. *Кибер аюулгүй байдлыг хангах тогтолцоог бэхжүүлнэ.*
2. *Сансрын технологийг судлан шинжлэх, эзэмших, ашиглах чадамж, дэд бүтцийг бэхжүүлж, сансрын технологид суурилсан үндэсний бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг бий болгоно.*
3. *Мэдээлэл, технологи, харилцаа холбооны систем, техник хэрэгсэл, программ хангамжийн үндэсний үйлдвэрлэлийг дэмжсэн тогтолцоо бүрдэж, технологийн хараат байдал буурч, кибер гэмт хэрэг, кибер халдлагатай тэмцэх чадавх бэхжсэн байна.*
4. *Төрийн байгууллагуудын цахим мэдээллийн сан бүрдүүлж, төрийн болон албаны нууц задарч үрэгдэхээс урьдчилан сэргийлэх чадавхыг бэхжүүлж, төрийн нууц задруулах, үрэгдүүлэх гэмт хэрэг, зөрчил үүсэх эрсдэл багассан байна.*

- 1. Кибер аюулгүй байдлыг хангах тогтолцоог бэхжүүлнэ.**

Кибер аюулгүй байдлыг хангах эрх зүйн орчин⁵⁴, тогтолцоог бүрдүүлж, бэхжүүлсэн. Мөн Кибер аюулгүй байдлын үндэсний стратеги⁵⁵ (2022-2027 он) -ийг кибер аюулгүй байдлыг хангах тогтолцоог бэхжүүлж, онц чухал мэдээллийн дэд бүтцийг хамгаалах, бүх нийтийн кибер аюулгүй байдлын боловсролыг дээшлүүлэх, гадаад хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх замаар кибер орчинд мэдээллийн бүрэн бүтэн, нууцлагдсан, хүртээмжтэй байдлыг хангах зорилтын хүрээнд хэрэгжүүлж байна.

Кибер аюулгүй байдлын зөвлөл⁵⁶ 2023 онд байгуулагдаж, кибер аюулгүй байдлыг хангах, уялдуулан зохицуулах, хэрэгжилтийг зохион байгуулах, мэдээлэл

солилцох чиг үүргийг хэрэгжүүлэн ажиллаж байна.

Кибер аюулгүй байдлын тухай хуульд заасан чиг үүргийн дагуу Кибер халдлага, зөрчилтэй тэмцэх Үндэсний төв⁵⁷, Нийтийн төв⁵⁸, Зэвсэгт хүчний төвүүд нь иргэн, хуулийн этгээдийн мэдээллийн систем, мэдээллийн сүлжээнд чиглэсэн кибер халдлага, зөрчлийг илрүүлэх, таслан зогсоох, хариу арга хэмжээ авах, халдлагад өртсөн мэдээллийн системийг нөхөөн сэргээхэд дэмжлэг үзүүлэн ажиллаж байна. 2024 оны кибер халдлага, зөрчлийн тайлангаас үзэхэд дээрх төвүүдэд бүртгэгдсэн кибер халдлага, зөрчлийн 94 хувийг шийдвэрлэж, тухайн халдлага, зөрчил нэмэгдэхээс урьдчилан сэргийлж, мэдээлэл алдагдах эрсдэлийг бууруулсан байна.

⁵⁴ Кибер аюулгүй байдлын тухай хууль, Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл: 2022 он, №08

⁵⁵ <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=16532522757001>

⁵⁶ <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=16758282553111>

⁵⁷ <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=16760333966391>

⁵⁸ <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=16760334026011>

Кибер халдлага, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх чадавхыг бэхжүүлэх хүрээнд онц чухал мэдээллийн дэд бүтэцтэй байгууллагын жагсаалтыг баталж⁵⁹, төрийн мэдээлэл, харилцаа холбооны дэд бүтцийн эмзэг, сул байдлыг илрүүлэх, эрсдэлийн үнэлгээг тогтмол хийж, кибер аюулгүй байдлын хууль тогтоомж, холбогдох журам, стандартын нийцлийг илрүүлэх, мэдээллийн систем, мэдээллийн сүлжээний кибер аюулгүй байдал алдагдах, эмзэг байдлын түвшин, түүнээс үүсэх үр дагавар, эрсдэлийг бууруулахад чиглэсэн хөндлөнгийн хараат бус үйл ажиллагаа бүхий мэдээллийн аюулгүй байдлын аудит, кибер аюулгүй байдлын эрсдэлийн үнэлгээ хийх тогтолцоог бүрдүүлсэн.

Одоогоор мэдээллийн аюулгүй байдлын аудит хийх зөвшөөрөл бүхий 40 хуулийн этгээд, кибер аюулгүй байдлын эрсдэлийн үнэлгээ хийх зөвшөөрөлтэй 18 хуулийн этгээд үйл ажиллагаа явуулж байгаа бөгөөд онц чухал мэдээллийн дэд бүтэцтэй байгууллагууд Кибер аюулгүй байдлын тухай хуулийн 19 дүгээр зүйлийн 19.2.5-т зааснаар кибер аюулгүй байдлын эрсдэлийн үнэлгээг жил тутам, мөн хуулийн 19.2.6-д зааснаар мэдээллийн аюулгүй байдлын аудитыг хоёр жил тутамд хийлгэх үүрэгтэй боловч 2024 оны жилийн эцсийн байдлаар эдгээр байгууллагын 17 хувь нь аудит, эрсдэлийн үнэлгээ хийлгэсэн нь хангалтгүй үзүүлэлттэй байна.

Мөн төрийн албан хаагч, онц чухал мэдээллийн дэд бүтэцтэй байгууллагуудын албан хаагч, иргэдийн дунд кибер аюулгүй байдлын талаарх мэдлэг олгох сургалт явуулж, цахим орчныг зохистой ашиглах чадавхыг дээшлүүлэхэд анхаарч ажилласнаар **Дэлхийн кибер аюулгүй байдлын индекс** (Global Cybersecurity Index)-т Монгол Улс 2024 оны байдлаар III түвшинд багтаж кибер аюулгүй байдал нь бэхжиж буй (Establishing) гэсэн статустай болж, 2020 онтой харьцуулахад тус салбарт бодитой ахиц гаргасныг харуулж байна.

Кибер аюулгүй байдлын чиглэлээр ослоос урьдчилан сэргийлэх хамтын ажиллагаа, зохицуулалтыг дэмжих, ослын үед шуурхай хариу үйлдэл үзүүлэх, гишүүд болон олон нийтийн дунд мэдээлэл солилцохыг дэмжих зорилготой, 700 орчим багийн гишүүнчлэлтэй дэлхийн хэмжээнд хүлээн зөвшөөрөгдсөн “FIRST” байгууллагын бүрэн эрхт гишүүнээр 2024 оны 05 дугаар сарын 15-ны өдөр, Ази-номхон далайн бүс нутгийн “APCERT” байгууллагад 2024 оны 08 дугаар сарын 30-ны өдрийн удирдах зөвлөлийн хурлаар албан ёсны гишүүнээр элссэнээр хамтын ажиллагаа, мэдээлэл солилцооны боломж нэмэгдсэн. Глобал кибер аюулгүй байдлын индекс (Global Cybersecurity Index) нь НҮБ-ын Олон улсын цахилгаан холбооны байгууллагаас (International Telecommunication Union - ITU) жил бүр

⁵⁹ Монгол Улсын Засгийн газрын 2022 оны 5 дугаар сарын 25-ны өдрийн “Жагсаалт батлах тухай” 207 дугаар тогтоол

гаргадаг дэлхийн улс орнуудын кибер аюулгүй байдлын түвшинг хэмжихэд ашигладаг үзүүлэлт юм.

Эх сурвалж: Global Cybersecurity Index 2024 5th Edition

2. Сансрын технологийг судлан шинжлэх, эзэмших, ашиглах чадамж, дэд

ОН	Хууль эрх зүйн орчин	Техникийн үзүүлэлт	Бүтэц зохион байгуулалтын үзүүлэлт	Чадавхийг бэхжүүлэх	Хамтын ажиллагаа
2020	9.00	6.02	3.13	1.23	6.82
2024	19.18	6.64	13.62	10.43	6.49

бүтцийг бэхжүүлж, сансрын технологид суурилсан үндэсний бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг бий болгоно.

Сансрын технологид суурилсан гарааны шинэ компаниуд, сансрын аялал жуулчлалын симуляци хийх нээлттэй баазын судалгаа хийж, MARS-V төслийг хэрэгжүүлэхээр төлөвлөж, холбогдох судалгаа явуулж байна. [7.5.11.]

Гадаад улс орнуудтай хамтран хиймэл дагуул хөөргөх, газрын станц

байгуулах хөрөнгө оруулалт татах чиглэлээр онцгойлон анхаарч, Монгол Улсын Ерөнхий сайд Л.Оюун-Эрдэнэ 2023.08.04-нд АНУ-ын Сансар судлал сансрын удирдлагын газар (НАСА)-т зочилж, Монгол, Америкийн сансрын хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх, сансар судлалын чиглэлд хамтран ажиллах олон боломж байгааг илэрхийлсэн.

Цахим хөгжил, харилцаа холбооны яам болон ОХУ-ын

“Роскосмос” Улсын үйлдвэрийн газартай “Сансрын уудмыг энхийн зорилгоор судлах, ашиглах чиглэлээр хамтран ажиллах тухай” Харилцан ойлголцлын санамж бичигт 2022 оны 08 дугаар сарын 12-ны өдөр гарын үсэг зурсан.

Сансрын холбооны үндэсний хиймэл дагуулын сүлжээ байгуулах ажлын хүрээнд сансар судлал, сансрын технологи өндөр хөгжсөн улс орнуудтай хамтран тодорхой төслүүдийг хэрэгжүүлж байна. [7.5.13.] Тухайлбал, Харилцаа холбооны Үндэсний хиймэл дагуул төсөлд Бүгд Найрамдах Франц Улсын Талес Алейна Спейс компанитай Цахим хөгжил, инновац, харилцаа холбооны яам хамтран ажиллах талаар харилцан ойлголцлын санамж бичгийг 2023 оны 10 дугаар сарын 12-ны өдөр байгуулсан.

Өмнө нь хөөргөж байсан Мазаалай, ONDOSAT-ын OWL1, 2 зэрэг хиймэл дагуул нь зөвхөн судалгаа шинжилгээний зориулттай

кубсат хиймэл дагуул байсан бол Засгийн газраас хэрэгжүүлэх мега төслийн нэг бол Үндэсний хиймэл дагуул төсөл юм. ChinggesSat хэмээх манай улсын үндэсний хиймэл дагуулыг Италийн оролцоотой, Францын төрийн өмчийн "Thales Alenia Space" компанитай хамтран бүтээхээр ажиллаж байна.

Сансрын үндэсний зөвлөлийн санаачлагаар Монгол Улсын Их Сургууль дээр Сансрын технологийн үндэсний мэргэжилтэн бэлтгэх “Физик-Электроник”-ийн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж эхэлсэн бөгөөд тус зөвлөл харилцаа холбоо, сансар судлалын салбарт орчин үеийн технологийн дэвшлийг нэвтрүүлэх, хүний нөөц бэлтгэх, хөгжүүлэх чиглэлд хамтран ажиллах, Монголын оюутнууд болон судлаачид сансар судлалын чиглэлээр Кюүшүгийн их сургуульд суралцах асуудлаар Японы Кюүшүгийн технологийн институтын Ерөнхийлөгч Ясунори Митанитай санамж бичиг байгуулсан. [7.5.12.]

Хамтарсан Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрт туссан дэд бүтэц, бүтээн байгуулалтын хүрээнд **“Харилцаа холбооны үндэсний хиймэл дагуул”** төслийг хэрэгжүүлж эхлээд байна. Шинжлэх Ухааны Академийн харьяа Одон орон геофизикийн хүрээлэнгийн дэргэд 2022 оны 01 дүгээр сарын 1-нээс эхлэн “Сансар судлалын төв”-ийг байгуулан ажиллуулж, [7.5.14.] Ази Номхон Далайн Сансрын Хамтын Ажиллагааны Байгууллагын 2019 оны Удирдах зөвлөлийн арван гуравдугаар хурлаар тус байгууллага нь Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улсын Үндэсний сансрын агентлаг, Цаг уурын агентлагтай хамтран гишүүн орнуудын цаг агаарын нөхцөл байдал, газар тариалан, бэлчээрийн судалгаа мөн гамшгийн эрсдэлийг бууруулах зорилгоор Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улсын цаг уурын хиймэл дагуул (FY2)-аас мэдээ хүлээн авах боломжтой болсон.

Мөн Ази, Номхон Далайн орнуудын сансрын хамтын ажиллагааны байгууллагын 2018 оны Удирдах зөвлөлийн 12 дугаар хурлаар “Газар дээрх геофизикийн судалгааны багаж төхөөрөмжийн өгөгдөл болон сансрын хиймэл дагуулын мэдээллийг нэгтгэн болзошгүй хүчтэй газар хөдлөлтийн урьтал үзэгдлийг

тандах” төслийн хүрээнд гишүүн орнууддаа соронзон орны өөрчлөлтийг бүртгэх Магнитометр төхөөрөмжийг суурилуулахаар баталсан. Тус төхөөрөмжийг Шинжлэх Ухааны Академийн харъяа Одон орон геофизикийн хүрээлэнд 2024 оны 08 дугаар сард суурилуулсан. [7.5.14.]

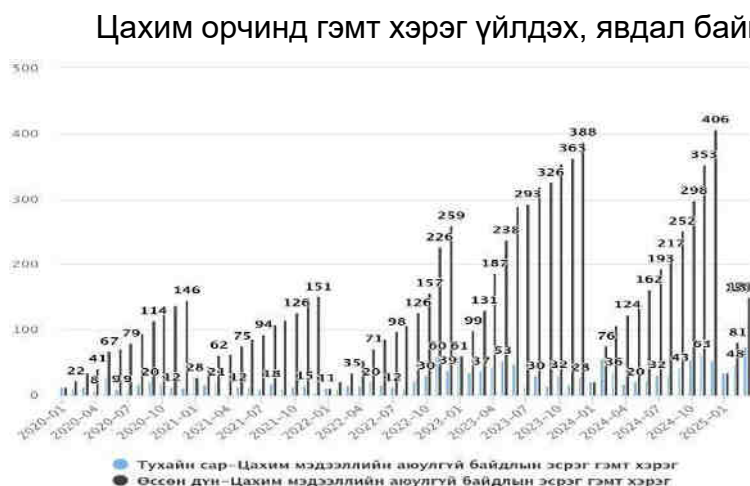
Өрсөлдөх чадвартай мэдээлэл, харилцаа холбооны систем, техник хэрэгсэл, программ хангамж, криптографийн үндэсний үйлдвэрлэл болон мэдээллийн аюулгүй байдлын шийдэл боловсруулах тогтолцоог бэхжүүлэхэд онцгойлон анхаарч криптографийн үндэсний үйлдвэрлэлийн тогтолцоог бэхжүүлэх чиглэлээр үндэсний /ШУА-ын/ эрдэмтэдтэй хамтран ажиллаж 2021-2023 оны хугацаанд “цацраг идэвхит үүсгүүрийн болон квант оптик технологийн криптографийн тусгай төхөөрөмж”-үүд зохион бүтээж, үйл ажиллагаандаа ашиглаж байна. [7.5.15.]

3. Мэдээлэл, технологи, харилцаа холбооны систем, техник хэрэгсэл, программ хангамжийн үндэсний үйлдвэрлэлийг дэмжсэн тогтолцоо бүрдэж, технологийн хараат байдал буурч, кибер гэмт хэрэг, кибер халдлагатай тэмцэх чадавх бэхэжсэн байна.

Үндэсний мэдээллийн дэд бүтцэд халдах халдлагыг илрүүлэх, таслан зогсоох чадавх бий болгох хүрээнд мэргэшсэн хүний нөөцийг үе шаттай бэлтгэж, хүн, хуулийн этгээдээс ирүүлсэн кибер аюулгүй байдлын эрсдэлийн үнэлгээний тайланг хүлээн авч, зөвлөмж, шаардлага хүргүүлэх замаар кибер халдлагатай тэмцэх чадавхыг бэхжүүлж ажилласан.

Монгол Улсын Засгийн газрын 2024 оны 97 дугаар тогтоолоор байгуулагдсан Мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэл, дэвшилтэт технологийг хөгжүүлэх үндэсний зөвлөлийн 2025 оны 04 дүгээр сарын 04-ний өдрийн 03 дугаар тогтоолоор Үндэсний мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэл, дэвшилтэт технологийг дэмжиж, дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх хувийг нэмэгдүүлэх зорилготой “Мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэл, дэвшилтэт технологийг хөгжүүлэх стратеги 2025-2030” төлөвлөгөө батлагдсан.

Мөн Монгол Улсад мэдээллийн технологийн чиглэлээр үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа хуулийн этгээдийг дэмжих, санхүүжилтийн эх үүсвэрийг төрөлжүүлэн, бизнес эрхлэлтийн тогтвортой байдлыг хангаж, эдийн засагт үзүүлэх үр өгөөжийг нэмэгдүүлж зорилгоор Виртуал бүсийн үйл ажиллагааны журам, Татварын болон татварын бус дэмжлэг үзүүлэх журмын төслийг боловсруулах ажлыг эхлүүлээд байна

гэмт хэрэгтэй тэмцэх үйл ажиллагааг сайжруулах шаардлагатайг харуулж байна.

Үндэсний мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийн дэд бүтцэд халдах, эдийн засаг, нийгмийн чадавхыг сулруулах оролдлоготой тэмцэх чадавх бүхий үндэсний компьютерын

онцгой бэлэн байдлын баг байгуулж, Кибер халдлага, зөрчилтэй тэмцэх үндэсний төвийн үйл ажиллагаа, хариу үзүүлэх чадавхыг бэхжүүлсэн.

Мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэлийг дэмжих тухай хууль⁶⁰ батлагдаж, мэдээллийн технологи, дэвшилтэт технологи үндэсний үйлдвэрлэлийг дэмжих тогтолцоог бүрдүүлж, технологийн хараат байдлыг бууруулах боломжийг нэмэгдүүлсэн.

Кибер аюулгүй байдлын судалгаа, хамтын ажиллагаа өргөжүүлсэн үйл ажиллагаа [7.5.3]-ны хүрээнд НҮБ, ЕАБХАБ зэрэг олон улсын байгууллагатай идэвхтэй хамтын ажиллагаа явуулж, Израиль, Эстонийн байгууллагуудтай кибер аюулгүй байдал, цахим засаглалын чиглэлээр харилцан ойлголцлын санамж бичиг байгуулсан.

Монгол Улсын кибер аюулгүй байдлын өнөөгийн түвшинг үнэлэх судалгааг Оксфордын их сургуулийн Кибер аюулгүй байдлын чадавхын төвтэй хамтран 2024 онд зохион байгуулж, цаашид кибер аюулгүй байдлыг хангахад хиймэл оюуныг ашиглах, судалгаа шинжилгээний чиглэлээр хамтын ажиллагааг өргөжүүлэн ажиллаж байна.

Цахим халдлага, зөрчилтэй тэмцэх хүчин чадал нэмэгдүүлж, [7.5.18] тоон шинжилгээний лаборатори байгуулж, техник тоног төхөөрөмж суурилуулан, хүний нөөцийг тасралтгүй сургалтад хамруулж байна.

4. Төрийн байгууллагуудын цахим мэдээллийн сан бүрдүүлж, төрийн болон албаны нууц задарч үрэгдэхээс урьдчилан сэргийлэх чадавхыг бэхжүүлж, төрийн нууц задруулах, үрэгдүүлэх гэмт хэрэг, зөрчил үүсэх эрсдэл багассан байна.

Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын хууль тогтоомжийг баталж, Төрийн цахим ой санамж болох мэдээллийн сан, өгөгдлийн бүрэн бүтэн, нэгдмэл, аюулгүй байдлыг хангаж нэг эх сурвалж бүхий мэдээлэл, нээлттэй өгөгдлийг бий болгож, хөгжүүлэх зорилт дэвшүүлэн Үндэсний дата төвийн мэдээллийн систем, сүлжээ, өгөгдлийн сангийн хамгаалалтыг үе шаттайгаар сайжруулж, 2024 онд mCloud

60

<https://legalinfo.mn/mn/detail?lawid=17140722436571&sword=%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82,%20%D1%85%D1%8D%D0%BC%D0%B6%D0%B8%D0%BB%20%D0%B7%D2%AF%D0%B9>

системд 38 байгууллагын үндсэн болон дэд систем бүхий нийт 143 зохиомол серверийг үүсгэж, ReHOSTING байдлаар үүлэн орчинд шилжүүлсэн байна.

Энэ хүрээнд Засгийн газрын 2022 оны 232 дугаар тогтоолоор “Нээлттэй өгөгдлийн жагсаалт”, 200 дугаар тогтоолоор “Мэдээлэл хариуцагчаас нээлттэй өгөгдөл бий болгох, нийтлэхэд тавигдах шаардлага, ашиглах нөхцөл, журам”-ыг баталж, нийт 59 байгууллагын 606 нээлттэй өгөгдлийг opendata.gov.mn-д байрлуулахаар төлөвлөсөн бөгөөд тус порталд 75493 удаа өгөгдөл татагдаж, 371756 удаагийн хандалттай, 3854 өгөгдөл байршуулсан.

Төрийн мэдээллийн нэгдсэн сүлжээний өргөтгөл [7.5.17], гадаадад суугаа дипломат төлөөлөгчийн газруудыг тусгай сүлжээнд холбох ажлыг үе шаттайгаар хэрэгжүүлж, төв болон орон нутгийн 56 төрийн байгууллага төрийн байгууллагуудыг мэдээллийн хамгаалагдсан сүлжээнд, 30 ДТГ-ыг (ЭСЯ, КГ, ЕКГ) тусгай сүлжээнд холбосон.

Тоон гарын үсгийн нийтийн түлхүүрийн дэд бүтцийн шинэчлэл [7.5.16]-ийн хүрээнд төсөл боловсруулж, бүрэн ашиглах боломжтой болгосон.

“Төрийн болон албаны нууцын бүртгэл, мэдээллийн нэгдсэн сан”-гийн программ хангамжийг боловсруулж, төрийн байгууллагуудын үйл ажиллагаанд 2021 оны 11 дүгээр сарын 23-ны өдрөөс нэвтрүүлсэн. Тус санд төрийн нууцад хамаарах албан бичиг болон төрийн нууцтай танилцах эрх авсан албан тушаалны анкет, аюулгүй байдлын шалгалтад хамрагдаж төрийн нууц хамгаалах, нууцтай танилцах зөвшөөрөл олгогдсон, зөвшөөрөл олгохоос татгалзсан албан тушаалтан, иргэний мэдээлэл, төрийн болон албаны нууцын хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийг хянан шалгасан тухай мэдээлэл, шалгалтаар илэрсэн зөрчил, дутагдлыг арилгуулах чиглэлээр авсан арга хэмжээний талаарх мэдээлэл; төрийн болон албаны нууцын хууль тогтоомж зөрчсөн албан тушаалтан, иргэний мэдээлэл зэргийг нэгтгэн ашиглаж байна. [7.5.28.]

ХҮНДРЭЛ, БЭРХШЭЭЛ:

1. Монгол Улсын батлан хамгаалах тухай хуулийн 13.1.7-д “*бүх шатны боловсролын байгууллагын сургалтын хөтөлбөрт хүүхэд, залуучуудад цэрэг, эх оронч хүмүүжил болон аюулгүй амьдрах арга ухаан олгох хичээлийн агуулгыг тусгаж, хэрэгжүүлэх*” гэсэн заалтыг УИХ-ын 2023 оын 07 дугаар сарын 07-ны өдрийн хуулиар хүчингүй болгосноор хүүхэд, залуучууд эх түүх, хэл соёлоо умартах, харь сэтгэхүйгээр хүмүүжих, гадны соёлыг шүтэх явдал нэмэгдэж, “ЭХ ОРОНЧ МОНГОЛ ХҮН” болж төлөвших асуудал орхигдох хандлагатай болох үр дагаврыг дагуулж байна.

2. Батлан хамгаалах төсвийн хязгаарлагдмал байдал нь бие бүрэлдэхүүний сургалт бэлтгэл, үүрэг гүйцэтгэх чадвар, зэвсэг техникийн шинэчлэлд сөргөөр нөлөөлж, зэвсэгт хүчний бэлэн байдал, улс орны батлан хамгаалах чадавхт эрсдэл учруулж байна. Иймд батлан хамгаалах төсвийн тогтвортой өсөлтийг хангаж, бодлогын баримт бичигт тусгасны дагуу ДНБ-д эзлэх хувийг үе шаттай нэмэгдүүлэх асуудлыг хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

3. Уур амьсгалын өөрчлөлт, хот суурин газрын хэт төвлөрөл, хүний буруутай үйл ажиллагааны улмаас жил ирэх тусам гамшиг, ослын тоо, давтамж, хохирол, хор уршиг нэмэгдэж байна.

4. Төсөв, санхүүгээс хамааран сум бүрт онцгой байдлын байгууллагын салбар нэгжийг байгуулахад хүндрэлтэй байгаагаас шалтгаалж гамшгаас хамгаалах төрийн үйлчилгээ иргэн бүрт тэгш, хүртээмжтэй хүрч чадахгүй байна.

5. Улсын нөөцийн агуулахын хүртээмж хангалтгүй. Томоохон хэмжээний гамшиг, осол тохиолдсон үед стратегийн хүнс, бараа материал, шатахууны хомсдолд орох эрсдэлтэй.

6. Цалин хөлс уул уурхай, хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгжтэй харьцуулахад доогуур байгаагаас шалтгаалан хүний нөөцийн нөхөн хангалт, мэргэшсэн боловсон хүчний дутагдалд орох эрсдэлтэй байна.

ЕРӨНХИЙ ДҮГНЭЛТ

Монгол Улс батлан хамгаалах, үндэсний аюулгүй байдал, хууль сахиулах, мэдээллийн аюулгүй байдлын чиглэлээр сүүлийн жилүүдэд үе шаттай, зорилтот шинэчлэлүүдийг амжилттай хэрэгжүүлж, тодорхой үр дүнд хүрээд байна.

Батлан хамгаалах салбарт бодлогын шинэчлэлийг шат дараатай хийж, иргэдийн оролцоог чухалчлан, үндэсний үйлдвэрлэлийн эхлэл тавигдаж, олон улсын энхийг сахиулах оролцоо нэмэгдэн, чадавх бэхжиж байгаа нь онцлох үр дүн юм. Үндэсний аюулгүй байдлын хүрээнд нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн, хил хязгаарын халдашгүй дархан байдал, техникийн байгууламжийн хөгжил, мэргэжлийн байгууллагуудын чадавх сайжирч байгаа нь улс орны оршин тогтнохуйн аюулгүй байдлыг хангахад чухал хувь нэмэр оруулжээ.

Хууль сахиулах байгууллагуудын эрх зүйн шинэчлэл, дотоод бүтэц зохион байгуулалт, дижитал шилжилт, хүний нөөцийн хөгжил, иргэн төвтэй үйлчилгээний шинэчлэл бодит ахиц авчирсан байна. Цагдаа, гадаадын иргэн харьяатын байгууллагууд цахим хэлбэрт үйл ажиллагаагаа шилжүүлэн, үйлчилгээний ил тод, шуурхай байдлыг сайжруулсан нь иргэдийн нийгмийн итгэлийг нэмэгдүүлэх эерэг хандлагыг бий болгожээ.

Мэдээллийн аюулгүй байдлын салбарт кибер орчны эрсдэлийг бууруулах, үндэсний түвшний бодлого, эрх зүйн орчин, дэд бүтэц, хүний нөөцийн хөгжилд бодитой ахиц гарч, олон улсын хамтын ажиллагаа идэвхтэй өргөжиж байна. Үндэсний хиймэл дагуул хөөргөх, сансрын технологид суурилсан судалгаа, хамтын ажиллагаа нь мэдээлэл, харилцаа холбооны бие даасан байдлыг бэхжүүлэх чухал алхам болжээ.

Гэсэн хэдий ч цахим аюулгүй байдлын аудит, эрсдэлийн үнэлгээний хамрагдалт, хэрэгжилт хяналт-шинжилгээний чадавх хангалтгүй байгааг харгалзан үзэж, энэхүү чиглэлд нэмэлт анхаарал, тогтолцооны хөгжүүлэлт шаардлагатай байна.

Дүгнэж хэлэхэд, Монгол Улс уламжлалт болон уламжлалт бус аюул заналхийлэлтэй тэмцэх, хууль сахиулах болон мэдээллийн технологийн дэд бүтцийн шинэчлэл, кибер орчны аюулгүй байдлыг хангах зэрэг олон чухал салбарт

тогтвортой, уялдаа холбоотой ахиц дэвшлийг гаргасан нь аюулгүй, тогтвортой нийгмийг цогцлоох үндэс суурийг бүрдүүлж байна.

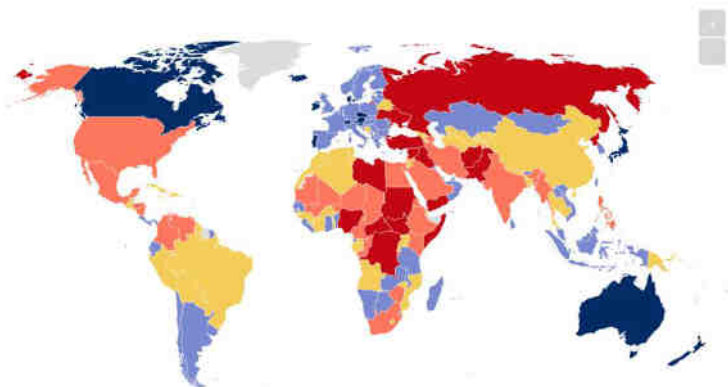
Цаашид эдийн засгийн чиг хандлага, геополитикийн нөхцөл байдал, уур амьсгал, байгаль орчны өөрчлөлтүүд, технологийн дэвшил, цахим орчны аюулгүй байдал, цар тахал, цагаачлал, олон улсын гэмт хэргийн сүлжээ зэрэг олон улсын нөхцөл байдлыг харгалзан хүний эрхэд суурилсан, шинжлэх ухаан, инноваци, олон улсын хамтын ажиллагаанд тулгуурласан бодлогыг тууштай үргэлжлүүлэх, батлан хамгаалах болон хууль сахиулах салбарын эрх зүйн шинэчлэлийн хэрэгжилт, санхүүгийн хангалт, техник технологийн бүрэн шинэчлэл зэрэг чиглэлд бодит дэмжлэг, тогтвортой хөрөнгө оруулалт шаардлагатай хэвээр байна.

Үндэсний түвшинд эдийн засгийн чиг хандлага, хууль сахиулах, шүүхийн шинэчлэл, хотжилт, дэд бүтцийн хөгжил, авлига, засаглалын чанар, хилийн болон цахим орчны аюулгүй байдал, хууль сахиулах салбарын технологийн хөгжил зэрэгт үндэслэн хууль сахиулах байгууллагын чадавхыг нэмэгдүүлэхэд хүний нөөцийн тогтвортой байдал, олон талт түншлэл, шинжлэх ухаан, технологид суурилсан бодлогын төлөвлөлт онцгой ач холбогдолтой шаардлагатай байна.

Цаашид мэдээлэл технологийн программ хангамжийг өөрсдөө үйлдвэрлэх замаар хэрэглэгчээс үйлдвэрлэгч болох талд дээр анхаарч техникийн чадамжаа бэхжүүлэх, олон улсын хамтын ажиллагааны чадамжийг бэхжүүлэхэд анхаарч ажиллах нь зүйтэй байна. Монгол Улс уламжлалт бус аюулын эсрэг урьдчилан сэргийлэх, тэмцэх чиглэлээр үндэсний болон олон улсын түвшинд идэвхтэй, үр дүнтэй ажилласан байна. Цаашид илүү өргөн хүрээтэй хамтын ажиллагаа хөгжүүлэх, кибер аюулгүй байдлыг улам бүр бэхжүүлэх, хүний наймаа болон хар тамхины гэмт хэргийн эсрэг олон нийтийн оролцоог нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна.

MONGOLIA GLOBALIZATION INDEX⁶¹ - 64.86

State of peace is low in one in four countries

⁶¹ <https://www.maxinomics.com/mongolia/globalization-index>

Date	Global Peace Index	Global Peace Ranking
2024	1.845	45°
2023	1.841	45°
2022	1.868	48°
2021	1.846	44°
2020	1.843	47°

Global Ranking

74	Albania	66.34
75	Philippines	66.08
76	Vietnam	65.26
77	Dominican Republic	65.14
78	El Salvador	64.92
79	Mongolia	64.86
80	Brazil	64.78
81	Kazakhstan	64.64
82	China	64.57
83	Colombia	63.92
84	Brunei	63.9

Asia Ranking

6	Russia	72.03
7	Azerbaijan	67.2
8	Hong Kong	66.83
9	Philippines	66.08
10	Vietnam	65.26
11	Mongolia	64.86
12	Kazakhstan	64.64
13	China	64.57
14	Brunei	63.9
15	Indonesia	63.03
16	Kyrgyzstan	62.53

Эх сурвалж: <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>

2014 онд 55.72 оноогоор 191 орноос 92-д, 2015 онд 57.57 оноогоор 191 орноос 84-д, 2016 онд 56.43 оноогоор 192 орноос 90-д, 2017 онд 56.91 оноогоор 193 орноос 87-д, 2018 онд 64.09 оноогоор 185 орноос 73-д, 2019 онд 66.28 оноогоор 197 орноос 76-д, 2020 онд 64.54 оноогоор 196 орноос 79-д, 2021 онд 64.86 оноогоор 196 орноос 82-д, 2022 онд 64.00 оноогоор 196 орноос 81-д, 2023 онд 64.00 оноогоор 196 орноос 80-д, 2024 онд 63.26 оноогоор 196 орноос 87-д жагссан үзүүлэлттэй байна.

Related indicators	Latest	Reference	Measure
Overall globalization	70.27	2022	points
Economic globalization	62.72	2022	points
Political globalization	68.07	2022	points
Social globalization	59.00	2022	points

<https://www.economicsandpeace.org/global-peace> -index/

2014 онд 1.778 оноогоор 162 орноос 41-т, 2015 онд 1.706 оноогоор 162 орноос 43-т, 2016 онд 1.838 оноогоор 163 орноос 50-д, 2017 онд 1.801 оноогоор 163 орноос 46-д, 2018 онд 1.821 оноогоор 163 орноос 46-д, 2019 онд 1.792 оноогоор 163 орноос 42-т, 2020 онд 1.723 оноогоор 163 орноос 39-д, 2021 онд 1.783 оноогоор 163 орноос 42-т, 2022 онд 1.775 оноогоор 163 орноос 42-т, 2023 онд 1.765 оноогоор 163 орноос 44-т, 2024 онд 1.845 оноогоор 163 орноос 45-т жагссан эерэг үзүүлэлттэй байна.

The ICT Development Index

2014 онд 4.32 оноогоор 166 орноос 92-т, 2015 онд 5.00 оноогоор 167 орноос 84-т, 2016 онд 4.95 оноогоор 175 орноос 90-д, 2017 онд 4.96 оноогоор 176 орноос 91-т, 2023 онд 85.9 оноо авч, 2024 онд 87.0 оноогоор 170 орноос 66-д жагссан үзүүлэлттэй байна

3.8 Бүс, орон нутгийн хөгжил

Үндэсний соёлоо дээдэлсэн, хүн амын нутагшилт, суурьшлын тогтвортой тогтолцоотой, байгалийн унаган төрх, экосистемийн тэнцвэрт байдлыг хадгалан хойч үедээ өвлүүлсэн, эдийн засгийн төрөлжилт, дагалт, хоршилт бүхий ногоон үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж, бүс нутгийн эдийн засгийн интеграцад нэгдсэн, өрсөлдөх чадвартай, харьцангуй тэнцвэртэйгээр бүс, орон нутгийг хөгжүүлнэ.

3.8.1 Дэд бүтэц

3.8.2 Аялал жуулчлал

3.8.3 Тогтвортой хөдөө аж ахуй

№	Шалгуур үзүүлэлтүүд	Хэмжих нэгж	Суурь түвшин	2025* зорилтот түвшин

1	Бүсийн тээвэр логистикийн шинээр нэмэгдэх төв	тоо	-	4
2	Хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл технологийн шинээр байгуулагдах парк	тоо	-	10
3	Цахилгаан эрчим хүчээр хангагдсан хүн амын эзлэх хувь	хувь	-	95.5
4	Шинээр баригдах улсын чанартай автозамын урт	км	-	6616
5	Шинээр баригдах төмөр замын урт	км	-	1174
6	Улсын зэрэглэлтэй болох нисэх буудлын тоо	тоо	1	4

Тайлбар:

- Урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хүрээнд хэрэгжүүлэхээр дэвшүүлсэн 57 үйл ажиллагаа, 6 шалгуур үзүүлэлтийн хэрэгжилтийн явцыг үндэсний, бүсийн, салбарын түвшинд үнэлэн дүгнэх;
- Шалгуур үзүүлэлтийн өөрчлөлтүүдийг бодлогын баримт бичиг батлагдахаас өмнөх таван жилийг оролцуулах буюу 2015-2025 оноор гаргах;
- Тус зорилгын хэрэгжилтийн тоон үзүүлэлтэд нөлөөлсөн хүчин зүйлс, цаашдын чиг хандлагыг тодорхойлж дүгнэх. Үүнд:
Олон улсын түвшинд: Эдийн засгийн чиг хандлага, геополитикийн нөхцөл байдал, уур амьсгал, байгаль орчны өөрчлөлтүүд, технологийн дэвшил, олон улсын хөрөнгө оруулалтын урсгал, хүн амын шилжилт хөдөлгөөн, тээвэр, логистикийн шинэ боломжууд гэх мэт

Үндэсний түвшинд: Бодлогын болон хуулийн шинэчлэлүүд, төсвийн хуваарилалт ба зарцуулалт, дэд бүтэц ба хөрөнгө оруулалт, бизнес эрхлэлтийн орчин, засаглалын тогтвортой байдал, бүс нутгийн аялал жуулчлалын хөгжил, уур амьсгал, байгаль орчны өөрчлөлтүүд, төр, хувийн хэвшлийн түншлэл гэх мэт

- Зорилтуудын хүрээнд тэмдэглүүштэй сайн туршлага, иргэний түүхүүдийг шигтгэн оруулах;
- Шалгуур үзүүлэлтэд ороогүй боловч үр дүнтэй, зайлшгүй оруулах үйл ажиллагааг нэмэлтээр оруулах
- Монгол Улсад идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулж буй хөгжлийн түнш, иргэний нийгмийн байгууллага, хувийн хэвшлийн байгууллагуудаас урт хугацааны бодлогын хүрээнд (2015-2025) хийгдсэн сайн туршлагууд болон санал зөвлөмжүүдийг нэгтгэх

3.9 Улаанбаатар ба дагуул хот

Амьдрахад таатай, байгаль орчинд ээлтэй, хүн төвтэй ухаалаг хот болгон хөгжүүлнэ.

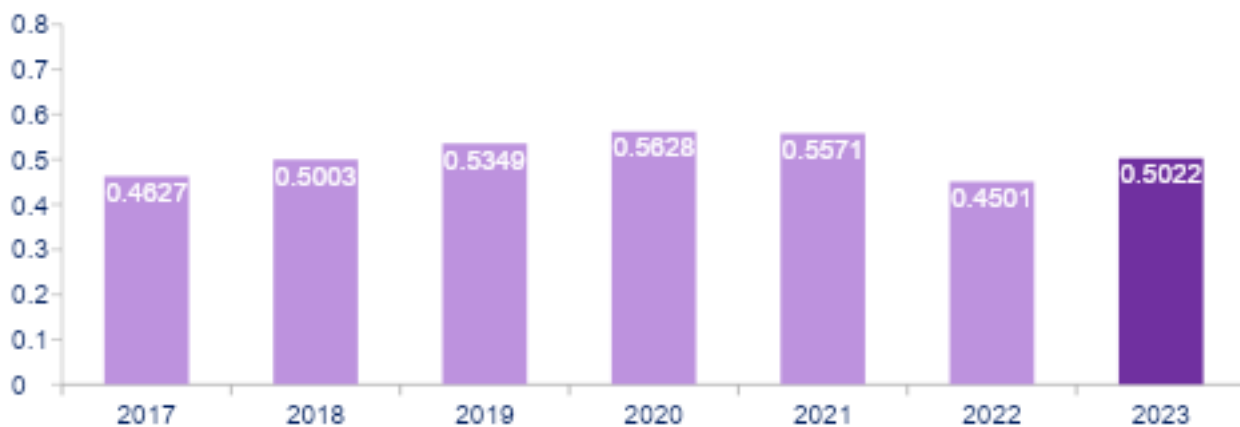
Монгол Улсын Үндсэн хуульд Монгол Улсын иргэн эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах эрхтэй бөгөөд энэ эрхийг хангах зохион байгуулалтын арга хэмжээг төрөөс авах үүрэгтэй.

Монгол Улсын Засгийн газрын 2018 оны 20 дугаар тогтоолоор “Орон нутгийн хөгжлийн индекс тооцох аргачлал”-ыг баталснаар үндэсний хэмжээнд хөгжлийн индексийг тооцдог болсон. Дээрх аргачлал болон олон улсад түгээмэл хэрэглэж байгаа оршин суугчдын эрүүл, аюулгүй байдал, тав тухтай амьдралыг хэмждэг зарим үзүүлэлт, хотуудын хөгжлийг тодорхойлох олон аргачлалтай уялдуулан Үндэсний Статистикийн хорооноос “Хотын хөгжлийн индекс тооцох аргачлал”-ыг боловсруулан баталсан.

Шалгуур үзүүлэлтүүдийг Монгол Улсын Засгийн газрын 2018 оны 20 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Орон нутгийн хөгжлийн индекс тооцох аргачлал”, Эдийн засгийн бодлого, өрсөлдөх чадварын судалгааны төвөөс хийсэн “Дүүргүүдийн өрсөлдөх чадварын судалгаа”-ны тайлан болон байгууллагуудын үйл ажиллагааг хэмжих чадвар, бодит байдлыг илэрхийлэх чадвар, статистикийн үзүүлэлтээр тодорхойлогдох боломж, бодлого боловсруулахад үзүүлэх нөлөөлөл зэрэг шинж чанарыг харгалзан зарим үзүүлэлтийг нэмж оруулав. Шинэчилсэн аргачлалаар 6 бүлэг 30 шалгуур үзүүлэлттэй болсон.

Хотын хөгжлийн индекс 2023 онд **0.5022** болж, өмнөх оноос 0.052 пунктээр өссөн эерэг үзүүлэлттэй байна.

Ерөнхий индекс, 2017-2023 он

Хотын хөгжлийн ерөнхий индекс өмнөх оноос өсөхөд дараах хүчин зүйлс голлон нөлөөлжээ. Тухайлбал:

“Хүрээлэн буй орчин” бүлгийн индекс 0.0552 пунктээр өссөн (эерэг) нь нэг хүнд ногдох ногоон байгууламжийн хэмжээ нэмэгдсэнтэй холбоотой. Энэ нь Нийслэлд хүн амын нягтаршил өсөн нэмэгдэж байгаа ч ногоон байгууламжийг бодлогоор дэмжиж байгаатай холбоотой юм.

“Дэд бүтэц” бүлгийн индекс 0.0377 пунктээр өссөн нь (эерэг) хатуу хучилттай зам талбайн нягтаршил, сайжруулсан ариун цэврийн байгууламжид холбогдсон өрхийн эзлэх хувь, төвлөрсөн дулаан хангамжийн хүртээмж, цахим хэрэглээний түвшин, нийтийн эзэмшлийн зам талбайн гэрэлтүүлэг нэмэгдсэнтэй холбоотой байна.

“Амьжиргааны зохистой түвшин” бүлгийн индекс 0.0173 пунктээр өссөн нь (эерэг) хөдөлмөр эрхлэлтийн түвшин нэмэгдсэнтэй холбоотой байна.

“Боловсрол” бүлгийн индекс 0.0887 пунктээр өссөн нь (эерэг) СӨБ-ын хамран сургалт нэмэгдэж, Ерөнхий боловсролын сургуулийн ээлжийн коэффициент буурсантай холбоотой байна.

“Эрүүл мэнд” бүлгийн индекс 0.0488 пунктээр буурсан нь (сөрөг) нялхсын эндэгдлийн түвшин (1000 амьд төрөлтөд ногдох), эхийн эндэгдлийн түвшин (100000 амьд төрөлтөд ногдох), халдварт өвчнөөр өвчлөгчдийн түвшин (10000 хүнд ногдох) буурахгүй байгаатай холбоотой байна.

“Хувь хүний аюулгүй байдал” бүлгийн индекс 0.0854 пунктээр өссөн нь (эерэг) гэмт хэргийн түвшин буурч, эрүүл, аюулгүй гадна орчин бүрдүүлсэн цэцэрлэг, ЕБС-ийн эзлэх хувь, теле хяналтын камерын эзлэх хувь нэмэгдсэнтэй холбоотой байна.

Ерөнхий индекс, дэд бүлгээр

Индекс	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Хотын хөгжлийн индекс	0.5003	0.5349	0.5628	0.5571	0.4501	0.5022
Хүрээлэн буй орчин	0.4737	0.4781	0.4595	0.4594	0.4555	0.5107
Дэд бүтэц	0.3662	0.4884	0.4534	0.4945	0.4447	0.4823
Амьжиргааны зохистой түвшин	0.7846	0.8011	0.8077	0.6276	0.6361	0.6534
Боловсрол	0.5232	0.5354	0.5218	0.5411	0.4862	0.5749
Эрүүл мэнд	0.6062	0.6018	0.5989	0.6388	0.6422	0.5934
Хувь хүний аюулгүй байдал	0.3634	0.3885	0.6042	0.6067	0.2067	0.2921

3.9.1 Хүн төвтэй хот

Иргэдийнхээ хөгжих боломжийг хангасан хөдөлмөрийн үнэлэмж өндөртэй эрүүл чийрэг, бүтээгч, оюунлаг иргэдтэй хот болно.

Хот төлөвлөлт, хүн амын өсөлттэй уялдуулан нийгмийн суурь үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг нэмэгдүүлнэ. 2021 онд 22 цэцэрлэг, 2 бага сургууль цэцэрлэгийн цогцолборын барилга ашиглалтад орж, цэцэрлэгийн орны тоог 4,390-ээр, 2022 онд 13 цэцэрлэг, 2 бага сургууль цэцэрлэгийн цогцолборын барилга ашиглалтад орж, цэцэрлэгийн орны тоог 2,930-аар, 2023 онд 18 цэцэрлэг, 3 бага сургууль цэцэрлэгийн цогцолборын барилга ашиглалтад орж, цэцэрлэгийн орны тоог 3,860-

аар, 2024 онд 19 цэцэрлэг, 1 бага сургууль цэцэрлэгийн цогцолбор, цэцэрлэгийн орны тоог 3,330-аар тус тус нэмэгдүүлсэн. Ингэснээр 2021-2025 онд нийт 77 цэцэрлэг, 11 бага сургууль цэцэрлэгийн цогцолбор ашиглалтад орж, цэцэрлэгийн орны тоог 15,520-оор нэмэгдүүлснээр хамран сургалт 89.6 хувь, цэцэрлэгийн бүлэг дүүргэлт 28.8-д хүрсэн.

2021 онд 9 сургууль, 2 бага сургууль цэцэрлэгийн цогцолборын барилга ашиглалтад орж, сургуулийн суудлын тоог 6,568-аар, 2022 онд 4 сургууль, 2 бага сургууль цэцэрлэгийн цогцолборын барилга ашиглалтад орж, сургуулийн суудлын тоог 2,080-аар, 2023 онд 13 сургууль, 3 бага сургууль, цэцэрлэгийн цогцолборын барилга ашиглалтад орж, сургуулийн суудлын тоог 9,060-аар, 2024 онд 9 сургууль, 1 бага сургууль, цэцэрлэгийн цогцолборын барилга ашиглалтад орж, сургуулийн суудлын тоог 4,980-аар, 2025 оны 5 дугаар сарын байдлаар 4 сургууль, 3 бага сургууль, цэцэрлэгийн цогцолборын барилга ашиглалтад орж, сургуулийн суудлын тоог 3,440-өөр тус тус нэмэгдүүлсэн. Ингэснээр 2021-2025 онд нийт 39 сургууль, 11 бага сургууль, цэцэрлэгийн цогцолбор барилга ашиглалтад орж, суудлын хүчин чадлыг 26,128-аар нэмэгдүүлснээр барилга ашиглалтын коэффициент 1.46, ерөнхий боловсролын сургуулийн бүлэг дүүргэлт 33.1-д хүрсэн.

Ерөнхий боловсролын сургууль, цэцэрлэгт орчны стандарт мөрдүүлэх ажлын хүрээнд:

2021-2025 оны хичээлийн жилүүдэд Ерөнхий боловсролын сургууль, цэцэрлэгийн гадна орчны эрсдэлийн үнэлгээгээр Ерөнхий боловсролын сургуулийн гадна орчны аюулгүй байдлыг 75.5 хувь, СӨБ-ын 75.4 хувь нь эрсдэлгүй орчинг бүрдүүлсэн байна.

(ЕБС-71.1 хувийг, СӨБ-72.3 хувийг, 2022-2023 оны хичээлийн жилд ЕБС-72.5 хувийг, СӨБ-72.8 хувийг, 2023-2024 оны хичээлийн жилд ЕБС-73.4 хувийг, СӨБ 74.3 хувийг, 2024-2025 оны хичээлийн жилд ЕБС-75.4 хувийг, СӨБ 75.5 хувь)

Хүүхэд хамгаалах төв, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн өдөр өнжүүлэх төв, хүүхэд харах үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг нэмэгдүүлэх ажлын хүрээнд:

2022 онд нийслэлийн 311 хүүхэд харах төвд 496 хүүхэд харагч нар ажиллаж 2,471 хүүхдийг хамруулснаас 1-2 насны 773, хөгжлийн бэрхшээлтэй 36 хүүхэд, 2023 онд 6 дүүрэгт 70 хүүхэд харах үйлчилгээнд 1-2 насны 1,023 хүүхэд, 2024 онд 6 дүүрэгт 61 хүүхэд харах үйлчилгээнд 210 хүүхэд харагчид ажиллаж 1,031 хүүхэд хамрагдсанаас 78 хүүхэд, нийт 1-2 насны 3,600, хөгжлийн бэрхшээлтэй 114 хүүхэд тус тус хамрагдсан байна. Хүүхэд харах үйлчилгээний төвүүдээс орон сууцанд 44, гэрт 1, гэр хорооллын байшинд 14 байна. Эдгээр нь түрээсийн байранд 33, өөрийн эзэмшлийн байранд 26 төв тус тус үйл ажиллагаа явуулж байна.

2024 оны байдлаар 8 түр хамгаалах байр, 8 нэг цэгийн үйлчилгээний төв, нийт 16 байгууллага хүүхэд хамгааллын үйлчилгээ үзүүлэн ажиллаж байна. Үүнээс Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг Хүүхэд гэр бүлийн хөгжил, хамгааллын ерөнхий газрын харьяа 1, дүүргийн Хүүхэд гэр бүлийн хөгжил, хамгааллын хэлтсийн харьяа 6, эмнэлгийн байгууллагын 3, цагдаагийн байгууллагын 1, төрийн бус байгууллагын 2, Баянзүрх дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохицуулах зөвлөлийн харьяа 1 байгууллагууд тус тус ажиллаж байна. Эдгээр 16 түр хамгаалах байр, нэг цэгийн үйлчилгээний төвүүд нь 99 хүүхэд хүлээн авах хүчин чадалтай, 86 ажилтан, албан хаагчид ажиллаж байна. Түр хамгаалах байр, нэг цэгийн үйлчилгээний төвд 2024 онд 1724 хүүхэд, 303 насанд хүрэгч, нийт 2027 иргэнд 502 өдөр, 13,141 хоногийн хамгааллын үйлчилгээ үзүүлсэн. Нийт 2,027 үйлчлүүлсэн иргэдээс 85.5 хувь буюу 1,724 хүүхэд, 14.9 хувь буюу 303 насанд хүрэгч байна. Эдгээр хүүхдүүдээс 2.76 хувь буюу 56 хүүхэд хөгжлийн бэрхшээлтэй, насанд хүрсэн үйлчлүүлэгчдээс 3 өндөр настан, 34 хөгжлийн бэрхшээлтэй, 2 жирэмсэн эмэгтэй тус тус үйлчлүүлсэн байна.

Ерөнхий боловсролын сургууль, цэцэрлэгүүдэд шаардлагатай техник, тоног төхөөрөмж нийлүүлж, сургууль бүрд спорт, урлагийн заал, номын сан бүхий хүүхдийн цогц хөгжлийн төвийг үе шаттайгаар байгуулах, насан туршийн боловсрол олгох ажлын хүрээнд:

Сүүлийн 4 жил буюу 2021 онд 46 сургууль, цэцэрлэг, 2022 онд 245 сургууль, цэцэрлэг, 2023 онд 178 сургууль, цэцэрлэг, 2024 онд 391 сургууль, цэцэрлэг, 2021-

2024 онд нийт давхардсан тоогоор 860 сургууль, цэцэрлэгийг сургалтын шаардлагатай тавилга хэрэгсэл, тоног төхөөрөмжөөр хангаж, улсын төсвөөс 17,937.2 сая төгрөг, нийслэлийн төсвөөс 11,482.4 сая төгрөг тус тус зарцуулаад байна.

Сургуулийн биеийн тамирын заалыг 59, урлагийн заалыг 18, номын санг 35-аар нэмэгдүүлснээр 2023-2024 оны хичээлийн жилд нийслэлийн ерөнхий боловсролын сургуулиудад 301 биеийн тамирын заал, 195 урлагийн заал, 257 номын сан байна.

2021 онд 1,599 удаагийн үндсэн сургалтад 59,197 иргэд, 425 удаагийн нөлөөллийн үйл ажиллагаанд 295,265 иргэд, 2022 онд 3,976 удаагийн үндсэн сургалтад 78,677 иргэд, 960 удаагийн нөлөөллийн үйл ажиллагаанд 865,909 иргэд, 2023 онд 3,682 удаагийн үндсэн сургалтад 95,465 иргэд, 1,089 удаагийн нөлөөллийн үйл ажиллагаанд 239,797 иргэд, 2024 онд 1,657 удаагийн үндсэн сургалтад 44,731 иргэд, 255 удаагийн нөлөөллийн үйл ажиллагаанд 250,457 иргэд тус тус хамрагдсан.

Хамтын ажиллагаатай улс, хотуудтай багш, сурагч солилцооны болон тэтгэлэгтэй суралцах хөтөлбөрүүдийг боловсруулан хэрэгжүүлэх ажлын хүрээнд:

2021 онд Канад Улсын Бритиш Колумб мужийн Олон улсын боловсролын зөвлөлтэй удирдах ажилтан, багш, суралцагч, төгсөгчдийг солилцох чиглэлээр харилцан ойлголцлын санамж бичиг байгуулж, 2022 онд Оросын холбооны улсын Буриадын боловсролын болон эрдэм ухааны яамтай хамтран Улан-Удэ хот болон Агь аймагт монгол бичгийн уран бичлэгийн сургалт, үзэсгэлэнг зохион байгуулж, монгол хэл, бичгийн 20 багш, зохион байгуулагч 3, нийт 23 хүний бүрэлдэхүүнтэй баг хамт олон оролцож, 2023 онд Сөүл хотын Боловсролын газартай хамтран ажиллах санамж бичгийн хүрээнд БНСУ-д ерөнхий боловсролын сургуулийн мэдээллийн технологийн багш нарыг мэргэшүүлэх сургалтад 16 багш хамрагдаж, 2024 онд Сөүл хотын Боловсролын газартай хамтран ажиллах санамж бичгийн хүрээнд БНСУ-д мэдээлэл технологийн багш нарын мэргэжил, ур чадварыг дээшлүүлэх сургалтад 20 багшийг тус тус хамруулсан.

Эрүүл мэнд

Нийслэлийн хэмжээнд эрүүл мэндийн салбарт улс, нийслэл, дүүргийн төсвийн хөрөнгө оруулалт, гадаадын зээл, тусламжийн хүрээнд нийт 38 төсөл, арга хэмжээг хэрэгжүүлж байгаагаас он дамжин хэрэгжиж байгаа улсын төсвийн 10, нийслэлийн төсвийн 6, дүүргийн төсвийн 1, шинээр хэрэгжиж байгаа улсын төсвийн 5, нийслэлийн төсвийн 10 байна. Гадаадын зээл тусламж буюу Азийн хөгжлийн банкны дэмжлэгтэйгээр нийслэлийн түргэн тусламжийн төвийн барилга, 9 өрхийн эрүүл мэндийн төв, Чингэлтэй, Хан-Уул дүүрэгт 2 жишиг нэгдсэн эмнэлгийн барилга, нийт 12 төсөл хэрэгжиж байна. Улс, Нийслэл, Орон нутгийн хөрөнгө, зээл тусламжийн хөрөнгөөр 2015 оноос 2024 он хүртэлх 10 жилийн хугацаанд нийслэлийн эрүүл мэндийн салбарт нийт 63 харьяа эмнэлэг болон өрхийн эрүүл

мэндийн төвийн барилга шинээр ашиглалтад орсон. Үүнээс: Эмнэлгийн барилга 24, бие даасан өрхийн эрүүл мэндийн төвийн барилга 14, Цогцолбор өрхийн эрүүл мэндийн төвийн барилга 25 байна.

Дүүргийн эрүүл мэндийн төвийг нэгдсэн эмнэлэг, дүүргийн нийгмийн эрүүл мэндийн төв болгон хөгжүүлэх ба оношилгоо, эмчилгээний чадавхыг сайжруулах, ерөнхий мэс засал, дурангийн мэс засал, хавдар, хөнгөвчлөх, сэргээн засах тусламж, үйлчилгээг үе шаттай хөгжүүлэх ажлын хүрээнд:

Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал, Хот, тосгоны эрх зүйн байдлын тухай

хууль, Улаанбаатар хотыг 14 хот, 42 хороолол болгох үйл явцын дүнд Хотын эдэлбэр газар, хүн амын тооноос хамаарч нийслэлийн нутаг дэвсгэрт үйл ажиллагаа явуулж байгаа эрүүл мэндийн байгууллага (тусгай мэргэжлийн төв, төрөлжсөн мэргэшлийн эмнэлгүүдээс бусад)-ын менежмент, үйлчилгээний оновчтой хувилбарыг сонгож хэрэгжүүлэх, шинээр батлагдсан “Нийгмийн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээний тухай хууль”-ийн хүрээнд дүүргүүдийн эрүүл мэндийн төвийг нэгдсэн эмнэлэг, нийгмийн эрүүл мэндийн төв болгон өргөтгөхөд шаардлагатай судалгааг хийн, бэлтгэл ажлыг хангаж байна.

Оношилгоо эмчилгээний чанарыг сайжруулах, ерөнхий мэс засал, дурангийн мэс засал, хавдар, хөнгөвчлөх, сэргээн засах тусламж, үйлчилгээг үе шаттай хөгжүүлэх ажлууд үргэлжлэн төвийн 6 дүүрэг, 4 нэгдсэн эмнэлэг, алслагдсан 2 дүүрэгт мэс заслын тусламж үйлчилгээг үзүүлж байна. Тухайлбал 2020 оноос дурангийн мэс засал, 2013 оноос хавдар, 2017 оноос Хөнгөвчлөх, сэргээн засах тусламж үйлчилгээг үзүүлж эхэлсэн.

Хотын хэмжээнд бүх насны иргэдэд үйлчлэх спортын зориулалтын стандарт талбайн хүртээмжийг нэмэгдүүлж, биеийн тамир спортын барилга байгууламжийг нэмэгдүүлэх ажлын хүрээнд:

Спортын зориулалтын стандарт шаардлага хангасан биеийн тамир, спортын зориулалтын талбай 2019 оны суурь үзүүлэлт 101 байсан бол 2022 онд 3, 2023 онд

36, 2024 онд 62-оор тус тус нэмэгдэж, нийт 203 болсон.

- 2022 онд 4-өөр нэмэгдэж (Хан-уул дүүргийн 8 дугаар хороонд хөл бөмбөгийн талбай бүхий техникийн төв, 34, 52, 2-р сургуулиудын гадна талбайг хөл бөмбөгийн хиймэл зүлэг болон бусад тоноглолоор тохижуулсан) 105,
- 2023 онд 36 талбай (Нийслэлийн Хот тохижилтын газар хариуцан 3х3 сагсан бөмбөгийн 34 талбайг ашиглалтад оруулсан бол 57, 67-р сургуулийн спорт талбайг шинэчлэн тохижуулсан.)-аар нэмэгдэж 141,
- 2024 онд 62 (Нийслэлийн Хот тохижилтын газар хариуцан ажиллаж, 3х3 сагсан бөмбөгийн 40 талбайг, Нийслэлийн Захирагчийн ажлын албанаас 20 байршилд байгуулсан. Мөн 22, 169-р сургуулийг биеийн тамирын гадна талбайг байгуулан ашиглалтад оруулсан)-аар нийт 203 болсон байна.

Нийслэлийн хэмжээнд 1000 хүнд оногдох спортын барилга байгууламжийн хүртээмж 2021 онд 61 м2, 2022 онд 62 м2, 2023 онд 63,5 м2, 2024 онд 65 мкв-д хүрсэн үр дүнтэй байна. Үүнд: 2021 онд Чингэлтэй дүүргийн спорт цогцолбор, Хан-Уул дүүрэгт битүү дээвэртэй өвлийн спортын ордон, Баянгол дүүргийн 4-р сургуулийн спорт заал, Багануур дүүрэгт

спорт заал, Баянгол дүүргийн 20 дугаар сургуульд усан бассейн ашиглалтад орсон бол 2022 онд Баянгол дүүрэгт 650 хүний суудалтай спорт цогцолбор, "Gan sports center", "UG Arena" спорт цогцолбор, Баянзүрх дүүрэгт Чухаг спорт төв тус тус ашиглалтад орсон.

2023 онд Хан-Уул дүүрэгт Наадам спорт клуб, В3 NBA спорт заал, Emart спорт заал, Сүхбаатар дүүрэгт Shine sport center спорт заал, Сонгинохайрхан дүүрэгт "ОБ" спорт заал, Толгойт хөгжлийн төвийн спорт заал, "City" спорт заал ашиглалтад орсон.

2024 онд Налайх дүүргийн спорт цогцолборын барилгын ажлыг "Бүрд констракшн" улсын төсвөөс 15.0 тэрбум төгрөгийн санхүүжилт авч, 2012-2024 онд 100% гүйцэтгэсэн. Мөн Ерөнхий боловсролын 7 сургууль (Сонгинохайрхан дүүргийн 12, 169, Хан-Уул дүүргийн 10, Баянзүрх дүүргийн 14, Чингэлтэй дүүргийн 5, Баянгол дүүргийн бага сургууль цэцэрлэгийн цогцолбор, Налайх дүүргийн Голомт цогцолбор) спортын барилга ашиглалтад орж, биеийн тамир, спортын барилга байгууламжийн хүртээмж 2019 онд 60 мкв байсан бол 2024 оны жилийн эцсийн байдлаар 5 м.кв-аар нэмэгдүүлж, 65 мкв-д хүргэсэн байна.

Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүнд ээлтэй орчныг бүрдүүлэх ажлын хүрээнд:

2021-2023 онд улсын төсөв болон БНХАУ, Япон Улсын Засгийн газрын буцалтгүй тусламж, Азийн хөгжлийн банкны хөнгөлөлттэй зээл зэргээр нийт 23 сургуулийг хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдэд зориулсан сургалтын орчныг бүрдүүлсэн байхаар барьж, ашиглалтад оруулсан. 2024 оны 9 дүгээр сарын байдлаар шинээр 6 сургуулийн барилга ашиглалтад орсноор олон улсын стандартад нийцсэн дотор, гадна талын налуу шат, давхар бүрд тусгай тоноглол бүхий ариун цэврийн өрөөтэй, тэргэнцэртэй хүүхдэд зориулсан довжоотой анги танхим бүхий ердийн сургуулийн орчинг бүрдүүлснээр нийт 29 сургуульд хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхэд сурах орчин бүрдээд байна.

Нийслэлийн Үйлчилгээний нэгдсэн төвийн Дүнжингарав, Драгон, Баянхошуу, Мишээл салбарууд нь хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн үйлчилгээ авахад зориулсан налуу зам, авто зогсоол, тэргэнцэртэй бөгөөд Баянгол, Мишээл салбарт харааны бэрхшээлтэй иргэдэд зориулсан харааны шил (+1.5, +2.5, +3.5),

тулгуур эрхтний бэрхшээлтэй иргэдэд зориулсан таягийг шинээр байршуулж, Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд үйлчилгээ үзүүлж байна.

Монгол Улсын стандарт MNS60:40:2019 болон Олон Улсын жишиг стандартад нийцүүлэн 2621.3 м² талбай бүхий нийт 61 өрөө, тасалгаатай, хүчирхийлэлд өртсөн иргэн, насанд хүрээгүй хүмүүсийг гэр бүлээр нь хөгжлийн бэрхшээлтэй, өндөр настай хүмүүсийг хүлээн авах зориулалтаар тоноглогдсон 17 өрөөтэй “Түр хамгаалах байр”-ыг барьж эхлүүлсэн.

Хөгжлийн бэрхшээлтэй, чадвар алдалттай хүүхдэд сэргээн засах тусламж үйлчилгээ үзүүлдэг “Бяцхан тэмүүлэл төв”-ийн стандартад нийцсэн 4,000 мкв байр, “Хантуул төв”-ийн олон улсын стандартад нийцсэн 150 ортой барилгын ажил дуусаж, сэргээн засах тусламж үйлчилгээг үзүүлж эхэлсэн. Сонгинохайрхан дүүрэгт 80 ортой хүүхдийн сэргээн засах төвийн шинэ барилгын ажлыг эхлүүлээд байна.

Эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээний нэгдсэн зохицуулалттай, бүсчилсэн сүлжээг байгуулж, тогтвортой үйл ажиллагааг хангах хүрээнд:

Монгол Улсад тусламж үйлчилгээний нэгдмэл зохицуулалтын тогтолцоо бүрдээгүйгээс анхан болон лавлагаа шатлал хоорондын тусламж үйлчилгээний уялдаа холбоо хангалтгүй, иргэд анхан шатны эрүүл мэндийн байгууллагад бус шууд дүүргийн эмнэлэг, төрөлжсөн мэргэшлийн төвд ханддаг асуудалд дүн шинжилгээ хийсний дүнд АХБ-ны “Эмзэг бүлгийн иргэдийн эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээний хүртээмжийг сайжруулах” хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр” төслийн хүрээнд Эрүүл мэндийн сайд, Нийслэлийн Засаг дарга бөгөөд Улаанбаатар хотын Захирагчийн 2021 оны А/678, А/869 дүгээр хамтарсан тушаал, захирамжийн дагуу Чингэлтэй, Хан-Уул дүүргийн анхан шатны эрүүл мэндийн байгууллага, лавлагаа шатлалын эмнэлгийн уялдаа холбоог сайжруулах, интеграцчилах, бүсчилсэн сүлжээг байгуулах, санхүүжилтийг үр дүнтэй зарцуулах, улмаар эрүүл мэндийн анхан шатны байгууллагын үзүүлж буй тусламж үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг сайжруулахад чиглэгдсэн хөтөлбөрийн цогц үйл ажиллагаа шат дараатай хэрэгжүүлж эхлээд байна. Эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээний нэгдсэн зохицуулалттай, бүсчилсэн сүлжээг дээрх 2 дүүргийн нийт 37 өрхийн эрүүл мэндийн төвд хэрэгжүүлж үйл ажиллагаа нь тогтмолжсон.

Нийслэлийн өрхийн эрүүл мэндийн төвүүдэд мобайл технологийг нэвтрүүлж, анхан шатны тусламж үйлчилгээг сайжруулахаар 8 дүүргийн нийт 48 өрхийн эрүүл мэндийн төвд мобайл технологийг нэвтрүүлсэн.

Цахим эрүүл мэнд E-Mongolia 4.0 системтэй хамтран эрүүл мэндийн 7 үйлчилгээ (Эмийн жор, дүрс оношилгооны дүгнэлт, шинжилгээний хариу, вакцины гэрчилгээ, эмчлүүлэгчдийн карт, жирэмсэн эмэгтэйн карт, хүүхдийн ягаан дэвтэр) бүрэн цахимжуулсан. Эрүүл мэндийн байгууллагын үзлэг, оношилгооны цагийг цахимаар олгох зэрэг цахим шилжилтийг эхлүүлснээр иргэдэд

үзүүлэх эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээ илүү ойртож хүлээгдэл, чирэгдлийг бууруулсан.

Хотын соёлт иргэнийг төлөвшүүлэхэд бүх шатны боловсролын байгууллагуудыг хамарсан төсөл хэрэгжүүлж, нийгэмд чиглэсэн нөлөөллийн үйл ажиллагааг төрийн байгууллага, олон нийтийн хэвлэл, мэдээллийн хэрэгслүүдийн үйл ажиллагаанд тусган хэрэгжүүлэх ажын хүрээнд:

- Ерөнхий боловсролын сургууль, цэцэрлэгүүдэд “Хотын соёл” мэдээллийн цагийг бий болгож зохион байгуулснаар хүүхэд бүр, сургууль, цэцэрлэг, насан туршийн боловсролын төвийн орчин болон олон нийтийн газарт биеэ зөв боловсон авч явах соёлд тасралтгүй суралцах боломжийг бүрдүүлсэн. Мэдээллийн цагийг сургуулийн өмнөх боловсрол, бага, суурь, ахлах гэсэн 4 чиглэлээр хүүхдийн нас бие, сэтгэхүйн онцлогт нийцүүлэн сэдэвчлэн 15 долоо хоногт нийцүүлэн боловсруулсан.

- Ерөнхий боловсролын сургууль, цэцэрлэгүүдийн сурагчдад болон багш, ажилтчдад хотын соёлыг төлөвшүүлэх 5 төрлийн сургалт, нөлөөллийн үйл ажиллагааг зохион байгуулж 31,375 багш ажилчид, 183,607 сурагчдыг хамруулсан байна.

- Жендерийн талаарх олон нийтийн хэвшмэл ойлголт, хандлагыг өөрчлөх зорилгоор 5 удаагийн нөлөөллийн арга хэмжээг зохион байгуулж, 2,208 иргэн хамрагдаж, цахим хаяг, пэйж хуудсаар дамжуулан 10,787 иргэд, олон нийтийн хандалт авсан байна.

- Хүүхэд хүмүүжлийн эерэг аргыг сурталчлан таниулах зорилгоор 75 удаагийн сургалтыг зохион байгуулж, 1,813 албан хаагч, багш сурган хүмүүжүүлэгч, 46,990 иргэн, 225 хүүхэд нийт 49,028 хүнийг хамруулсан.

- Гэр бүлийн боловсрол олгох 163 удаагийн сургалт, нөлөөллийн ажлыг зохион байгуулж, 67,973 иргэн, 16,428 асран хамгаалагч, 111 гэр бүлийг хамруулж, цахим хуудсаар дамжуулан зурагт хуудас, цахим зөвлөмжийг түгээж 60,139 хүнд хүргэсэн.

- Хотын соёлт иргэнийг төлөвшүүлэх зорилгоор:

- “Оршихуйн соёлд суралцах” сэдвийн хүрээнд “Азийн хотуудын ардын урлаг, гар урлалын наадам”, “Монгол-Гэр” үзэсгэлэн, “Учиртай гурван толгой” дуурь зэрэг 7 үйл ажиллагааг зохион байгуулж, 47,733 хүнийг хамруулж, цахим орчинд 3,155,857 хүнд,
- “Танин мэдэхүйн соёлд суралцах” сэдвийн хүрээнд “Музей үзэх гоё” хөтөлбөр, “Урлахуйн гайхамшиг” үзэсгэлэн, “The cinemato” оркестра тайлбарт тоглолт зэрэг 12 үйл ажиллагааг зохион байгуулж, 200,801 хүнийг хамруулж, цахим орчинд 263,542 хүнд,
- “Хамтаар амьдрах соёлд суралцах” сэдвийн хүрээнд “Gen Z theatre” цуврал контент, “Номын баяр-2024” 35 дахь удаагийн номын баяр, Бүх нийтийн соёлын боловсрол” сургалт зэрэг 6 үйл ажиллагааг зохион байгуулж, 25,598 хүнийг хамруулж, цахим орчинд 240,393 хүнд,
- “Хийж бүтээх соёлд суралцах” сэдвийн хүрээнд “Соёлын биет бус өвийн 7 ай сав” сургалтыг зохион байгуулж, 1,620 иргэнийг тус тус хамруулж, нийт 26 төрлийн аян, сургалт, нөлөөллийн ажлуудыг зохион байгуулж, 275,752 хүнийг хамруулж, хэвлэл мэдээлэл, цахим орчинд давхардсан тоогоор 3,659,792 хүнд тус тус хүргэж ажилласан байна.

Хүн амд сэтгэл зүйн зөвлөгөө, үйлчилгээ үзүүлэх үйл ажиллагааг дэмжих ажлын хүрээнд:

- Дүүргийн эрүүл мэндийн төвүүдэд Сэтгэц донтолтын кабинетууд ажиллаж, сэтгэцийн эмч, донтолтын эмч, сэтгэл зүйч, сэтгэцийн нийгмийн ажилтан, сувилагч хамтран тусламж үйлчилгээг багаар үзлэг, зөвлөгөө, мэдээлэл өгч сэтгэцийн эрүүл мэндийг дэмжин ажиллаж байна. Өсвөр үеийн кабинетээр дамжуулан үйлчлүүлж буй хүүхдүүд, биеийн болон бие махбодийн хүчирхийлэлд өртсөн иргэдэд тусламж үйлчилгээ үзүүлж байна.

- Иргэдийн сэтгэцийн эрүүл мэндийг дэмжих, архины хамааралтай иргэдийн эмнэлэгийн тусламж үйлчилгээг сайжруулах зорилгоор Нийслэлийн Аддектологийн төв эмнэлгийн шинэ байрыг Сонгинохайрхан дүүрэгт 8,000 м², 5 давхар барилгыг барьж байна.

- Гэр бүлд зөвлөгөө өгөх 8 төв үйл ажиллагаа явуулж байна. “Гэр бүлд зөвлөгөө өгөх өрөө”-өөр дамжуулан жил бүр дунджаар 638 насанд хүрэгч, 584 хүүхэд, нийт 1,222 иргэнд нийгэм, сэтгэлзүй, хууль эрх зүйн зөвлөгөө, үйлчилгээ үзүүлж байна.

- Дүүргүүдийн Хүүхдийн эрхийн хууль хороо 2024 онд нийт 595 хүүхдэд давхардсан тоогоор 1,439 удаагийн үйлчилгээ үзүүлсэн бөгөөд үүнээс 354 хүүхдэд өмгөөллийн үйлчилгээ, 455 хүүхдэд хууль, эрх зүйн мэдлэг олгох, хорт зуршлаас урьдчилан сэргийлэх, зан үйл засах амьдрах ухааны мэдлэг олгох сургалт, нөлөөллийн үйлчилгээ үзүүлсэн.

- Архины хор хөнөөлийг таниулах 35 удаагийн сургалтыг зохион байгуулж 2,472 иргэн, 250 сурагчийг хамруулж, нийгэм сэтгэл зүйн үйлчилгээнд 346 иргэнийг

холбон зуучилж, дэмжих бүлгийн 12 удаагийн уулзалтыг зохион байгуулж, 122 иргэнийг хамруулж, нийт 616 өрх, 3,194 иргэнийг хамруулан ажилласан.

Хөдөлмөр эрхлэлтийн хувилбарыг төрөлжүүлж, ажил эрхлэнгээ суралцах, мэргэших боломжтой хөтөлбөрүүд хэрэгжүүлэх ажлын хүрээнд:

- “Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хөтөлбөр”-ийн хүрээнд цагийн ажил хийх хүсэлтэй 6305 оюутан, залуусыг бүртгэн, 353 ажил олгогч байгууллагаас 6295 цагийн ажлын байрны захиалга хүлээн авч, 6075 оюутан, залуусыг түр болон цагийн ажлын байраар 2021-2022 онуудад хангасан.

- Залуучуудыг хөдөлмөрт бэлтгэх “Оролцоо” төслийг 2021-2024 онд хэрэгжүүлж 2021-2022 онд Улаанбаатар хотын 9 дүүргээс нийт 1292 оролцогч хамрагдсан.

Нийт хамрагдсан залуучуудын 1100 гаруй нь буюу 73 хувь нь Улаанбаатар хотын харьяат, 27 хувь нь хөдөө орон нутгийн харьяат байгаа ба Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын сургалт, үнэлгээ, судалгааны институт “Оюутан цэрэг” арга хэмжээнд хамрагдсан нийт залуучуудыг хөдөлмөрийн харилцааны мэдлэг, ажил, мэргэжлийн чиг баримжаа олгох, хувь хүний хөгжил, эх оронч үзэл санаа, эрүүл амьдралын хэв маягийг төлөвшүүлэх агуулга бүхий 14 хоногийн модуль сургалтад хамруулсан.

2021-2024 онд хамрагдсан оролцогчдыг дараах байдлаар хөтөлбөр, арга хэмжээнд хамруулсан байна. Үүнд:

- 741 оролцогчийг сургалтын дараах дадлагын үйл ажиллагаанд,
- 569 оролцогчийг байнгын ажлын байранд зуучилсан,
- Амчбо зөвлөгөө - 29,
- Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэний ажлын байрыг дэмжих хөтөлбөрийн санхүүгийн дэмжлэг олгох арга хэмжээнд - 5,
- Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлт, гарааны бизнесийг дэмжих хөтөлбөрт- 3,
- Нийтийг хамарсан ажилд - 5,
- Хөдөлмөрт бэлтгэх сургалт - 15
- Эмэгтэйчүүдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих арга хэмжээнд – 3.

- Хөдөлмөрийн зах зээлд шинээр бий болсон харилцааг зохицуулах, нийгмийн хөгжлийн чиг хандлагатай уялдуулах зорилгоор Хөдөлмөрийн тухай хуульд дараах өөрчлөлтүүд орсон. Үүнд:

Дагалдангаар ажиллах, хагас цагаар ажиллах, гэрээсээ ажиллах, зайнаас ажиллах, дагалдан болон туршилтаар ажиллах, дагалдан суралцах нөхцөлийг бүрдүүлсэн. Туслах малчин, гэрийн үйлчлэгчийн хөдөлмөрийн харилцааны эрх, үүргийг бусад ажилтны нэгэн адил байхаар тусгасан. Хөдөлмөр эрхлэлтийн үндэсний зөвлөлийн 2024 оны 01 дүгээр тогтоолоор үндсэн 3 үйлчилгээнээс гадна 4 үйл ажиллагааны хүрээнд 32 арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр баталсан ба нийслэлийн хэмжээнд эдгээр арга хэмжээнд нийт 6743 иргэн хамрагдсан байна. Үүнд:

- Хөдөлмөрт бэлтгэх сургалтын үйл ажиллагаанд 4,560 иргэн,
- Санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх үйл ажиллагаанд 536 иргэн,

- Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үйл ажиллагаанд 518 иргэн,
- Түр ажлын байрыг дэмжих үйл ажиллагаанд 1,129 иргэн тус тус хамрагдсан байна.

3.9.2 Орчин төвтэй шийдэл

Иргэдийн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах нөхцөлийг бүрдүүлж, экосистемийн тэнцвэрт байдлыг хангасан, хүлэмжийн хийн ялгарал багатай ногоон технологи бүхий амьдралын таатай орчинтой хот болно.

Усны нөөц, ундны усны баталгаат эх үүсвэрээр хангаж, гадаргын усыг хуримтлуулан, дахин ашиглаж, усны үнэ цэнийг нэмэгдүүлэх

Ус хангамжийн “баруун” эх үүсвэр, саарал ус дахин ашиглах төсөл

Улаанбаатар хот орчимд нийт 286800 м3/хон
ажлын явц

Зураг 6. Шугамын

Нөөц бүхий 7 эх үүсвэрээс 586 км урт цэвэр усны гол шугамаар нийт хүн амын 49 хувийг төвлөрсөн ус хангамжийн сүлжээнээс, 51 хувийг зөөврийн усаар хангаж байна.

Ус хангамжийн Баруун эх үүсвэрийн гүний худгууд, ус дамжуулах хоолойн барилга угсралтын ажлыг Израйл улсын “Баран групп”, Бүгд Найрамдах Турк улсын “МАПА Иншаат Тиажарет” ХХК гүйцэтгэж, төслийн хэрэгжилт 82 хувьтай байна.

Зураг 7. Баруун эх үүсвэрийн шугамын трасс

Улаанбаатар хотын шинэ Төв цэвэрлэх байгууламжийн дэргэд Ус дахин боловсруулах үйлдвэр байгуулж, цэвэрлэсэн ус дамжуулах дэд бүтцийн хамт

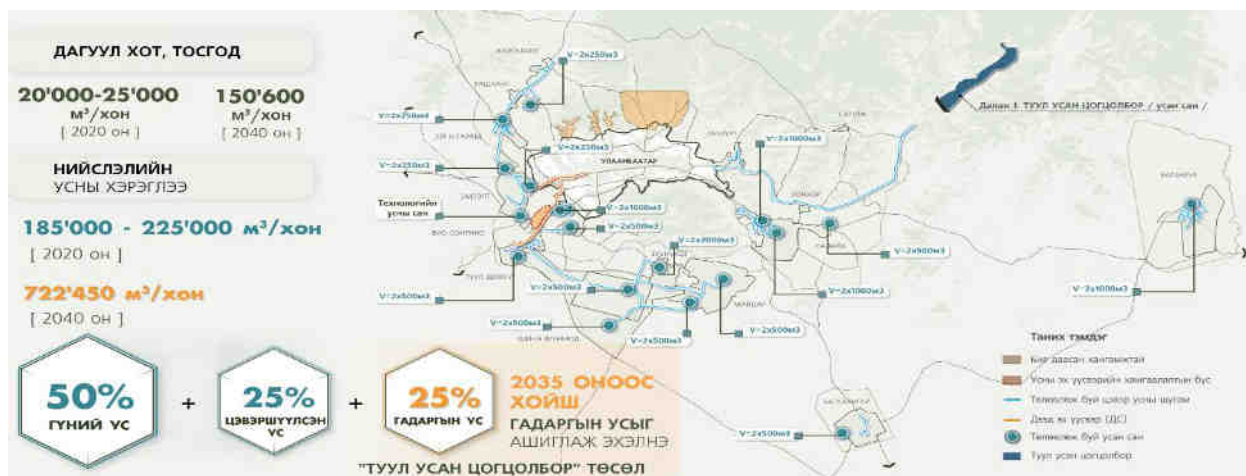

байгуулж, Дулааны III, IV цахилгаан станцуудын техникийн усны хэрэгцээнд хоногт 50,000 м³/ус нийлүүлнэ.

2040 оны түвшинд нийслэлд хоногт 722 мянган м³ ус хэрэглэх тооцоотой ба үүний 50 хувийг гүний ус, 25 хувийг ус дахин боловсруулж цэвэршүүлсэн ус, 25 хувийг гадаргын уснаас ашиглах бөгөөд Туул усан цогцолбор төслийг 2027-2032 онд хэрэгжүүлнэ.

Ус хангамжийн “баруун” эх үүсвэрийг 2025 онд ашиглалтад оруулахаар төлөвлөж байна.

Улаанбаатар хот орчимд нийт 286800 м³/хон нөөц бүхий 7 эх үүсвэрээс 586 км урт цэвэр усны гол шугамаар нийт хүн амын 49 хувийг төвлөрсөн ус хангамжийн сүлжээнээс, 51 хувийг зөөврийн усаар хангаж байна.

2040 оны түвшинд нийслэлд хоногт 722 мянган м³ ус хэрэглэх тооцоотой ба үүний 50 хувийг гүний ус, 25 хувийг ус дахин боловсруулж цэвэршүүлсэн ус, 25 хувийг гадаргын уснаас ашиглах бөгөөд Туул усан цогцолбор төслийг 2027-2032 онд хэрэгжүүлнэ.

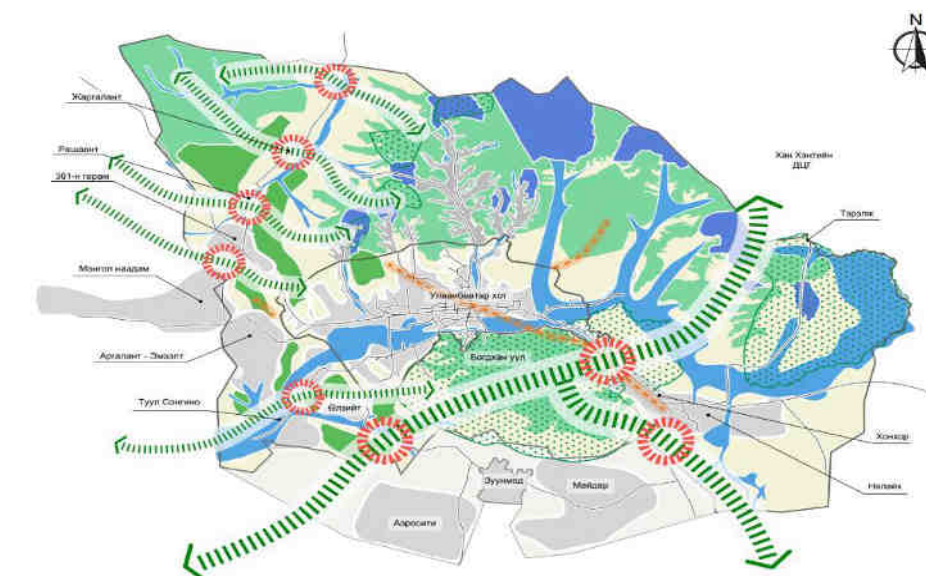
Ус хангамжийн Баруун эх үүсвэрийн гүний худгууд, ус дамжуулах хоолойн барилга угсралтын ажлыг Израйл улсын “Баран групп”, Бүгд Найрамдах Турк

улсын “МАПА Иншаат Тиажарет” ХХК гүйцэтгэж, төслийн хэрэгжилт 82 хувьтай байна.

Хог хаягдлыг ангилах, цуглуулах, тээвэрлэх

Хэрэгжилтийн явц, онцлох арга хэмжээ

Улаанбаатар хотод экологийн коридор байгуулах 6 байршлыг баталж, Баянзүрх дүүргийн 11-р хороо, Сонгинохайрхан дүүргийн 21-р хорооны 2 байршлыг тусгай хэрэгцээнд авах цэгүүдийг тогтоосон.

ХӨТ

1.3

Дунджаар
сая тонн

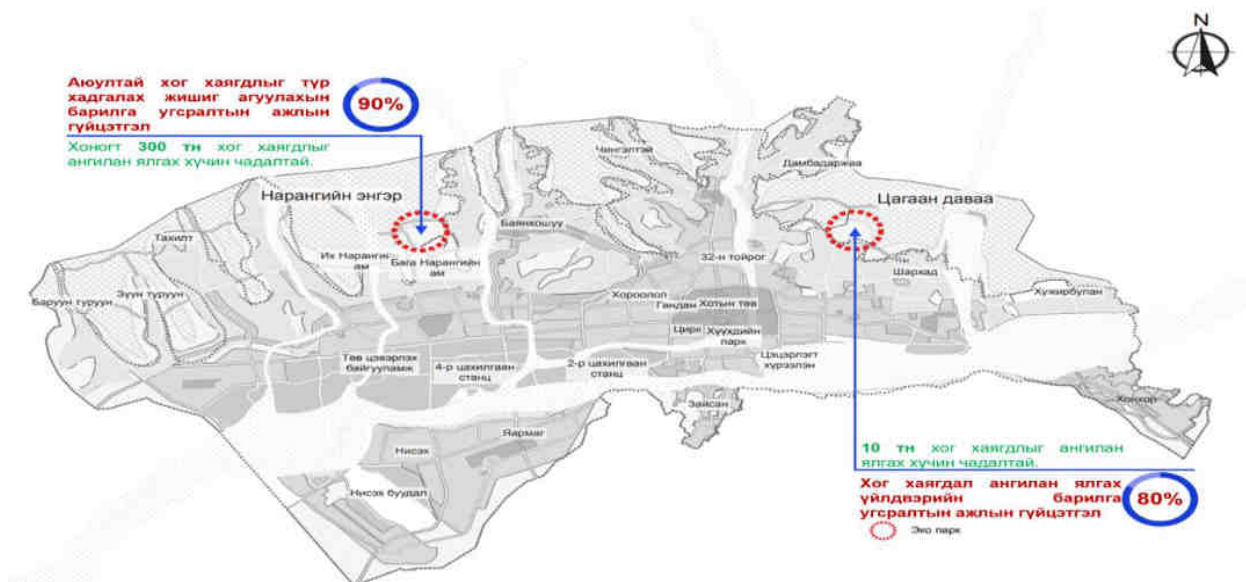
булж устгадаг

88%

Хог хаягдлыг эх үүсвэр дээр нь ангилан ялгаж хийх хүрээнд 135 хорооны 544 байр хотхон, 408 байгууллагын нийт 1071 цэгт хог хаягдлаа эх үүсвэр дээр ангилан ялгаж, 21 үйлдвэр хог хаягдлыг дахин боловсруулж байна.

Хог хаягдлын үйлдвэрийн барилга угсралт

Нарангийн энгэр, Цагаан давааны төвлөрсөн хогийн цэгийн ландфилын талбайг хэсэгчлэн хааж нөхөн сэргээхээр төлөвлөж, 2020-2024 онд нийт 45 га талбайг хааж нөхөн сэргээлт хийсэн.

Цагаан давааны төвлөрсөн хогийн цэгт хоногт 300 тонн хог хаягдлыг ангилан ялгах үйлдвэрийг шинээр байгуулж, Аюултай хог хаягдлыг түр хадгалах жишиг агуулахын барилга угсралтын ажил 90 хувийн гүйцэтгэлтэй, Нарангийн энгэрийн төвлөрсөн хогийн цэгт 10 тонн хог хаягдал ангилан ялгах хүчин чадал бүхий үйлдвэрийн барилга угсралтын ажил 100 хувийн гүйцэтгэлтэй байна.

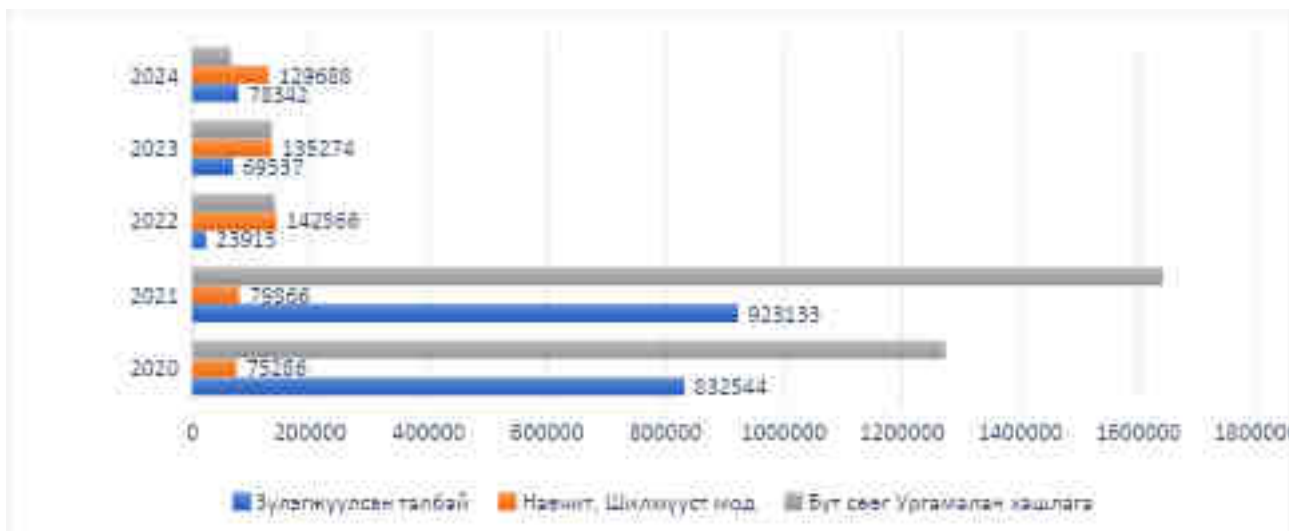
Хатуу хог хаягдлыг дахин боловсруулах төслийн хүрээнд жилд **4.5 сая м³ хог хаягдлыг булшлах** хүчин чадал бүхий **ландфил шинээр байгуулсан**. Мөн жилд **118,000 тн** барилгын нураалтын хог хаягдал дахин боловсруулах үйлдвэр байгуулагдсан.

Хотын ногоон байгууламж, цэцэрлэгт хүрээлэн

Хотын ногоон байгууламж, цэцэрлэгжүүлэлтийн арчлалт хамгаалалтын менежментийг сайжруулах чиглэлээр төр болон хувийн хэвшлийн цэцэрлэгжүүлэлтийн 35 байгууллагатай урт хугацааны тогтвортой байдлын гэрээ байгуулан 141 байршлын 137.4 га талбайн арчилгаа хамгаалалтын ажлыг эхлүүлж, 110.5 га талбайд 487.394 ширхэг мод, 18,488 м² талбайд 1,479,114 цэцэг, 1,927,471 м² талбайд зүлэгжүүлэлтийн ажлыг хийж, нийслэлийн ногоон байгууламж бүхий талбайн хэмжээг 10 га-аар нэмэгдүүлсэн.

Зураг 10. Нийслэл хотод ногоон байгууламжийн эзлэх хэмжээ

Байгаль орчин, аялал жуулчлалын сайд болон Нийслэлийн Засаг дарга бөгөөд Улаанбаатар хотын Захирагч нарын хооронд “Тэрбум мод” үндэсний хөдөлгөөнийг хэрэгжүүлэх, хамтран ажиллах гэрээг 2021 оны 11 дүгээр сард байгуулсан.

Нийслэлд 2030 он хүртэл 120 саяас доошгүй мод тарьж ургуулах ажлын хүрээнд нийслэлийн нутаг дэвсгэрт ойжуулалт, ой нөхөн сэргээлтийг 12,948 га талбайд /20.7 сая ширхэг/, бүх төрлийн хамгаалалтын ойн зурвас 3,500 га /34.3 сая ширхэг/, Улаанбаатар хотын ногоон байгууламжийг нэмэгдүүлэх 3,750 га /65.0 сая ширхэг/, нийт 120.0 сая ширхэг мод тарьж, арчлан хамгаалж, ургуулахаар төлөвлөж байна.

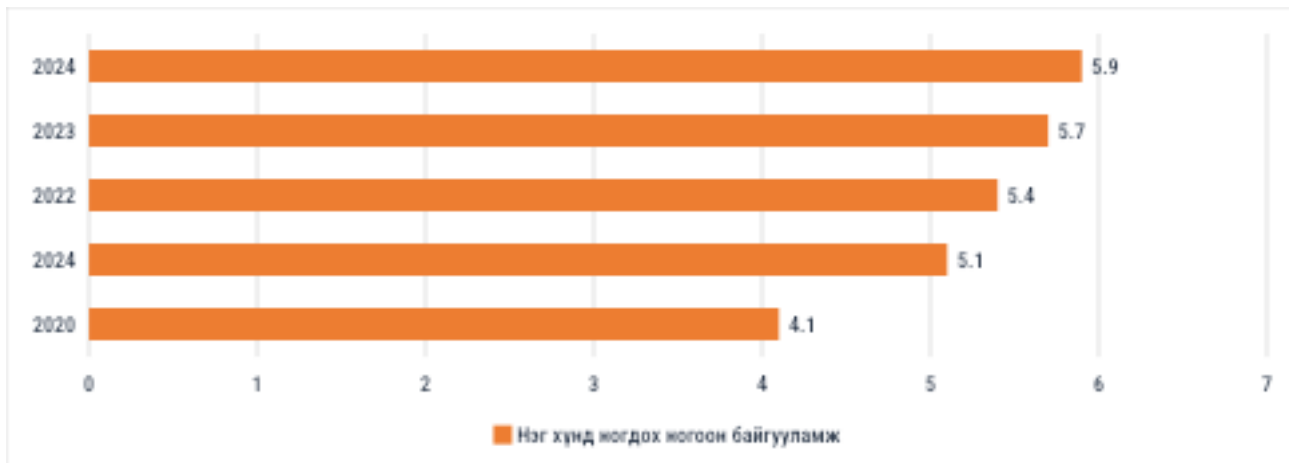
Монгол улсын Ерөнхийлөгчийн нэрэмжит эв нэгдлийн цэцэрлэгт хүрээлэнг түшиглэн 32га талбайд мод үржүүлгийн газар байгуулж, төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийн хүрээнд 11 аж ахуйн нэгжтэй хамтран 13 га газарт мод үржүүлгийн талбай байгуулж, 25 төрлийн 110 гаруй зүйлийн мод, бут, сөөг, байгалийн олон наст ургамал, нэг наст цэцгийг тарьж ургуулах ажлыг эхлүүлж, 25 төрлийн 1,765,992 орчим сая мод, бутыг үрээр тарьж ургуулсан.

Тэрбум мод үндэсний хөдөлгөөн

“Тэрбум мод” үндэсний хөдөлгөөний хүрээнд 20198 га талбайд 120.0 сая ширхэг мод тарьж ургуулахаар төлөвлөсөн

Нийслэлийн хэмжээнд нэг хүнд ногдох ногоон байгууламжийн хэмжээг нэмэгдүүлж 5,9 м² хүргэсэн.

Зураг 11. Нэг хүнд ногдох ногоон байгууламжийн хэмжээ

Мод үржүүлэг

Улаанбаатар хотын Захирагчийн ажлын албанаас Хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөтэй уялдуулан олон нийтийн амралт зугаалгын талбайг нэмэгдүүлэх чиглэлээр Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн 2021 оны 58 дугаар зарлиг, Монгол Улсын Засгийн газрын 2021 оны “Тэрбум мод” үндэсний хөдөлгөөний талаар авч

хэрэгжүүлэх зарим арга хэмжээний тухай 350 дугаар тогтоол,

Нийслэлийн Засаг даргын 2022 оны Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн нэрэмжит “Эв нэгдлийн цэцэрлэгт хүрээлэн” байгуулах тухай А/701 тоот захирамжаар Улаанбаатар хотод 120.0 сая ширхэг мод тарих бодлого төлөвлөлтийн дагуу Баянзүрх дүүргийн 20 дугаар хороо, Хар усан тохойд байрлах 32га мод үржүүлгийн үйл ажиллагааг төр хувийн хэвшлийн хамтын ажиллагааны хүрээнд мэргэжлийн 15 ААНБ-тай гэрээ байгуулан хамтран ажиллаж байна.

Монгол улсын засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр 6.1.7.олон улсын стандартад нийцсэн явган хүний болон унадаг дугуйн зам, хүүхдийн тоглоомын талбай, ногоон байгууламж барьж байгуулан, тоосжилтыг 50 хувь бууруулах ажлын хэрэгжилтийн хүрээнд дараах ажлуудыг үе шаттайгаар хэрэгжүүлэн ажиллаж байна.

Бичил цэцэрлэгт хүрээлэн

“Нийтийн эзэмшлийн гудамж, талбайд хийгдэх тохижилт, бүтээн байгуулалтын ажил”-ын хүрээнд нийслэлийн дүүрэг бүрд хотын ногоон байгууламжийг нэмэгдүүлж, иргэдийн ая тухтай амьдрах орчин нөхцөлийг сайжруулах, хүүхэд багачуудын чөлөөт цагаа өнгөрөөх орчныг бүрдүүлэх зорилгоор бичил цэцэрлэгт хүрээлэнгийн ажил хийгдсэн.

Зураг13. Хан-Уул дүүрэг 14 дүгээр хороо Өлзийт хороолол орчим

Нийтийн эзэмшлийн явган хүний зам талбай өргөтгөн, шинэчлэх

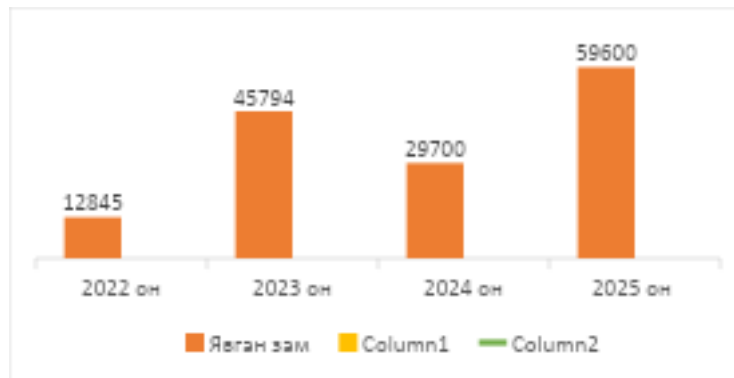
Улаанбаатар хотын хүн ам, хотын тэлэлт эрчимжихийн хэрээр иргэдийн тав тухтай, стандартад нийцсэн, аюулгүй зорчих орчны хэрэгцээ улам нэмэгдсэн. Энэхүү нөхцөл байдлыг харгалзан, явган зорчигчдод ээлтэй, хүртээмжтэй орчныг бүрдүүлэх зорилгоор олон талт арга хэмжээг үе шаттайгаар хэрэгжүүлж ирлээ.

Явган хүний зам 2022-2025 оноор

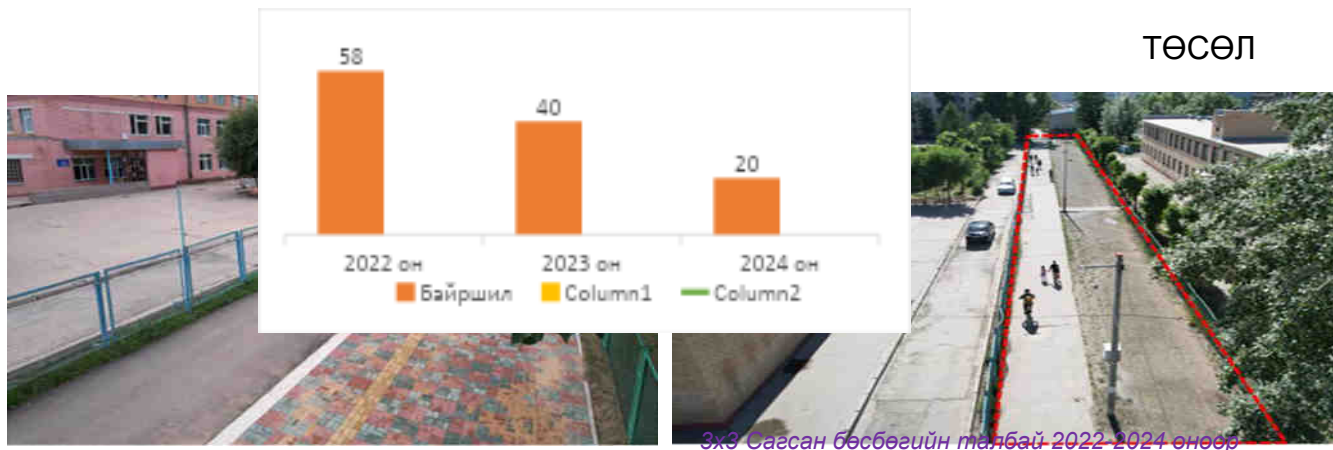
2025 онд Нийслэлийн гол гудамж, зам дагуух 59.6 км явган замыг байгалийн чулуугаар шинэчлэх ажил хийгдэж байна.

Сүүлийн жилүүдэд Улаанбаатар хотод явган хүний замын шинэчлэл, өргөтгөл эрчимтэй хийгдэж, нийт 100,000 м²

орчим талбайд шинэчлэлт хийгдсэн байна. Эдгээр ажлууд нь иргэдийн аюулгүй, тав тухтай зорчих нөхцөлийг бүрдүүлэх, авто замын ачааллыг бууруулах зэрэгт чухал хувь нэмэр оруулж байна.

Зураг 14. Сонгинохайрхан дүүрэг 15 дугаар хороо Өнөр хороолол Ирээдүй цогцолборын орчим

3x3 сагсан бөмбөгийн талбайн бүтээн байгуулалт

2020–2025 оны хооронд Улаанбаатар хотод 3x3 сагсан бөмбөгийн талбайн бүтээн байгуулалт эрчимтэй хийгдэж, нийт 118 байршилд олон улсын стандартын шаардлага хангасан талбайг байгуулахаар төлөвлөсөн байна. Эдгээр талбайнуудыг нийслэлийн есөн дүүрэгт үе шаттайгаар барьж, иргэдийн чөлөөт цагаа зөв боловсон өнгөрүүлэх, спортын оролцоог нэмэгдүүлэх зорилготой юм.

Зураг 15. Сонгинохайрхан дүүрэг 15 дугаар хороо Өнөр хороолол Ирээдүй цогцолборын орчим

Хот доторх оршуулгын газрыг дахин зохион байгуулах

Хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөтэй уялдуулан олон нийтийн амралт зугаалгын талбайг нэмэгдүүлэх чиглэлээр Нийслэлийн Засаг даргын 2022 оны 05 дугаар сарын 24-ний өдрийн А/701 дугаар захирамжаар Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн нэрэмжит “Эв нэгдлийн цэцэрлэгт хүрээлэн” байгуулахаар Баянзүрх дүүргийн 20-р хороо, Налайх дүүргийн 1, 5 хорооны нутаг дэвсгэрт, Баянзүрх хайрхныг түшиглэн 20480 га талбайн зураг төслийн ажил хийгдэж, 5га талбайн мод үржүүлгийн газар байгуулах ажил эхлээд байна. Энэхүү ажлын хүрээнд 4 дүүрэгт шинээр цэцэрлэгт хүрээлэн байгуулах ажил хийгдэж эхлээд байна.

Үүнд:

1. Баянгол дүүрэгт “Баянгол цэцэрлэгт хүрээлэн” 50га

2. Сонгинохайрхан дүүрэгт “Хамбын овоо” цэцэрлэгт хүрээлэн 4га
3. Хан-уул дүүрэгт “IC PARK” олон улсын цэцэрлэгт хүрээлэн 35га
4. Баянзүрх дүүрэгт “Олон улсын цэцэрлэгт хүрээлэн” 300 га талбайд цэцэрлэгт хүрээлэн шинээр байгуулах төсөл хэрэгжиж эхлээд байна.

Зураг 16. “Баянгол агропарк” ОНӨТҮГ буюу “Баянгол цэцэрлэгт хүрээлэн”-50 га

Зураг 17. Олон улсын цэцэрлэгт хүрээлэн буюу ногоон байгууламж бүхий 35 га газарт бий болох “IC PARK”

Зураг 18. Олон Улсын Цэцэрлэгт хүрээлэн 300га талбай

Оршуулгын газруудын үйл ажиллагаа

Нийслэлийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын 2024 оны 02 дугаар сарын 08-ны өдрийн 8 дугаар тогтоолоор 12 бүлэг бүхий “Оршуулгын үйл ажиллагаа эрхлэх, зохион байгуулах, зөвшөөрөлтэй оршуулгын газар болон зөвшөөрөлгүй газар оршуулсан шарилыг шилжүүлэх журам”-ыг батлуулсан.

Нийслэлийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурлын тэргүүлэгчдийн 2021 оны 9 дүгээр сарын 6 өдрийн 109 дүгээр тогтоол, Нийслэлийн Засаг даргын 2021 оны 9 дүгээр сарын 24-ний А/733 дугаар захирамжаар Чингэлтэй дүүргийн 12 дугаар хороо, “Самбалхүндэвийн” оршуулгын газрын 10 га талбайд төр хувийн хэвшлийн түншлэлийн хүрээнд бурхан болоочдыг дурсан хүндэтгэх иж бүрэн тохижилт, барилга, байгууламж бүхий “Дурсгал хүндэтгэлийн цэцэрлэгт хүрээлэн” байгуулах төслийг тус алба нь “Нью Семетри” ХХК-тай хамтран хэрэгжүүлсэн.

Хүндэтгэлийн цэцэрлэгт хүрээлэнд бурхан бологсдын ар гэр, төрөл төрөгсдийг оролцуулан хөрсний секторт 13687 , суварганд 489 бурхан бологсдын чандар

шүтээнүүдийг залсан. Хүндэтгэлийн цэцэрлэгт хүрээлэнгийн ногоон байгууламжид нийт 45000 ширхэг мод бут таригдахаар төлөвлөснөөс энэ жилийн хувьд 18 нэр төрлийн 6300 ширхэг мод бутыг тарьж ургуулан 8 хэсгийн 3317мк2 талбайг зүлэгжүүлэн 2024 оны 10 дугаар сард цэцэрлэгт хүрээлэнгийн эхний ээлжийн 2 га талбайг нээсэн.

Хүнсний аюулгүй байдлыг хангах, хөдөө орон нутгаас нийлүүлдэг органик хүнсний сүлжээ бий болгох

Нөөцийн мах бэлтгэх, худалдан борлуулах

Нийслэлийн Засаг даргын 2019 оны 08 дугаар сарын 29-ний өдрийн А/889 дүгээр захирамж, Улаанбаатар хотын Ерөнхий менежерийн 2023 оны “Нийслэлийн хүн амын махны хангамж, хүртээмжийг тогтвортой байлгах талаар авах зарим арга хэмжээний тухай” А/12 дугаар тушаалаар байгуулсан Ажлын хэсэг нийслэлийн хүн амын хэрэгцээнд зориулан махны нөөц бүрдүүлэх, худалдан борлуулах ажлыг зохион байгуулж байна.

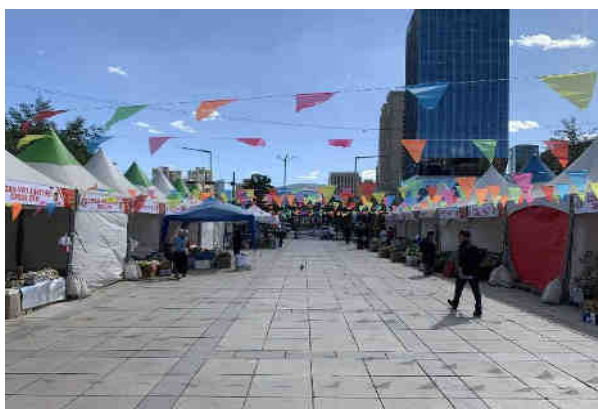
“Намрын ногоон өдрүүд-Үндэсний үйлдвэрлэл” арга хэмжээ

Монгол улсын УИХ-ын “Хүнсний хангамж, аюулгүй байдлыг хангах талаар авах зарим арга хэмжээний тухай” 36 дугаар тогтоолын хэрэгжилтийг хангах хүрээнд нийслэлийн хүн амыг эх орны хөрсөнд ургасан төмс, хүнсний ногоогоор хангах, нөөцлөх, нөөшлөх боломжийг бий болгох, үндэсний үйлдвэрлэгчдийн

борлуулалтыг дэмжих, нийлүүлэлтийг нэмэгдүүлэх зорилгоор “Намрын ногоон өдрүүд-Үндэсний үйлдвэрлэл арга хэмжээг 19 дэх жилдээ зохион байгуулан ажиллаж байна.

“Алтан намар” арга хэмжээ

Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн санаачилсан “Хүнсний хангамж, аюулгүй байдал” үндэсний хөдөлгөөн, Нийслэлийн Засаг дарга бөгөөд Улаанбаатар хотын Захирагчийн 2020-2024 үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг хангах, нийслэлийн хүн амыг эх орны хөрсөнд ургасан шинэ ургацын төмс, хүнсний ногоогоор хангах, дархлааг дэмжих, нөөцлөх, нөөшлөх боломжийг бий болгох, нийлүүлэлтийг нэмэгдүүлэх зорилгоор тус арга хэмжээ зохион байгуулагдсан.

Агаар, орчны чанарын хяналт-шинжилгээний чадавхыг олон улсын түвшинд хүргэх

Агаарын бохирдол бууруулах чиглэлээр

Агаарын чанарыг сайжруулах бүсэд 2020 онд 154 хороог хамруулсныг 2022 онд 197 хороо болгож нэмэгдүүллээ. Баянзүрх, Налайх дүүрэгт орчны агаарын чанарыг 13 үзүүлэлтээр тодорхойлох 2 суурин харуулыг шинээр суурилуулж, нийт 18 суурин харуулаар Орчны агаарын чанарыг тодорхойлох хэмжилтийг хийж байна.

Сайжруулсан шахмал түлшний зүүн бүсийн үйлдвэр 2021 онд шинээр ашиглалтад орж, баруун, зүүн бүсийн 2 үйлдвэр 2022 онд түлшний хэмжээг 2.6 дахин нэмэгдүүлж, **жилд 573,590 тн түлш үйлдвэрлэж** байна.

2022 онд 120,000 тонн түлшний нөөц бүрдүүлсэн нь 2020 оноос 75,000 тн-оор нэмэгдүүлсэн бөгөөд жилд үйлдвэрлэсэн шахмал түлшний 82 хувийг гэр хорооллын өрх хэрэглэж байна.

Халаалтын зуух ашиглах тусгай зөвшөөрөлтэй 22 аж ахуйн нэгжийн 228, тусгай зөвшөөрөлгүй 239 аж ахуйн нэгжийн 343 буюу нийт 571 халаалтын зуух байгаагаас

Зураг 22. Сайжруулсан түлш бэлтгэл

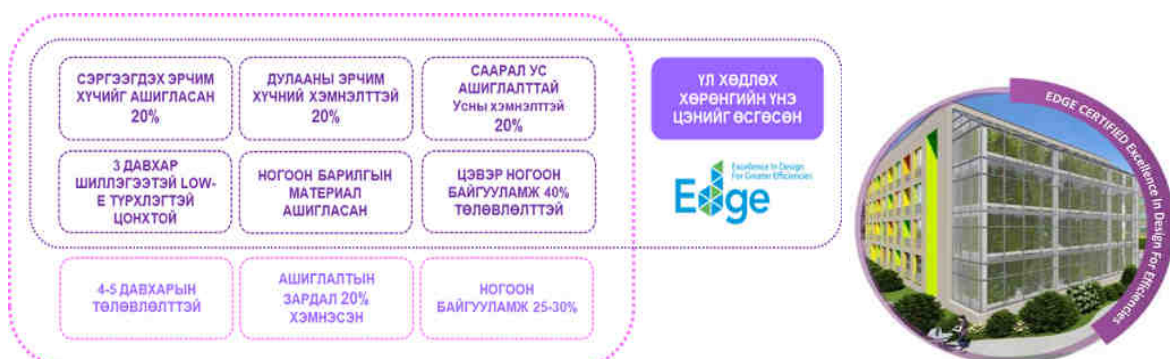
Баруун бүсийн үйлдвэр жилд 600,000 тн сайжруулсан түлш үйлдвэрлэх хүчин чадалтай, хоногт 10 шугам ажиллаж, 2,400-2,600 тн түлш үйлдвэрлэж байна.

Зүүн бүсийн үйлдвэр жилд 600,000 тн сайжруулсан түлш үйлдвэрлэх хүчин чадалтай, хоногт 4 шугам ажиллаж нийт 50-700 тн түлш үйлдвэрлэж байна.

Ногоон барилгын стандартыг нэвтрүүлж, хэрэгжүүлэх

Улаанбаатар хотын нэг хүнд ногдох ногоон байгууламжийн хэмжээг нэмэгдүүлэх, барилга байгууламжид сэргээгдэх эрчим хүчийг ашиглан шинэлэг шийдлүүдийг нэвтрүүлэх, иргэд ая тухтай ажиллаж, амьдрах таатай орчин бүрдүүлэх, газрыг эдийн засгийн эргэлтэд оруулах зорилгоор Нийслэлийн Засаг даргын Тамгын газар болон Азийн хөгжлийн банк, Уур амьсгалын ногоон сангийн санхүүжилтээр Баянхошуу, Шархад дэд төвд ногоон орон сууц төслийг хэрэгжүүлж байна. (Гэр хорооллыг хөгжүүлэх хөрөнгө оруулалтыг дэмжих хөтөлбөр төсөл)

Төслийн хүрээнд баригдах орон сууцны барилга нь зураг төсөл болон барилгажилтын бүх үе шатанд ногоон барилгын 37 төрлийн гүйцэтгэлийн шалгуур үзүүлэлт (KPI) бүхий техникийн ерөнхий шаардлага, Олон Улсын Ногоон барилгын үнэлгээний систем болох EDGE (Excellence in Design For Greater Efficiencies) стандартыг хангаж байгаагаараа онцлогтой юм.

Зураг 1. Ногоон орон сууцны хорооллын төлөвлөлтийн үндсэн шаардлага

Баянхошуу болон Шархад дэд төвд нийт 5,000 өрхийн ногоон орон сууц бүхий эко хорооллуудын цогц бүтээн байгуулалтыг гүйцэтгэх бөгөөд эхний ээлжийн 800 өрхийн ногоон орон сууцны барилга 2025-2026 онд үе шаттайгаар байнгын ашиглалтад оруулна.

Зураг 2. Баянхошуу, Шархад дэд төвийн хүрээнд баригдах 5,000 өрхийн ногоон орон сууцны барилга угсралтын ажлын үе шат, огноогоор

Төсөл амжилттай хэрэгжсэнээр гэр хороололд 5,000 өрхийн ногоон орон сууц бүхий эко хорооллууд баригдаж, Улаанбаатар хотын агаар, орчны бохирдлыг бууруулах, түгжрэлийг сааруулахад хувь нэмэр оруулна.

Зураг 3. Баянхошуу, Шархад дэд төвийн хүрээнд баригдах 5,000 өрхийн ногоон орон сууцны зураг төсөл

Зураг 4. Баянхошуу, Шархад дэд төвийн хүрээнд баригдах эхний ээлжийн 800 өрхийн ногоон орон сууцны барилга угсралтын ажил

Эрчим хүчний хэмнэлттэй амины орон сууц

Эрчим хүчний үр ашигтай хэрэглээг бий болгож ногоон хөгжлийн бодлогыг дэмжих зорилгоор гэр хорооллын амины орон сууцыг эрчим хүчний хэмнэлттэй болгох эрхзүйн орчны суурийг бүрдүүлж нийслэлээс “UCS1101C:2025 Эрчим хүчний

хэмнэлттэй амины орон сууцны жишиг зураг төсөл” хотын стандартыг 2025 онд батлуулан хэрэгжилтийг хангуулан ажиллаж байна. 2020-2025 онд нийслэлд 1000 гаруй эрчим хүчний хэмнэлттэй амины орон сууцнууд шинээр баригдсан байна.

Зураг 23. Эрчим хүчний хэмнэлттэй амины орон сууц жишиг төлөвлөлт

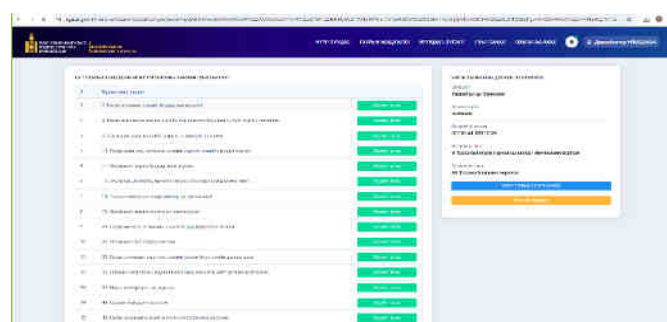
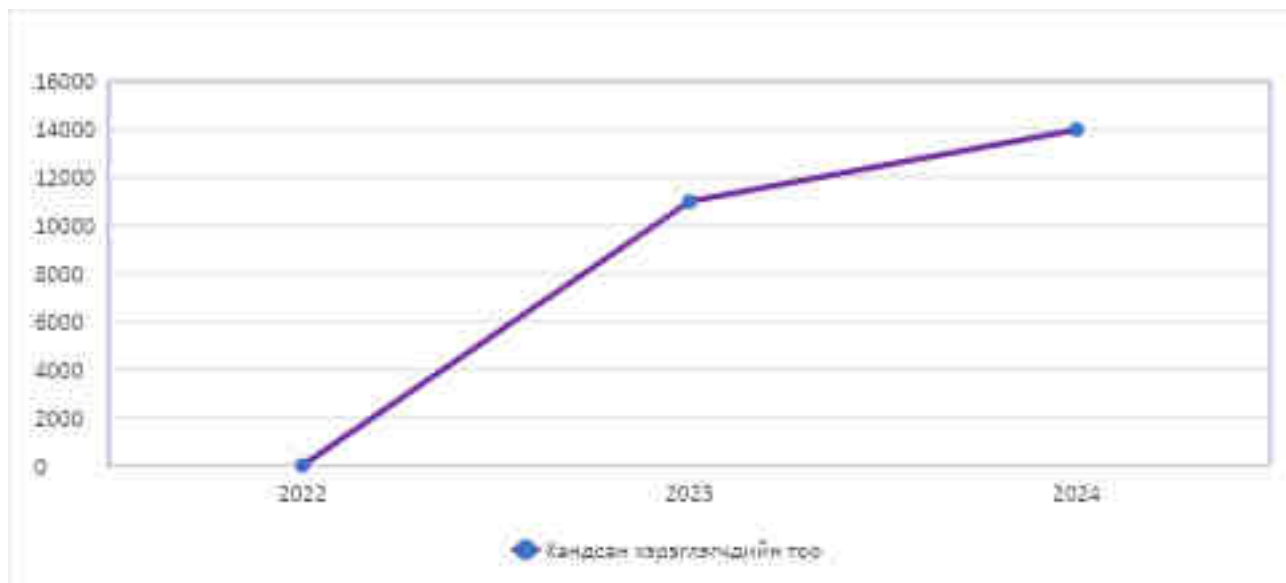
3.9.3 Төлөвлөлт төвтэй хөгжил

Орон зайн оновчтой төлөвлөлт бүхий суурьшлын зөв тогтолцоотой, эрчимтэй хөгжиж байгаа дагуул хотуудтай олон улсад өрсөлдөгч метрополитан болж хөгжинө.

Нийгэм эдийн засгийн өсөлт, шинжлэх ухааны хөгжил, цаг үеийн өөрчлөлтүүд, ирээдүйн хотжилтын чиг хандлага, иргэд, олон нийтийн санал оролцоонд тулгуурлан Улаанбаатар хотын 2040 он хүртэлх хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө”-ний баримт бичгийг боловсруулан ба 2025 оны 01 дүгээр сард “Нийслэл Улаанбаатар хотын 2040 он хүртэлх хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөг батлах тухай” Улсын Их Хурлын тогтоолын төслийг өргөн мэдүүллээ. Улаанбаатар бүсийн хэмжээнд дагуул хот, тосгодыг соёл боловсрол, хөдөө аж ахуй, хүнс, хөнгөн үйлдвэрлэл, тээвэр логистик, эдийн засгийн тусгай бүс, аялал жуулчлалын чиглэлээр төрөлжүүлэн

утасны аппликейшнээс бүрдэх веб, аппликейшн хосолсон цахим систем бөгөөд Хот байгуулалтын мэдээллийн сангийн 11 бүлгийн 63 давхаргын мэдээллийг авах боломжтой.

Egazar газар зохион байгуулалтын мэдээллийн сан

Монгол Улсын Засгийн газрын 2020 оны 110 дугаар тогтоолоор “Газрын нэгдмэл сангийн удирдлагын нэгдсэн цахим систем”-ийг хэрэглээнд нэвтрүүлж төрийн үйлчилгээг иргэн, аж ахуйн нэгж байгууллагад түргэн шуурхай, нээлттэй ил тод, чирэгдэлгүй хүргэх гэж заасны дагуу газрын харилцаатай холбоотой нийт 56 төрлийн үйлчилгээг Нийслэл болон дүүргийн Газар зохион байгуулалтын алба, нийслэлийн үйлчилгээний нэгдсэн 5 төвөөр дамжуулан иргэн, хуулийн этгээдэд үзүүлж байна.

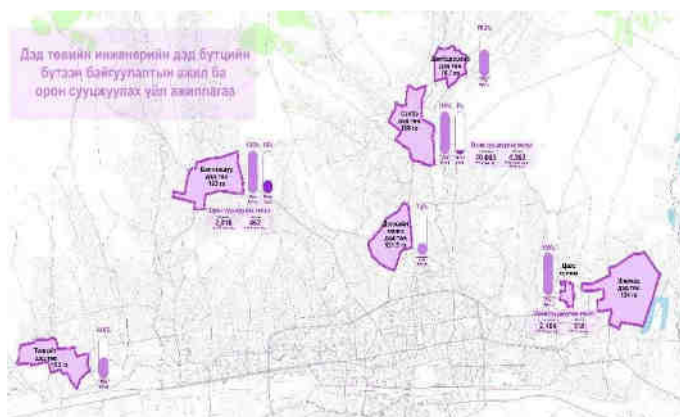
Үүнээс 41 төрлийн үйлчилгээг Иргэн, хуулийн этгээдэд зориулсан газрын удирдлагын нэгдсэн цахим системээр дамжуулан нэг болон олон шатлалтаар үзүүлж байна.

Киоск төхөөрөмжөөр дамжуулан иргэн, хуулийн этгээдэд газар эзэмших, ашиглах эрхийн гэрээ, гэрчилгээ, кадастрын зураг, тодорхойлолт, лавлагаа олгох үйлчилгээ үзүүлдэг бөгөөд 2022 онд 4 байсан бол 2025 оны байдлаар нийт 22 цахим үйлчилгээний киоск төхөөрөмжөөр иргэдэд үйлчилгээ үзүүлж байна.

Хот дахин хөгжүүлэх төслийн хүрээнд орон сууцны хангамж нэмэгдүүлэх

Дэд төвийг орон сууцжуулах төсөл

Агаарын бохирдлыг бууруулах, инженерийн болон нийгмийн дэд бүтцийг сайжруулах, гэр хорооллын бүсийг орон сууцжуулах, хотын дэд бүтцийн үйлчилгээ хангамж бүхий эрүүл, аюулгүй, тав тухтай амьдрах таатай орчин нөхцөлийг бүрдүүлсэн, бие даан хөгжсөн дэд төвийн сүлжээг гэр хороололд бий болгох зорилт дэвшүүлэн Нийслэлийн Засаг даргын Тамгын газар болон Азийн хөгжлийн банк, Европын хөрөнгө оруулалтын банкны санхүүжилтээр Улаанбаатар хотод 6 дэд төв байгуулах ажил 2013 оноос эхэлсэн.

Дэд төвүүдийг орон сууцжуулах төслийн хүрээнд хүн төвтэй, хүртээмжтэй, тогтвортой хот байгуулалтыг бий болгоход чиглэсэн 20 минутын хот концепц хэрэгжих бөгөөд инженерийн дэд бүтцийн ажлыг гүйцэтгэх, газар чөлөөлөлт хийж, орон сууцжуулах гэсэн үндсэн 3 төрлийн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлж, 2040 он хүртэл 55,000 гаруй өрхийн орон сууцны иж бүрэн хорооллыг цогцлооно. (Нийслэлийн Орон сууцны бодлогын газар, 2025)

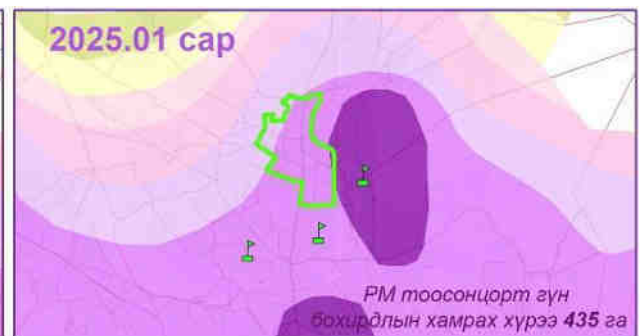
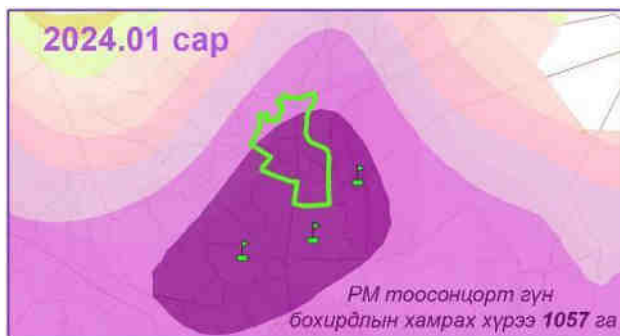
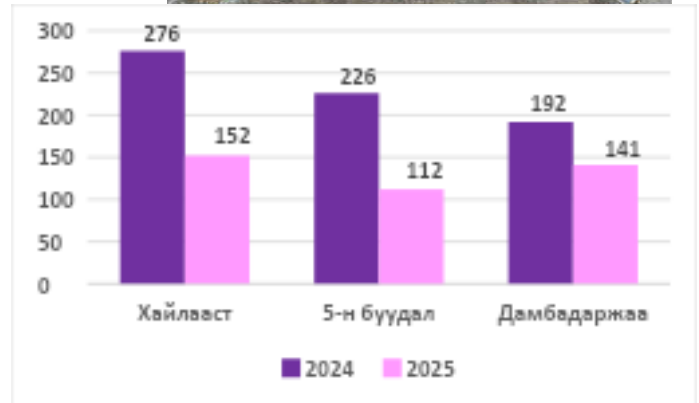
Сэлбэ дэд төвийг орон сууцжуулах төслийн хүрээнд 2024 оны 5 дугаар сараас газар чөлөөлөлтийн ажлыг эхлүүлсэн бөгөөд 1 жилийн хугацаанд 343.4 тэрбум төгрөгөөр 1,744 нэгж талбар⁶² буюу төслийн 158 га талбайн 85 орчим хувийг чөлөөлж, бүрэн цэвэрлэсэн нь урьд өмнө нь хийгдэж байгаагүй сайн жишиг үйл ажиллагаа болсон бөгөөд газар чөлөөлөлтийн ажилд газар өмчлөгч, эзэмшигч

⁶² Кадастар зураглал ба газрын кадастрын тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.1.4. "нэгж талбар" (парсель) гэж хилээр хязгаарлагдсан, ашиглалтын зориулалт адил, эзэмшигч, ашиглагч, өмчлөгч нь нэг, оноосон дугаартай, кадастрт тусгавал зохих эдлэн газар, объект буюу түүний хэсгийг;

иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын дэмжлэг, оролцоо нэн чухал байсныг энд дурьдах нь зүйтэй. (Нийслэлийн Газар зохион байгуулалтын алба, 2025)

Агаарын бохирдлыг хэмжигч Хайлааст, Таван буудал, Дамбадаржаа дахь суурин харуулын станцын PM_{2.5}, PM₁₀ тоосонцрын 2024 оны 1 дүгээр сарын дундаж хэмжээг 2025 оны 1 дүгээр сарын дундаж хэмжээтэй харьцуулахад Улаанбаатар хотын хэмжээнд 1.3%, тухайн орчиндоо 22.1% хүртэл буурсан үзүүлэлттэй байгаа нь газар

чөлөөлөлтийн шууд эерэг нөлөөлөл юм. (Нийслэлийн Агаар орчны бохирдолтой тэмцэх газар, 2025)

Баянхошуу, Шархад дэд төвийг орон сууцжуулах ажлыг хэрэгжүүлэгч “Улаанбаатар хотын орлогод нийцсэн ногоон орон сууц ба дасан зохицох чадвар бүхий хотын шинэчлэл салбарын төсөл”-ийн хүрээнд 2028 он хүртэл 5,000 өрхийн орон сууцыг ашиглалтад оруулах бөгөөд 2025-2026 онд эхний ээлжийн 800 өрхийн орон сууцыг байнгын ашиглалтад хүлээгэн өгнө.

Сэлбэ дэд төвийг орон сууцжуулах ажлын хүрээнд нийслэл 500 сая долларын дотоодын бонд гаргаж, 20 минутын хот концепцийг бүрэн хангасан 10,063 өрхийн орон сууцны цогцолбор хорооллын эхний ээлжийн 4,362 өрхийн орон сууцыг барих барилга угсралтын ажлын гүйцэтгэгчийг шалгаруулах олон улсын нээлттэй

тендерийг зарласан. Барилга угсралтын гүйцэтгэгчээр 2025 оны 7 дугаар сараас барилга угсралтын ажлыг эхлүүлэхээр төлөвлөн ажиллаж байна.

Ашиглалтын шаардлага хангахгүй нийтийн зориулалттай орон сууцны барилгыг буулган шинээр барих төсөл

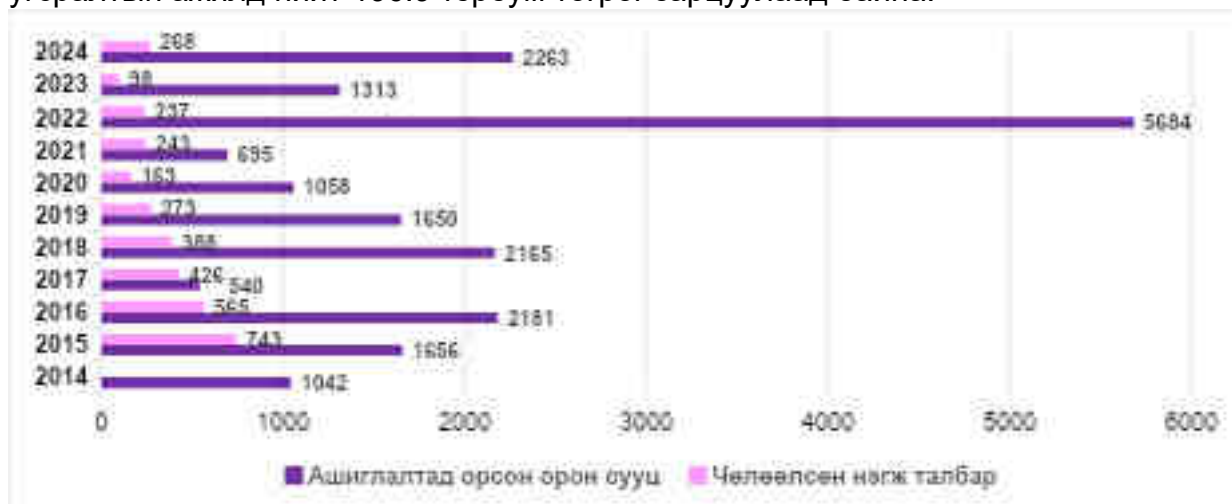
Хот, суурин газрыг дахин хөгжүүлэх тухай хууль, журмын дагуу Нийслэлийн Мэргэжлийн хяналтын газрын Улсын ахлах байцаагчийн 8 удаагийн шийдвэрээр ашиглалтын шаардлага хангахгүй, газар хөдлөлтөд тэсвэргүй нь тогтоогдсон нийтийн орон сууцны зориулалттай 376 барилгын ашиглалтыг хориглосон бөгөөд Нийслэлийн Засаг даргын 19 удаагийн захирамжаар 179 барилгыг буулган, дахин төлөвлөж, барилгажуулах тухай шийдвэр гарсан. (Нийслэлийн Орон сууцны бодлогын газар, 2025)

Хуулийн дагуу оршин суугчдын саналыг үндэслэн 2015-2025 онд ашиглалтын шаардлага хангахгүй нийтийн зориулалттай 36 барилгын 1,015 өрхийн орон сууцыг буулган, шинээр 5,220 өрхийн 42 орон сууцны барилгыг ашиглалтад оруулав.

Гэр хорооллын газрыг дахин төлөвлөн барилгажуулах төсөл

Хот, суурин газрыг дахин хөгжүүлэх тухай хуулийн дагуу гэр хорооллыг дахин төлөвлөн барилгажуулах төслийг Нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаас 26 байршил, 83 хэсэгчилсэн талбайд хэрэгжүүлэхээр баталсан бөгөөд 2025 оны эхний улирлын байдлаар 3,404 нэгж талбарын газар чөлөөлөлт хийж, 20,247 айлын орон сууц ашиглалтад оруулсан ба 16 байршил 38 хэсэгчилсэн талбайд 37 төсөл хэрэгжүүлэгч иргэдтэй гурван талт гэрээ байгуулж, барилгажуулалтын үйл ажиллагаа явуулж байна. (Нийслэлийн Орон сууцны бодлогын газар, 2025)

Мөн гэр хорооллын дахин төлөвлөлтийн хүрээнд улс, нийслэл болон бондын хөрөнгө оруулалтаар гадна инженерийн шугам сүлжээний зураг төсөл, барилга угсралтын ажилд нийт 196.9 тэрбум төгрөг зарцуулаад байна.

Инженерийн дэд бүтцийн хүчин чадлыг нэмэгдүүлж, шинэ технологийг нэвтрүүлэх

Эрчим хүч, дулааны эх үүсвэр

- Улаанбаатар хотод том чадлын 50/200мвт/ц чадал бүхий батарей хуримтлуур станцыг 220/110/35кВ-ын Багануур дэд станцын дэргэд байгуулахаар төсөл хэрэгжүүлж 2024 онд эрчим хүчний нэгдсэн сүлжээнд холбож ажиллагаанд залгасан.Тус хуримтлуурууд нь эрчим хүчний системийн оргил ачааллын үед хуримтлуулсан цэнэгээр цахилгаан эрчим хүч түгээх, шөнийн бага ачааллын үед төвийн эрчим хүчний системээс цэнэглэгдсэнээр өвлийн их ачааллын үед эрчим хүчний системд бодитой дэмжлэг болохуйц ач холбогдолтой.
- Төвийн бүсийн эрчим хүчний 5 дах эх үүсвэр Бөөрөлжүүтийн цахилгаан станц төслийг төр хувийн хэвшлийн түншлэлийн хүрээнд хэрэгжүүлэн эхний үе шатны хүрээнд 150 МВт-ын хүчин чадалтай цахилгаан станцыг ашиглалтад оруулсан. Улаанбаатар хотын төвлөрсөн дулаан хангамжийн системд оргил ачааллын үед зэрэгцээ ажиллах хийн түлшний дулааны эх үүсвэрийн төслийг нийт 11 байршилд хэрэгжүүлэхээр шинэ технологийн дагуу 5 дулааны станц, 4 хийн эх үүсвэртэй дулааны станц, 2 байршилд геотермын дулааны станц барьж байгуулахаар зорьж байна. Энэхүү дулааны станцууд баригдсанаар Улаанбаатар хотын дулааны хомсдолыг арилгаж, гэр хорооллын айл өрхийг төвлөрсөн дулаанд холбох ач холбогдолтой ба Улаанбаатар хотод 43543 яндан буух тооцоотой байна.Жилд 2'250 сая кВт.ц цахилгаан үйлдвэрлэж, 52'800 айл өрхийг цахилгаанаар хангах V цахилгаан станцын төслийг төр хувийн хэвшлийн түншлэлээр хэрэгжүүлэхээр төлөвлөн бэлтгэл ажлыг хангасан байна.

Усан хангамж

АНУ-ын 350.0 сая долларын буцалтгүй тусламжаар ус хангамжийг нэмэгдүүлэх хөтөлбөрийн хүрээнд ундны усны Баруун эх үүсвэрийг 2020-2026 онд барьж ашиглалтад оруулахаар ажиллаж байна. Мөн Австри Улсын Засгийн газрын

хөнгөлттэй зээлээр ус хангамжийн 17.6км урт шугам сүлжээг шуудуу ухалгүй доторлон шинэчлэсэн.

Усан хангамж

Ус хангамжийг нэмэгдүүлэх төсөл;
Дамжуулах гол шугам;
Нэгдсэн хяналтын төв байгуулах
төсөл;

50,000 м³ – 2 эх үүсвэр, ус гүн ЦБ

17.6 км – Цэвэр усны шугам

2000 м³ – Усан сан (2 байршил)

286 камер – Хяналт удирдлагын төв

3.5 км – Шугам доторлосон

Цаашид 720м урт, 42м гүнтэй “Туул усан цогцолбор”-ыг барьж, Туул голын урсцад тохируулга хийх замаар Улаанбаатар хотын ус хангамжийн хэрэглээг гүний болон гадаргын ус хангамжаар хосмол байдлаар хангах 125'000 м³/хоног хүчин чадалтай гадаргын эх үүсвэрийг цогцоор барьж байгуулах бэлтгэл арга хэмжээг ханган ажиллаж байна.

Шинэ технологи:

- Морингийн даваа орчимд 1.5 сая тонн хүртэл хог шатааж 34 МВт эрчим хүч үйлдвэрлэх чадал бүхий үйлдвэрийг 2025-2028 онд төр, хувийн хэвшлийн түншлэлээр барьж, ашиглалтад оруулахаар техник, эдийн засгийн үндэслэл болон эх төслийн боловсруулсан. Тус төслийг төр хувийн хэвшлийн түншлэлээр хэрэгжүүлэхээр төлөвлөж байна.

Хөрсний ус, үерийн хамгаалалт

Инженерийн бэлтгэл арга хэмжээний хүрээнд үерийн далан суваг 4.5км, 4.0 км – Замын ус зайлуулах шугам, 2.3 км – Хөрсний усны шугам шүлжээний ажлуудыг хийж гүйцэтгэсэн байна.

Инженерийн бэлтгэл арга хэмжээ

Морин даваа, Жаргалант тосгон;
Ус зайлуулах сүлжээний өргөтгөл

4.5 км – Үерийн далан, суваг

4.0 км – Замын ус зайлуулах шугам

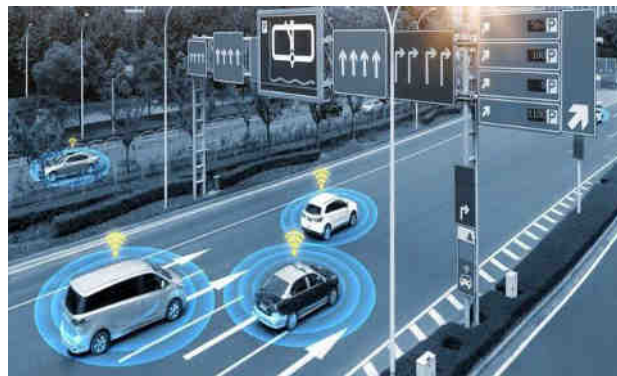
2.3 км – Хөрсний усны шугам

Цаашид нэн хүндрэлтэй байршлуудад эргийн хамгаалалтын 30 км далан, 100 км суваг, хөрсний усны түвшин доошлуулах 20 км шугам сүлжээ болон усан сан, хөв, цөөрмийг 4 байршилд шинээр барьж, эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэн үерийн эрсдэлийн дундаж түшинг 4.3 буюу “Өндөр” эрсдэлтэй түвшинд болгон сайжруулах арга хэмжээг хэрэгжүүлнэ.

Хотын орон зайн түвшинд аюулгүй байдлыг хангасан автоматжуулалтыг бий болгох

Хотын орон зайн түвшинд аюулгүй байдлыг хангасан автоматжуулалтыг бий болгох ажлын хүрээнд Замын сүлжээнд ухаалаг системийг нэвтрүүлсэн. Үүнд:

- “Замын хөдөлгөөний удирдлагын төв”-ийн төвийн тоног төхөөрөмж, систем бүрэн шинэчлэгдэж, 2024 онд авто замын 176 гудамж замын уулзваруудаа

нийт 2606 хяналтын камер суурилуулсан.

- Нийслэлийн телекамерын нэгдсэн удирдлагын төвийн нэгдсэн сүлжээнд 2200 орчим камер холбогдсон.
- Тээврийн цагдаагийн алба, Замын хөдөлгөөний удирдлагын төв, гүйцэтгэгч Бодь-Электроникс ХХК хамтран 2025 оны 04 дүгээр сарын 09-ний байдлаар нийт 150 уулзварын 95 уулзварт зөрчил илрүүлэх, дүрэм зохиолтын ажил хийгдсэн байна. Дүрэм зохиогдсон 57 уулзварыг асаалттай шалгаж, 25 уулзварын зөрчлийг удирдлагын төвийн зөрчил бүртгэлийн мэргэжилтэнтэй хамтран дүрмээ баталгаажуулж ажилласан
- Улаанбаатар хотын бүрэн камержуулах AI технологийн шийдлийг ашиглан хотын ачаалал ихтэй томоохон 7 байршилд хиймэл оюун ухаан (AI)-д суурилсан камераар зөрчил илрүүлж тухайн тээврийн хэрэгслийн эзэмшигчдийн бүртгэлтэй гар утасны дугаарт мессежээр сануулга, мэдэгдэл хүргэх ажлыг 2025 оны 02 дугаар сарын 05-ны өдрөөс эхлүүлсэн ба 2025 оны 04 дүгээр сарын 09-ний өдрийн байдлаар нийт 18,400 зөрчилд мессеж хүргүүлсэн.
- Дүүргүүдийн дэд төвүүд нэгдсэн удирдлагын төвд шилэн кабелиар бүрэн холбогдсон.

Олон төрөлт, ухаалаг нийтийн тээвэр хэрэглээнд нэвтрүүлэх

Нийтийн тээврийн салбарын маршрутын оновчтой төлөвлөлт, мэргэшсэн жолоочийн сургалт, цалин хангамжийг нэмэгдүүлэх, нийтийн тээврийн үйлчилгээг сайжруулах, хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, эрх зүйн шинэчлэлтийг хийж, автобусны парк шинэчлэлтийн ажил хийгдэж, өнөөдрийн байдаар нийт 1'293 тээврийн хэрэгсэл бүртгэлтэй байгаа бөгөөд 130 чиглэлд ажлын өдөрт 1'152, амралтын өдөр 973

тээврийн хэрэгслээр 500-600 мянга орчим зорчигчдод үйлчилгээ үзүүлж байна. Нийтийн тээврээр үйлчлүүлэх зорчигчдын тоо өмнө оны мөн үетэй харьцуулахад 5 хувиар нэмэгдсэн байна. Улаанбаатар хотын хүн амын 30% -ийг нийтийн тээврээр үйлчлүүлэх зорилт тавин ажиллаж байна.

Парк шинэчлэлт

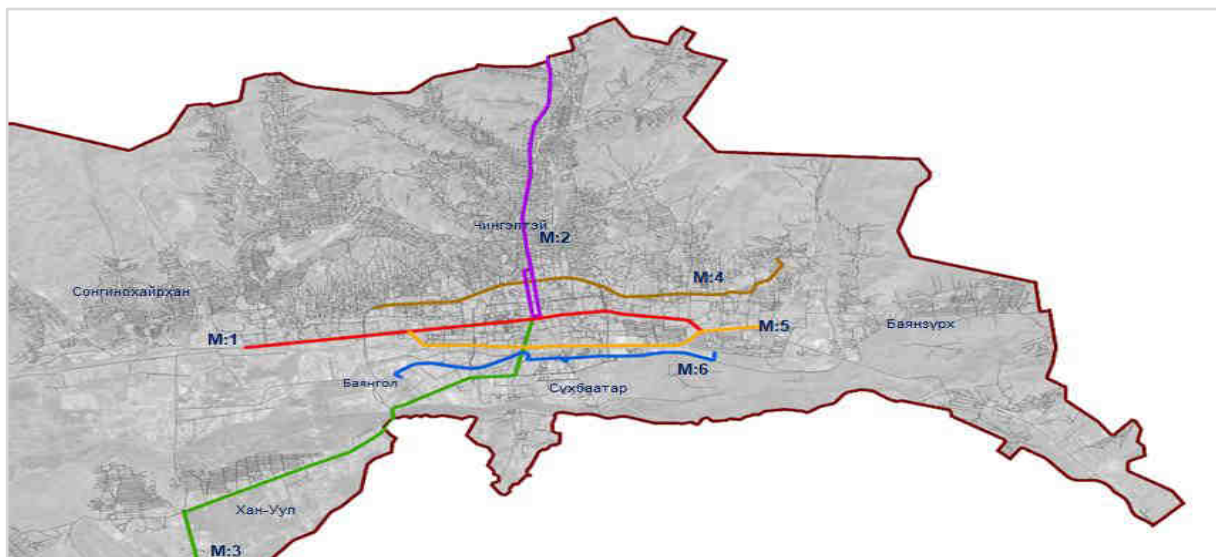
Улаанбаатар хотын агаар орчны бохирдлыг бууруулах, нийтийн тээврийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг сайжруулах, парк шинэчлэлтийн ажлыг эрчимжүүлэх хүрээнд улс, нийслэлийн төсвийн хөрөнгөөр 2020-2023 онд цахилгаан хөдөлгүүртэй 91 автобус, дунд багтаамжийн 52 автобус, их багтаамжийн евро 5 дизель хөдөлгүүртэй 284 автобус, сургуулийн хүүхдийн 75 автобус, 2024 онд БНХАУ-ын Юэтонг үйлдвэрийн 600 автобусыг шинээр үйлчилгээнд гаргаснаар нийт 1'102 автобусаар парк шинэчлэлт хийсээр насжилт дууссан 738 тээврийн хэрэгслийг үйлчилгээнээс хасаж, 2022 онд 10 жилээс дээш жил насжилттай тээврийн

хэрэгсэл 68 хувийг эзлэж байсныг 9 хувь болгож бууруулж, өдөрт үйлчлэх тээврийн хэрэгслийг 152-аар нэмэгдүүлсэн.

Нийтийн тээврийн сүлжээ, төлөвлөлт

Нийслэл Улаанбаатар хотын авто замын түгжрэлийг бууруулах Үндэсний хорооны 2023 оны 12 дугаар сарын 04-ний өдрийн 02 дугаар зөвлөмжийн дагуу “Нийтийн тээврийн маршрутын давхцалыг арилгах, сүлжээ дахин төлөвлөлт”-ийг иргэдийн санал хүсэлт, эрэлт хэрэгцээнд тулгуурлан нийт 110 чиглэлээс богино эргэлт хийх зайлшгүй шаардлагатай 34 чиглэл буюу 32 хувьд өөрчлөлт оруулж, өдөрт үйлчлэх тээврийн хэрэгслийг 152-аар нэмэгдүүлсэн.

Их багтаамжийн нийтийн тээврийн хэрэгсэл Метро

Нийслэл Улаанбаатар хот нь Их багтаамжийн нийтийн тээврийн хэрэгсэл Метро төслийг 2024-2030 оны хооронд хэрэгжүүлэх Энхтайваны өргөн чөлөө дагуу Толгойт-Амгалан чиглэлд 15 өртөө, 1 депо бүхий 19.4 км байхаар тооцсон бөгөөд цагт 17'200 зорчигч тээвэрлэх хүчин чадалтай байна.

Уг төсөл хэрэгжсэнээр авто машинаас ялгардаг утаа, хорт хийн хэмжээ 30 хүртэлх хувиар багасаж, зам тээврийн осол буурахаас гадна нийслэлийн иргэдийн эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах нөхцөл сайжирна. Мөн замын хөдөлгөөний дундаж хурд 40,4 хувиар нэмэгдэх боломжтой гэсэн урьдчилсан тооцоолол гарсан.

Метро барих төслийн барилга угсралтын гүйцэтгэгчийг сонгон шалгаруулах I шатны тендерийг өнгөрсөн оны 10 дугаар сард зарлаж, 2025 оны 04 дүгээр сарын 28-ны өдөр нээсэн бөгөөд Уг тендерт 7 улсын 27 аж ахуйн нэгж байгууллага материалаа ирүүлсэн.

Хуулийн дагуу дараагийн шатны хоёрдугаар үе шатыг 2025 оны 05 дугаар сард багтаан зарлахаар тендерийн баримт бичгийг бэлтгэн ажиллаж байна.

Дүүжин замын тээвэр

Дүүжин замын тээврийн Төслийн 1 дүгээр шугамыг 4.2 км урттай “Яармаг-Хархорин захын буудал” чиглэлд, Төслийн 2 дугаар шугамыг 2.8 км урттай “Үндэсний цэцэрлэгт хүрээлэн-Шангри-Ла төв”-ийн чиглэлд, тус тус хэрэгжүүлэх юм.

Төслийн 1 дүгээр үе шатанд “Нийслэлийн нийтийн тээвэрт дүүжин замын тээврийг нэвтрүүлэх төсөл”-

ийн “Ярмаг-Хархорин захын буудал” чиглэлийн дүүжин тээврийг 98 кабинтай, нэг бүхээгт 10 орчим хүн зорчихоор төлөвлөж байна.

Хоёр өртөөний гадна тохижилт, ил зогсоол, инженерийн дэд бүтэц, дохиолол хамгаалалтын зураг төсөл, барилгын ажлын гүйцэтгэгчээр Цагаан уран хийц ХХК-н шалгарч, зургийн ажил хийгдэж байна.

Ярмаг, Арцат – Өнөр хороолол” чиглэлийн нарийвчилсан зураг дизайны ажлыг төслийн гүйцэтгэгч Пома групп болон туслан гүйцэтгэгч Archetype Mongolia ХХК зохион байгуулан ажиллаж байгаа бөгөөд төслийн барилга угсралтын ажлыг 2025 оны IV улиралд багтаан дуусгахаар төлөвлөн ажиллаж байна

Энэхүү төсөл хэрэгжсэнээр тухай орчин бүсийн замын хөдөлгөөний дундаж хурд 4%-иар нэмэгдэж, цагт дунджаар 2'320 орчим хүн тээвэрлэх ба нүүрстөрөгчийн давхар ислийн ялгаруулалт буурна.

Тусгай замын их багтаамжийн автобус

Монгол Улсын Засгийн газар, Азийн хөгжлийн банк хооронд байгуулсан Санхүүжилтийн Ерөнхий хэлэлцээр, хэлэлцээрийг дагаж хийгдсэн Санхүүжилтийн ерөнхий хөтөлбөрийн жагсаалтад “Хотын тээврийг сайжруулах замаар түгжрэлийг бууруулах төсөл”-ийн хүрээнд “Тусгай замын их багтаамжийн автобус төсөл” (BRT)-ийг 2024-2026 онд барилга угсралтын ажлыг хэрэгжүүлэхээр Засгийн газрын 2023 оны 08 дугаар сарын 23-ны өдөр 323/а дугаар тогтоол батлагдсан.

Тусгай замын автобус төслийн коридор сонголтын судалгаа болон одоогоор батлагдсан санхүүжилтийн хэмжээг үндэслэн “нэгдүгээр шатанд холбогдох трассыг “Ард Аюушийн өргөн чөлөө-Их тойруу-Намъянжүгийн гудамж-Нийслэл хүрээ өргөн чөлөө дагуу 12.7 км урт ба 19 зогсоолын төлөвлөлтэй байхаар төлөвлөн Азийн хөгжлийн банкны зөвлөх “Фар Ист Мобилити” хуулийн этгээд болон түүний зөвлөх баг нь концепцийн зураг төсөл боловсруулах, зээлийн урьдчилсан судалгааны ажил хийгдэж байна.

Төсөл хэрэгжсэнээр эдийн засгийн дотоодын үр өгөөж 12%-с дээш, байх бөгөөд замын хөдөлгөөний дундаж хурд 23%-иар нэмэгдэж, өдөрт дунджаар 25,000-35,000 орчим хүн тээвэрлэх ба хуваарийн дагуу зорчих боломжтой болно.

Улаанбаатар хотод их багтаамжийн нийтийн тээврийн хэрэгсэл “Трам” барьж байгуулах төсөл

Улаанбаатар Трам төсөл нь Зуслангийн бүсийг хотын төвийн бүстэй холбосон 1-р шугам, хотын урд бүсийн хотын төвтэй холбох 2-р шугам буюу нийт

26 км урттай байхаар төлөвлөж байгаа бөгөөд төслийн нийт зардлыг ойролцоогоор 576 сая доллар байхаар урьдчилсан байдлаар тооцоолж байна.

Төслийн 1-р шугамыг Зунжин зуслангийн бүсээс Сүхбаатарын талбай хүртэлх чиглэлд 11 км хос шугам нийт 16 зогсоолтой, Төслийн 2-р шугамыг Архивын ерөнхий газраас Сүхбаатарын талбай хүртэлх чиглэлд 15 км хос шугам нийт 23 зогсоолтой байх урьдчилсан төлөвлөлт хийсэн.

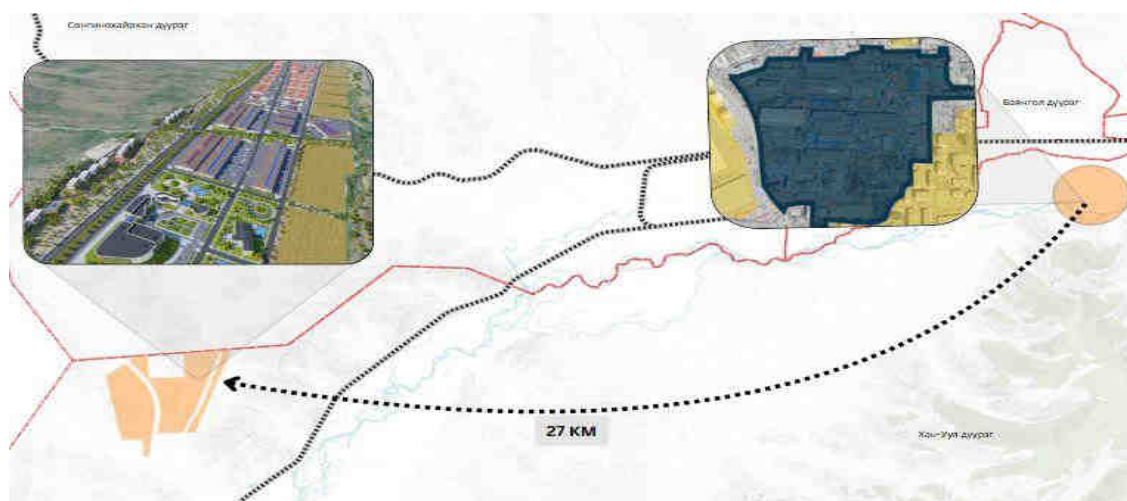

"Улаанбаатар Трам" төслийн техник, эдийн засгийн үндэслэлийг боловсруулах ажил 95%-тай хийгдэж байна.

Улаанбаатар хотод сөрөг нөлөө үзүүлж байгаа үйлдвэр, аж ахуйн нэгжийг хотоос шилжүүлэх

Улаанбаатар хотын суурьшлын бүсэд үйл ажиллагаа явуулан, иргэдийн эрүүл мэнд, орчны эрүүл аюулгүй байдалд сөрөг нөлөө үзүүлж буй арьс шир, завод, ноосны анхан шатны боловсруулах үйлдвэрүүдийг нүүлгэн шилжүүлэх үйл ажиллагааны хүрээнд “Эмээлт эко аж үйлдвэрийн парк”-ыг байгуулан, төлөвлөлт бүтээн байгуулалтын ажлуудыг үе шаттайгаар хэрэгжүүлсэн.

Тухайлбал дээрх паркийн үйл ажиллагааг эрчимжүүлэх, цаашид үйлдвэрүүдийг нүүлгэх шилжүүлэх боломжийг бүрдүүлэн 2015-2025 оны хугацаанд төлөвлөлтийн баримт бичгүүд болон цахилгаан хангамж, бизнес инкубатор, үйлдвэрлэл сургалтын барилга, дэд бүтцийн шугам сүлжээний бүтээн байгуулалтад нийт 38.4 тэрбум төгрөгийн хөрөнгө оруулалт хийгдсэн бөгөөд үүний 78%-ийг сүүлийн 2 жилд Нийслэлийн төсөвт тусган баталж, инженерийн шугам сүлжээ, дулааны цахилгаан станц, цэвэрлэх байгууламжийн угсралтын эрчимжүүлэн ажиллаж байна. Дээрх бүтээн байгуулалтын ажлын үр дүнд эхний ээлжид Хан-Уул дүүргийн 20 дугаар хорооны суурьшлын бүсийн арьс ширний 28 нэгж үйлдвэр, 3 нэгж ноосны үйлдвэр болоод 10 дагалдах үйлдвэрүүдийг нүүлгэн шилжүүлэх боломж бүрдээд байна.

Ачаа тээврийн богдхан төмөр замыг барьж байгуулах

Нийслэлийн Засаг даргын 2025 оны 04 дүгээр сарын 22-ны өдрийн ажлын хэсэг байгуулах тухай А/534 дүгээр захирамжаар “Хүннү” хотод төлөвлөгдсөн тээвэр логикийн төвийг төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийн хүрээнд барьж, цаашид хувийн хэвшлийн аж ахуй нэгж байгууллагуудтай хамтран ажиллах тухай санал, зөвлөмж боловсруулах үүрэг бүхий ажлын хэсгийг байгуулж, Улаанбаатар хотод одоо үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа тээвэр логикийн чиглэлээр үйл ажиллагаа эрхэлдэг байгууллагуудад “Хүннү” хотын тээвэр, логикийн бүсийн хөгжлийн бодлогыг тодорхойлох, төр хувийн хэвшлийн хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх зорилгоор хэлэлцүүлэгт урьж, 2025 оны 5 сарын 1-ний өдөр анхны хэлэлцүүлгийг амжилттай зохион байгуулж, 87 иргэн, аж ахуйн нэгж байгууллагууд оролцож, санал бодлоо илэрхийлж, хамтран ажиллаж байна. Одоогийн байдлаар Улаанбаатар хотын хэмжээнд нийт 11 тээвэр логикийн төв ажиллаж, 132 га газарт жилдээ 2-3 сая тонн ачаа боловсруулах хүчин чадалтайгаар үйл ажиллагаа явуулж байна.

Харин Хүннү хотод төлөвлөсөн 400 га талбайд байрших логикийн төв нь 10 сая хүртэл тонн ачаа тээврийг жилдээ хүлээн авч, боловсруулах чадамжтайгаар байгуулагдахаар төлөвлөгдөж байна. Богдхан төмөр зам нь 102 км урттай төмөр замыг барьж байгуулахаар зорьж байна.

Төмөр зам, авто зам, гааль, агуулах, бөөний худалдаа зэрэг төвлөрсөн дэд бүтэцтэй байж, Улаанбаатар хотын төвд хуримтлагдаж буй логикийн ачааллыг бууруулах стратегийн ач холбогдолтой юм.

Улаанбаатар хотын авто замын бүсчлэлийг тогтоож тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөнийг зохицуулах

Улаанбаатар хотын авто замын бүсчлэлийг тогтоож тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөнийг зохицуулах ажлын хүрээнд Тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөнд хязгаарлалт тогтоох журмын хэрэгжилтийг ханган ажиллаж байна.

2023 онд Нийслэлийн замын хөдөлгөөний түгжрэл ачааллыг бууруулах зорилгоор Нийслэлийн Засаг даргын 2023 оны А/940 дүгээр захирамжийг батлуулан, 2020 оны А/1037 дугаар захирамжаар баталсан нутаг дэвсгэрийн бүсчлэл дотор тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөнд улсын дугаарын сүүлчийн орон нь тэгш, сондгойгоор, хөдөлгөөнд оролцуулах зохион байгуулалтын арга хэмжээг авч хэрэгжүүлсэн.

Энэхүү арга хэмжээг авсанаар тээврийн хэрэгслийн тоо 29-34%-иар, Гэрлэн дохионы зохицуулалт тоо 43-45%-иар, Зам тээврийн осол болон саад 54.5-71.4%-иар тус тус буурсан байна. Зорчилт хөдөлгөөний ачаалал, түгжрэл амралтын өдрүүдэд 27%-иар, ажлын өдрүүдэд 33,5%-иар буурсан үзүүлэлт, үр дүнтэй байна.

2024 онд Ажлын өдрүүдэд замын хөдөлгөөнд нөлөөлөх тоон үзүүлэлт болох Бүртгэлийн камерт бүртгэгдсэн зам тээврийн ослын тоо 44% буурсан, Хөдөлгөөн зохицуулалтын тоо -42% буурсан, Зам тээврийн ослын тоо 65-аар буурсан, Замын хөдөлгөөний саадын тоо 36%-аар буурсан, Хөдөлгөөн хэвийн болсон цаг 6 индексээр нэмэгдсэн, Цаг агаарын индекс 14 нэмэгдсэн, Хөдөлгөөний нөхцөл байдлын индекс 31-ээр буурсан зэрэг гарсан эерэг үр дүн гарсан.

"Нийслэлийн төр, захиргааны байгууллагуудын ажлын цагийн хуваарьт зохицуулалт хийх тухай" 2024 оны 05 дугаар сарын 31-ний А/630 дугаар захирамжаар Нийслэлийн нутгийн захиргааны байгууллагын ажилд ирэх тарах 07:00-16:00 цагийн зохицуулалт хийснээр Нийслэлийн авто замын хөдөлгөөн зохицуулалтын тоо 16,6% буурсан үзүүлэлттэй байна.

Нийслэл Улаанбаатар хотын замын хөдөлгөөний түгжрэлийг бууруулах, гэр хорооллыг орон сууцжуулах тухай хуульд "Улаанбаатар хотын авто замын бүсчлэлийг тогтоож, тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөнийг зохицуулах" талаар хуулийн төсөл боловсруулан Төрийн захиргааны төв байгууллагад хүргүүлээд байна.

Автозамын түгжрэлийн бууруулах ажлын хүрээнд тээврийн хэрэгслийн нэвтрэх чадварыг нэмэгдүүлэх зорилгоор Улаанбаатар хотод нийт 2015 оноос 2024 оны байдлаар 1025.7км замын шинээр барьж өргөтгөсөн байна. Жил бүрээр харуулбал:

3.9.4 Хотын сайн засаглал

Хууль, эрх зүйн тогтвортой орчинтой, хотын дүрэм, стандартыг хангуулсан сайн засаглалтай хот болно.

Монгол Улсын нийслэл Улаанбаатар хотын эрх зүйн байдлын тухай хуулийг баталлаа.

Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт өөрчлөлт, Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хууль (шинэчилсэн найруулга)-ийн үзэл санаанд нийцүүлэн Монгол Улсын нийслэл Улаанбаатар хотын эрх зүйн байдлын тухай хуулийн төсөл, дагалдах хуулийн төслийг Улсын Их Хурлын 2021 оны хаврын ээлжит чуулганы 2021 оны 07 дугаар сарын 07-ны өдрийн нэгдсэн хуралдаанаар Монгол Улсын нийслэл Улаанбаатар хотын эрх зүйн байдлын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн эцсийн хэлэлцүүлгийг хэлэлцэн хуулийн төслийг болон дагалдан гарах өргөн мэдүүлсэн 19 хууль, тогтоолын төслийг гишүүдийн олонхийн саналаар баталсан.

Уг хуультай холбогдуулан Газрын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай, Хот байгуулалтын тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай, Өрийн удирдлагын тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай, Газрын төлбөрийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай, Үл хөдлөх эд хөрөнгийн албан татварын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай, Улсын Их Хурлын 2020 оны “Хот байгуулах тухай” 55 дугаар тогтоолд өөрчлөлт оруулах тухай зэрэг хууль тогтоомжид оруулах өөрчлөлтийг баталсан.

Монгол Улсын нийслэл Улаанбаатар хотын эрх зүйн байдлын тухай хууль батлагдсанаар:

- Нийслэл Улаанбаатар хотыг тусгай эрх зүйн байдалтай хот гэж үзэх болсон;
- Нийслэл хотын тусгай болон бусад чиг үүргийг тогтоосон;
- Нийслэл хотын эдэлбэр газрыг бүсчлэн хөгжүүлэх боломж бүрдсэн;
- Нийслэл хотод үйлчлэх дүрэм, стандарт батлах боломж бүрдсэн;
- Нийслэл хотод хөрөнгө оруулалт хийх харилцааг тусгайлан зохицуулсан;
- Нийслэл хотын дагуул хот, эдийн засгийн тусгай бүсийн эрх зүйн үндсийг тогтоосон;
- Нийслэл хотын асуудлыг Засгийн газарт санаачлан хэлэлцүүлэх эрхийг нийслэл хотын удирдлагад олгосон.

Хот, тосгоны эрх зүйн байдлын тухай хуулийг баталлаа.

Хот, тосгоны эрх зүйн байдлын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга, дагалдах 31 хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хууль, УИХ-ын 3 тогтоолын төслийг боловсруулан өргөн барьж, 2024 оны 06 дугаар сарын 05-ны өдөр УИХ баталсан. Хот, тосгоны эрх зүйн байдлын тухай хуулиар хот, тосгон нь засаг захиргаа, нутаг

дэвсгэрийн нэгжээс тусдаа өөрийн удирдлагатай, санхүү, эдийн засгийн хувьд бие даан хөгжих нөхцөл бүрдүүлсэн.

Мөн хот, тосгод дүрэмтэй болж, хууль тогтоомжоор зохицуулагдаагүй хот, тосгоны амьдрал, үйл ажиллагаатай холбоотой асуудлаа оршин суугчдын оролцоотой шийдвэрлэхээр зохицуулсан бөгөөд хотын оршин суугчид хотын удирдлагаа сонгодог, хариуцлага тооцох тогтолцоо бүрдсэн.

УИХ-ын 2024 оны 72 дугаар тогтоолоор улсын зэрэглэлтэй 6 хотыг, орон нутгийн зэрэглэлтэй 43 хотыг, мөн дагуул 4 хотыг байгуулж, бие даан хөгжүүлэх боломжийг бүрдүүлсэн.

Хууль тогтоомж, захиргааны хэм хэмжээний актын төсөл боловсруулахдаа иргэд, олон нийтийн оролцоог хангаж, parliament.mn, ulaanbaatar.mn цахим хуудсуудад байршуулж, санал аван ажиллаж байна. Тухайлбал Нийслэлийн Засаг даргын 2020 оны 08 дугаар 14-ний өдрийн А/1037 дугаар “Замын хөдөлгөөний ачааллыг бууруулах талаар авах зарим арга хэмжээний тухай” захирамж, 2021 оны 06 дугаар сарын 22-ны өдрийн А/492 дугаар “Хог хаягдлын олон нийтийн байцаагч ажиллуулах, мөнгөн урамшуулал олгох журам” батлах тухай захирамж, Байгаль орчин, аялал жуулчлалын сайд, Нийслэлийн Засаг даргын хамтарсан 2022 оны 10 дугаар сарын 17-ны өдрийн А/424, А/1353 дугаар “Агаарын чанарыг сайжруулах бүс, бүсэд мөрдөх журмыг шинэчлэн батлах тухай” тушаал, захирамж, Нийслэлийн Засаг даргын 2023 оны 07 дугаар сарын 28-ны өдрийн А/847 дугаар “Нийслэлийн нутаг дэвсгэрт худалдаа, үйлчилгээний байгууллагуудын ажиллах цагийн хязгаарыг шинэчлэн тогтоох тухай” захирамж, Нийслэлийн Засаг даргын 2024 оны 11 дүгээр сарын 28-ны өдрийн А/1348 дугаар “Нийслэл хотод автотээврийн хэрэгслийн улсын бүртгэлийн дугаар олгох шалгуур үзүүлэлтийг батлах тухай” захирамж, Нийслэлийн Засаг даргын 2025 оны 03 дугаар сарын 14-ний өдрийн А/322 дугаар “Нийслэлийн нутаг дэвсгэрийн замын хөдөлгөөнд ачааны, түгээлт, хүргэлтийн үйлчилгээний автомашиныг хязгаарлалттайгаар оролцуулах, дэмжлэг үзүүлэх журам” батлах тухай захирамж зэрэг болно.

Хотын стандарт боловсруулах, батлуулах, тогтолцоог хөгжүүлэх хүрээнд:

2022-2025 онд Нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын 3 удаагийн хуралдаанаар нийт 16 бүлгийн 68 хотын стандартыг батлуулсан. Үүнд:

- 2022.03.24 - 9 бүлгийн 38 хотын стандарт;
- 2023.03.30 - 7 бүлгийн 14 хотын стандарт;
- 2025.01.27 - 7 бүлгийн 16 хотын стандарт.

Стандартын талаарх мэдлэг ойлголтыг төлөвшүүлэх хүрээнд:

Хотын стандартын сургалт

Батлагдсан хотын стандартын талаарх мэдлэг ойлголтыг төлөвшүүлэх зорилгоор, 2021-2025 онд нийт 61 удаагийн сургалт зохион байгуулж, 7305 иргэн, ААНБ, 1920 төрийн албан хаагчийг хамруулсан.

Хотын стандартын зөвлөгөөн

Нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын шийдвэрээр хотын стандартууд батлагдсантай холбогдуулан хотын стандартын зөвлөгөөнийг дор дурдсан 5 сэдвийн хүрээнд зохион байгуулж, иргэн, ААНБ, төрийн албан хаагчдын төлөөлөл нийт 3100 гаруй хүн оролцсон.

- ✓ Хотын стандартын тогтолцоо-2022.11.11
- ✓ Хотын соёл ба хотын стандарт-2022.11.14
- ✓ Иргэдийн аюулгүй орчин-2022.11.18
- ✓ Хотын үйлчилгээ-2022.11.21
- ✓ Барилгын аюулгүй орчин-2022.11.28

Хотын стандартыг мөрдүүлэх талаар зохион байгуулсан арга хэмжээ

- ✓ 2020-2021 онд Орчны аюулгүй байдлыг хангуулах ажлын хүрээнд 456 барилгын түр хашааг стандартын шаардлага хангуулсан.
- ✓ 2022 онд НЗД-ын А/851 дүгээр захирамжийг батлуулан 4 бүлэг 25 арга хэмжээг тусган хэрэгжүүлсэн.
- ✓ 2023 онд НЗД-ын А/242 дугаар захирамжийг батлуулан 4 бүлэг 126 арга хэмжээг хэрэгжүүлсэн.

- ✓ 2024 онд НЗД-ын А/01 дүгээр захирамжаар Тохижилт, бүтээн байгуулалтын жил болгож, Нийслэлийн нутгийн Захиргааны 30 байгууллагатай хотын стандартыг мөрдүүлэх талаар уулзалт зохион байгуулсан. Мөн НЗД-ын А/367 дугаар захирамжаар удирдамж батлуулан стандарт мөрдүүлэх ажлыг зохион байгуулсан.
- ✓ 2025 онд НЗД-ын А/237 дугаар захирамжаар Нийслэлийн 9 дүүрэгт байгуулагдсан ажлын хэсгээр батлагдсан хотын стандартыг тараах, шинээр болон шинэчлэн хийх тохижилт, бүтээн байгуулалтын ажил, эвдэрч гэмтсэн явган хүний зам, нийтийн эзэмшлийн эд хөрөнгө гэх мэт ажилд зөвлөмжийн хуудас, албан бичиг хүргүүлэн, мөрдүүлэх ажлыг зохион байгуулан ажиллаж байна.

Хотын стандартыг олон нийтэд сурталчлан таниулах арга хэмжээний хүрээнд:

- 2021-2022 онд хотын стандартын талаар 138 удаагийн мэдээ, мэдээллийг Нийслэлийн мэдээний пэйж хуудас болон www.ulaanbaatar.mn-д нийтэлсэн бол 30 удаагийн яриа, 3 удаагийн ярилцлага;
- 2023-2024 онд хотын стандартын талаар 42 удаагийн мэдээ, мэдээллийг нийтлэн 30 ярилцлагыг олон нийтийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр тус тус сурталчилж ажилласан.
- 2025 онд хотын стандартын талаар 16 удаагийн мэдээ, мэдээллийг нийтлэн 13 ярилцлагыг олон нийтийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр сурталчилж ажилласан.
- www.uds.ub.gov.mn цахим хуудсаар батлагдсан хотын стандартыг иргэд олон нийтэд нээлттэй үзэх, үйл ажиллагаандаа хэрэгжүүлэхээр байршуулсан.

Нийслэлд хэрэгжиж буй ажил, үйлчилгээг төлөвлөх, гүйцэтгэх, хүлээн авах, ашиглалтын дараах 4 үе шатанд хотын стандартыг мөрдүүлэх ажлыг хэрэгжүүлсэн. Үүнд:

- УБЗАА, ХБХГ, НХОГ, НХААГ, дүүргүүдээс гаргасан архитектур төлөвлөлтийн даалгавар, тохижилтын ажлын даалгавар, тендерийн баримт бичгийн нийт 1598 ажилд хотын стандартыг тусгасан.
- УБЗАА, НХОГ, НХААГ, дүүргүүдээс нийслэлийн болон дүүргийн хөрөнгөөр хийж хэрэгжүүлсэн тохижилт, бүтээн байгуулалтын нийт 3075 байршлын ажлын явцад

хотын стандартыг мөрдүүлэх, зөвлөн туслах, арга зүйгээр хангуулах ажлыг хийсэн.

- Хотын стандартын шаардлагын дагуу 1628 барилга байгууламжийг ашиглалтад хүлээн авсан.
- Барилга байгууламжийн ашиглалтын байдалд 1611 объектод хяналт шалгалт хийж, стандартын дагуу ашиглаж, засвар үйлчилгээ хийх талаар шаардлага тавьж ажилласан.

Бүх шатны төлөвлөлт, төлөвлөгөөг боловсруулах, батлах, шийдвэр гаргахад иргэд, олон нийтийн оролцоог хангаж, иргэдийн мэдээлэл олж авах сувгийг нээлттэй, хүртээмжтэй, ил тод болгох

Нийслэлийн төсвийн төлөвлөлтөд иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэхэд анхааран ажиллаж байна. Үүнд: Орон нутгийн хөгжлийн сангийн хөрөнгөөр хийх төсөл, арга хэмжээний саналыг Smart UB аппликейшн ашиглан цахим санал асуулгыг зохион байгуулахад 2021 онд ний

т саналын эрхтэй иргэдийн 46.2 хувь, 2022 онд нийт саналын эрхтэй иргэдийн 58.1 хувь хамрагдсан нь өмнөх онтой харьцуулахад 11.2 хувиар өссөн үзүүлэлттэй байна.

ОНХС-ийн хөрөнгөөр 2023 онд нийт 1,140,376 төсөл хөтөлбөрийг нэн тэргүүнд хэрэгжүүлэх саналыг иргэд ирүүлсэн бөгөөд нийт саналын эрхтэй иргэдийн 48,1%-тай хамрагдсан. Мөн 2024 онд цахим санал асуулгад нийт саналын эрхтэй иргэдийн 42.2 хувь хамрагдсан бөгөөд 2025 онд хийгдэх төсөл, хөтөлбөр, арга хэмжээний цахим санал асуулгад Орон нутгийн хөгжлийн сангийн Удирдлагын мэдээллийн систем (www.onhs.mof.gov.mn) болон “ОНХС” гар утасны аппликейшн, “e-mongolia” аппликейшнаар 147,135 төсөл, арга хэмжээний саналыг ирүүлсэн байна.

Нийслэлийн 2025 оны төсвийн төслийг Ulaanbaatar.mn цахим хуудсанд байршуулан иргэдийн саналыг авахын зэрэгцээ Нийслэлийн Иргэний танхимд 9

дүүргийн 242 гаруй иргэдийг хамруулсан нээлттэй хэлэлцүүлэг зохион байгуулахад иргэдээс нийт 207 санал ирүүлснийг нийслэлийн төсөвт тусгасан.

Нийслэлээс хэрэгжүүлж буй бодлого, үйл ажиллагаанд иргэдийн санал, шүүмжлэлийг тусгаж, төрийн байгууллагын үйл ажиллагааг сайжруулах зорилгоор төрийн үйлчилгээ авч буй иргэн, хуулийн этгээдээс цахим хэлбэрээр санал асуулгыг тогтмол авах ажлыг нийслэлийн хэмжээнд 2023 оны 05 дугаар сарын 01-ний өдрөөс хэрэгжүүлэн ажиллаж байна.

Энэхүү санал асуулга нь нийслэлийн нутгийн захиргааны байгууллагуудаас иргэн,

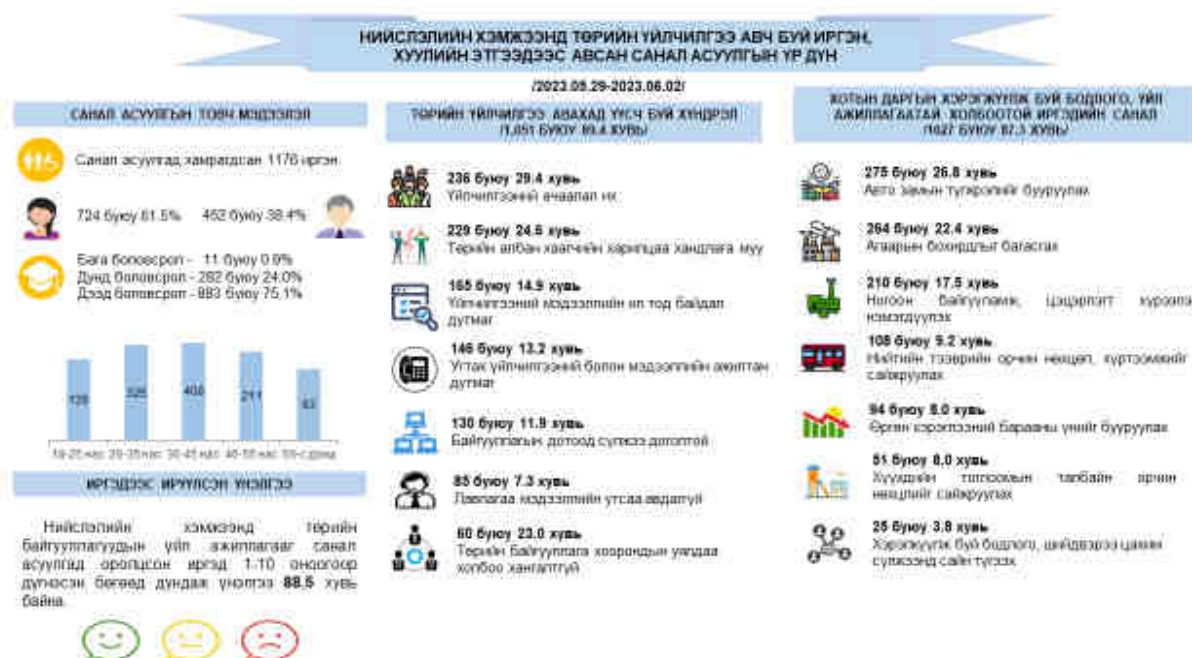
хуулийн этгээдэд үзүүлж буй төрийн үйлчилгээний хүнд суртал, чирэгдлийн шалтгаан нөхцөлийг бодитой

тодорхойлж, иргэдээс гарсан санал, шүүмжлэлийг нийслэлийн нутгийн захиргааны байгууллагын үйл ажиллагаанд тусгаж, төрийн үйлчилгээг сайжруулах, хүнд суртал, чирэгдлийг арилгах арга замыг тодорхойлох ач холбогдолтой юм.

Дээрх ажлын хүрээнд нийслэлийн 32 агентлаг, 20 ОНӨААТҮГ, 21 нийслэлийн өмчит төсөвт байгууллагуудад хүргүүлж, судалгааг эхлүүлсэн бөгөөд 2023 оны 11 дүгээр

сарын 27-ны өдрийн байдлаар нийслэлийн хэмжээнд 54 байгууллага 560,581 үйлчилгээг иргэн, хуулийн этгээдэд үзүүлж, 5,057 иргэнээс төрийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжийн талаар санал асуулгыг цахим хэлбэрээр авч, холбогдох арга хэмжээг хэрэгжүүлэн ажиллаж байна.

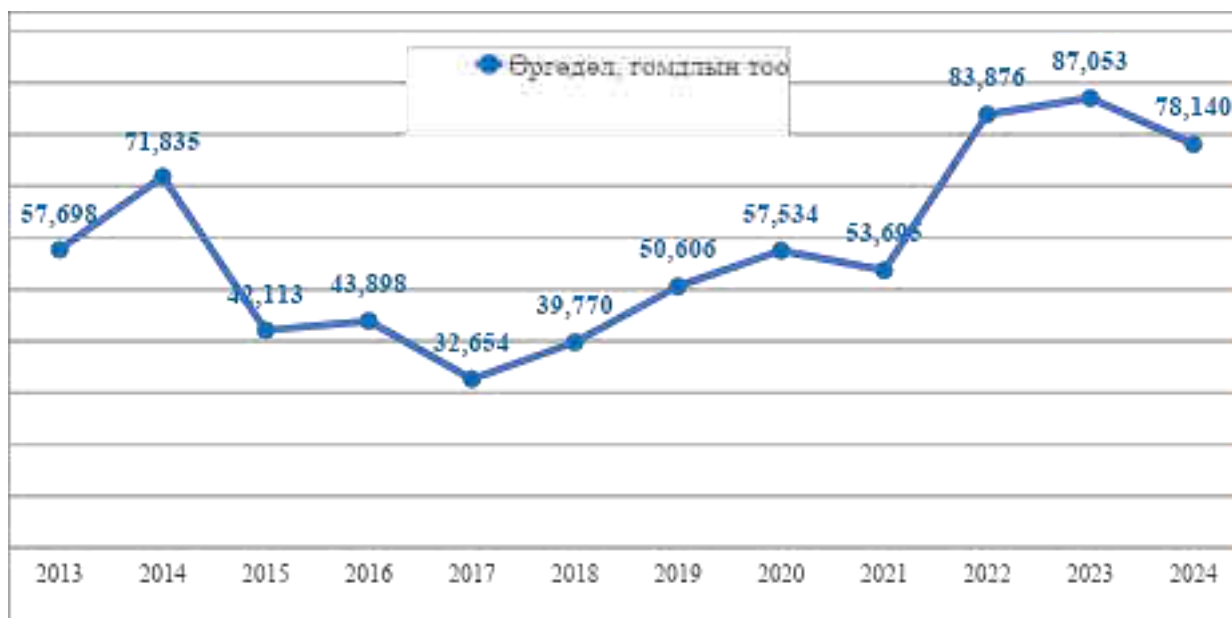
Төрийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжийн талаарх асуулгын үр дүн

Мөн Нийслэлийн Үйлчилгээний нэгдсэн төвөөс иргэн, хуулийн этгээдэд үзүүлж буй төрийн үйлчилгээний чанар, хүртээмж, мэдээллийн ил тод байдалд “Мэргэжлийн социологичдын холбоо” ТББ байгууллага нь 2022 оны 12 дугаар сард хөндлөнгийн үнэлгээ хийсэн бөгөөд 2023 онд дээрх хөндлөнгийн үнэлгээний тайланд үндэслэн Нийслэлийн Үйлчилгээний нэгдсэн төвийн төрийн үйлчилгээний чанар, хүртээмж, ил тод байдлыг нэмэгдүүлэх чиглэлээр үйл ажиллагаагаа сайжруулах ажлын төлөвлөгөөг батлуулан хэрэгжилтийг ханган ажиллаж байна.

Нийслэлийн Засаг даргын Тамгын газрын Төрийн захиргааны удирдлагын газрын Нийслэлийн үйлчилгээний нэгдсэн төв нь Иргэдээс төрийн байгууллага, албан тушаалтанд гаргасан өргөдөл, гомдлыг шийдвэрлэх тухай хууль, Нийтийн мэдээллийн тухай хууль, Хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах хууль, Нийслэлийн Засаг даргын 2022 оны А/1049 дүгээр захирамжаар батлагдсан “Нийслэлийн нутгийн захиргааны байгууллага, албан тушаалтанд гаргасан өргөдөл, гомдлыг шийдвэрлэх журам”-ын дагуу иргэдээс нийслэлийн нутгийн захиргааны байгууллага, албан тушаалтанд гаргасан өргөдөл, гомдлыг хүлээн авч, холбогдох байгууллага, албан тушаалтанд шилжүүлэн, шийдвэрлэлтэд хяналт тавьж, иргэнд хариу өгөх ажлыг зохион байгуулан ажиллаж байна.

Иргэдийн өргөдөл, гомдлыг нийслэлийн нутгийн захиргааны UB-ERP цахим системийн өргөдөл, гомдлын дэд системээр дамжуулан 3 (биечлэн, утсаар, цахимаар) төрлийн 11 эх үүсвэрээр хүлээн авч байгаа бөгөөд дээрх эх үүсвэрүүдийн нэг нь Засгийн газрын Иргэд олон нийттэй харилцах 11-11 төв юм. Өргөдөл, гомдлын дэд системээр дамжуулан иргэдийн өргөдөл, гомдлыг 2013 оноос авч, шийдвэрлэлтэд нэгдсэн хяналт тавьж эхэлсэн бөгөөд иргэд болон албан хаагчдын хэрэгцээ, шаардлагад нийцүүлэн тус системд тогтмол хөгжүүлэлтийн ажлыг хийн сайжруулж байна.

Хотын засаглалд төр, төрийн бус байгууллага, хувийн хэвшил болон олон нийтийн оролцоо, түншлэлийг бэхжүүлэх, хувийн хэвшлээс нийгмийн хариуцлагын хүрээнд хэрэгжүүлж байгаа төсөл, хөтөлбөрүүдийг дэмжинэ.

Нийслэлийн хэмжээнд төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийн тухай хууль, дагалдах журмын дагуу нийслэл Улаанбаатар хотод шинээр хэрэгжих төсөл, арга хэмжээг тодорхойлох ажлын хүрээнд нийслэлийн нутгийн захиргааны нийт байгууллагуудаас 180 орчим санал ирснийг эрэмблэн нийслэл Улаанбаатар хотод 2024-2028 онд төр, хувийн хэвшлийн түншлэлээр хэрэгжүүлэх төслийн жагсаалтыг боловсруулж, Нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн хуралдаанаар хэлэлцүүлэн батлуулаад байна.

Төр, хувийн хэвшлийн хүрээнд хэрэгжүүлэх дараах төслүүдийн бэлтгэл ажлыг ханган ажиллаж байна. Үүнд:

- Дулааны тавдугаар цахилгаан станц төсөл;
- Дулааны тархмал эх үүсвэр төсөл;
- Ханын материал орон сууцжуулах төсөл;
- Хог шатааж, эрчим хүч гаргах үйлдвэр төсөл;
- “Шинэ цэнгэлдэх хүрээлэн төсөл;
- Хүннү хотын дэд бүтэц төсөл;
- Эмээлт эко аж үйлдвэрийн дэд бүтэц төсөл;
- Олон улсын зочид буудал төсөл.

Эдийн засаг хөгжлийн яам, Төр, хувийн хэвшлийн түншлэл төв, Монголын худалдаа аж үйлдвэрийн танхим, Улаанбаатар худалдааны танхим зэрэг төр, төрийн бус байгууллага, хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж, байгууллагуудтай тогтмол уулзалт зохион байгуулж, төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийн тухай хууль, түүнд ороуулах нэмэлт өөрчлөлтийн санал боловсруулах болон хуулийн хэрэгжилтийг ханган ажиллаж байна. Мөн төр, хувийн хэвшлийн түншлэлээр нийслэл Улаанбаатар хотод

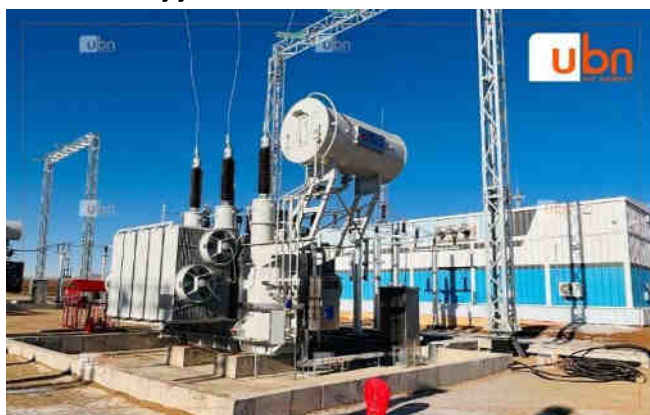
төсөл хэрэгжүүлэх журмын дагуу төсөл хөтөлбөр хэрэгжүүлэх хамтын ажиллагааг өргөжүүлэн ажиллаж байна.

Өнгөрсөн хугацаанд:

- Бодь интернэшнл ХХК-тай хамтран Бөөрөлжүүтийн цахилгаан станц төслийн хүрээнд эхний ээлжийн 150 МВт блокийг ашиглалтад оруулсан.

- Багануур дүүрэгт эрчим хүчний Батериа хуримтлуурын станц төслийн хүрээнд эхний ээлжид 50 МВт багтаамжтай батериа хуримтлуурын станцыг барьж байгуулсан.

- Лориска медиа групп ХХК-тай хамтран нийтийн тээврийн хэрэгслийг утасгүй интернетээр тоноглож, автобусны гадна дотно орон зай, тэдгээрт суурилагдсан самбар дэлгэцийг ашиглан түрээсийн үйл ажиллагааг явуулж ашиг олох ажлыг хэрэгжүүлж эхэлсэн.

- Рио тинто ХХК хамтран Монголын үндэсний соёл амралтын хүрээлэнгийн 10.2 га газарт шинээр цэцэрлэгт хүрээлэн байгуулаад байна.

Төрийн бус байгууллага, мэргэжлийн холбоодоор дамжуулан нийгмийн салбарын төсөл, арга хэмжээ, ажил, үйлчилгээг гүйцэтгүүлэхээр 20 байгууллагатай хамтран ажилласан.

Төрийн бус байгууллага, мэргэжлийн холбоодоор зарим ажил, үйлчилгээг гэрээгээр гүйцэтгүүлэх ажлын хүрээнд 2021 онд 16 байгууллагад 314,6 сая төгрөг, 2022 онд 20 байгууллагад 225,2 сая төгрөгийн санхүүжилтийг тус тус олгож, төрийн бус байгууллага, мэргэжлийн холбоодоор дамжуулан нийгмийн салбарын төсөл, арга хэмжээ, ажил, үйлчилгээг гүйцэтгүүлсэн.

2023-2024 онд төрийн бус байгууллага, мэргэжлийн холбоодоор зарим ажил, үйлчилгээг гэрээгээр гүйцэтгүүлэх ажлын хүрээнд нийт 36 байгууллагад 539.8 сая төгрөгийн санхүүжилтийг олгож, төрийн бус байгууллага, мэргэжлийн холбоодоор дамжуулан нийгмийн салбарын төсөл, арга хэмжээ, ажил, үйлчилгээг гүйцэтгүүлсэн байна.

Мэдээллийг цахимжуулах

Дэд бүтэц :

Хороодоос үзүүлэх төрийн үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэх ажил (2017-2018) - Нийслэлийн нэгдсэн шилэн кабелин сүлжээг түшиглэн Улсын бүртгэлийн ерөнхий газрын сүлжээг 9 дүүрэг, 93 хороо, нийслэлийн төрийн сан болон нийслэлийн газар зохион байгуулалтын албаны сүлжээг төвийн 6 дүүрэг, ЦЕГ-ын Шуурхай удирдлага, зохицуулалтын төвийн сүлжээг төвийн 5 дүүрэг, 1 хороо, Улаанбаатар хотын цагдаагийн газрын сүлжээг 9 дүүрэг, 113 хороо, дэд хэсгүүдэд холбож, хороодоос үзүүлэх төрийн үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэн өндөр хурдны сүлжээнд холбосон.

Нийслэлийн Үйлчилгээний нэгдсэн төв (2016-2025) - Иргэдийн санал, гомдол, хүсэлтэд суурилсан хяналтыг сайжруулах, төрийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, шинэ менежмент, мэдээллийн технологийн ухаалаг шийдлийг нэвтрүүлэх зорилгоор нийслэлийн харьяа байгууллагууд болох Улаанбаатар хотын шуурхай удирдлага, зохицуулалтын төв, Нийслэлийн Нийтийн тээврийн үйлчилгээний газар Ус сувгийн удирдах газар, Нийслэлийн Мэргэжлийн хяналтын газар, ОСНААГ-ын

дуудлагын тусгай дугааруудыг Нийслэлийн Үйлчилгээний нэгдсэн төвийн 1800-1200 дугаарт нэгтгэн зохион байгуулж, 24/7 горимоор ажиллах “Нийслэлийн дуудлагын төв”-ийг Нийслэлийн Үйлчилгээний нэгдсэн төвийн Дүнжингарав салбарт байгуулан сүлжээ, серверийн тоног төхөөрөмжүүдийг суурилуулсан.

Нийслэлийн нэгдсэн шилэн кабелин сүлжээ (2017) - Мэдээллийн сүлжээний хурдан, найдвартай дэд бүтцийг бий болгох зорилгоор хороодоос үзүүлэх төрийн үйлчилгээний нэр төрлийг нэмэгдүүлэх, байнгын тасалдалгүй, түргэн шуурхай үйлчилгээ үзүүлэх ажлын хүрээнд нийслэлийн нэгдсэн шилэн кабелин сүлжээг өргөтгөж, нийслэлийн нутгийн захиргааны 44 байгууллага, 9 дүүргийн 171 хороог нийслэлийн өндөр хурдны сүлжээнд бүрэн холбосон.

“Замын хөдөлгөөний удирдлага, зохион байгуулалтын ухаалаг систем” RFID (2023-2025) - Засгийн газрын 2021 оны 248 дугаар тогтоолоор байгуулагдсан “Хот, хөдөөгийн хөгжлийн тэнцвэрийг хангах, төвлөрлийг сааруулах, авто замын түгжрэлийг бууруулах” Үндэсний хорооноос өгсөн чиглэлийн хүрээнд Нийслэл хотын хэмжээнд замын хөдөлгөөнд оролцож буй тээврийн хэрэгсэлтэй холбоотой харилцааг технологийн шийдлийн тусламжтайгаар сайжруулах, замын хөдөлгөөний төлөвлөлт, зохицуулалтыг хиймэл оюун ухаанд суурилсан дүн шинжилгээ хийх “Зам, тээврийн нэгдсэн ухаалаг системийн тогтолцоо”-г бий болгох зорилгоор Улаанбаатар хотын авто замын гэрлэн дохиотой 138 уулзварт 367 ширхэг Г хэлбэрийн шон, 11 байршилд П хэлбэрийн шон суурилуулсан ба цахим гэрчилгээ уншигч төхөөрөмжөөр бүрэн тоноглогсон.

Автотээврийн үндэсний төвийн техникийн хяналтын үзлэг 12, хувийн хэвшил 4, И-март худалдааны төв 4, Тээврийн хэрэгслийн улсын дугаар олгох 7 цэг, нийт 27

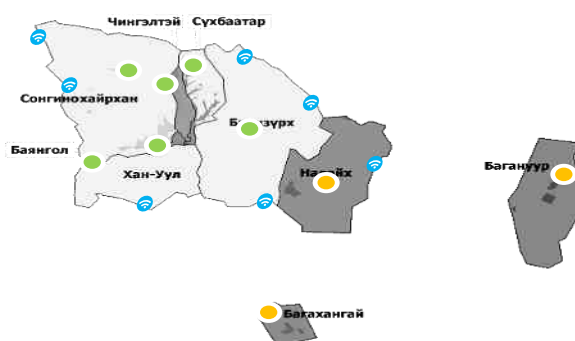
цэгээр дамжуулан нийслэлд бүртгэлтэй 442,477 тээврийн хэрэгслээс 255,150 буюу 57 хувьд цахим гэрчилгээг (RFID) суурилуулсан байна.

Утасгүй интернэтийн сүлжээ бий болгох (2016-2017) - Нийслэлийн 9 дүүргийн 151 хороо болон СХД, БХД, НД-ийн Засаг даргын Тамгын газрын гадна иргэд олноор

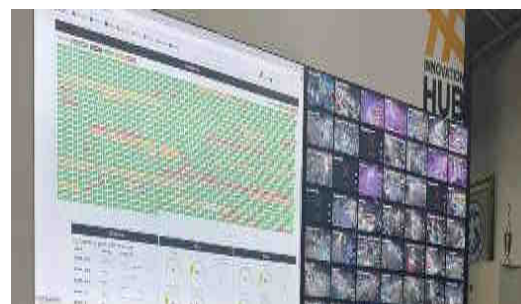
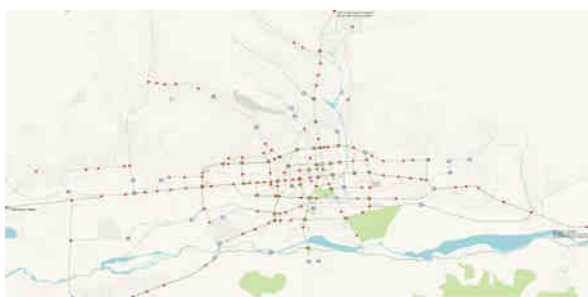
цуглардаг төв талбайд утасгүй интернэтийн бүс байгуулж, төрөөс үзүүлж буй үйлчилгээнүүдийг иргэд цахим орчинд түргэн шуурхай авах, нийслэлийн байгууллагуудын цахим шуудан, системүүдэд өндөр хурдаар хандах, сошиал платформуудаар үнэ төлбөргүй үйлчлүүлэх нөхцөл боломжийг бүрдүүлсэн.

Нийслэлийн нэгдсэн дата төв болон телехяналтын камер (2021-2025) -

Мэдээллийн технологи хурдацтай хөгжиж буй өнөө үед мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах, хадгалах, хамгаалах тоног төхөөрөмжийн хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх, сүлжээ, серверийн хэвийн найдвартай ажиллагааг хангах, хяналт мониторинг хийх зорилгоор телехяналтын камерын нэгдсэн төв байгуулах, авто замыг бүрэн камержуулах төслийн хүрээнд 2024 онд нийслэлийн 9 дүүргийн автозамын 176 уулзварт нийт 2606 камерыг суурилуулсан. Автозамын камерын хяналтын нэгдсэн төв болох телехяналтын камерын нэгдсэн төвийн тоног төхөөрөмжийг суурилуулан стандартын шаардлага хангасан модулар дата төвийг шинэчлэн байгуулж, ашиглалтад оруулсан.

Нийслэлийн шалган нэвтрүүлэх товчоодод цахим төлбөр, хураамжийн системийг сайжруулах, төлбөрийн нэхэмжлэх үүсгэх, тоног төхөөрөмж суурилуулах ажил (2023) - Нийслэлийн шалган нэвтрүүлэх товчоодын цахим төлбөр, хураамжийн системийг өргөтгөх, төлбөрийн нэгдсэн систем холбох, тоног төхөөрөмж угсарч суурилуулах ажлыг нийслэлийн 8 шалган бүртгэх товчоодод 2022-2025 оны хооронд бүрэн нэвтрүүлсэн. Орон нутгийн тээврийн хэрэгсэл нийслэл рүү орох болон гарах үед нь Нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын 2024 оны 02 дугаар сарын 08-ны өдрийн 02 дугаар тогтоолын дагуу Нийслэлийн авто зам ашигласны төлбөрийн хэмжээ цахим системээр тооцоолж, хэрэглэгчид мэдээлэл хүргүүлэх, төлбөр тооцоог цахимаар хийх нөхцөлийг бүрдүүлсэн. 2025 оны 02 дугаар сараас 2025 оны 05 дугаар сар хүртэл 208,329 ширхэг нэхэмжлэл үүсэж, 1,802,825,000 төгрөгийг нийслэлийн төсөвт төвлөрүүлэх боломжтой болсон.

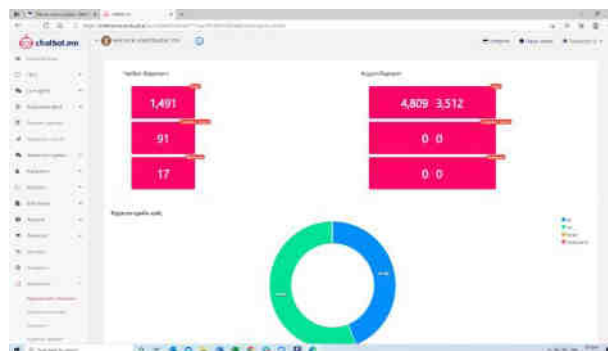
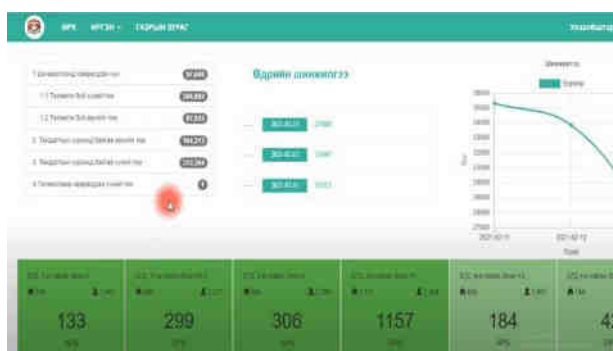
Систем:

Тээврийн хэрэгслийн цахим үйлчилгээний “SMART CAR” систем (2016-2025) - Тээврийн хэрэгсэл эзэмшигчдийг нэгдсэн мэдээллээр хангаж, татвар, торгууль, зогсоол, товчоодын хураамжийг төлөх ба нийслэлийн нутаг дэвсгэрт тээврийн үйлчилгээ эрхлэх Е болон С ангиллын зөвшөөрөл болон иргэн, аж ахуйн нэгжид ачаа тээвэрлэлтийн түр зөвшөөрлүүдийг олгохтой холбоотой үйлчилгээнүүдийг үзүүлж, зам тээврийн нэгдсэн ухаалаг системийн тогтолцоог бий болгох зорилготойгоор 2016 онд уг системийг ашиглалтад оруулсан.

2025 оны 01 дүгээр сарын 01-нээс 05 дугаар сарын 07 өдрийн байдлаар тээврийн хэрэгслийн татвар 17,350,550,197, зөрчлийн торгууль 5,778,364,100 төгрөгийг төлсөн байна.

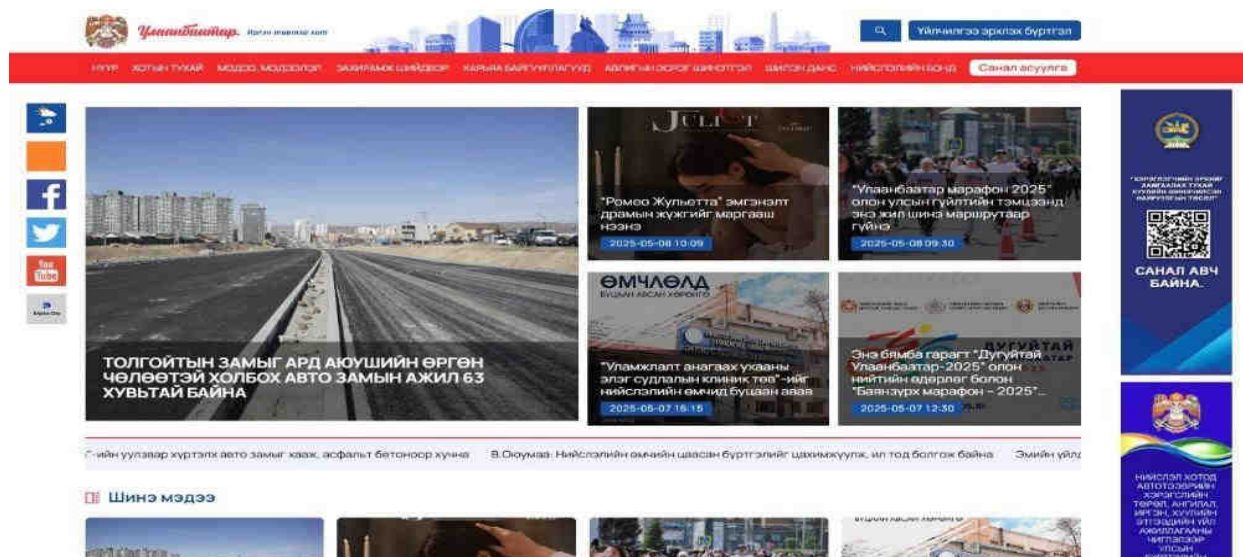
Ковид-нэг хаалга-нэг шинжилгээ - нийслэлийн дотоод удирдлагын “UB ERP” системд (ковид-19) шинжилгээнд хамрагдсан нутгийн захиргааны байгууллагуудын албан хаагчдын мэдээлэл болон хамт амьдардаг гэр бүлийн гишүүдийг бүртгэх дэд системийг нэвтрүүлсэн. ЭМЯ-ны <https://eruul.gerege.mn> системээс шинжилгээнд хамрагдсан иргэдийн мэдээллийг дамжуулах сервис болон ХУР системийн иргэний регистрийн дугаараар иргэний мэдээлэл татах сервис дамжуулах холболт хийгдсэн.

Ulaanbaatar.mn - Нийслэлийн Засаг даргын Тамгын газар болон харьяа байгууллагуудын хийж хэрэгжүүлсэн ажил, иргэдэд зориулсан өдөр тутмын мэдээ мэдээллийг түгээх <https://www.ulaanbaatar.mn/> цахим хуудсыг хэрэглээнд нэвтрүүлж, хэвийн үйл ажиллагааг ханган ажиллаж байна. Тус цахим хуудсаар нийслэлийн иргэдийн өдөр тутмын амьдралд хийж хэрэгжүүлэх ажлын санал асуулгыг мөн тухай бүр авч, үр дүнг нийтэлдэг. Сард

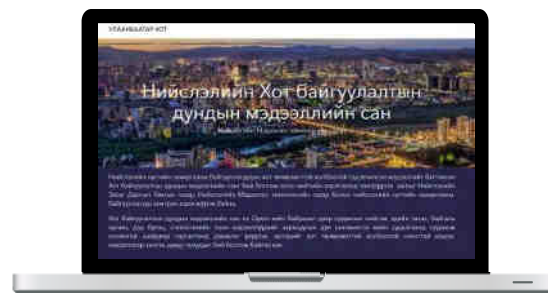

18,000 хандалттай мэдээллийг түгээн ажиллаж байна.

Дундын мэдээллийн сан (2017) - Орон зайн дүн шинжилгээний систем нь нийслэлийн хот байгуулалтын дундын мэдээллийн санд суурилан давхарга тус бүрээр дүүрэг, хороод, шинжилгээний цэг, дархлаажуулалтын цэг, дархлаажуулалтын автобусны тоо болон маршрут, албан хаагч, ковидын тохиолдлуудын голомтуудын мэдээлэлд бүртгэл, хяналт, төлөвлөлтийг хийж, давхарга тус бүрийг идэвхжүүлэн байршил тус бүрийг харах боломжтой бөгөөд тус систем нь дараах 8 дэд модультай.

- Хяналтын модуль
- Төрийн байгууллага
- Тусгаарлалт
- Төлөвлөлтийн модуль
- Дүүргүүдийн хяналтын модуль
- Ковид-19 дүн шинжилгээ
- НОК-ын хяналтын модуль
- Хүнсний нөөцийн модуль

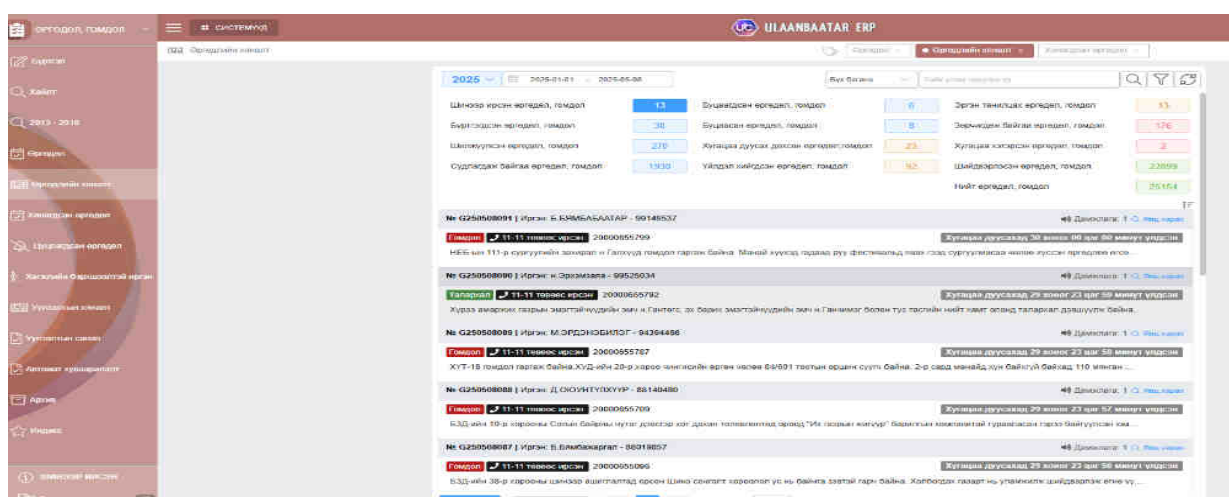
Нийслэл дэх төрийн байгууллагын албан хэрэг хөтлөлтийн цахим систем-eDoc (2016-2025) - Нийслэл дэх төрийн байгууллагын албан хэрэг хөтлөлтийн цахим системийг 2016 оноос хойш нийслэлийн нутгийн захиргааны байгууллагуудын албан бичиг солилцоонд ашиглаж ирсэн бөгөөд одоогийн байдлаар нийт 6 сая гаруй бичиг солилцоод байна.

“Нийслэлийн нэгдсэн өргөдөл гомдлын систем”(2018-2025) - Нийслэл хот нь иргэдээс төрийн байгууллага, албан тушаалтанд гаргасан өргөдөл, гомдлыг шийдвэрлэх тухай хууль, Нийтийн мэдээллийн тухай хууль, Хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах хуулийн хэрэгжилтийг хангах зорилгоор “Өргөдөл гомдлын цахим нэгдсэн

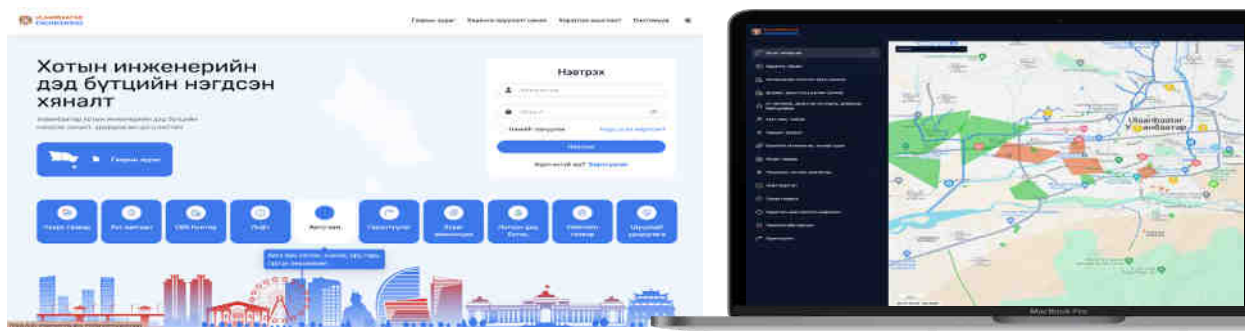

системийг 2018 онд Нийслэлийн дотоод удирдлагын системээр дамжуулан хэрэглээнд нэвтрүүлж, “Нийслэлийн нутгийн захиргааны байгууллага” албан тушаалтанд гаргасан өргөдөл, гомдлыг шийдвэрлэх журмын дагуу иргэдээс хүлээн авч, холбогдох байгууллага, албан тушаалтанд шилжүүлэн, түүний шийдвэрлэлтэд нэгдсэн хяналт тавин ажиллаж байна. Тус систем нь нийт 12 эх үүсвэрээс өргөдөл гомдол, санал хүсэлтийг хүлээн байна. Цахим системд нэгдсэн нэгдсэн хяналтыг бий болгосноор шийдвэрлэлт 94.4 хувьд хүрсэн.

“Улаанбаатар хотын инженерийн дэд бүтцийн нэгдсэн хяналт, удирдлагын цогц систем-UB ENGINEERING” (2021-2025) - Улаанбаатар хотын Инженер хангамж, байгууламжийн нэгдсэн мэдээ, гэрэлтүүлэг, зам талбайн цэвэрлэгээ үйлчилгээ, СӨХ конторын үйл ажиллагаа, авто зам, орц, гарц гаргах зөвшөөрөл гэх зэрэг хот, нийтийн аж ахуйн өдөр тутмын үйл ажиллагаанд оролцогч иргэн, аж ахуйн нэгжүүд, инженер, техникийн ажилтнуудын үйл ажиллагааг хялбаршуулах, төрийн байгууллага хоорондын уялдаа холбоог сайжруулах, хяналт тавих зорилготой Улаанбаатар хотын

инженерийн дэд бүтцийн нэгдсэн хяналт, удирдлагын цогц системийг 16 дэд модультайгаар хөгжүүлсэн.

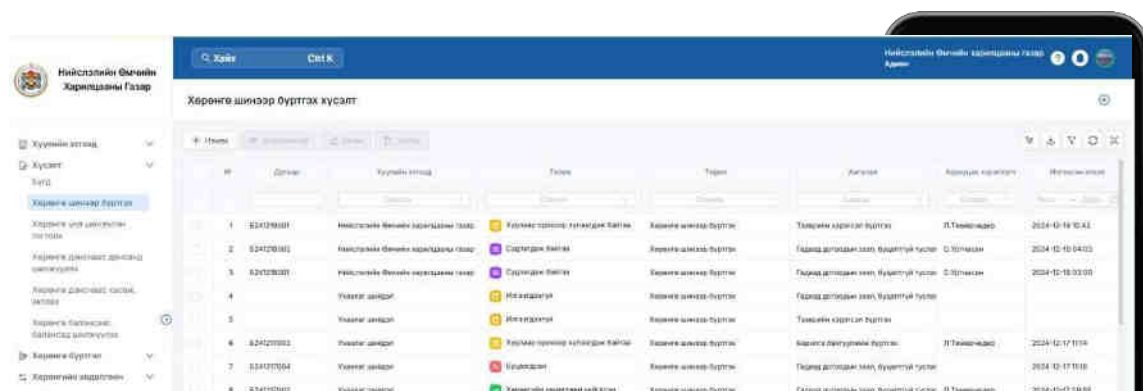

“Хог ангилах ухаалаг хогийн савны систем хөгжүүлэлт” (2025) - Хог хаягдлыг ангилан ялгах, дахин боловсруулах соёлыг дэмжих зорилготой автоматоор хог ангилан ялгадаг ухаалаг хогийн сав нийлүүлэх, урамшууллын систем бүхий, технологид суурилсан шийдэл нэвтрүүлэх төсөл хэрэгжүүлж байна. Уг төсөл хэрэгжсэнээр иргэд хогоо ангилан ялгаж, гар утасны аппликейшнаар урамшууллын оноо цуглуулан, цуглуулсан оноогоороо системд бүртгэлтэй байгууллагуудын бүтээгдэхүүн үйлчилгээг авах боломжтой болно.

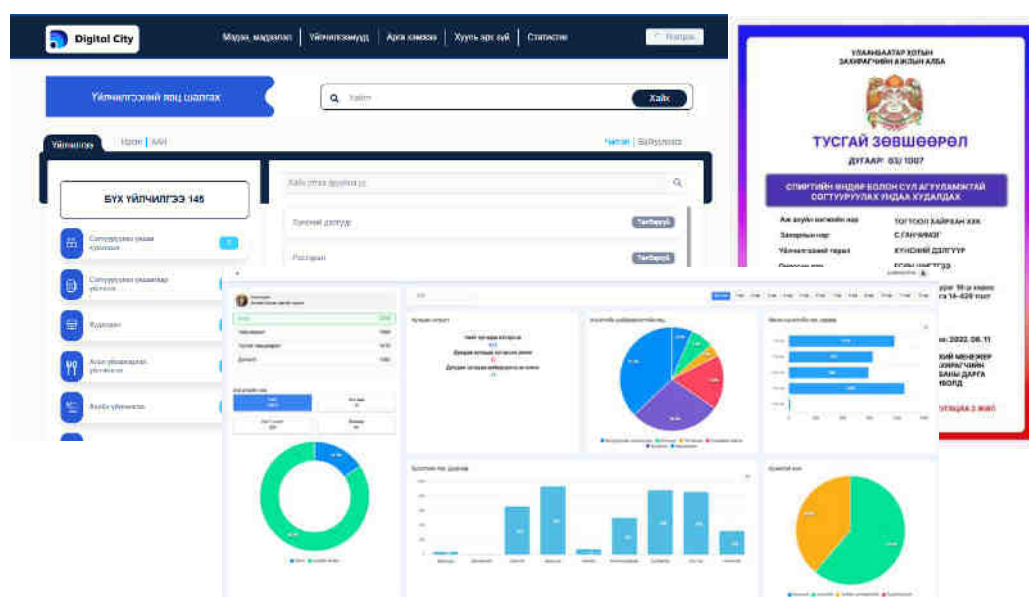

Нийслэл, орон нутгийн өмчийн бүртгэл мэдээллийн цогц систем, программ хангамж систем (2024-2025) - Нийслэлийн өмчит төсөвт байгууллагуудын эд хөрөнгийн бүртгэл, шинээр бий болсон эд хөрөнгө, хөрөнгийн хөдөлгөөнийг бүртгэх, данснаас хасах, түрээслэх, дуудлага худалдааг зохион байгуулах, хөрөнгөтэй холбоотой тогтоол шийдвэрийг бүртгэх, өмчийн төрлөөс хамаарсан мэдээлэл судалгаа гаргах зэрэг үйл ажиллагааг цахимаар зохион байгуулах зорилгоор нийслэлийн өмчийн бүртгэл мэдээллийн цогц системийг хөгжүүлж байна. Уг систем ашиглалтад орсноор нийслэлийн өмчит 800 гаруй байгууллагын өмч хөрөнгө бүртгэлийн үйл ажиллагаа цахимжиж хяналт, удирдлагын нэгдсэн сантай болно.

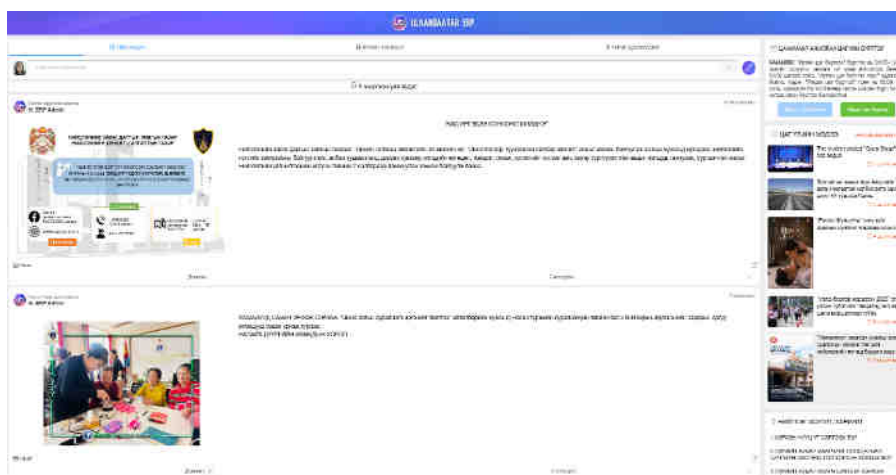
Нийслэлийн харьяа байгууллагуудад бий болсон хөрөнгийг бүртгэх, хөрөнгийн шилжилт, хөдөлгөөнтэй холбоотой үйл ажиллагааг хялбарчлах, хяналт тавих, дуудлага худалдааг зохион байгуулах, нийслэлийн өмчийн эд хөрөнгийн тооллого хийх зорилгоор цахим системийг хөгжүүлж байна

“Онлайн бизнес төв”-ийн үйлчилгээ эрхлэх бүртгэлийн систем (2022-2025) - Нийслэлийн Засаг даргын 2021 оны “Бизнес эрхлэх таатай орчныг бүрдүүлж, авлига, хүнд суртлыг бууруулах талаар авах зарим арга хэмжээний тухай” А/987 дугаар захирамж батлагдсаны дагуу 74 нэр төрлийн зөвшөөрөл болон зөвшөөрлийн шинжтэй эрх олгодог үйлчилгээнүүдийг цахимжуулж, 2022 оны 01 дүгээр сарын 03-ны өдрөөс хэрэглээнд нэвтрүүлсэн. 2025 онд 134 үйлчилгээг нэвтрүүлж, 18,673 хүсэлтийг цахимаар хүлээн авсан бөгөөд иргэн 2923, хуулийн этгээд 15,750 хүсэлт ирүүлсэн байна. Үүнээс үзэхэд нэг сард дунджаар 850 орчим, өдөрт 60 гаруй хүсэлт ирж байна.

“Нийслэлийн нутгийн захиргааны байгууллагуудын дотоод удирдлагын “UB ERP” систем” (2018-2025) - Нийслэлийн нутгийн захиргааны байгууллагуудын дотоод удирдлагын “UB ERP” системийг 2018 оны 10 дугаар сард хэрэглээнд нэвтрүүлсэн бөгөөд Нийслэлийн Засаг даргын Тамгын газар, хэрэгжүүлэгч агентлагууд, 9 дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрууд, харьяа газрууд, нийслэлийн ОНӨТҮГ-ууд, 171 хороод, сургууль, цэцэрлэг, эмнэлгүүд зэрэг 1743 байгууллагын 31,073 албан хаагчид тус системд бүртгүүлэн өдөр тутамдаа 2770 орчим хүн нэгж хугацаанд тогтмол ашиглаж байна.

Төрийн Үйлчилгээний нэгдсэн төвийн үйл ажиллагааг оператор тогтолцоонд шилжүүлэх

Монгол Улсын Засгийн газрын 2019 оны “Төрийн үйлчилгээний талаар авах зарим арга хэмжээний тухай” А/149 дүгээр тогтоолын хэрэгжилтийг хангах ажлын хүрээнд Нийслэлийн Засаг даргын А/510 дугаар захирамж болон Нийслэлийн Засаг даргын Тамгын газрын даргын А/85 дугаар тушаалаар байгуулагдсан ажлын хэсэг нийслэл, дүүргүүдийн “Төрийн үйлчилгээний нэгдсэн төв”, “Нэг цонхны үйлчилгээг”-г “Үйлчилгээний нэгдсэн төв” болгон өөрчлөх, нийслэлийн нутгийн захиргааны байгууллагуудын үйлчилгээг операторын хэлбэрээр үзүүлэх тогтолцоог нэвтрүүлэн, иргэн, хуулийн этгээдэд үзүүлж буй нийслэлийн нутгийн захиргааны 25 байгууллагын 325 үйлчилгээнээс 24 байгууллагын 265 төрийн үйлчилгээ буюу 81.5 хувийг оператор хэлбэрээр үзүүлэх боломжтой гэсэн судалгааны үр дүнг харгалзан нийслэлийн нутгийн захиргааны 15 байгууллагын 147 нэр төрлийн үйлчилгээг иргэн, хуулийн этгээдэд оператор хэлбэрээр үзүүлэх ажлыг эхлүүлсэн.

Иргэн, хуулийн этгээдэд төрийн зарим үйлчилгээг цахим хэлбэрээр үзүүлэхэд төрийн мэдээллийн сангаас гарах боломжтой лавлагаа, мэдээллийг шаардахгүй байх зарчмыг баримтлан технологийн дэвшлийг ашиглаж байна. Үүнд: нийслэлийн цахим үйлчилгээний нэгдсэн портал <http://eservice.ulaanbaatar.mn> систем нь ХУР систем, танилт нэвтрэлтийн ДАН системтэй мэдээлэл солилцон ажиллаж байгаа бөгөөд **И-токен, хурууны хээ уншигч төхөөрөмж ашиглах** замаар иргэний мэдээллийг ХУР системээс авч, иргэний үнэмлэх шаардахгүйгээр нийт 240 нэр төрлийн төрийн үйлчилгээг түргэн, шуурхай үзүүлэх боломжтой болсон.

Нийслэлийн Үйлчилгээний нэгдсэн төвөөс иргэн, хуулийн этгээдэд 273 нэр төрлийн төлбөртэй үйлчилгээг үзүүлж байгаа бөгөөд банкны ачааллыг бууруулж, иргэдийн цагийг хэмнэн нэг цонхноос цогц үйлчилгээ авах боломжийг бүрдүүлэх зорилгоор төлбөр хураамжтай үйлчилгээг нийслэлийн Мэдээллийн технологийн газартай хамтран цахим төлбөр тооцооны систем (пос төхөөрөмж)-ийг нэвтрүүлэх

ажлыг эхлүүлээд байна. Энэхүү ажлын хүрээнд нийслэлийн нутгийн захиргааны 7 байгууллагын (Нийслэлийн Засаг даргын Тамгын газар-2, Улаанбаатар хотын Захирагчийн ажлын алба-21, Нийслэлийн Архивын газар-20, Нийслэлийн Бүртгэлийн газар-24, Нийслэлийн Татварын газар-3, Хот байгуулалт, хөгжлийн газар-8, Цагдаагийн Ерөнхий газрын Бүртгэл хяналтын төв-1) 39 цонхонд пос төхөөрөмж, киоскийг суурилуулан, 79 нэр төрлийн үйлчилгээг цахим төлбөр, тооцооны системийг ашиглан иргэдэд үзүүлж байна.

Төрийн цахим үйлчилгээ

Нийслэлийн Үйлчилгээний нэгдсэн төвөөс иргэн, хуулийн этгээдэд үйлчилгээ үзүүлж буй нийслэлийн нутгийн захиргааны 25 байгууллагын 325 нэр төрлийн үйлчилгээний мэдээллийг шинэчилж, төрийн үйлчилгээний нэгдсэн портал <http://eservice.ulaanbaatar.mn> системд, оператор хэлбэрээр үзүүлэх боломжтой төрийн захиргааны төв болон нийслэлийн нутгийн захиргааны 25 байгууллагын 181 нэр төрлийн төрийн үйлчилгээг үйлчилгээний нэгдсэн www.mgov.mn системд мэдээллийг тус тус иргэдэд нээлттэйгээр байршуулан ажиллаж байна.

Мөн гар утасны SMARTCAR аппликейшн болон тээврийн хэрэгслийн нэгдсэн цахим үйлчилгээний smartcar.mn цахим хуудсыг Нийслэлийн Мэдээллийн технологийн газраас иргэдийн үйлчилгээнд 2019 оноос эхлэн нэвтрүүлсэн бөгөөд тус цахим системийг ашиглан авто тээврийн хэрэгсэл эзэмшигч иргэд цаг хугацаагаа хэмнэн, авто тээврийн хэрэгслийн албан татвар, агаарын бохирдол, зам ашигласны төлбөр, авто замын торгууль төлөх үйлчилгээг бүх банкны онлайн гүйлгээний эрхтэй төлбөрийн карт, QPay ашиглан төлбөрөө төлөх боломжийг бүрдүүлсэн.

Монгол Улсын Засгийн газраас иргэн, аж ахуйн нэгжид зориулж Төрийн үйлчилгээний нэгдсэн портал e-mongolia.mn цахим системийг үйл ажиллагаандаа нэвтрүүлсэн бөгөөд нийслэлийн Үйлчилгээний нэгдсэн төв нь 2020 оны 04 дүгээр сараас эхлэн дээрх системийг ашиглан оператор хэлбэрээр иргэн, хуулийн этгээдэд үйлчилгээ үзүүлж эхэлсэн. Нийслэлийн Үйлчилгээний нэгдсэн төвөөс иргэн хуулийн этгээдэд үзүүлж байгаа төрийн захиргааны төв болон нийслэлийн нутгийн захиргааны 38 байгууллагын 394 нэр төрлийн төрийн үйлчилгээнээс төрийн захиргааны төв 9 байгууллагын 106 үйлчилгээ, нийслэлийн нутгийн захиргааны 6 байгууллагын 50 үйлчилгээ, нийт 15 байгууллагын 156 үйлчилгээг дээрх системээр дамжуулан иргэн, хуулийн этгээдэд оператор хэлбэрээр түргэн, шуурхай, нэг дороос үзүүлж эхэлсэн.

Төрийн үйлчилгээний нэр төрлийг нэмэгдүүлэх ажлын хүрээнд:

Нийслэлийн үйлчилгээний нэгдсэн төв нь иргэн, хуулийн этгээдийн төрийн үйлчилгээ авах эрэлт, хэрэгцээнд тулгуурлан үйлчилгээний нэр төрлийг нэмэгдүүлж, холбогдох төрийн байгууллагуудтай хамтран Төрийн болон нийслэлийн нутгийн захиргааны нийт 13 байгууллагын 69 нэр төрлийн үйлчилгээг 2020 онд нэмэгдүүлсэн бөгөөд нийт 38 байгууллагын 394 нэр төрлийн үйлчилгээг тус оноос эхлэн үзүүлж эхэлсэн.

2020 онд Дүнжингарав, Мишээл, Драгон, Оргил, Баянгол, Баянхошуу салбаруудаар нийслэлийн нутгийн захиргааны болон төрийн 38 байгууллагын 394 нэр төрлийн төрийн үйлчилгээг нийт 1,484,208 иргэн, хуулийн этгээдэд үзүүлснээс 118,888 үйлчилгээг оператор хэлбэрээр үзүүлсэн.

2021 онд Дүнжингарав, Мишээл, Драгон, Оргил, Баянгол, Баянхошуу салбаруудаар төрийн болон нийслэлийн нутгийн захиргааны 48 байгууллагын 461 нэр төрлийн төрийн үйлчилгээг нийт 1,482,606 иргэн, хуулийн этгээдэд үзүүлснээс 373,372 үйлчилгээг оператор хэлбэрээр үзүүлсэн байна.

2022 онд Дүнжингарав, Мишээл, Драгон, Оргил, Баянгол, Баянхошуу салбаруудаар төрийн болон нийслэлийн нутгийн захиргааны 44 байгууллагын 573 нэр төрлийн төрийн үйлчилгээг нийт 2,037,307 иргэн, хуулийн этгээдэд үзүүлснээс 501,082 үйлчилгээг оператор хэлбэрээр үзүүлсэн байна.

2023-онд Дүнжингарав, Мишээл, Драгон, Оргил, Баянгол, Баянхошуу салбаруудаар төрийн болон нийслэлийн нутгийн захиргааны 44 байгууллагын 573 нэр төрлийн төрийн үйлчилгээг нийт 2,413,519 иргэн, хуулийн этгээдэд үзүүлснээс 754,633 үйлчилгээг оператор хэлбэрээр үзүүлсэн байна.

2024 онд Дүнжингарав, Мишээл, Драгон, Оргил, Баянгол, Баянхошуу салбаруудаар төрийн болон нийслэлийн нутгийн захиргааны 53 байгууллагын 632 нэр төрлийн төрийн үйлчилгээг нийт 2,460,644 иргэн, хуулийн этгээдэд үзүүлснээс 878,568 үйлчилгээг оператор хэлбэрээр үзүүлсэн байна.

2025 оны 04 дүгээр сарын байдлаар Дүнжингарав, Мишээл, Драгон, Оргил, Баянгол, Баянхошуу салбаруудаар төрийн болон нийслэлийн нутгийн захиргааны 53 байгууллагын 632 нэр төрлийн төрийн үйлчилгээг нийт 823,295 иргэн, хуулийн этгээдэд үзүүлснээс 275,284 үйлчилгээг оператор хэлбэрээр үзүүлсэн байна.

Хотын татварыг төрөлжүүлэн онцгой татвар бий болгоно.

“Нийслэл хотын албан татварын тухай” хуулийг 2015 оны 06 дугаар сарын 19-ний өдөр Улсын Их Хурлаах батлуулан, тухайн оны 10 дугаар сарын 01-ний өдрөөс эхлэн хүчин төгөлдөр мөрдөж эхэлсэн.

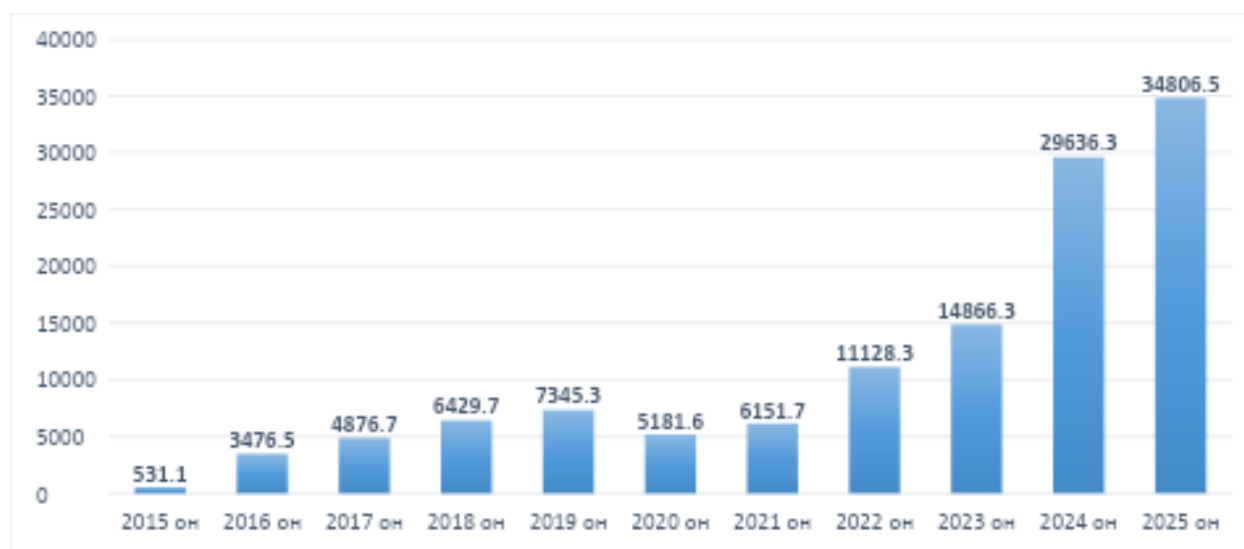
2015 онд “Нийслэл хотын албан татварын тухай” хууль батлагдсантай холбогдуулан хуулийн хэрэгжилтийг зохион байгуулах ажлын хүрээнд холбогдох аргачлал, журам, татварын хувь хэмжээг тогтоох тухай төслийг боловсруулан эрх бүхий байгууллагаар батлуулж, хэрэгжилтийг ханган ажилласан бөгөөд жилээс жилд нийслэл хотын албан татвар суутган төлөгчийг бүртгэлжүүлэх, татварын бааз суурийг өргөжүүлэх чиглэлээр тодорхой ажлыг санаачлан хэрэгжүүлсэн.

Тухайлбал нийслэл хотын албан татварын суутган төлөгч, түүний орлогыг бүртгэлжүүлэх ажлыг тухайн үед Монгол Улсын Засгийн газраас санаачлан, шинээр хэрэгжүүлж байсан НӨАТ-ын урамшууллын системтэй уялдуулан, ebarimt цахим төлбөрийн системтэй холбосон нь үр дүнгээ өгч, нийслэлийн төсөвт төвлөрөх Нийслэл хотын албан татварын орлогын хэмжээ жилээс жилд тогтвортой өссөн.

Нийслэл хотын албан татварын тухай хуулийг мөрдөн ажилласнаас хойш 11 жилийн хугацаанд нийслэлийн төсөвт 101.1 тэрбум төгрөгийн орлогыг төвлөрүүлсэн бөгөөд 2025 онд 34.8 тэрбум төгрөгийг төвлөрүүлэхээр төлөвлөснөөс эхний 4 дүгээр сарын байдлаар 11.5 тэрбум төгрөгийг төвлөрүүлсэн байна.

2015-2024 онд хотын төсөвт төвлөрүүлсэн нийслэл хотын албан татвар болон 2025 оны батлагдсан төлөвлөгөөг доорх графикаар харуулав.

Нийслэл хотын орлогын албан татвар 2015-2025 он (сая төгрөг)

Нийслэл хотын албан татварын тухай хуульд 2021 оны 07 дугаар сарын 07-ны өдөр дараах нэмэлт өөрчлөлтүүд орж батлагдсан. Үүнд:

1. Нийслэл хотын албан татвар ногдуулах үйлчилгээний нэр төрөлд 7.2.5 Автомашин угаалгын газар, 7.2.6 Авто үйлчилгээ үзүүлэгч гэсэн 2 үйлчилгээний нэр төрлийг нэмж баталсан.

2. 6 дугаар зүйлийн 6.2-т орсон нэмэлт өөрчлөлтийн дагуу өмнө нь Нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаар батлуулан мөрдөж байсан “Нийслэл хотын албан татвар суутгагчийг бүртгэх, бүртгэлээс хасах, мэдээлэл хүлээн авах журам”-ыг нийслэлийн Засаг дарга, татварын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагын дарга хамтран батлахаар хуульчилсан.

3. 9 дүгээр зүйлийн 9.2-т Нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаар нийслэл хотын албан татварын хувь хэмжээ тогтоох хязгаарыг 0-2.0 хувь болгон 2 дахин нэмэгдүүлэн баталсан.

Хуульд орсон нэмэлт өөрчлөлтийн дагуу нийслэл хотын албан татварын хувь хэмжээг шинэчлэн тогтоох төслийг боловсруулан Нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын 2023 оны 12 дугаар сарын 05-ны өдрийн 124 дүгээр тогтоолоор батлуулсан.

Мөн “Нийслэл хотын албан татвар суутгагчийг бүртгэх, бүртгэлээс хасах, мэдээлэл хүлээн авах журам”-ын төслийг шинэчлэн боловсруулж, Нийслэлийн Засаг дарга бөгөөд Улаанбаатар хотын Захирагч, Татварын ерөнхий газрын даргын хамтарсан 2022 оны 01 дүгээр сарын 03-ны өдрийн А/01, А/02 дугаар захирамж, тушаалаар батлуулан нийслэлийн хэмжээнд мөрдөн ажиллаж байна.

Хотын бие даан хөгжих хууль, эрх зүйн орчныг шинэчлэх

Шинэ Зуунмод хотын эрх зүйн байдлын тухай хууль, дагалдах 7 хууль, Улсын Их Хурлын 2 тогтоолыг боловсруулж, Улсын Их Хурлаас 2024 оны 06 дугаар сарын 05-ны өдөр баталсан. Ингэснээр Шинэ Зуунмод хотыг олон улсын нисэх онгоцны буудлыг түшиглэн Төв аймгийн Сэргэлэн, Алтанбулаг сумын нутаг дэвсгэрт байгуулах бөгөөд хотын эдэлбэр газрын хэмжээ нь 31,501.3 га байна. Засаг захиргааны хувьд Улаанбаатар хотын дагуул хот статустай байх бөгөөд Төв аймагтай нийслэлийн хүн амын хүнсний хангамж, байгаль орчныг хамгаалах чиглэлд хамтран ажиллаж, бүхий л талаар хөгжлийн интеграцид орж, хотын эдийн засгийн үр ашгийг хамт хүртэх нөхцөл боломжийг бүрдүүлсэн засаглал, эдийн засгийн тогтолцоог бий болгоно.

Төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийн тухай хууль 2022 оны 12 дугаар сарын 09-ний өдөр батлагдаж, 2023 оны 12 дугаар сарын 31-ний өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөж эхэлсэн бөгөөд уг хуулиар аймаг, нийслэл нь төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийн төсөл, хөтөлбөрийг бие даан хэрэгжүүлэх боломжгүй болгож, хөгжих бус хүлээлтийн байдал руу шилжүүлсэн нь дээрх бодлого, зорилтын хэрэгжилтийг удаашруулах нөхцөл байдал үүсээд байсан. Иймд Төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийг боловсруулж, Улсын Их Хурлаар 2024 оны 06

дугаар сарын 05-ны өдөр батлуулсан бөгөөд Аймаг, нийслэлд тодорхой салбарын төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийн төслийг хэрэгжүүлэх эрх хэмжээг бий болгож, аймаг, нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал, Засаг даргын эрх хэмжээнд өөрчлөлт оруулахаар тусгасан. Ингэснээр төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийг хэрэгжүүлэх талаарх хэт төвлөрсөн зохицуулалтыг өөрчилж, орон нутгийн шинжтэй төслийг тухайн орон нутаг өөрийн нөөц бололцоо, төсвийн хүрээнд шийдвэрлэх боломжтой болсон.

Өрийн удирдлагын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай, Төрийн болон орон нутгийн өмчийн хөрөнгөөр бараа, ажил, үйлчилгээ худалдан авах тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай хуулийг 2024 оны 01 дүгээр сарын 17-ны өдөр Улсын Их Хурал баталсан. Ингэснээр Нийслэл нь гадаад үнэт цаасыг хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичигт тусгасан төсөл, арга хэмжээг хэрэгжүүлэх, өмнө гаргасан үнэт цаасаа дахин санхүүжүүлэх зориулалтаар Засгийн газрын өрийн баталгаатайгаар гаргаж болохоор болсон. Төрийн болон орон нутгийн өмчийн хөрөнгөөр бараа, ажил, үйлчилгээ худалдан авах тухай хуульд бонд гаргахтай холбоотой худалдан авах ажиллагааны асуудлыг тус хуулиар зохицуулахгүй байхаар тусгасан.

Нийслэл хотын дүрмийн төсөл боловсруулах ажил хийгдэж байгаа бөгөөд төслийг боловсруулж дууссаны дараа олон нийтээр хэлэлцүүлэх ажлыг зохион байгуулж, Нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн хуралд өргөн барьж батлуулна.

Бүс нутгийн хөгжлийн бодлоготой уялдсан салбаруудын мастер төлөвлөгөө

Улаанбаатар хотын 2040 он хүртэлх хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө нь “Алсын хараа-2050”, “Шинэ сэргэлтийн бодлого”, “Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал” зэрэг Монгол Улсын урт хугацааны бодлого, баримт бичиг болон Улаанбаатар хотыг амьдрахад таатай, байгаль орчинд ээлтэй, “20 минутын хот” үзэл баримтлалыг

хэрэгжүүлэхэд түлхүү чиглэгдсэн.

Монгол Улсын Үндсэн хууль, холбогдох бусад, хууль тогтоомжтой нийцэж байгаа бөгөөд иргэдийн дунд нээлттэй хэлэлцүүлсэн энэхүү төсөлд 32.2 мянган иргэн санал ирүүлж, 93 хувь нь дэмжсэн юм. Түүнчлэн эрдэмтэн, судлаачид, мэргэжлийн холбоод, 14 яам, түүний харьяа байгууллагууд, төрийн бус байгууллага, их, дээд сургуулийн

багш нарын дунд хэлэлцүүлгүүд зохион байгуулж, санал зөвлөмжүүдийг тусган боловсруулсан.

Дашрамд, хамгийн сүүлд 2013 онд “Улаанбаатар хотыг 2020 он хүртэл хөгжүүлэх ерөнхий төлөвлөгөөний тодотгол, 2030 он хүртэлх хөгжлийн чиг хандлага”-ын баримт бичгийг Улсын Их Хурлаар батлуулсан. Дээрх ерөнхий төлөвлөгөөний хэрэгжих хугацаа дуусаж байгаатай холбогдуулан 2017 оноос Улаанбаатар хот цаашид ямар үзэл баримтлалтай хөгжих талаар төлөвлөгөөг боловсруулж эхэлсэн юм.

“Улаанбаатар хотын 2040 он хүртэлх хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө”-ний баримт бичгийн төсөлд Нийслэл Улаанбаатар хотын хот байгуулалтын өнөөгийн нөхцөл байдал, нийгэм эдийн засгийн өсөлт, шинжлэх ухааны хөгжил, цаг үеийн өөрчлөлтүүд, ирээдүйн хотжилтын чиг хандлага, иргэд, олон нийтийн санал оролцоонд тулгуурлан дор дурдсан үзэл баримтлалын хүрээнд Улаанбаатар хотыг 2040 он гэхэд “Амьдрах таатай орчин бүрдсэн хот” болгон хөгжүүлэх алсын харааг тодорхойлсон. Үүнд:

- 1.Тогтвортой хөгжилтэй хот;
- 2.Идэвхтэй хот;
- 3.Дасан зохицох чадвартай хот;
- 4.Цогц хот;
- 5.Хүртээмжтэй хот;
- 6.Хэмнэлттэй хот.

Төрийн байгууллагуудын менежментийг сайжруулах

Нийслэлийн захиргааны бүх байгууллагад ISO9000 стандартыг нэвтрүүлнэ:

"Нийслэлийн Засаг даргын тамгын газарт MNS ISO 180 9001:2016 стандартыг Монгол Улс дахь Конрад-Аденауэр сангийн санхүүжилтээр “Менежмент ба ур чадварын хүрээлэн” ТББ зөвлөх үйлчилгээний ажлыг 2021 онд хэрэгжүүлж, стандартын шаардлага тус бүрээр зөрүүгийн шинжилгээ хийж, байгууллагын гадаад, дотоод төлөв байдлыг тодорхойлж, сонирхогч талуудын хэрэгцээ шаардлагыг үнэлүүлэн, үйл явцын зураглал гаргаж, стандартын багц сургалтыг үе шаттай зохион байгуулан холбогдох баримт бичгийг боловсруулан Нийслэлийн нутгийн захиргааны 21 байгууллага, 9 дүүргийн үйл ажиллагаанд чанарын удирдлагын тогтолцоо MNS ISO

9001:2016 стандарт нэвтрүүлэх ажлыг зохион байгуулж, 2025 оны 02 дугаар сарын байдлаар нийслэлийн нутгийн захиргааны 18 агентлаг, 2 дүүрэг MNS ISO 9001:2016 чанарын менежментийн тогтолцооны стандартыг нэвтрүүлээд байна.

Тус олон улсын стандартыг нэвтрүүлснээр байгууллагын бүхий л түвшинд хэрэглэгч төвтэй үйл ажиллагааг хэрэгжүүлж, албан хаагч болон харилцагч байгууллага, иргэдийн сэтгэл ханамжийг дээшлүүлэхэд чухал ач холбогдолтой.

Хүний нөөцийг чадавхжуулах

Нийслэлийн Засаг даргын Тамгын газрын болон нийслэлийн нутгийн захиргааны байгууллагуудын төрийн албан хаагчдад зориулсан заавал болон сонгон суралцах сургалтын төлөвлөгөөг боловсруулан батлуулж, 31 төрлийн сургалтын агуулгын хүрээнд 243 удаагийн буюу 1583 цагийн сургалтад 78 байгууллагын 6551 албан хаагчийг хамруулсан.

Сургалтын тогтолцоог бэхжүүлэх, төрийн албан хаагчдад чанартай боловсролын үйлчилгээг хүргэх зорилгоор 2020 оноос ISO 9001:2015 Чанарын менежментийн тогтолцооны, ISO 21001:2018 Боловсролын байгууллагын менежментийн тогтолцооны олон улсын стандартыг сургалтын үйл ажиллагаандаа нэвтрүүлэн 2021 онд үндэсний итгэмжлэлийн байгууллагаас, 2022 онд Германы Дакс итгэмжлэлийн байгууллагаас Баалгаажуулалтыг гэрчилгээ гардан авч, байнгын сайжруулалтыг хийн ажиллаж байна. 2020 онд нийт 15 агуулга хөтөлбөрөөр сургалтыг зохион байгуулж, 2156 албан хаагчийг сургалтад хамруулсан бол 2024 онд өссөн дүнгээр нийт 34 хөтөлбөрөөр сургалт зохион байгуулж, 29,045 албан хаагчийг хамруулаад байна.

НИЙСЛЭЛИЙН ЗАСАГ ДАРГЫН ТАМГЫН ГАЗРЫН СУРГАЛТЫН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНД ОЛОН УЛСЫН ЧАНАРЫН
УДИРДЛАГЫН ТОГТОЛЦООГ НЭВТРҮҮЛЭВ.

Албан хаагчдын хэрэгцээ шаардлагад нийцүүлсэн сургалтын агуулга хөтөлбөр боловсруулан заавал болон сонгон суралцах сургалтын төлөвлөгөөг батлуулан хэрэгжүүлж байна. Сургалтын төлөвлөгөөнд танхимын сургалтын зэрэгцээ танхимын бус сургалтын аргаар чадавхжуулах арга хэмжээг тусгадаг.

Танхимын сургалтыг 4 бүлэг, 34 сургалтын хөтөлбөр, 76 сэдэвчилсэн агуулгын хүрээнд зохион байгуулж албан хаагчдыг чадавхжуулж байна.

Агуулга хөтөлбөр хөгжүүлэлт:

Нийслэлийн төрийн албан хаагчдыг чадавхжуулах сургалтыг 2021-2024 онд нийт 6557 цагийн сургалтад 108 байгууллагын 29,045 албан хаагчийг хамруулсан.

СУРГАЛТЫН ТООН МЭДЭЭЛЭЛ

/ 2021-2024 он/

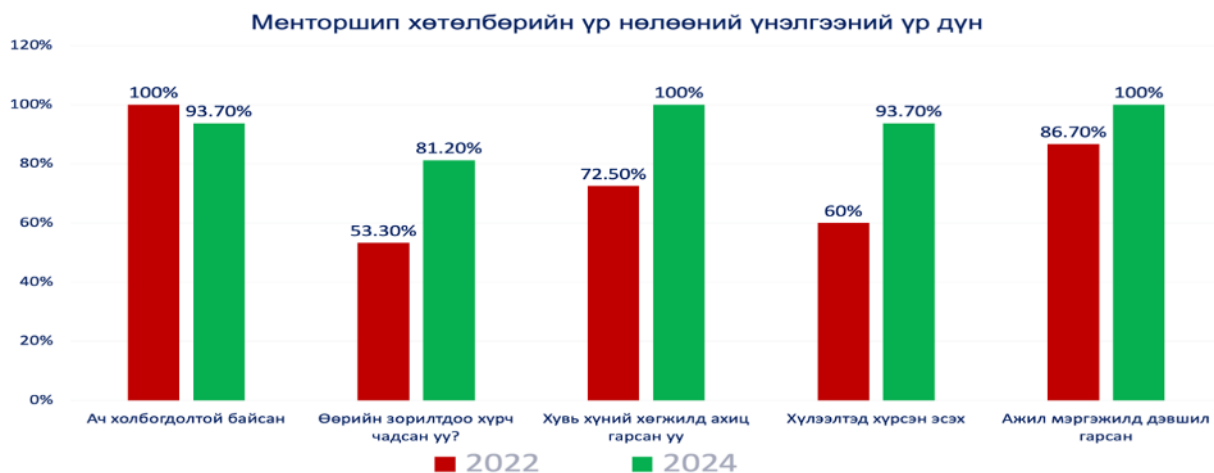

Нийслэлийн Засаг даргын Тамгын газар нь “Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого, нийслэлийг хөгжүүлэх дунд болон богино хугацаны бодлогын баримт бичигт тусгагдсан нийслэлийн хөгжлийн бодлогыг төлөвлөх, үр дүнтэй хэрэгжүүлэх, Засгийн газрын 2019 оны 299, 2023 оны 303 дугаар тогтоолыг хэрэгжилтийг хангахад чиглэсэн арга хэмжээг хамтран хэрэгжүүлэх зорилгоор 2021 оны Удирдлагын академитай Хамтран ажиллах санамж бичгийг байгуулсан бол цаашдын хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх зорилгоор 2024 онд Хамтан ажиллах гэрээг байгуулсан. Гэрээний хүрээнд “Төрийн албанд шинээр томилогдсон албан хаагчдыг чиглүүлэх 40 цагийн багц сургалт”-ыг хамтран зохион байгуулж байна.

УДИРДЛАГЫН АКАДЕМИ БОЛОН НЗДТГ ХАМТАРСАН ТӨРИЙН АЛБАНД АНХ ТОМИЛОГДСОН АЛБАН ХААГЧИЙГ ЧИГЛҮҮЛЭХ БОГИНО ХУГАЦААНЫ 40 ЦАГИЙН БАГЦ СУРГАЛТ

Төрийн албанд шинээр томилогдсон албан хаагчийг чадавхжуулах, чиг үүргээ үр нөлөөтэй, бүтээмжтэй хэрэгжүүлэхэд зөв чиглүүлэх, туслах замаар мэдлэг, мэргэшил, ур чадварыг нь нэмэгдүүлэх, ажлын байрандаа богино хугацаанд дасан зохицоход нь дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор Менторшип хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж байна. Хөтөлбөрийг оролцогчид “үр дүн сайн” гэж дүгнэсэн байна.

Нийслэлийн нутгийн Захиргааны байгууллагуудын HR чуулган нь Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хууль, Хөдөлмөрийн тухай хуулийн хэрэгжилт, анхаарах асуудал, Хүний нөөцийн удирдлага, Хүний нөөцийн хөгжлийн бодлогын орчин үеийн чиг хандлагын талаар мэдээлэл өгөх, тулгамдаж буй асуудлыг тодорхойлох, шийдвэрлэх арга замыг хэлэлцэх, харилцан суралцах зорилготойгоор зохион байгуулагддаг. Чуулганд хүний нөөцийн ажилтнуудад чухал хэрэгцээтэй сэдэв болох хүний нөөцийн хөгжлийн орчин үеийн чиг хандлага, ажилтны тогтвортой ажиллахад нөлөөлж буй хүчин зүйлүүд, аз жаргалтай ажилтан, хүний нөөцийн хөгжлийн олон улсын туршлагын талаар мэдээлэл хүргэдэг.

НИЙСЛЭЛИЙН НУТГИЙН ЗАХИРГААНЫ БАЙГУУЛЛАГУУДЫН ХҮНИЙ НӨӨЦИЙН АЖИЛТНУУДАД ЗОРИУЛСАН HR ЧУУЛГАН

Сургалтын үйл ажиллагааг сайжруулах зорилгоор Удирдлагын академиас боловсруулсан аргачлалын дагуу "Хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ"-г хийн сургалтын үйл ажиллагааг сайжруулан ажиллаж байна.

3.9.5 Дагуул хот

Үндэсний онцлог бүхий аялал жуулчлал, соёлын үйлчилгээ, үйлдвэрлэлийг бий болгосон, Зүүн хойд Азийн тээвэр, логикийн болон олон улсын харилцааны зангилаа төв болсон дагуул хотуудыг хөгжүүлнэ.

“Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын 9.5-д “Үндэсний онцлог бүхий аялал жуулчлал, соёлын үйлчилгээ, үйлдвэрлэлийг бий болгосон, Зүүн хойд Азийн тээвэр, логикийн болон олон улсын харилцааны зангилаа төв болсон дагуул хотуудыг хөгжүүлнэ” зорилтыг дэвшүүлж, энэхүү

зорилтын нэгдүгээр үе шатанд хүрэх үр дүнг “Хөрөнгө оруулалтын шинэ боломж бүрдүүлж, үйлдвэрлэлийн бүс нутгийг тэлнэ” гэж тодорхойлсон.

Энэ зорилтын хүрээнд олон төвт хотын тогтолцоог хэрэгжүүлж, Зүүн хойд Азийн зорчигч, ачаа тээврийн нэгдсэн зангилаа төв болгох ажлыг эрчимжүүлэх, Хот, тосгоныг холбосон хурдны тойрог зам дагуу аялал жуулчлалын цогцолборуудыг байгуулж, өндөр технологи, мэдлэгт суурилсан үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх замаар аж үйлдвэрийн бүсүүдийг салбар чиглэл бүрд төлөвлөн, кластер байдлаар дагуул хотуудыг хөгжүүлэх юм.

Дагуул хотын хөгжлийн чиг хандлага нь Улаанбаатар хотын төвлөрлийг үе шаттайгаар сааруулж, суурьшлыг тэлж, дагуул хотуудын эдийн засгийн тогтвортой өсөлт, үр ашгийг дэмжсэн үйлдвэрлэл, нийгмийн үйлчилгээ, тээвэр логистикийн тогтолцоо бүрдүүлж, улмаар “Амьдрахад таатай, байгаль орчинд ээлтэй, мэдлэгт суурилсан эдийн засаг бүхий хүн төвтэй ухаалаг хот” болгон хөгжүүлэх явдал юм.

Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн бодлого, нутаг дэвсгэрийн зохион байгуулалтын шинэ хандлагад нийцүүлэн хот байгуулалтын эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох шаардлагын хүрээнд 2024 оны 06 дугаар сарын 05-ны өдөр Улсын Их Хурал хэд хэдэн чухал хууль, тогтоолыг баталсан нь нийслэл Улаанбаатар хотын ирээдүйн хөгжлийн чиг хандлагад томоохон өөрчлөлт авчирсан үйл явдал болов.

Улсын Их Хурлын 2024 оны “Хот байгуулах тухай” 72 дугаар тогтоолоор нийслэлийн дагуул **“Багахангай хот, Агросити хот, Шарга морьт хот”**-ыг байгуулах шийдвэр гарсан бол мөн өдрийн 76 дугаар тогтоолоор **Төв аймгийн нутаг дэвсгэрт “Шинэ Зуунмод хот”-ыг нийслэлийн дагуул хот** хэлбэрээр байгуулсан.

Мөн түүнчлэн Улсын Их Хурлын 2025 оны 01 дүгээр сарын 24-ний өдрийн хурлдаанаар “Шинэ Зуунмод хот”-ыг **“Хүннү хот”** гэж нэрлэхээр шийдвэрлэж, 2025 оны 02 дугаар сарын 15-ны өдрөөс эхлэн хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж эхэлсэн.

Хүннү хотын чиг үүрэг, удирдлага, бүтэц, зохион байгуулалт, хөрөнгө оруулалт гэх мэт харилцааг зохицуулсан Хүннү хотын эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 8 дугаар зүйлийн 8.1 дэх хэсэгт хотын эдэлбэр газар нь эдийн засгийн чөлөөт бүс, амралт, аялал жуулчлалын бүс, олон нийт, худалдаа, үйлчилгээний бүс, засаг захиргааны бүс, оюутны хотхон, сургалт, эрдэм шинжилгээ, үйлдвэрлэлийн цогцолборын бүс, зах, худалдаа, бөөний төвийн бүс, тээвэр, логистик, үйлдвэрлэлийн бүс, олон улсын нисэх онгоцны буудал, агаарын каргоны бүс, аж ахуй, нөөц бүс зэрэг 9 бүсчлэлтэй байхаар тогтоосон.

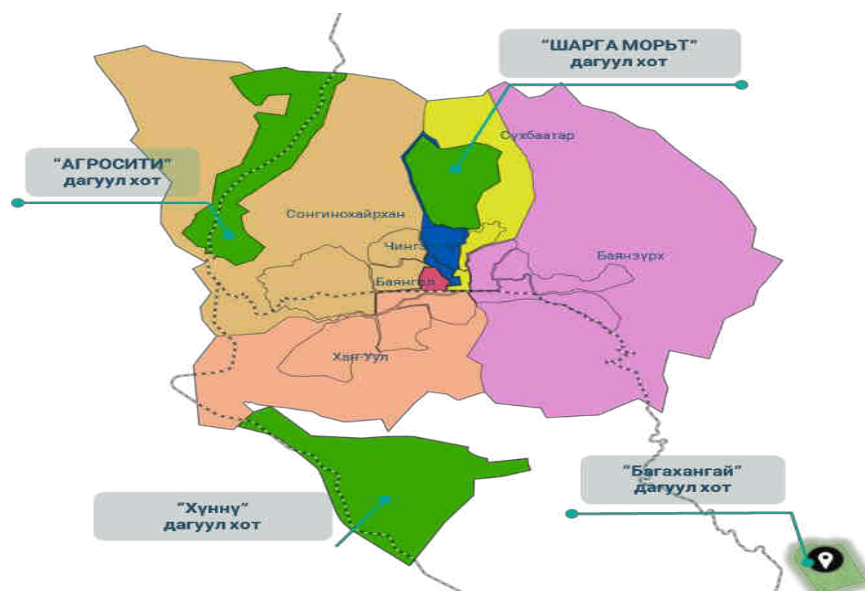
Засгийн газрын 2024 оны 220 дугаар тогтоолоор Сонгинохайрхан дүүргийн 21 дүгээр хорооны нутаг дэвсгэрт хүлэмжийн аж ахуй, хүнсний үйлдвэрлэлийн чиглэлээр “Агро сити”, Налайх дүүргийн 3, 5 дугаар хорооны нутаг дэвсгэрт тээвэр логистик, барилгын материалын үйлдвэрлэлийн чиглэлээр “Налуу-Ухаа” эдийн засгийн тусгай бүсийг тус тус байгуулсан.

Нийслэл хот нь 4 үйлдвэрлэл технологийн паркттай бөгөөд паркийг хөгжүүлэх, үйл ажиллагааг эрчимжүүлж, үр дүнг сайжруулахын тулд эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох зорилгоор Үйлдвэрлэл, технологийн паркийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгыг Улсын Их Хурал 2022 оны 07 дугаар сарын 05-ны өдөр батлан хэрэгжүүлж байна.

Олон төвт хотын бүтээн байгуулалт

“Хүннү” хот

Улсын Их Хурлын 2024 оны 64 дүгээр тогтоолоор батлагдсан Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалд тодорхойлсноор Хүннү хот нь Улаанбаатарын бүсэд хамаарагдаж байгаа бөгөөд Төв аймгийн Сэргэлэн, Алтанбулаг сумын нутаг дэвсгэрт нийт 31,500 га эдэлбэр газартай байхаар тогтоож⁶³, 150,000 оршин суугчтай

байхаар төлөвлөсөн.

Хүннү хотын эдийн засгийн дараах тэргүүлэх чиглэлийг дараах байдлаар тодорхойлсон.⁶⁴

1. Аялал жуулчлал;
2. Тээвэр логистик;
3. Соёлын бүтээлч үйлдвэрлэл, соёлын биет бус өвийн академи;
4. Шинжлэх ухаан, технологи, инновац;
5. Олон улсын хурал, зөвлөгөөн, үзэсгэлэн, худалдаа;
6. Олон улсын банк, санхүүгийн үйл ажиллагаа.

Төрөөс үзүүлэх дэмжлэг

⁶³ Улсын Их Хурлын 2024 оны “Хот байгуулах тухай” 76 дугаар тогтоолын 2 дахь хэсэг.

⁶⁴ Хүннү хотын эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 17 дугаар зүйлд.

Төрөөс хотын бүтээн байгуулалтад татварын болон татварын бус дэмжлэг үзүүлнэ. Үүнд:

Татварын дэмжлэг	Татварын бус дэмжлэг
Дотоодоос хангах боломжгүй барилгын материал, тоног төхөөрөмжийг 2030 он хүртэл гаалийн татвараас чөлөөлнө.	Бүтээн байгуулалтын төсөлд ажиллах гадаадын ажиллах хүчний ажлын байрны төлбөрийг чөлөөлнө.
Дээрх барилгын материал, тоног төхөөрөмжийг НӨАТ төлөх хугацааг 4 жилээр сунгах, эсвэл 4 жилд хуваан төлүүлнэ.	10-300 тэрбум төгрөгийн хөрөнгө оруулалтад 5-10 жилийн тогтворжуулалтын гэрчилгээ олгоно.

Хүннү хотын дэд бүтцийн бүтээн байгуулалт

Хүннү хотын бүтээн байгуулалтад инженерийн бэлтгэл арга хэмжээ, ус хангамж, ариутгах татуурга, цахилгаан болон хийн хангамж, зам, харилцаа холбоо, сургууль, цэцэрлэг, эмнэлэг зэрэг дэд бүтэц, нийтийн үйлчилгээний барилга байгууламж барих ажлыг нэн тэргүүнд зохион байгуулж, сэргээгдэх эрчим хүчний олон төрлийг ашиглах дэд бүтцийг хөгжүүлэх ба инженерийн дэд бүтцийн шугам сүлжээний төлөвлөлт, бүтээн байгуулалтад шинэлэг инновац бүхий технологийг нэвтрүүлэх үйл ажиллагаанд дэмжлэг үзүүлэх⁶⁵ зарчим баримтлах бөгөөд бүтээн байгуулалтыг дараах үе шаттайгаар хэрэгжүүлэхээр төлөвлөсөн. Үүнд:

- **2025 он** – Техник, эдийн засгийн үндэслэл (ТЭЗҮ) боловсруулагдаж, төслийн ерөнхий зураг төсөл, техник, санхүүгийн тооцоо, байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээ хийгдэж, гүйцэтгэгч байгууллагуудыг сонгон шалгаруулна.
- **2026 он** – Бүтээн байгуулалтын ажил эхэлж, хотын дэд бүтцийн гол үндэс болох инженерийн сүлжээ, зам, тээврийн анхны суурь тавигдана.
- **2027 он** – Хотын дэд бүтцийн бүтээн байгуулалтыг бүрэн дуусгана.

Энэхүү дэд бүтцийн бүтээн байгуулалтын ажлын хүрээнд цахилгаан эрчим хүчний эх үүсвэр, дамжуулах шугамын төлөвлөлт, дулаан хангамжийн систем, ариутгах татуургын систем болон авто замын бүтээн байгуулалт зэрэг суурь инженерийн байгууламжуудыг иж бүрнээр төлөвлөсөн.

	Хүчин чадал	Хэрэгжих хугацаа
Цахилгаан эх үүсвэр	300+150 МВт /Нар, салхи баттерей хураагууртай/	2025-2027 он

⁶⁵ Мөн хуулийн 7 дугаар зүйлд.

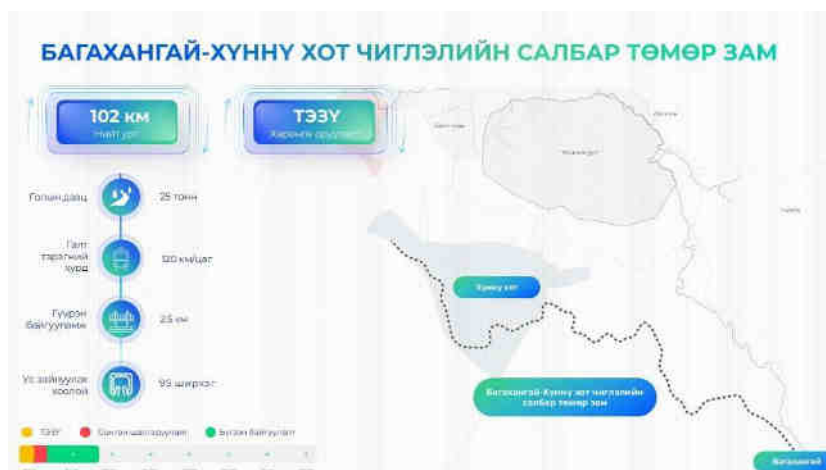
Дулаан	Газрын гүний дулаан	2025-2027 он
Ариутгах татуурга	3,000 м3/хон	2025-2027 он
Авто зам	127.4 км	2025-2027 он

Ачаа тээврийн нэгдсэн зангилаа төв

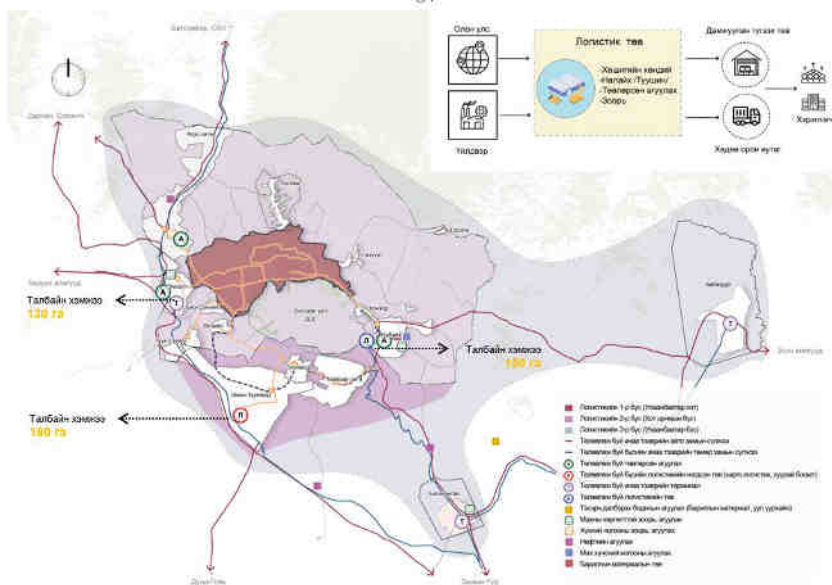
Нийслэлд 2025-2028 онд хэрэгжүүлэх 24 мега төсөл хэрэгжүүлэх бөгөөд улс, нийслэл, гадаадын хөрөнгө оруулалт, төр, хувийн хэвшлийн хамтын ажиллагаагаар 16 тэрбум ам долларын санхүүжилтийг шийдвэрлэж, бүтээн байгуулалтыг эхлүүлэхээр бэлтгэл шатны ажлууд хийгдэж байна.

Энэхүү мега төслүүдийн нэг нь **“Хөшигийн хөндийн салбар төмөр зам”** төсөл бөгөөд Хөшигийн хөндий чиглэлд баригдах тээвэр логиستيкийн төв, терминал хүрэх төмөр зам барих асуудлыг Монгол Улсын Засгийн газрын 2025 оны 01 дүгээр сарын 14-ний өдрийн хуралдаанаар хэлэлцэж дэмжсэн.

“Хөшигийн хөндийн салбар төмөр зам” нь “Улаанбаатар төмөр зам” Хувь нийлүүлсэн нийгэмлэгийн “Багахангай” өртөөнөөс салбарлан Төв аймгийн Сэргэлэн сумын урдуур дамжин, Олон Улсын шинэ нисэх онгоцны буудлын урагш чиглэн **102 км урттай**, 2 өртөө, 4 зөрлөгтэй, 2.5 км урт орчим гүүрэн байгууламжтай байхаар төлөвлөж, ТЭЗҮ, зураг төслийг “Монголын төмөр зам” ТӨХК хариуцан боловсруулж дууссан.

Энэхүү төмөр замын бүтээн байгуулалтын ажлууд хийгдэж, үйл ажиллагаа эхэлснээр Хүннү хотын нэгдсэн логиستيкийн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх, хотын дотор ачаа тээвэрлэлт хийхгүй байх боломж бүрдэнэ.

Логистикийн бүсийн бүтээн байгуулалтад нийт **358.1 тэрбум** төгрөгийн санхүүжилт шаардлагатай байгаа бөгөөд цаашид санхүүжилт шийдвэрлэх, хэсэгчилсэн ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулах зэрэг томоохон асуудлуудыг шийдвэрлэх шаардлагатай.

"Чингис хаан" Олон Улсын нисэх буудал нь 2021 онд ашиглалтад орсноосоо хойш Монгол Улсын агаарын тээврийн салбарт томоохон байр суурийг эзэлж, нислэг болон зорчигчийн тоо тогтвортойгоор өссөөр байна. Тухайлбал тус нисэх буудал нь үйл ажиллагаагаа эхлүүлсэн цагаасаа хойш нийт **43,250** нислэг үйлдэж, **4,825,048** зорчигчийг хүлээн авч үйлчилсэн.

2023 онд тус нисэх буудлаар нийтдээ 1.7 сая зорчигч үйлчлүүлсэн бол 2024 оны 11 дүгээр сарын 25-ны өдөр тухайн жилийнхээ 2 сая дахь зорчигчийг хүлээн авч, Монгол Улсын иргэний агаарын тээврийн түүхэнд анх удаа нэг жилийн дотор 2 сая зорчигч хүлээн авсан онцгой үйл явдал болсон.

Мөн 2021 онд ердөө 7 агаарын тээврийн компани тогтмол нислэг үйлдэж байсан бол 2024 он гэхэд дотоод болон Олон Улсын чиглэлд нийт 16 тээвэрлэгч компани тогтмол нислэг гүйцэтгэх болсон нь Олон Улсын нислэгийн чиглэл өргөжсөн, үйлчилгээний хүртээмж нэмэгдсэнтэй шууд холбоотой юм.

Монгол Улсын хоёр том нисэх буудлын харьцуулсан судалгаа

	Буянт-Ухаа Олон Улсын нисэх буудал	Чингис хаан Олон Улсын нисэх буудал
Ашиглалтад орсон он	1957-2021 он	2021 оноос хойш
Зорчигчдын тоо	2017 он 1.2 сая	2024 он 2 сая
Олон улсын үнэлгээ	-	
Засгийн газрын шийдвэр	455 дугаар тогтоолоор шинэ чиглэлд зориулан ашиглаж эхэлсэн	Шинэчлэгдсэн үндэсний агаарын тээврийн зангилаа

Нисэхийн компаниуд	2021 онд 7 компани	2024 онд 16 компани

Буянт-Ухаа нисэх буудал нь түүхэн үүргээ гүйцэтгэж дууссан ч сургалт, засвар, нөөц талбай, онцгой үүргийн нислэг зэрэг чиглэлд дахин амилж, ногоон ирээдүйтэй нисэх салбарын дэд бүтэц болон хөгжиж байна.

“Чингис хаан” Олон Улсын нисэх буудал нь Монгол Улсын агаарын тээврийн салбарт шинэ эрин үеийг нээж, зорчигч болон нислэгийн тоогоор тасралтгүй өсөлт үзүүлж байгаа шинэ үеийн гол төв юм.

Хот, тосгоныг холбосон хурдны тойрог зам

Улаанбаатар хот, дагуул хотыг холбосон алсын тойрог замыг төлөвлөж, зам дагуух аялал, худалдааны газар, авто зогсоол жижиг отог байгуулах төлөвлөлтийг гүйцэтгээд байна. Алсын тойрог зам 279 км урттай Улаанбаатар хотын дагуул хотуудыг холбосон 15 суурьшил, 4 үйлдвэрлэл, Чингис хаан Олон Улсын нисэх онгоцны буудал, налайх нисэх буудал дайран өнгөрнө.

Монголчуудын уламжлалт ёс заншил, өв соёлыг сурталчлан таниулах, түгээн дэлгэрүүлэх, жуулчдын хэрэгцээнд нийцсэн шинэлэг хотын аяллын бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг бий болгох зорилгоор төрийн болон төрийн бус байгууллага, мэргэжлийн холбоодтой хамтран жуулчдад зориулсан “Улаанбаатарын өвлийн наадам”, “Бүргэдийн баяр”, “Тэнгэр” олон улсын бөөгийн фестиваль, “Талын салхи” олон улсын мото наадам, “Playtime” олон улсын амьд хөгжмийн наадам, “Дээлтэй Монгол” наадам, “Хүрээ цам-Даншиг наадам”, “UB food festival”, “Хийморь” олон улсын морьт наадам зэрэг арга хэмжээнүүдийг хамтран зохион байгуулж, салбар хоорондын уялдаа холбоог сайжруулан ажиллаж байна.

Соёлын дурсгалыг хадгалан хамгаалах, аялал жуулчлалын эргэлтэд оруулах арга хэмжээний хүрээнд 2022 онд “Их тэнгэрийн амны хадны зургийн орчныг тохижуулах ажил”, 2023-2024 онд “Бэлхийн амны “Хүннүгийн язгууртны булш” цогцолборын тохижилтын ажлыг гүйцэтгэж, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг иргэд, жуулчдад үзэх боломжийг бүрдүүлсэн.

Зураг 1. Алсын тойрог зам дагуух аялал жуулчлал

“Плэйтайм” олон улсын хөгжмийн наадам

Улаанбаатарын бүсэд аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх, аялал жуулчлалын цогцолборуудыг байгуулах зорилтын хүрээнд Нийслэлийн Засаг даргын 2024 оны А/556 дугаар захирамжаар Налайх дүүргийн 3 дугаар хорооны нутаг дэвсгэрт “Плэйтайм” тогтвортой ногоон хүрээлэн цогцолбор байгуулах төслийг 2024 онд эхлүүлж, 500,000 м.кв талбай бүхий газрын асуудлыг шийдвэрлэсэн.

2025 онд Тоньюукуын замаас Плэйтайм аялал жуулчлалын цогцолбор газар хүртэлх авто зам, замын байгууламжийн зураг төсөл арга хэмжээний худалдан авах ажиллагааг зохион байгуулж, замын зураг төсвийг гүйцэтгүүлж байна.

Монгол наадам цогцолбор

“Монгол Наадам Цогцолбор” ОНӨТҮГ нь 2013 онд байгуулагдан Үндэсний их баяр наадмын "Монгол наадам цогцолбор"-ыг бүтээн байгуулах үйл ажиллагааг хариуцан ажиллаж байгаа бөгөөд Монгол Улсын Засгийн газрын 2016 оны 225 дугаар тогтоолоор тус цогцолборын хэсэгчилсэн ерөнхий төлөвлөгөө батлагдан хэрэгжиж байна.

Үндэсний их баяр наадмын "Монгол наадам цогцолбор"-т зориулан Монгол Улсын Засгийн газрын 2020 оны 109 дүгээр тогтоолоор нийслэлийн Сонгинохайрхан дүүргийн нутаг дэвсгэрт хамаарах 565.8 га, Төв аймгийн Аргалант сумын нутаг дэвсгэрт хамаарах

10,474 га, нийт 11,039.8 га газрыг улсын тусгай хэрэгцээнд авч, "Монгол наадам цогцолбор"-ыг байгуулах талбайн хэмжээг шинэчлэн тогтоосон.

Монгол наадам цогцолбор нь Үндэсний их баяр наадам, спортын холбоонуудын тэмцээн, Хүрээ цам – Даншиг наадам, эвент арга хэмжээг дангаар болон хамтран зохион байгуулах үйл ажиллагаа явуулж байна.

Дагуул хотуудыг кластер байдлаар хөгжүүлэх

Эдийн засгийн тусгай бүсийн хөгжлийн чиг хандлага нь улс бүр өөрийн нөөц боломж, онцлог дээр тулгуурлан эдийн засгийн тусгай бүсийн төрлөө сонгон байгуулснаар нэн тэргүүнд тухайн бүсэд бизнес эрхлэгч ашигтай ажиллаж, иргэд ажлын байртай болж, улмаар улсын экспортын барааны нэр төрөл нэмэгдэж, үндэсний үйлдвэрлэл хөгжиж байна. Тухайлбал, 2017 оны байдлаар 135 гаруй оронд 4500 гаруй эдийн засгийн тусгай бүс (SEZ) үйл ажиллагаа эрхэлж байсан байх бөгөөд газар зүйн байрлал, хүн ам, шугам сүлжээ, дэд бүтцийн төвлөрөл, эдийн засгийн хөгжил зэрэг олон хүчин зүйлүүдээс хамааран эдийн засгийн тусгай бүс нь олон төрөлтэй байна.

Дэлхий даяар эдийн засгийн чөлөөт бүсүүдийн тоо 2019 оны байдлаар 5400 орчимд хүрчээ. Эдгээр бүсүүд нь 130 гаруй оронд байрладаг бөгөөд ихэнх нь хөгжиж буй болон дунд орлоготой орнуудад төвлөрсөн байдаг.

Далайд гарцгүй 44 улсаас 7 улс нь одоогоор худалдааны чөлөөт бүс буюу татварын хөнгөлөлттэй бүс байгуулсан ба харилцан адилгүй нэр томъёолол ашигласан

байна. Үйл ажиллагаа, зорилгын хувьд ижил ч эдийн засгийн онцгой бүс, тусгай бүс, чөлөөт бүс зэрэг нэр томъёог ашигласан байна.

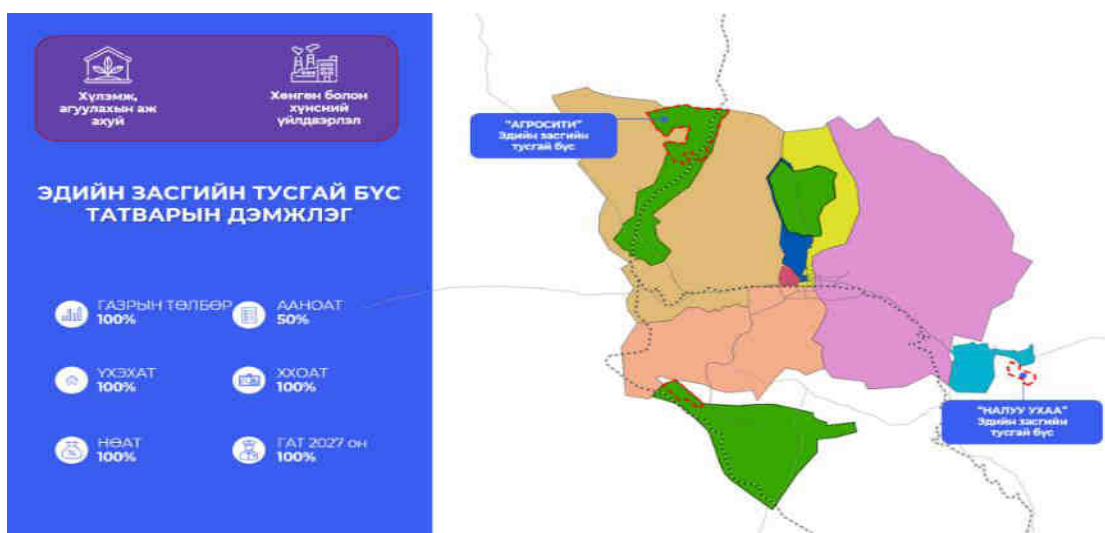
Улсын Их Хурал 2021 оны 07 сарын 07-ны өдөр Монгол Улсын нийслэл Улаанбаатар хотын эрх зүйн байдлын тухай хууль, 2024 оны 06 дугаар сарын 05-ны өдөр Хот тосгоны эрх зүйн байдлын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгыг тус тус баталснаар Улаанбаатар хот болон бусад хотуудад чөлөөт бүс, эдийн засгийн тусгай бүсийг байгуулах эрх зүйн үндсийг тавьсан бөгөөд одоогоор Нийслэлийн нутаг дэвсгэрт 2 эдийн засгийн тусгай бүс, Хүннү хотын эдэлбэр газарт 1 эдийн засгийн чөлөөт бүсийг байгуулаад байна.

Тухайлбал Монгол Улсын нийслэл Улаанбаатар хотын эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 38.1-д эдийн засгийн тусгай бүсийг нийслэлийн нутаг дэвсгэр, дагуул хот болон бусад орон нутагт тухайн засаг захиргааны нэгжтэй тохиролцсоны үндсэн дээр Засгийн газрын шийдвэрээр дараах 5 чиглэлээр байгуулна гэж заасан ба тус бүсэд үйл ажиллагаа эрхлэх аж ахуйн нэгжид хуулийн 42 дугаар зүйлд заасан татварын дэмжлэг үзүүлнэ.

Монгол Улсын Засгийн газрын 2022 оны "Хүнсний хангамж, аюулгүй байдлыг хангах талаар авах зарим арга хэмжээний тухай" 36 дугаар тогтоолын 2-т "Хүнсний хангамж, аюулгүй байдал" үндэсний хөдөлгөөнийг өрнүүлж, хүлэмжийн аж ахуйн үйлдвэрлэлийг 270 га хүртэл нэмэгдүүлэн хөгжүүлж, хүн амыг жилийн туршид шинэ ургацын ногоогоор тогтвортой хангахад чиглэсэн бодлого, үйл ажиллагааг төлөвлөн хэрэгжүүлэх, дулааны хангамж, дэд бүтэц бүхий бүс нутгуудад 50 га өвлийн хүлэмжийн цогцолбор аж ахуй байгуулах арга хэмжээг авахаар тусгагдсан.

Сонгинохайрхан дүүргийн 21 дүгээр хорооны нутаг дэвсгэрт 9000 га талбайд хүлэмжийн аж ахуй, хүнсний үйлдвэрлэлийн кластер бүхий, Налайх дүүргийн 3, 5 дугаар хорооны нутаг дэвсгэрт 5650 га талбайд тээвэр логистик, барилгын материалын үйлдвэрлэлийн кластер бүхий эдийн засгийн тусгай бүсийг 2024 онд байгуулсан. Эдийн засгийн тусгай бүсийн ажил эрчимжиж, Агросити, Налуу-Ухаа эдийн засгийн тусгай бүсүүдийн захирагчийн ажлын алба байгуулагдсан.

Налайх дүүргийн нутаг дэвсгэр дэх "Налуу-Ухаа" эдийн засгийн тусгай бүсэд тээвэр логикийн нэгдсэн тогтолцоог хөгжүүлснээр Улаанбаатар хотын дундуур аюултай ачаа тээвэрлэлт хийхгүй байх, улмаар орон нутаг руу хийх тээвэрлэлтийг хялбаршуулах боломж бүрдэнэ. Цаашлаад Улаанбаатар хотын терминал, Замын-Үүдийн чингэлэг тээврийн терминалын хүчин чадал хүрэлцэхгүй байгаагаас Тяньжин боомтод өнөөдөр 6000 орчим чингэлэг түгжирч байгаа импортын ачаа тээврийн хүндрэлийг шийдвэрлэх нэг гарц болно.

"Агро-Сити" эдийн засгийн тусгай бүсийг байгуулж, хөгжүүлснээр 2025 оноос нарийн ногоо, боловсруулсан бүтээгдэхүүнийг дотоодоосоо хангах, хөнгөн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх боломж бүрдэхээс гадна 2040 он гэхэд төлөвлөлтийн байршлын хүн ам-24,241, ажлын байр-25,597, эдийн засгийн тусгай бүс рүү шилжих хөдөлгөөн 1503 болж, цаашид нийслэл болон бүс нутагт эерэг дам нөлөө үзүүлж, валютын нөөцийг нэмэгдүүлж, импортын хамаарлыг бууруулж, иргэд эрүүл, аюулгүй хүнсний бүтээгдэхүүнийг өдөр тутамдаа хэрэглэх боломжтой болно гэж тооцоолсон.

Эдийн засгийн чөлөөт бүсийн хувьд Хүннү хотын 31,000 га эдэлбэр газрын 1000 га талбайд эдийн засгийн чөлөөт бүсийг төлөвлөсөн бөгөөд Аялал жуулчлал, хурал үзэсгэлэнгийн цогцолбор, Олон улсын санхүүгийн төв, Худалдаа, үйлчилгээ, татваргүй барааны бүс, Соёлын бүтээлч үйлдвэрлэл, Дата төв, мэдээлэл технологийн кластер, Эрүүл мэндийн ухаалаг хотхон зэрэг бүсүүдтэй байна.

Хүннү хотын эрх зүйн байдлын тухай хуульд эдийн засгийн чөлөөт бүсэд үйл ажиллагаа явуулах аж ахуйн нэгжид Чөлөөт бүсийн тухай хуулийн 16 дугаар зүйлийн дагуу хөнгөлөлт, чөлөөлөлт үзүүлэх бөгөөд энэхүү чөлөөт бүсийг хөгжүүлснээр жилд 3000 жуулчин татаж, 38,000 ажлын байрыг бий болгох тооцоо гарсан.

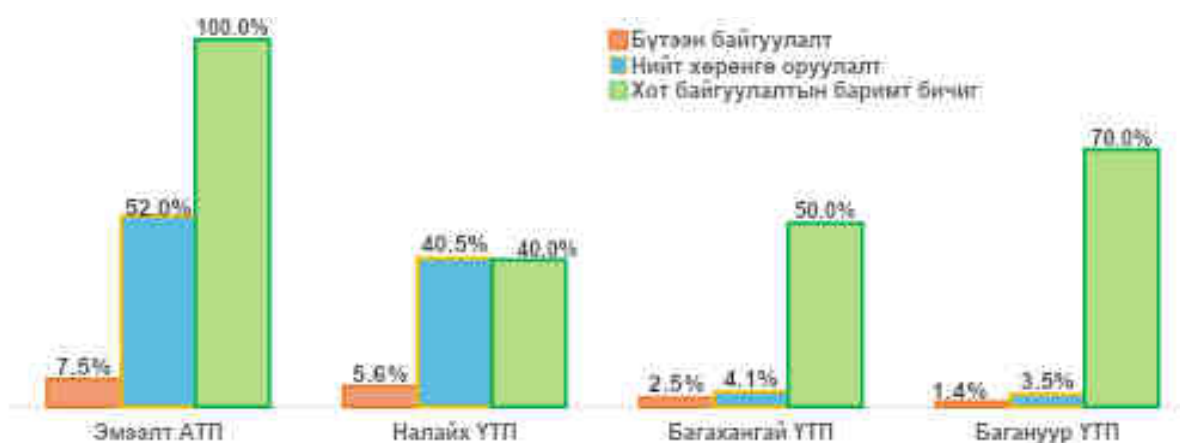
Мэдлэгт суурилсан өндөр технологийн үйлдвэрлэл

Төслийн төлөвлөлтийн үе шат 2016 оноос эхлэн 2025 он хүртэлх нийт 10 жилийн хугацаанд үргэлжилсэн бөгөөд энэ хугацаанд төслийн суурь бүтцүүдийг бүрдүүлэх, эрх зүйн болон техникийн бэлтгэл ажлуудыг цогц байдлаар хэрэгжүүлжээ.

Эхний жилүүдэд буюу 2016–2024 онд Хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө (ХЕТ), Техник, эдийн засгийн үндэслэл (ТЭЗҮ), инженерийн зураг төслийг боловсруулсан. Үүнтэй зэрэгцэн холбогдох зөвшөөрлүүдийг авах, анхны ажлын зураг гаргах ажлууд хийгдсэн.

Үе шатны ажлуудын гүйцэтгэлийн дундаж үзүүлэлтүүдээс харахад ХЕТ, ТЭЗҮ, инженерийн шугам сүлжээний ажлууд 65 хувийн гүйцэтгэлтэй байгаа бол газрын асуудал, зөвшөөрөлтэй холбоотой ажил 54.1 хувийн гүйцэтгэлтэй байна. Харин бүтээн байгуулалтын ажил бүхэлдээ 6.8 хувийн гүйцэтгэлтэй үргэлжилж байна.

“Эмээлт АҮТП” нь хот байгуулалтын баримт бичгийн хувьд 100% бүрэн боловсруулагдсан цорын ганц бүс бөгөөд бүтээн байгуулалт 7.5%-д, хөрөнгө оруулалт 52%-д хүрээд байна. Энэ нь төлөвлөлтийн суурь сайн боловч бодит гүйцэтгэл, хөрөнгө оруулалтын хувьд ахиц шаардаж буйг харуулж байна.

Налайх ҮТП-ийн хувьд төлөвлөлтийн баримт бичиг 40%, бүтээн байгуулалт 5.6%, хөрөнгө оруулалт 40.5%, Багахангай ҮТП-д хот байгуулалтын баримт бичиг 50%, бүтээн байгуулалт 2.5%, хөрөнгө оруулалт 4.1%, Багануур ҮТП нь хот байгуулалтын баримт бичгийн гүйцэтгэл 70%-д хүрсэн ч бүтээн байгуулалт ердөө 1.4%, хөрөнгө оруулалт 2.5% байгаа нь төслийн үйл явц эхлэлийн шатандаа буюу удаашралтай байгаад анхаарлаа хандуулах шаардлагатай байна.

2025 онд үйлдвэр технологийн паркуудын хуулийн этгээдийн хэлбэрийг өөрчлөн зохион байгуулах ажлууд эхлүүлэн ажиллаж байна.

Эмээлт эко аж үйлдвэрийн парк нь малын гаралтай түүхий эдийн үнэ цэнийг нэмэгдүүлэх чиг үүргээр байгуулагдсан.

Паркийн 160 га газрын хамгаалалтын бүсийг тогтоож, хашаалсан ба “Бизнес инкубатор, үйлдвэр сургалтын төв” барилгыг 2023 онд байгуулсан.

Эмээлт эко аж үйлдвэрийн паркийн "Дулааны цахилгаан станц болон Цэвэрлэх байгууламжийн ажил"-ын гүйцэтгэгчийг сонгон шалгаруулах тендерийг 2025 оны 04 дүгээр сарын 14-ний өдөр зарлан гүйцэтгэгчийг сонгон шалгаруулалт хүлээгдэж байна.

Хот байгуулалтын баримт бичгийн явц 100%, нийт хийгдэх шаардлагатай бүтээн байгуулалтаас 7.5%-ийн явцтай байгаа ба 2025 он хүртэлх хөрөнгө оруулалт нийт паркуудын хөрөнгө оруулалттай харьцуулахад 52%-ийн хөрөнгө оруулалттай байна.

Налайхын Барилгын Материалын Үйлдвэрлэл, Технологийн Парк нь олон улсын стандартад нийцсэн, байгаль орчинд ээлтэй, дэвшилтэт технологи бүхий барилгын материалын үйлдвэрлэлүүдийн цогцолбор барихаар зорин ажиллаж байна.

Дэд бүтцийн хүрээнд Усны нөөц тогтоох гидрогеологийн хайгуулын ажил болон 660 м² бүхий оффисын барилга угсралтын ажлыг 2015 онд хийж гүйцэтгэсэн. Мөн Налайх, Чойрын чиглэлийн авто замтай холбох 4,64 км авто замыг тавьсан. 2024 оны байдлаар 162 иргэнийг түр болон байнгын ажлын байраар хангасан.

Багахангай үйлдвэрлэл технологийн парк нь хүнд, хөнгөн үйлдвэрлэлийг хослуулан хөгжүүлэх бөгөөд зураг төсөл, техник, эдийн засгийн үндэслэлээ 2019 онд, хэсэгчилсэн ерөнхий төлөвлөгөө, барилгажилтын зураг төслийг 2022 онд, бусад шаардлагатай баримт бичгүүдийг 2022-2024 оны хооронд гүйцэтгэж,

паркийн нэгжээр орох хүсэлтэй 3 аж ахуйн нэгжтэй гэрээ байгуулан ажиллаж байна.

Багануур үйлдвэрлэл, технологийн парк нь хүнд, хөнгөн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэхэд чиглэгдсэн бөгөөд хэсэгчилсэн ерөнхий төлөвлөлт, гадна инженерийн шугам сүлжээний зураг төслийг 2018 онд, паркийн захиргаа нэгдсэн үйлчилгээний төвийн зураг төслийг 2019-2020 онуудад хийж гүйцэтгэсэн.

Нийслэлийн Засаг даргын 2025 оны А/197 дугаар захирамжийн дагуу паркийн ерөнхий цахилгаан хангамжийн 110 кВ-ын 6.76 км өндөр хүчдэлийн агаарын шугамын бүтээн

байгуулалтын үлдэгдэл 2025 онд санхүүжих 300.0 сая төгрөгийн эрхийг Нийслэлийн хөрөнгө оруулалтын газарт шилжүүлсэн.

4. Хяналт-шинжилгээ үнэлгээний шалгуур үзүүлэлтийн хэрэгжилт

5. Ирээдүйн чиглэл

- Дэлхий нийтийн болон бүс нутгийн хөгжлийн чиг хандлага
- Эдийн засаг, технологи, байгаль орчин, нийгмийн өөрчлөлтүүд хэрхэн нөлөөлж болзошгүй талаарх дүгнэлт
- Монгол Улсын Засгийн газрын 3 шилжилт (Хиймэл оюун, хүний нөөц, ногоон хөгжил) зорилтуудад хэрхэн нөлөөлөх

6. Зөвлөмж

- Эхний таван жилийн шалгуур үзүүлэлтүүдийн хэрэгжилт дээр анхаарах асуудлууд, тэдгээрийг шийдвэрлэх боломж
- Урт хугацаанд анхаарах асуудлууд, хөгжлийн тэргүүлэх чиглэлүүд
- “Алсын хараа 2050” бодлогын хэрэгжилтийн механизмийг сайжруулах зөвлөмж
- Боломжит эрсдэлүүд ба түүнээс урьдчилан сэргийлэх арга зам

Ашигласан материалын жагсаалт

Үндэсний нэгдмэл үнэт зүйл бүлэг:

“Алсын хараа-2050” монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын шалгуур үзүүлэлтийн 2015-2025 оны явцын тайлан мэдээ

“Алсын хараа-2050” монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын 2020- 2024 оны хэрэгжилтийн явцын тайлан

“Дэлхийн монголчууд-II” цогц арга хэмжээг 2021-2024 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөөний биелэлтийн тайлан

"Монгол Улсыг 2021-2025 онд хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл"-ийн гүйцэтгэлийн тайлан

Үндэсний соёл-Нэгдмэл үнэт зүйлийн индексийн аргазүйг тодорхойлох олон нийтийн санаа бодлын судалгаа, СЯ, ММСГ

Хүний хөгжил бүлэг:

Ц.Болормаа, Б.Энхцэцэг. (2025). *“Монгол Улсын төрөлтийн шилжилт, төрөлтийг дэмжих бодлого” судалгаа*. Улаанбаатар.

ГБХНХЯ. (2025). *Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын гэр бүл, хөдөлмөр нийгмийн хамгааллын яамны эрхлэх асуудлын хэрэгжилтийн тайлан*. Улаанбаатар.

ГБХНХЯ. (2025). Гэр бүлийн хөгжлийг дэмжих хуулийн төсөл.

Жендэрийн үндэсний хороо&НҮБХХ. (2023). *Монгол Улсад ковид 19 цар тахлын охид, эмэгтэйчүүдийн нийгэм, эдийн засгийн байдалд үзүүлж буй нөлөөлийн судалгаа*. Улаанбаатар.

Монгол Улсын Засгийн Газар. (2025). "Монгол Улсыг 2021-2025 онд хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл"-ийн 2021-2024 оны хэрэгжилтэд хийсэн хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний тайлан. Улаанбаатар.

МУЗГ. (2025). "Монгол Улсыг 2021-2025 онд хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл"-ийн 2021-2024 оны хэрэгжилтэд хийсэн хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний тайлан. Улаанбаатар.

МУЗГ, НҮБ, ОУШХБ. (2023). *“Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хэрэгжилтийн явц, онцлох ажлууд (2020-2023 оны I улирал)*. Улаанбаатар.

МУЗГ, ЭМЯ. (2024). *“АЛСЫН ХАРАА-2050” МОНГОЛ УЛСЫН УРТ ХУГАЦААНЫ ХӨГЖЛИЙН БОДЛОГЫН 2020- 2024 ОНЫ ХЭРЭГЖИЛТИЙН ЯВЦЫН ТАЙЛАН*. Монгол Улс.

МУ-ын Засгийн газар. (2023). *Хөдөөгийн сэргэлт чуулган*.

МУ-ын Засгийн газар. (2025). *2021-2025 онд хэрэгжүүлэх үндсэн чиглэлийн хэрэгжилтийн тайлан*.

МУ-ын Засгийн газар. (2025). *Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын 2020- 2024 оны хэрэгжилтийн явцын тайлан*.

- МУ-ын Засгийн газар&НҮБХХ. (2024). "Алсын хараа 2050" Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого: Хэрэгжилтийн явц, онцлох ажлууд. Улаанбаатар.
- МУ-ын Засгийн газар&НҮБХХ. (2024). Хүний хөгжлийн илтгэл: Монгол Улсын Хүний хөгжлийн төлөөх тэгш, хүртээмжтэй эрчим хүчний шилжилт. Улаанбаатар.
- Б.Нарантулга. (2016). Монгол дахь зохистой хөдөлмөр эрхлэлтийг Азийн зарим улстай харьцуулан судалсан нь өгүүлэл. *Удирдахуйн онол, практикийн асуудлууд сэтгүүл дугаар 16*.
- Б.Нарантулга, Ч.Эрдэнэчимэг, С.Ганцэцэг ба бусад. (2020). *Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих бодлогын үр дүнгийн шинжилгээ судалгааны тайлан*. Улаанбаатар: Удирдлагын академи.
- Нийслэлийн статистикийн газар. (2025). *7 хоногийн үнийн танилцуулга*.
- П.Нямсүрэн. (2023). Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яамнаас хөрсний бохирдлыг бууруулах талаар баримталж буй бодлого арга хэмжээ. *Хотжилт ба хүрээлэн буй орчин-2024*. Улаанбаатар.
- О.Одгэрэл. (2023). МУИС-ийн генийн инженерчлэлийн лаборатори, <https://ikon.mn/n/2grh>.
- ОУШХБ. (2023). "Монгол дахь дотоодын шилжилт хөдөлгөөн: Нөхцөл байдлын дүн шинжилгээний тайлан".
- А.Солонго нар. (2023). "Цалинтай ээж"-ийн нэмэлт орлого олох боломж. *Монголын хүн амын сэтгүүл, Дугаар 33*.
- ХНХЯ. (2021). *Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын салбарын 2021-2024 оны стратеги төлөвлөгөө*.
- Хот байгуулалт, барилга, орон сууцжуулалтын яам. (2025). *Хот байгуулалт, барилга, орон сууцжуулалтын яамны 2024 оны үйл ажиллагаанд хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хийсэн ажлын нэгдсэн тайлан*. Улаанбаатар.
- ЭМХТ. (2023). *Эрүүл мэндийн үзүүлэлт - 2023*.
- ЭМЯ. (2024). "Алсын хараа-2050" Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын 2020- 2024 оны хэрэгжилтийн явцын тайлан. Монгол Улс.
- ЭМЯ. (2025). Эрүүл мэндийн салбарын "Алсын хараа 2050" бодлогын зорилго, зорилттой уялдуулан 2020-2025 оны нэгдүгээр улиралд хэрэгжүүлсэн гурав хүртэлх онцлох үйл ажиллагаа, төсөл, хөтөлбөрийн талаарх мэдээлэл.
- ЭМЯ. (2025). Эрүүл мэндийн салбарын санхүүжилтийн тогтолцооны өнөөгийн байдлын ерөнхий тойм.
https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/mn/COVID-19-Impact-on-Women-and-girls_Mongolian-Final.pdf. (n.d.).
- ILO. (2014). *World of work report: 2014 developing with jobs*. Geneva, Switzerland.
- The common wealth. (2023). *Global Youth Development Index Update Report*.

Амьдралын чанар ба дундаж давхарга бүлэг:

- C.Gillion, C.Bailey, & D. Latulippe. (2011). *Pension system development and reform*. ILO.

- Lin, Y. (2018). Exploring the interactive development between population urbanization and land urbanization: Evidence from Chongqing, China 1998-2016.
- M.S. Suhaidab. (2011). Housing Affordability: A Conceptual Overview for House.
- Oxford Wellbeing Research Centre. (2025). *World Happiness Index*. <https://data.worldhappiness.report/table-ээс> Гаргасан
- Quan Gan & Robert J.Hill. (2011). Measuring Housing Affordability: Looking Beyond the Median.
- UNDP. (2024). *Human Development Index*. <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI-ээс> Гаргасан
- А.Энхманлай. (2025). Газар зохион байгуулалт, геодези, зураг зүйн ерөнхий газрын танилцуулга.
- Б.Нарантулга, Ч.Эрдэнэчимэг, С.Ганцэцэг ба бусад. (2020). *Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих бодлогын үр дүнгийн шинжилгээ судалгааны тайлан*. Улаанбаатар: Удирдлагын академи.
- Б.Нарантулга, Э.Ариунаа, Б.Ганзориг ба бусад. (2019). *Өндөр насны тэтгэврийн тогтолцооны өнөөгийн байдал судалгааны тайлан*. Улаанбаатар: Удирдлагын академи.
- ГБХНХЯ. (2025). *Алсын хараа 2050" Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын гэр бүл, хөдөлмөр нийгмийн хамгааллын яамны эрхлэх асуудлын хэрэгжилтийн тайлан*.
- ГЗБГЗЗГ. (2022). *Улсын хэмжээнд 3D, 4D хэмжээст кадастрын мэдээллийн нэгдсэн системийг байгуулах, хэрэглээнд нэвтрүүлэх ТЭЗҮ тайлан*.
- ГЗБГЗЗЕГ. (2023). *Газрын нэгдмэл сангийн тайлан*.
- Д.Нарантуяа. (2024). *Хоршоо байгуулсан малчид 3 дахин бага хүүтэй зээл авч байна нийтлэл*.
- Д.Нарантуяа. (2024). *Хоршоо байгуулсан малчид 3 дахин бага хүүтэй зээл авч байна нийтлэл*.
- Д.Цолмон, Д. Г. (2021). Улаанбаатар хотын хотжилтын түвшинд нөлөөлөгч хүчин зүйлсийн судалгаа. *Монгол орны газарзүй-геоэкологийн асуудал*.
- Ж.Батсайхан. (2022). Газар зохион байгуулалт, геодези, зураг зүйн газрын танилцуулга.
- МУЗГ. (2023). *Монгол Улсын Үндэсний сайн дурын хоёрдугаар илтгэл 2023: Тогтвортой хөгжлийн зорилгын хэрэгжилт*.
- МУИС. (2022). *Монголын бизнесийн орчны өнөөгийн нөхцөл байдал, сайжруулах боломж судалгааны тайлан*. Улаанбаатар.

МУ-ын Засгийн газар. (2021). *Алсын хараа 2050: Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого (30 жилийн дүгнэлт, 30 жилийн зорилго)*. Улаанбаатар.

МУ-ын Засгийн газар. (2025). *Алсын хараа-2050" Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын 2020- 2024 оны хэрэгжилтийн явцын тайлан*.

МУ-ын Засгийн газар. (2025). *Алсын хараа-2050" Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын 2020-2024 оны хэрэгжилтийн явцын тайлан*.

Сангийн яам. (2023). *"Эрүүл мэндээ хамгаалж, эдийн засгаа сэргээх 10 их наяд цогц төлөвлөгөө"-ний хэрэгжилт*.

Системийн сэтгэлгээ, инновацийн төв&НҮБХХ. (2024). *Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сангаас хэрэгжүүлж буй хөтөлбөрийн загварыг сайжруулах нь судалгааны тайлан*. Улаанбаатар.

ССАЖЗЯ. (2024). *"Алсын хараа-2050" Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын 2021-2025 оны хэрэгжилтийн тайлан*.

СЭЗИС. (2024). *Орон сууцны санхүүжилтийн өнөөгийн байдал, боловсронгуй болгох арга зам*.

Удирдлагын академи. (2019). *Өндөр насны тэтгэврийн тогтолцооны өнөөгийн байдал судалгааны тайлан*. Улаанбаатар.

Удирдлагын академи. (2020). *Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих бодлогын үр дүнгийн шинжилгээ судалгааны тайлан*.

Удирдлагын академи. (2022). *Нийгмийн халамжийн бодлогын хөдөлмөр эрхлэлтэд үзүүлж буй нөлөө*. Улаанбаатар.

ХХААХҮЯ. (2024). *Шинэ хоршоо чинээлэг малчин хөтөлбөрийн тайлан*.

Ш.Мөнхцэрэн, Б.Болормаа, Слободан Свежик ба бусад. (2017). *Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хүрээний санхүүжилт дэд тайлан*. Улаанбаатар: Human dynamics, ХНХЯ, Европын холбоо.

ШУТС, АШУҮИС. (2019). *Өсвөр үеийнхний эрүүл мэндийн эрсдэлт хүчин зүйлс, урьдчилан сэргийлэх асуудал*. Улаанбаатар.

ЭМЯ. (2024). *"Алсын хараа-2050" Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын 2021-2025 оны хэрэгжилтийн тайлан*.

ЭМЯ, НЭМҮТ, ДЭМБ. (2019). *Халдварт бус өвчин, осол гэмтлийн шалтгаан, эрсдэлт хүчин зүйлсийн тархалтын судалгаа*. Улаанбаатар.

ЭМЯ, НЭМҮТ, НҮБХАС. (2019). *"Хүн амын хоол тэжээлийн байдал" үндэсний V судалгаа*. Улаанбаатар.

ЭМЯ, НЭМҮТ, НҮБХАС. (2024). *Монгол Улсын хүн амын хоол тэжээлийн байдал (Үндэсний VI судалгааны тайлан)*. Улаанбаатар.

ЭМЯ, ҮСХ. (2024). *Хүн амын өвчлөл, эндэгдлийн мэдээ*.

https://www.1212.mn/mn/statistic/statcate/573056/table-view/DT_NSO_2100_027V1-ээс Гаргасан

Эдийн засаг бүлэг

1. Alaska Permanent Fund Corporation. (2023). *Annual report 2022–2023*. <https://apfc.org/reports-publications/>
2. Canada Pension Plan Investment Board. (2023). *Annual report 2023*. <https://www.cppinvestments.com/>
3. Chile Ministry of Finance. (2023). *Economic and social stabilization fund report*. Santiago, Chile. <https://www.hacienda.cl/>
4. Government Pension Fund Global. (2024). *Annual report 2023*. Norges Bank Investment Management. <https://www.nbim.no/en/the-fund/reports/2023-annual-report/>
5. Temasek Holdings. (2024). *Temasek review 2023*. Singapore Government Investment Corporation. <https://www.temasek.com.sg/en/news-and-views/temasek-review>
6. VoxEU. (2021). How to spend it: Sovereign wealth funds and the wealth of nations. *VoxEU.org*. <https://cepr.org/voxeu/columns/how-spend-it-sovereign-wealth-funds-and-wealth-nations>
7. Эдийн засаг, хөгжлийн яам. (2022). *Үндэсний баялгийн сангийн тухай хуулийн үзэл баримтлал*. Улаанбаатар: ЭЗХЯ.
8. Эрдэнэс Монгол ХХК. (2024). *Үндэсний баялгийн сангийн 5 жилийн замнал: Судалгааны тайлан*. Улаанбаатар: Эрдэнэс Монгол.
9. Монгол Улсын Их Хурал. (2024). *Үндэсний баялгийн сангийн тухай хууль*. Улаанбаатар: УИХ-ын Хэвлэлийн газар.
10. Цахим хөгжил, инновац, харилцаа холбооны яам (2024). 2024 оны жилийн эцсийн гүйцэтгэлийн төлөвлөгөөний тайлан
11. JICA. (2023). “Монголын стартап экосистемийн тайлан 2023”. https://www.jica.go.jp/overseas/mongolia/sjp04ove1698/___icsFiles/afieldfile/2024/08/28/Final.pdf
12. KOCCA. (2023).). K-pop Overseas Sales Surpass 1 Trillion Won for the First Time in 2019 and 3 Trillion Won in 2022. <https://welcon.kocca.kr/en/support/issue-focus/39>
13. Tracxn Technologies. (2025). *Fintech Weekly, Tracxn, 2024*. Bangalore. https://tracxn.com/d/explore/high-tech-startups-in-mongolia/___mljZEwsNkOxXgmvLEVfxSerbSMic3cjVfopTghvw5S8/companies
14. United Nation. (2024). *UN E-Government Survey 2024*. United Nation. <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2024>
15. United Nations. (2022). *Creative Economy Outlook*, United Nations Conference on Trade and Development. New York: United Nations Publications. https://unctad.org/system/files/official-document/ditctsce2022d1_overview_en.pdf
16. World Bank. (2022). *MONGOLIA JOBS DIAGNOSTIC More Vibrant and Inclusive Labor Markets for Economic Recovery and Diversification, Synthesis Report*.

- <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099030001132333606/pdf/P17445302d04700790adb8066bc652052a1.pdf>
17. World Bank. (2023). Mongolia Overview .
<https://www.worldbank.org/en/country/mongolia/overview-ээс> Гаргасан
 18. Соёл, спорт, аялал жуулчлал, залуучуудын яам (2024). 2023 оны жилийн эцсийн гүйцэтгэлийн тайлан.
 19. Соёл, спорт, аялал жуулчлал, залуучуудын яам (2024). Соёлын бүтээлч үйлдвэрлэлийн салбарын мэдээлэл. Соёл, Спорт, Аялал Жуулчлалын Яам:
<https://mocsy.gov.mn/news/70445>
 20. Соёл, спорт, аялал жуулчлал, залуучуудын яам (2025), 2024 оны жилийн эцсийн гүйцэтгэлийн тайлан. Улаанбаатар.
 21. Үндэсний Статистикийн Хороо (2025). ЗОХИОГЧИЙН ЭРХ, төрлөөр.
https://1212.mn/mn/statistic/statcate/573079/table-view/DT_NSO_2002_054V4
 22. Үндэсний Статистикийн Хороо (2025). ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАЛТ, салбараар. Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан:
https://1212.mn/mn/statistic/statcate/573075/table-view/DT_NSO_0901_002V1
 23. Үндэсний Статистикийн Хороо (2025). ДОТООДЫН НИЙТ БҮТЭЭГДЭХҮҮН, үйлдвэрлэлийн аргаар, салбараар. Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан:
https://1212.mn/mn/statistic/statcate/573052/table-view/DT_NSO_0500_001V1
 24. Цахим хөгжил, инновац, харилцаа холбооны яам (2024). 2024 оны жилийн эцсийн гүйцэтгэлийн төлөвлөгөөний тайлан
 25. JICA. (2023). “Монголын стартап экосистемийн тайлан 2023.
https://www.jica.go.jp/overseas/mongolia/sjp04ove1698/___icsFiles/afieldfile/2024/08/28/Final.pdf
 26. KOCCA. (2023).). K-pop Overseas Sales Surpass 1 Trillion Won for the First Time in 2019 and 3 Trillion Won in 2022. <https://welcon.kocca.kr/en/support/issue-focus/39>
 27. Tracxn Technologies. (2025). Fintech Weekly, Tracxn, 2024. Bangalore.
https://tracxn.com/d/explore/high-tech-startups-in-mongolia/___mljZEwsNkOxXgmvLEVfxSerbSMic3cjVfopTghvw5S8/companies
 28. United Nation. (2024). UN E-Government Survey 2024. United Nation.
<https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2024>
 29. United Nations. (2022). Creative Economy Outlook, United Nations Conference on Trade and Development. New York: United Nations Publications.
https://unctad.org/system/files/official-document/ditctsce2022d1_overview_en.pdf
 30. World Bank. (2022). MONGOLIA JOBS DIAGNOSTIC More Vibrant and Inclusive Labor Markets for Economic Recovery and Diversification, Synthesis Report.
<https://documents1.worldbank.org/curated/en/099030001132333606/pdf/P17445302d04700790adb8066bc652052a1.pdf>
 31. World Bank. (2023). Mongolia Overview .
<https://www.worldbank.org/en/country/mongolia/overview-ээс> Гаргасан
 32. Соёл, спорт, аялал жуулчлал, залуучуудын яам (2024). 2023 оны жилийн эцсийн гүйцэтгэлийн тайлан.

33. Соёл, спорт, аялал жуулчлал, залуучуудын яам (2024). Соёлын бүтээлч үйлдвэрлэлийн салбарын мэдээлэл. Соёл, Спорт, Аялал Жуулчлалын Яам: <https://mocssty.gov.mn/news/70445>
34. Соёл, спорт, аялал жуулчлал, залуучуудын яам (2025), 2024 оны жилийн эцсийн гүйцэтгэлийн тайлан. Улаанбаатар.
35. Үндэсний Статистикийн Хороо (2025). ЗОХИОГЧИЙН ЭРХ, төрлөөр. https://1212.mn/mn/statistic/statcate/573079/table-view/DT_NSO_2002_054V4
36. Үндэсний Статистикийн Хороо (2025). ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАЛТ, салбараар. Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан: https://1212.mn/mn/statistic/statcate/573075/table-view/DT_NSO_0901_002V1
37. Үндэсний Статистикийн Хороо (2025). ДОТООДЫН НИЙТ БҮТЭЭГДЭХҮҮН, үйлдвэрлэлийн аргаар, салбараар. Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан: https://1212.mn/mn/statistic/statcate/573052/table-view/DT_NSO_0500_001V1

Засаглал бүлэг

Авлигатай тэмцэх газар (2022). Шударга байдлын үнэлгээ. *Судалгааны тайлан*. Улаанбаатар.

Авлигатай тэмцэх газар (2023). Шударга байдлын үнэлгээ. *Судалгааны тайлан*. Улаанбаатар.

Авлигатай тэмцэх газар (2023). Шударга байдлын үнэлгээний судалгааны мэдээлэл цуглуулах, тайланг бэлтгэж, үр дүнг олон нийтэд мэдээлэл зөвлөх үйлчилгээ: багц-1. *Төрийн байгууллагын шударга байдлын талаар үйлчлүүлэгчдээс авах судалгааны тайлан*. Улаанбаатар.

Авлигатай тэмцэх газар (2023). Шударга байдлын үнэлгээний судалгааны мэдээлэл цуглуулах, тайланг бэлтгэж, үр дүнг олон нийтэд мэдээлэл зөвлөх үйлчилгээ: багц-2. *Төрийн байгууллагын шударга байдлын талаар албан хаагчдаас авах судалгааны тайлан*. Улаанбаатар.

Авлигатай тэмцэх газар (2023). Шударга байдлын үнэлгээний судалгааны мэдээлэл цуглуулах, тайланг бэлтгэж, үр дүнг олон нийтэд мэдээлэл зөвлөх үйлчилгээ: багц-3. *Төрийн байгууллагын шударга байдлын талаар бодлогод оролцогч, шинжээчдээс авах судалгааны тайлан*. Улаанбаатар.

Монгол Улсын Засгийн газрын хэрэг эрхлэх газрын даргын 2024.12.20-ны ХЭГ/2634 тоот албан бичиг. “Авлигатай тэмцэх 5Ш ажиллагаа”-ны хүрээнд хэрэгжүүлж байгаа “Шил ажиллагаа”-ны талаар Улсын Их Хурлын чуулганы нэгдсэн хуралдаанд хийх Ерөнхий сайдын мэдээлэл.

“Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого Алсын хараа 2050: Засаглал” иргэдэд зориулсан гарын авлага. (Зөвлөх: С.Зулпхар, М.Баянмөнх, Ц.Энхмандах, Ж.Жаргал). Улаанбаатар, 2022.

Монгол Улсын Засгийн газар. “Урт хугацааны хөгжлийн бодлого: цахим шилжилт” форум-2022. Илтгэлийн эмхэтгэл. Улаанбаатар.

“Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого Алсын хараа 2050: Засаглал” иргэдэд зориулсан гарын авлага. (Зөвлөх: С.Зулпхар, М.Баянмөнх, Ц.Энхмандах, Ж.Жаргал). Улаанбаатар, 2022.

Монгол Улсын Засгийн газар. (2023). *Алсын хараа 2050: Хэрэгжилтийн явц 2020-2023*.

НҮБ-ын Цахим засаглалын хөгжлийн сан (2020, 2022, 2024).

<https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country Information/id/113-Mongolia>

Удирдлагын академи (2024). Төрийн байгууллагад итгэх итгэлийг нэмэгдүүлэхийн тулд авлигатай тэмцэх бодлогыг институцчилэх нь. Улаанбаатар.

Сонгуулийн ерөнхий хороо. (2024). *УИХ-ын сонгуулийн ирц, оролцоо*.

Үндэсний Статистикийн хорооны даргын 2024.12.26-ны өдрийн 01/998 дугаар албан бичиг. “Сайжруулах шаардлагатай шалгуур үзүүлэлтүүдийн үндэслэл, сайжруулах санал”.

Үндэсний Статистикийн хороо (2024). Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан. <http://1212.mn/>.

Үндэсний Статистикийн хорооны даргын 2024.12.26-ны өдрийн 01/998 дугаар албан бичиг. “Сайжруулах шаардлагатай шалгуур үзүүлэлтүүдийн үндэслэл, сайжруулах санал”.

Үндэсний Статистикийн хороо (2024). “Төрийн нэгдсэн мэдээллийн сан байгуулах бэлэн байдал” үнэлгээний тайлан. Улаанбаатар.

Үндэсний Статистикийн хороо (2024). “Үндэсний өгөгдлийн засаглалын замын зураглал”. Улаанбаатар.

Үндэсний Статистикийн хороо (2024). “Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын шалгуур үзүүлэлтийн мета өгөгдөл”. Улаанбаатар.

Үндэсний Статистикийн хороо (2024). “Тогтвортой хөгжлийн зорилгын шалгуур үзүүлэлтүүдийг тооцох аргачлал”. Улаанбаатар.

“И-монгол академи” улсын төсөвт үйлдвэрийн газрын 2023 оны онцлох ажлуудын тайлан. Улаанбаатар.

Цахим хөгжил, харилцаа холбооны яам. 2022-2023 оны нэгдсэн тайлан. Улаанбаатар.

Улсын Их Хурлын Тамгын газар. (2024). *Монгол Улсын Их Хурлын үйл ажиллагааны тайлан*.

Шинэ сэргэлтийн бодлогын хурдасгуур төв. (2025). *Шинэ Сэргэлтийн Бодлогын Хурдасгуур Төв*. <https://www.nrpa.gov.mn/mn>:
<https://www.nrpa.gov.mn/mn/new-recovery-policy>-ээс Гаргасан

Шүүхийн ерөнхий зөвлөл. (2023). *Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн 2021-2023 оны тайлан*.

Шүүхийн ерөнхий зөвлөл. (2025). *shuukh.mn*. <https://www.shuukh.mn/>-ээс Гаргасан

ADB. (2024). *Getting More Women into Asia's Parliaments is Key to Gender Equality*.

IDEA. (2024). *Voter Turnout Database*.

World bank. (2025). *World Bank country classifications by income level for 2024-2025*.

Амар тайван, аюулгүй нийгэм бүлэг

Кибер аюулгүй байдлын тухай хууль, Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл: 2022 он, №08

<https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=16532522757001>

<https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=16758282553111>

<https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=16760333966391>

<https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=16760334026011>

Монгол Улсын Засгийн газрын 2022 оны 5 дугаар сарын 25-ны өдрийн “Жагсаалт батлах тухай” 207 дугаар тогтоол

<https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=17140722436571&sword=%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82,%20%D1%85%D1%8D%D0%BC%D0%B6%D0%B8%D0%BB%20%D0%B7%D2%AF%D0%B9>

<https://www.maxinomics.com/mongolia/globalization-index>

<https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>

Global Cybersecurity Index 2024 5th Edition

https://ocindex.net/assets/downloads/2023/english/ocindex_profile_mongolia_2023.pdf

Улсын бүртгэлийн ерөнхий газрын 2024 оны үйл ажиллагааны тайлан

Холбогдох, яам, агентлагуудаас ирүүлсэн. Хууль тогтоомж, тогтоол шийдвэрийн хэрэгжилтийн 2020-2024 оны тайлан, танилцуулга

Улаанбаатар хот ба дагуул хот бүлэг:

Хууль тогтоомж

Монгол Улсын Үндсэн хууль (1992).

Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хууль (2020).

Монгол Улсын нийслэл Улаанбаатар хотын эрх зүйн байдлын тухай хууль (2021).

Хууль тогтоомжийн тухай хууль (2015).

Чөлөөт бүсийн тухай хууль (2015).

Хот, суурин газрыг дахин хөгжүүлэх тухай хууль (2015).

Аялал жуулчлалын тухай хууль (2000).

Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хууль (2020).

Кадастрын зураглал ба газрын кадастрын тухай хууль (1999).

Геоземи, зураг зүйн тухай хууль (1997).

Улсын Их Хурлын 2025.01.23-ны өдрийн 18 дугаар тогтоол. Орхоны хөндийд "Шинэ Хархорум" хот байгуулах тухай (2025).

Нийслэл Улаанбаатар хотын замын хөдөлгөөний түгжрэлийг бууруулах, гэр хорооллыг орон сууцжуулах тухай хууль (2023).

Хот байгуулалтын тухай хууль (2008).

Хот, тосгоны эрх зүйн байдлын тухай хууль (2024 шинэчилсэн найруулга).

Улсын Их Хурлын 2024.06.05-ны өдрийн "Хот байгуулах тухай" 72 дугаар тогтоол.

Хүннү хотын эрх зүйн байдлын тухай хууль (2024).

Бодлогын баримт бичиг

"Алсын хараа 2050" Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого (2020).

Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал. Монгол Улсын Их хурлын 2024.06.05-ны өдрийн 64 дүгээр тогтоол.

Шинэ сэргэлтийн бодлого. Монгол Улсын Их хурлын 2021.12.30-ны өдрийн 106 дугаар тогтоол.

Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 23 дугаар тогтоолоор батлагдсан "Монгол Улсыг 2021-2025 онд хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл".

Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 24 дүгээр тогтоолоор баталсан "Монгол Улсын Засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр".

Монгол Улсын Их Хурлын 2021 оны 56 дугаар тогтоолоор баталсан "Монгол Улсын хөгжлийн 2022 оны төлөвлөгөө".

Монгол Улсын Их Хурлын 2022 оны 23 дугаар тогтоолоор баталсан "Монгол Улсын хөгжлийн 2023 оны төлөвлөгөө".

Нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын 2020 оны 02/09 дүгээр тогтоолоор баталсан "Нийслэлийг 2021-2025 онд хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл".

Нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын 2020 оны 02/10 дугаар тогтоолоор баталсан "Нийслэлийн Засаг дарга бөгөөд Улаанбаатар хотын Захирагчийн 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр".

Нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын 2021 оны 11/31 дүгээр тогтоолоор баталсан “Нийслэлийн хөгжлийн 2022 оны төлөвлөгөө”.

Ном, гарын авлага, статистик мэдээлэл

“Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого Алсын хараа 2050: Улаанбаатар ба дагуул хот” иргэдэд зориулсан гарын авлага. Улаанбаатар, 2022.

Статистик дэвшил ТББ, (2023). Хотын хөгжлийн индекс 2017-2021, Улаанбаатар

Үндэсний Статистикийн хороо (2024). Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан. <http://1212.mn/>.

Судалгааны тайлан

“Улаанбаатар хотын 2040 он хүртэлх хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө” дундын тайлан. Улаанбаатар, 2021.

Удирдлагын академи (2024). Нийтийн тээврийн үйлчилгээний хүртээмжийн судалгаа. Судалгааны тайлан. Улаанбаатар.

Хот төлөвлөлт, судалгааны институт (2021). Улаанбаатар хотын 2040 он хүртэлх хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө. Суурь судалгаа, дүгнэлт. Улаанбаатар.

Хавсралт

- График, хүснэгт, судалгааны дэлгэрэнгүй мэдээлэл, баримт бичгийн хуулбар, нэмэлт тоо баримт, зураг гэх мэт

Тайлангийн материал ирүүлэх шаардлага

- Зургийн чанар 300 dpi, зохиогчийн эрхийн зөвшөөрөлтэй байх
- Мэдээллийн эх сурвалжийг тавих
- Дата мэдээллүүдийн задаргааг excel файлаар хавсаргах
- Тоон график, текстүүдийг зурган хэлбэрээр буюу screenshot хийсэн байдлаар ирүүлэхгүй байх /Зайлшгүй оруулах шаардлагатай бол задгай файлыг хавсралтаар явуулах/